zbornik

o luki vladmiroviću

ZBORNIK O LUKI VLADMIROVIĆU

Knjižnica
TIHI PREGAOCI
Knjiga 4

Glavni urednik
Pavao Knezović

Izvršni urednik
Marinko Šišak

ISBN 953-6682-64-8

ZBORNIK O LUKI VLADMIROVIĆU

ZBORNIK O LUKI VLADMIROVIĆU

Zbornik radova sa znanstvenoga skupa
»Luka Vladmirović i njegovo djelo«
Visovac, Zaostrog, 3. – 4. studenoga 2005.

Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu
Zagreb, 2006.

ДОКЛАД

О

ПОЛОЖЕНИИ

KAZALO

Predgovor 7

Radoslav Katičić: Jeronim Filipović i Luka Vladmirović – tihi pregaoci . 9

Luka Vladmirović: Discorso per il giorno di S. Girolamo 13

Pavao Knezović: Vladmirovićeva propovijed 25

Vlado Pavičić: Struge i Stružani u fra Lukino doba:
povijesno-demografska skica jednoga neretvanskoga sela u prvoj
polovici XVIII. stoljeća 27

Ines Srdoč-Konestra: Obilježja proza tiskanih na hrvatskome jeziku
fra Luke Vladmirovića 101

Šime Demo: Fikcijom na fikciju – Luka Vladmirović o
sv. Šimunu Bogoprimcu 111

Saša Lajšić: Genološke posebnosti *Czuita mirlisnoga nauka
karschianscoga* Luke Vladmirovića 137

Pavao Knezović: Franjevački ljetopisi i/ili kronike 18. stoljeća 157

Fra Hrvatin Gabrijel Jurišić: Svijetli likovi u Chronicon archiviale
fra Luke Vladmirovića 187

Krešimir Čvrljak: Fra Luka Vladmirović pred sudištem Alberta Fortisa,
Ivana Lovrića i povijesti 1774.–2006. 203

Ivan Bekavac Basić: Marginalije uz *Likarie Priprostite*
Jurja (Luke) Vladmirovića 265

Josip Vlaić: Likarije priprostite i današnja narodna medicina
drniškog kraja 299

Baldo Šutić: Rod Vladmirovića u Neretvanskoj krajini 307

Marinko Šišak: Kronika znanstvenoga skupa o Luki Vladmiroviću. . . . 321

DODATAK

Luka Vladmirović: Chronicon archiviale (ulomci) 325

Petar Kr. Bačić: o. fra Luka Vladmirović. 351

Kazalo imena 359

Kazalo mjesta 375

Predgovor

Može li se u jednom dahu bez prizvuka oksimorona izreći: znanstveni skup o fra Luki Vladmiroviću? Koliko su znanost i istinitost sinonimi, toliko se uobičajilo poimati da su Vladmirović i istina antonimi. Ipak su Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu u niz tihih pregalaca uvrstili i fra Luku Vladmirovića, pa odstupivši od ustaljene tradicije održavanja znanstvenih skupova u okolici čarobnog Visovca, ovaj su organizirali u Zaostrogu 3. studenog 2005. (usp. Program). Većina tih priopćenja na skupu pretočena je u znanstvene radove koji tvore ovaj zbornik. Znanstveni interes sudionika »pokrio« je tek djelomično široku lepezu Vladmirovićevih znanstvenih i pastoralnih djelovanja. Budući da naši povjesničari književnosti (Šurmin, Vodnik, Ježić, Kombol-Novak) gotovo i nisu spomenuli Vladmirovića, u Zborniku je ta sastavnica fra Lukinog doprinosa hrvatskoj književnoj i kulturnoj baštini razmotrena i procijenjena s tematskog, žanrovskog i stilskog gledišta kroz tri referata. Iz te literarno-pastoralne domene u Zborniku se po prvi put objavljuje fra Lukina propovijed koju je izrekao na blagdan sv. Jeronima 1762. upravo u Skradinu i to je još uvijek jedini poznati nam njegov rad te književne vrste. Obrađujući fra Lukine varijante života sv. Šimuna Bogonosca utvrđeno je da onaj do sada nepoznati *jedan redovnik s. o. Francescha*, tj. pisac djela: *Nauk novoga ispovidnika u' komuse uzdarsze mnoghe stvari potribite znati ... data na svitlost po Jednom Redovniku s. o. Francescha male bratzie od obsluxegna*, U Mleczi, 1754. (NSK Zg. R II C-16°-22) jest upravo fra Josip Banovac.

Najveća osporavanja i najjače napade već suvremenika izazvala je fra Lukina knjižica *Likarije priprostite* (U Mleci na 1775.) i tvrdnja o komarcu kao uzročniku malarije. Toj tematici na skupu je, rekao bih, posvećena najveća pažnja, a Zbornik donosi tri rada u kojima su temeljito obrađeni neki aspekti.

Kao što je nečasnim izmišljotinama i širenjem poluistina o drevnosti plave krvi nekih rodova, a prije svih njegovih Vladmirovića, fra Luka zavodio svoje ugledne suvremenike (fra Andrija Kačić Miošić, Laštrić, Pavić,

Slade) i povjesničare kasnijih generacija (Bakula, Mikulić, Zlatović, Glavaš) nije čudo da ni u naše doba neki znanstvenici ne mogu odoliti »vladmirovićeviskim dokazima«. Budući da živimo u vremenima bogatstva s različitosti i kada je golema tolerancija drugačijeg mišljenja i izražavanja, iako *veritatis una vis, una facies est* (Seneka), u Zborniku objavljujemo dva rada o famoznom rodu Vladmirovića. Zbornik još donosi i tri rada u kojem se raztmatra fra Lukina knjižica o povijesti samostana koji je bio domaćin ovog znanstvenog skupa. I dok se na kraju nalaze kronika samog znanstvenog skupa i odlomci prijevoda iz Vladmirovićeva djela, na početku je Zbornika prilog akademika Katičića kojim je predstavio *Zbornik o Jeronimu Filipoviću* i započeo skup o fra Luki Vladmiroviću.

S osobitim zadovoljstvom mogu reći da su sudionici vrlo razborito i odlučno od pšenice odvojili kukolj koji se, što je razumljivo, nalazi razasut i po fra Lukinim knjižicama. Bez ikakvog prizvuka obrambenog stava istaknute su dobre strane u Vladmirovićevu opusu i ukazano na njegov doprinos kulturnom i prosvjetnom razvitku hrvatskog puka i njegove književnosti, povijesti i znanosti. Zbornik je prilog poznavanju nekih domena opusa fra Luke Vladmirovića, a istodobno i poticaj na proučavanje ostalih dijelova.

Pavao Knezović

Radoslav Katičić

JERONIM FILIPOVIĆ I LUKA VLADMIROVIĆ – TIHI PREGAOCI

UDK 929 Vladmirović, L.

a) *Predstavljanje Zbornika o Jeronimu Filipoviću 3. 11. 2005. na Visovcu*

Prije upravo godinu dana zaključen je pod ovim gostoljubivim krovom skup o Jeronimu Filipoviću koji se odvijao u Šibeniku i Skradinu. A sada se tu predstavlja zbornik referata održanih na tom skupu.

Dobro nam je biti ovdje i dobro je što se, eto, iza skupa pojavljuje i zbornik referata održanih na njem. Tek time je posao završen. Među tihim pregaocima franjevačke redodržave Bosne Srebrene i drugih redodržava koje su od nje poslije bile odvojene, Jeronim Filipović zauzima osobito mjesto. Zauzima ga svojom velikom naobrazbom i visokom intelektualnom razinom svojega spisateljskoga rada. Sličan je svojem istaknutom subratu Andriji Kačiću Miošiću po tome što se istaknuo svojim pisanjem i na latinskom, a ne samo na hrvatskom jeziku. Kod pisca i intelektualca njegova formata to je u ono doba zapravo samo po sebi razumljivo.

Kao nastavnik na visokom franjevačkom učilištu u Budimu pripadao je tamošnjem hrvatskomu intelektualnom krugu, pa je istraživanje njegova života povod da se o toj za hrvatsku kulturnu povijest važnoj temi sazna više nego se do sada znalo. Rezultati toga će od sada biti pristupačni svakomu čitatelju ovoga zbornika.

Filipović je bio znatan i zanimljiv bogoslov, svjestan povijesnoga položaja u kojem se našao u doba prosvjetiteljstva, kada je u osvit sekularizacije europskoga društva Crkva gubila neupitni autoritet koji je do tada imala, pa je i bogoslovno razmišljanje moralo povesti računa o tome. Bogoslovna djela Filipovićeva zaokupila su na skupu o njem pozornost većega broja sudionika i tako za čitatelje ovoga zbornika prestaju biti nepoznanica. To je velik dobitak i dobar razlog da svi koji se zanimaju za kulturnu povijest rasklope tu knjigu.

U njoj je, dakako, poklonjena velika pozornost i Filipoviću propovjedniku, upravo učitelju crkvenoga govorništva, kako su pokazala potanja istraživanja, a osvijetljene su i metode njegove homiletike. Njegov dušobrižnički

tekst, namijenjen pučkoj pobožnosti, *Put križa* stavljen je u kontekst hrvatske tradicije crkvene književnosti, a razmotrene su i osobine jezika njegovih propovijedi. To je osobito važno jer njima i on sudjeluje u utemeljivanju hrvatskoga književnog jezika kakav je danas u svojem standardnom obliku. Filipović se pak od drugih tihih pregalaca kojima se bavimo na ovim skupovima razlikuje po tome što su njegove propovijedi doživjele novo i svrhovito redigirano izdanje pod kraj 19. stoljeća da posluže u crkvenoj obnovi oko koje se tada nastojalo u sarajevskoj nadbiskupiji. Tomu je u ovom zborniku posvećena puna pozornost. U Filipovićevu je djelu prisutna i glazbena umjetnost, pa ni to u njem nije ostalo zanemareno.

Filipović svojim podrijetlom i životnim putom nije osobito tijesno vezan za visovački samostan. Ipak mu kao znatnomu franjevačkomu učitelju, prvomu poglavaru franjevačke provincije Presvetoga Otkupitelja, pošto se do kraja iz svih snaga zauzimao za to da Bosna Srebrena ostane cjelovita, i uza sve to jednomu od tihih književnih pregalaca franjevačkoga reda pripada u osobitoj mjeri to da se zbornik o njem, što se pojavljuje poslije dugotrajne zanemarenosti i zaborava, predstavi upravo na ovome mjestu, lijepom, dragom i do najistančanijeg treptaja osjetljivosti svetom.

b) Zaključna riječ na skupu o Luki Vladmiroviću izrečena 4. 11. 2005. u Zaostrogu:

Upravo smo pod ovim gostoljubivim krovom, u ovim dojmljivim i s istančanim osjećajem uređenim dvoranama, završili skup o Luki Vladmiroviću, znatnom i pomalo osebujnom liku među piscima franjevcima 18. stoljeća, mlađem suvremeniku i užem zemljaku Andrije Kačića Miošića, ali za razliku od njega gotovo sasvim zaboravljenom, rođenom u malom zaselku na doljnjoj Neretvi i svojim životom čvrsto vezanom za samostan u Zaostrogu. Povjeren mi je častan i ne baš lak zadatak da u nekoliko riječi sažmem i zaokružim njegove rezultate. Trudit ću se da to učinim najbolje što mogu.

Na skupu je, na temelju izvornoga znanstvenog proučavanja, prikazan Vladmirović kao pisac: kao crkveni djelatnik i dušobrižnik na tragu tridentske katoličke obnove, kao povjesničar i kao »likar«. Dok je u prvome svojstvu samo nastavljač književne tradicije stare gotovo stoljeće i pol, nastavljač zanimljiv doduše, ali ni po čem osobit, kao povjesničar je pisac prve naše franjevačke kronike objavljene tiskom, a kao »likar« autor je prve tiskane hrvatske ljekaruše. Po tome je obojem, dakako, vrijedan posebne pozornosti i nezaobilazno važan u svakoj temeljitijoj povijesti hrvatske književnosti. Svemu je tomu ovaj skup, po mjeri snaga svojih sudionika, posvetio dužnu pozornost.

Na skupu je njegovo djelo stavljeno u okvir Makarskoga primorja i Neretve u doba kad se i tamo javio utjecaj prosvjetiteljstva. Razmotren je njegov jezični i književni izraz u hrvatski pisanim djelima namijenjenim vjerskomu poučavanju crkvenoga puka i stavljen je u kontekst tradicije takva hrvatskoga pisanja. Raspravljena su neka pitanja pripadnosti takvih njegovih djela književnim vrstama i njegov prinos pučkoj hagiografiji. Utvrđeno je Vladmirovićevo mjesto među piscima franjevačkih ljetopisa u 18. stoljeću i osvijetljen je kao biograf svoje subraće. Posebno je tu istaknut njegov životopis Andrije Kačića Miošića, najstariji što je došao do nas. Piscu je njegov lik bio još u živu sjećanju. Njegova su povijesna istraživanja provjerena prema bogatoj arhivskoj građi koja je do sada ostala zanemarena.

Razmotren je i njegov prirodoslovni rad i opisi kraja iz kojega je potekao i u kojem je živio te naroda u njem. Predočeni su i rezultati istraživanja njegove ljekaruše, njezina zdravstvenoga nazivlja, pa o njezinim izvorima, koje je Vladmirović vrlo pošteno navodio, i o današnjim prežitcima toga pučkoga ljekarništva u drniškome kraju. Time je, koliko je to bilo moguće, pojava Luke Vladmirovića doista svestrano obuhvaćena.

Osobit je pak taj naš skup po tome što su se na njem, za razliku od svih prethodnih posvećenih tihim franjevačkim pregaocima, javljali vrlo izraziti apologetski tonovi. To je, međutim, bilo sasvim primjereno i umjesno jer je Luka Vladmirović dva puta do sada bio žestoko napadnut. Jednom kao zatucani mračnjak koji objavljuje i širi puste i neukusne izmišljotine, a drugi put kao falsifikator svojega rodoslovlja kojim je, bez ikakva temelja, želio steći status priznatoga mletačkog plemića. Referati su na ovom skupu argumentirano pokazali da su obje te optužbe slabo utemeljene. To je nedvojbeno jedan od važnijih njegovih rezultata.

Vladmirović je franjevački pisac prožet duhom tridentske katoličke obnove koji je živio i djelovao u vrijeme europskoga prosvjetiteljstva. Odatle su, kao i za svu njegovu subraću zauzetu u tom razdoblju za književni rad, nastajale teškoće kakve nisu poznavali njihovi prethodnici. O tome je već bilo govora na skupu o Jeronimu Filipoviću, franjevačkom učitelju i piscu tridesetak godina starijem od njega. No Vladmirović se jedini osobno našao na izravnom udaru uglednih predstavnika prosvjetiteljskih strujanja. Smatrali su vrijednim da žestoko polemiziraju s tim fratrom, nije im to dalo mira. Za njega su se tako zakvačili i Padovanac Alberto Fortis, i Sinjanin Ivan Lovrić i Splićanin Julije Bajamonti. Pri tome su kao primjer za izmišljotine koje širi uzimali njegovu tvrdnju da komarci prenose malariju od bolesnih ljudi na zdrave. Da je ta njegovo misao bila istinita, dokazalo se tek mnogo poslije. To se u ono vrijeme još nije moglo znati. Ali su se napadajući ga za to ti istaknuti predstavnici prosvjetiteljstva pokazali upravo zločudnima. Teško je tu mogla biti u igri samo načelna nesklonost prema crkvenim ljudima, napokon, Fortis je bio i sam redovnik augustinac, pa niti

bahata uznositost probranih intelektualaca svojega vremena, nego je i fra Luka morao nečim davati povoda tomu. Ovomu skupu, međutim, nije bilo dano rasvijetliti to do dna.

Vladmirovića je pak pred optužbom da je bio drski falsifikator svojega rodoslovlja na ovome skupu uvelike obranilo pomnije istraživanje autentičnih vrela. Njime je dokazano da mu je rod doista star, da je u njem bilo i priznatoga plemstva. On je dakle u najgorem slučaju nešto malo pretjerivao s time i dodavao ne sasvim provjerene podatke. To u ono doba, kada je status plemića još značio mnogo, i nije bilo tako neobično. No ni u kojem slučaju Vladmirović nije bio krivotvoritelj u grubome smislu, koji izmišlja rodoslovlje kojega nema i dokumentira ga lažnim podatcima, što mu se predbacivalo.

Rezultati skupa kako su se ovdje ocrtali, ne može biti dvojbe o tome, znatni su. O Luki Vladmiroviću kao književnoj i intelektualnoj pojavi znat će se od sada više, i to ne samo malo. Kada, kako se nadamo, izađe i zbornik s referatima, bit će to pristupačno svima koji žele nešto saznati o njem. Postat će nezaobilazno za valjano bavljenje hrvatskom povijesti, kulturnom, književnom i jezičnom. On se pokazuje kao vrlo zanimljiva osoba, znatna u više nego jednom pogledu, i kao pisac, i kao istraživač i kao mislilac. Pa ako je u svem tome ostao skroman i nije dosegao neku osobito visoku razinu, zanimljiv je i osebujan, po mnogo toga vrlo originalan.

Možemo, dakle, biti zadovoljni skupom. Koliko su nam dotekle snage, bio je vrlo uspješan. Ostaje mi još samo da izreknem zahvalu našim ljubeznim domaćinima za njihovo prekrasno gostoprimstvo i za nadahnuće kojim nas je tu nadahnjivao ambijent i duh samostana fra Andrije Kačića Miošića. Doista je dobro što smo održavanjem svojih skupova sada obuhvatili i ovaj južniji prostor.

Luka Vladmirović

DISCORSO PER IL GIORNO DI S. GIROLAMO

fatto 1762 e recitato nella chiesa di Scardona giorno di medefsi]mo santo da me P. Luca Vladmirovich

Sapientiam ejus enarrabunt gentes et laudem eius anuntiabit ecclesia. (Eccl. 39,14)

Premda narodi kažu: s[veta] Crkva slavi svoje naučitelje od vrimena do vrimena i od vika do vika. Sa svim tizim nie moguće istomačiti podpuno časti i poštenjâ s koim nadariva Bog svemogući svoje virne sluge i službenice. I premda oće sve ljude saranjene po svidočbi S. Pavla: *Deus vult omnes homines salvos fieri*,[1] ništa nemanje jednim je dao veće darove, a drugim manje – *unicuique secundum propriam virtutem*.[2] Hvalu današnjega S. Jerolima – čast, diku i poštenje našega slavnoga naroda – nakitio je svim milostima i darovima čineći ga u diviča[n]stvu i ostri pokora prilična S[vetom] Ivanu Krstitelju, od kojega reče naš Spasitelj Isukrst da među rođenim od žena nie se rodio veći: *Inter natos mulierum non surrexit major Joanne Baptista*;[3] u mudrosti Salomunu, pače puno mudriega; u oblasti i čudesi apostolom, svoim učenikom ili Mojsiu. Tri [su] dila moga govorenja, a u vami tri uzroka pomljiva slušanja – što prosim i počimam.

[Prvi dio]

1. Nie velika čuda, jer s[veti Ivan] Krstitelj, premda rođen od roditelja roda plemena, budući bio posvećen u utrobi svoje matere i tako rođen prez mrve gria istočnoga, ne imade nikada maloga napastovanja; u čistoći sarani

[1] Prijevod: *Bog hoće da se svi ljudi spase*. Citat prema: *coram salutari nostro Deo qui omnes homines vult salvos fieri*. 1 Tim 2, 3

[2] U izvorniku: *unicuique dum propriam virtutem*, tj. *svakome po njegovoj sposobnosti*. Mt 25, 15 Citat iz parabole o podjeli talenata.

[3] [Zaista, kažem vam] *između rođenih od žene ne usta veći od Ivana Krstitelja*. Mt 11, 11

svoje plemenito divičа[n]stvo čineći ostre pokore po pustinjam oko Jordana za 25 godina. Ma'li čudo veće bi, jer Jerolim sveti rođen od roditelja plemeniti običajnim načinom, kako i drugi u Stridoniji, mistu plemenitu (a kako drugi oće u Skradinu, vašoj otačbini, poštovani slisaoci, još od davna u sebi [j]e ponosna, bivši bila jedna od gradova stari, koij se zva[h]u *colonia Romana*) i od našega slavnoga naroda iliričkoga u država dalmatinski. Ovi uzdignut u raskošju i u igra matrona aliti gospoja i gospode rimske, sa svim tizim sarani i on svoje plemenito divičanstvo. Di još primivši svoje sveto krstenje priporodiv se u Isukrstu: *adulescens Romae baptizatus*,[4] di poče učiti nauke svake vrsti: gramatiku, retoriku, filozofiu.[5] I ne bi dosta Rim, nego obađe bio Franciu[6] i Grčku zemlju,[7] di onda cvatiu podpuno naući.[8] Pođe tja do Carigrada di nauči teologiu aliti bogoslovnicu od s[vetog] Grgura Nazianzena patriarke,[9] kako se on isti fali da je *discipulus tanti praeceptoris*.[10]

2. S ovim plemenitim naukom vrati se opet u Rim da pokaže svitu svoje kriposti i mudrosti.[11] Dogodi se ni malo manje čudo, nego bi ono, kadano s[veti] Pava dili se iz Jeruzolima put Damaska grada s oblastju velikom od misnika i poglavica puka da iskorene ime Isusovo. I ako bi koga naša da isto ime fali *ut vinctos perduceret in Jerusalem*.[12] Ma, o veliko mogućstvo Božie, što se dogodi? Ukaza mu se Isus na putu, nauči ga, prosvitli ga i od progonitelja učini svoga virnoga učenika.[13] *Vere S. Paulus vas electio-*

[4] *Krstio se kao mladić u Rimu.* Dogodilo se to poslije školovanja, a prije smrti pape Liberija (24. rujna 366.) što se može zaključiti iz njegove *Poslanice* (XV, 1)

[5] Kad je došao u Rim imao je 18 godina i tu mu je učitelj bio glasoviti filolog Elije Donat.

[6] Nakon studija u Rimu s prijateljem Bonisom je otišao u Trier, tadašnju prijestolnicu dijela Zapadnog rimskog carstva, gdje je počeo studirati teologiju. Usp. *Poslanica* III, 5

[7] Grčka zemlja je zapravo Istočno rimsko carstvo.

[8] Najvjerojatnije aludira na Jeronimov boravak u Antiohiji (379.–380.) kad ga je Pavlin zaredio za svećenika.

[9] Sveti Grgur Nazijanski, (330.–390.) veliki asketičar, od 370. biskup u Sazimi, od 375. živio je u samoći u Seleuciji, a 381. biskup u Carigradu. Uz Bazilija i Grgura iz Nise bio je najznačajniji teolog svoga doba. Od svih otaca Istočne i Zapadne crkve jedini on nosi laskavi naslov *bogoslov*.

[10] *Učenik tako velikog učitelja.* Jeronim se 380. iz Antiohije uputio u Carigrad da sluša Grgurovo tumačenje Svetog pisma. Tu je ostao do proljeća 382. kad ga je papa Damas pozvao da se vrati u Rim.

[11] U Rimu je bio desna ruka papi Damasu. Tada je Jeronim uredio prijevod *Novog zavjeta* i *Psalama* koje papa Damas uvede u liturgiju, a napisao je i djela: *O deset imena Božjih, O nekim židovskim imenima, Protiv Montana heretika, Protiv heretika Novacijana* itd., mnoge poslanice među njima i ona upućena Eustohiji *O čuvanju djevičanstva.* Usp. MARKOVIĆ, XXXV

[12] Citat: *da svezane dovede u Jeruzalem* uzet prema smislu iz opisa obraćenja sv. Pavla apostola. (Dj 9, 1–22)

[13] Aludira na Kristovo ukazanje Savlu na putu u Damask, usp. Dj 9, 3–19

nis est mihi ut portet nomen meum coram regibus et principibus terrae.[14] Ovako Jerolim, kako on isti piše, prez pristanka štiaše knjige mudroga Ciceronа, *patrem eloquentiae linguae Latinae.*[15] Dogodi se jedanput, kada mu biaše 18 godina da poče štiti S[veto] pismo u vrime korizme, di vidi latin[ask]i po nikake pameti i nauka u S[vetom] pismu.[16] Poče se rugati [f 1v] i smiati onakomu Pismu, zašto još ne biaše naučio da svoje istine ne očituje Bog svemogući *in sublimitate sermonis, sed in ostensione Spiritus et*

[14] *Ustinu, sveti Pavao je posuda odabrana da moje ime ponese pred kraljeve i prvake zemaljske.* Ni ovđje ne citira doslovno (usp. Dj 9, 15), nego prilagođuje novozavjetni tekst.

[15] *Oca govorništva latinskog jezika.* Vladmirović ističe Ciceronov značaj u razvoju govorništva kod Rimljana. Kako je sv. Jeronim čitao Ciceronova djela vidi u sljedećoj bilješci.

[16] Sv. Jeronim u 29. i 30. poglavlju *Poslanice Eustohiji* piše: »Što će Horacije s psaltirom, Vergilije s Evanđeljima, Ciceron s Pavlovim poslanicama? Ne bi li se kršćanin sablaznio ako bi te vidio da sjediš za idolskom trpezom. I premda je sve čisto čistima i ništa nije na odmet što se jede sa zahvaljivanjem, ipak nemamo u isto doba piti čašu Gospodinovu i čašu sotonsku. /30./ Pripovijedit ću ti povijest svoje nesreće. Prije puno godina, kad se, zarad kraljevstva nebeskog, odrekoh kuće, roditelja, sestre, rodbine i, što je od toga mučnije, svagdašnje gospodske hrane, pa podoh u Jeruzalem da vojujem, ne mogoh nipošto biti bez *knjižnice*, koju s najvećom marljivošću i trudom bijah u Rimu namakao. *Tako, jadan ja, pošćah, a čitah Cicerona!* Poslije nego bih često noći u nespavanju provodio, poslije suza koje mi iz dna srca vađaše uspomena na negdašnje moje grijehe, *uzimah u ruke Plauta.* Ako bih koji put, došao k sebi, i *stao čitati proroke, groza me poduzimaše od neuglađena jezika*; i jer slijepim očima ne viđah svjetlost, mišljah da tome nisu krive oči, nego sunce. Dok me na taj način stara zmija varaše, *oko pola korizme* nutarnja groznica, koja me bijaše spopala, obuze mi iznemoglo tijelo, i ni časa ne popuštajući izgloda mi, kako se ne bi moglo vjerovati, nesretne ude da već bijah sama kost. I već spravljahu sprovod; i ohladivši mi se sve tijelo, a životna toplina duše ostajaše samo u tek mlakim prsima. Kad u neki mah bih odnesen u duhu i *doveden pred Božju sudsku stolicu*, gdje tako velika svjetlost bijaše i tolika jasnost što izlažaše iz onih koji naokolo stajahu da se ja bacih na zemlju i ne smijah gore pogledati. Pošto bijah zapitan tko sam, odgovorih: *'kršćanin'. 'Lažeš', reče mi sudac, 'ti si ciceronovac, a ne kršćanin: jer gdje je tvoje blago, ondje ti je i srce.* Smjesta zamukoh i dok me tucijahu (jer bijaše zapovjedio da me tuku), još me više mučaše grizodušje, misleći na onu riječ: *u paklu tko će te hvaliti?* Stadoh zatim vikati i jadajući govoriti: *Smiluj se meni, smiluj se meni!* Ove su moje riječi orile se između udaraca što mi ih zadavahu. Najzad oni koji stajahu oko njega, padoše k njegovim koljenima i moljahu da prosti mojoj ludosti i ostavi mi vremena, te za grijeh učinim pokoru, a poslije neka me kazni, ako bi igda čitao knjigu neznabožaca. Ja pak koji u onolikoj nevolji i više bio bih obećao, stanem se kleti i preklinjati i, kunući se njegovim imenom, govoriti: *Gospodine, ako već ikad budem imao neznabožačkih knjiga, ako ih budem čitao, hoću da mi bude kao da sam se odrekao tebe.* Na riječi ove zakletve pustiše me slobodno i ja se vratih na ovi svijet, te na čuđenje svih koliki otvorim oči pune puncate suza, tako da svojim bolom uvjerih i nevjerne. I ništinu ne bijaše ono san ili pusta tlapnja, što nas često vara. *Svjedok mi je ona sudska stolica*, pred kojom ničice ležah; svjedok mi je onaj ozbiljni sud, od koga strahovah. Tako me već nikad ne dopala onakva parnica! Ispovijedam da *su mi na leđima ostale modrice* i da sam poslije sna osjećao udarce; još k tome da sam od ono doba s tolikom ljubavlju čitao knjige božanstvene, kolikom prije nisam čitao poganske.« Sv. Jeronim, *Izabrane poslanice.* (Preveo i izvornim bilježkama popratio o. Ivan Marković), svezak prvi, Zagreb, 1908., 125–147

veritatis.[17] Istu noć u snu ukaza mu se Isukrst, Spasitelj naš, koji ga zovnu prid svoje pristolje i upita ga: *Ko biaše*? Odgovori da je kršćanin. Doli mu Spasitelj reče: *Mentiris, non es Christianus, sed Ciceronianus*.[18] Di ga čini istući i izbiti po ruke dvaju anđela tako da mu ostade svekoliko modro tilo. Ovo sve piše isti s[veti] Jerolim i zove na svidočbu Boga svemogućega. *Scit Deus quoniqm non mentior*.[19] Pače piše da mu isti Spasitelj dade zaušnicu *la quale li trapassò tutte le midole dal ossa*.[20] Ista onde [piše] s[veti] Grgur papa: *Koje kriposti ganuše Isukrsta da obra Pavla za učenika, a Jerolima na[u]čitelja crkve svete*? I odgovara on isti: *Quia uterque fuit virgo et doctor*.[21] O kriposti svrhu svi drugi kriposti, Bogu najmilije i najdraže!

3. Obrativši se S. Jerolim po nadanutju i prosvitljenju Isukrstovu i učinivši se pravi sluga Božji, kako ozdravi od udaraca, pobiže ostavivši Rim i njegova izprazna raskosja, a dili se put Palestine, zatvori se u male spile di bi jedva malo dite od 7 godina komodno stalo.[22] Prominjiva lipe izbine u zelenu travu i u tvrdu koru od drvja, pitje vina u studenu vodu, meku postelju u tvrdu zemlju; svitovnje razgovore u razmisljenje muke Isusove i u nepristajuće štivenje Svetog pisma; drustvo gospode i gospoja rimski u drustvo lava, vukova, medvida i tigra i ljuti zmia koje mu sve mogoše smrt zadati. Gdi čini ostru pokoru za četiri godine dana, tako da se vas osušio u svemu kakono jedno su[h]o drvo, niti mu drugo u tilu biaše, nego kosti i koža. S kojom pokorom biaše svakoga živa pristrašio, koij ga čujaju i poznavaju. I ništa nemanje bi mnoge pute naskočen od napastovanja diavla paklenoga prinoseći mu na pamet raskosja i igre rimske, kako on isti svidoči: *Adhuc mens desideriis extuabat*.[23] Doli vazda ostade slavodobitnik suprotiva tilu,

[17] Prema riječima apostola Pavla Korinćanima (*et sermo meus et praedicatio mea non in persuasibilibus sapientiae verbis sed in ostensione Spiritus et virtutis* – *i besjeda moja i propovijedanje moje ne bijaše u uvjerljivim riječima mudrosti, nego u pokazivanju Duha i snage*. 1 Kor 2, 4) fra Luka kaže: *u uzvišenosti govora, nego u pokazivanju Duha i istine*.

[18] *Lažeš, nisi kršćanin, nego ciceronovac*. Vladmirović ne citira točno. Vidi bilješku 16.

[19] *Bog zna da ne lažem*. U spomenutoj poslanici sv. Jeronim za svjedočanstvo poziva Božje sudište, a ne Boga, kako navodi fra Luka. Vidi bilješka 16.

[20] *Koja mi prođe kroz moždinu kostiju*. Međutim sv. Jeronim ne piše da mu je Krist udario zaušnicu, zapravo ne imenuje one koji su ga udarali. Iz konteksta se može zaključiti da su to bili anđeli.

[21] *Jer su obadvojica bili djevci i naučitelji*. U djelima pape sv. Grgura Velikog ne nalazi se taj citat.

[22] U kolovozu 385. Jeronim iz Rima preko Cipra krenu u Palestinu. U Betlehem je stigao u jesen 386. i tu se nastanio s bratom Pavlinijanom i svećenikom Vincentijem u nekom siromašnom stanu, a ne u pećini, kako kaže Vladmirović.

[23] U originalu stoji: *et mens desideriis aestuabat* in frigido corpore – u već hladnom tijelu *srce je plamtjelo od žudnja*. Poslanica XXII, 7 Citirano je mjesto dio rečenice u kojoj Jeronim opisuje neke svoje doživljaje u kalcedonskoj pustinji: *Kad sam se nalazio samo među škorpionima i divljim zvijerima, [u mislima] bio sam među djevojkama koje igraju kolo*.

svitu i napastovanju sotone paklene.[24] I tako dobi sebi blagosov istoga Boga. *Beatus qui potuit peccare et non peccavit* – oće reći: *Blažen koi je mogao sagrišiti, a nije sagrišio.*[25] I ako kraljestvo od Eđipta slavi se i radue da je u njemu procva s[veti] Antun opat, veliki sluga Božji, more se slobodno radovat i naša Dalmacija da je u njoj procva rajski cvit, naš današnji s[veti] Jerolim, *gloria patris et consolatio matris est filius sapiens.*[26]

4. Vratio se po otenju Božiemu s[veti] Ivan Krstitelj, prava prilika od pokore i svi dobri dila, iz pustinje u države jordanske, pripovida pokorno krštenje – *praedicans baptismum paenitentiae.*[27] Ovako i na isti način današnji naš s[veti] Jerolim, posli nego dospi ostre pokore i nauči nauke nebeske po koim se učini prilika svi pokornika i naučitelja s[vete] vire, vraća se u strane betlemske po otenju Božiem kakono umiljeni jaganjac među vukove, jer svoim tako reče Spasitelj: *Ecce mitto vos tanquam oves inter lupos.*[28] Di pak očito poče činiti **[f 2]** pokore koje slidi do smrti i pripovidati

[24] Jeronim o svojim doživljajima u pustinji piše u poslanici Eustohiji: »I samome meni, kad bijah u pustinji u ovoj velikoj samoći, izgorjeloj od žestine sunčanih zraka koja je kaluđersko strašno prebivalište, o koliko se puta činjaše da se nalazim u rimskim zabavama! Sjeđah nasamo jer bijah pun jada. Pod kostrieću ježahu mi se nagrđeni udi i dok bijah vidjeti Crnac, hrapava koža bijaše mi se tuzgom obložila. Svaki u Boga dan prolivah suze, svaki bogovetni dan uzdisah i ako bi me kadgod protivu moje volje san obrvao, o golu zemlju razbijah kosti svoje, koje jedva prianjahu jedna uz drugu. O jelu i piću neću govoriti, jer kaluđeri i kad su bolesni ne piju nego hladne vode i drže za neumjerenost jesti vareno što. Pa baš ja, koji, poradi straha od pakla, sam sebe bijah osudio na onakvu tamnicu, ja kome su jedino društvo bile skorpije i zvjerad, često se nalažah između djevojaka što igrahu kolo. Lice bijaše mi blijedo od posta, a u studenom tijelu srdce kipljaše od želja i pred očima onoga koji već prije vremena bijaše umr'o tijelu svome, sve sama vatra pohote buktaše. I tako ostavši bez svake pomoći, padoh pred noge Isusove, oblivah ih suzama, vlasima ih svojim otirah, i gladujuć za više nedjelja dana pokoravah tijelo, koje mi se opiraše. Nije me stid izpovjediti jad i nesreću svoju, nego plačem da nisam ono što sam bio. Sjećam se kako mnogo puta vapijah, za danom obnoć nastavljajući i ne pristajah lupati se u prsi, dok se, na glas Gospodinov, ne bi vratila tišina. Strahovah i od same svoje male ćelije, kao da ona zna moje pomisli. Gnjevan i nemilostiv na se, zavlačih se na osamu u pustinju.« Sv. Jeronim, *Izabrane poslanice*, (Preveo i izvornim bilježkama popratio Ivan Marković), svezak prvi, Zagreb, 1908., 91–92

[25] *Tko je mogao zgriješit, a nije zgriješio i zlo učinit, a nije učinio.* Sir 31, 10 Tu Vladmirović prenosi samo smisao biblijskog teksta, dok citat glasi: [*Beatus*], *qui potuit transgredi et non est transgressus et facere mala et non fecit.* Čini mi se da ovdje Luka ne prevodi s latinskog na hrvatski, nego s hrvatskog na latinski.

[26] *Mudar je sin slava očeva i ujeha majčina.* Čini se da je ovo Vladmirovićeva parafraza Salomonove izreke: *Filius sapiens laetificat patrem, filius vero stultus maestitia est matris suae.* – Mudar sin veseli oca, a lud je sin žalost majci svojoj. Izr 10, 1

[27] Evanđelist Luka piše: *Petnaeste godine vladanja cara Tiberija, ... dođe riječ Božja Ivanu, sinu Zaharijinu, u pustinji. On obiđe svu okolicu jordansku propovijedajući obraćeničko krštenje na otpuštenje grijeha.* Lk 3, 1–3 Također usp. Mk 1, 4

[28] Lukin je citat najbliži onom u Matejevu evanđelju, gdje na latinskom glasi: *Ecce ego mitto vos sicut oves in medio luporum.* – Evo, ja vas šaljem kao ovce među vukove. Mt 10, 16

način od vikovnjega spasenja. Prodade sva svoja posidovanja, ogradi mnoge manastire po Svetoj Zemlji za redovnike i redovnice. Što čuvši iste gospoje rimske ostaviše Rim i njegovo bogastvo, a počeše činiti ostre pokore među zidovima i to sve radi ljubavi Božije po nagovaranju i pripovidanju s[vetog] Jerolima, kakono i Žudije po pripovidanju s[vetog] Ivana Krstitelja, komu [j]e prilično naš današnji Jerolim sveti.

5. Na dva načina dobivaše mudrost i nauk, kako govore svi bogoslovci: *sapientia et scientia, alia est aquisita, alia infusa.*[29] I premda u nikim procvata jedna, u nikim druga, mali u našem današnjem s[vetom] Jerolimu, velikomu naučitelju, pače najvećega Crkve s[vete] procvataše obedve po njegovu velikom trudu, kako on isti piše: *Gutta cavat lapidem non semel, sed saepe cadendo.*[30]

6. Salomunu mudrome bi dana pamet i razum od Boga svemogućega tako da pripisa narav svake stvari stvorene, žive i nežive, to jest ljudma, živinam i ribam od svake vrste, kamenju, zlatu, srebru koje se rađa i načinja u srcu od zemlje, tako goram i travam svake vrste, kako svidoči isto S[veto] pismo: *Quod scripsit a Planano, quod nascitur in Libano usque ad Hysopum, quod nascitur in pariete.*[31] Pripisa isti Salomun mnoge stvari božanstvene toliko mučno i visoko da ij mnogi otiuć razumiti i istomačiti, mali ne mogoše, nego upadoše u tmine, ne samo svitovnje, nego vikovnje. *Perierunt, quia doctrinas non habuerunt.*[32]

7. Dokaziva s[veti] Ivan Evanđelist, poljubljeni učenik Isukrstov, na poglavju peton u knjigam svoji *Očitovanja* da biaše vidio jedan libar aliti knjige: *liber, scriptum intus et foris, signatum sigilis septem* – u rukam Otca nebeskoga napisan unutra i zdvora i siđilat [sa] samo sedam siđila. Ču pak vapiti anđela po ariji: *Ko bi se našao dostojan odpečatit one knjige*? I ne

[29] *Mudrošću i znanjem, od kojih je druga stečena, a prva ulivena.* To jest znanje se stječe, a mudrost je dar Božiji.

[30] *Kap* [*vode*] *dube kamen ne silom nego čestim padanjem.* Tu mudru izreku prvi donosi Ovidije, ali samo njezin prvi dio: *Gutta cavat lapidem* (*Epistolae ex Ponto* 4,10,5), a uobičajeniji nastavak glasi: *non vi sed saepe cadendo* i njega se također pripisuje Ovidiju iako ga nema u njegovim stihovima. U Jeronimovu se opusu ne nalazi ta izreka.

[31] Vladmirović je jako iskvario citat, koji u Svetom pismu glasi: *Et disputavit super lignis a cedro quae est in Libano usque ad hysopum quae egreditur de pariete* – Zborio je o drveću: od cedra što je na Libanonu pa do izopa što klija na zidu. 1 Kr 5, 13 Taj ulomak govori o Salomonovoj slavi: »Jahve je dao Salomonu mudrost i izuzetnu razboritost i srce široko kao pijesak na obali morskoj. ... njegovo se ime pronosilo među svim narodima unaokolo. Izrekao je tri tisuće mudrih izreka, a njegovih je pjesama bilo tisuću i pet. Zborio je o drveću: od cedra što je na Libanonu pa do izopa što klija na zidu, raspravljao je o životinjama, o pticama, o gmazovima i o ribama.« 1 Kr 5, 9–13

[32] Prorok Baruh u pohvali mudrosti pjeva: »Et perierunt, eo quod non haberent sapientiam – Izginuše jer ne imaše mudrosti.« Bar 3, 27 Isti smisao ima i Vladmirovićev izraz.

nađe se niko na nebu, ni na zemlji, ni još ni pod zemljom.[33] A oni libar po svidočbi svatoga Tome de Villa Nuova[34] i mnogi drugi biaše Sveto pismo – *Liber iste erat Sacra scriptura*.[35] Ogovara s[veti] Anselmo: *Hic est Hieronymus, ecclesiae s[anctae] doctor maximus*.[36] Evo, Dalmacio srićna i čestita, u tebi se rodi oni koji se nađe dostojan odpečatiti i istomačiti oni libar i to bi s[veti] Jerolim, princip i poglavica naučitelja Crkve svete, koga fali ista u Ekleziastiku *cap.* 48.: *Amplificatus est in sermonibus suis et verbum ipsius quasi facula ardebat*.[37] Što ne bi očitovano Abramu, Isaku, Jakovu, Davidu, mudrom Salomunu, Ezekiju, ni nijednomu od svi patriarka i proroka. Zašto od nji bi zapečaćen, kako reko [sa] samo sedam siđila, da bi bilo očitovano i dopušteno Jerolimu svetomu, jer on sam svojim velikim trudom, naukom, mudrostju i pomoćju Božiom skupi S[veto] pismo, istomači. I što biše mučno i zamršeno ona razdriši i učini lako. I kakono sunce prosvitljiva nebo, zemlju, istok, zapad, podne i siver, onako Jerolim s[veti] prosvitli Crkvu svetu po svemu svitu i obrani od otrova paklenoga, to jest, od poluvirstva aliti [f 2v] erezija. *Quasi sol refulgens, sic ille effulsit in domo Dei*.[38] Neka sad zaniče, ako ko more da nie bio mudriji od Salomuna i drugi svi naučitelja. Ovo je naša Danica zvizda, koja se rodi u strana od slavnoga na-

[33] Usp: »I vidjeh; na desnici Onoga koji sjedi na prijestolju – knjiga iznutra i izvana ispisana, zapečaćena sa sedam pečata! I vidjeh snažna anđela gdje iza glasa proglašuje: 'Tko je dostojan otvoriti knjigu i otpečatiti pečate njezine?' I nitko – ni na nebu, ni na zemlji, ni pod zemljom – nije mogao otvoriti knjige i pogledati u nju.« Otk 5, 1–3

[34] Sv. Tomás de Villanueva (1488.–1555.) poslije završenih studija na sveučilištu u Alcali bio je imenovan profesorom, stupio je u red augustinijanaca. Pošto je bio jedan od prvih misionara u novootkrivenom svijetu nazvan je drugim sv. Pavlom ili apostolom novog svijeta.

[35] Ta knjiga bijaše Sveto pismo.

[36] Toga citata nema u djelima sv. Anselma. U uvodu komentara za psalme (*Monitum de commentario in psalmos XV, XXXI, XLI*) neki nepoznati autor piše: »Hieronymus Doctor maximus *columnam Ecclesiae* ipsum [i.e. sanctum Hilarium] appellat. Praeterea *virum eloquentissimum, et contra Arianos Latini sermonis tubam*. Alibi vero *magnum virum* eum vocat, *et temporibus suis disertissimum, qui et confessionis suae merito, et vitae industria, et eloquentiae claritate, ubicumque Romanum nomen est, praedicatur*.«

[37] Vladmirović uz Ekleziastik navodi još »*cap 48*«, tj. 48. poglavlje. Doista Sirah u tom poglavlju pjeva o proroku Iliji, ali Luka ne navodi doslovno biblijski tekst nego ga parafrazira. Pjesma počinje: »Et surrexit Elias propheta, quasi ignis / et verbum ipsius quasi facula ardebant. – I usta prorok Ilija kao oganj, / rječ mu plamtjela kao baklja« Sir 48, 1. Prvi dio Lukina citata parafraza je retka: »*Sic amplificatus est Elias in mirabilibus suis*! – Kako li si strašan bio, Ilija, u čudesima svojim!« Sir 48, 4

[38] Usp.: »Quasi sol refulgens sic ille effulsit in templo Dei. – Kao sunce koje svijetli tako je on svijetlio u hramu Božjem.« Sir 50, 7 Luka rabi učestaliji izraz, tj. *domus*, dok se ovdje u Vulgati nalazi *templum*.

roda iliričkoga, od koga reče s[veti] Damaso papa,[39] vikar Isukrstov: *Inter sanctos sanctissimus, inter doctos doctisimus.*[40]

8. Tražila [j]e mudrost Božoia za četiri iljade godina virnoga i razumnoga slugu sebi (*fidelem servum et prudentem*),[41] komu bi pridao svoju majku i samoga sebe da ij rani i da ij čuva. I ovi bi s[vati] Jozip patriarka, koga učini gospodarom kuće svoje i poglavicom svi dobara svoij (*quem constituit dominum domus suae et principem omnis possessionis suae*).[42] Ovako mogu reći da ij [j]e mudrost i proviđenje Boga svemogućega tražilo i naslo Jerolima svetoga da istomači sve mučno što Svetoga pisma u komu se uzdrži njegov sveti zakon – *invenit fidelem interpretem legis suae.*[43] I ako Otac nebeski reče od mudrosti Salomunove da je nadišla sve mudrosti prošasti kralja i naučitelja, govoreći: *Ecce dedi te ditiorem et doctiorem prae cunctis retro regibus terrae.*[44] Slobodno se isto more reći od svetog Jerolima da je nadiša mudrost Salomuna i sve druge naučitelje – *inter doctos doctisimus.*[45]

9. Posia David, posia Salomun, Ezekia i u jednu rič svi s[veti] patriarke i proroci sime riče Božije u Staromu zakonu. Najposli doša je naš Spasitelj Isukrst, obire svoje učenike, daje im oblast i mudrost da mogu razumiti i tomačiti Pismo sveto, otvara njiove jezike da s jednim načinom govoreći (kako mnogi oće), svaki narod da ij razumi. Šalje ji po svitu da iđuć i pripovidaju evanđel'je s[veto] svakomu stvorenju. Dajc im milost da izgone sotone i da ozdravljaju bolesnike i sva ostala čudesa da diluju u ime Isusovo. Mali im suviše reče: *Mnogo bi vam imao reći, doli sad ne morete podniti – Multa habeo dicere vobis, sed nunc non potestis portare;*[46] kako rekavši da

[39] Sveti Damaz bio je papa od 1. listopada 366. do 11. prosinca 384.

[40] *Među svetima najsvetiji, a među učenima najučeniji.* U opusu sv. Damasa pape ne postoji ta izreka. Dapače, nje nema niti u jednom djelu crkvenih otaca.

[41] *Vjernog i razboritog slugu.*

[42] Koga postavi za domaćina kuće [svoje] / za nastojnika svega imanja svoga. Ps 105(104), 21

[43] *Našao je vjernog tumača svoga Zakona.* Najvjerojatnije prema: *Virum autem fidelem quis inveniet* – Tko će naći vjerna čovjeka. Iz 20, 5

[44] Fra Luka, ovdje ne citira, nego ukratko prenosi smisao Jahvina odgovora na Salomonovu molbu za dar mudrosti. Usp.: *Ecce feci tibi secundum sermones tuos et dedi tibi cor sapiens et intellegens in tantum ut nullus ante te similis tui fuerit nec post te surrecturus sit, sed et haec quae non postulasti dedi tibi divitias scilicet et gloriam ut nemo fuerit similis tui in regibus cunctis retro diebus ...* Zato mu Jahve reče: »Jer si to tražio, a nisi iskao ni duga života, ni bogatstva, ni smrti svojih neprijatelja, nego pronicavost u prosuđivanju pravice, evo ću učiniti po riječima tvojim: dajem ti srce mudro i razumno, kakvo nije imao nitko prije tebe niti će ga imati itko poslije tebe, ali ti dajem i što nisi tražio: bogatstvo i slavu kakve nema nitko među kraljevima.« 1 Kr 3, 11–13

[45] *Naučeniji među učenima.*

[46] »Još vam mnogo imam kazati, ali sada ne možete nositi.« Iv 16, 12

mnoga druga biaše svoja nebeska skrovišta da je saranio našem danasnjem naučitelju naučitelja, koji svojom pritankom i uzdignutom pametju od Boga mu danom i prosvitljenom i po njegovu trudu naučenom, ne samo da s jednim jezikom, kakono apostoli, nego samo sedam jezika s koim govoraše i pisaše, koliko da se u njima bijaše rodio, to jest: naški, latinski, franceski, grčki, žudinski, kaldejski i sirianski. Iz ovi svi jezika, skupi S[veto] pismo, istribi ljulj iz šenice, očisti i napravi po volji Božijoj. I zapovidi mu s[veti] Damaso papa, poglavica Crkve svete, upisa S[veto] pismo u latinski jezik, a iz latinskoga u grčki, a iz grčkoga princse u latinski Novi testamenat aliti zakon. *Jussu Damasi papae Vetus testamentum redidit Graece et de Graeco Novum vertit in Latinum.*[47] Koga trud i muku pofališe mnogi s[veti] otci, pape i mnogi sabori, ma osobito Sabor tridentinski zabranjujući pod proklestvo da se ne ima drugo štiti ni držat za Sveto pismo [f 3] nego ono, koje je upisa Jerolim sveti. Tako slidi i danas Crkva sveta i svi pravovirni krstiani i naučitelji.[48]

Ostavljam druga mnoga čudesa, koja dilova Bog svemogući po dostojanstvim sluge svoga Jeronima, koji uskrisi tri mrtva, ozdravi mnoge bolesnike, pridobi pako i njegovo prokleto vojstvo, nimalo manje nego apostoli, učenici našega Spasitelja. Jer ako nji štuje Crkva da je njiov glas izaša po svemu svitu *in omnem terram exivit sonus eorum*,[49] tako štuje i svetog Jerolima da se more slobodno reći: *Srićna i čestita Dalmacijo, koja imaš toliko visoko uzdignuta dvoranina nebeskoga i naučitelja Crkve svete. Felix patria, quae talem et tantum in caelis habet protectorem!*[50]

10. Mnogo se dužan naodi svit i narod ljucki Noju patriarki, velikomu sluzi Božiemu, jer se on sam nađe dostojan kod Gospodina Boga po dostojanstvu, i koji sarani vas narod čovičanski i svako drugo stvorenje.[51] Tako

[47] *Po zapovijedi pape Damasa na grčki je preveo Stari zavjet, a na latinski Novi.* Interesanto je da se formula u kojoj se rabi izraz *jussu* pojavljuje na izdanjima Biblije tek za vrijeme pape Benedikta XIII. (1724.–1730.) Usp.: Audiendus S. Hieronymus, qui codicem Evangeliorum Italae seu antiqui interpretis, jussu B. Damasi Papae ad Graecam fidem exigit: *Novum opus* (ad eumdem Damasum scribit) *facere me cogis ex Veteri, ut post exemplaria Scripturarum toto Orbe dispersa, quasi quidam arbiter sedeam, et quia inter se variant, quae sint illa, quae cum Graeca consentiant veritate, decernam.* Blanchinus, Josephus, *De codice Vercellensi judicium*, col 79e.

[48] Tridentski sabor (1545.–1563.) je na četvrtom zasjedanju donio dekret (*Decretum de canonicis scripturis*) u kojem su pomenice navedene sve knjige Biblije i propisao da se smije rabiti samo prijevod poznat pod nazivom Vulgata (*Vulgata Latina editione*) pod prijetnjom prokletstva (*anathemata sit*). Nakon desetogodišnjeg mučnog rada u vatikanskoj tiskari izlazi prvo izdanje koje je postao službeni tekst. (*Biblia sacra juxta Vulgatae editionis...*)

[49] »Riječi sve do na kraj svijeta sežu.« Ps 19 (18), 5

[50] O sretna domovino, koja imaš takvog i tolikog zaštitnika na nebu!

[51] Propovjednik aludira na opći potop. Usp. Post 6, 1–9, 17

na isti način Mojsiu, vojvodi puka izraelskoga, koji učini čudesa i zlamenja velika prid faraunom u Ediptu – *qui fecit signa et prodigia in terra Egipti*(!).[52] Otvorivši More crljeno, privede puk izraelski priko njega, rani ga manom za 40 godina, upisa mnoge stvari S[vetoga] pisma, ispisa zapovidi od Gospodina Boga da se po njima svit saranjiva. Na isti način dužan se naodi vas svit, koi je vladan od Crkve s[vete] danasnjem svetom Jerolimu koji učini zlamenja i čudesa prid svim svitom (*qui facit signa et prodigia in conspectu totius mundi*),[53] jer otvori More crljeno i sve druge mučnosti Pisma svetoga svakomu živu da ga svak more razumiti i naučiti. Koji na način Mojsija more se slobodno zvati, kako i jest, vojvodom svikolici naučitelja Crkve svete, jer on svoim trudom i naukom skupi, upisa i istomači Pismo sveto i svakoga živa prosvitli, koji slide nauk nebeski i iđu putem od spasenja vikovnjega.

11. Fali Crkva sveta i dužna se naodi svetom Augustinu naučitelju velikomu, jer istomači sve mučnosti Prisvetoga Trojstva, to jest, Božije naravi i božanstveni kipa i njegova svrunaravnoga rođenja i upućenja protiva toliki erezija.[54] Tako fali svete Grgura, Ambrosia, Izidora, Bazilia i mnoge druge, zašto svi puno trudiše u kući Božijoj, mali osobitim načinom fali Jerolima, jer on svim otvori put i ukaza način od nauka, tako da se slobodno more reći od njega: *Dilectus Deo et hominibus, cujus memoria in benedictione est*![55] Oće reći: *Poljubljen Bogu i ljudem, koga slavna uspomena u blagosivim jest kod puka i naroda.*

[Drugi dio]

Čuste li moji dragi slišaoci, čudni i trudni život s[vetog] Jerolima koji [f 3v] u nauku i mudrosti nadođe mudroga Salomuna i sve druge, u oblasti bi priličan apostolom, učenikom Isukrstovim, u čudesi Mojsiju, u čistoći i pokori svetom Ivanu Krstitelju i svim drugim pokornikom svetim pridobivši Cerinta[56] eretika i s njime sve druge protivnike Božije i svete vire.

---

[52] *Koji je činio znamenja i čuda u zemlji Egiptu.* Vladmirović ni ovdje ne citira doslovno psalmistu koji pjeva: *Emisit signa et prodigia in medio tui, Aegypte!* – On učini znamenja i čudesa u sred tebe, Egipte! Ps 135 (134), 9

[53] *Koji učini znamenja i čudesa pred očima čitavog svijeta.* Propovjednik stvara izraz prema Davidovom o Mojsiju u 135. psalmu.

[54] Sv. Augustin Aurelije (354.–430.) *De Trinitate libri XV* (*O Trojstvu*).

[55] *Drag Bogu i ljudima, blagoslovljen je spomen na njega!* Najvjerojatnije tu Vladmirović aludira na pohvalu Jude Makabejca gdje se nalazi: »Exacerbabat reges multos et laetificabat Iacob in operibus suis et in saeculum memoria eius in benedictione. – Mnogoga kralja on je ojadio, a Jakova djelima obradovao. Dok je vijeka blagoslivljat će se uspomena njegova.« 1 Mak 3, 7

[56] Cerint (grčki *Kerinthos*, latinski *Cerinthus*) judeo-kršćanski gnostik (Efez, 2 st.) u svom je nauku razlikovao Tvorca (niže biće) i Boga (više biće), a održavanje starozavjetnog zakona smatrao je nužnim za spasenje. Strogo je dijelio božanskog Krista od čovjeka Isusa. Cerintov gnosticizam osobito se raširio po Egiptu, a centar mu se nalazio u Aleksandriji.

Što nam drugo ostaje, moji poljubljeni slišaoci, već neka se raduju svi krstjani, a navlastito danas vi Skradinjani, koji imamo na nebu toliko uzdignuta naučitelja i branitelja. I ako vas naslađuju sveta i slavna dilovanja, nastojte oditi i vi po njegovim stopam i prilici dobri i pokorni dilâ. Učeći Boga moliti i sveto u kršćanluku živeći, jer govori Bernardin sveti (Ser[mo] 54.): *armantur filiorum animi dum patrum recensentur triumphis*,[57] – *užiga se nika kriposna ljubav u sinovima i u mladim od plemena kad čuju toliko duovno, koliko svitovno pripovidati junaštvo, časti i poštenja svoji stari.* Ovako neka se užga i u nama kriposna ljubav nauka i svi dobri dila: Bogu služiti živući krstjanski, bivši čuli ovlika čuda našega otca i patriota Jerolima svetoga, a danas dvoranina nebeskoga, koga Bog okrunio svakom častju i poštenjem. Okruni[t] će i sve druge koji ga budu naslidovat i činit dobra dila, koja je učinio naša današnja slava i poštenje, žarko sunce i Danica zvizda svi građana iliričkoga jezika. *Gloria et honore coronasti sanctum tuum, Domine, et constituisti eum super opera manuum tuarum*![58] Ovo slidite i činite, i Bog od mira biće s vami! *Haec agite et Deus pacis erit vobis. Amen*![59]

(Finitum hora octava noctis diei 26 mensis 7bris.)

[57] *Oružaju se srca sinova, dok se pripovijedaju pobjede otaca.* Taj se citat ne nalazi u *Propovijedima* (*Sermones de tempore et de sanctis*) sv. Bernarda. Vjerojatno je Vladmirović citat preuzeo iz nekih propovijedi gdje je pogrešno atribuiran.

[58] Psalmist pjeva: *Quid est homo quod memor es eius aut filius hominis quoniam visitas eum? Minuisti eum paulo minus ab angelis, gloria et honore coronasti eum et constituisti eum super opera manuum tuarum*! – Što je čovjek da ga se spominješ, sin čovječji te ga pohodiš? Ti ga učini malo manjim od anđela, slavom i sjajem njega okruni. Vlast mu dade nad djelima ruku svojih! Ps 8, 5–7. Vladmirović pak rabi samo drugi dio s malim prcinakama spominjući Gospodina, kojem se obraća, prema tome: *Slavom i sjajem okrunio si ga, Gosodine, i vlast mu dao nad djelima ruku svojih*!

[59] Vladmirović završava propovijed rječima sv. Pavla apostola: *To činite i Bog mira bit će s vama*! *Fil* 4, 10

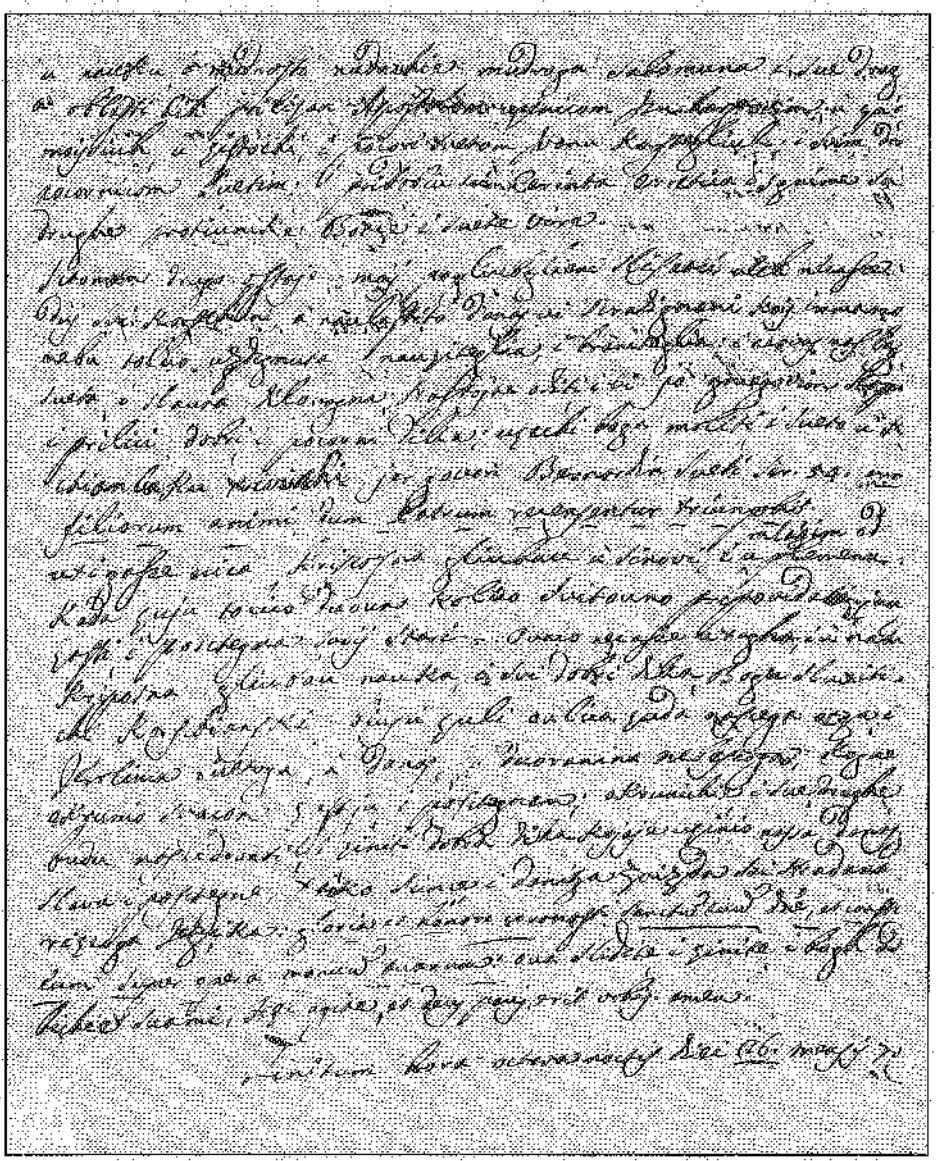

Rukopis Vladmirovićeve propovijedi održane 1762. u Skradinu.

Pavao Knezović

VLADMIROVIĆEVA PROPOVIJED

UDK 252 (497.5) (091)

Da i ne postoji dokaz u kojem se tvrdi da je fra Luka Vladmirović bio propovjednik, dostatno je znati to da je više godina bio župnik (Opuzen, Šibenik , Metković), što znači da je u nedjelje i na blagdane propovijedao svojim župljanima. Međutim u literaturi o njemu, koliko mi je poznato, ta se činjenica jednostavno mimoilazi, iako se ističe u životopisa drugih redovnika, npr. Divković, Margitić, Della Bella, Juraj Mulih, B. Zuzorić, Slade, Lastrić, J Filipovuić, Banovac itd. Zasigurno je Vladmirović i službeno bio imenovan propovjednikom inače se ne bi moglo na naslovnicama nekoliko njegovih knjižica među titulama pročitati i *pripovidaoz opchieni* i *concionator eximius*, tj *vrsni propovjednik*.[1] Kakve su bile propovijedi tog »vrsnog« propovjednika moći će se donekle steći iz ove propovijedi koju je fra Luka, kako u »naslovu« ističe, održao na blagdan sv. Jeronima 1762. u Skradinu. Na kraju je zapisao: *Finitum hora octava noctis diei 26 mensis 7bris*, a to vjerojatno znači da je sastavljanje i pisanje propovijedi dovršio u 20 sati 26. rujna 1762. Autograf se čuva Arhivu franjevačkog samostana u Zaostrogu[2] (Bezina, Rk 18a). Vladimirović se i ovdje drži tada već gotovo ustaljene grafije latinicom,[3] s iznimkom izrazite neodlučnosti prilikom pisanja glasa */k/* rabeći grafeme: *c, k* (vrlo rijetko *q*) bez obzira na njegov položaj u slogu, npr. *pocora* – pokora; *Karstitegl* – Krstitelj; *cadamu* – kada mu, *koijse* – koji se, *koga* – koga, *comu* – komu, *zarqve* – crkve, *kgnighe* – knjige, *kaco* – kako itd.

Posttridentski su propovjednici davno prije fra Luke izgradili mnoge podvrste propovijedi glede sadržaja, poruke, vremena, prigode i mjesta držanja, te stila i odabira retoričkih sredstava. Obzirom na te parametre u

[1] Usp.: *Razmisgliegna karschianskoga za svaki dan od miseza*, U Mleczi, 1765., *Czuit mirlisni nauka karschianscoga ...*, U' Mleczi, 1771., *Nobilissimae familiae comitum Dobretivh .. genealogus liber*, Venecija, 1775., a knjižica: *Vetustissimae ac perillustris familiae comitum & equitum Vladmirovich de Narenta elogium historicum*, Venecija 1781.) posvećena je: Lucae Vladmirovich .. concionatori eximio &c.

[2] Najljepše se zahvaljujem ocu fra Anti Babiću, gvardijanu samostana, na ljubaznosti i svesrdnoj pomoći bez koje se ova propovijed ne bi mogla priirediti za tisak.

[3] Usp. Maretić, Tomo: *Istorija hrvatskog pravopisa latinskijem slovima*, Djela JAZU knj. 9., Zagreb, 1889.

Lukinoj propovijedi prevladavaju prosvjetiteljski enkomični tonovi. Propovjednik iznosi slušateljima svečev životni put ne samo kao exemplum kojeg bi bilo poželjno i dobro nasljedovati, nego s osjetnim zadahom barokističkog buđenja nacionalnog ponosa izdiže sv. Jeronima iznad najvećih pojmova svetosti u katoličkoj crkvi kao što su apostoli, Ivan Krstitelj, Mojsije, Salomon. Sve njih nadvisuje pokorom, mudrošću i svetošću svetac koji je upravo tu u Skradinu rođen. Dakle, sugrađanin je slušatelja i istovremeno onaj za koga zamjenik Kristov na zemlji Damaz papa reče da je najsvetiji među svetima i najučeniji među učenima (»On je naša Danica zvizda, koja se rodi u strana od slavnoga naroda iliričkoga, od koga reče sveti Damaso papa, vikar Isukrstov: *Inter sanctos sanctissimus, inter doctos doctisimus.*«). Zbog same podvrste propovijedi razumljivo je što fra Luka u njoj od svih figura najčešće rabi hiperbolu u kombinaciji s gradacijom i apelom, npr.: »Čuste li moji dragi slišaoci, čudni i trudni život s[vetog] Jerolima koji u nauku i mudrosti nadođe mudroga Salomuna i sve druge, u oblasti bi priličan apostolom, učenikom Isukrstovim, u čudesi Mojsiju, u čistoći i pokori svetom Ivanu Krstitelju i svim drugim pokornikom svetim pridobivši Cerinta eretika i s njime sve druge protivnike Božije i svete vire.« Od sintaktičkih figura veoma se umješno služi postpozicijskom uporabom pridjeva, npr.: ...rođen prez mrve gria istočnoga; ...jer Jerolim sveti rođen od roditelja plemeniti; ...prominjiva lipe izbine u zelenu travu; ...napastovanju sotone paklene; ... tomačiti Pismo sveto itd. S obzirom na tadašnju propovjedničku praksu, osobito franjevačku,[4] čini mi se da Vladmirović odstupa frekventnošću uporabe citata na latinskom, i upravo s njima kod slušatelja ostvaruje sliku učena čovjeka kojem se treba diviti i čije je savjete pametno poslušati. Ako je točna ona *ex ungve leonem*, onda se, obzirom na ovu propovijed, smije reći da fra Luka i nije bio neki *concionator eximius*.

[4] Usp. Gabrić-Bagarić, Darija: *Govorničke figure u propovijedima fra Josipa Banovca*, u: *Zbornik o Josipu Banovcu*, Šibenik–Zagreb, 2004., 85–95; Demo, Šime: *Homiletska metoda Jeronima Filipovića*, u: *Zbornik o Jeronimu Filipoviću*, Zagreb, 2005., 63–79.

Vlado Pavičić

STRÛGE I STRUŽANI U FRA LUKINO DOBA

Povijesno-demografska skica jednoga neretvanskoga sela u prvoj polovici XVIII. stoljeća

UDK 94 (497.5 Struge) »18«

Povijesno-demografska »terra incognita«, »antiquissimae ac nobilissimae familiae« i »conte e cavalier narentino«

Malo je područja na hrvatskom povijesno-demografskom zemljovidu koji predstavljaju *terru incognitu*,[1] kao što je to slučaj s područjem Jezera (Pojezerja),[2] tj. mikroprostora između Vrgorca, Ploča, Metkovića i današnje hercegovačke granice. Ne samo da nema niti jednoga cjelovitoga povijesno-demografskoga rada za to područje iz bilo kojega razdoblja njegove prošlosti, nego nema ni takvoga koji bi bio bar blizu tome. Istina, po neku rečenicu o stanovništvu i rodovima toga područja donose pojedini autori, ali to je daleko od bilo kakvoga vida sustavnog povijesno-demografskoga istraživanja.[3]

---

[1] Još je Trpimir Macan prije petnaestak godina iznio ocjenu da je povijest Donjega Poneretavlja jedan od najslabije istraženih dijelova u povijesti hrvatskoga naroda uopće, a mi bi tome dodali da to vrijedi i danas, napose za njegov jezerski dio i povijesno-demografsko istraživanje uopće. Usp. Macan, 1990, 30. Sličnoga je mišljenja i Ivo Smoljan koji naglašava nepostojanje jedne cjelovite povijesti toga područja, iako je o istome napisano mnoštvo kraćih i usputnih radova (prema bibliografiji koju je prikupio do 2. izd. svoje knjige 1988. takvih je jedinica bilo preko 1000 u domaćoj i inozemnoj periodici). Smoljan, 1988, 8.

[2] U biti, ovo se područje, odnosno Jezero, nazivlje Vrgorskim jezerom (Usp. Erak, 1995, 7; Vrčić, 1974, 153.) ili poljem, a na njemu se razgraničuju Neretvanska i Vrgorska krajina, onakve kakve izišoše iz mletačko-osmanlijskih ratova i kakve ih u svoj upravni sustav uklopi nova gospodarica – Serenissima. Područje Jezera ili vrgorsko-neretvanskog polja (kako ga znaju poneki nazvati), koje je do probijanja tunela Maričevac 1938. najvećim dijelom godine bilo pod vodom i stoga prilično negostoljubivo, danas je plodno polje koje znatno manje plavi i koje svojim nasadima vinograda zasigurno predstavlja ponajveću cjelinu istih kod Hrvata. Naime, tu se 2006. nalazi preko 10 milijuna trsova i vinogradarstvo predstavlja gospodarsku osnovu života cijeloga pripadajućega područja. (Usp. dnevni list *Vjesnik* od 11./12. ožujka 2006.).

[3] Usp. Vrčić, 1974; Smoljan, 1988.; Erak, 1995, 38.–56; Manenica, 1996, 60.–72; Vidović 2000, Kovačević, 2003.

Uz tu činjenicu, taj nam je prostor za ovaj rad zanimljiv i zbog toga što mu je sastavni dio selo Strûge iz kojega poteče »tihi pregalac«, što doista golemim »naprezanjem« iznjedri mnoštvo dvojbi i prijepora, podsmijeha i divljenja, izvanrednih zamisli, ali i nečasnih, iako možda razumljivih, čina. Koliko je proturječja i nesnalaženja izazvao taj pregalac možda najbolje govori to što ne znam bih li ga nazvao fra Luka Vladmirović,[4] Vladimirović[5] ili Šimunović[6]?! Je li iz Sladinca,[7] Perke[8] i Pline[9] ili pak možda iz Strûga?[10] Postoji li tada u tim selima ili njihovu susjedstvu kakva »antiquissima ac nobilissima familia« ili su sve priproste seljačke obitelji, društvenog statu-

[4] Sam fra Luka, kada je odlučio promijeniti prezime, dosljedno koristi oblik Vladmirović (vrlo rijetko Vladmir). Usp. npr. naslovnice njegovih tiskanih knjiga čije su preslike donesene u Vladmirović, 1999, 14–16 ili u mnoštvu njegovih spisa pohranjenih u zaostroškom samostanu, ponajviše u fasciklima br. 26, 27 i 29, ali i na drugim mjestima. Tako, primjerice: »p. Luca de famiglia de co.(onti) ca.(avalieri) (umjesto cavalieri, može i capitani) Vladmirovich di Vladignaz in Narenta 1753.« ASZ, fasc. 34, sv. VIII. Ili: »Luca Vladmirovich da Sladignaz« ASZ, fasc. 24, sv. II. Ali postoji i skraćeni potpis, npr: »fra Luca Vladmir.« ASZ, fasc. 34, sv. VI. Oblik Vladmirović rabi i većina drugih povjesničara koji su se bavili fra Lukom, bilo kao glavnim subjektom, bilo usputno.

[5] Točno u razmaku od sto godina taj isti oblik prezimena u svojim radovima rabe Urlić-Ivanović i Smoljan. (usp. Urlić-Ivanović, 1888; Smoljan, 1988, 287–293). Taj oblik prezimena rabi i Soldo (usp. Soldo, 1985, 228, 253. itd) kao i Glavina, 1980, 29, 33. i sl.

[6] Prateći pisanje o fra Luki, najboljim poznavateljem njegova života i rada učini nam se pok. fra Josip Ante Soldo. Zanimljivo je njegovo rabljenje fra Lukina prezimena. Naime, on rabi sva tri, odnosno četiri prezimena vezana uz njega i njegov rod. Tako u radovima objavljenim u Soldo, 1973, 1985 rabi oblik Vladimirović, dok u Soldo, 1977 i 1983 rabi oblik Vladmirović. Međutim, on navodi i slučajeve kada se fra Luka upisuje s prezimenom Šimunović, Vladmirović-Šimunović, a i to da se za njegov rod rabi i ime Pastarović. Usp. Soldo 1983. 203.–204. U nabrajanju umrlih fratara svoje redodržave, Soldo fra Luku navodi pod prezimenom Vladimirović-Šimunović. Usp. Soldo, 1985, 347.

[7] Devetak ga smješta u Sladinac (Vladmirović, 1999, 12), dok Bujas poistovjećuje Sladinac i Perku, gdje ga i smješta (Bujas, 1971, 85), kao što čine i Soldo i Granić. (Soldo, 1983, 190; Granić, 1991, 204).

[8] Don Rade ga izvodi iz Perke (Luperke). (Vidović, 2000, 386) Perka je zapravo zaselak Zapadne Pline (Erak, 1995, 6), nedaleko od granice s Bačinom, odnosno Makarskim primorjem. Kada je već riječ o ovome zaseoku i Vladmirovićima, ovdje nam se čini umjesnim spomenuti rod tamošnjih Vladičevića od kojih je biskup fra Bartul Kačić kupio dio mlina koji skupa s ostalim svojim posjedom prodaje oko 1623. zaostroškom samostanu. (Soldo, 1970, 354). Inače, kao što je to često slučaj kada su međe u pitanju, i ovdje je, na dodiru dvaju sela i dviju krajina, oko njih postojao dugotrajan spor, koji još koncem 17. st. (na poticaj »governatora« Marinovića iz Opuzena) pokušavaju razriješiti serdar Bebić, harambaša Žderić i Jure Štrbić s jedne strane i Visković iz Podace, Giljević iz Bačine i Korljanović iz Graca, s druge strane. (Vidović, 2000, 407–408).

[9] Bezina, 1993a, 112, (dok mu u Bezina, 1993, ne navodi podrijetlo); Soldo, 1985, 347; Vrčić, 1974, 141, 161, a za njim se povodi i Erak (Erak, 1995, 22).

[10] Prvi i zasada jedini koji izrijekom navodi Struge kao mjesto fra Lukina rođenja jest Šutić. (Marinović, Viskić, Šutić, 2005, 388).

sa i svakodnevice, kao jaje jajetu slične? Šepiri li se po selu i obližnjim ili onim malo udaljenijim mjestima susretanja kakav uglađeni »conte e cavalier narentino« ili se, kao i ostali obični neretvanski seljaci (pa i njihovi serdari, harambaše i alfiri), bori za svakodnevno preživljavanje svoje i svoje obitelji? Ukratko: cilj nam je ovim radom unijeti više svjetla u demografsku strukturu toga područja, baš u vrijeme mladenaštva i školovanja fra Lukina i time dati poticaj takvom nastojanju za šire područje, te rastjerati bar dio magli i izmaglica, koje proizvede bujna mašta osebujnoga i častohlepnoga fra Luke, a vezano za njegov rod i podrijetlo, i to nedugo iza promatranoga razdoblja.

Strûge, Strûzi, Strugovi

Slično prezimenu, fra Luka je uspješno zamaglio i mjesto svojega svjetovnoga prebivališta, odnosno rođenja i podrijetla. Budući da se sam fra Luka, kada je čvrsto odredio stvoriti bolju prošlost svojega roda i na temelju toga izboriti mu pripadajuće povlastice, odlučuje za »plemićko« prezime Vladmirović, to shvaća da mu treba osigurati i stanište dostojno imena i statusa, a to zasigurno nisu uboge suhozidine u Podborinama, zaseoku gdje bijaše smješteno prvotno naselje »mletačkih« Strûga. Zato mu se pogodnim mjestom za »izgradnju« dvora dostojnih tako ugledne i slavne obitelji učini Sladinac, kojega mu, vjerojatno, graditeljski ostaci iz ilirsko-rimskih i srednjovjekovnih vremena,[11] raspirivaše maštu i hraniše uobrazilju.

Od svih dosadašnjih pisaca o fra Luki, jedino Šutić, kao što već spomenusmo, navodi Strûge kao njegovo mjesto rođenja. Iako u sačuvanim maticama nije zabilježeno fra Lukino krštenje,[12] niti se u kojem drugom dostupnom službenom dokumentu, nastalom izvan fra Lukina domašaja, to

[11] Na tome se mjestu danas nalaze ostaci utvrde izgrađene na ilirskoj gradini i rimskim objektima, ranokršćanska bazilika sa srednjovjekovnim nadogradnjama i preinakama i preko stotinu stećaka (kamika, biliga). Marinović, Viskić, Šutić, 2005, 41. i 472–474. Sasvim dovoljno materijala za izgradnju plemićkih dvora.

[12] U zaostroškom arhivu postoji jedan kasniji prijepis njegove krštenice u kojem, također, nije navedeno točno mjesto podrijetla, a čini se da su i u njegovu sastavljanju imali udjela fra Lukini prsti. Upis glasi: »Ego fr. Antonius Raosav actualis parochus cura Podjezerensis baptizavi infantem natum die 16. aprilis 1718. ex illustribus nobilibusqua parentibus domino comite Georgio Vladmirovich et eius legitima conjuge Dominica Thadich. Patrinus in sacra ablutionis unda fuit Michael Manenichich. Infanti fuit impositum nomen Michael. Omnes hi fuerunt ex eadem parochia. In quorum fidem. Ego fr Joannes Zetovich actualis parochus Podjezerensis extraxi et curavi m.p.« ASZ, fasc. 26, sv. X. Ovaj je prijepis datiran 16. kolovozom 1751. i doista, don Rade Jerković navodi fra Ivana Zetovića, kao pojezerskoga župnika u razdoblju 1751.–1752. Vidović, 2000, 399.

navodi i mi se ipak priklanjamo Šutićevu mišljenju što ćemo, nadamo se, u redcima što slijede i potkrijepiti valjanim činjenicama.

Osvrnimo se, ponajprije, s par rečenica na ime toga naselja, njegovo značenje i oblike bilježenja. Prigodom višekratnih posjeta tome starom, ali napuštenom selu (zadnji put u veljači 2006.),[13] utvrdismo da ga potomci nekadašnjih žitelja zovu Strûge.[14] Kako ga pak nazivaše njihovi predci, pogledajmo okrećući se izvorima prošlih stoljeća, koji o njemu prilično kasno zbore. Ukoliko zanemarimo spomen sela Strozi (što pripada Ljubuškom iz 1475.–77.)[15] u prvom ispravom zajamčenom pisanom spomenu s konca 17. st. javlja se u obliku Strugovi (*iz Strugova*).[16] Znači, javlja se u množini (genitiv

[13] Naš vodič bijaše rođeni Stružanin Ivo (Jakiša) Družijanić Jakovljev i Stane r. Guinović (rođen 1953.), koji nam je, između ostaloga, saopćio i točni izričaj ovdašnjih žitelja imena toga sela.

[14] Odavno u njima čovjek ne stanuje, a o nekadašnjem bujnom životu svjedoče ostaci kamenih zidina zaraslih u bršljan, kupinu, draču i ostalu divljaku. U zadnje se vrijeme primjećuje češći bat ljudskih nogu i pohođenje toga prostora, vidljivo ne samo kroz čišćenje okoliša, već i mjestimičnom obnovom starih zdanja (primjerice Družijanića i Šimunovića).

[15] Aličić, 1985, 608. Ni sam ga prevoditelj ne ubicira, ali budući da bi se ime ovoga sela moglo čitati i drugačije (na što i sam prevoditelj upozorava u uvodu, kada naglašava problem čitanja upravo samoglasnika), Strûzi na primjer, mi ćemo ipak spomenuti ovaj slučaj i naglasiti da bi ovo mogao biti stvarno prvi spomen ovoga sela, ali ga zbog nesigurnosti nećemo šire obrazlagati. Isto tako nećemo ulaziti ni u šire razglabanje nedatiranog spomena sela Struzi, što ga donosi Soldo, kada se u tom selu spominju Toholjevići koji se obvezuju zaostroškom samostanu davati »od živine desetinu i 6 kabla vina i po dvije kvarte pšenice.« (Soldo, 1970, 356). Budući da je u ovome spomenu riječ o rodu Toholjevića, moglo bi ga se datirati najkasnije u 17. st., jer ni u jednom kasnijem, nama dostupnom, popisu nema više ni traga, ni glasa tome rodu, posebice ne u tome selu.

[16] ASZ, ŽM 201, str. 40. upis bez brojčane oznake. Kako se radi o prvom spomenu ovoga sela evo upisa u cijelosti: »1689. m. setembre 29. – Karsti ja fra Frančesko Biogradlia kćer Marka Jiakića(!) iz Strugova i njegove zakonite žene Lucie; komu ditetu nadi ime Klara. A bioi(!) kuma Mande Vuinovića.« Upis je bosanični, hrvatskim jezikom, osim naziva mjeseca koji je napisan latinicom, kao i godina koja je napisana arapskim brojkama. U istoj je matici, istim pismom, na 8. stranici opet upisan Marko Jakić, ali sada u ulozi kuma: »1694. novembra 1. – Karsti ja fra Fran[ces]ko Budalić Matija sina Ivana Ilića is Pasić[i]ne(!) i njegove zakonite žene Ivane. Bi kum Marko Jakić iStrugova(!).« Donosim još jedan spomen Strugova iz 17. st. jer nam se čini višestruko zanimljivim: »Adi 29. Xbre 1698. Karsti ja Stipan Tvartković parok od Vargorca Ivana sina Petra Raosavljevića i njegove zakonite žene Cvite. Bi kum gospodin i knez Jura Vladmirović iz Strugova. In quorum f.« (ASZ, ŽM 198, str. 106, upis bez brojčane oznake). I ovaj je upis bosanični, hrvatskim jezikom, osim samog početka i kraja. Budući da se u ovome upisu spominje i Jura Vladmirović, naravno kao knez i gospodin, i budući da znamo da je fra Luka volio i po maticama »švrljati« (Vidović, 2000, 399 i Despot, 1993, 94), ovome upisu valja pristupiti oprezno. Tim više, što je fra Luka posebice volio »naknadno« upisivati krštenja baš fra Stipana Tvrtkovića, upravo djelitelja sakramenta iz ovoga upisa, ali i širokogrudnoga djelitelja onakvih počasti nikome drugom doli Vladmirovićima. To nas je nagnalo da malo usporedimo rukopis Tvrtkovićevih upisa u toj matici. I što uočismo? U arku gdje uzastopno slijede navodni Tvrtkovićevi upisi, njih 14 (treba li naglašavati da je upravo na ovome mjestu u matici koncentracija »gospode, knezova i kapetana« Vladmirovića u

množine), pa bi nominativ mogao biti Strûge, ali i Strugovi. Spomen iz 1731. čini mi se posebno zanimljivim i to zbog oblika tu zabilježenoga – Struzi (Ztruzi).[17] Ovdje već imamo drugi oblik, dativ jednine, kojega bi nominativ bio Struga. Dakle, više ne bi bile Strûge, nego Struga. I sljedeća dva primjera donose oba oblika,[18] pa ne znaš bi li se priklonio obliku Struga ili Strûge.

raznim ulogama), rukopis je isti. U toj matici, osim tih, nema više ni jednoga fra Stipanova upisa. Međutim, u drugoj matici (ŽM 207) postoji 29 upisa pripisani fra Stipanu Tvrtkoviću. Njih 28 je uzastopce (među njima su još i dva fra Šimuna Tvrtkovića) upisano od 51.– 54. stranice i tu su, treba li naglašavati, opet skoncentrirani upisi »gospode knezova i kapetana« Vladmirovića, a bome i jedne gospoje kneginje Vladmirović (Vidosave). Valja reći, da se prije te uzastopne skupine Tvrtkovićevih upisa nalazi fra Lukina napomena (u uvodu koje spominje sve svoje časne atribute i to da je iz Sladinca) na latinskom jeziku o tome kako on ovdje upisuje (zapravo prepisuje) krštenja fra Stipana Tvtkovića, koja se nalaze raspršena na poderanim upisima po arhivu (ASZ, 207, 51r); vjerojatno se na ovo odnosi već spomenuta don Radina opaska o fra Lukinim naknadnim upisima Tvrtkovićevih krštenja (Vidović, 2000, 399). Reklo bi se da je rukopis (fra Lukin) tih upisa istovjetan s onim u upisima, već spomenutima (ŽM 198, 106), koja se odnose na Tvrtkovićeva krštenja i gdje je, također, spomen »uglednika« Vladmirovića. Kako kod ovih potonjih upisa nema fra Lukine vlastoručne napomene, namće se mogućnost pretpostavke da su i oni plod njegova »prijepisa«. Rukopis onoga usamljenoga fra Stipanova upisa (ŽM 207, 75v) toliko se razlikuje od malo prije spomenutih iz obje matice, da to može utvrditi i tko nikada nije ni čuo za grafologiju. Čini nam se da bi zanimljivo bilo vidjeti je li takav slučaj i s ostalim »upisivačima« ove »prisvitle gospode knezova i kapetana«, primjerice fra Mije Andrijaševića, fra Tomasa Usorčevića, fra Bone Bagalovića, fra Filipa Žderića, fra Stipana Pekića, fra Ante Druškovića itd.?! Budući da predmet ovoga rada nije rodoslovlje Vladmirovića, ni iscrpna raščlamba vrela gdje se javlja ovo prezime, držim da bi pri jednom takvom zadatku obavezno trebalo učiniti njihovu kritičku raščlambu, napose palcološko-grafološku.

[17] »Adi 15.? m.? aprila 1731.Karsti ja fra Tomas Usorčević parok u Podjezerju Jurku ćer Ivana Šimunovića u Ztruzi (!) i njegove zakonite žene Šime. I bi kuma Ivana Družianića iztrugova (!) u svetom Mijovilu.« ASZ, ŽM 210, 72v, bez numeracije upisa.

[18] »Adi 16. Xbre 1731. Poče s ovoga svita na bolji Vidosava Vladmirovića iz (S)trugova (!) kojoj bi godina 81, primivši s. s. sakramente. I bi uk(o)pana u šimatorju s. Miovina(!) u Struzi. Ja fra Tomas Usorčević parok od Podjezera.« i »Adi 4. aprile 1732. Poče s ovoga svita Stipan Vladmirović iz (S)tugova komu bi godišća 55, primivši s. s. sakramente. I bi ukopan na Struzi svetoga Miovila. Aj (!) f(ra) Tomas Usorčević parok.« ASZ, ŽM 207, 50r i 51v. Osim zbog oblika pisanja samoga naselja, ova smo dva primjera naveli i zbog još nečega. Naime, u oba upisa spomenuti su Vladmirovići i to ne bi bilo neobično da na djelu nije bila jedna nova »operacija«! Takvih će zahvata biti i u dokumentu koji ćemo donijeti u nastavku, ali o tom po tom. Ovaj je put netko (fra Luka?) jednostavno izbrisao (tragovi toga su očigledni) izvorni upis prezimena i preko toga crnila nadopisao – Vladmirović! Ovdje bi se željeli osvrnuti i na još jednu prijepornu nam činjenicu. Don Rade Jerković, pišući o fra Luki i navodeći dokaze da su tvrdnje o prošlosti njegove obitelji puka fantazija, spomenu i činjenicu da u pojezerskoj matici (1693.–1733.), koja se čuva u samostanskom arhivu u Zaostrogu »nema nigdje spomena o kakvom Vladmiroviću«.(Usp. Vidović, 2000, 377.). Šutić se s pravom u svom radu o Vladmirovićima (usp. Marinović, Viskić, Šutić, 2005, 390, 394.) iščuđava kako don Rade to može tvrditi, kad ih je baš ta matica prepuna. On je nabrojio 33 upisa toga prezimena u toj matici (31 Vladmirovića + 1 Vladmira + 1 Šimunovića), dok ih mi nadosmo još i više – 35 (31 Vladmirovića + 2 Vladmira + 2 Šimunovića, u raznim ulogama, ponekad i u istom upisu). Stoga stvarno čudi da to nije uočio

Vrela, pak, koja su prvenstveni predmet našega promatranja (četiri popisa žitelja Struga iz prve polovice 18. st.), donose sljedeće oblike upisa:

1. popis (stanje duša župe Podjezerje iz 1733. – vidi prilog 1.) donosi oblik Struzi,[19]
2. popis iz oko 1736.[20] donosi oblik – Struga,[21]
3. popis iz 1744. ne donosi ime naselja,[22] dok 4. popis iz 1747. donosi oblik Strughe.[23]

Što možemo zaključiti o imenu ovoga sela u prvoj polovici 18. stoljeća na temelju ova tri popisa? Prije svega, treba naglasiti da je jezik kojim su popisi izvršeni – talijanski i latinski, odnosno njihova miješavina. Kao drugo, ne bi se mogao donijeti neprijeporni sud, na temelju njih, o tome koji je oblik imena bio u svakodnevnoj uporabi kod tamošnjih žitelja u to vrijeme. Tako prvi primjer daje mogućnost izvedbe oba oblika imena, jer rečenicu: »Žitelji kršćani u selu Struzi«, moguće je iščitavati i kao dativ jednine (Struga – Struzi) i kao dativ množinskoga oblika (Strûge – Strûzi, s dugim u). Drugi primjer: »Nastavak iste župe Podjezerje Struga«, moguće je čitati i kao Struga, ali i kao Struge, zbog već rečene mogućnosti čitanja, odnosno sličnosti pisareva pisanja, slova *a* i *e*. U trećem primjeru nešto je jasnija slika. Pa ako bi mogli i dvojiti pri čitanju uvodne rečenice: »Mi seljaci Otrića i Struga …« ili : »Mi seljaci Otrića i Struge …«, onda ne bi trebalo biti nikakve dvojbe malo dalje u tekstu, gdje dolazi popis i gdje je jasno rečeno i napisano: »Villa Strughe«.[24] Dakle, množinski oblik. Kolebanje oko pluralnog

---

don Rade, koji je inače vrlo temeljit!? Kao da nismo iščitavali istu knjigu! Međutim, treba naglasiti i činjenicu da je mnoštvo upisa prezimena Vladmirović u ovoj matici (i oba puta prezimena Vladmir) prepravljano (brisano, pa nadopisivano), što je vidljivo s »pika«! To je razlog više da se u nekoj budućoj radnji o rasvjetljavanju prijepora vezanih za taj rod i to prezime doista napravi, kako već rekosmo, jedna temeljita jezično-paleološko-grafološka raščlamba, odijeli pljeva od žita i onda donese sud o izvornosti gospodstva i plemenita podrijetla te obitelji.

[19] »Habitant christiani in villa Struzi …«. NAS, M 67, 289v

[20] Dokument nije točno datiran, ali se u njemu spominju 1734. i 1735. godina, te župnik fra Augustin Bošnjaković i kapelan fra Martin Kosić (Kosović). Pošto znamo da je 1735.–1737. fra Martin Kosović bio kapelan ovome župniku, skloni smo ovaj dokument datirati u 1736., kao i don Rade Jerković, koji također donosi ovaj popis, s tim što on ispušta Bartula Mioča, prinosnika župne redovine iz ovoga sela. (Vidović, 2000, 378 i 399).

[21] »Seguita stessa parochia di Podiezerie Struga«. ASZ, fasc. 8, sv. X, l. 115r Naziv sela moguće je čitati i kao Struge jer pisar piše slično slova *a i e*.

[22] NAS, M 67, 379v–380r. U popisu nema razvrstavanja po selima, već je jedinstven za cijelu župu Pojezerje. Međutim, redoslijed prezimena je takav da se s lakoćom može utvrditi gdje završava popis žitelji jednoga, a počinje drugog sela.

[23] »Noi villici Otrichie e Strughe…« ASZ, fasc. 8, sv. IX, l. 41v

[24] Po rukopisu, ali i »tonu«, teksta (popisa) dalo bi se naslutiti da mu je auktor sam fra Luka, iako je kao popisivač naveden Filippo Naldi.

i singularnoga oblika nastavlja se i dalje. Tako početkom 19. st. u stanjima duša ove župe nailazimo u istom popisu na oba oblika.[25] Završimo ovaj izlet u prošlost imena tvrdnjom don Rade Jerkovića, koji veli da ime ovoga sela dolazi u množini i da se kaže »u Struzim ili Strugovim«, a to i dosljedno poštuje u svome pisanju.[26] Zbrajajući sve, ne preostaje nam drugo doli, uz sve dvojbe i prijeporc, složiti se s don Radom i sa suvremenom praksom, te prihvatiti kao ispravan množinski oblik – Strûgc.

Motivacija imena: ili krajobraz ili način života?

Osim dvojbi vezanih za oblik imena, ništa manje nisu ni one vezane za motivaciju njegova nastanka, kako oblika Struga, tako i oblika Strûge. Bacimo li pogled u rječnike vidjet ćemo da nude hrpu tumačenja i rješenja i mnoga ti se čine nekako prihvatljivim. Pođimo od Akademijina rječnika koji donosi natuknicu Strug u sedam značenja, a natuknicu Struga u osam.[27] Uz jedno nejasno značenje, Strug *m.* bi mogao biti oštar nož kojim se struže drvo; kotač od kamena na kojem struganjem lončar radi svoj posao; lađa što je struganjem načinjena; imenica nastala prema glagolu strugnuti (pobjeći); te struja, korito, rukavac kakvoga potoka što ga je struja struganjem iskopala[28] i topografsko ime nastalo prema imenu strug u značenju riječnoga rukavca ili brda što se roni ili toči.[29]

Struga *f.* bi pak mogla imati značenje stolarske ili tesarske sprave za struganje; korita kakve rijeke, potoka, grabe ili jarka po kojima voda teče; topografskoga imena nastalog prema prethodnom značenju; struje vode; sanduka, kace i sličnoga u čemu se pijesak ili zemlja nosi; lađe ili velikoga čamca od drveta; onoga što se po dnu lonca nahvata kada se mlijeko prevari; rupe ili otvora u kakvom plotu, bedemu ili topu koji je struganjem načinjen; kod vrata ili otvora tora mali tor gdje se ovce dočekuju i muzu, te vrijeme kada se u toru muzu ovce.[30]

---

[25] *Stanje duša župe Otrići* NAS, M 113. Struge, jedno iz 1805., drugo iz 1806. Tako se, primjerice, naizmjenično rabi čas oblik »u Struzi«, čas oblik »u Struzim«. Kao da ni župnik popisivač ne zna što bi s njima.

[26] Mile Vidović rabi oblik Struge, koje u dativu glasi Struzima. Vidović, 1998, 80.

[27] ARj, 1956.–1958., 772.–774.

[28] Za ovo značenje donosi se primjer iz 1239. g. pri opisu posjeda pored Drave. ARj, 1956.–1958., 773.

[29] Zanimljivim nam se čini primjer spomenut uz ovu natuknicu, a odnosi se na ime sela Strug smještenog po proplancima, obrdinama i kosama s osojne strane visa Strugovi (u Drobnjacima u Crnoj Gori), gdje se brdo roni ili toči. ARj, 1956.–1958., 773.

[30] ARj, 1956.–1958., 773 i 774. Za svaki od ovih primjera donose se brojni primjeri s raznih strana južnoslavenskoga prostora, što svjedoči rasprostranjenost njezine uporabe. Za-

Jednu ili obje od ovih riječi donose u sličnim ili istovjetnim značenjima i Mažuranić,[31] Skok,[32] Anić,[33] kao i enciklopedijski rječnik.[34] Gluhak donosi samo glagol *strugati* iz čega izvodi i imenicu strug.[35] Osim riječi strug, struga i strugati, Akademijin rječnik donosi i oblike Struge *f. pl.*[36] i Strugovi *m. pl.*,[37] dok oblik *Struzi* ne donosi ni jedan od spomenutih rječnika.

Nakon svega iznesenoga mogli bi zaključiti da postoje dva osnovna značenja: ono iz pastirsko-stočarskog nazivlja i drugo vezano uz glagol *strugati* (*strgati*). Ne isključujući mogućnost postojanja mnoštva torova i njima pripadajućih struga, dakle pastirskog termina, ipak nam se bližim čini ovo drugo značenje, pogotovo ima li se u vidu krajobraz ovoga sela koji je identičan onome iz opisa u bilj. 29. (samo što u ovome slučaju selo nije na osojnoj strani), kao i Pavlinovićevo tumačenje značenja riječi struga.

Zemljopisni okvir: od jezera do jezerca

Selo Strûge, kao ljudsko stanište, već odavno ne postoji. Na njega još sjećaju stare, oronule zidine razbacane po obroncima Pozle Gore,[38] uspo-

nimljivim nam se čine primjeri koje je zabilježio Pavlinović u srednjoj Dalmaciji: »Struga je put u planini kroz klanac, kojim se jedino može proći; otvor, kud ovce iz tora izlaze; put, koji kroz neprijateljsku vojsku vojnik probije.«

[31] On donosi obje riječi, i strug i struga, kao istoznačnice samo jednoga značenja – struja rijeke uz glavno korito, maticu. Mažuranić, 1975, 1382.

[32] On donosi imenicu struga i glagol strugati. Za imenicu struga drži da je balkanski pastirski termin, čija bi osnovica bila u ilirotračkom *stronga*, kao prijevoju prema lat. *stringere*. Dakle, riječ bi pripadala ilirskom supstratu, odakle je preuzeše, najvjerojatnije neovisno jedni od drugih, južni Slaveni, Albanci i Rumunji, koji je posredovaše dalje preko Karpata u poljski, ukrajinski i slovački jezik. Glagol, pak, *strugati* drži praslavenskim i sveslavenskim, prvenstveno terminom rukotvorstva, koji je prema stslav. *strgati* pravio infinitiv po niskom prijevoju, pa je samoglasnik *u* iz prezentske osnove analogijski prenesen u infinitiv. Skok, 1973, 348–349.

[33] Anić, 1996, 997.

[34] Tu se riječ struga izvodi iz prasl. *struga (rus. struga; duboko mjesto u rijeci). HER, 2002, 1247.

[35] On psl. strugati izvodi iz indoeuropskoga korijena *streug – *streu – *ster u značenju »traka, pruga«. Gluhak, 1993, 590.

[36] Pod ovom natuknicom donosi imena naselja kod Bos. Broda, Čapljine, Senja i »naših« Struga: »selo metkovićkoga kotara u Dalmaciji«. ARj, 1956.–1958, 777. Recimo usput da se glavni vodotok na Grahovskom polju (Bos. Grahovo) naziva Struga. Usp. Štambuk–Giljanović, 1998, 465.

[37] Za ovaj oblik donosi ime planine u Polimlju u Crnoj Gori. Štambuk-Giljanović, 1998, 778.

[38] Brdo na kojem bijaše smješteno nekadašnje selo Strûge zove se Pozla Gora, kao što se zove i današnje selo smješteno u njegovu podnožju prema Jezercu, a kojega zasnovaše Stružani, upravo Vladimiri. Budući da se selo Pozla Gora smjestilo u podnožju brda, logičnim se čini izvoditi njegovo ime od Zle Gore. Dakle, pod Zlom Gorom nalazi se Po-

mena u svijesti potomaka njegovih nekadašnjih žitelja (ne samo onih iz Pozle Gore i Kobiljače, već i onih rasutih diljem svijeta), u gdjekojem starom moljcem i vlagom nagrižcnom dokumentu, te još uvijek u crkvcnoj upravi.[39] Dakle, Strûge su svoje životajne sokove istočile na razne strane, ali su njeni izravni sljednici dva nova naselja – Pozla Gora i Kobiljača, čiji nastanak prouzroči čežnja za bar mrvicu lakšim životom, odnosno želja za približavanjem svojim gospodarskim izvorištima – polju jezerskom i jezeračkom. Upravo Pozla Gora (brdo, s najvišim vrhom zvanim Gradina od 478 m) izgleda kao razdjelnica koja priječi da to nc bude jedno polje, odnosno da se, napose u kišno doba, Jezerac ne prelije u Jezero.[40] Ona je s okolnim brdima i brjegovima[41] stvorila jednu prodolinu od Jezera prema jugoistoku u dubinu od nekoliko kilometara, gdjc sc na visini od kojih 200 m nad morem smjestiše stari struški zaseoci. I dok bi se za srednjovjekovna staništa na području Strûga moglo pretpostavljati da su bila u blizini nekropola stećaka (kamika, biliga)[42] to za naselje iz doba Osmanlija ne možemo ni pretpostavljati. Za prvotno pak naselje »mletačkih« Struga zna sc da je bilo u Podbornici,[43]

zla Gora. Međutim, na dostupnim zemljovidima i u govoru mjesnoga puka (priopćio I. J. Družijanić) brdo se ipak zove Pozla Gora. Na jednom zemljovidu, donesenom na vanjskim koricama monografije Borovci, upisano je Zla Gora (po rječniku toponima reklo bi se da je to također neka vojna specijalka beogradske izrade, jer se, primjerice vrh Zle Gore naziva – Devojačka Gl.). Da bi logično bilo izvoditi ime ovoga naselja (Pozla Gora) od Zle Gore, govori nam i popisni podatak iz 1880. kada je ovo naselje iskazano pod imenom Zlagora, a od 1890, 1900. i 1910. Podzlagora. Korenčić, 1979, 411.

[39] Još uvijek se u službenoj uporabi za crkvenu župu rabi staro ime Otrić – Struge. Vidović, 2004, 327.

[40] Nadmorska visina dna Jezerca (koji je otprilike napola razdijeljen nesretnim povijesnim usudom između Hercegovine i Dalmacije) jest 30–35 m (Vidović, 2000, 373), dok je ista u Jezeru oko 25 m (Specijalni zemljovid u razmjeru 1:25000, odsjek Ploče, izdanje Vojnogeografskog instituta iz Beograda, 1976.). Vrčić veli da mu je površina 30 km/2, dužina 15 km, najveća širina (između Otrića i Staševice) 3 km, te nadmorska visina 25–30 m. Vrčić, 1972, 5.

[41] S jugoistoka prema zapadu do Jezera nanizali su se Zečica (372 m), Lisac (255 m), Somina (207 m), Raotina, Majevica (na zemljovidu što se nalazi na koricama monografije *Borovci* stoji naziv Maljevica) i još nekoliko manjih glavica ljûti.

[42] Don Rade ih navodi na Crkvinama iza crkve sv. Mihovila (6 komada koliko ih je zatečcno i prigodom našega obilaska 2006.), te dva na Selinama u Dubravi. Vidović, 2000, 374. I. Družijanić, naš vodič po rodnome selu, spomenu nam da se jedna još veća nekropola (dvadesetak komada) nalazi na Privoru (smještenom između brežuljaka Gradine i Majevice). Prema njegovu pričanju nedaleko od Privora, na već spomenutim Selinama, s kojih puca pogled prema Crnom Viru i dalje prema Plini, postoje nekakve zidine oko kojih se znalo naći svakojakih predmeta (komaštre, lonci, novčići), a za koje mještani znaju reći da su iz rimskoga doba.

[43] Ime bi podsjećalo na obore (torove za stoku). Radoslav Dodig, klasični filolog i sudionik jednoga od naših pohoda Strugama, ne isključuje mogućnost i naziv Podvornice (Podvorine), koji je u svakodnevnoj mjesnoj govoranciji poprimio oblik Podbornice. Pre-

smještenoj uz litice pri vrhu Pozle Gore, odakle se žitelji počeše spuštati niže u traganju za boljim, pa ih rijeka života odvede: jedne po Dubravama i dalje prema Kobiljači (uz sam rub Jezera),[44] druge prema Pozloj Gori (Jezercu), a treće širom bijeloga svijeta. U starim Dubravama, koje postadoše središnje naselje nakon pomicanja s Podbornica, a s kojih posljednji odseliše sedamdesetih godina 20. st. razmještaj rodova bijaše ovakav:[45]

- kad pođeš s jezerskih okrajaka, iz Kobiljače, u brdo prema obroncima Pozle Gore, najprije ćeš naići na novo kobiljačko groblje i popevši se još malo uzbrdo ugledat ćeš u pravcu juga, između glavica Raotine i Majevice, izdvojenu skupinu napuštenih kuća – struški zaselak Brečići,[46] gdje bijaše obitavalište roda Kuran i k njima kasnijih došlaca Buljubašića.
- ne okrećući k njima, nego produžiš li se penjati dalje u pravcu istoka, nakon dobra kilometra naići ćeš na prvi zaselak pravih Dubrava – Grmoje Donje i Gornje,[47] nekadašnje obitavalište roda Grmoje.
- nakon toga proći ćeš pored škole (kojoj umjesto dječje galame i smijeha, društvo pravi tek vjetar, kupina i drač) i doći ćeš do zaseoka Marevići, prebivališta istoimenoga roda doseljenog iz Stašcvice na ženistvo u Šimunovića, koji im, eto, bijahu domaćini i prvi susjedi.
- iza Šimunovića i Marevića, slijede Žderići, a nakon njih Gujinovići, prvi čije su kuće bile s gornje strane puta. K njima se ženidbom bio doselio jedan Jakić iz sela Pozle Gore.
- pođući dalje, doći ćeš do kuća Družijanića i njihovih priženika Musulina, te ćeš se na koncu »sudariti« s brdom Zečicom, kao branom koja od istoka zaokružuje dubravsku prodolinu i u podnožju koje se nalazilo stanište roda Mioča.

S Miočima završava dubravsko naselje. I okreneš li odatle prema sjeveru, preko Postolovca i Pobrišća, uz padine Pozle Gore, naići ćeš na bunare Lokanj i Potrkvu,[48] i izbiti do Podborina ispod vrha Pozle Gore zvanog

ma Družijanićevu pričanju, na početku Podbornica, pođući od crkve sv. Mihovila, nailazi se na Kuk gdje bijahu nastanjeni Družijanići i dalje, prema zapadu, Mioči, Vladimiri, Šimunovići, Gujinovići i Grmoje.

[44] Prema priopćenju I. J. Družijanića u Kobiljaču je prvi »sišao« neki Gujinović i to tijekom 2. svj. rata. I doista, Kobiljača se kao naselje prvi put u službenim popisima javlja 1948. kada je imala 26 stanovnika. Korenčić, 1979, 408.

[45] Priopćio I. J. Družijanić.

[46] U službenim se popisima prvi put javljaju 1880. kao naselje u sklopu Dubrava kada imaju 86 stanovnika. Korenčić, 1979, 408.

[47] Valjda je to don Radina Grmovina. Vidović, 2000, 372.

[48] Potrkva je zapravo izvor žive vode šćemeren kamenom, koji je bio blagodat Božja starim Stružanima, posebice ljeti.

Vinčina, prvotnoga naselja »mletačkih« Strûga, odakle je počelo pomicanje prema Jezeru i Jezercu. Kad dođeš na to mjesto i baciš li pogled uokolo shvatit ćeš zbog krajobraza, koji te okružuje, zašto Strûge dobiše upravo to ime. Tu, na Podborinama,[49] nalazi se predio zvan Ledina (Ladina, Lidina) s istoimenim bunarom i baš na tom dijelu, prislonjeni uz polje, bijahu ubogi »dvori« Šimunovića, odnosno Vladmirovića, gdje svijet ugleda mali Mijo Jurin i Dominikin, budući fra Luka. Osim toga, okreneš li se tu ispod Vinčine u pravcu istoka, ugledat ćeš i staru crkvu sv. Mihovila[50] okruženu s isto tako starim, ali i novim šamatorjem i malo prije njih ruševinu stare župne kuće. Crkva je smještena na jednoj »probiski« gdje s vrhom Vinčina završava Pozla Gora, a nastavlja se Zelenikova Strana (s vrhom Grlićem) i u produžetku nje Golovran (s vrhom Gradinom) ispod kojeg se, u novoj prodolini, stisnu selo Borovci. Sa sedla gdje je smještena crkva sv. Mihovila puca pogled na ljubušku krajinu, Broćno i u daljini na visoke hercegovačke planine, a s istoga se obara put prema Jezercu i selu Pozla Gora koje se skupilo uz Francusku cestu, žilu kucavicu između Vrgorca i doline Neretve. Kad maloprije nabrajasmo dubravske zaseoke i njihove nekadašnje rodove, upade u oči da nigdje nema Vladmirovića.

To bi bio prostor, ugrubo orisan, gdje se rodi i djetinjstvo proživi fra Luka, osjetivši svu tegobnost i surovost života u kršu okruženu malaričnim jezerima, a gdje i od ono malo sirotinje država bešćutno svoje uzimaše, pa se onda i nije toliko čuditi što se jedan učeni čovjek, kakav neprijeporno bijaše fra Luka, uze služiti i nečasnim sredstvima, pogotovo sa stajališta povijesne znanosti (ali tko o znanstvenim postulatima tada da mari), u neravnopravnoj igri s moćnijim i jačim (što uvijek država u odnosu na pojedinca jest, pogotovo država što tuđin je vodi), e da bi priskrbio svojoj obitelji porezne i carinske olakšice i na taj način dobio bar jednu utakmicu u srazu što život se zove.

[49] Don Rade ne navodi to ime (Podborine), već govori kako su stare Struge bile smještene nešto više i sjevernije od sadašnjih (to sadašnjih znači prije 2. svj. rata), naslonjene uz same polje, a žitelji su ih počeli napuštati u zadnje vrijeme zbog kamenja što se odronjava i obara na kuće, tako da se u don Radino vrijeme u napuštenim kućama nalaze još samo torovi za životinje.

[50] Crkva, po svemu sudeći, nije starija od 18. st. i najvjerojatnije ju izgradi stanovništvo »mletačkih« Struga, dočim zbaci inovjerni jaram. Prvi joj spomen nalazimo u zaostroškoj matici 1731., kada u njoj bi krštena Jurka Šimunović Ivanova (vidi bilj. 16.). Naš vodič Družijanić ispriča nam i jednu zgodu vezanu za početak gradnje te crkve. Naime, crkva se trebala graditi na predjelu zvanom Mlatila (i tu imade, prema navodima kazivača, stećaka), ispod Crkvine, ali Gospa po noći odnese kip sv. Mihovila na mjesto gdje se sada nalazi crkva, pa je tu započeše i završiše, ne želeći protusloviti toj Gospinoj poruci i želji.

Doba ratova, selidbi i smjene gospodara

Ukoliko bi se neko razdoblje hrvatske prošlosti željelo nazvati apokaliptičnim, onda bi se to zacijelo moglo reći za drugu polovicu 17. stoljeća u Dalmaciji, odnosno na cijelom području dodira Mletaka i osmanskoga polumjeseca. U svojoj borbi za prevlast na istočnoj obali Jadrana s njegovim zaleđem, a u sklopu preslagivanja odnosa snaga na širem euro-sredozemnom prostoru, upravo se sva žestina sraza između tih dvoje protivnika iskalila na prostoru od Velebita do Kotora, što tako slikovito i jezgrovito izreče stih govoreći o »Krajini krvavoj haljini, koja 's krvi ruča i s krvi večera sve krvave žvače zalogaje'«.[51] Otkad postoji pisana povijest i dokle seže povijesno pamćenje, vjerojatno ne bi surovijeg i krvavijeg ratnoga bjesnila na ovome području, kao što bijaše Kandijski rat (1645.–1669.).

Kad čitaš Šilobadovićevu kroniku, suvremenika toga rata, imaš dojam da i sam pisac često zanijemi ne mogavši pronaći odgovarajuću riječ ili rečenicu da bi opisao sve te strahote koje rat donese.[52] Ako bi ljetopiščeve riječi i prihvatili s kakvom zadrškom, riječi suvremenika s protivne strane govore nam da je to područje doista bilo »krvava haljina«, preko koje mu nije bilo dopušteno prijeći, e da je ne bi natopio i vlastitom krvlju, iako imaše veliku želju pohoditi i ljubušku tvrđavu.[53]

Tih dvadeset i pet godina, kao vječnost dugih, u kojima zatreperi iskrica nade za zbacivanje preteškoga jarma i u kojima, kao iz kakve kloake prokulja vani sve ono što je mržnja i želja za osvetom, odnosno držanjem

[51] Džaja-Draganović, 1994, 90.

[52] Soldo, 1993, 19–59. U proslovu istih, priređivač Soldo veli: »Možda nijedan ljetopis u nas nije tako krvavo gorak, toliko nabijen mržnjom i osvetom, satkan ubitačnim nizanjem do neba otužnih događaja, kao taj bezosobno napisan 'libretin' fratra Šilobadovića.« Soldo, 1993, 7.

[53] Hodeći širom Osmanskoga carstva put nanese Čelebiju i u tvrđavu Norin (Kulu Norinsku). Želeći odatle posjetiti Ljubuški, pogledajmo što doživi: »S onu stranu rijeke stanuje stanovništvo našega grada Ljubuškog, koje je i sada u odmetništvu. Kad smo mi, zatim, rekli da bismo željeli da na putu, uz Mostar, razgledamo i vilajet Ljubuško, to nam norinske gazije nisu odobrile rekavši: 'Neprijatelj je jako buntovan, i mi odustasmo od te namjere, te oprostivši se sa svim turskim azapima (prvaci), krenusmo u sjevernom pravcu, pa smo za dva sata opet došli u kasabu Gabelu.« Ili: »Kad smo s velikim džematom klanjali bajram – namaz na Musalli, upravo u času kad je mufti – efendija (šejhu'l – islam) učio hutbu, dođe sedam ljudi kao bez duše i zapomagaše: -'Aman, braćo muslimani, eto za tim brdom vodimo borbu s ljubuškim nevjernicima. U pomoć, braćo, u pomoć.' ...Odmah su sve gazije, pješaci i konjanici, ne dovršivši molitvu, (hutbu i dovu) prihvatili oružje, spremili se i odjurili u planinc. Poslije dva sata započeli smo teške borbe u nahijama Ljubuškog. Neprijatelj umalo nije nadvladao (muslimane), ali u taj čas prispješe mostarske gazije kao Hizir, i uz poklič 'Alah, Alah', tako potukoše mačem neprijatelja da to nije moguće opisati... Palo je oko stosedamdeset neprijatelja, ostali su razbijeni i iz navale prešli u bijeg i otišli u svoj pakleni zavičaj.« Čelebi, 1967, 462. i 469. Jamačno je da se ovdje pod Ljubuškim ne podrazumijeva samo današnja ljubuška općina, već i širi prostor u sklopu kojeg su i Strůge.

u podčinjenosti, stoljećima naslagivala i uskuhavala, završi na kraju onako kako i obično završava kada se pravi račun, a krčmari daleki i tuđi. Osjećaj razočaranja i rezignacije što sve te nevolje, preko glave prebačene, ne donesoše bar promjenu gospodara, ljetopisac kratko, ali jezgrovito i s gorčinom izriče: »1671., miseca no(vem)bra na 24. Kako duš(!) (tj. dužd) pusti Primorje caru, a budući se zagljejo(!) zakletvom da ga neće postite(!) nikada i budući odnijo misa(!) na kom se klejo. To mi ostajemo kako riba n(a) osekli, ji(!) to ti uzdanje u svakomu.«[54]

Međutim, razočaranje i rezignacija ne bijaše trajno i nepopravljivo stanje. Može li išta rječitije pokazati koliko je bila snažna ta želja za zbacivanjem inovjerničkog jarma, koliko to da su ti, uglavnom isti ljudi, koji su preživjeli sve strahote i grozote minuloga rata, bili ponovno spremni izložiti se istima i još jednom riziku neuspjeha ni 15 godina od njegova završetka. Kao da to stanje prividnoga mira, mira u kojemu »tiranida ottomana« – mentalna tortura, ponižavanje i zlostavljanje, pridodano gospodarskom izrabljivanju, bijaše ona istinska teškoća spram koje se rat i sve nedaće što ih on donosi činjaše zapravo kao olakšanje.[55] U tim bi se »predasima« događao svojevrsni paradoks duha: umjesto da zbog svakodnevnih nasrtaja klone i usahne, on bi se oštrio, brusio i sabijao, i kad pomisliš da je satrven i nositelj mu preobražen u marvu, odjednom bi sijevnuo i prasnuo u snažnoj bujici na užas njegovih gazitelja.

Tako, čim se oglasi trublja otomanskoga poraza pod Bečom, kršćanski puk iz svih pograničnih krajeva seli na mletačku stranu i svrstava se u bojne redove, pa, do jučer ponižen i gažen, postade strah i trepet progonitelju. Još prije pristupanja Mlečana Svetoj ligi, odnosno njenog formalnog stupanja u rat protiv Osmanlija,[56] domaći je živalj, mletački i osmanlijski podanici

[54] Soldo, 1993, 48.

[55] Već je G. Stanojević upozorio na činjenicu da je seljak pod turskom vlašću, načelno, manje plaćao, nego seljak pod mletačkom vlašću, ali čim bi izbio rat tisuće bi ljudi iz Osmanske carevine prebjeglo u Dalmaciju i zdušno se stavljalo mletačkoj državi na raspolaganje, samo da se porazi dojučerašnji gospodar. On drži da bi za razumijevanje toga problema trebalo izvršiti konkretnu raščlambu društvenih i gospodarskih odnosa, kako u pograničnom dijelu, tako i dublje, ali da za takvo što još uvijek nema valjanih podataka. Stanojević, 1958, 100. Prihvaćajući njegovu tezu da je za objašnjenje te pojave potrebno učiniti iscrpnu raščlambu društveno-gospodarskih odnosa i da je seljak pod osmanskom vlašću bio »načelno« manje opterećen; te uzimajući u vid činjenicu da je središnja vlast, što dalje to više, u pograničnim krajevima slabila i bila izložena »tumačenjima i pomanjima« pojedinca, mislim da ne bi trebalo zanemariti ni psihološko-religioznu stranu problema, možda čak i izraženiju od društveno-gospodarske.

[56] Stanojević, 1962, 49. Na sjednici od 11. ožujka 1684. Senat je ratificirao tekst ugovora o pristupanju savezu s Austrijom i Poljskom, nazvanom Sveta liga, a 29. 4. iste godine Signorija je i službeno objavila rat Porti. Uz ratište na jadranskom priobalju i zaleđu, ratne su se operacije vodile i na Peleponezu (Moreji), pa je po tome i dobio ime – Morejski rat.

zajedno, listom ustao s namjerom da zauvijek odagnaju osmanlijsku tiraniju. Ponovno je jedan od glavnih mletačkih strateških koraka bio privući što više osmanskih podanika na svoju stranu i na taj način »ubiti dvije muhe« odjednom: oslabiti protivnika i ojačati vlastite redove borcima koji su zapravo opet bili nositelji glavnoga tereta ratnih operacija. U mnoštvu, što većih, što manjih, skupnih i pojedinačnih selidbenih valova, jedan valja istaći jer se on neposredno tiče i samih Strûga. To je seoba što ju u suradnji sa zaostroškim fratrima koncem 1688. godine[57] izvede serdar Mate Bebić[58] prevevši na mletačku stranu iz okoline Ljubuškog 150 obitelji s oko 1500 osoba (među njima 200 probranih za oružje), a oni su sa sobom doveli i 8–9 tisuća glava stoke.[59] Privremeno stanište, što im ga odredi providur Cornaro, bijaše na području opustjele Bačine i njene okolice, a isti ih uputi makarskom providuru da ih primi, preda im zastave, učini točan popis svih duša, te da im odredi straže za njihovu veću sigurnost.[60] Upravo nam odredba o njihovu točnomu popisu uzgaja nadu da je obavljen, ali na žalost, ukoliko se to i dogodilo, on još nije pronađen. Zbog toga je vrlo teško utvrditi što bi bio starosjedilački sloj žitelja Pojezerja (i Strûga), prisutan tu za Osmanlija ili ranije u srednjovjekovlju,[61] a što pak seobom preseljenog novopridošloga stanovništva. Tako ni za Jakiće, prve imenom zabilježene žitelje Strûga, nismo sigurni jesu li starosjedioci ili ih val netom izvršene seobe izbaci u to selo.[62]

[57] Najvjerojatnije 30. 11. ili 1. 12. 1688., a svakako između 29. 11. i 5. 12. te godine, kako to argumentira don Rade Jerković. Usp. Vidović, 2000, 141.

[58] Iako je serdar Bebić bio glavar tih obitelji i pod osmanskom vlašću, imajući pri tome status buljukbaše i dobivši, kao počast, od samoga paše pušku srebrom okovanu, on se ipak odlučio na seobu. (Vidović, 2000, 141) Taj njegov čin bijaše višestruko uvjetovan. Osim onoga što možemo pretpostavljati, a to je da je i on, koji je imao povlašten status i u kojem je tinjala želja da se otarasi osmanskoga gospodstva, zasigurno imao još dva itekako važna razloga: s jedne strane izloženost napadajima od strane kršćanskih hajduka (koji su napadali sve lojalne Osmanlijama), a s druge strane jer su kao takvi (lojalni) bili prinuđeni napadati kršćane, neprijatelje Osmanlija. To i sam Bebić izjavljuje na sastanku sa zaostroškim fratrima u Zavali kod Jezera.

[59] Stanojević kaže iz tri sela iz okoline Klobuka (Stanojević, 1962, 121), dok don Rade i imenuje ta tri sela: Bijača, Hardomilje i Zvirići. Nama se čini da to neće biti samo iz ta tri sela, pa ni samo iz okolice Klobuka, odnosno Ljubuškog, već i iz šireg područja zapadne Hercegovine i okolice Vrgorca, a vjerojatno je značajniji dio bio iz okolice Ljubuškoga. (Vidović, 2000, 141)

[60] Vidović, 2000, 141.

[61] Da je na tome području život bujao u srednjovjekovlju govori nam nekoliko sačuvanih nekropola stećaka (s ne baš osobito velikim brojem sačuvanih stećaka), a da je tome bilo tako i u ranijem razdoblju isto nam govori više gomila razbacanih po okolnim brjegovima i uzvišenjima.

[62] Kako već prije spomenusmo, Jakići se, kao prvozapisani žitelji Struga, javljaju u rujnu 1689., dakle, skoro godinu dana nakon izvršene seobe, pa su otvorene obje mogu-

Bilo kako bilo, to se »Bebićevom seobom« novopristiglo stanovništvo zadržava na području Baćine i okoline[63] sve do oslobođenja Vrgorca 1690. i Čitluka 1694., nakon čega dolazi do postupnog stabiliziranja stanja i stvaranja uvjeta da se isto razmjesti po opustjelim selima u pojezerskom susjedstvu i dalje na području doline Neretve i okolice Vrgorca, te tu započne novi život bez osmanlijske tiranije. To područje, koje Karlovačkim mirom 1699. i *de iure* pripade Mlečanima[64] i koje 1701. *lineom Grimani*[65] dobi svoje međe prema području gdje se nastavlja osmansko gospodstvo, osim promjene gospodara promijeni i atribuciju zemljopisne pripadnosti: umjesto imena Hercegovine, na to se područje ponovno proširi ime Dalmacije, ostavši tako do dana današnjega. I ne samo to: dva, još uvijek moćna, protivnika, pri svođenju svojih računa bezobzirno rascijepiše stablo istoga panja, proizvevši bezbroj apsurda i nelogičnosti, kojima se, evo, ni tri stoljeća poslije, ne vidi ni kraja ni konca.

Kad »miluju« kandže mletačkoga lava

Okončanje ratnoga sraža Karlovačkim mirom, koji udari pečat prijelazu iz 17. u 18. stoljeće i kojim je, unatoč privremenom poremećaju u

nosti: i da su starosjedioci i da su neđavni doseljenici, koje izbjeglička rijeka naplavi na obronke Zle Gore, na područje Strugova. Ako bi se ipak trebalo odlučivati za jednu od tih mogućnosti, skloniji bi bili njihovom starosjedilaštvu u tome selu. Još je veća dvojba tko se od tih 150 obitelji zadržao u pojezerskim selima, pa da mu potomke možemo tražiti među one 134 obitelji zabilježene nepunih pola stoljeća kasnije (1733.) na tome području.

[63] Tako serdar Bebić još 24. 3. 1690. dobiva 150 libara praha i 1000 olovnih zrna da ga razdjeli svojim ljudima smještenima u Ploči i Baćini. (Perojević, 1971, 204.)

[64] Mir u Karlovcima potpisan je 26. 1. 1699., ali je mletački opunomoćenik na isti stavio potpis nekoliko tjedana nakon toga u Beogradu. (Stanojević, 1962, 170)

[65] Stanojević, 1962., 175. Kao dan za potpisivanje zapisnika o razgraničenju zakazan je 14. 2. 1701., a sultan je instrument o istome ratificirao tek u prosincu 1703. Zanimljivo je pogledati opis granične crte koja prolazi kroz područje sela Struga i njegove bliže okoline: »...pa sedma gromila, koja je postavljena iznad sela poznatog pod nazivom Crljene šume ispod vrha Gradčina, koji gleda strmu u polje; zatim se spusti u polje Jezerac, pa osma gromila na desnoj strani vrha kamenitog brda u polju, koji se naziva Zelenikovac, na rubu vrha; zatim se prijeđe spomenuto polje Jezerac i potok Klokun pa je postavljena deveta humka na mjestu pod nazivom Sporo polje; zatim se, ponovo pravo linijom, prijeđe preko polja, pa deseta humka, opet u blizini spomenutog potoka Klokun, usred polja; zatim se ponovo prijede polje i potok, ide sredinom polja Jezerac, pa blizu njegovog ruba, pokraj njive, jedanaesta gromila; zatim se prijeđe preko velike šume, pa dvanaesta gromila postavljena naprema brdu Rudnik, na lijevoj strani brda pod nazivom Plaznik; zatim se prijede ponovo preko velike šume, pa trinaesta gromila, koja je postavljena na kamenu, iznad obradivog zemljišta Bebića, na desnoj strani puta i brda Plitne kamenice...« Kovačević, 1973., 293–299 i Vidović, 2000, 84.

tzv. Malom ili Sinjskom ratu,[66] nastalo dulje razdoblje mira, dovelo je do redefiniranja društvenih i gospodarskih odnosa, zahvativši i ovo selo na rubu državnoga područja Signorije. Umjesto aga i begova, spahija i dizdara i ostalih pripadnika osmanlijskoga gospodujućeg sloja, dođoše novi gospodari i upravitelji: providuri i desetinari (desetnici),[67] kamerlenzi, koluneli, sopraintendanti itd. i, u stilu one narodne: »Sjaši Kurta, da uzjaši Murta«, ne donesoše, zapravo, značajnijega poboljšanja u gospodarskom položaju tamošnjeg seljaštva. Iskoristivši nevolje i nadanja žiteljstva pod osmanlijskom upravom (»Dok ga mami šećerom ga hrani, a kad ga namami...«) za svoje sebične interese, Presvijetla sa zapadne strane Jadrana za punih 80 godina vladanja praćenog mirom ne učini na gospodarskom, prometnom i prosvjetnom uzdizanju istoga gotovo ništa. Početno oporezivanje desetinom samo žita i sijena, tek toliko da se zna da je zemljište državno vlasništvo, poslije se proširilo na sve poljoprivredne proizvode, a k tome su uvedeni i travarina, poljarina, desetina regalia itd., a vjerojatno najteže padaše namet kuluka ili tlake, tj. uglavnom besplatno sudjelovanje u raznim vrstama radova za potrebe vlasti.[68]

Mletački upravljači Dalmacije revnosno su izvješćivali svoju središnjicu u Veneciji o »bijednom i siromašnom stanovništvu«, tražeći tome uzroke u svemu, osim u onome glavnom – nemaru mletačke vlade, obilazeći oko toga kao »mačke oko vruće kaše«.[69] I ono malo pokušaja kojima svrha bijaše donošenje mjera da bi se potaklo njeno gospodarsko uzdizanje, činjeno je bez imalo žara i energije, čovjek bi rekao tek reda radi.[70] Dakle, umjesto

[66] Mletačko-turski rat, započet u prosincu 1714. oko prevlasti nad Morejom (zbog čega ga neki nazivaju i Drugim morejskim ratom) i okončan mirovnim ugovorom potpisanim pod šatorom kod Požarevca 21. 7. 1718., nazvan je u našim krajevima Malim ili Sinjskim ratom. Iako su Mlečani u njemu izgubili Moreju, na dalmatinskoj su bojišnici pomakli granicu na vrhove Dinare i Kamešnice, u svoj posjed uključili Imotski i dio njegove okolice, ali su izgubili Gabelu i na samim mirovnim pregovorima, ratom već prije osvojeno Popovo polje. Usp. Pelidija, 1989, 245.–251.

[67] Desetnici ne bijahu nikakvi vojni činovi, već ime za zloglasne zakupnike i skupljače desetine, poreza na plodove zemlje. Obilazeći Dalmaciju još u XIX. st. Kukuljević ih navodi kao veliko zlo. »Određujući desetinu državi, nisu ni sebe zaboravili ... prisvajajući od seljaka petinu, šestinu i desetinu, a znali su uzeti i dio onoga što su procijenili za državu.« Moglo bi se reći da ono što su za Osmanlija bili haračari (skupljači harača), to su za Signorie bili upravo ti desetnici. I jedni i drugi su jedan namet koji inače ne bijaše osobito velik, pretvorili u priliku za osobno bogaćenje, što su najčešće uz groznu okrutnost i činili. Tek je Austrija 1838. donijela odluku da skupljanje desetine prijede u državne ruke, a napose je s olakšanjem primljeno ukidanje desetine (1850.) i uvođenje zemljarine, upravo zbog tih zloupotreba. Usp. Pažanin, 1996, 701.–703.

[68] Ujević, 1991, 152–155.

[69] Peričić, 1981, 180–181.

[70] Takav je slučaj i s možda najozbiljnijim pokušajem unapređenja dalmatinskog gospodarstva izvršenog od strane općeg providura Grimanija 1756., koje je ostalo mrtvo slovo na papiru, ponajviše slabom skrbi vlasti oko njegove provedbe. Usp. Ujević, 1991, 153.

napretka, bijeda se iz godine u godinu povećavala, čega sve češći ishod bijaše glad[71] i njena vjerna pratilja kuga.

Ostavimo li po strani jednu važnu činjenicu: zadobivanje slobodnog ispovijedanja vjere, mnoga se očekivanja malog čovjeka, koji se odluči na »put bez sna« i odlazak u nepoznato, iznevjeriše i zar se onda čuditi pojavi poznatoj još iz biblijskih vremena – »želji za povratkom u egipatsko ropstvo«, k uspomeni punih kazana! Doda li se k tome i pojava, vremenom, agrarne prenapučenosti, a s druge (turske) strane mamljenje i lijepa obećanja, te zov širokih, a nenapučenih prostranstava i, posebice u ljubuškom susjedstvu, pitomosti krajolika, eto ti novoga vala selidbe, ali u suprotnom pravcu. Činjenica je, da bjegovi od zagrljaja šape mletačkoga lava i odlasci (za mnoge – povratci) u »tursku zemlju«, ne bijahu toliko izraženi kod Stružana, kao kod njihovih susjeda Otrićana i Scočana ili, malo dalje, Dusinjana,[72] ali ih je ipak bilo.[73]

Uviđajući činjenicu da dolazak novoga gospodara nije bitnije promijenio njegov gospodarski položaj, ondašnji seljak ipak nije mogao shvatiti dublje procese koji su tome bili uzrokom, ali je to polazilo za rukom rijetkim pojedincima koji su širinom svoga duha i obrazovanja, shvaćali »u kojemu grmu leži zec«, pa ukoliko su to javno iznijeli, to su progonom plaćali.[74]

[71] Tako Peričić donosi podatak da je sredinom XVIII. st. u Dalmaciji od deset godina, samo jedna bila s dovoljno rodnom ljetinom da bi se prehranilo njeno pučanstvo. Usp. Peričić, 1981, 180.

[72] Tako je više od pola današnjih žitelja Crvenoga Grma podrijetlom iz Scoca (Petrušići, Bilići i vjerojatno Nižići) ili Dusine (Mihaljevići i Hercezi); Lisica, također (Petrušići, Bilići i Čotići iz Scoca, a Hercezi i Pavičići iz Dusine, odnosno, Milošića). Možda je najizrazitiji primjer selidbe prema »Turskoj«, hercegovački Prolog, gdje je gotovo cjelokupno današnje žiteljstvo podrijetlom iz najbližega susjedstva – sela ili župe Dusine: Hercezi, Dodizi, Šalinovići i Barbiri.

[73] Što se tiče struških selidbi prema Ljubuškom, tijekom naših istraživanja nismo mogli utvrditi da se i jedan njihov rod odselio tamo do konca 18. st. Doduše, nalazimo nevjesta i kumova rodom iz Struga, ali prvi muškarac Stružanin koji se spominje kao žitelj na području Ljubuškog jest Mate Družiamć koji u Podljubuškom sa svojom suprugom Katom Alilović 1810. krsti sina Ivana. VMK, II, str. 14, upis 275.

[74] Nije li se to dogodilo i fra Luki Vladmiroviću kada je otišao prosvjedovati u Mletke radi zaštite slobode ribolova neretvanskih seljaka, ali su odmah nakon iskrcaja odveli pred Quarantiju i bez saslušanja ga protjerali natrag u Dalmaciju, da bi ga opći providur strpao u karinski samostan. Neka je na sigurnoj udaljenosti od Neretve! Usp. Soldo, 1985, 248. Ili, možda još zorniji primjer – fra Filip Grabovac, koji stihovima: »Gdi postanu godi rati, / svaki kralj ji zovi brati, / a kada se oni smire, nikakve su, vele, vire. / Ne miluje, neg već kara, živc peče mrtve para.«, slikovito i s gorčinom oslikava odnos šape mletačkog lava prema Hrvatima, utirući na taj način put svojim djelima na lomaču , a sebi u samostan S. Spirito, gdje ga uskoro smrt posjeti. Usp. Grabovac, 1951, 206.

Duhovna skrb Strûga: zaostroški pastiri i makarski nadpastiri

Sva četiri popisa, koja su predmetom ovoga rada, ne samo da se čuvaju u crkvenim institucijama, već su i nastala izravnim djelovanjem katoličkih dušobrižnika ili su u bliskoj svezi s istima. Iako za same Strûge nemamo ni pisanih ni materijalnih tragova crkvenih građevina starijih od crkve sv. Mihovila s početka 18. st.,[75] ipak nam se čini da je za njene antičke i srednjovjekovne žitelje (čiju nam nazočnost svjedoče ostaci rimskoga kućnoga pribora na Selinama i nekropole stećaka na nekoliko mjesta u selu) blagotvorno strujanje i utjecaj Kristove riječi dolaziło i bilo naviještano iz obližnjega susjedstva: Pasičine (Staševice)[76] sa zapadne i Borovaca[77] i Narone (današnjega Vida)[78] s istočne strane ovoga sela. Pa ako nam maglica

[75] Ne samo da nema pisanog spomena o toj crkvi starijeg od 1733. godine, već, za sada, nema ni arheoloških naznaka da bi na području Strûga bilo starijeg crkvenog zdanja. Najvjerojatnije je da su crkvu sv. Mihovila podigli žitelji Strûga nakon oslobođenja ispod osmanlijskoga jarma na samom početku 18. st. (fra Luka tvrdi da ju je sagradio njegov predak, kapetan Jure, koji u istoj bi pokopan 1739.), te je vremenom nadograđivali tako da se izgubio njen prvotni izgled. Usp. Vidović, 1998, 81; Vidović, 2000, 383; Vidović, 2004, 328; Vrčić, 1974, 145. Što, međutim, ako se ikada lopatom i mašklinom u i oko nje zakopa, kao u Borovcima, pa na vidjelo izîđu temelji kakvoga starijeg crkvenoga zdanja?!

[76] Prema Vrčiću, koji se poziva na tadašnjega župnika Staševice fra Danku Glibotića, na području Staševice (kojoj i dade ime) postoje ostaci starokršćanske crkve posvećene sv. Anastaziji, kojoj je u čast, u prizemlju nove župne kuće, podignuta crkva i otvorena za bogoslužje 1963. Vrčić, 1974, 196 i 243. Međutim, šematizam iz 1974. veli da je posvećena sv. Anastaziju. Šematizam, 1974, 217. I don Rade Jerković i don Mirko Vidović također tvrde da je ta starokršćanska crkvica bila posvećena sv. Stašu, solinskom mučeniku, te je njemu u čast i posvećena 1979. novopodignuta župna crkva u tome mjestu. Vidović, 1998, 92 i Vidović, 2000, 397–398.

[77] Stara crkva sv. Nikole u Borovcima, koja se u izvještaju biskupa Lišnjića iz 1672. spominje pod imenom sv. Jure i koja tada jedina bijaše čitava u cijeloj župi Vrgorac–Ljubuški (Jurišić, 1972, 59), potječe iz predosmanlijskog vremena. Nije poznato na temelju čega joj Šematizam iz 1974. stavlja gradnju u 1570. (Šematizam 1974, 225), ali je zajamčeno novijim arheološkim istraživanjima da je prvotna crkva sagrađena u romaničkom stilu, najvjerojatnije u 13. stoljeću. (Vidović, 1998, 24)

[78] Narona, kao vjerovjesničko središte u antici, čini se da u srednjem vijeku to prestaje biti, tj. u tom se dobu javlja određeni diskontinuitet i to od propasti biskupije do nestanka, bar na prostoru crkve sv. Vida, ostataka graditeljske susljednosti (usp. Marin, 1999, 9–43), što bi navodilo na pomisao da se to središte pomaklo na drugo mjesto. Možda malo sjeveroistočnije – u Drijeva? Inače, tamošnja se (naronitanska) biskupija spominje na objema solinskim sinodama, ali kako se na njima spominje i makarska biskupija (na drugoj jamačno: »Stephanus, episcopus Muccorensis«, a na prvoj vjerojatno: »Victor episcopus ecclesiae Martaritanae« usp. Jurišić, 1972, 8–9 i Rupčić, 1981, 107–108, prema kojemu bi makarska biskupija bila utemeljena na 2. saboru u Solinu), vrlo teško je reći gdje im bijahu granice, odnosno pod koju spadaše prostor Jezera, odnosno Struga, iako bismo je prije pripisali naronitanskoj, zbog blizine, veličine i značaja naronitanskog okruga (Conventus Naronitana). Slično je s problemom crkvene jurisdikcije na ovome prostoru i u kasnom srednjem vijeku, kada u valu kršćanske obnove (XIV. st.) dolazi do obnove i makarske i

prekriva vrela antike i srednjovjekovlja i time sav onaj koloplet odnosa koji su doveli do zakašnjele kristijanizacije ovoga prostora i njegovog, ne slučajnog, nazivanja Paganijom, početak novovjekovlja nam ipak, naizgled paradoksalno, pruža prve opipljive i vjerodostojne podatke o crkvenom ustrojstvu ovoga prostora, mada je obilježen gospodstvom inovjerne sile, čak dosezanjem vrhunaca njene »tiranide«, ali i početcima njene lagane silazne putanje. U prvo je vrijeme osmanske vlasti dušobrižnička skrb puka ovoga prostora, najvjerojatnije, bila nastavak zatečenoga stanja, u kojem su to vršili fratri redodržave Bosne Srebrne,[79] odnosno njihov ogranak iz samostanske obitelji u Ljubuškom.[80] Međutim, nepuno stoljeće poslije, taj nastavak je naprasno prekinut i dušobrižničko središte premješteno je u Zaostrog, nakon što je osmanlijska jarost i zloća srušila ljubuški samostan, fratre protjerala, a oni utočište našli upravo u tom mjestu.[81] Zaostrog će to ostati i u sljedeća tri stoljeća, unatoč svim nevoljama koje će protutnjati tim prostorom, a Strûge će se nalaziti u župama toga samostana, koje dolaze pod različitim imenima. Pa ako bi i moglo biti dvojbe o toj pripadnosti prema prvome poznatom popisu župa zaostroškoga samostana iz 1599.,[82] u

narentinske (drijevske) biskupije. Usp. Ančić, 2001, 171–172. Međutim, zbog opasnosti da nas svako daljnje razglabanje udalji od glavne niti ovoga rada, zaustavimo se u razmatranju mogućih antičkih i srednjovjekovnih vjerskih utjecaja i žaravanja na prostor Struga, kao i crkvene jurisdikcije na njihovu prostoru, s prethodnim pitanjem.

[79] Jamačno nije slučajno da se u čuvenoj Krešcvskoj povelji iz 1434. (dakle, nekoliko desetljeća prije turskoga osvajanja), kojom sinovac Hrvoja Vukčića Hrvatinića, Juraj Vojsalić, vraća natrag posjede humskim velikašima, upravo velikašima iz zapadnog Huma, Jurjevićima-Vlatkovićima, nalazi i formulacija: »I sa vsim tim' više pisanim' predasmo ih u ruke g(ospodin)a vikara Žuvana i vsakomu vikaru kon' vikara, i vsoi brat'i fratrom' svete cr'kve katoličaske, vire rim'ske, reda svetoga Franc'iška, da ih oni čuvaju i obaruju u vsem' tom' zakonom' cr'kovnim'.« Usp. Jurišić, 1970, 111–112 i Ančić, 1996, 139.

[80] Tamošnji se samostan spominje u franjevačkim popisima s početka XVI. st., ali je jamačno podignut ranije, najvjerojatnije bar pola stoljeća prije. Usp. Pandžić, 2001, 15. Naglašavajući da je prijelomni trenutak za dugoročno stanje vjerskih prilika na prostoru Huma bio dolazak franjevaca i stvaranje Bosanske vikarije, Ančić smatra da su mostarski i ljubuški samostani podignuti do početka 15. st., postavši tako »trajna i učinkovita uporišta katoličke crkve, s mnogo više utjecaja no slabašne biskupije«. Ančić, 2001, 172.

[81] Franjevačka predaja stavlja rušenje ljubuškoga samostana u 1563. godinu. Usp. Pandžić, 1996, 67.

[82] *Liber archivialis*, 53. Vidljiva je dvostruka paginacija, tako da se na ovome listu nalazi starija paginacija 81 i novija 53. I Mandić i Jurišić donose noviju paginaciju, samo što Jurišić griješi, pa umjesto brojke 53 donosi brojku 51. Na dnu isprave netko je (možda Jurišić) suhom olovkom ubilježio da su ovaj popis već objavili Eterović i Mandić. Usp. Mandić, 1934, 45–46; Jurišić, 1972, 138. I Mandić i Jurišić naglašavaju da je ovo kasniji bosanični prijepis. (Da i ovo nije fra Lukin uradak?!) Jurišić pogrješno donosi i redoslijed župa, tako mu je Lapčanj prvi, a u izvornom predlošku to su Veljaci. Nadalje, kod njega je na drugom mjestu Podjezero, od Umčana do Kule Norinske, a u izvorniku »2. drugi župnik Nadjezero ali Međujezero i Rastok, počimavši u Lučka, a dovaršiva Vratar«, itd.

onima iz 1523.,[83] 1626.,[84] 1636.,[85] 1640.[86] toga ne bi smjelo biti. U izvještajima drugoga makarskoga biskupa, po drugi put obnovljene biskupije, fra Petra Kačića, čije biskupovanje pada u doba Kandijskoga rata, odražava se tjeskoba i tegobnost tadašnjega vremena, pa ne čudi što nema spomena župama, kako ostalih, tako i zaostroškoga samostana.[87] Izvještaj njegova nasljednika iz 1672., fra Marijana Lišnjića, čije biskupovanje počinje u Kandijskome ratu i nastavlja se nakon njegova svršetka, sve do početka Morejskoga, oslikava se »rasturenost« njegove biskupije, kao posljedice ratnoga pustošenja, pa među župama zaostroškoga samostana spominje samo dvije: Čitluk i drugu, koju izrijekom ne imenuje, ali je iz konteksta jasno da se radi o Ljubuškom ili Veljacima, a njoj najvjerojatnije pripadaju Strûge.[88] U sljedećih tridesetak godina, kojima prohuja Morejski rat i dođe do oslobođenja područja Jezera, odnosno Struga, nema biskupskih izvještaja. Prvi je sljedeći novoga biskupa Bijankovića iz 1703., koji ne donosi spomena župama, ali zato u onome iz 1706. imamo popis sela u kojima dušobrižništvo obavljaju fratri zaostroškoga samostana.[89] Ni tu se ne precizira kojoj župi pripadaju pojedina sela, jedino se navodi da je sijelo župnika

---

Upravo jedna od ove dvije potonje župe, Nadjezero ili Podjezerje, »pokriva« i prostor Struga, a nama se čini, s obzirom na granične točke obiju, da bi prije pripadala Nadjezeru, ne isključujući posve ni drugu mogućnost.

[83] Pandžić, 1995, 218. To je popis župa koji je isprva pripisivan redodržavniku Bosne Srebrne fra Marijanu Pavloviću, da bi kasnije bilo dokazano da su mu auktori fra Pavao Papić i fra Jure Neretvanin. usp. Augustinović, 1997, 23. U njemu se među župama zaostroškog samostana, kao četvrta po redu spominje »Zaiesersche«, kojoj i pripisujemo Strûge, dok je treća »Zarnoççia« (vjerojatno Podjezero iz prethodnoga popisa).

[84] Ovdje se radi o prvom izvještaju *ad limina* makarskog biskupa fra Bartula Kačića o stanju njegove biskupije i u njemu se među župama zaostroškog samostana kao druga po redu spominje »Zaezergie, in qua sunt domus 120«. Ostale tri župe tog samostana su Čitluk, Ljubuški i Vrgorac, dakle nema Crnoće iz 1623., ni Podjezera iz 1599. (Kovačić, 1975, 32)

[85] »Tertia parochia vocatur Zauzere, quam visitando 773 personas confirmavimus, 1600 torcumatum illis catholicis dedimus ... Kovačić, 1975, 41. Osim ove, istome samostanu pripadaju i župe Primorje, Čitluk i Ljubuški. Dakle, uz Crnoću iz 1623. i Podjezero iz 1599., ovoga puta nema ni Vrgorca, koji se spominje u popisu iz 1626.

[86] Opet se radi o izvještaju biskupa fra Bartula Kačića, gdje među župama zaostroškog samostana »secunda est Zaezerie, quae habet domos 120«. Ostale tri su Čitluk, Ljubuški i opet Vrgorac. Kovačić, 1975, 44.

[87] Kovačić, 1975, 49–60; Pandžić, 1995, 149–152.

[88] Pandžić, 1977, 37–38.

[89] To su: »...Obriza, Dubçiza, Strughe, Brista, Obrovaz, Draçevo, Vidognia, Dogliani, Varbiza, Plino, Norin, Dragovia, Borovzi, Nova Sella, Ischisli, Fortalitium Opus et villam Desne...«. Malo dalje se u izvještaju spominje i selo Jezero, također ovisno o istome samostanu. Pandžić, 1995, 159.

u Desnama.[90] Dvije godine kasniji izvještaj, fra Ivana Krstitelja de Vietria iz 1708. za župu veli da joj je sjedište u Desnima, a župnik joj je fra Franjo Sumić.[91] Konačno, zaokruženjem mletačkoga posjeda utvrđenoga Požarevačkim mirom i povlačenjem linije Mocenigo, kada dolazi do povlačenja iz Čitluka i preseljenja puka po Neretvi, provedena je i reorganizacija župa u tri skupine (oko 1720.) od kojih je jedna i Podjezerje, matica današnjih župa Pline, Pasičine i Otrić-Struga.[92] Iako je biskupskim dekretom od 25. svibnja 1733., nepuna dva mjeseca od nastanka prvoga popisa, koji je predmet razmatranja ovoga rada, bilo odlučeno da se župa Podjezerje podijeli u tri nove,[93] on je konačno proveden 1767., kada Otrić-Struge dobivaju svjetovnoga svećenika za župnika, kako ostaje do dana današnjega.[94] Uz naglasak da je od druge obnove makarske biskupije 1615. ovo područje pod njenom jurisdikcijom, ovo bi, u najkraćem, bio presjek crkvenoga uređenja ovoga područja u prošlosti i slika zatečenoga ustrojstva u vrijeme nastanka popisâ, dakle, u drugoj četvrtini 18. stoljeća.

Opis vrela

Ako i postoji oskudica vrela o širem području Pojezerja za osmanske uprave, mora se reći da ona, dolaskom mletačke uprave i stabilizacijom političkih prilika prestaje i, dapače, dolazi do njihova umnožavanja, kako svjetovnih, tako i crkvenih. Predmetom povijesno-demografske raščlambe ovoga rada bit će četiri izvora, gore već spomenuta, a sva su četiri crkvenog podrijetla – dva iz zaostroškoga arhiva, a druga dva iz Nadbiskupijskog arhiva u Splitu, odnosno Arhiva makarske biskupije, koji je tamo prenesen nakon njenog dokinuća, odnosno uspostave nadbiskupije.

[90] Vidović, 2000, 121 i 657.

[91] Batinić, 1887, 16. Kod Batinića je kao župnik spomenut fra Franjo Stunić, dok mu don Rade Jerković ispravlja prezime u Sumić. Usp. Vidović, 2000, 121.

[92] Vidović, 2000, 121.

[93] Vidović, 2000, 121–122. Jednoj su, sa župnom crkvom sv. Mihovila u Strugama, trebali pripasti sela Otrići, Struge i Seoci; drugoj, sa župnom crkvom Bl. Dj. Marije na Obličevcu, Plina, Vidonje i Grčanik, i trećoj, sa župnom crkvom sv. Ivana u Bristoj, Brista, Pasičina, Grmčani i Umčani.

[94] Vidović, 2000, 122–123. Nastojeći oko izvršenja svoga dekreta iz 1733. biskup Stjepan Blašković ponovno oko 1745. piše da bi župu Pojezerje trebalo podijeliti, tako da bi Brista s Pasičinom, Grmčanima i Umčanima bili providani od jednoga fratra, a Otrići sa Strugama, Seocima i ostalim mjestima od drugoga, kojemu bi sjelo bilo u Struzim. Za Plinu veli da bi pod svaku cijenu morala ovisiti o biskupu. Međutim, kako vidimo, pri konačnoj provedbi dekreta o podjeli župe Podjezerje, biskup je u svoju ovisnost dobio Otrić-Struge, a ne Plinu kako je želio.

Gledajući kronološki, prvo vrelo je iz Nadbiskupijskog arhiva u Splitu, a potječe iz 1733. i odnosi se na cijelu, tada još uvijek jedinstvenu župu Podjezerje.[95] Pisan je latinicom, mješavinom latinskog i talijanskog jezika.

[95] NAS, M 67, 284v–305r. Prigodom numeracije, pa poslije i uvezivanja, ovoga popisa učinjena je grješka i brzopletim bi se pristupom moglo pomisliti da se radi o dva različita popisa. Zbog toga moramo dati objašnjenje i obrazloženje ovoga popisa. Naime, popis počinje na stranici 284v sljedećom rečenicom: »Assende alla soma delle anime num(ero): 931 nella parochia Giezero in tutto, di questa soma son da cresma n(umer)o: 578«. Dakle, ta bi stranica trebala biti zapravo posljednja jer se u njoj donosi zbroj nečega što joj je prethodilo. Sljedeća stranica 284r je prazna, a na stranici 285v popis bez ikakva uvoda počinje s obitelji Ivana Družijanića. Isti se nastavlja do stranice 286v (nakon što je popisano 10 obitelji, po prezimenima vidljivo, iz Struga), kada nakon popisane obitelji Marka Jakića dolazi sljedeća rečenica: »Habitanti in villa Otrichi christiani eiusdem parohiae«. Dakle nastavlja se s popisom stanovnika sela Otrići i to obitelji Vida Kežića i ide tako do stranice 288r, gdje je zadnja na popisu obitelj Stipana Andačića. Nakon toga počinje stranica 289v i na njoj najprije popis obitelji Martina Raosavljevića, Ivana Olivića i Vida Privišića, koje nisu ni Otrić-Seočke, niti struške, već najvjerojatnije plinjanske, pa je očito taj list u poretku tu »zalutao«. Tim više, jer iza njih, na istoj stranici, tj. iza obitelji Privišića, dolazi sljedeći naslov: »Habitant christiani in villa Struzi in eadem parochia in propriis domibus«, što će reći da dolazi popis žitelja sela Struzi iz iste župe. I doista, iza toga naslova na toj i s nastavkom na sljedećoj (289r) stranici, dolazi popis obitelji Jure Šimunovića i u njoj mladića Mije (od 15 g.), što bi bila obitelj našega fra Luke. Iza Jurine obitelji slijedi popis obitelji, a sve na stranici 289r, Joze Žderića, Petra Vukovića i Ivana Guinovića, samih struških obitelji. Da je već ovdje došlo do »tumbanja«, vidljivo je da iz toga što je iza ove stranice trebala slijediti maloprije spomenuta stranica 285v (koja počinje s obitelji Ivana Družijanića, a bez prethodne naznake kojemu naselju pripada), jer je to zapravo nastavak popisa sela Struge. U nastavku na stranicama 290v do 291r dolazi potpuno drugi popis: Župe Podbablje sa selima Kamen Most, Krivodol i Poljica, Runovići i Zmijavci. Dakle, netko je prigodom uvezivanja u fasciklu napravio grješku ubacivši usred podjezerskoga popisa, popis sasvim druge župe. Iza ovoga, na stranici 292v dolazi naslov: »Anno do(mi)ni. 1733 die prima martii; Liber status animarum Parochiae Podiezerensis; Habitant christiani in villa Garmčenik in propri(i)s domibus parochiae...; In domo Ioanis Sderich habitant..., (Godišta Gospodinova 1733, dana 1. ožujka; Knjiga stanja duša župe Podjezerje; Stanovnici kršćani sela Grmčenika ...?; U kući Ivana Žderića, stanovnik...). Dakle, ovo bi zapravo bila početna stranica cijeloga popisa, koji, kao što vidimo, započinje sa selom Grmčenikom. Popis obitelji iz sela Grmčenika se nastavlja do stranice 294r. Na istoj stranici gdje završava popis žitelja sela Grmčenika (294r) nastavlja se popis sljedećim naslovom: »Habitant(i) christiani in villa Pasičine huius parochie in propriis domibus«. Dakle ide popis sela Pasičine, koji završava na stranici 296v. U nastavku iste stranice započinje popis sela Umčana sljedećim naslovom: »Habitant christiani in villa Umčiane in eadem parochia«, koji ide do stranice 297r na kojoj i završava. S te stranice započinje i popis sela Brista (najdulji od svih sela župe Podjezerje, 43 kućanstva) sljedećim naslovom: »Habitant in villa Brista christiani«, a završava stranicom 303v, koja je ujedno početna za selo Vidonje pod naslovom: »Habitant christiani in villa Vidogne in eadem parochia«. Vidonjski popis završava na stranici 304v, a na istoj počinje popis sela Plina naslovom: »Habitant christiani in villa Plina in eadem parochia in propriis edibus«. Popis ovoga sela ide do stranice 305r, završavajući kućanstvom Šimuna Jeličića, nakon čega nema nikakvih

Iako popis nosi naziv »Liber status animarum parochie Podiczerensis, on je zapravo više od toga. Radilo bi se, zapravo, o anagrafu[96] i najopširniji je od sva četiri promatrana vrela. Na žalost, zbog već spomenutih problema vezanih za numeriranje listova i njihovo uvezivanje, vjerojatno se dogodilo da je list, na kojem bi bio naznačen auktor popisa, zagubljen, pa smo tako

zbrojnih podataka, niti išta više što bi se odnosilo na taj popis, jer već na sljedećoj stranici (306v) započinje novi popis – stanje duša Podgore. Dakle, prigodom uvezivanja i numeracije listova ovoga fascikla došlo je do miješanja redoslijeda stranica baš ovoga popisa, ali je nakon pomnijeg raščlanjivanja moguće rekonstruirati stvarni redoslijed i isključiti mogućnost da se radi o dva popisa. Tako bi prva stranica popisa bila 292v i popis bi uredno tekao do stranice 305r, gdje se prekida popis Pline, a iza koje dolazi (na 306v), kako rekosmo, popis Podgore. Tu bi trebalo »ubaciti« stranicu označenu (po sadašnjoj numeraciji) brojem 289v, gdje su donesene 3 obitelji (Raosavljević, Olivić, Privišić) za koje po imenima znamo da također pripadaju Plini. Iza njih, a na istoj stranici, počinje popis sela Struga koji ide do stranice 289r i koji je naprasno »prekinut« ubacivanjem popisa župe Podbablje, a zapravo se tu trebala nastaviti stranica 285v (nastavak popisa sela Struga), pa sve do stranice 288r, gdje završava popis sela Otrići, kao posljednjega sela župe. I na koncu, iza ove stranice ne bi slijedila već spomenuta stranica 289v (kako je u stvarnosti, već stranica 284, jer je na njoj donesen ukupan zbroj duša cijele župe kao i broj onih za krizmu, što bi po logici stvari trebalo biti na kraju popisa. I ta dva zbroja (ukupnog žiteljstva i onih za krizmu), govori da se radi o jednoj župi, koja je zapravo i podijeljena dekretom biskupa Blaškovića samo par mjeseci poslije (a bit će da je ovaj popis i rađen kao priprema za ta dva čina – krizmu i cijepanje jedinstvene župe na troje), što je u praksi provedeno tek tridesetak godina kasnije. Osim toga, u prilog činjenici da se radi o jednome popisu govori i istost rukopisa, kao i pojedinih formulacija u samom tekstu popisa, te konačno i činjenica nepostojanja dviju župa na tome području ni prije toga popisa, kroz prethodnih tridesetak godina 18. st., ni, kao što ćemo vidjeti iz sljedeća dva popisa, ni u idućih desetak godina, pa ni čak sljedećih tridesetak godina, sve do konačne provedbe biskupskoga dekreta o podjeli iz 1733., što se dogodilo 1765.–1767. godine.

[96] U naslovu ovoga popisa stoji, vidljivo je, da se radi o »stanju duša«. Međutim, A. Šupuk, koji i stanja duša drži nekom vrstom anagrafa, ipak za anagraf tvrdi da je nešto drugo jer je znatno bogatiji podacima. Usp. Šupuk, 1971, 201–202. Tako stanja duša donose prikaz stanovništva neke župe po obiteljima s brojem čeljadi po kategorijama, dok anagrafi sadrže cjelokupan popis isto tako po obiteljima, s tim što su navedena imena i prezimena svih njihovih članova, njihova starost i međusobno srodstvo, kao što je to i u našem slučaju. U njima se, nadalje, može naći i još pokoja vrlo važna sitnica, primjerice: djevojačko prezime žene, prezime članova koji ne pripadaju užoj obiteljskoj zajednici, nadimak, drugotno prezime, mjesto podrijetla ukoliko je obitelj doselila ili mjesto podrijetla žene, kakvu titulu ili oznaku zanimanja itd. Ovaj popis je, dakle, kao što se može vidjeti u prilogu br. 1. puno širi od onoga što se uistinu pojma pod stanjem duša, ali i nema sve ono što bi anagraf znao sadržavati (npr. djevojačko prezime žene i njeno podrijetlo, kakvu titulu seoskog dužnosnika itd.). Zato je anagraf župe Otrić–Struge iz 1805. i drugi iz 1806. (iako nosi naslov: Stagnie od duša, NAS, M 113), nešto iscrpniji jer donosi i drugo prezime za pojedinu obitelj (npr. Tomić-Dominiković, Tomića rečenoga Romića, Tomića rečenoga Antonovića, Božića-Španjića, Jurišića rečenoga Petrušića, Vukojevica (Vuković-Zloića), kao i ime pokojnoga oca starješine obitelji itd. Od njih su još opširniji anagrafi: Vida iz 1792. (NAS, M 20), gdje su donesena imena očeva udanih žena, kao i mjesta njihova podrijetla, te Opuzena iz 1733. (NAS, M 67, 384v–393r), gdje je uz podatke kao u Vidu, doneseno i podrijetlo kućedomaćina, odnosno mjesta odakle su doselili.

uskraćeni za taj podatak, iako bi mogli pretpostaviti, ali samo pretpostaviti, da je to uradak tadašnjega župnika fra Tomasa Usorčevića.[97]

Drugo vrelo je iz zaostroškoga samostana[98] i odmah treba istaći da je bilo podvrgnuto naknadnim »zahvatima«, i to upravo onima vezanim za obitelj Vladmirovića. Na čelu toga popisa, u dijelu gdje se odnosi na selo Strûge, nalazi se alfir Lovre Vladmirović, pri čemu je očigledno da je to prezime napisano preko nekog drugog, brisanog i precrtavanog, prezimena. K tome, ispred titule alfir, na margini, nadopisana je, reklo bi se drugom rukom, i atribucija – conte. To bi sve upućivalo na nekoga tko je imao izravni interes za takve čine. Kako je vidljivo nastojanje proglašavanja obitelji nekoga drugoga prezimena (vjerojatno Šimunović) Vladmirovićima i uzdizanje njenog statusa na plemićku razinu (conte) i kako je to činjeno naknadno, poslije nastanka samoga popisa, to se opravdanim nameće pretpostavka da je to djelo samoga fra Luke, tim više jer su poznata i druga njegova nastojanja u tome pravcu, kao i to što mu se taj popis nalazio na dohvat ruke, tu u samostanu, pa je to mogao izvesti natenanc. Ni izvoditelj ovoga popisa, koji je izvršen za cijelu župu, koja očigledno još nije podijeljena, nije izrijekom naveden, ali bi se dalo zaključiti, na temelju nekih podataka u njemu, da je to bio fra Augustin Bošnjaković.[99] Isto tako, popis nije izravno ni datiran, ali bi se moglo naslutiti da je to bilo 1736., a ni u kojem slučaju poslije 1737. Pisan je latinicom, mješavinom latinskoga i talijanskoga jezika. Uostalom, ovim se popisom već koristio i don Rade Jerković, koji ga također datira tom godinom, s tim što on, vjerojatno omaškom, ispušta dva kućanstva iz istoga.[100] Dodajmo još da je ovaj popis zapravo popis podavanja župniku od strane vjerničkih kućanstava, tako da može poslužiti i za gospodarsko-društvene raščlambe.

Treći popis,[101] prema redoslijedu nastanka, bio bi iz 1744., kako je i navedeno na njegovom početku, a izvršio ga je fra Augustin Tomić,[102] što je i

[97] ASZ, MK 207, 21v. Upis je datiran 26. 2. 1733., dakle samo par dana prije nastanka popisa stanja duša. Međutim, budući da je tu jedna od nakupina »gospode, knezova ... itd.« Vladmirovića i da je fra Tomas Usorčević također jedan od »darežljivijih« davatelja svih onih kićenih atributa što ih samo Vladmirovići »baštine«, to se javlja sumnja u naknadnu proizvodnju fra Lukine »radionice«, što ne mora značiti da je podatak o fra Tomasovom župnikovanju netočan. Ipak, dok ne dođe potvrda i s neke druge strane, izrazimo određenu zadršku.

[98] ASZ, fasc. 8, sv. X, 114v–116r.

[99] Don Rade ga i navodi kao župnika Podjezerja, i to u nekoliko razdoblja: 1735.–1740., 1742.–1749. i 1751. (te zadnje godine spominje ga pod imenom fra Ante). Usp. Vidović, 2000, 399.

[100] Ispustio je kućanstva Ivana Družijanića i Bartula Mioča. Usp. Vidović, 2000, 378.

[101] NAS, M67, 379v–380r.

[102] Kako je ovdje fra Augustin zapisan s prezimenom Tomić, to je potrebno reći da se on upisivao i s dvojnim prezimenom: Bošnjaković-Tomić. Don Rade veli za nj da je rodom iz Borovaca, a da je umro u Makarskoj 1754. Vidović, 2000, 203 i 399.

sâm naglasio na njegovu kraju. Popis je, kao i dva prethodna, zahvatio cijelu župu Podjezerje, koja ni tada još uvijek nije podijeljena, odnosno još uvijek nije izvršen biskupski dekret iz 1733. Taj se popis čuva u Nadbiskupskom arhivu u Splitu, gdje preuzetni fra Luka nije imao pristupa, pa tako u njemu nema ni traga Vladmirovićima, niti pokušaja da im se učini preimenovanje ili dodjela kakve zvučne atribucije. Isti je pisan talijanskim jezikom.

I konačno, četvrti popis,[103] pisan također talijanskim jezikom, podrijetlom je iz zaostroškoga samostana, a kao autor potpisan navodi se Filippo Naldi[104] s nadnevkom 11. rujna 1747. Jedino se ovaj popis ne odnosi na cijelu župu Podjezerje, već samo na njena dva sela: Otriće i Struge, a iz njega je vidljivo traženje njihovih žitelja od biskupa Blaškovića vezano za reorganizaciju tadašnje župe. Nadalje, u njemu su, uz tri kućanstva Šimunovića i još drugih tridesetak običnih seljačkih kućanstava Otrić-Seoca i Struga, popisana i dva »plemenita« kućanstva Vladmirovića: gospodina i kneza Ivana, alfira i gospodina i kneza Luke, kapetana.

Svjedočanstva broja

U tabelama, grafikonima i sljedećim redcima dat ćemo demografsku raščlambu promatranoga područja, sela Strûge, na temelju prvoga popisa iz 1733., inače najiscrpnijeg popisa od ova četiri. Isti ćemo poslije staviti u određene usporedbe s ostala tri i pokušati ukazati na neke značajke, koji iz toga proizlaze. Ovaj je popis ujedno i prvi koji nam donosi točne, poimenične podatke o broju žitelja toga područja. Za ranija razdoblja nema ni približnih podataka s kojima bi se mogla izvršiti i najgrublja procjena broja stanovništva, a kamoli da se izvrše suptilnije raščlambe. No, vođeni Henryevim savjetom da je osnovno polazište znanstvenog pristupa na području povijesne demografije, zbog naravi njenih izvora »podvostručenje budnosti«,[105] krenimo s prvom tablicom i grafikonom i pogledajmo kretanje broja stanovnika sela Strûge od 1733.–2001.

[103] ASZ, fasc. 8, sv. IX, 41v–41r.

[104] Ukoliko je ovo stvarno napravio imenovani, moguće da je isti vezan uz osobu Filipa Naldija, koji je »kao osrednji slikar putovao zagorskim dijelom Dalmacije, slikajući djela manje vrijednosti koja su odgovarala seoskom ukusu ovih krajeva, a odraz su i siromaštva ovdašnjeg stanovništva. Taj je slikar 1776. oslikao neku drvenu oblogu kapele ove franjevačke crkve (u Imotskom, m.o.) i slike svetaca sačuvane u ovoj Zbirci.«. Usp. Domančić, 1989, 34.

[105] Ekmečić, 1990, 16.

a) Kretanje broja stanovnika: Krivulja oštrog rasta, ali i strmog pada

Izuzmemo li zbrojne podatke, koje su pojedini službenici Katoličke crkve dostavljali u svojim izvješćima sjedištu u Rimu, a koji se odnose na šire područje pripadnosti ovoga sela, za njega samoga do ovoga popisa oni uopće nisu poznati.[106] Stoga za ovaj prvi izvještaj možemo u suglasju s onom narodnom reći: »Prvo, pa muško«, jer nam donosi priličan broj podataka na temelju kojih je moguće upustiti se u podrobnije raščlambe. Od svih izvora koje smo crpili za ovaj rad ovaj nam »status animarum«, koji je zapravo više od toga, pruža i najviše podataka.

Raščlanjujući podatke u Tablici 1. i napose promatrajući Grafikon 1., onako »s prve« nam se nameće misao o svojevrsnom zatvaranju kruga, o vraćanju ishodišta krivulje na njen početak. Drugim riječima, već izumrlo staro selo Strûge, koje nastavi živjeti u svojim ograncima, Kobiljači i Pozloj Gori, i tamo ubrzano gasne, prijeteći da možda već na idućem popisu »dohvati« 1733. godinu.

Ne znajući, ni u pretpostavci, kakvo bijaše ranije brojčano stanje,[107] za 1733. vidimo da su u Strugama živjela 102 stanovnika u 14 kućanstava.[108] Ni za idućih desetak godina, do 1744. brojčano se stanje gotovo uopće nije promijenilo, ostalo je skoro »u bobu« isto: 104 žitelja u 18 kućanstava. Pa ako se broj kućanstava povećao skoro za trećinu, broj se stanovnika zanemarivo malo povećao. Samo se od sebe nameće pitanje: zašto je tome tako? Uzmemo li u obzir da je u sljedećem promatranom razdoblju, 1744.–1805., dakle u idućih 61 godinu, došlo do povećanja broja žitelja za 98 osoba, što bi bilo povećanje od 94,23% ili prosječno godišnje 15,45‰. Primijenimo li tu prosječnu stopu, umanjenu za određen broj promila, na onih jedanaest godina u prethodnom razdoblju, onda bi to dalo povećanje od bar 15 osoba, a nema ih! Pa ako bi povećanje broja kućanstava mogli i razumjeti doseljavanjem koje se dogodilo u međuvremenu ili pak diobom postojećih, to

[106] Nadamo se da ne će zauvijek ostati tako. Vjerujemo da će u skorom objavljivanju mletačkog zemljišnika (koje je u završnici) izići na vidjelo i podaci o ovome selu, kao i širem području. Isto se tako nadamo da će sustavnija istraživanja po arhivima upravno-političkih i crkvenih središta, pod koja je potpadao ovaj prostor, iznjedriti i nove podatke, a posebice se to nadamo za podatke iz osmanlijskoga razdoblja, kojih mora biti u istambulsko-ankarskim arhivima.

[107] Braudel bi rekao da su »naša znanja o stanovništvu jučerašnjeg svijeta samo veoma nesavršana.« Braudel, 1992, 20.

[108] U jednom od tih kućanstava, tada najbrojnijem u Strugama, što mu je starješina Jure Šimunović, zatječemo petnaestogodišnjeg mladića Miju, koji se taman sprema za novicijat da postane fra Luka.

neznatno povećanje broja žitelja ne možemo objasniti drugačije doli nekom nepogodom. Pošašću kuge, možda? Uz glad, kao vjernu svakogodišnju pratilju,[109] ipak u tih desetak godina vrela ne bilježe ni jedne jače epidemije kuge ni tu, ni u široj okolici.[110]

Tablica 1.

Broj stanovnika sela Strûge od 1733. do 2001.

Godina	Broj stanovnika	Opaska
1733.[111]	102	14 k.
1744.[112]	104	18 k.
1805.[113]	202	32 k.
1857.[114]	391	
1869.[115]	481	
1880.[116]	545	
1900.	706	
1910.	807	
1921.	858	
1931.	810	

[109] Peričić, 1981, 183–84.

[110] Isto. Ni pozorni fra Nikola Gojak, kojem takvo što jamačno ne bi promaklo, ne bilježi u to vrijeme na području Neretve nikakve epidemije kuge, koja bi mogla tako pomoriti stanovništvo, pa da se to odrazi i na ovakvom kretanju broja žiteljstva u Strugama. Soldo, 1993, 106–130.

[111] NAS, M 67.

[112] Isto.

[113] NAS, M 113.

[114] Korenčić, 1979, 408–413. Kako je za ovu godinu broj stanovnika donesen skupno i za Otrić-Seoce i za Struge, to smo do ovoga broja bili prinuđeni doći posredno. Naime, kako su ove dvije skupine sela odvojeno prikazane u popisima iz 1880. (omjer: Otrić-Seoci, s M. Prologom 45,23% : Struge, s ostalim naseljima svoga područja 54,78%) i 1900. (46,72% : 53,28%), to smo na temelju tadašnjih omjera, zaokruživši ih u omjer 46% : 54%, izvršili procjenu za 1857. (kada je bilo ukupno 725 osoba) i 1869. (kada je bilo ukupno 859 osoba), te tako dobili gornje iznose. Naravno, svjesni smo da bi stvarni brojevi više vrijedili, ali kako njih nema prisiljeni smo računati »s vjerojatnim proporcijama, polaziti od poznatih brojeva da bi se došlo do vjerojatnih brojki više razine kojima bi se mogao utvrditi red veličine.« Braudel, 1992, 28.

[115] Isto kao u prethodnoj bilješci.

[116] Korenčić, 1979., 408–413; DZS, 1998, 1805–1825. Isti je izvor i za sve ostale godine do 1971, osim za godine 1921. i 1931. kojih nema u DZS, 1998. Zanimljivo je da su u popisu 1880. kao naselja u sklopu Pozle Gore iskazana sljedeća mjesta: Gračina, Grmoja, Na Kruškom, Na Ograde. Usp. Korenčić, 1979, 413.

Godina	Broj stanovnika	Opaska
1948.	1022	
1953.	912	
1961.	864	
1971.	629	
1981.[117]	505	
1991.	458	
2001.[118]	337	

Grafikon 1.

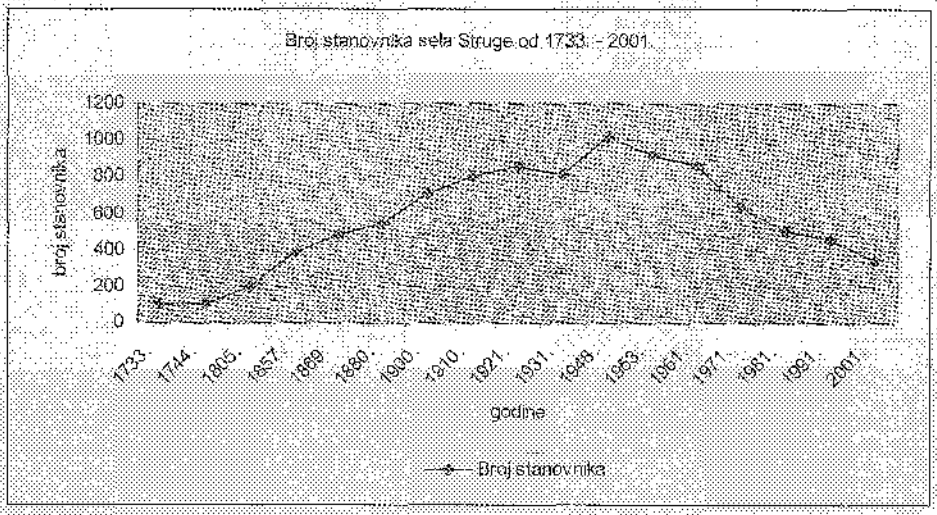

Izvor: NAS, M 67 i M 113; Korenčić, 1979, 408.–413; DZS, 1998, 1805.–1825.

Rast koji je, po svemu sudeći, započeo u drugoj polovici 18. st. dovco je gotovo do udvostručenja stanovništva 1805. u odnosu na 1744. kao usporednu godinu. Takav se trend nastavio i dalje, tako da prvi državni popis iz 1857. nalazi u Strugama opet gotovo dvostruko više stanovništva, nego onaj prethodni iz 1805.[119] Budući da u tim razdobljima nije bilo značajnijih se-

[117] DZS, 1998, 1805–1825.

[118] www.dsz.hr; Popisom je obuhvaćena općina Pojezerje, a u njoj su, kao sljednici nekadašnjih Struga, iskazana naselja Pozla Gora sa 64 stanovnika (po 32 muških i 32 ženskih) i Kobiljača sa 273 stanovnika (135 muških i 138 ženskih).

[119] Do podataka za 1857. i 1869. kako već rekosmo, došli smo zaobilaznim putem, svjesni pri tome činjenice da procjena putem interpolacija, posebice u promatranju mikroregija, može donijeti bitno drukčije rezultate događi li se i najmanja neprecizност.

lidbenih kretanja prema Strugama, postavlja se pitanje može li se to zahvaliti tzv. procesu demografske tranzicije? Prema dosadašnjim istraživanjima teško nam je prihvatiti tu mogućnost, jer ako je takav proces i započeo na području Dubrovnika još u 18. st.,[120] sumnjamo da je zahvatio i ovo, gospodarski znatno zaostalije, područje.[121] Ipak, skokovit porast stanovništva u ovome selu se dogodio, pa će odgovor na tu pojavu sačekati dodatno istraživanje vrela, posebice matičnih knjiga.[122] Krivulja rasta nastavlja se sve do 1948. (uz izuzetak 1931. kada je došlo do manjega pada broja žiteljstva u odnosu na 1921. iz nepoznatih nam razloga),[123] kada doseže svoj vrhunac, da bi se nakon toga počela strmoglavljivati, prijeteći da dosegne, rekosmo već, početno stanje iz 1733. brže negoli je dosegla vrhunac u 1948. godini. No, hoće li potomci starih Stružana to dopustiti?!

b) Muškarci i žene, djeca, odrasli i starci – tko preteže?

U Strugama je 1733. bilo ukupno 102 stanovnika, a prema sljedećoj tablici vidljivo je da je u strukturi tadašnjeg stanovništva najviše bilo djece: U dvije dobne skupine (od 0–4 i 5–9 godina) bilo je i najviše zastupljenih, po 18 ili ukupno 36 djece. Dodamo li tome i skupinu od 10–14 godina dobivamo još 11 osoba što ukupno predstavlja 47 osoba dječjeg kontingenta ili 46,08 % od ukupnog broja. Istodobno je u skupini praroditelja (stanovništvo starije od 50 godina) bilo 13 osoba ili 12,74 %. To bi prema Sundbärgovoj klasifikaciji dobne strukture predstavljalo progresivni tip, tako tipičan za predtranzicijsko razdoblje, gdje dječji kontingent bitno premašuje kontingent

[120] Vekarić, 1992, 104; Kapetanić-Vekarić, 1998, 120. Tu je taj proces započeo istovremeno kad i u Francuskoj, zemlji u kojoj je prvoj i uopće započeo. Temeljno mu je obilježje nagli porast prirodnoga priraštaja uslijed smanjenja stope mortaliteta, a uz istovremeno zadržavanje visoke stope nataliteta. Prema istraživanjima Jakova Gelo, proces tranzicije mortaliteta u Hrvatskoj je u potpunosti završio u razdoblju 1880.–1940., a u razdoblju od 1780.–1880. najniža stopa mortaliteta, od svih područja u Hrvatskoj, bila je u Dalmaciji, prosječno 25‰ (najniža u petogodištu 1821.–1825. s iznosom od 19,51‰). Gelo, 1987, 148–149.

[121] A upravo se po teoriji demografske tranzicije povijesno uvjetovana pojava razvoja stanovništva nalazi pod neposrednim utjecajem čimbenika gospodarskog i društvenog razvitka. Usp. Vekarić, 1992, 103–104.

[122] Za matične knjige Otrić-Struga don Rade na jednom mjestu veli da su izgorjele skupa sa župnom kućom, dok drugi put kaže da su se utopile u Neretvi. Usp. Vidović, 2000, 384 i 529. Bilo kako bilo, danas se zna da podaci za ovu župu postoje u zadarskom arhivu matice krštenih od 1825.–1859. i matice vjenčanih od 1825.–1857. Strgačić, 1959, 513. Uz te, Vidović navodi da se u MU Metković nalaze i MK 1859.–1948.; MV 1893.–948. i MU 1825.–1948. Usp. Vidović, 2004, 327.

[123] Da se to dogodilo 1921. u odnosu na 1910. to bi mogli pripisati utjecaju I. svjetskoga rata i epidemiji »španjolice«, ali ovako ..?

Tablica 2.

Struktura stanovništva prema dobi i spolu u Strûgama 1733. g.

	Ukupno	Muški	Ženske	Ukupno	Muški	Ženske
Ukupno	102	53	49	100	100	100
0–4	18	7	11	17,65	13,21	22,44
5–9	18	12	6	17,65	22,64	12,24
10–14	11	6	5	10,78	11,32	10,20
15–19	4	2	2	3,92	3,77	4,08
20–24	9	6	3	8,82	11,32	6,12
25–29	5	3	2	4,90	5,66	4,08
30–34	11	6	5	10,78	11,32	10,20
35–39	4	3	1	3,92	5,66	2,04
40–44	6	1	5	5,88	1,89	10,20
46–49	3	1	2	2,94	1,89	4,08
50–54	5	3	2	4,90	5,66	4,08
55–59	2	0	2	1,96	0	4,08
60–64	1	0	1	0,98	0	2,04
65–69	1	1	0	0,98	1,89	0
70–74	1	0	1	0,98	0	2,04
75–79	1	0	1	0,98	0	2,04
80–84	1	1	0	0,98	1,89	0
85–89	0	0	0	0	0	0
90–94	0	0	0	0	0	0
95–99	0	0	0	0	0	0
100	1	1	0	0,98	1,89	0
Prosječna starost	23,86	22,94	24,85			

Izvor: NAS, M 67.

praroditelja. Dakle, ipak, u siromašnoj i gospodarski zaostaloj struškoj seoskoj zajednici, prema ovome pokazatelju, proces demografske tranzicije nije još ni na vidiku.[124] Istodobno, (1751.) na Pelješcu, u pomorski orijentiranom području Trstenice, taj je odnos 28,8:20,9 %, što upućuje na prijelaz iz progresivnog u stacionarni tip, odnosno na prve klice demografske tranzicije,[125] slično kao i na Lastovu 1730. gdje je taj odnos

[124] U Dalmaciji, kao cjelini, još 1850. taj je odnos 33,41:14,16, a 1880. 33,35:17,05. Gelo, 1987, 207.

[125] Vekarić, 1992, 107–108. Da tako nije bilo na cijelom Pelješcu, dokaz su Ponikve, izrazito poljoprivredno područje, gdje je još 1831. taj odnos bio 32,5:20%. Međutim, iako

27,87:19,44.[126] Nadalje, prosječna starost stanovništva Struga iznosi 23,86 (muških 22,94, a žena 24,85) godina što je još uvijek znatno niže od 30 godina, koje se smatraju granicom procesa starenja stanovništva, koja je upravo u spomenutoj Trstenici 1751. dosegnuta.[127] I drugi pokazatelj procesa starenja stanovništva – udio osoba starijih od 60 godina u ukupnom stanovništvu, iznosio je u Strugama 1733. 5,88%, što je prema Rossetovoj klasifikaciji daleko od praga starenja, dok je u Pridvorju (konavoska župa) 1673. (11,74%), u Trstenici 1751. (10,2%) i Ponikvama 1831. (11,0%) (obadvoje s područja Pelješca) stanje bilo na pragu istoga,[128] a u Konavlima, gledano u cjelini, razdoblje od 1673. – 1880. imalo je obilježja društva na pragu starenja.[129]

Kako je demografskim istraživanjima utvrđeno da se u prosjeku na 100 ženske djece rodi 105 muških, [130] logički slijedi da bi u predfertilnom razdoblju (do 14 godina) trebalo biti i više muških, nego ženskih, što je i stvarnost potvrdila, pa je tako stopa maskuliniteta za tu dob u svim zemljama svijeta nešto veća, neovisno o razini njihovog društveno-gospodarskog razvitka.[131] Ni Strůge u tome nisu izuzetak, pa je tako i u njima 1733. koeficijent maskuliniteta za taj kontingent iznosio 1136, što je nešto niže, kao što vidimo, nego u Trstenici dvadesetak godina poslije.[132]

zaostaje za gospodarski razvijenijim susjedstvom (Trstenicom), još uvijek je znatno ispred Dalmacije, gdje, kako vidjesmo, taj odnos nije dosegnut ni pedeset godina poslije.

[126] Kapetanić-Vekarić, 1998, 392. Prema proračunima J. Gelo, u Hrvatskoj je 1780. dobno spolna struktura bila »uglavnom skladna, piramidalnog oblika predtranzicijskoga progresivnog tipa bez većih eksternih narušavanja s oko 3,5% dojenčadi, 39% mlađog stanovništva (do 15 godina), 51% stanovništva roditeljske dobi (15–49 godina) i oko 10% stanovništva starog 50 i više godina u ukupnom stanovništvu. Usp. Gelo, 1987, 200.

[127] Vekarić, 1992, 108.

[128] Kapetanić-Vekarić, 1998, 391.

[129] Kapetanić-Vekarić, 1998, 377.

[130] Krivošić, 1989, 18.

[131] Gelo, 1987, 202; Vekarić, 1992, 109–110. Osim činjenice nešto većega rađanja muške djece, povećanoj stopi maskuliniteta, osobito kad je riječ o nerazvijenim zemljama, doprinosila je i veća briga o životu i zdravlju muške djece.

[132] Vekarić, 1992, 110. Za taj kontingent je u Pridvorju (u Konavlima) 1673. koeficijent bio 1162, a u istoj župi 1880. 985 (!). U Ponikvama je, pak, za isti kontingent 1831. koeficijent bio 1167, Cavtatu 1830. 1151, a u Hrvatskoj 1857. 1019. Usp. Vekarić, 1992, 110; Kapetanić-Vekarić, 1998, 394–395; Gelo, 1987, 202.

Tablica 3.
Koeficijent maskuliniteta i feminiteta (Struge, 1. 3. 1733.)

Dob	Udio u broju stanovnika			Koeficijent			
	Ukupno	Muški	Ženske	maskuliniteta		feminiteta	
				Struge	Trstenica (1751.)	Struge	Trstenica (1751.)
0–14	46,08	47,17	44,9	1136	1174	880	852
15–49	41,18	41,51	40,82	1100	1000	909	1000
50-	12,74	11,32	14,29	857	759	1166	1318

Izvor: NAS, M67; Vekarić, 1992, 111.

Za roditeljski kontingent taj je koeficijent u Strugama 1733. iznosio 1100 (nasuprot izjednačenosti u Trstenici, kao i u Hrvatskoj 1857.[133]), dok je u kontingentu praroditelja taj koeficijent iznosio 857. Iako je u Hrvatskoj tijekom 19. st. taj odnos u kontingentu praroditelja bio ujednačen, ipak u razvijenim zemljama svijeta u istome prevagu imaju žene. Od usporednih područja, u Pridvorju je 1673. taj koeficijent iznosio 704, a u istoj župi 1880. bijaše 1127, što je prava rijetkost, kao i onaj obrnuti slučaj za istu župu i istu godinu, kada je za dječji kontingent taj koeficijent bio 985, dok je od svih uspoređivanih područja koeficijent ovoga kontingenta najniži bio u župi Cavtat 1830. i iznosio je 691.[134]

c) Struktura kućanstava i bračnih zajednica

Iz Tablice 4. vidimo da su 1733. u Strugama živjela 102 stanovnika u 14 kućanstava ili u prosjeku 7,28 po kućanstvu. Najmanji broj članova (4) zabilježen je u dva kućanstva, najveći broj (13) bio je u jednom kućanstvu (baš onome kojem je pripadao Mijo – fra Luka), dok je najviše kućanstava imalo po 9 članova. Uspoređujući prosječan broj članova kućanstva Strûga s dubrovačkim područjem, vidjet ćemo da je u Trstenici, na poluotoku Pelješcu, taj prosjek 1751. bio 6,00,[135] dok je Konavlima isti 1673. bio 4,83 po kući. Slijedom demografske tranzicije, prostor Konavala je 1880. (bez Oboda i Cavtata) imao prosjek od 8,02 žitelja po kući.[136]

[133] Gelo, 1987, 202.

[134] Kapetanić-Vekarić, 1998, 394–395; Vekarić, 1992, 111.; Gelo, 1987, 202–203.

[135] Vekarić, 1992, 112.

[136] Kapetanić-Vekarić, 1998, 300–303.

Tablica 4.
Broj članova po kućanstvu u Strugama 1. 3. 1733.

Naselje	Broj stanovnika	Broj kućanstava	Broj stanovnika po kućanstvu	Broj članova u kućanstvu												
				1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Strůge	102	14	7,28	0	0	0	2	1	3	2	1	4	0	0	0	1

Izvor: NAS, M 67.

Grafikon 2.

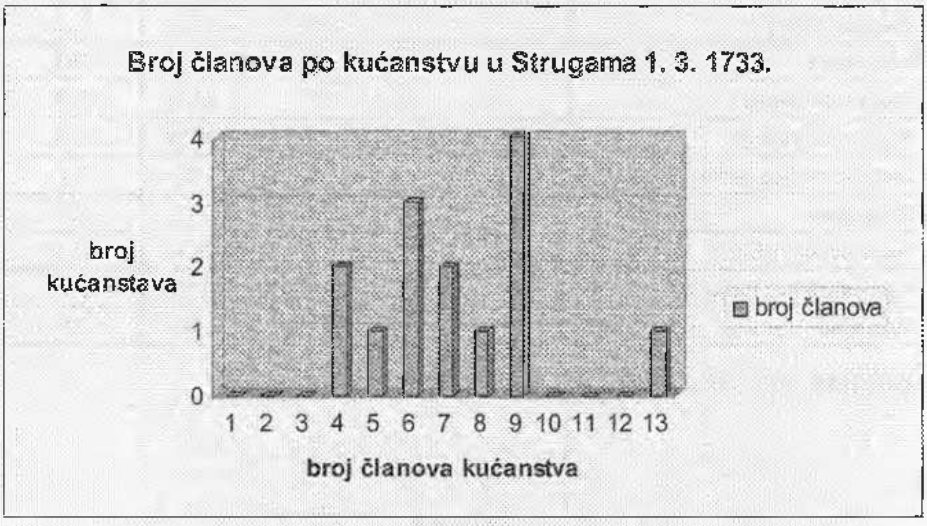

Izvor: NAS, M 67.

Od 102 žitelja u Strugama 1733. u potpunim obiteljima (Tablica 5.) živjela su 63 njih, od toga 28 supružnika i 35 njihove djece. U nepotpunim obiteljima živjelo je 39 ostalih žitelja, od čega 10 obudovjelih, 27 njihove djece, te dvoje neoženjenih bez roditelja. Usporedimo li to stanje s onim u Trstenici 1751. vidjet ćemo da je u njoj 71,2% žitelja živjelo u potpunim obiteljima, što je gotovo 10% više no u Strugama. U strukturi nepotpunih obitelji uočava se u Strugama znatno veći broj djece obudovjelih (26,47%), no u Trstenici gdje je takvih 11,1%. Osim toga, u Strugama izvor ne bilježi ni jedno dijete supružnika iz ranijeg braka (u Trstenici je takvih 2,4%), niti bilježi služinčad, kojih je u Trstenici 3,9%.[137] Zanimljiva je usporedba sa župom Pridvorje u Konavlima, gdje je 1673. (u razdoblju krize) 66,34%

[137] Vekarić, 1992, 113.

stanovnika živjelo u potpunim obiteljima, da bi u razdoblju uspona 1831. taj udio narastao na 80,87% i onda opet u prvoj fazi nove krize 1880. pao na 72,08%.[138] Pa ako je 66,34% u Pridvorju 1673. bilo odraz krize, kakva li je tek bila u Strugama 1733. kada je u potpunim obiteljima živjelo 61,76%?!

Tablica 5.
Status u kućanstvu u Strugama 1733. i Trstenici 1751.

Status u kućanstvu	Struge		Trstenica
	Broj osoba	%	%
Broj stanovnika	102	100	100
Potpune obitelji	63	61,76	71,2
Supružnici	28	27,45	33,3
Djeca supružnika	35	34,31	37,9
Nepotpune obitelji	39	38,24	28,8
Djeca iz ranijeg braka jednog od supružnika	0	0	2,4
Obudovjeli	10	9,8	8,2
Djeca obudovjelih	27	26,47	11,1
Neoženjeni bez roditelja	2	1,96	3,1
Služinčad	0	0	3,9

Izvor: NAS, M67; Vekarić, 1992, 113

Tablica 6.
Bračni parovi prema broju djece koja žive s njima u kućanstvu
Struge, 1. 3. 1733.

	Bračni parovi	Ukupno djece	Broj djece po paru	Bračni parovi prema broju djece						
				0	1	2	3	4	5	6
Strûge	14	35	2,5	1	2	3	4	1	1	1

Izvor: NAS, M67

Bračni parovi u Strugama imali su promatrane godine (Tablica 6. i Grafikon 3.) ukupno 35 djece ili prosječno 2,5 po paru. Od 14 parova nijedno dijete nije imao samo jedan par, a najviše je parova imalo po 3 djece, dok je samo jedan par imao (najviše) 6 djece. Opet je zanimljiva usporedba s Pridvorjem, župom u Konavlima. Tamo je 1673. (kasna regresivna faza i

[138] Kapetanić-Vekarić, 1998, 318.

razdoblje krize) prosječan broj djece pod bračnim okriljem bio 1,37, da bi 1831. (u 1. fazi procesa demografske tranzicije) iznosio 2,74 djeteta po paru i, konačno, 1880. (u središnjoj fazi tranzicijskog procesa, kada je kriza zbog viška stanovništva počela poprimati zabrinjavajuće okvire) iznosio 2,85 po bračnom paru.[139]

Tablica 7.

Dob supružnika u selu Strůge 1. 3. 1733.

			Dob žene												
		Muževi	20–24	25–29	30–34	35–39	40–44	45–49	50–54	55–59	60–64	65–69	70–74	75–79	80–84
Žene			1	2	4	1	4	1	0	0	1	0	0	0	0
Dob muža	20 – 24	1		1											
	25 – 29	0													
	30 – 34	5	1	1	1	1	1								
	35 – 39	3			1		2								
	40 – 44	0													
	45 – 49	0					0								
	50 – 54	3			2		1								
	55 – 59	0													
	60 – 64	0													
	65 – 69	1									1				
	70 – 74	0													
	75 – 79	0													
	80 – 84	1						1							
Prosječna starost muža					43			Prosječna starost žene						37,14	

Izvor: NAS, M 67.

[139] Isto, 319.

Grafikon 3.

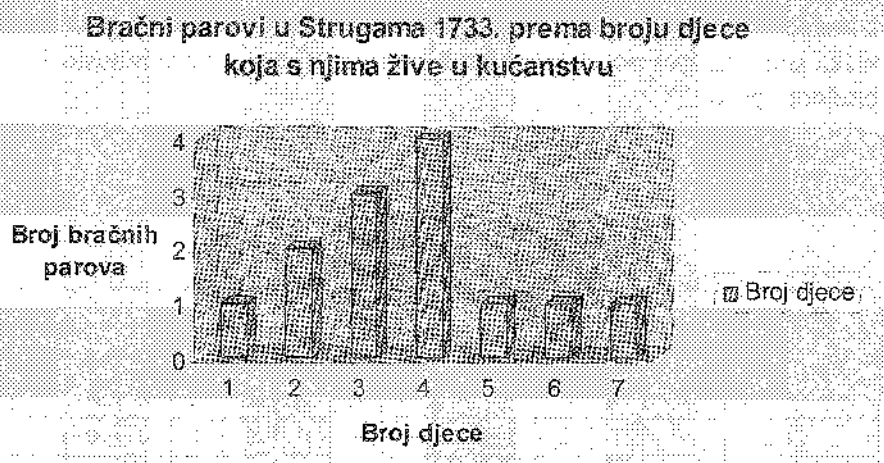

Izvor: NAS, M 67.

Već smo rekli da za župu Otrić-Strûge cjelovite matice postoje tek od 1825.,[140] pa do toga vremena nismo u mogućnosti provoditi ostale demografske raščlambe, izračunati stope nataliteta, mortaliteta ili nupcijaliteta, na primjer.

Tablica 8.
Oženjeni i obudovjeli po dobi i spolu u Strugama 1. 3. 1733

Dob	Muški				Ženske			
	Ukupno	oženjeni	udovci	%	ukupno	udate	udovice	%
Ukupno	53	14	2	30,19	49	14	8	44,9
15–19	2	0	0	0	2	0	0	0
20–24	6	1	0	16,67	3	1	0	3,33
25–29	3	0	0	0	2	2	0	100
30–34	6	5	1	100	5	4	1	100
35–39	3	3	0	100	1	1	0	100

[140] Vidi bilj. 120.; Istina, postoje u zaostroškom samostanu matice koje se dotiču i ovoga područja, ali je to necjelovito, tako da nisu pogodne za iole ozbiljniju raščlambu ovakve vrste.

Dob	Muški				Ženske			
	Ukupno	oženjeni	udovci	%	ukupno	udate	udovice	%
40–44	1	0	0	0	5	4	1	100
45–49	1	0	0	100	2	1	1	100
50–54	3	3	0	100	2	0	2	100
55–59	0	0	0	0	2	0	1	50
60–64	0	0	0	0	1	1	0	100
65–69	1	1	0	100	0	0	0	0
70–74	0	0	0	0	1	0	1	100
75–79	0	0	0	0	1	0	1	100
80–84	1	1	0	100	0	0	0	0
85–89	0	0	0	0	0	0	0	0
90–94	0	0	0	0	0	0	0	0
95–99	0	0	0	0	0	0	0	0
100–	1	0	1	100	0	0	0	0
Prosječna starost	22,94	43,00	65,5		24,85	37,14	53,87	

Izvor: NAS, M 67.

Istražujući područje Konavala, Vekarić je na primjeru župe Pridvorje uočio da 1673. u razdoblju manjka stanovništva, male mogućnosti izbora žene, nižeg trajanja ljudskog vijeka itd., ženidbena dob bijaše niska i s većim brojem ekstremnih kombinacija (velika dobna razlika muža i žene). Tako je i u Strugama 1733. uočljiva pojava (Tablica 7.), slično kao i u Pridvorju 1673. da je u nekoliko bračnih veza žena starija od muža.[141] Razlog je tome »ispražnjenost kuća«, odnosno činjenica da je zbog slabog biološkog potencijala mnoštvo mladih muškaraca ostajalo samo u kući, bivajući tako prinuđeno na ženidbu i uzimajući onu koja je trenutno bila »slobodna na tržištu«, bez obzira što je starija od njega. Ipak, gledajući prosječnu dob oženjenih i udanih (Tablica 8.), vidimo da su muževi u Strugama 1733. stariji gotovo za šest godina od žena,[142] dok je u Pridvorju, isto tako, taj prosjek za 4 godine na strani muževa.[143] Spomenuli smo iz kojih je razloga ženidbena dob u

[141] Od 14 bračnih veza to je slučaj u tri ili 21,43%. To su veze između sljedećih bračnih parova: Grge i Jele Guinovića (39 : 40), Grge i Jele Družijanića (39 : 41) i Stipana i Jurke Grmocvić (31 : 34).

[142] Ta prosječna razlika jamačno ne bi bila tolika da u statistički uzorak nije ušla i jedna ogromna razlika u godinama: U tom je času zabilježena bračna veza između Pavla Basura (83 g.) i žene mu Lucije (46 g.).

[143] Isto, 310–311. Tolika je prosječna razlika u cijelom promatranom razdoblju od 17. do 19. st. u toj župi.

Pridvorju 1673. bila niska,[144] ali je, zanimljivo, u Strugama 1733. iz dobne skupine 20–24 godine (Tablica 8.) bilo samo 16,67% oženjenih, a iz iduće dobne skupine (25–29 godina) od tri muškarca ni jedan. Zato je u sljedeće dvije dobne skupine (30–34 i 35–39), od 9 muškaraca 8 bilo u braku, a jedan udovac. Što se u Strugama događalo stoljeće ili dva poslije, ne znamo, ali znamo da je u spomenutom Pridvorju 1831., kada je već došlo do viška stanovništva i produljenja ljudskog vijeka, samo 2,33% muškaraca iz iste skupine (20–24) bilo oženjeno, a 1880. nitko.

d) Imenski fond Struga: svjedočanstvo kršćanske pripadnosti

U ljudskom životu, od pamtivijeka, pa do danas, a tako će, po svemu sudeći, biti i sutra, bez obzira na prisezanja brojki, nema tako vjernih pratitelja kao što su mu sjena i ime. Slobodno bi se moglo reći: U početku bijaše ime! Čitaš li srednjovjekovne izvore hrvatske povijesti naići ćeš na bezbroj imena kojima danas nema ni traga ni glasa. Sve neki Častislavi, Strahimiri, Beridruzi, Mrkoje, Plavojke, Grubani, Vučine, Dobrovuci, i tako u nedogled, svih mogućih motivacija[145] koje tatama, mamama, tetkama i komu ga drago još, padaše u trenutku nadijevanja na pamet. Međutim, baciš li oko na imenski fond Strûga iz prve polovice 18. st. donesen u Tablicama 9. i 10., vidjet ćeš hrpu imena, sve jedno do drugoga kršćansko, biblijskog podrijetla, pa ćeš pomisliti da je tako bilo oduvijek. A nije!

Tablica 9.
Muška osobna imena u Strugama 1733.

Osobno ime	Strûge	
	Broj	%
Ivan	9	16,98
Mijo	6	11,3
Grgur	4	7,55
Stipan	4	7,55
Petar	3	5,66
Pavao	3	5,66

[144] Kapetanić-Vekarić, 1998, 310. U dobi 20–25 godina 25%, a u dobi 25–29 godina 50%.

[145] Motivacijsko polje je toliko da mu se krug gotovo ne da ni zatvoriti. Usp. Šimundić, 1988, VII.

Osobno ime	Strůge	
	Broj	%
Bartul	3	5,66
Lovre	3	5,66
Ante	2	3,77
Jozo	2	3,77
Mate	2	3,77
Nikola	2	3,77
Fabijan	1	1,89
Franjo	1	1,89
Jure	1	1,89
Križan	1	1,89
Luka	1	1,89
Marijan	1	1,89
Marko	1	1,89
Šimun	1	1,89
Toma	1	1,89
Vid	1	1,89
Ukupno	53	100

Izvor: NAS, M 67.

Tablica 10.
Ženska osobna imena u Strugama 1. 3. 1733.

Osobno ime	Strůge	
	Broj	%
Iva	9	18,37
Kata	5	10,2
Jela	4	8,17
Margarita	4	8,17
Vida	4	8,17
Jurka	3	6,12
Matija	3	6,12
Anđa	2	4,08

Osobno ime	Struge	
	Broj	%
Joza	2	4,08
Luca	2	4,08
Šima	2	4,08
Ana	1	2,04
Cvita	1	2,04
Doma	1	2,04
Franka	1	2,04
Jaka	1	2,04
Klara	1	2,04
Manda	1	2,04
Marinka	1	2,04
Ruža	1	2,04
Ukupno	50	100

Izvor: NAS, M 67.

Iako su i do tada postupno ulaziła u uporabu (sjetimo se vremena hrvatskih kraljeva narodne krvi i njihova dvočlanog imenovanja, po narodnu i kršćanski), kršćanska imena stječu prevagu nakon Tridentskoga sabora,[146] da bi, evo vidimo na primjeru Struga, u nepuna dva stoljeća skoro potpuno prevladala. Među 22 muška imena koliko ih je u frekvenciji u Strugama 1733. uvjerljivo najbrojnije ime je Ivan s gotovo 17% nositelja. Ništa čudno! Tako je bilo kod mnogih naroda, a i u mnogim krajevima gdje obitavaju Hrvati.[147] Nije čudno ni da je baš u Strugama drugo po brojnosti ime Mihovil (Mijo). Ta nije li nebeski zaštitnik sela i njegove crkve sv. Mihovil?! Što se tiče muških imena zanimljivim nam se čini i prilično brojnija nazočnost Bartula i Lovra. Od ženskih imena, kojih je u »vrtnji« 20, najbrojnije je

[146] Putanec, 1976, 16.

[147] Tako je bilo i na onodobnom trogirskom području: Vinišču 1701.–1750. (najbrojnije, 14, 7%) usp. Andreis, 1998, 11; V. Drveniku 1701.–1750. (najbrojnije, 17,2%), Andreis, 2000, 14; zadarsko-šibenskom otočju: Murter 1658.–1706. (najbrojnije sa 14,9%, da bi ga u razdoblju 1718.–1815. preteklo ime Mate) usp. Juran, 2003, 261; Silba u drugoj polovici 17. st. također najbrojnije, usp. Vigato, 2000, 170. U hercegovačkom susjedstvu u istodobnom i nešto kasnijem razdoblju: među krizmanicima i njihovim kumovima u župi Ljubuški (Veljaci) 1742. nakon imena Ante, najbrojnije je bilo ime Ivan (usp. Pavičić, 2003, 142–43), a u ljubuškom selu Hardomilju je od 1800.–1918. Ivan bilo uvjerljivo najbrojnije ime. Usp. Pavičić, 1998, 336–337.

ime Iva. Tako je uglavnom i na usporednim područjima koja donesosmo za muška imena.

Zanimljivo bi bilo pogledati kako su ova imena raspoređena po pojedinom rodu. Iz onoga što nam donosi Tablica 11. možemo vidjeti da su gotovo sva imena sa po jednim nositeljem raspoređena po rodovima, osim imena Mijo koje ima tri nositelja u rodu Šimunović (među njima i naš budući fra Luka), te dva nositelja u rodu Družijanić.

Tablica 11.

Muška osobna imena po rodovima u Strugama 1. 3. 1733.

Osobno ime	Rod									
	Bašur	Družijanić	Grmoović	Guinović	Jakić	Miočević	Šimunović	Vuković	Žderić	Ukupno
Ivan	1	2	1	2	1	1	1			9
Mijo	1	2					3			6
Grgur		1		1	1		1			4
Stipan			1		1		1		1	4
Petar			1				1	1		3
Pavao	1						1		1	3
Bartul				1	1	1				3
Lovre		1			1		1			3
Ante		1				1				2
Jozo		1							1	2
Mate				1	1					2
Nikola		1					1			2
Fabijan							1			1
Franjo			1							1
Jure							1			1
Križan							1			1
Luka							1			1
Marijan		1								1
Marko					1					1
Šimun		1								1
Toma							1			1
Vid						1				1
Ukupno	3	11	4	5	7	4	15	1	3	53

Izvror: NAS, M 67.

Tablica 12.
Ženska osobna imena po rodovima u Strugama 1. 3. 1733.

Osobno ime	Rod									
	Bašur	Družijanić	Grmoević	Guinović	Jakić	Mioćević	Šimunović	Vuković	Žderić	Ukupno
Iva		2			2	1	3	1		9
Kata		1	1	1	2					5
Jela		1		1			2			4
Margarita		1		1			1		1	4
Vida	1						1	1	1	4
Jurka			1				1	1		3
Matija		1						2		3
Anđa		1					1			2
Joza				1	1					2
Luca	1				1					2
Šima							1		1	2
Ana							1			1
Cvita			1							1
Doma							1			1
Franka						1				1
Jaka							1			1
Klara							1			1
Manda									1	1
Marinka							1			1
Ruža							1			1
Ukupno	2	7	3	4	6	2	16	5	4	49

Izvor: NAS, M 67.

Uz to, po dvije osobe imaju ime Ivan, jedni u Družijanića, drugi u Guinovića, a svi ostali, kako rekosmo, po jednoga nositelja u ostalim rodovima. S rasporedom ženskih imena, situacija je mrvicu drugačija. Tu je najbrojnije ime, Iva, raspoređeno s po tri nositeljice u Šimunovića, te po dvije u Jakića i Družijanića. Još imaju po dvije nositeljice imena Kata (u Jakića), Jela (u Šimunovića) i Matija (u Vukovića). Sva ostala ženska imena raspoređena su s po jednom nositeljicom po rodovima.

e) *Popisi jedni u odnosu prema drugima: slike gašenja i rasta selidbe i diobe rodova*

Već smo nekoliko puta istakli da su predmetom ovoga rada četiri vrela, bolje reći četiri popisa žitelja područja kojemu pripadaju i Strûge, po svemu sudeći rodno selo našega fra Luke. Pogledajmo, najprije, kakvo je bilo brojno stanje rodova 1733. kako ukupno, tako i po spolu (Tablica 13. i Grafikon 4.).

Tablica 13.
Brojnost rodova po spolu u Strugama 1. 3. 1733.

Rod	Broj članova				Broj kućanstava
	Ukupno		Muški	Ženski	
Šimunović	31	30,4	15	16	3
Družianić	18	17,65	11	7	3
Jakić	13	12,75	7	6	2
Guinović	9	8,82	5	4	1
Grmoević	7	6,86	4	3	1
Žderič	7	6,86	3	4	1
Vuković	6	5,88	1	5	1
Miočević	6	5,88	4	2	1
Basur	5	4,9	3	2	1
Ukupno	102	100	53	49	14

Izvor: NAS, M 67.

Grafikon 4.

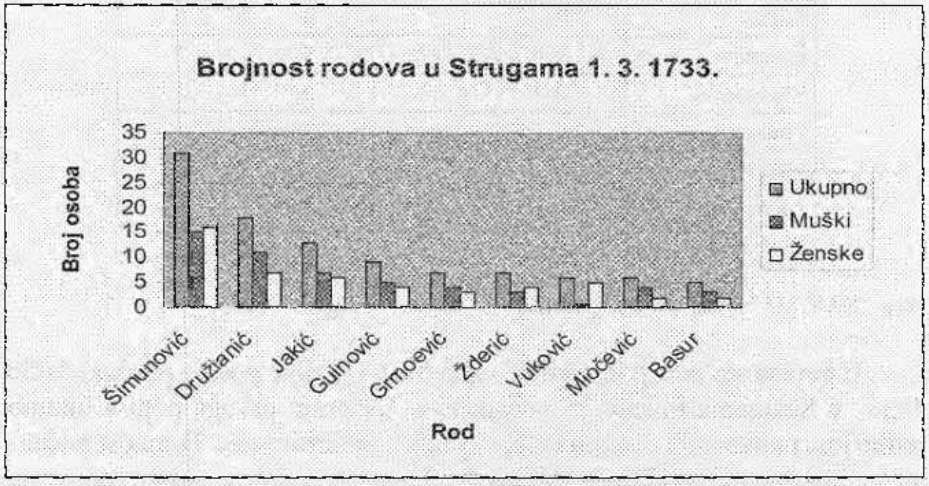

Izvor: NAS, M 67.

Najbrojniji rod i po kućanstvima i po broju duša bijaše Šimunovići, koji su imali 3 kućanstva sa 31 članom ili 30,4% ukupnog broja žiteljstva sela. Tri kućanstva su imali i Družijanići, ali sa znatno manje članova 18 ili 17,56 %. Dva su kućanstva imali Jakići, a svi ostali po jedno. »Najslabiji« rod bio je Basur, koji je imao petero čeljadi, dok su najmanja kućanstva bila Nikole Družijanića i Marka Jakića sa po 4 člana. Najviše muških i ženskih članova, gledano pojedinačno, imao je najjači rod, Šimunovići, dok je najviše muških u odnosu na ženske imao rod Družijanića (11:7), a obratno, najviše ženskih u odnosu na muške imao je rod Vukoviča (1:5).

Kako naša četiri popisa prate žiteljstvo Struga u razdoblju od gotovo 15 godina (1. popis iz 1733., a posljednji iz 1747.), to možemo pratiti strukturu rodova prisutnih u tome selu u tome razdoblju (Tablica 14.).

Tablica 14.
Usporedni popis rodova prema godinama popisa i broju kućanstava

Rod	Godina popisa i broj kućanstava			
	1733.	1736.	1744.	1747.
Bašur	1	1	1	1
Družijanić	3	2	2	2
Grmoević	1	1	1	1
Gulnović	1	1	1	1
Jakić	2	1	1	1
Mamić	0	0	0	1
Miočević	1	3	3	2
Musulin	0	0	0	1
Senta	0	1	0	0
Šimunović	3	2	5	3
Vladmirović	0	1	0	2
Vuinović	0	0	2	1
Vuković	1	1	1	0
Žderić	1	1	1	1
Ukupno	14	15	18	17

Izvor: NAS, M 67.; ASZ, fasc. 8, svež. X.; ASZ, fasc. 8, svež. IX.

U popisu što je najvjerojatnije uslijedio tri godine poslije prvoga, dakle 1736., u Strugama imamo 15 kućanstava. Naspram prvoga popisa imamo jedno kućanstvo, ali i dva roda više – Sente i Vladmiroviće. Brojnost kućanstava povećao je i rod Mioča, čak za dva kućanstva, dok se nekim rodovima

brojnost istih smanjila, primjerice Družijanićima, Jakićima i Šimunovićima. Ako nam iz popisa i nije jasno što je »skrivilo« nestanak po jednoga kućanstva Družijanića i Jakića, to za Šimunoviće znamo da se to dogodilo nečijim naknadnim »zahvatima« (najvjerojatnije samoga fra Luke). Naime, umjesto tri kućanstva Šimunovića, sada imamo dva, plus jedno Vladmirovića. I to jedno je, sve su prilike, bilo upisano kao Šimunović, ali je, kako rekosmo, kasnijim brisanjem i ponovnim pisanjem i nadopisivanjem »pretvoreno« u »conte Vladmirović«. Raščlanjujući imena starješina tih kućanstava u prvom i drugom popisu vidimo sljedeće. U prvom (vidi priloge 2 i 3!) to su Jure (52 g.) Ivan (52 g.) i Pavao (36 g.), a u drugom, kod Šimunovića, Petar i Ivan i kod »prepravljanoga« Vladmirovića – Lovre. Dakle, Ivan je ostao i nakon tri godine starješina svojega kućanstava, u drugom je umjesto Pavla to postao njegov brat Petar (u 1. popisu imao je 42. godine, ali je Pavao, iako mlađi, bio starješina kućanstva) i u trećemu je to umjesto Jure postao Lovre. Promatrajući članove kućanstva Jure Šimunovića iz prvoga popisa uočavamo da u obitelji njegova pokojnog brata Stipana postoji dvadesettrogodišnji Lovre, koji je, vidimo, u međuvremenu postao starješina kućanstva. Najvjerojatnije je prijašnji starješina Jure umro, a njegov rođeni sina Luka bio još premlad da pored starijih muškaraca u kući postane novi starješina, pa to postaje spomenuti Lovre. Uz to, promatrajući Jurino kućanstvo, uočavamo da se ono zapravo sastoji od dvije obitelji: njegove i pokojnog mu brata Stipana. Zbog čega je zanimljiva ta činjenica? Pa zbog toga, jer se u dosadašnjim fra Lukinim životopisima pisalo (i sam fra Luka, kada govori o tome) da su njegovi roditelji Jure i Dominika r. Tadić. Međutim, iz ovoga popisa bi se zaključilo da je on sin pokojnoga Stipana, Jurina brata, i Marinke!

Nakon ovoga, čovjek se upita: Ima li išta vezano za podrijetlo fra Luke i njegova roda, oko čega ne treba dvojiti?![148] Nadalje, osim Vladmirovića, kao novi rod u Strugama pojavljuju se i Sente. Kako se ne javljaju u prethodnom popisu, a niti u dva sljedeća moglo bi se pomisliti da je to neki rod »u prolazu«. Međutim, čini nam se da nije tako. Naime, rod toga imena postoji i danas u bliskom susjedstvu, u mjestu Iskisli,[149] pa vjerujemo da se ovaj popis »proširio« i na dio toga sela, te zahvatio kućanstvo Mate Sente. Rekosmo, nadalje, da iz drugoga popisa nije vidljivo što se dogodilo s kućanstvima kojih je nestalo u odnosu na prvi popis, stariji od drugoga samo tri godine. Kako objasniti nestanak obitelji kojoj na čelu bijaše stogodišnji

[148] Moguće da se je ovdje dogodila grješka popisivača, ali ono ovako stoji!

[149] I inače se između Struga, odnosno Pozle Gore i toga sela događala neka čudna simbioza. Naime pri popisima 1880.–1900. i 1948.–1971. naselje toga imena se pojavljuje i u sklopu područja – naselja Pozle Gore (Struga) i u sklopu susjednog područja – naselja Novih Sela (Borovaca). Očigledno je da se dio toga naselja iskazuje u jednom, a dio u drugom većem susjednom naselju – području. Usp. Korenčić, 1979, 409 i 411.

Marko Jakić (druga obitelj Jakića kojoj na čelu bijaše Bartul, vidimo, opstala je), ako ne selidbom. Naime, ako je Marko u međuvremenu i umro, što bi bilo razumljivo s obzirom na njegovu dob, to su mogli ostati na životu sin mu Lovre, koji je u tridesetim godinama, nevjesta mu Kata i kćer Iva. Ovo tim više jer nije poznato da je u te tri godine, koliko je razlika između popisa, na tome području vladao kakav pomor. Ili Družijanići: u prvom popisu starješine njihovih kućanstava su Nikola, Grgo i Ivan, a u drugom samo Grgo i Ivan. Četveročlano kućanstvo Nikole Družijanića iz prvoga, drugi popis ne bilježi. I za ovu bi obitelj prije rekli, isto kao i za maloprije spomenute Jakiće, da je razlog njenog iščeznuća u ovako kratkom razdoblju selidba, a ne utrnuće, jer nam je teško povjerovati da bi bez haranja kuge, na primjer, mogla izumrijeti obitelj Nikole i Ive, koji su u tridesetim godinama, i njihove djece Margarite i Marijana. Dakle, ne isključujući mogućnost utrnuća izumiranjem, ipak nam se čini da je smanjenje dviju obitelji ovih dvaju rodova u odnosu na prethodni popis – njihova selidba. Za povećanje, pak, kućanstava roda Mioč »kriva« je dioba. U prvome popisu starješina kućanstva je Ivan, a u njemu se, uz ostale, nalaze i braća mu Ante i Bartul. U drugom popisu uz Ivana se kao starješine novih dvaju kućanstava javljaju spomenuti dvojica braće.

Treći nam popis, nastao osam godina poslije drugoga, a jedanaest nakon prvoga, donosi nekoliko novih činjenica. Kao prvo, broj se kućanstava povećao na 18 (prvi 14, drugi 15), ali to nije pratio i odgovarajući porast broja stanovnika. Da podsjetimo: u prvom popisu 102, drugi popis ne donosi broj duša, a u trećem 104 žitelja. Povećanje broja kućanstava uzrokovano je dvojako – i doseljenjem i diobom postojećih kućanstava. Tako sada imamo pet kućanstava Šimunovića, a uopće nemamo Vladmirovića. Je li tome uzrok što ovaj popis potječe iz Nadbiskupijskog arhiva u Splitu, kojemu fra Luka nije imao pristupa da bi mogao izvoditi svoje »zahvate«? Kakav god odgovor bio na to pitanje, broj se kućanstava Šimunovića povećao u odnosu na prvi popis za dva, a u odnosu na drugi popis za tri kućanstva. Uzmemo li pak, u vid, činjenicu da je starješina kućanstva Vladmirovića Lovre, iskazan u ovome popisu s prezimenom Šimunović, a da se, dakle, »vratio« svome prvotnome prezimenu, onda je razlog povećanju za još dva kućanstva dioba ona druga dva kućanstva Šimunovića iz prethodnog popisa. Starješinama iz drugoga popisa, Petru, Ivanu i Lovri (zapisanom u drugom popisu, kako rekosmo, naknadnim preinakama kao Vladmirović, sada pak, kao Šimunović), pridošli su Nikola i Grgo (vidi Prilog 3.!). A oni su u prvom popisu iz 1733. bili članovi, odnosno braća starješine kućanstva – Pavla Šimunovića. Kako je, najvjerojatnije, do drugoga popisa Pavao umro, to se u njemu kao starješina pojavljuje drugi brat – Petar. Do ovoga popisa došla je i nova di-

oba, tako da i Nikola[150] i Grgo imaju vlastita kućanstva. Svi ostali rodovi zadržavaju isti broj kućanstava, kao i u prethodnom popisu. U ovome popisu nema Senta, ne stoga što su možda izumrli, već, pretpostavljamo, stoga što popisivač nije zahvatio selo Iskisli gdje im je zapravo bilo prebivalište, a što se znalo često puta dogoditi i u kasnijem razdoblju.[151] Uz rodove koji bijahu prisutni u prvome i drugome popisu pridošao je i jedan novi[152] – Vuinovići. I to s dva kućanstva, Matinim i Jakovljevim. Ovaj nam je rod »zadao« mnoštvo poteškoća u praćenju kroz isprave,[153] ali to je tema za neku novu priču.

Četvrti popis, iz 1747., nastao tri godine nakon prethodnog, jedanaest godina nakon drugog i četrnaest godina nakon prvoga popisa, ima nekih »svojih« novina. On bilježi 17 kućanstava, jedno manje nego prethodni popis. Nadalje, vidljivo je da jedni rodovi održavaju stabilnost, drugi nestaju, treći (novi) doseljavaju, četvrti se diobom povećavaju itd. Primjerice, nestaje rod Vukovića, zabilježen u sva tri prošla popisa, ali s uočljivim smanjivanjem do konačnog utrnuća.[154] Rod Bašura (Basura) još uvijek se održava, lagano kopneći, da bi do početka 19. st. i on nestao. Čini nam se prije izumrćem, nego odseljenjem ili promjenom prezimena.[155] Stabilnost

[150] Čini se da je Nikola bio oženjen još prije prvoga popisa, jer se u njemu navodi kao otac jedne djevojčice, a bez spomena supruge. Vjerojatno se u međuvremenu oženio i zasnovao novu obitelj i kućanstvo.

[151] Tako je u popisu iz 1805. ubilježeno kućanstvo Ivana Sente pok. Mije. NAS, M 113. Vidi i bilješku 147.

[152] Možda i stari, povratnički. Sjetimo se prvoga zajamčenog spomena Struga iz 1689., koji je vezan za krštenje djeteta Jakića, kojemu je kum bio upravo Vuinović.

[153] Od njihovog prvoga spomena vezanog za Jakiće i također prvi zajamčeni spomen Struga, preko bilježenja u pojezerskim maticama u sklopu sela Briste (gdje su zabilježeni i u popisima iz 1733. i 1736.), preko spomena u Strugama iz 1805./6. pod prezimenskim oblikom Fuina (Vujna), do toga da u 20. st. nema više ni Vuinovića, ni Fuina, ni Vujna. Pridodamo li tome i činjenicu da je u Strugama postojao i zaselak Brečići u kojem je stanovao rod Kurani, za koje opet fra Vjeko Vrčić ustvrdi da su nastali od roda Brečića (Vrčić, 1974, 141) i kojima ostade uspomena na ime u imenu toga zaseoka, eto ti živoga pijeska dovoljna da te proguta pri svakom pokretu (pokušaju) da odgonetneš tko su oni zapravo danas. A oni su u biti najbrojniji današnji kobiljački (struški) rod – Kurani!

[154] Kretanje iz popisa u popis bilo bi ovako: 1733. Petar s 5 čeljadi→1736. viduoa (udova) Vucouich→Matia Vucussa s dvoje čeljadi→gašenje kućanstva. Dakle, od petoročlanog kućanstva iz 1733. s Petrom na čelu do 1736. mijenja se starješina, jer Petar najvjerojatnije umire, a starješinsko mjesto preuzima udova Vuković (njegova majka, a ne žena), za koju iz popisa od 1744. znamo da joj je ime Matija (kao što se zvala njegova majka koja u 1. popisu ima 52 godine) i da je na čelu kućanstva od samo 2 člana. Kroz iduće tri godine nestaje i nje i toga još jednoga člana, te se obitelj u cijelosti gasi.

[155] Vidimo da je starješina ovoga kućanstva još u prvom popisu 1733. bio osamdesettrogodišnji Pavao, koji to ostaje i sljedećih četrnaest godina, pa bi tako 1747. ukoliko su mu prvi put točno zapisane godine, imao 97 godina. Inače, ovoga roda nema u popisu iz 1805., ali se javljaju dva nova – Pejari i Dropuljići i, rekosmo već, ponovno Sente. Usp. NAS, M 113.

održavaju Guinovići, Grmoevići i Žderići, prisutni u sva četiri popisa s po jednim kućanstvom, održavši se sve do danas, kao i Družijanići i Jakići, koji nakon što izgubiše po jedno kućanstvo već do drugoga popisa ostaju s dva, odnosno jednim kroz sva tri sljedeća. U odnosu na prethodni popis Vuinovići gube jedno kućanstvo (Matino), kao i Mioči (Ivanovo). Međutim, javljaju se i dva nova roda: Mamići i Musulini. I dok se Musulini[156] održaše do danas, o Mamićima u Strugama nemamo više ni jednoga spomena kao ni prije, ni poslije toga. Za konac, ostaje nam još osvrnuti se na Šimunoviće i Vladmiroviće. Sada ih ima ukupno pet kućanstava, tri Šimunovića i dva Vladmirovića, gdje su ovi potonji »okićeni« brojnim sjajnim atribucijama i titulama (gospodin, knez, kapetan ili alfir). Uz već od prije poznate: Nikolu i Petra Šimunoviće u ovome popisu dolazi i jedan novajlija – Ante. Tko je on i čiji je, teško je reći, jer ga uopće nema među Šimunovićima (ni kao djeteta) popisanim 1733. Ukoliko je ovaj popis uistinu vjerodostojna slika stanja iz 1747., onda je jedino moguće da je Ante grješkom izostavljen iz onoga prvoga popisa ili se, pak, rodio nakon istoga, pa sada kao dječak nosi zvanje starješine kućanstva, što ne bi bilo neobično. I među Vladmirovićima je došlo do temeljitih promjena. Sada umjesto Lovre, kojega nema ni kao Šimunovića, ni kao Vladmirovića, imamo drugu dvojicu starješina kućanstava – Ivana i Luku. I dok s Lukom ne bi trebalo biti problema (s tim imenom je među Šimunovićima iz 1733. jedino popisan petogodišnji sin starješine Jure i on bi bio, zapravo, stričević Jurina nasljednika na starješinskom mjestu u dva sljedeća popisa – Lovre Stipanova), to nam je Ivan posve nejasan i maglovit. Teško nam je, naime, vjerovati da je to onaj Ivan što se već u prvom popisu javlja kao pedesetdvogodišnji kućedomaćin s prezimenom Šimunović, kao uostalom i u sljedeća dva popisa i svaki put bez bilo kakve atribucije. Dakle, da on kao šezdesetšestogodišnjak, umjesto Lovre kojega više nema, dobiva titulu alfira. Kako, međutim, u iscrpnom i pojedinačnom popisu iz 1733. nema više ni jednoga Ivana, a ukoliko je ovaj popis stvarno vjerodostojan, onda ćemo morati prihvatiti da je to ovaj Ivan,[157] jer je teško (iako ne i nemoguće) da je u onome prvome neki drugi preskočen ili da bi zvanje alfira dobio dječak koji se mogao u međuvremenu roditi.

[156] Prema predaji koju nam priopći Ivan J. Družijanić, Musulin se »uvinča« u Družijanića.

[157] U popisu iz 1805. u Strugama se javljaju tri kućanstva Vladmira(!) sa sljedećim starješinama: Šimun Ivanov, Josip Lukin i Josip Antin. Kako su Šimunu Ivanovu tada 52 godine, dakle, rođen je oko 1753. godine, to je moguće da je odnekud »izronio« još jedan Ivan, odnosno da je bio izostavljen u popisu iz 1733. ili je možda stvarno sin tada, sedamdesetdvogodišnjeg Ivana starješine kućanstva iz prvoga i sljedećih popisa. Usp. NAS, M 113.

Registar rodova

Prije zaključka ove rasprave osvrnimo se još s riječ, dvije na rodove struškoga područja i izvan vremenskog raspona zadanog ovim popisima.[158]

Basur

Ovaj rod u latiničnim vrelima dolazi zabilježen u obliku Basur, Bassur, Bosur (vidi Priloge 1. – 4.), a bosanicom je 1710. zabilježen oblik Basurović.[159] Da ne treba dvojiti oko oblika ovoga prezimena (je li Bašur ili Basur) pokazuje nam i njegov prvi upis, također bosanicom, iz 1699., kada je zabilježen oblik Basur.[160] Čini se da ime toga roda dolazi preko turskog iz arapskog jezika, gdje ima značenje: hemoroidi, šuljevi.[161] To prezime, ne baš ugodnog motivacijskog nastanka, izuzetno je rijetko. U Hrvatskoj je 1948. zabilježeno samo jedno prezime sličnoga oblika, Basurić u Zagrebu gdje je bilo isto tako samo jedno četveročlano kućanstvo.[162] U Strugama je ovaj rod nestao do konca 18. st., vjerojatno izumrćem.

Družijanić

I to je rod vrlo rijetke rasprostranjenosti. Zapravo, ima samo dva matična područja: Biokovo (Rašćane) i Pojezerje (Struge i Plina).[163] Šimuno-

[158] Bez preuzetnosti da damo cjelovitu i konačnu sliku pojedinoga roda, za što ne bi bila dovoljna ni temeljita rodoslovna raščlamba svih postojećih, a poznatih vrela, dat ćemo ipak osnovne natuknice o rodovima koji su bili zatečeni na prostoru Struga u zabilježbama predmetnih popisa, kao polazište za hodanje u traganju za novim kristalićima spoznaje i načine njihova tkanja u novim zdanjima, a ta će jasnoćom svoga svjetla otjerati maglice s prostranstava nepoznatoga.

[159] ASZ, ŽM 210, 66r.

[160] ASZ, ŽM 207, 66r. Budući da se radi o prvom spomenu upis donosimo u cijelosti: »Adi 23. di decembre 1699. Karsti ja fra Bono Bagalović Katu ćer Pavla Basura i njegove zakonite žene Vidosave. I bi kuma ditetu Manda Jakića.« Iz toga upisa je vidljivo da se onaj ostarjeli starješina kućanstva iz 1733. Pavao Basur ženio dva puta, jer mu je tada, a i u kasnijim upisima u matici, kao žena zabilježena Lucija. U prilog tome govori i njihova gotovo četrdesetogodišnja razlika u godinama.

[161] HER, 2002, 95; Klaić, 1983, 151.

[162] Leksik, 1976, 30. Istodobno je zabilježeno u Rijeci jedno jednočlano kućanstvo Basul, možda sličnog motivacijskog postanja.

[163] Leksik, 1976, 143–144. Uz desetak (uglavnom pojedinačnih, a i takvih većinom na području Neretve) spomena u Hrvatskoj 1948., bila su mu i tri matična mjesta: Rašćane kod Imotskog 61 nositelj u 12 kućanstava, Dubrave kod Metkovića 34 u 8 kućanstava i Zapadna Plina kod Metkovića 40 u 5 kućanstava. Isti bilježi još prezimena sličnoga jezičnog oblika: Družić, Družin, Družević, Družeta, Družetić itd.

vić mu jezični korijen nalazi u sferi druženja i drugarstva, u imenu *drug*, kojemu je nadodan danas već »mrtvi« latinski sufiks *–ijan(us)*, kojim su se tvorili posprdni nadimci i imena.[164] Jesu li u kakvoj vezi istoimeni rodovi u Rašćanima i Pojezerju ne znamo,[165] samo znamo da je najraniji spomen ovoga prezimena u Podgori gdje se za vrijeme Kandijskoga rata u moru izbjeglica, pojavljuje i Grgur Družijanić.[166] Prvi Družijanić, za kojeg imamo zajamčenu točnu godinu spomena, jest krštenje Jure sin Maroina i žene mu Barbare 1695. godine, bez naznačena mjesta podrijetla.[167] Inače, u bosaničnim vrelima koncem 17. i prvoj polovici 18. st. dolazi upisano u obliku Družianić, dok u latiničnim upisima glasi: Drussianich, Drusianich i Druxianich.[168]

Grmoje

Stare su Strûge uistinu »leglo« vrlo rijetkih rodova, odnosno rodova vrlo rijetka imena. Uz dva već spomenuta takav je i ovaj rod. Moglo bi se slobodno reći struški unikat. U Hrvatskoj su Grmoje 1948. bili nastanjeni u samo 6 mjesta, očigledno svi istoga podrijetla. Glavno su im naselje, dakako, Dubrave sa 63 nositelja u 12 kućanstava.[169] Don Rade veli da se Grmošić (Grmoja) spominje u zemljišniku iz 1704., a po njima je najvjerojatnije i

[164] Šimunović, 1995, 99–100.

[165] Šimunović donosi i predaju o Družijanićima, koja kaže da su oni iz Like doselili na Humac kod Ljubuškog, a odakle tri brata (po uzoru na Sema, Hama i Jafeta, ili Čcha, Leha i Meha) sredinom XVIII. st. sele: »jedan u Planu (!) ... treći u Rašćane.« (Šimunović, 1995, 99.), dok don Rade veli da su doselili iz Vrlike, a po fra Luki da su iz Rašćana. Ne znamo odakle su Petar i don Rade pokupili te predaje, ali nam se čini da ona ne odgovara istini. Možda bi u ovome slučaju fra Luka mogao biti najbliže istini.

[166] Stojković, 1933, 133. Istodobno se pojavljuje i Družić s naznakom da je iz Mostara. Na žalost, za Grgura ili nije navedeno odakle dolazi ili to Stojković ne spominje.

[167] ASZ, ŽM 201, 3. Upis glasi: »Adi 1. mago 1695. Karsti ja fra Jeronim Kovačević Juru sina Maroina Družianića i njegove zaručnice aliti zakonite žene Barbare. Bi kum Vicko Pavličko(!).« Šutić, Viskić i Ujdurović ime oca čitaju Malovna. (Šutić, Ujdurović, Viskić, 2000, 261–262). Nama se čini da je ispravno čitanje – Maroin (Marin), tim više što se početkom 18. st. prigodom ženidbe Grgura Družijanića 1720. spominje da je Marinov, a prigodom ženidbe Ivana Družijanića 1724. spominje da je pok. Marina. Usp. ASZ, 198, 174. i ASZ, MK 210, 42r. Upravo su ovi Ivan i Grgur starješine dva od tri kućanstva Družijanića u Strugama 1733. Dakle oni bi mogli biti rođeni koncem 17. i početkom 18. st. u vrijeme kada je Marin (Maroin) krstio svoga Juru. E, sad je li Marin, budući da nadijeva jednome svome sinu ime Grgur, potomak onoga podgorskoga Grgura, pitanje je koje nas odvodi na sklisku stazu spekuliranja, te to samo nagovještavamo kao mogućnost, koju trebaju potvrditi čvršći dokazi.

[168] Vidi priloge 1.–4. i gore navedene upise u maticama.

[169] Leksik, 1976, 206. Ostala su im naselja: Metković 10(3), Pozla Gora 8(1), Raba kod Metkovića 1(-), Pitomača 1(-) i Topusko 1(-).

prozvan jedan struški zaselak Grmovina,[170] odnosno Grmoje.[171] Don Rade, nadalje, kaže da su doselili od Vrlike, fra Vjeko Vrčić od Knina, a fra Luka Vladmirović piše da su iz Crvenoga Grma pored Ljubuškog.[172]Nama se čini da bi Grmoje najprije mogli biti starosjedioci Struga, a ukoliko su već doselili, onda je to bilo u Bebića seobi, kojoj je osnovicu činilo stanovništvo ljubuških sela kojima pripada i Crveni Grm. Prvi, nama dostupni, spomen toga sela je iz 1698. kada je kršten Bartul Grmoević Ivanov.[173] Upis ovoga roda javlja se u latiničnim vrelima u oblicima: Garmocuich, Garmoie, Garmoevich, a u bosaničnim kao Garmoević.[174] Čini nam se da motivaciju nastanka ovoga prezimena treba tražiti u korijenu *grm koja potječe iz prasl. *grъmъ u značenju biljke bez uočljiva debla, više stabljika koje oblikuju cjelinu granja.[175]

Guinović

Evo još jednog roda za kojeg možemo reći da je upravo struška posebnost. Naime, u popisu iz 1948. nalazimo ga gotovo isključivo na području nekadašnjih starih Struga: Dubrave 33(6) i Pozle Gore 29(4) i 2(-). Uz ova dva naselja nalazimo ga još samo u Splitu 1(1) i Vranjicu kod Splita 5(1). Slična su mu prezimena Guina, Guja, Gujić, itd.[176] Oko motivacije njegova nastanka mislimo da nema dvojbe, od riječi **guja*, odnosno njene uvećanice *gujina*, a sama je riječ guja višeznačna.[177] Vrčić i za Guinoviće kaže, bez

[170] Vidović, 2000, 372, 374, 379.

[171] Korenčić, 1979, 413. Pod područjem – naseljem Pozla Gora 188. iskazano je naselje Grmoja sa 38 žitelja.

[172] Vidović, 2000, 379; Vrčić, 1974, 141.

[173] ASZ, ŽM 207, 53r: »Anno Do[mi]ni 1698. die 25. 9bris. Karsti ja f[ra] Stipan Tvartković Bartula sina Ivana Garmoevića i njegove zakonite žene Lucie. Bi kum Filip Sentić.« Ima još jedan upis koji zbog zanimljivosti donosimo: »Adi 18. 8bre 1722. Kar[s[ti ja f[ra] Antun Maroević iz Pasičine Luciu ćer Nikole Gra[?]a iz Pline i njegove prave žene Ivane. Bi kum Petar Garmoević iz Brečića.« Usp. ASZ, ŽM 207, 5r. Ovaj nam se upis učinio zanimljivim zbog spomena naselja Brečići, kao prebivališta Petra Grmocvića, te zbog toga što je Petar kum na krštenju ženskom djetetu, a to nije bio čest običaj u ovim krajevima.

[174] Vidi priloge 1.–4. i gore spomenuta mjesta u maticama.

[175] HER, 2002, 407. V. Mihajlović također nalazi korijen ovome prezimenu u riječi *grm*, samo dvoji oko njenog značenja, jer ih ima više: »pored osnovnog značenja vrsta šiba, ona označava i hrast, pa čak i grom.« Ne odlučujući se što bi od ovoga bilo onomastička osnova, on spominje i prezime Grmoja iz okoline Metkovića i izjednačuje ga s nepotvrđenim osobnim imenom *Grmoja. Usp. Mihajlović, 2002, 272–273.

[176] Leksik, 1976, 210. I prezime Gujić maticu ima na imotsko-pojezerskom prostoru: Ričice 53(6) i Brista 41(6).

[177] HER, 2002, 411. Taj rječnik donosi joj značenja: 1. zmija ili ono što bi u prenesenom smislu odgovaralo zmiji; 2. reg. glista; 3. porodica zmija otrovnica (Elapidae) s oko 170 vrsta. Nosić izvodi jezično podrijetlo prezimenu Gujić iz riječi *guja* u značenju zmija. Nosić, 1998, 197; Šimunović, 1995, 228–231.

navođenja izvora, da potječu od Knina, a don Rade da su iz Gruda iz Hercegovine, također bez pozivanja na izvor podatka.[178] Zbog rijetkosti ovoga prezimena i zbog siromaštva vrela koja bi ukazivala na njegovo podrijetlo, mi se ne bi mogli izrijekom izjasniti, ali nam se najvjerojatnijim čini njihovo starosjedilaštvo na ovome prostoru ili, ako su već odnekud doselili, onda je to prije moglo biti iz nedalekog hercegovačkog susjedstva; dotično u Bebića seobi kao i Grmoje, a ne iz Knina, što bi bio neuobičajeni selidbeni pravac. Prvi pisani spomen toga roda i na ovome području nalazimo 1699., kada je krštena Mara Guinović Lukina,[179] a upisi mu u latiničnim vrelima dolaze u obliku Guinovich i Guinouich, dok u bosaničnim u obliku Guinović.[180]

Jakić

Već smo prije spomenuli da je uz spominjanje ovoga roda vezan i prvi zajamčeni spomen imena sela Strûge. U jezičnom smislu podrijetlo ovoga prezimena može biti dvojako: od pridjeva jak,[181] i umanjenice osobnog imena Jakov→Jako.[182] Budući da mu je dvojako motivacijsko polje nastanka, a i svako pojedinačno vrlo široko, to je urodilo njegovom prilično brojnošću, poseb̄ice u odnosu na druga struška prezimena. Tako je 2001. bilo 1130 njegovih nositelja u Republici Hrvatskoj, s najjačom prisutnošću u južnoj i srednjoj Dalmaciji.[183] Prema popisu iz 1948. uočavamo da bi to bila sljedeća naselja: Runovići kod Imotskog 123(27) 1(-), Podgora 66 (18), Iskisli kod Metkovića 60(9), te još sedamdesetak naselja.[184] Osim istosti imena, nije nam poznato jesu li još na koji način povezani Jakići s ova tri najjača područja njihove zastupljenosti.[185] Za podrijetlo struških Jakića don

[178] Vrčić, 1974, 141; Vidović, 2000, 379.

[179] ASZ, MK 207, 65r: »Adi di 26 sett[emb]re 1699. Karsti ja fra Bono Bagalović Maru ćer Luke Guinovića i njegove zakonite žene Petruše. I bih(!) kuma Šimunita Šurina.« U »Ztruzi« je 1728. umro i pokopan Luka Guinović od 90 godina. Usp. ASZ, MK 207, 41v.

[180] Vidi Priloge 1.–4. i spomenuta mjesta u matici.

[181] HER, 2002, 518; Šimunović, 1995, 151. Toj općeslavenskoj riječi Gluhak prvotno značenje nalazi u zamjenici jaki koja je zapravo sastavljena od indoevropske odnosno-upitne zamjenice *jo i pridjevskoga sufiksa -ki. Usp. Gluhak, 1993, 286.

[182] HER, 2002, 519; Šimunović, 1995, 210; Nosić, 1998, 201. Inače ime Jakov je u hrvatski došlo preko latinskog i grčkog iz hebrejskog jezika, gdje ima značenje: prema Šimundiću Ya'ăqobh →«koji sliedi Jahvinu petu (trag)«, prema HER-u, ya'aqobh→otvoren, a prema Šimunoviću Jahoqōbh→«koga Bog štiti«. Usp. i Šimundić, 1998, 153.

[183] HER, 2002, 519.

[184] Leksik, 1976, 250.

[185] Za runovićke Jakiće Vrčić tvrdi da su doselili iz Hercegovine, a da se u Runovićima 1725. javljaju dvije obitelji s ukupno 17 članova. Vrčić, 1996, 258. U Podgori bi oni bili osamostaljeni rod od staroga roda Lucić. Usp. Stojković, 1933, 123 i 138.

Rade spominje Grude u Hercegovini, što je moguće, ali za to nema pisanog dokaza. Zbog toga ostaje naša dvojba (ili starosjedilaštvo u Strugama ili doseljenje u Bebićevoj sceni, kao, uostalom, i za Grmoje i Guinoviće) iznesena u dijelu gdje smo pisali o značenju imena Strůge i njihovu prvom zajamčenom spomenu, a koji je vezan upravo uz ovaj rod. Ime ovoga roda u latiničnim izvorima dolazi u obliku Jakich i Jachich, a u bosaničnim u obliku Jiakić i Jakić.[186]

Mamić

Spomen ovoga prezimena vezanog za Struge dogodio se, prema dostupnim nam podacima, samo jednom i to u popisu iz 1747. (Vidi prilog 4.) Tada je prezime došlo u obliku Mamich, a otkud se tu našlo, za sada zaista nemamo valjana objašnjenja. Inače, rod toga imena nekad je bio jako zastupljen u hercegovačkom susjedstvu, gdje i ostavi uspomenu u nazivu jednoga velikoga sela na granici općina Grude i Široki Brig, Mamići Gornji i Donji. Danas ih tamo više nema pod tim imenom, jer jedni odseliše i, kao pokretni spomenici, odnesoše to ime u nova staništa, a oni što ostadoše promijeniše ga u druga imena.[187]

Mioč

Čudno je da ovoga prezimena nema na području Struga prema popisu iz 1948., barem ga ne donosi Leksik.[188] Što se tiče njegova jezičnog podrijetla, tu ne bi trebalo biti dvojbe: izvedeno je iz grč. Michaēl←hebr. Mikhā'ēl – Tko je kao Bog. Don Rade Jerković za njih veli da su iz Bijeloga Polja, opet bez navođenja izvora podatka. Međutim, kao da je znao da su tu nekada stvarno živjeli Mioči, kao i »njegovi« Jerkovići.[189] Najraniji spomen ovome rodu na području Pojezerja nalazimo razmjerno kasno, tek

[186] Vidi Priloge 1.–4.; ASZ, ŽM 207, 26v, 32r, 66v; Vidi bilj. 16.

[187] U Mamićima od njih nastaše Kolobarići i Martinovići. Mandić, 2002, 362–363.

[188] Leksik, 1976, 436. Tada je pod tim imenom ukupno u RH popisano 37 nositelja u 10 kućanstava. Najbliži ovome prostoru su dvije obitelji sa 10 nositelja. Prema istome popisu kod Hrvata su znatno zastupljenije inačice Miočić i Miočević. Što se tiče nepojavljivanja struških Mioča u Leksiku, držimo da je pri sastavljanju istoga omaškom preskočen prostor Strůga, jer su jamačno oni i tada tu postojali, tim više što im don Rade malo prije 2. svjetskog rata tu nalazi 14 kućanstava. Usp. Vidović, 2000, 379; Popis iz 2001. bilježi 440 nositelja toga prezimena u RH. Usp. HER, 2002, 739.

[189] Biskupski popis iz 1742. u Bijelom Polju zatječe deseteročlano kućanstvo Dujma Miočevića (Miosevicha), a kako se isto selo u sljedećem popisu, iz 1768. ne spominje, to nije znano što se s njima poslije dogodilo. Usp. Mandić, 1962, 92; Đaković, 1979, 207, 335–336; Nosić–Vidinić, 1999, 73.

1711., kada se u ulozi kume javlja Mande Miočeva.[190] Osim toga, taj se rod i razmjerno rjeđe spominje u tamošnjim maticama. Nailazimo tu i na spomen roda Miačušić 1700.,[191] za kojeg nismo mogli utvrditi je li u vezi s »našim« Miočima, kao i spomen Miočevića iz 1703., ali u Papratnicama.[192] Ovi su primjeri pisani bosanicom i upravo ovako glase ti upisi, dok upisi u latiničnim vrelima glase: Mioçeuich i Mioç.[193]

Musulin

Prema predaji Musulini su u Strûge doselili iz Pasičine na ženinstvo u Družijanića.[194] Da su Musulini došli iz Pasičine slažu se i Vrčić i don Rade Jerković, koji ih još nalazi i u tamošnjem zemljišniku iz 1704.[195] Vidjeli smo, u Strugama ih bilježi tek 4. popis iz 1747. godine i to starješinu kućanstva Miju Musulina.[196] Međutim, u maticama pronalazimo i raniji zapis njihove nazočnosti u tome selu, pa nije jasno zašto ih onda ne bilježi ni jedan od ona tri popisa, koji dolaze iza toga spomena.[197] Inače, najraniji spomen ovoga roda na pojezerskom području, prema raspoloživim maticama, je iz 1698., kada se spominje Bara Musulinuša.[198] Njegovo ime, što se u latiničnim vrelima upisuje u oblicima: Musulin i Mussulin, a bosaničnom u obliku: Musul, Musulin i Musulinović,[199] svoje bi jezično podrijetlo, prema Nosiću, vuklo iz arapskoga jezika od vrste tkanine koja je svoje ime dobila po iračkom gradu Mosulu.[200] Inače, glavni areal rasprostiranja ovoga roda

---

[190] ASZ, ŽM 210, 67v: »Ad 1. agusto 1711. Kar[s]ti ja fra Antun Drušković Mandu ćer Luke Guinovića i njegove zakonite žene Mare. Bi kuma Mande Miočeva.«

[191] ASZ, ŽM 210, 4v.

[192] ASZ, ŽM, 198, 89v.

[193] Vidi Priloge 1.–4.

[194] Ovu sam predaju osobno zabilježio od Ivana J. Družijanića Jakovljeva.

[195] Vrčić, 1974, 141; Vidović, 2000, 379 i 394.

[196] U maticama nalazimo krštenje Mije sina Antunova 1704. ASZ, ŽM 198, 51 i vjenčanje Mije Musula s Vidosavom Barbirević iz Umčana, ASZ, ŽM 210, 44. Ako je tome tako i ako Mijo nije u međuvremenu ostao udovac, pa se stvarno oženio od Družijanića, onda otpada predaja o doseljenju ženidbom u Družijaniča, bez obzira što se kuće Musulina stvarno nalaze u Družijanića susjedstvu.

[197] ASZ, ŽM 210, 43v. »Tada je vjenčan Jure Musulin sin pok Ivana iz Strugova s Mandom Ivana Gnječevića iz Pasičine«. Dakle, za Juru je izrijekom rečeno da je iz Strugova, a njega tamo u kasnijim popisima nema.

[198] »Karsti ja fra Agustin Marnjavčič (!) ćer Marka Romića i njegove prave žene Barbare. Bi ime ditetu Matia. A kuma Bare Musulinuša. Miseca februara na 12. 1698.« ASZ, ŽM 207, 60r.

[199] Vidi Prilog 4. i reference za spomenute upise u maticama, čemu dodajemo još i ASZ, ŽM 207, 68v.

[200] Nosić, 1998, 219.

1948. bijaše metkovski i ogulinski kraj, na kojima je bilo i po jedno selo toga imena.[201]

Senta

Taj se rod pojavljuje povremeno u struškim popisima. Od četiri promatrana imamo ga samo u drugom iz 1736., ali ga imamo i u popisu iz 1805., koji nije predmetom razmatranja.[202] U ispravama se upisuje jednostavno kao Senta. Nije poznato da je taj rod u nekoj vezi s rodom kojem je pripadao don Jure Sentić, a koji je u Neretvu pristigao u Nonkovićevoj seobi iz Zažablja. Iako don Rade veli za njih da su stigli iz Gruda u Hercegovini i da ih prije 2. svj. rata ima 13 kućanstava; i premda fra Vjeko Vrčić tvrdi da su stigli iz Knina,[203] mi ipak ne bi posve isključili njihovu povezanost s »Nonkovićevim« Sentićima. Naravno, za takvu tvrdnju potrebni su i dokazi, kojih za sada nema, pa zbog toga pitanje njihova podrijetla ostavljamo otvorenim za buduća istraživanja. Prema popisu iz 1948. Sente su u RH bile nastanjene samo u 4 naselja, s najjačim u Iskislima, prvom struškom susjedstvu.[204] U dostupnoj nam onomastičkoj literaturi nismo pronašli objašnjenje za ime toga roda,[205] kojemu je prvi i jedini spomen, za sada, onaj iz 1698. kada se kao kum spominje Filip Sentić, čiji smo upisa sadržaj već donijeli uz rod Grmoja, jer je to i njihov najraniji spomen.

Šimunović

Taj je rod, patronimičkog podrijetla imena,[206] kroz sva četiri popisa bio najbrojniji u Strugama, ali kad se od njega odvojiše »conti i cavalieri«, kao

[201] Leksik, 1976, 450–451. Najjače im je naselje bilo Musulinski Potok kod Ogulina 97(20) i 1 (-), Musulini kod Ogulina 89(20) 2(-), Musulini kod Metkovića 72(10) i Vid kod Metkovića 64(14). Čini se da su ovi potonji u nekoj svezi s prezimenom Prolimlik (Prolimnik). Usp. Vidović, 2000, 471.

[202] NAS, M 113.

[203] Vidović, 2000, 379; Vrčić, 1974, 141. Zanimljivo je ovo »pripetavanje« između fra Vjeke i don Rade, jer rod za koji don Rade kaže da je stigao iz Gruda, fra Vjeko mu podrijetlo stavlja u Knin.

[204] Leksik, 1976, 586. U Iskislima su tada imali 48 žitelja u 10 kućanstava, a u Metkovićima 4(2), Otrićima 3(1) i Donjem Miholjcu 6(1). Očigledno je da svi potječu iz matice u Iskislim.

[205] Klaić spominje riječi *senta* izvodeći je iz turskog u značenju *kraj, predjel, put, pravac, zavičaj* i Senta germ. »pomagačica«. Klaić, 1983, 1211. Na žalost, ni jedna nam od njih ne pokaza put, niti pomože odgonetnuti jezično postanje toga roda.

[206] Izvedeno je iz vlastitog imena Šimun koje pojedini jezikoslovci izvode iz različitih korijena. Tako je za Šimundića riječ izvorno grčka i znači – tuponos. Klaiću je izvor ovoga imena hebr. Simeon – uslišanje. Usp. Šimundić, 1988, 332, i Klaić, 1983, 1226. Bez obzira bio Šimun »tuponos« ili »uslišan« on je motivirao nastanak ovoga prezimena.

da počc sahnuti i gubiti prvenstvo. Iako mu don Rade uoči 2. svj. rata nalazi 8 kućanstava, do 1948. (kada Strûge dosežu svoj apsolutni vrhunac u broju žitelja) broj im se povećava za samo jedno kućanstvo, 50(6) u Dubravama i 23(3) u Pozloj Gori.[207] Otkud ih tu? Jesu li oni potomci »plemenite« kuće Vladmirovića, koji se po predku Šimunu tako nazvaše još prije nego iz Perkc, odnosno Sladinca u Strûge doprtljaše ili su iz Hercegovine,[208] kako don Rade hoće,[209] ne znamo, ali znamo da im tu u poznatim nam vrelima prvi put ime nedvojbeno susrećemo tek 1723.[210] Znamo i za upisc prezimena Šimunov još iz 1679.,[211] Šimunić (?) iz 1697.,[212] oba bez naznake podrijetla, te Šimunović iz Rudina 1663.,[213] ali ih ne možemo dovesti u vezu sa struškim Šimunovićima, tako da je za donošenje nekih čvršćih i vjerodostojnijih zaključaka o tmc rodu u Strugama, posebice o njegovu odnosu s rodom Vladmirovića, potrebno napraviti još dodatnih i pomnijih istraživanja i raščlambi, i onda se upustiti u to. Kada je riječ o ispravama s bosaničnim upisima imena toga struškoga roda, onda oni dolaze u obliku Šimunović, a u latiničnim vrelima u obliku Simunouich.[214]

Vladmirović

Jedan od »krivaca« nastanka ove radnje je i rod Vladmirovića, odnosno njegov pripadnik i, po svemu sudeći, »tvorac« istoga – fra Luka Vladmirović. Puno je već tinte potrošeno u pokušaju rasvjetljavanja podrijetla ovoga roda i pitanja njegova plemenita podrijetla, ali još uvijek nije pronađen zadovoljavajući odgovor. Predmet ove radnje nije pomna raščlamba toga roda i konačno razrješenje svih prijepora i dvojbi vezanih za nj, već povijesno-demografska raščlamba područja gdjc on obitava i u sklopu toga usputno stjecanje, i onda iznošenjc, novih spoznaja koje će u konačnici pri-

[207] Leksik, 1976, 642–643. Među nekoliko stotina naselja u kojima su bili zabilježeni, čini se da im je najveće Dračevica na Braču 109(33). Popis iz 2001. bilježi 3190 njihovih nositelja u RH. Usp. HER, 2002, 1277.

[208] Znamo, primjerice da su prema Ljubuškom počeli sitaziti dvadesetih godina 19. st., primjerice 1823. Jozo Šimunović krsti u Podljubuškom kćer Cvitu. Usp. AŽU Veljaci, VMK II, 132/244.

[209] Vidović, 2000, 379.

[210] »Adi 23. nove[m]bre 1723. Pasicin Garm[č]enik(!) – Vinča ja fra Filip Žderić Pavla Šimunovića iz Trugova i Annu ćer Ivana Jekušića iz Garmčenika. Biše svidoci Jure Šimunović iz Trugova i Gargur Gradac iz Garmčenika.« ASZ, ŽM 210, 41v.

[211] ASZ, ŽM 198, 32.

[212] ASZ, ŽM 210, 3r.

[213] »1663. aprila 15. – Karsti ja fra Luka Smolianović Klaru ćier Bogića Rupčića i negove žene Franke u Zaostrogu. Kuma je Ierka Šimunović iz Rudina.« ASZ, ŽM 198, 5.

[214] Vidi Priloge 1.–4. i ASZ.

pomoći odvajanju žita od kukolja, pljeve od zrnja, te na taj način dohvaćanju istine o istome. Nekoliko je činjenica koje su nam se nametnule tijekom bavljenja vrelima vezanim za ovu temu i susretanja s ovim rodom. Prva je, da od četiri vrela kojima se prvenstveno bavimo dva potječu iz arhiva kojima fra Luka nije imao pristupa, te u njima i nema spomena Vladmirovićima. Druga je činjenica da od druge dvije isprave jedna nastaje znatno prije no što je fra Luka imao mogućnosti utjecati na njen nastanak, 1736., pa u njenom izvornom obliku također nema spomena Vladmirovićima, ali se zato to čini naknadnim »zahvatom« na način da se prvotni sadržaj precrtava i briše i preko toga Vladmirović piše. Četvrto vrelo, što u tišini zaostroškog arhiva prašinu kupi, a u trenutku nastanka i poslije na oku bijaše fra Luki, budi sumnju da bi onako neumjerene, a u biti nezgrapno strščće, počasti i titule uz Vladmiroviće, djelo njegovih ruku ili bar sugestije mogle biti. Iščitavajući zaostroške matice, na mnoštvu mjesta uočismo, upravo pri najranijim upisima toga roda, već poznate »naknadne zahvate« tipa brišipiši i nadopiši, što upozorava da i tim, naoko vjerodostojnim podacima, treba prići s kritičkom pozornošću. I ne samo to, brisanje i pisanje, već i serije uzastopnih upisa na cijelom arku, koje djeluju kao izvorne, upućuju na potrebu preispitivanja rukopisa tih skriptora, pogotovo ako se baš u tim serijama nalazi zgusnutost iskazanih počasti i, najblaže rečeno, neumjerenih tituliranja. Stoga se kao imperativ nameće obveza da se pri budućem raščlanjivanju svih isprava koje donose rod Vladmirovića napravi pomna paleološko-grafološka i diplomatička raščlamba i za daljnja zaključivanja vidi što je preostalo nakon toga. Znajući za fra Lukinu sklonost krivotvorenja, ni isprave datirane puno ranije, nego što je on rođen, ne smiju se prihvatiti »zdravo za gotovo«, već pozorno i kritički promotriti i raščlaniti. Na koncu, sve i kad ne bi bilo nikakvih dvojbi i sumnji u zaostroške isprave, zar ne »bode oči« činjenica da o tako slavnom i istaknutom rodu, nema, za sada, ni jedne jedine isprave koja je nastala izvan zaostroškoga samostana ili se može osnovano pretpostaviti da joj fra Luka nije mogao imati pristupa, kako tjelesnog, tako i sugestivnog!?

Vuinović

Imenica vuk i njene izvedenice vrlo su podatno motivacijsko vrelo za nastanak novih imena i prezimena, možda nigdje u slavenskom svijetu kao na dinarskom prostoru. Jedna od izvedenica iz te imenice je i oblik Vujo, koji je uvjetovao nastanak ovoga prezimena. Gledajući njegovu rasprostranjenost na prostoru RH iznenađuje nas činjenica da je ovaj oblik zastupljen sa samo par naselja i isto toliko kućanstava. Zato je nešto više Vujinovića, a još znatno više Vujnovića, Vujica, Vujića itd, a o Vukovićima da i ne

pričamo.[215] Prema promatranim popisima rekli bismo da se rod Vuinovića pojavljuje u Strugama 1744. Kako prvi popis, iz 1733. donosi poimenični popis svih podjezerskih kućanstava i njihovih članova, to vidimo da se rod Vuinovića javlja s jednim sedamnaesteročlanim kućanstvom u Bristi (najbrojnijim među 134, koliko ih je popisano tada u cijeloj župi), a kojem je na čelu Bartul. Tako su u njemu popisani Mate (kao sin Bartulov, 17 g.) i Jakov (kao brat Bartulov, 60 g.), a koji se 1744. javljaju u Strugama kao starješine novodoseljenih kućanstava. Međutim, je li taj spomen u trećem popisu iz 1744. uistinu i vrijeme doseljenja toga roda u Strûge? Čini se da nije. Naime, već 1727. Antun Vuinović sa ženom Ivanom krsti sina Marina, a kao prebivalište mu se navode Strûge.[216] Nadalje, u Bartulovu je kućanstvu 1733. iskazan i sin mu Ivan od 19 g. sa ženom Mandom od 25 g. i kćerkom Vidom od 6 g. Vidi te neobičnosti! Ivan u trenutku krštenja kćeri Vide ima 13 godina! Dakle, oba Brtulova sina, Ivan i Antun, žene se sa ženama znatno starijim od sebe i oba najkasnije kao četrnaestogodišnjaci! Možda je za razrješenje njihove povezanosti sa Strûgama i strûškim zaseokom Brečići bitan i upis vjenčanja spomenutih Ivana i Mande.[217] Dakle, čini se da su Vuinovići imali dvojno stanovanje i imanje, u Crnoći (Rupama) i struškom zaseoku, koji se već na početku 18. st. naziva Brečići. Vremenom su jedni diobom za stalno prešli u Brečiće, tu se izvrsno umnožili i u 19. st. ustalili prezime Kuran,[218] vjerojatno bivši nadimak, te postali najjači strûški rod. Isto su tako i dalje nastavili nazivati svoj zaseok Brečićima, samo do daljnjega ostaje otvorenim pitanje kada tu obitavaše rod toga imena i što bi s njime? Što se tiče prvoga spomena Vuinovića, vidjeli smo, on je povezan s prvim spomenom Struga.[219] Ovo prezime u bosaničnim upisima dolazi u obliku Vuinović, a u latiničnim upisima u obliku Vuinovich.[220]

[215] Leksik, 1976, 733–735.

[216] Kako objasniti da Antun 1727. krsti vlastitog sina Marina, dakle oženjen je, a šest godina poslije, kada je iskazan u popisu iz 1733. kao Bartulov sin, ima 20 godina? Dakle, po tome bi ispalo da je oženjen i ima djecu sa 14 godina. U spomenutom popisu iz 1733. u Bartulovu kućanstvu je iskazana i Ivana, žena Antunova od 35 g. (dakle, 15 g. starija od njega!), koja bi 1727., u trenutku krštenja njihovog djeteta imala 29 g. i koja je tada bila više nego dvostruko starija od njega. Usp. ASZ, ŽM 207, 36.

[217] »Adi 24. 9bre 1727. – Z dopuščenjem parokovim vinča ja fra Filip Žderić Ivana sina Bartula Vuinovića iz Brečića i Mandu ćer Ivana Žderića iz Garmčenika izpunivši svaka kako zapovida s. m. carkva. Biše svidoci Frane Žderić i Mati Kalebović s Runjice.« ASZ, ŽM 207, 43r.

[218] Da su to taj, vjerojatno nekadašnji, nadimak, počeli rabiti kao prezime zarna neka posvjedoči sljedeći upis: »Adi 30. agusto 1727. Struzi (vj. kasnije nadopisano m.o) – Karsti ja fra Mijo Andrijašević Miju sina Jakova Kurana iz Strugova i njegove zakonite žene Kate. Bi kum Jozip Žderić iz Strugova.« ASZ, ŽM 207, 38v.

[219] Vidi bilj. 16.

[220] Vid Priloge 3. i 4. Za bosanične upise usporedi gornje reference.

Vuković

Sve što smo rekli o etimologiji prethodnog prezimena vrijedi i za ovo struško, izumrlo prezime. Ono je nastalo kao patronimik izravno od imenice vuk i toliko je često i rasprostranjeno da nema smisla navoditi mu pojedinačne areale rasprostiranja.[221] Vidjeli smo da su u prva tri popisa bili zastupljeni s po jednim kućanstvom, ali je bilo očito da se rod gasi što se i dogodilo do 4. popisa 1747. godine. Uz Vukoviće u Strugama istodobno opstoje i Vukovići u susjednim Otrić-Seocim.[222] Prvi im spomen u pojezerskim maticama nalazimo 1698., kada se spominje Nikola Vuković, bez pobliže naznake mjesta prebivališta. U Strugovim im je prvi spomen iz 1725., kada se ženi Petar Vuković,[223] starješina kućanstva iz 1733., koje se do 1747. potpuno gasi. Upis ovoga roda u bosaničnim ispravama dolazi u obliku Vuković, a latiničnim vrelima u obliku Vucouich i Vucussa.[224]

Žderić

Ako već nije samo struški unikat, onda je ovo prezime pojezerska posebnost. Naime, glavni prostor njegove zastupljenosti je upravo Pojezerje, a uza nj, u manjoj mjeri, Slavonija.[225] Motivaciju ovoga prezimena izazvala je ljudska osobina sadržana u glagolu žderati→žđero (»čovjek koji žđere«, halapljivo i prekomjerno jede).[226] Jesu li Žderići starosjedilački pojezerski rod ili su doselili iz Bova kod Širokog Briga (po fra Luki),[227] ne znamo, ali znamo da je jedan od predvodnika Bebića seobe bio Mijo Žderić,[228] o kojem, vjerojatno pjeva i Kačić: »i Žderića izpod Ljubuškoga.«[229] Ako su Žderići stvarno dobjeglice u Jezero, onda se jedan ogranak smjestio u Grmčenik, a

[221] Leksik, 1976, 738–739. Popisom iz 1948. imali su jamačno preko 500 naselja u RH u kojima su bili zastupljeni s nekoliko tisuća žitelja. Prema popisu iz 2001. imali su 11930 nositelja. Usp. HER, 2002, 1446.

[222] NAS, M 67, 288r.

[223] »Adi prima 10bra 1725. Struzi. – Vinča ja fra Mijo Andriašević iz Lavčanja Petra Vukovića i Ztrugova s Ivanom ćerom Nikole Eraka iz Pline. Bi svidok Jure Vladmirović (brisano, pa ponovo pisano, m.o.) i Ztrugova i Gargur Batinović s Ruinice i Mijo Manenica i Zborovca.« ASZ, ŽM 210, 43v.

[224] Vidi Priloge 1.–3. i reference za gornji spomen prezimena.

[225] Leksik, 1976, 758. Najjače naselje 1948. bijaše Rogotin 85(20), slijedi Zapadna Plina 77(15), metkovske Dubrave 41(5), te u Slavoniji Beravci kod Đakova 38(6). U popisu iz 2001. iskazano je 550 nositelja ovoga prezimena. Usp. HER, 2002, 1505.

[226] Isto. Usp. i Nosić, 1998, 244.

[227] Vidović, 2000, 379.

[228] Vidović, 2000, 141.

[229] Kačić Miošić, 1988, 783.

jedan u Strûge. Vjerojatno se u Strûge smjestiše Cvitko,[230] i Josip Žderić, jer Josipa nalazimo u maticama sa spomenom da je iz Strûga.[231] Budući da je za jednog Josipa Žderića vezan i najstariji spomen ovoga roda u tamošnjim maticama, iako bez pobliže oznake odakle je, to ga donosimo u cijelosti.[232] U dostupnim nam ispravama pisanim bosanicom uočili smo javljanje imena toga roda u obliku Šderić i Žderić, a u latiničnim Sderich.[233]

Završno razmatranje

Iskonska je želja čovjeka da, kad prijeđe određeni put, osvrnuti se na prijeđeno i vidjeti (pogotovo ako pri tome ostavlja neki trag) kakvi su ti tragovi, jesu li za izbrisati ili su tu da ostanu i da drugom namjerniku svjedoče o njegovu prethodniku. Ovom radnjom i mi smo prešli dio jednoga puta, bolje reći zabrazdili smo jednu ledinu što predugo na ugaru stoji i red je da se osvrnemo i pogledamo: što naš »plug« kroz ovu prvu brazdu danjem svijetlu izloži, sudu javnosti ponudi? Naš put, naša »brazda, njeno mjesto, dubina i pravac bili su određeni nekim zadatostima. Mjesto joj je bilo određeno matičnim selom roda kojem pripadaše naš fra Luka – Strûgama, a njena dubina i pravac vrelima kojima raspolagasmo. Okosnica su nam bila 4 vrela iz druge četvrti 18. st., vremena fra Lukina djetinjstva i mladenaštva, odlaska u novicijat i bogosloviju i, završetkom istih, povratka u zavičaj, ali sada s novim vidicima, novim znanjima i vještinama, novim željama i nastojanjima. A naša želja i cilj bijaše da taj prostor uopće, a napose u tom vremenu, prestane biti povijesno-demografska »tabula rasa«, da je ispunimo spoznatim, da rečeno pozove na rasprave, dodatke i nastavke. Stoga je posve jasno da ova radnja nema preuzetnost prikazati cjelokupni povijesno-demografski proces (pa bio to i tako mali prostor), sve kad bi i postojalo obilje prvorazrednih vrela, već je ona pokušaj nuđenja novih spoznaja, davanja priloga novim i većim cjelinama, novoga kamenčića mozaiku što hrvatski, povijesni i povijesno-demografski, zemljovid se zove.

Osnovno obilježje povijesno-demografskih kretanja toga područja u tome vremenu je svojevrsno stabiliziranje stanja nakon minulih ratnih stradanja, nastojanja na ponovnom organiziranju osobnoga, obiteljskoga i šireg društvenog života, bez ikakvih naznaka o početku procesa demografske

[230] Don Rade veli da se on spominje u zemljišniku u dijelu što se odnosi na Strûge. Usp. Vidović, 2000, 374.

[231] ASZ, ŽM, 207, 5r.

[232] »Karsti ja fra Agustin Marnjavčić sina Ivana Ćulumovića. Bih ime ditetu Marko i njegove prave žene Pe[t[ruše. Kum bi Jozip Šderić miseca aprila na 30. 1698.« ASZ, ŽM 207.

[233] Vidi Priloge 1.–4., a za bosanični upis prethodnu bilješku.

tranzicije. Vidljiva su nesnalaženja u novim uvjetima (možda i novom prostoru) kroz gašenje nekih rodova (primjer Vukovića), međuseoska premještanja kojima se popunjava slobodni prostor (primjer Vuinovića, današnji Kurana), što ga ne popuni poplava velike seobe od prije nekoliko desetljeća, bolje snalaženje drugih izraženo kroz demografski rast i diobu u nova kućanstva. Nadalje, sredina je to s jakim utjecajem Katoličke crkve i njenih moralnih zasada, što se ne ogleda samo u imenskom fondu, već i u visokom stupnju čudorednoga života, primjerice u Strûgama 1733. nema u obiteljima ni jednog izvanbračnog djeteta.

Iz brojčano najjačega kućanstva u Strûgama toga vremena, onoga Jure Šimunovića, odlazi na školovanje za svećenika mladić Mijo, stječe znanja, proširuje vidike, te, uočavajući uzroke nepravednih društvenih odnosa i svekolikog zaostajanja njegova zavičaja, njegova sela i obitelji, poduzima određene korake u pokušaju njihova mijenjanja. Uočavajući vremenom ograničene mogućnosti vlastitog djelovanja na mijenjanju širega opsega društvenih odnosa i uvođenju novih modela njihova organiziranja; osjetivši i na vlastitoj koži što znači »s rogatim se bosti«, ali ipak ne završivši kao fra Filip Grabovac, on se potpuno okreće nastojanjima na gospodarskom i društvenom uzdizanju svoje svjetovne, seoske obitelji u Strûgama. Glavno mu sredstvo pri tome bijaše pero, papir i tinta u stvaranju poželjnog i brisač tinte, u brisanju onoga što tome štetiti može, a u što se uvjerismo na mnoštvu mjesta u pregledanim vrelima. Rekli bi: gdje god je stigao. U maglici što ju je stvorio, uspjeli smo razabrati da u ispravama što nisu bile u njegovoj blizini ili on nije mogao utjecati na njihov nastanak, koje su, dakle, slika izvornosti, nigdje traga rodu Vladmirovića, nigdje svih onih titula i čāsti što ih fra Lukina uobrazilja smisli, a njegov »skriptorij« napravi.

No, vrijedi li sad u nekoliko riječi ponavljati ono što je već prije izrečeno, obrazloženo, dokazano? Pogotovo kad klasični zaključci koji iznova sa sigurnošću izlažu bit nekog djela, kao da mu žele dobro zatvoriti vrata, ne odgovaraju osobito knjizi o povijesti koja nije nikad dovršena, nikada napisana jedanput zauvijek (Braudel).

Stoga uistinu zaključimo: namjera nam nije bila dati zaokružen pogled na ukupnost povijesno-demografskih procesa i događaja na ovome prostoru, već pokušaj da »odškrinemo« vrata i na svjetlo povijesno-demografske scene izvedemo upravo ovaj prostor i njegove ljude, da »rastjeramo« bar dio magle i odstranimo mrvicu nakupina, koje su se splele oko jednoga neretvanskoga seoskog roda. Možemo li se nadati da se ta vrata neće skoro zatvoriti, a svjetla pogasiti?

Izvori:

Arhiv ŽU Veljaci, VMK, sv. I. i II,

ASZ, fasc. 8, svež. IX. i X,

ASZ, ŽM 198,
ŽM 201,
ŽM 207,
ŽM 210,

AŽU Veljaci, VMK I. i II.

DZS, 1998. – Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske 1880. – 1991. po naseljima, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 1998.

Liber archivialis, – ASZ, SK 14, Liber archivialis con[ven]tus B. M. Virginis Zaostrogii

Mandić, 1934, – Dominik Mandić, Acta franciscana Hercegovinae provinciarumque finitimarum tempore dominationis Othomanae, I, ab an. 1463. – 1699., Monumenta franciscana Yugoslavica, II, Mostar, 1934.,

NAS, M 67,
M 113

Literatura:

Aličić, 1985. – Ahmed S. Aličić, Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovine, Orijentalni institut, Sarajevo, 1985.

Ančić, 1996. – Mladen Ančić, Humsko kneštvo, Zbornik: Ljubuški kraj, ljudi i vrijeme, Ziral i Naša djeca, Mostar – Zagreb, 1996.

Ančić, 2001. – Mladen Ančić, Na rubu Zapada: tri stoljeća srednjovjekovne Bosne, Hrvatski institut za povijest i Dom i svijet, Zagreb, 2001.

Andreis, 1998. – Mladen Andreis, Stanovništvo Vinišća: povijesna antroponimija do godine 1900., Matica hrvatska, Trogir, 1998.

Andreis, 2000. – Mladen Andreis, Stanovništvo Drvenika i Ploče: povijesna antroponimija do godine 1900., Matica hrvatska, Trogir, 2000.

Anić, 1996. – Vladimir Anić, Rječnik hrvatskoga jezika, 2. dop. izd., Novi liber, Zagreb, 1996.

ARj, 1956. – 1958., – Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, dio XVI, JAZU, Zagreb, 1956. – 1958.,

Augustinović, 1997. – Anto Augustinović, Povijest Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini, a poglavito u Usori i Zepču, PUSP »Kulin Ban« Zepče, Mostar – Zepče, 1997.

Batinić, 1887. – Mijo Vjenceslav Batinić, Djelovanje franjevaca u Bosni i Hercegovini za prvih šest viekova njihova boravka, sv. III, Zagreb, 1887.

Bezina, 1993. – Petar Bezina, Novicijat Franjevačke provincije Presvetoga Otkupitelja (1735. – 1993.), Knjižnica Zbornika »Kačić«, knj. 24, Split, 1993.

Bezina, 1993a. – Petar Bezina, Studij bogoslovije u Franjevačkoj provinciji Presvetoga Otkupitelja (1735. – 1993.), vl. nakl., Split, 1993.

Braudel, 1992. – Fernand Braudel, Strukture svakidašnjice: materijalna civilizacija, ekonomija i kapitalizam od XV. do XVIII. stoljeća, sv. 1, August Cesarec, Zagreb, 1992.

Bujas, 1971. – Gašpar Bujas, Kačićevi imitatori u Makarskom primorju do polovine 19. stoljeća, Građa za povijest književnosti Hrvatske, knj. 30, JAZU, Zagreb, 1971.

Čelebi, 1967. – Evlija Čelebi, Putopis, odlomci o jugoslavenskim zemljama, Svjetlost, Sarajevo, 1967.

Despot, 1993. – Žarko Despot, Najstarija sačuvana matica krštenih u franjevačkom samostanu u Zaostrogu, Kačić XXV, Split, 1993.

Domančić, 1989. – Davor Domančić, Prigodna riječ na otvaranju samostanske Zbirke, Čuvari baštine, Zbornik radova u prigodi 250. obljetnice prijenosa franjevačkoga samostana u grad Imotski, Franjevački samostan Imotski i »Služba božja« Makarska, Imotski, 1989.

Džaja-Draganović, 1994. – Miroslav Džaja i Krunoslav Draganović, Sa Kupreške visoravni, Rimokatolički župni ured Otinovci – Kupres, Baško Polje – Zagreb, 1994.

Đaković, 1979. – Luka Đaković, Prilozi za demografsku i onomastičku građu BiH (I), Građa, knj. XXIII, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 19, ANUBiH, Sarajevo, 1979.

Ekmečić, 1990. – Milorad Ekmečić, Apologija istorijske demografije, Zbornik: Migracije i Bosna i Hercegovina, Institut za istoriju i Institut za proučavanje nacionalnih odnosa, Sarajevo, 1990.

Erak, 1995. – Ante Erak, Raseljena Plina, vlastita naklada, Ploče, 1995.

Eterović, 1928. – Karlo Eterović, Granice stare Neretvanske krajine i opis dvorca Sladinjac, Nova revija 7/1928, br. 4, Makarska 1928.

Gelo, 1987. – Jakov Gelo, Demografske promjene u Hrvatskoj od 1780. do 1981. g., Globus, Zagreb, 1987.

Glavina, 1980. – Frano Glavina, Povijest zdravstvene kulture Makarske i njenog Primorja, Građa i prilozi za povijest Dalmacije, sv. 10, Historijski arhiv, Split, 1980.

Gluhak, 1993. – Alemko Gluhak, Hrvatski etimologijski rječnik, August Cesarec, Zagreb, 1993.

Grabovac, 1951. – Filip Grabovac, Cvit razgovora naroda i jezika iliričkoga aliti rvackoga, Zagreb, 1951.

Granić, 1991. – Miroslav Granić, Dalmatinske obitelji u »Libro Aureo dei Titolati« mletačkog Magistrata nad feudima, Rad Filozofskog fakulteta u Zadru, 30 (17), Zadar, 1990./1991.

HER, 2002. – Hrvatski enciklopedijski rječnik, Novi liber, Zagreb, 2002.

Juran, 2003. – Kristijan Juran, Stanovništvo Murtera u 18. stoljeću i početkom 19. stoljeća, Povijesni prilozi, knj. 25, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2003.

Jurišić, 1970. – Karlo Jurišić, Nazivi naselja Makarskog primorja, Zbornik znanstvenog savjetovanja o Makarskoj i Makarskom primorju, Makarska, 1970.

Jurišić, 1972. – Karlo Jurišić, Katolička crkva na biokovsko-neretvanskom području u doba turske vladavine, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1972.

Kačić Miošić, 1988. – Andrija Kačić Miošić, Razgovor ugodni naroda slovinskog, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1988.

Kapetanić-Vekarić, 1998. – Niko Kapetanić i Nenad Vekarić, Stanovništvo Konavala, sv. 1, Zavod za povijesne znanosti HAZU, Dubrovnik, 1998.

Klaić, 1983. – Bratoljub Klaić, Rječnik stranih riječi, NZMH, Zagreb, 1983.

Korenčić, 1979. – Mirko Korenčić, Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857. – 1971, Djela JAZU, knj. 54, JAZU, Zagreb, 1979.

Kovačević, 1973. – Ešref Kovačević, Granice Bosanskog pašaluka prema Austriji i Mletačkoj Republici po odredbama Karlovačkog mira, Sarajevo, 1973.

Kovačević, 2003. – Ante Kovačević, Luka i grad Ploče na ušću Neretve 1397. – 2003., Ploče, 2003.

Kovačić, 1975. – Slavko Kovačić, Najstariji izvještaji o stanju makarske biskupije u Tajnom Vatikanskom arhivu, Arhiv splitske nadbiskupije, Split, 1975.

Krivošić, 1989. – Stjepan Krivošić, Izvori za historijsku demografiju: starije matične knjige, Arhivski vjesnik, sv.32, Arhiv Hrvatske, Zagreb, 1989.

Macan, 1990. – Trpimir Macan, Iz povijesti Donjega Poneretavlja, Galerija »Stećak« -Klek i ostali, Klek – Zagreb, 1990.

Mandić, 1962. – Dominik Mandić, Chroati catholici Bosnae et Hercegovinae in descriptionibus annis 1743 et 1768 exaratis, Institutum Chroatorum Historicum, Chicago – Roma, 1962.

Mandić, 2002. – Nikola Mandić, Podrijetlo hrvatskih starosjedilačkih rodova u Širokom Brijegu i okolici, vlast. nakl., Mostar – Široki Brijeg, 2002.

Manenica, 1996. – Lovro Manenica, Borovci – prošlost i sadašnjost, Braća Ereš i MH Metković, Metković, 1996.

Marin, 1999. – Emilio Marin, Sveti Vid: Starokršćanska bazilika i krstionica Narone, srednjovjekovno groblje, novovjekovna crkva, Sveti Vid, Narona: Niz Arheološkog muzeja, sv. 1, Split, 1999.

Marinović, Viskić, Šutić, 2005. – Ivo Marinović, Baldo Šutić, Milorad Viskić, Baćina, Pagania, Ploče, 2005.

Mažuranić, 1975. – Vladimir Mažuranić, Prinosi za hrvatski pravno-povijesni rječnik, JAZU, Zagreb, 1908. – 1922., pretisak Informator, Zagreb, 1975.

Mihajlović, 2002. – Velimir Mihajlović, Srpski prezimenik, Aurora, Novi Sad, 2002.

Nosić, 1998. – Milan Nosić, Prezimena zapadne Hercegovine, Hrvatsko filološko društvo, Rijeka, 1998.

Nosić – Vidinić, 1999. – Milan Nosić – Magdalena Vidinić, Bosansko-hercegovačka hrvatska prezimena 1, HDF, Rijeka, 1999.

Pandžić, 1977. – Bazilije Pandžić, Marijan Lišnjić makarski biskup, Nova et vetera, sv. I, god. XXVII, Sarajevo, 1977.

Pandžić, 1995. – Bazilije Stjepan Pandžić, Bosna Argentina, Studien zur geschichte des Fransizkanerordens in Bosnien und der Herzegowina, Böhlau verlag, Köln – Weimar – Wien, 1995.

Pandžić, 1996. – Bazilije Pandžić, Prošlost Veljaka, Zbornik: Ljubuški kraj, ljudi i vrijeme, Ziral i Naša djeca, Mostar – Zagreb, 1996.

Pandžić, 2001. – Bazilije S. Pandžić, Hercegovački franjevci: sedam stoljeća s narodom, Ziral, Mostar – Zagreb, 2001.

Pavičić, 1998. – Vlado Pavičić, Hardomiljski rodovi, Monografija Hardomilje: prošlost, ljudi običaji, Hardomilje, 1998.

Pavičić, 2003. –Vlado Pavičić, Popis krizmanika župe Ljubuški (Veljaci) 1742., Motrišta 26, Matica hrvatska, Mostar, 2003.

Pažanin, 1996. – Ivan Pažanin, Gospodarski odnosi i otkup kolona Vinišća te nekih susjednih sela na trogirskom primorju, Građa i prilozi za povijest Dalmacije, sv. 12, Izdanja Historijskog arhiva u Splitu, Split, 1996.

Pelidija, 1989. – Enes Pelidija, Bosanski ejalet od Karlovačkog do Požarevačkog mira 1699. – 1718., Veselin masleša, Sarajevo, 1989.

Peričić, 1981. – Šime Peričić, Gladne godine u Mletačkoj Dalmaciji XVIII. stoljeća, Radovi Zavoda JAZU u Zadru, sv. 27. – 28, Zadar, 1981.

Perojević, 1971. – Marko Perojević, Odjeci Bečkog rata na Makarskom primorju i u Hercegovini, Historijski zbornik, 23. – 24, Zagreb, 1971.

Putanec, 1976. – Valentin Putanec, Esej o jezičnom znaku i onomastici te o antroponimiji u Hrvatskoj, p.o. »Predgovora« Leksika prezimena, Zagreb, 1976.

Rupčić, 1981. – Bonicije Rupčić, Makarska biskupija i zapadna Hercegovina do g. 1735, Nova et vetera, sv. I. – II, god. XXXI, Sarajevo, 1981.

Skok, 1973. – Petar Skok, Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, knj. 3, JAZU, Zagreb, 1973.

Smoljan, 1988. – Ivo Smoljan, Neretva, Galerija »Stećak«, Klek – Zagreb, 1988.

Soldo, 1970. – Josip Ante Soldo, Prilozi proučavanju agrarno-društvenih odnosa u Gornjem primorju od XVI. do polovine XIX. stoljeća, Zbornik znanstvenog savjetovanja o Makarskoj i makarskom primorju, Makarska, 1970.

Soldo, 1973. – Josip Ante Soldo, Inventar Franjevačkog samostana u Zaostrogu, Arhivski vjesnik, 16, Zagreb, 1973.

Soldo, 1977. – Josip Ante Soldo, Počeci historiografije Provincije presv. Otkupitelja u XVIII. stoljeću, Kačić IX, Split, 1977.

Soldo, 1983. – Josip Ante Soldo, Luka Vladmirović i njegov krug, Historijski zbornik XXXVI, Zagreb, 1983.

Soldo, 1985. – Josip Ante Soldo, Djelovanje franjevaca Provincije Presvetoga Otkupitelja kroz 250 godina, Kačić XVII, Split, 1985.

Soldo, 1993. – Josip Ante Soldo, priređivač, Makarski ljetopisi, Književni krug, Split, 1993.

Stanojević, 1958. – Gligor Stanojević, Dalmacija u doba kandiskog rata (1645. – 1669.), Vesnik vojnog muzeja JNA, 5, sv. II, Beograd, 1958.

Stanojević, 1962. – Gligor Stanojević, Dalmacija u doba morejskog rata 1684. – 1699., Vojno delo, Beograd, 1962.

Stojković, 1933. – Marijan Stojković, Podgora u XVII. stoljeću, ZbZŽNO, knj. XXIX, sv. 1, JAZU, Zagreb, 1933.

Strgačić, 1959. – Inventar fonda matičnih knjiga Državnog arhiva u Zadru, Arhivski vjesnik, sv. 2, Državni arhiv u Zagrebu, Zagreb, 1959.

Šematizam, 1974. – Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji, Biskupska Konferencija Jugoslavije, Zagreb, 1974.

Šimundić, 1988. – Mate Šimundić, Rječnik osobnih imena, NZMH, Zagreb, 1988.

Šimunović, 1995. – Petar Šimunović, Hrvatska prezimena: podrijetlo, značenje, rasprostranjenost, Golden marketing, Zagreb, 1995.

Šupuk, 1971. – Ante Šupuk, Anagraf župe šibenskog Varoša iz godine 1828., Arhivski vjesnik, sv. 14, Zagreb, 1971.

Štambuk-Giljanović, 1998. – Nives Štambuk-Giljanović, Vode Neretve i njezina porječja, Zavod za javno zdravstvo Županije splitsko-dalmatinske i Hrvatske vode, Split, 1998.

Šutić, Ujdurović, Viskić, 2000. – Baldo Šutić, Miroslav Ujdurović, Milorad Viskić, Gračka prezimena, Poglavarstvo općine, Gradac, 2000.

Ujević, 1991. – Ante Ujević, Imotska krajina, drugo prošireno izdanje, Matica hrvatska, Imotski, 1991.

Urlić, 1912. – Šime Urlić, Što je napisao Luka Vladmirović, Nastavni vjesnik, sv. 7, Zagreb, 1912.

Urlić-Ivanović, 1888. – Grgur Urlić-Ivanović, Knezovi Vladimirovići, Narodni koledar za pristupnu godinu 1888., XXVI, Zadar, 1888.

Vekarić, 1993. – Nenad Vekarić, Stanovništvo Poluotoka Pelješca, sv. I, Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, Dubrovnik, 1993.

Vidović, 1998. – Mile Vidović, Sakralni objekti u dolini Neretve, Matica hrvatska, Metković, 1998.

Vidović, 2000. – Mile Vidović, Don Radovan Jerković: život i djelo, MH Metković, Metković, 2000.

Vidović, 2004. – Mile Vidović, Splitsko-makarska nadbiskupija: župe i ustanove, Splitsko-makarska nadbiskupija i Crkva u svijetu, Split, 2004.

Vigato, 2000. – Ivica Vigato, Imena krštenih u najstarijoj sačuvanoj matici knjizi krštenih otoka Silbe, Folia onomastica Croatica, knj. 9, Razred za filološke znanosti, HAZU, Zagreb, 2000.

Vladmirović, 1999. – fra Luka Vladmirović, Likarije priprostite, Kačić, Split – Zaostrog, 1999. (prir. dr. Zdravko Devetak).

Vrčić, 1972. – Vjeko Vrčić, Vrgorska krajina, Župni ured Vrgorac, Vrgorac, 1972.

Vrčić, 1974. – Vjeko Vrčić, Neretvanske župe, vlastita naklada, Metković, 1974.

Vrčić, 1998. – Vjeko Vrčić, Plemena Imotske krajine, Franjevački samostan Imotski, Imotski, 1996.

STRŮGE I STRUŽANI U FRA LUKINO DOBA: *POVIJESNO-DEMOGRAFSKA SKICA JEDNOGA NERETVANSKOGA SELA U PRVOJ POLOVICI XVIII. STOLJEĆA*

Sažetak

Struge su matično selo roda iz kojega je potekao fra Luka Vladmirović. Analizom vrela: 1. *Liber status animarum parochie Podiezerensis* iz 1733. (Nadbiskupijski arhiv u Splitu), a sačinio ga je najvjerojatnije tadašnji župnik fra Tomas Usorčević; 2. *Popis prinosnika sela Struge iz župe Svih Svetih Brista* (*Podjezerje*) od fra Augustina Bošnjakovića pisan 1736. ili najkasnije 1737. (Arhiv Franjevačkog samostana u Zaostrogu), 3. *Popis obitelji sela Struge u župi Podjezerje 1744.* od župnika fra Augustina Tomića (Nadbiskupijski arhiv u Splitu), 4. Žitelji Struga 1747. (Arhiv Franjevačkog samostana u Zaostrogu), a popis je sačinio neki Filippo Naldi naveden kao župnik. Iz vrela, kojima fra Luka nije imao pristupa, može se zaključiti da se on rodio s prezimenom Šimunović, a vrela iz Arhiva zaostroškog samostana pružaju dosta pouzdane dokaze da je neke netko prepravljao. Jedino u takvim prepravljanim i onim čija je autentičnost vrlo dvojbena nalaze se Vladmirovići s titulama viteza i knezova. Najvjerojatnije je fra Luka obavio preinake u izvorima ili ih svojevoljno dopunjavao. Pored toga razmotrena je povijest i stanje svih rodova sela Struge.

STRUGE AND ITS RESIDENTS IN FRA LUKA'S TIME: *A HISTORICAL DEMOGRAPHIC PICTURE OF A NERETVA REGION VILLAGE IN THE FIRST HALF OF THE 18TH CENTURY*

Abstract

Struge is the original home village of the line from which Fra Luka Vladmirović was descended. An analysis of sources: 1. *Liber status animarum parochie Podiezerensis* dating from 1733 (Archives of the Diocese of Split), probably drawn up by Parish Priest Fra Tomas Usorčević, 2. *Popis prinosnika sela Struge iz župe Svih Svetih Brista*[1] (*Podjezerje*) written by Fra Augustin Bošnjaković in 1736, or 1737 at the latest (Archives of the Franciscan Monastery in Zaostrog), 3. *Popis obitelji sela Struge u župi Podjezerje 1744.*[2] by Parish Priest Fra Augustin Tomić (Archives of the Diocese of Split), 4. Žitelji Struga 1747[3] (Archives of the Franciscan Monastery in Zaostrog), a register drawn up by a certain Filippo Naldi identified as the Parish Priest. The sources to which Fra Luka had no access suggest that he was born under the surname Šimunović, and the sources of the Archives of the Franciscan Monastery in Zaostrog provide reasonably solid evidence that some of the records were altered. It is only in such altered records, and those of dubious authenticity, that the Vladmirovićs are mentioned with the titles of knights or princes. It seems likely that it was Fra Luka who altered the records and made arbitrary additions. Also, the history and situation of all lines originating in the village of Struge is analysed.

[1] »A Register of Collators of the Struge Village in the All Saints Parish of Brist (Podjezerje)«.

[2] »A Register of Families of the Struge Village in the Parish of Podjezerje, 1744«.

[3] »The Residents of Struge«.

PRILOG 1 (NAS, M 67)

Stanje duša sela Struge u župi Podjezerje

Anno do(mi)ni. 1733 die prima martii

Liber status animarum Parochiae Podiezerensis

l. 292v

Habitant christiani in villa Struzi in eodem parochia in propriis domibus

Habitant in domo Georgii Simunouich

P. Chr: Georgius dominus familiae	an. 52,
P. Chr: Dominica eius uxor	a. 43,
P. † Clara eorum filia	an. 10
P. † Joanna eorum filia	a. 8
† Lucas eorum filius	a. 5
P. Chr: Marinca cognata Georgii, uxor qm. Stefani Simunouich	a. 43
P. † Laurentius eius filius	a. 23
P. † Margarita eius filia	a. 21
P. † Helena eius filia	a. 18
P. † Angela eius filia	a. 12
P. † Georgia eius filia	a.19
† Rosa eius fil(i)a	a. 9
P. † Michael eius filius	a. 15

l. 289v

Habitant in domo Josephi Sderich

P. Chr: Josephus dominus familiae	an. 65
P. Chr: Magdalena eius uxor	a. 60
P. Stephanus filius eorum	a. 23
P. † Paulus filius eorum	a. 21
P. † Vita uxor Stefani	a. 28
† Simeona filia Stefani	a. 1
† Margarita filia Stefani	a. 2

Habitant in domo Petri Vucouich

P. Chr: Petrus dominus familiae _____ a. 33
P. † Joanna eius uxor _____ a. 29
P. † Georgia eorum filia _____ a. 4
P. Chr: Matthaea mater Petri _____ a. 52
P. Chr: Vita cognata Petri _____ a. 31
† Matthaea filia Vitae _____ a. 2

Habitant in domo Joannis Guinouich

P. Chr: Joannes dominus familiae _____ an. 47
P. Chr: Gregorius eius germanus _____ an. 39
P. Chr. Helenna eius uxor _____ an. 40
P. † Josepha eorum filia _____ an. 14
† Catarina (!) eorum filia _____ an. 1
† Bartholomeus eorum filius _____ an. 7
† Mathaeus eorum filius _____ an.5
P. † Joannes eorum filius _____ an. 10
P. Chr: Margarita mater Gregorii _____ an. 76

l. 289

Habitant in domo Joannis Drusianich

P. Chr: Joannes dominus familae _____ an. 51
P. Chr: Catarina (!) eius uxor _____ an 34
† Antonius eorum filius _____ an. 6
† Michael filius eorum _____ an. 5
† Joanna eorum filia _____ an. 3
† Simeon eorum filium _____ an. 1

Habitant in domo Gregorii Drusianich

P. Chr: Gregorius dominus familiae _____ an. 39
P. Chr: Helenna eius uxor _____ an. 41
P. † Mathaea eorum filia _____ an. 9
P. † Laurentius eorum filius _____ an. 8
† Joseph filius eorum _____ an. 6
† Michael eorum filius _____ an. 2
† Angela eorum filia _____ an. 1
† Joannes eorum filius _____ an. 4

Habitant in domo Pauli Basur

P. Chr: Paulus dominus familiae _____ an. 83
P. Chr: Lucia eius uxor _____ an. 46
P. † Michael eorum filius _____ an. 11
P. † Joannes eorum filius _____ an. 9
P. † Vita eorum filia _____ an. 8

Habitant in domo Stefani Garmoeuich

P. † Stefanus dominus familiae _____ an. 31
P. † Georgia eius uxor _____ a. 34
P. † Petrus frater Stefani (!) _____ a. 23
P. † Franc[isc]us eorum frater _____ a. 10
P. Chr: Florinda mater Stefani (!) _____ a. 58
† Catarina filia Stefani (!) _____ an. 2
† Joannes filius Stefani (!) _____ a. 1

l. 285v

Habitant in domo Joannis Simunouich

P. Chr: Joannes dominus familiae _____ an. 52
P. Chr: Simcona eius uxor _____ an. 34
P. † Vita eorum filia _____ an. 9
P. Chr: Joanna cognata eius _____ an. 53
P. † Helenna nepota Joanis (!) _____ an. 20
P. † Chrisanthius eius nepos. filius quond. Cipriani _____ an. 14
P. † Michael filius quondam Cipriani _____ an. 14
P. † Fabianus filius quondam Cipriani _____ an. 11
† Jacoba filia Joannis _____ an. 1

Habitant in domo Pauli Simunouich

P. Chr: Paulus dominus familiae _____ an. 36
P. † Anna uxor Pauli _____ an. 31
P. † Stephanus filius Pauli _____ an. 8
P. † Thomas filius Pauli _____ an. 7
† Michael filius Pauli _____ a. 2
P. Chr: Petrus frater Pauli _____ a. 42
P. † Gregorius frater Pauli _____ an. 28
P. Chr: Nicolaus frater[234] Pauli _____ an. 30
† Joanna filia Nicolai _____ an. 4

[234] Bilo napisano filius, pa precrtano i dopisano frater.

Habitant in domo Nicolai Drusianich

P. Chr: Nicolaus dominus familiae _____ an. 32
P. Chr: Joanna eius uxor _____ an. 36
† Margarita eorum filia _____ an. 4
† Marianus eorum filius _____ an. 1

Habitant in domo Joannis Mioçeuich

P. Chr: Joannes dominus familiae _____ an. 32
P. Chr: Joanna uxor eius _____ an. 23
† Vitus filius Joannis _____ an. 1
P. Chr: Antonius frater Joannis _____ an. 29
P. Chr: Bartholomaeus frater Joannis _____ an. 27
P. Chr: Francisca mater eorum _____ an. 73

l. 285

Habitant in domo Bartholomaei Jakich

P. † Bartholomaeus dominus familiae _____ an. 22
P. † Mattheus frater eius _____ an. 21
P. † Gregorius frater eorum _____ an. 18
P. † Joannes frater eorum _____ an. 9
P. † Stefanus frater eorum _____ an. 5
P. † Catarina (!) mater eorum _____ an. 45
P. † Joanna eius filia et soror eorum _____ a. 14
P. † Josepha eius filia et soror eorum _____ a. 10
P. † Lucia eius filia et soror eorum _____ an. 7

Habitant in domo Marci Jakich

P. Chr: Marcus do[mi]nus familiae _____ an. 101
P. Chr: Laurentius eius filius _____ a. 34
P. † Catarina uxor Laurentii _____ an. 41
P. Chr: Joanna filia Marci _____ an. 58

l. 286v

Assende alla soma delle anime num[er]o 931 nella parochia di Giezero, in tutto di questa soma son da cresma n[umer]o 578.

l. 284v

PRILOG 2 (ASZ, FASC. 8, SVEŽ. X.)

Popis prinosnika sela Struge iz župe Svih Svetih Brista (Podjezerje)

Nota di tutto quello che annualmente da e contribuisce caduno di questa parochia di tutti Santi di Brista al parocho e al capell[a]no et in spezie che cosa come segue

Famiglie	Formento Varichari	Orzo Varichari	Capretto
			l. 114v
Seguita stessa parochia di Podiezerie Struga			
Conte Alfier Lorenzo Vladmirovich[235]	1	1	2
Giouanni Guinovich	1	1	1
Stefano Sderich	1	–	1
Viduoa Vucouich	–	–	–
Gregorio Drusianich	1	–	1
Giovanni Drusianich	1	–	1
Paulo Bosur	1	1	–
Bartulo Jachich	1	1	1
Antonio Mioč	1	–	–
Bartolomeo Mioč	1	–	–
Giovanni Mioč	1	–	–
Pietro Simunouich	1	1/2	1
Giovanni Simunouich	1/2	1/2	1
Stefano Garmoie	1	1/2	1
Mattio Senta	1	1	–
			l.115

Affermiamo noi infra scritti arambasse e alfiri di detta parochia col tut[t]o popolo eser vero tutto cio supra scritto col mez[z]o del steso giuramento. In questo fide[lisi]mo

Io arambassa Doimo Gargurinovich non sapendo scrivere faccio croce col proprio pugno †
Cosi Io Stefano Marocvich arambassa confermo quand[o] di sopra
Io Antonio Jelicich arambassa confermo come di sopra
Io Georgio Jercouich alfier affermo quanto di sopra †
Io Nicolo Glamuzina affermo come di sopra †
Io Antonio Caramatich alfier confermo quanto di sopra +

l. 116r

[235] Ispred riječi alfier nadopisano conte, a prezime Vladmirović napisano preko nekoga drugog prezimena koje je izbrisano iza čega je ostalo crnilo.

PRILOG 3 (NAS, M 67)

Popis obitelji sela Struge u župi Podjezerje 1744.

Adi 4 giugno 1744 Podiezerie

Nota delle case, nomi e cognomi della parochia di Podiezerie anche numero delle anime di confesione e comunione tanto anche di quelli che non sono avanzati ineta di confesione come segue a casa per casa delle ville superiore et inferiore.

1.379v

Mattio Vuinouich	2	2
Giacomo Vuinouich	4	
Stefano Garmoie	4	2
Gio[vanni] Simunouich	3	2
Pietro Simunouich	3	
Nicolo Simunouich	2	2
Gregorio Simunouich	2	4
Antonio Mioç	2	3
Gio[vanni] Mioç	2	3
Bartulo Mioç	2	3
Bartulo Jakich	8	1
Gio[vanni] Guinouich	8	1
Lorenzo Simunouich	11	3
Matia Vucussa	1	1
Stefano Sderich	3	4
Gio[vanni] Drussianich	4	
Gregorio Drussianich	5	3
Paulo Bassur	4	

Case___n[umero]147 1.380v

e questo tra parocho e capellano in tutto Podiezerie della confessione 794, picoli 305, tra picoli e grandi 1009.

Die 7. junii 1744. in actu visitationis eccl[esi]ae B. V. Annunciatae villae Plina parochiae

m.p. R. P. f. Augustinus Tomich curatus Podiezeriensis

1. 380

PRILOG 4 (ASZ, FASC. 8, SVEŽ. IX.)

Žitelji Struga 1747.

Otrichi di 11. 7bre 1747.

Noi villici di Otrichie e Strughe avendo udito il Decreto di Monsignor Blascouich, vescovo di Macarsca, che si deva riceuere in ogni villa un capellano, ma rodunati noi altri a parlamento e avemo considerato e stabilito che dal parroco (!), noi non potiamo mantenere in nessun conto, ma bensi li contentiamo ricevere un solo capellano am bedue ville e questo a gran stento lo potremo mantenere perchè nella villa di Otrichie non siamo altro che dicinove famiglie e di questi la meta inutili . A Strughe poi non si trova che dicisette famiglie similmente miscrabili onde chi fará reflesione sopra di noi troverá che congiusto motivo tal capellano non potiamo ricevere in nessun conto e per fine li sotto scriviamo ogniun, ma per non saper scrivere facciamo la croce con nostro pugno.

Villa Strughe

Giacomo Vuinovich †
Steffano Garmoevich †
Sig[nor] Co[nte] Alfier Gio[vanni] Vladmirouich †
Antonio Simunouich †
Nicolo Simunoucih †
Pietro Simunouich †
Antonio Mioç †
Bartolo Jakich †
Ivan Mamich †
Giovanni Guinouich †
Sig[nor] Co[nte] Luca Vladmirouich cap[ita]no †
Steffano Sderich † l.41v
Michele Mussulin †
Giovanni Druxianich †
Gregorio Druxianich †
Bartolo Mioç †
Paulo Bassur +

Io Filippo Naldi fui pregato da questi villici a far la presente scrittura.

l. 41

Ines Srdoč-Konestra

OBILJEŽJA PROZA TISKANIH NA HRVATSKOME JEZIKU FRA LUKE VLADMIROVIĆA

UDK 821.163.42 (091)

Fra Luka Vladmirović (1718.–1788.) pripada onim franjevcima koji su svojom nabožno-literarnom produkcijom obilježili vlastito vrijeme te značili izuzetno mnogo za sredine u kojima su djelovali. Recepcija njihovih djela u puku i među svećenstvom u 18., ali i ranijem 17., te dijelu 19. stoljeća bila je zamjetna, ali tek se u novije vrijeme pokušavaju popisati i opisati tiskani i rukopisni opusi značajnijih franjevaca te istražiti dosezi njihova djelovanja.[1] Vladmirović je plodan autor – objavio je preko deset knjižica na latinskom jeziku, osam na hrvatskom te jednu na talijanskom jeziku, a brojni su njegovi zapisi ostali u rukopisima. U tom kontekstu ne možemo zanijekati da je o Vladmiroviću dosta pisano, no radi se uglavnom o propitivanju genealogije njegove obitelji koju je maštovito kreirao tijekom dužeg niza godina. Reciprocitet pronalazimo u količini truda oko smišljanja te genealogije i u gotovo jednakoj količini marljivosti njegovih proučavatelja u pronalaženju elemenata za opovrgavanje njezine vjerodostojnosti[2]. Podosta je prostora posvećeno upravo negiranju Vladmirovićeva plemićkoga podrijetla, kao i navođenju dokaza da ta obitelj ne vuče korijenje još od starih Rimljana već da je fra Luka iz skromne seoske obitelji.[3]

Drugi je negativni kontekst fra Lukina kompilatorsko-imitatorska manira i prekrajanje povijesnih podataka što je također izazvalo podosta kritičkih tonova u literaturi. Uz navedeno, resila ga je i visoka samosvijest, što je također smetalo njegovim kritičarima. Na ta se obilježja tekstova, ali i

[1] Tome svakako ne malo pridonose i Zbornici o P. Posiloviću, T. Babiću, P. Kneževiću, J. Banovcu i J. Filipoviću edicije *Tihi pregaoci* u izdanju Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu zajedno s ostalim suizdavačima.

[2] O genealogiji obitelji Vladmirović novije je podatke na skupu prezentirao Baldo Šutić.

[3] Usporedi URLIĆ (1912: 562–566). U tom se smislu Urlić osvrće i na tekst zapisan na naslovnoj stranica LIKARIJA PRIPROSTIH te navodi *Sami tituli u natpisu djelca 'Knez i vitez, poglavica rimski i bosanski i vlastelin od stari vikova neretvanski, u oba zakona potpuno naučitelj kriposni' uvjeravaju nas, da se ovdje krije onaj slavični i hvalisavi L. Vladmirović, koji i u drugim nekim knjižicama, izdanim pod pseudonimom, prisvaja sebi te časne titule.* str. 565.

njihova autora fokusirao istraživački interes.[4] Pridodajmo tome i podosta napora da se otkriju tekstovi pod pseudonimima koji se atribuiraju Vladmiroviću.[5] Sve navedeno rezultiralo je uglavnom negativnim kritikama. Literatura se na tome zaustavlja. Izostao je sustavni opis onoga što je objavio. Pokušavamo stoga upoznati čitatelja s njegovim djelima tiskanim na hrvatskome jeziku koja su nama bila dostupna.[6]

Razmisgliegna karschianska za svaki dan od miseza[7] pripadaju najutilitarnijim oblicima franjevačke produkcije kojima se promiče pučka pobožnosti pa ih fra F. Laco svrstava u *pobožne knjižice* uz objašnjenje da *Fratri kao svećenici i odgojitelji svoga naroda ne pišu prvenstveno iz umjetničkih pobuda, nego s ciljem da duhovno koriste narodu (...) na prvom mjestu je odgoj za dobro, za duhovne vrednote.*[8] Upravo je tako i intoniran uvod-

[4] Urlić piše *Knjižice, što ih je napisao, malo vrijede ili nimalo, pa ne zaslužuju u tom pogledu ni da se o njima govori (...),* str. 562.

[5] Usporedi URLIĆ (1912: 562–566), zatim BUJAS (1971: 84–95), te SOLDO (1983: 189–212). Među navedenim autorima posebno se Bujas bavi Vladmirovićevom bibliografijom te autorima koji su pokušavali otkriti što je sve Vladmirović napisao. Usp. str. 87–88.

[6] *Razmisgliegna karschianska za svaki dan od miseza* (Mleczi, 1765.)

Slavodobitje karstjansko (Mleczi, 1765.)

Pripisagnie pocetka kragliestva bosanskoga (Mleci, 1775.)

Vladmirovićevim tekstovima o kojima pišu drugi autori u ovome zborniku obratit ćemo manje pozornosti i samo se osvrnuti na *Nacin za dilovat put kryxa* (Mleczi, 1757.) što je tema N. Kolumbića kao i na *Xivot svetoga Sime Zadranina* (Mleczi, 1765.) o kojemu piše Š. Demo.

Nećemo se zadržavati na *Likarijama priprostim* kojima je usmjereno nekoliko radova (K. Čvrljak, D. Stolac, I. Bekavac-Basić i J. Vlaić) te na *Cvitu mirlisnome nauka karschianskoga* (Mleczi, 1771.) koji opširno tematizira S. Lajšić.

Nisu nam bili dostupni tekstovi:

Način pravi kako kršćani imadu Boga moliti, Mleci 1763.

Priprava za sv. Misu, Mleci 1763.

Ispitania stvari sveti redova i sakramenat u' obchinu. Izvagiena iz Više K'gnigha od Fra Mihe Draghichievicha iz Vargorza (Mlezi, 1779.)

Sam Vladmirović u *Pripisagnue pocetka kragliestva bosanskoga* (Mleci, 1775.) navodi da je *(8) O. M. P. F. Luca Vladmirovich iz Sladignza, i Perke od Neretve. Ovi usctampa Petnajstere Kgnighe naski, Latinski, i Talianski od razliki Kriposti, i nauka i skazagna (...)* str. 68.

[7] Tekst cijele unutarnje naslovne stranice glasi:

RAZMISGLIEGNA KARSCHIANSKA ZA SVAKI DAN OD MISEZA. Sasvom pomgliom, i gliubavju Sastavglieno, i za Korist opchienu sui Karschiana, i Karschianaka pravovirni dano na Svitlost. *PO' O. P. F.* LUCI VLADMIROVICHU IZ NERETVE *Lecturu Generalnom, Pripoviduoczu opchienomu; i Missionaru Apostolskomu. Provincie Prisvetoga od Kupiteglia ù Dalmazij.* A PRIKAZANA *nà cast, i postegnie* PRISVITLOMU GOS. GOSPODINU DOM CLEMENTU GRUBISSICHIU J. U. D. *ù oba zakona nauçitegliu etc. etc.* U' MLECZI, MDCCLXV. Pò Petru Valvasensu kod S. Ivana Novoga. *Zdopusteniem od Staressina.*

[8] LACO (1987–1988: 217).

ni[9] tekst *OPOMENA STIOSZU GLIUBEZNIVOMU* kojim se Vladmirović obraća čitateljima jer ih želi poučiti o načinu kako se moliti – osobito je to upućeno neukim težacima koji ne znaju čitati i koje svećenici na misi moraju uputiti u načine svakodnevne molitve. *Razmisgliegna* se sastoje od 31 molitve – za svaki dan u mjesecu. Pisana su izrazito jednostavnim leksikom, mijenja se pripovjedačevo lice – od prvoga, preko drugoga i trećega lica jednine do prvoga lica množine – obraćanje, koje sugerira prisnost i često involvira slušatelja. Jednostavnost toga teksta potvrđuje njegovu horizontalnu usmjerenost koja proizlazi iz autorove težnje da ga razumije i shvati što širi krug recipijenata. U takvome se tipu tekstova može pratiti dugi kontinuitet srednjovjekovne utilitarne usmjerenosti tekstova koja se zadržala/održala u nabožnoj literaturi. Prosvjetiteljske tendencije i racionalistička filozofija stoljeća u kojem Vladmirović živi samo pridonose takvoj usmjerenosti.

Knjižica *Slavodobitje karstjansko* (1765) recepcijski je drugačije usmjerena – primarno njegovoj braći redovnicima. Prvih šest stranica čini tekst naslovljen Draghi gospodaru, i mili prijatelju strukturiran kao uvodna posveta Nadi Banovcu uvaženom Šibenčaninu, u kojoj se veliča porodica Banovac, navode preci i potomci te tumači poseban odnos obitelji prema štovanju Blažene Djevice Marije. Pohvale se odnose i na adresatovu braću, pokojnoga fra Filipa Banovca i već staroga fra Josipa Banovca koji je objavio više od dvadeset razliki Kniga od nauka duhovnoga i činio mnoga dobročinstva. Taj dio pohvale možemo shvatiti i kao pozivanje na vlastitu franjevačku literarnu tradiciju.

Slijedi obraćanje čitateljima *POGLIUBGLIENOM BRATU SCTIOCZU* u kojemu neće izostati autobiografska napomena o godinama u redovništvu te o već tiskanoj knjižici *Nauka Karšćanskoga* (1757.)[10] koje je ponestalo i koju će, nada se, ponovo tiskati. U međuvremenu izdaje *ove male knjixice u koimse uzdarxi Kripost moguchia S. krixa za branitise sotoni, i gniegovim napstima, i kakose vaglia naprav zlamenovati; zascto koise naprav nekrste, grisce, i od Kriposti S. krixa neimadu Koristi* (str. 9). Drugi je dio ove knjižice posvećen molitvi, a autor navodi da je dodao i život *S. Simeona Zadranina*, odnosno sv. Šime, međutim u knjižici nema toga dijela[11].

[9] Na početku prije uvodnoga teksta tiskana je posveta *ILLUSTR. SIGNORE* na talijanskome jeziku.

[10] Autori koji su se bavili Vladmirovićem ne donose podatke o toj knjižici i ne spominju je u Vladmirovićevu opusu.

[11] Možemo pretpostaviti da je to bila autorova namjera te da je kasnije u tiskari došlo do promjene, no zaboravilo se iz uvodnoga teksta izbaciti najavu za dio koji nije otisnut. Nema dvojbe da je knjižica tiskana bez životopisa svetoga Šime jer je na kraju otisnuto *SVARAH.* [prenosimo tekst s očiglednom tiskarskom pogreškom] *Laus Deo ter optime maximo* (str. 96).

Slavodobitje možemo žanrovski okarakterizirati kao refleksivnu moralnodidaktičnu prozu jer je autorov dominantan postupak razrada određenih misli i ideja u obliku refleksivnih razmatranja. Sukladno tome rabi postupke poput upozorenja, refleksije, apela, pouke, a izostaje priča, zbivanje i događanje kao glavni element pripovijedne proze. Da bi iznošenje poučnih misli čitatelju učinio prihvatljivim, izlaganje strukturira i putem pitanja i odgovora podastirući vrlo detaljna objašnjenja. Poredbe koje rabi jednostavne su i bliske svakodnevnom životu[12] i također podcrtavaju pouku.

Uobičajen je postupak u takvu tipu proznih tekstova navođenje primjera kao osnovni način strukturiranja. Didaktičnost koja proizlazi iz toga usmjerena je na oblikovanje ponašanja onih kojima je knjižica namijenjena pa tako primjer[13] iz prošlosti nije apstraktna reminiscencija nego uputa za postupanje. Umetanje primjera tekstu daje izvjesnu dinamiku. Suprotno tome kada zapada u moraliziranje i kada se drži prepričavanja misli kršćanskih mislioca ili parafrazira Bibliju tekst postaje monoton, a mjestimično i teže prohodan za neupućenoga čitatelja. Dodaje kraće citate vjerskih autoriteta na latinskome jeziku kao potkrepu izrečenome čime ovjerava vlastite misli, ali time tekst gubi na komunikativnosti.

Izdvajamo ulomak pred sam kraj teksta *Svarhu Svetoga Krixa* u kojem uspoređuje odnos Turaka i kršćana prema vlastitoj vjeri. Ističe se prostorna i vremenska aktualnost s obzirom na potencijalno područje recepcije njegova teksta, a citat eksplicira postupke i obilježja koje smo prethodno opisivali:

> Neznam rad koga uzroka niki gliudi, ter navlastito mladichi, a ima, i xena terse nechie da zlamenuju S. Krixem kakkose imade, i kakkonas uçi sveta Czarkva, izapovidanam, vech imadu niki zao obiçaj ter uzmu mallo blagosovgliene vode manu rukom iz prid oççiju, i nossa netiçuchise çella ni parsiu ni ramena, ovake moresereccchi daje ista nesrickia zaslipila, terse stide, i sramuju na sebi çiniti ovo zlamegne, alli neznate daje ovo zlamegne ostavio nas Spasitegl, i narredila Czarkva, dase po gniemu poznaju pravovirni Karschiani. Isti Turczi kadse nahode na putu, ili dimu drago bili; akkobi prid istim kragliem, dalli kadmu doge vrime od molitve, brez nijednoga stida poçme klagnati, i pratisse jose zimi na vellikomu leddu. A iadni karschiani stidese megijuse iste, a kamoli dasse nagiu prid Turczim; a sramoto, a nesrichio, i ßteto velika Karschianska. Sonnim sçimese imamo slaviti, a mise jadni, i xalosni stidimo: a neznate daje upisano: in hoc signo + vinces u ovomu zlamegnu + pridobichiese. Svoje nepriateglie. Ma slussaj prilike da ti taki karschisnine vidise vraga pak datti reççe ovo, ja igem da ute ulizem, bilise ti onda prikarstio doisto bih, i visce puta, da diavao od tebe pobighne. A zascto dakle na isti naçin vazdase

[12] Navodimo primjer: *Svak, i u svako vrime ima darxati na sebi zlamegnie svetoga krixa, zastose djavao varlo boj krixa, kano pseto sctupa, koimje jedan put bilo bieno* (str. 17).

[13] Npr. poziva se na događaj iz 1484. godine kada je vještica htjela odnijeti kršćanki dijete, no nije mogla jer ga je mati prekrižila – upozorava majke svoga vremena da trebaju tako svoju djecu štititi od zla (str. 17).

nebi lipo, i çisto karstio? buduchi da brez pristanka dan, i noch okonas sotona obigraje nebilinas privarila da izgubimo millost Boxju. S. Ivan Gualberto za sattarti sottone, i gniovu napast; sluxascese S. Krixem kako smaçem: ad comprimendos demones crucem quasi enfem adhibebat; Zaradi çesa vapie S. Leon Papa; o velliko i çudnovato zlamegne krixa; o admirabilis potentia Crucis, quantum potens est: darxite daklen na pameti ova kojasam rekao, i sluxitese zlamegnem S. Krixa u vascim potribam dan, i noch, tachiete, i poznati velliku kripost istoga svetoga zlamegna, mase vaglia sluxiti pravedno, i ovovam buddi zadosta od prikazagna svetoga krixa. (str. 37–39)

U dijelu o molitvi Vladmirović antitetički suprotstavlja molitvu i zlo, (duhovno i tilesno) odnosno grijeh te objašnjava zašto treba moliti i kakve sve molitve mogu biti. Pritom mijenja načine iskaza – od imperativnoga preko neutralnoga do posve osobnoga »mi« iskaza, poistovjećujući se s vjernicima te dijeleći savjete i upute. U tom je dijelu navođenje primjera glavni narativni modus pa sam autor kaže *Za dochi u poznagnie boglie od ove kriposti uzmo jednu priliku* (str. 75) ili *I kolikoje ovo korisno slissajte ovi dogagiaj.* (str. 95). Navodeći upute i primjere kako valja te kako ne valja moliti vjerojatno i sam svjestan da je pretjerao u didakticizmu, zapisuje *Ovo neka bude zadosta onim, koji knjigu neznadu; a onim, koji znadu setit, i pisat, mogu i druge molitve nadostavit u ovah vrimena, kakoje zabilixeno u vecchie mista u razlicitih Kgnixicxa.* (str. 93–94) Tipična je to formula završetka koja služi umjesto zaključka teksta, jer tekst nema neku unutrašnju napetost, budući da je strukturiran navođenjem pozitivnih i negativnih primjera, uputa i upozorenja koja teku linearno; autor mora nekako upozoriti da će se tekst uskoro završiti.

Tijekom 17. stoljeća zbog nemogućnosti da kršćani posjećuju Jeruzalem i tamo obavljaju pobožnost križnoga puta, sve su češće uz crkve (ili u crkvama) podizane postaje križnoga puta, a u 18. je stoljeću Crkva priznala, a papa službeno potvrdio oprost grijeha vjernicima koji tu pobožnost obavljaju. To je utjecalo na tiskanje brojnih knjižica *Puta križa* oblikom i veličinom prilagođenih uporabi i prilici.[14] Knjižicu *Naein za dilovati put Kryxa* stariji već spominjani autori[15] koji su se bavili Vladmirovićevom bibliografijom ne navode u popisima njegovih djela. U primjerku koji nam je bio dostupan[16]

[14] Usporedi o tome MIHANOVIĆ-SALOPEK (2003: 158–159).

[15] Usporedi BUJAS (1971: 87–88) te pripadne bilješke na tim stranicama.

[16] Fotokopija iz knjižnice Franjevačkog samostana Zaostrog, a knjižica je uvedene pod brojem 10983. Na unutrašnjoj naslovnici je tekst: NACIN ZA DILOVATI PUT KRYXA Namisceten, i Upravglien u Czarkva, i Misti male Bratje Obsluxiteglia Reda S. O. Franczeska: I u Tugim Czarkvam; alli od isti Redovnika Namisceten, i upravglien. S'JEDNIM RAZGOVOROM, I ISTOMACENJEM PROSCTENJA Sva za Gliubav, i Korist Dusca. jedan Misnik istoga Reda, a Provinczije Prisvet. Odkupiteglia upravi, i prikaza z'dopusctenjem Stariscina. U Mlecziji po Marczellinu Piottu na IDCCLVII. z'dopusctenjem Starijich.

rukom je upisano Vladmirovićevo ime[17], a Pavao Knezović[18] koji je recentnije istraživao rukopisnu i tiskanu baštinu franjevačkoga samostana u Zaostrogu atribuira taj križni put Vladmiroviću.

Zbog popularnosti takvih knjižica zadržat ćemo se kratko na strukturi djela. Ono nema uvodni tekst upućen čitatelju već počinje poglavljem *RAZGOVOR Z'DILLOVAOCZIMI PUTA ISSUKARSTOVA*. Autor tumači podrijetlo nastanka štovanja križnoga puta od Blažene Djevice Marije do vlastita vremena, napominjući kako posebno franjevci štuju taj običaj, te su im pape dopustili i pismima potvrdili da u svojim crkvama urede križni put, jer vjernici zbog turskih osvajanja ne mogu posjećivati Jeruzalem. Križni je put sagrađen i na rimskome Koloseumu, a sam je autor 1753. godine prisustvovao križnome putu koji je predvodio papa. U završnu ulomku prekorava kršćane koji zanemaruju činiti taj put i ne znaju što je proštenje, stoga će on *istomaçit bistro u magne Kollkose moxe*. Slijedi *SCTOJE PROSCTENJE* s detaljnim objašnjenjima kakvi grijesi postoje, što čovjek treba činiti za iskupljenje, a što za odrješenje od grijeha. Daje potom pod naslovom *OPPOMENA* uputu kako se vodi procesija, opisuje svećenikovo ruho, što čine osobe koje će pjevati *Plač*, te savjetuje vjernike koji ne znaju čitati. Uobičajena je to struktura knjižica križnoga puta.[19] Potom počinje tekst *POCETAK PUTA*

[17] U navođenome tekstu MIHANOVIĆ-SALOPEK (2003: 86) zapisuje da u Franjevačkom samostanu u Makarskoj pod signaturom 3176 iz iste, 1757. godine postoji primjerak tiskan u istoj tiskari. Naslovi su identični, a razlika je samo u dijelu teksta: *z'dopusctenjem Stariscina*. Možemo pretpostaviti da je autorica u citiranju preskočila tu uobičajenu sintagmu. Bilo bi teško pretpostaviti da su u istoj godini u istoj tiskari tiskane dvije knjižice križnoga puta, stoga smatramo da se radi o istome izdanju. Također je moguće da su u zaostroškoj knjižnici franjevci na osnovi kakvih rukopisnih podataka atribuirali to djelo Vladmiroviću. Izvjesno je da autor nije nadgledao tiskanje jer na kraju teksta donosi napomenu: *Bogomoglui Scitoçe: Ako nagiese magnhanja u slovvi, al'aczenti, ispravi scitjuchi i neçudise; jer onni Kojije slaga slovva za pritisnut sctampu nije razumijo jezika, samomuje okko sluxilo; aja pribivajuch u Makarskoi nisamga mogao pomoch.* (str. 40) G. Bujas navodi podatke da je Vladmirović upravo 1757. godine boravi u Mletcima (...) *Vladmirović djeluje u šibenskom Varošu od 20. VII 1755. do 1. II. 1757. Odatle je sa župe pošao u Italju i na natječaju u Mlecima (7. VI 1757) dobiva titulu generalnog profesora.*

[18] KNEZOVIĆ (2002: 127–133) je atribuirao taj križni put Vladmiroviću na osnovi podataka o njegovu boravku u Veneciji.

[19] Usporedimo uvodni tekst s nešto ranijom knjižicom (formati su približno 10 × 15 centimetara) nepoznata autora tiskanoj u Budimu 1734. godine, sačinjenom za potrebe franjevaca provincije Bosne Srebrene kao i s nešto kasnijom knjižicom *Puta krixa* Josipa Banovca iz 1768. Budimsko izdanje počinje tekstom *Bogogliubnomu Setioczu* s autorovim objašnjenjem nastanka knjižice: svrha joj je potpuno uporabne naravi – malena je formata i može se nositi u crkvu za razliku od formatom većih pa time i 'nespretnijih' knjiga za svakodnevnu uporabu. Slijedi šest *Poghlavia (Istomacsegnie Puta Krixa; Od pocsetka ovoga svetoga dillovagna Put Krixa; Od napridovanja Puta Krixa; Od koristi kuju imadu onii, koi csine pomglivo Put Krixa; Od Prosecchiegniab kojase dovivaju csinechi Put Krixa* koje sadrži tekst pisma *Clemens Papa XII. Ad futuram rei memoriam* na latinskome jeziku; *Nacsin kakose ima csinit ovo sveto dillo Puta Krixa*). Ukupno uvodni tekst obuhvaća 44 stra-

KRIXA koji završava uputama vjernicima i tekstom koji pjevaju *Pivaoczi* nakon čega slijedi tekst *OTAYSTVA* (I. do XIV.). Svako *Otajstvo* završava stihovima *Plača*, a na kraju XIV. navodi preostalih 18 stihova i uobičajenu molitvu uz uputu svećeniku.

Usporedimo li tekstove triju križnih puteva – budimski, Vladmirovićev i Banovčev – možemo konstatirati da su budimski i Banovčev u nekim dijelovima opširniji od Vladmirovićeva teksta, a svakako su stilski dorađeniji. Banovčev i budimski tekst na kraju donose cijeli *Placs Blaxene Divicze Marie*, a budimski još i molitve krunica *Od sedam Xalostih i Od sedam Radostih*.

Xivot svetoga Sime Zadranina za bratju karschiane i rischiane (1765.) žanrovski je hibridan tekst u kojem se isprepleću elementi hagiografije (životopis sveca), legende i pseudopovijesnoga teksta. Budući da je u vlastiti tekst Vladmirović uključio i tekst J. Banovca, kako je to utvrdio Š. Demo[20], možemo govoriti i o izvjesnoj intertekstualnosti. Prepričavajući priču o sv. Šimi, Vladmirović konstituira lik oko kojega stvara određenu fabulu što znači da rabi postupke tipične za pripovijedanje pa se taj njegov uradak primiče pripovjednoj prozi. No, ne napušta ni postupke karakteristične za moralno-didaktičku, nabožnu te propovijednu prozu – citira latinske izvore, poziva se na Bibliju i crkvene autoritete, navodi i pobija argumente, pitanjima i odgovorima dinamizira teoretiziranje... Dakle, služi se prokušanim sredstvima u očitoj namjeri da popularizira slavljenje sv. Šime u sredini za koju tekst i nastaje.

Tematski *Pripisagnie pocetka kragliestva bosanskoga* (1775.) pripada fra Lukinim povijesnim tekstovima, podcrtavam upravo samo tematsku usmjerenost ovoga teksta, ne ulazeći u vrednovanje s aspekta povijesne znanosti. Argumentacija koju navodi u uvodnom obraćanju čitatelju sasvim je prihvatljiva. Naime, njegova je tendencija sačuvati *preostale lipe i plemenite uspomene* koje se još mogu naći u krajevima koji su pretrpjeli turska osvajanja. Uočava važnost podataka koji se čuvaju u rukopisima te njihovu podložnost uništavanju ako nisu tiskom izdani. Spominje Andriju Kačića Miošića koji je zaslužan za očuvanje svjetovne povijesti koju je opjevao. Stoga se Vladmirović neće baviti svjetovnom poviješću već će zabilježiti nastanak reda sv. Franje, rad franjevaca u Bosni Srebrenoj, dolazak Tura-

nice. *Put Krixa* Josipa Banovca također počinje uputom – poglavljem *Način kakose ima činit ovo sveto dillo Puta Krixa*. Banovčeva knjižica u prvom dijelu donosi tekst križnoga puta na talijanskom jeziku, a zanimljivo je da uvodni talijanski tekst obuhvaća samo dvije stranice s najosnovnijim uputama. Tekst 'uputa' na hrvatskome jeziku donosi na sedam stranica gdje se osim naputka kako činiti križni put prezentira i svrhovitost činjenja toga puta, dakle sadrži dodatnu izrazito didaktičnu komponentu. U knjižici atribuiranoj Vladmiroviću uvodni tekst obuhvaća 11 stranica s izrazito poučno-moralizatorskim sadržajem. Uočavamo da sva tri autora detaljno objašnjavaju i podcrtavaju korist koju kršćani stiču činjenjem križnoga puta, a tu komponentu možemo iščitati kao prosvjetiteljsku tendenciju vremena i prostora na kojemu djeluju.

[20] Usporedi njegov tekst u ovome zborniku.

ka, podjelu na više franjevačkih provincija te objašnjava: *ovocchiemo sve ukratko metnuti na svitlost da onno scto znademo nepoghine* (str. 4). Poživi li namjera mu je knjižicu objaviti i na talijanskom jeziku.

Prije no što se upusti u nastanak i pregled povijesti franjevačkoga reda upućuje u povijest Bosne krećući od 1010. godine, a za potkrepu tome podatku navodi (...) *kakose podpuno vadi iz jedne Diplome, Koijase nahodi kod prisvitle Gospode knezova VLADMIROVICHIA u Neretvi, koja počimglie ovako... Nos Joannes Cotromanus Banus Regni Bosniae... Cum in ingressu nostro faelici in hoc Regnum, et Provincias... dana iste godine sad reçene, na parvi miseca Aprila* (...) (str. 5). To je njegov ustaljeni postupak ovjere vlastitih prosudbi u dokumentima pri čemu vrlo često spominje svoju obitelj kao izvor za mnoge povijesne spise, te ju ubraja među četiri najpoznatije bosanske obitelji. Takav mu je način kritika osporavala i zamjerala zbog glorificiranja predaka te prilagođavanja podataka u te svrhe. Prati u tome uvodnome dijelu bosansku povijest do pada pod tursku vlast 1463. navodeći da je bilo sedam okrunjenih kraljeva kršćana, a potvrda se za to može pronaći u knjigama fra Andrije Kačića iz 1759. godine.

Nastanak franjevačkoga reda objašnjava posvemašnjom krizom morala u 12. stoljeću zbog čega je Bog (...) *çini rodit svetoga Franceska; i providiti dabise scgnime sluxio za ponovit svetu viru; na isti način kakono providi Noa Patriarku, kadano radi gliuske opaçine pokara svit potopom vodenim* (...) (str. 9–10). Njihova je zasluga obnova crkve, odnosno vjere pa mu je namjera opisati kako su došli u Bosnu 1235. i koliko su dobra učinili, a sve će potvrditi dostupnim mu dokumentima posebice kraglskimi decreti od kojih su dva u posjedu njegove obitelji i već su objavljeni tiskom. Slijede tekstovi četiriju dekreta na latinskom jeziku (od 12. do 22. str.), a potom prelazi na franjevačku povijest, podjelu provincija i opisuje kako je sultan Mehmed II. još 1463. godine posebnim dopuštenjem odobrio franjevcima djelovanje u Bosni na teritoriju što su ga osvojili Turci. U prijevodu na talijanski jezik donosi cijeli tekst *Athnamme*, zatim tekst *Firmana* Mustafe Hana i Carske naredbe iz 1743. kojima se obnavlja, odnosno ponovo potvrđuje sloboda vjeroispovijesti i posjeda franjevcima iz Kreševa, Fojnice i Sutjeske. U nastavku, hrvatskim jezikom popisuje, opisuje i navodi razloge propadanja franjevačkih samostana počevši s 1300. godinom, a slijedi podjelu po provincijama, te osim samostana nabraja imena vikara, kustoda i ostalih franjevaca koji su bili nositelji određenih dužnosti po samostanima ili su u njima djelovali.

Razvidno je da nema sustavne metodologije niti pristupa te da je jednostavno zabilježio podatke koji su mu bili dostupni. Prije popisa samostana Provincije Presvetoga Otkupitelja navodi tekst *Ovise sada Manastiri nahode u ovoj nascoj Provinci Prisvetoga odkupiteglia, u Dalmacii. Niscta nemagne immase znati da ja ovdi nemechem kojije pria fundan alliti poçet zasctose toh podtpuno nezna, nego samoij broim po redu. I Koije komu svetomu posvechien alliti dedicat.* (str. 46) koji završava panegirikom obitelji Vladmirović.

U ovome tekstu Vladmirović isprepleće načine strukturiranja, a time i stil. Naime, kada govori o pitanjima Crkve i vjere, moralizatorski je i didak-

tičan, a povijesne podatke uglavnom samo nabraja. Osjeća se izvjesna emotivnost u svemu što se odnosi na franjevce, posebice kada govori o njihovim stradanjima pod Turcima i rušenju samostana. Čini se da mu ambicije i nisu bile veće no što je okupljanje postojećih podataka na jednome mjestu pa će i knjižica završiti posve neposrednim riječima *I da si mi Zdravo Nasc Priategliu sctioçe. Ja scto Znado kaza i upisa za tvoju Korist neka znase Kadase scto dogodilo, da ne poghinu ove potribite, i Lipe uspomene vami, i vassim nakon vas jer ovako umalo i poredu skupglieno nigdi nechies nachi. Megiuh toh dospivajuchi pozdravgliamte lipo.* (str. 87) Zadovoljena je utilitarna funkcija teksta kao i njegova historiografska namjena, a za pretpostaviti je da niti je Vladmirović imao drugih pretenzija niti je njegova čitalačka publika imala većih očekivanja.

Danas bismo rekli da se fra Luka bavio prikupljanjem kulturne baštine sukladno vremenu u kojem je živio, a interes je za povijesnu tematiku obilježje 18. stoljeća. Također je sukladno modi toga vremena tražio plemićko podrijetlo svoje obitelji. Nadovezuju se te tendencije na očitovanje narodnosne svijesti u tome stoljeću i na konkretne prostore koji nisu oblikovani u državu, ali im jezično i vjersko jedinstvo daje obrise moguće zajednice. Činjenica je da se Vladmirović oblikujući vlastite tekstove služio prokušanim postupcima svojih prethodnika, primarno Grabovca i Kačića, ali da ih nije sustigao ni na kojemu planu. Njegovi ovdje razmatrani tekstovi potvrđuju Vladmirovićevu svestranost, obrazovanje, poznavanje mnogih područja, ali su stilski vrlo nedorađeni, bez estetskih vrijednosti. Stječe se dojam da su pisani »na brzinu«, bez osviještene potrebe za njihovom doradom. Jedino se *Xivot svetoga Sime* rubno primiče mogućnosti literarnoga vrednovanja u kontekstu vremena, prostora i vrste kojoj pripada.

Literatura:

BUJAS, G. *Kačićevi imitatori u Makarskom primorju do polovine 19. stoljeća*, četvrto poglavlje *Promašena poezija fra Luke Vladmirovića*, Građa za povijest književnosti hrvatske, knjiga 30, JAZU, Zagreb 1971., str. 84–95.

DUKIĆ, D. *Poetike hrvatske epike 18. stoljeća*, Književni krug, Split 2002.

MIHANOVIĆ-SALOPEK, H. *Himnodijske crkvene pjesme u izdanjima »Put križa«*, Muka kao nepresušno nadahnuće kulture, *Zbornik radova s 3. Međunarodnog znanstvenog simpozija s temom: Križni putevi, Kalvarije i Velikotjedne procesije kod Hrvata*, Udruga *Pasionska baština*, Zagreb 2003., str. 157–174.

KNEZOVIĆ, P. *Stare i rijetke hrvatske knjige samostana u Zaostrogu*, Knjižnica Zbornika Kačić, br. 37, Split – Zaostrog 2002.

LACO, F. *Franjevci pisci priručnika za pučku pobožnost*, Kačić, sv. 19–20, god. 19–20, Split 1987–1988., str. 217–224.

SOLDO, J. A. *Luka Vladmirović i njegov krug*, Historijski zbornik, god. XXXVI (I), 1983., str. 189–212.

URLIĆ, Š. *Što je napisao Luka Vladmirović*, Nastavni vjesnik, knjiga XX., sv. 7., Zagreb, ožujak 1912., str. 562–566.

OBILJEŽJA PROZA TISKANIH NA HRVATSKOME JEZIKU FRA LUKE VLADMIROVIĆA

Sažetak

Analizira se pet dostupnih tiskanih proznih knjižica na hrvatskome jeziku koje je fra Luka objavio za života. Tematski su, žanrovski i stilski različite pa je i njihova namjena odnosno usmjerenost čitalačkoj publici različita. Jednostavna i vrlo utilitarna *Razmisgliegna karschianska* namijenjena su poticanju na molitvu neuka puka da bi ih oni *koji umidu štiti* mogli čitati *prid onim koji neumidu*. *Slavodobitje karstjansko* primarno je upućeno braći redovnicima kako bi se bolje upoznala *Kripost sv. Krixa*, a sličnan je i *Nacin za dilovati put Kryxa*. Ta su tri djela religiozne tematike s primjesama didaktičnosti dok se *Xivot svetoga Sime Zadranina za bratju karschiane i rischiane* može promatrati kao pseudopovijesni tekst i/ili hagiografija. Korpusu Vladmirovićevih povijesnih tekstova pripada *Pripisagnie pocetka kragliestva bosanskoga* kojim bilježi nastanak reda sv. Franje, prati rad franjevaca u Bosni Srebrenoj, dolazak Turaka, podjelu na više franjevačkih provincija. Donosi i povijesne dokumente na latinskom jeziku s prijevodom na talijanski jezik, popis franjevačkih samostana i franjevaca koji su djelovali na tom području neka *znase kadase scto dogodilo (...) jer ovako umalo i poredu skupglieno nigdi nechies nachi*. S obzirom na njihove raznolikosti u radu nastojimo odrediti obilježja navedenih proza tiskanih na hrvatskome jeziku.

FEATURES OF THE PROSE PRINTED IN THE CROATIAN LANGUAGE OF FRA LUKA VLADMIROVIĆ

Abstract

The subject of analysis are the five accessible printed prose booklets written in the Croatian language, which were published by Fra Luka himself in his life time. They are different in their theme, genre and style and therefore in their purpose and the intended audience. The simple and very utilitarian *Razmisgliegna karschianska* is intended to inspire common people to pray so that those koji umidu štiti may read *prid onim koji neumidu*[1]. Designed to make them more familiar with the *Kripost sv. Krixa*[2], *Slavodobitje karstjansko* is primarily addressed to the fellow clergymen, very much like his other text *Nacin za dilovati put Kryxa*. Whereas the said three works have a religious subject, with certain elements of didacticism, *Xivot svetoga Sime Zadranina za bratju karschiane i rischiane* can be seen as a pseudohistorical text and/or hagiography. The body of Vladmirović's historical texts also includes *Pripisagnie pocetka kragliestva bosanskoga*, which gives an account of the establishment of the Order of St. Francis, tracing the Franciscan activity in Silver Bosnia, the arrival of the Turks and the division into several Franciscan provinces. It also comprises historical documents in the Latin language including their translations into Italian, a register of Franciscan monasteries and Franciscans active in that region so that *znase kadase scto dogodilo (...) jer ovako umalo i poredu skupglieno nigdi nechies nachi*[3]. Taking into account their diversity, the paper tries to determine the features of the said prose texts printed in the Croatian language.

[1] »so that those who can read may read for those who cannot«.

[2] »the Virtues of Saint Cross«.

[3] »it may be known what happened when, because this concise and orderly arranged it's nowhere to be found«.

Šime Demo

FIKCIJOM NA FIKCIJU – LUKA VLADMIROVIĆ O SV. ŠIMUNU BOGOPRIMCU

UDK 235.3 (497.5 Zadar) (091)

Luka Vladmirović, kojega je, kao i ostale prosvjetitelje, oduševljavalo »uvjerenje u veliku, presudnu moć praktičnog, moralnoodgojnog djelovanja knjige i književnosti«,[1] a dijelio je sa suvremenicima i interes za povijest i znanstveni modus prezentacije činjenica, nastojao je za sobom ostaviti djela koja bi odgovarala idealu vremena: takva da im se svatko obraća kao vjerodostojnima, ali i takva da odašilju više ili manje jasnu svjetonazorsku i osobnu autorovu po(r)uku, kodiranu iz današnje perspektive često na sasvim znanstven (u smislu nepristranog baratanja objektivnim činjenicama) način razlaganja. Ovo se međutim ne ističe kao neki prijekor (ta ni današnje vrijeme nije imuno na takve pojave), već kao jedno od obilježja religiozno-prosvjetiteljske književne produkcije onog vremena.

Razne strategije manipuliranja podacima vrlo su se uspješno mogle primijeniti u djelima vezanima za svece i svetačke legende, i to utoliko uspješnije ukoliko se radilo o davnim događajima i drevnim svecima, posebice ako je njihov kult u narodu postojao i bio snažan. Jedan je od u tom smislu vrlo prikladnih svetaca sv. Šimun Bogoprimac (naziva se i: Pravednik, Prorok, Starac). Vjerovanje u povijesnost toga sveca svodi se na pouzdanje u Evanđelju po Luki koje ga jedino od biblijskih izvora spominje. Odlomak Lk 2, 25–35 govori o starcu koji je imao čast držati u rukama novorođenoga Mesiju, čime je zavrijedio postati svetac i uživati kult na kršćanskom istoku i zapadu.[2] O istom liku pišu i neki apokrifni spisi, *Jakovljevo (proto)evanđelje*

[1] BOGIŠIĆ 1974: 313.

[2] Evo tih 11 redaka u hrvatskom prijevodu (www.hbk.hr): *[25]Živio tada u Jeruzalemu čovjek po imenu Šimun. Taj čovjek, pravedan i bogobojazan, iščekivaše utjehu Izraelovu i Duh Sveti bijaše na njemu. [26]Objavio mu Duh Sveti da neće vidjeti smrti dok ne vidi Pomazanika Gospodnjega. [27]Ponukan od Duha, dođe u Hram. I kad roditelji uniješe dijete Isusa da obave što o njemu propisuje Zakon, [28]primi ga on u naručje, blagoslovi Boga i reče: [29]»Sad otpuštaš slugu svojega, Gospodaru, po riječi svojoj, u miru! [30]Ta vidješe oči moje spasenje tvoje, [31]koje si pripravio pred licem svih naroda: [32]svjetlost na prosvjetljenje naroda, slavu puka svoga izraelskoga.« [33]Otac njegov i majka divili se što se to o njemu govori. [34]Šimun ih blagoslovi i reče Mariji, majci njegovoj: »Ovaj je evo postavljen na propast i uzdignuće mnogima u Izraelu i za znak osporavan – [35]a i tebi će samoj mač probosti dušu – da se razotkriju namisli mnogih srdaca!«*

(2. st.) i *Nikodemovo evanđelje* (srednji vijek)[3], vjerojatno nadahnuti Lukom ili izvorima kakvi su bili na raspolaganju i evanđelistu.[4]

Premda je dvojbeno može li Lukin izvještaj sam po sebi biti jamac vlastite vjerodostojnosti, kršćanski opći priručnici ni danas uglavnom ne postavljaju pitanje povijesnosti sv. Šimuna Bogoprimca, posvjedočenc po prvi puta najranije za vrijeme druge generacije kršćana.[5] Ako je danas tako, jasno je da se ni kroz protekle kršćanske vjekove nije sumnjalo u svečevo postojanje.[6] Rasprave su se vodile o drugim pojedinostima – o njegovu identitetu i, ponajpače, o sudbini njegova svetog tijela nakon smrti.

Bogata je literatura nastala na temelju škrtih obavijesti iz Lukina odlomka. Jedan od onih koji su se upustili u iznošenje stavova o sv. Šimunu bio je drugi Luka, Vladmirović, i to u najmanje dva djela. U Mlecima mu je 1765. tiskan *Xivot svetoga Sime Zadranina za bratju krschiane i rischiane*,[7]

[3] Prvi ga spis naziva svećenikom (24, 4), a drugi velikim svećenikom (*Silozak u pakao, latinska recenzija*, 1, 1). Suvremena egzegeza, držeći se Luke koji kaže samo »čovjek« (anthrōpos), odbacuje te kasnije dodatke kao nešto što Luka, da je istina, sigurno ne bi bio prešutio. Tako npr. citirajući Vaccarija navodi Spadafora: »...benedisse Maria e Giuseppe, non perché fosse sacerdote, ma perché venerato da tutti per la sua età e la sua santità.« SPADAFORA 1968: 1610–1611; usp. i JELIĆ 1901: 163, bilj. 1. *Nikodemovo evanđelje* bilo je još u srednjem vijeku prevedeno na slavenski, tako da su apokrifni podaci o sv. Šimunu u našem narodu bili stoljećima poznati.

[4] Pretpostavlja se da je Luka podatke dobivao, osim od sv. Pavla, kojemu je bio pratilac, iz Markova evanđelja (ali ne i u dijelu o Isusovu djetinjstvu) i iz izgubljenog tekstualnog »izvora« (označavanoga slovom Q [= »Quelle«]).

[5] Lukino je evanđelje napisao netko tko nikada nije upoznao povijesnoga Isusa, i to najranije malo nakon 70. g. (neke ga teorije smještaju duboko u 2. st.). Luka Jelić, koji je pokušao znanstveno obrazložiti putove relikvija sv. Šimuna, ne dira u svečevo stvarno postojanje (1901: 163): »Sva je prilika da bogoduhi Šimun bijaše, odličan dakako, svjetovnjak, te dobro upućen u svete knjige i uzorna življenja, pravednik i bogoljubnik.« Međutim, iz njega na jednom mjestu progovara (kasnije potisnuta) »modernija« egzegeza i barem implicitna pretpostavka da je sv. Šimun evanđelistov konstrukt, personifikacija: »Povjestna ličnost, što spaja Stari Zavjet s Novim, jest sv. Šime Bogoprimalac, u kojem evangjelista sv. Luka onako krasno poosobljuje žarko iščekivanje Mesije odabranoga naroda.« JELIĆ 1901: 166.

[6] Ovdje nam (ne)povijesnost sveca nije tema, pa se na njoj nećemo ni zaustavljati. Neka gornji reci budu samo podsjetnik da ni naše doba nije imuno na nekritičnost koju često spremno predbacujemo prošlosti. Kroz cijelu raspravu valja imati na umu sljedeće: da bi postojalo tijelo sv. Šimuna, morao je jednom postojati i živi Šimun Bogoprimac, a to, mora se priznati, nije utvrđeno.

[7] Knjiga ima 56 stranica formata 16°. Na početku je predgovor (3–8), a sam tekst, brojevima podijeljen u 9 odjeljaka, obuhvaća gotovo 48 stranica. Primjerak iz NSK pripadao je Velimiru Gaju (na lijevoj unutrašnjoj korici piše: »Velimir Gaj 1873«). Knjiga je puna tiskarskih pogrešaka, pa i najbanalnijih (»od Kupitelj«, »uzdika«), što je boljka mnogih naših knjiga tiskanih u Mlecima. Posvećena je »Natalinu Banovcu, svake časti dostojnomu građaninu Šibeničkomu, svomu osobitom gosp. i prijatelju.« Zato u predgovoru nalazimo opširnu pohvalu njegovim pretcima, rodacima, njemu i njegovim sinovima. Knjigu ću skraćeno zvati: *Život*.

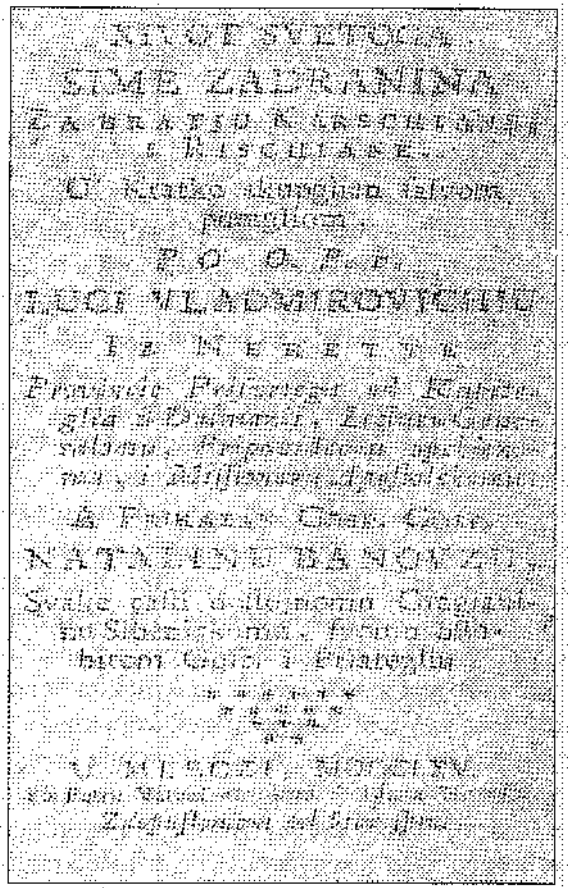

a u njegovoj ostavštini u Arhivu zaostroškoga franjevačkog samostana nalazi se rukopis iz 1770. naslovljen *Memoria ricordevole della venuta di san Simeone profetta nella città di Zara, capitale oggidi della nostra Dalmazia.*[8] Iako bi se po naslovima očekivalo da se knjiga bavi svečevim ovozemaljskim životom, a rukopis sudbinom njegovih relikvija, oba djela pokrivaju obje teme. *Bilješka* je zapravo polemički pregled nekoliko radova o svecu i njegovim posmrtnim ostacima u rasponu od navodnoga spisa fra Lukina rođaka Antuna Vladmirovića iz 1607. do fra Lukine vlastite knjige iz 1765.

Brojne nejasnoće vezane za sv. Šimuna i sudbinu njegova mrtvog tijela, »senza dubbio uno dei più grandi e splendidi monumenti della cristianità« (BIANCHI 1877: 354), nastale zbog oskudnosti podataka i protoka mnogih vjekova, nastojale su se rasvijetliti ili »rasvijetliti«, ne samo iz vjerskih i znanstvenih razloga, već i radi veličanja pojedinih gradova, pa i financijske koristi. Posjedovanje izvrsno sačuvanoga tijela tako znatnoga sveca pomoć je pri očuvanju vjerske vitalnosti okolnoga kraja, ali i znatan kapital za uvi-

[8] Rukopis, pisan talijanski, ima 12 nepaginiranih stranica (6 dvostrano i 2 jednostrano ispisana lista). Na prvoj po sredini piše samo citat iz *Knjige Sirahove* (44, 1): *Laudemus viros gloriosos et parentes nostros in generatione sua.* Naslov se nalazi na vrhu 2. stranice, a sam je tekst podijeljen u 17 numeriranih odjeljaka. BEZINA 1993: 275 katalogizira spis unutar RK 57 (uz nekoliko drugih spisa), naslovljuje ga »L. Vladmirović: *Sv. Šimun u Zadru*« i navodi format 19×14. Za ovaj rad koristio sam vlastitu folijaciju. Tekst je podijeljen u 17 numeriranih paragrafa. Zahvaljujem dr. Pavlu Knezoviću koji me je uputio na ovo Vladmirovićevo djelo i omogućio mi uvid u nj. Spis ću skraćeno zvati: *Bilješka.*

jek živ vjerski turizam. Valja zato razmotriti koje je mjesto fra Luka zauzeo u toj polemici, na koji je način u svoja dva djela to učinio, i koji su ga razlozi na to naveli.

U dva spisa vidljiva je razlika u diskursu, odnosno samom načinu prezentiranja. U *Životu* fra Luka je prije svega pastoralac, promicatelj svečeva kulta u narodu, i sve će u knjizi biti podređeno toj funkciji: i pseudoznanstvenost, i hiperboličnost, i slikovitost, i izvođenje razumskih argumenata, i prizivanje drevnih autoriteta. Velik je prostor, za razliku od onoga u rukopisnom djelu, posvećen izrazito »narodskoj« temi svečevih čuda.[9] Knjiga se zaključuje mislima o tome kako Dalmatinci odlaze na poklon u Loreto i sv. Anti Padovanskom, a neće svom sv. Šimi kojega pohode stranci, a »navlastito rišćani«, kojima se domaći smiju zbog priprostosti, a osim toga stranci koji dođu doživljavaju da ih se krade i vara.[10] Cijela bi Dalmacija, a ne samo Zadar, trebala svetkovati toga sveca. Na samom kraju nalazi se stara poticajno-prijeteća religijsko-trgovačka korelacija: »kako ga budete štovati, onako će se i on za vas kod Boga moliti i vi od njega milost primati« (55–56).

Bilješka je pak niz ne do kraja sređenih bilježaka o nekoliko djela koja se bave sv. Šimunom, tiskanih i netiskanih, s usporedbama i suprotstavljanjima. Nakon što je spomenuo šest spisa (a neke i ukratko prepričao), ubacuje iznenada fra Luka (f. 3v-4, kao objašnjenje zašto jedan od onih koji su nedavno pisali o svecu, Zadranin Vicenzo Vanacca, nije tiskao svoju knjigu o Zadru) na više od jedne stranice lamentaciju o neisplativosti pisanja knjiga, jer nakon pustih obećanja »povero religioso« od knjige ne zaradi ni za kavu sa šećerom! Zatim malo piše o identifikaciji svečeve osobe, pa spominje svoju knjigu, i na kraju daje opširnu povijest svečeve relikvije, prilično različitu od one koju je dao u *Životu*, pozivajući se na historiografsko djelo koje je navodno 1607. napisao njegov davni rođak p. Antun Vladmirović (f. 5–7). Ovaj bi spis mogao biti koncept nikad napisane druge knjige o sv. Šimunu, ali i Vladmirovićeva neobavezna ekshibicija potaknuta iznenadnim otkrićem spisa Antuna Vladmirovića ili fra Lukinim literarnim nadahnućem, ili pak nekim trećim (možda usmenim) izvorom. *Bilješka* je lišena obraćanja čitatelju, ponavljanja, vjerske patetike, učenih latinskih citata[11] i eksplicit-

[9] U knjizi se tvrdi da je i sam autor doživio jedno. Kao dijete nije za godinu dana uspio naučiti ni tri slova. Nakon zavjeta i bosonogog hodočašća sv. Šimi, naučio je sva slova za jedan dan i stao napredovati u nauci. Kasnije se kao redovnik i dalje utjecao tome svecu. (54–55)

[10] To je, kako onda tako i sada, loše za turizam.

[11] Citiranje je u ovakvim djelima izraz nastojanja da djelo izgleda znanstvenije, ali to nas ne smije zavarati: način na koji se rabi ne pridonosi objektivnosti prikaza – važan je dojam, autoritarnost koju nosi citatna forma, dok se u utvrđivanju činjenica ne ide dublje od vjerovanja autoritetima. Zato su latinski citati, od biblijskih do poganskih, u onodobnoj propovjedničkoj literaturi neobično česti.

nih uvjeravanja – njezin dokumentaristički stil nema »propovjedničkog« uobličenja *Života svetoga Šime*.

* * *

Prije detaljnije analize moramo odgovoriti na pitanje: Tko je autor *Života sv. Šime*? Na knjizi je potpisan fra Luka Vladmirović. Međutim, na str. 39. čitamo: »Kako je tilo svetoga Šime pravednoga misnika i proroka došlo u Zadar, ovo je uštampano od jednoga naše provincije redovnika na 1754, koji radi poniznosti nije tio svoga imena metnuti, i za ne učiniti mu krivo mećem sve onako kako je i on štampa, i jest kako slidi.« I zaista, stranice 39–56 *Života* (2/5 teksta knjige) doslovni su pretisak iz anonimnoga djela *Nauk novoga ispovidnika*... iz 1754. stranica 78–93 na kojima se nalazi tekst naslovljen: *Od s. Scime, kadie dosca u Zadar, i od gnegovih cudesaha, dato na suncze po jednomu koije puno devot sueti* [tj. *suetom*] *Scimi, za da prauvovirni Harvachani sctiu i pram svetimse na gliubar* [tj. *gliubav*] *probugiuoju* [tj. *probugiuju*], a kod Vladmirovića je svaki znak prenesen iz anonimne knjige, uključujući i pogreške, s razlikom u tome što se u pretisku pojavilo nekoliko novih pogrešaka.[12] Premda se djelo do danas smatra i katalogizira kao anonimno, u spomenutoj Vladmirovićevoj rukopisnoj *Bilješci* imamo nedvosmislenu atribuciju: »1754. p. Giuseppe Banovaz pure minor osservante della provincia di Ssmo Redentore nel linguaggio illirico scrisse la venuta del medemo santo, il quale affatto s«è tenuto ad una storia strana ed affatto differente della mia nella sua spiegazione, benchè in sostanza intenda dire lo stesso.« (f. 2v).

Poznavajući Vladmirovićevu nepuzdanost u navođenju takvih podataka, razumno je biti oprezan kod svakog njegova navoda. U pitanju autorstva toga djela moguća su tri odgovora: autor je ili Banovac, ili sam Vladmirović, ili netko treći.

[12] Puni naslov glasi: *Nauk novoga ispovidnika u«komuse uzdarsze mnoghe stvari potribite znati, i napameti darxati ispovidnikom. Po isti naçin xivot s. Scime proroka, i gnegovo doscasaie [tj. dosascie] u Zadar, i çudesa od gnega çignena velika, data na svitlost po jednon redovniku s. p. Françesca male bratzie od obsluxegna, a prikazana i posvechena s. Scimi proroku.* U Mleczi MDCCLIV. Po Feliçu Tramontinu. Format je 16°, knjižica ima 94 stranice, ali jedan list nedostaje, što se vidi u prekidu kazala na kraju posljednje stranice. Na str. 3–4 nalazi se kratki predgovor, a glavni dio knjižice, koji sadrži upute s pitanjima za ispovijed, pokornikovim odgovorima i ispovjednikovim reakcijama na odgovore, nalazi se na str. 4–71. Premda je i taj dio zanimljiv, jer opširno i konkretno govori o moralnom nauku koji je tada bio na snazi, nas interesira drugi dio, po opsegu i sadržaju kao neki dodatak (str. 73–93). Kod Vladmirovića je svaki znak prenesen iz anonimne knjige, uključujući i pogreške, s razlikom u tome što se u pretisku pojavilo nekoliko novih pogrešaka. JELIĆ u opširnoj bibliografiji radova o moćima sv. Šimuna (1901: 160–161, bilj. 1–2), kao ni noviji autori, ne spominju to djelo.

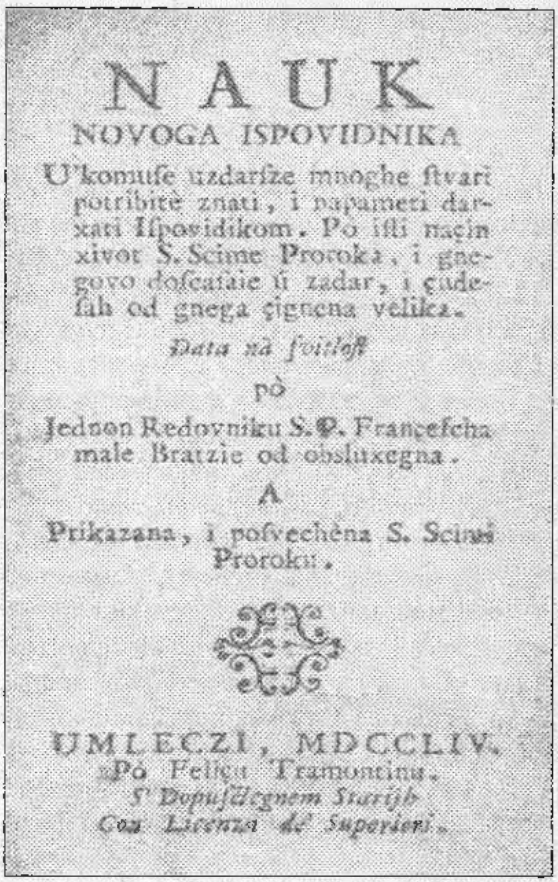

NAUK
NOVOGA ISPOVIDNIKA
U'komuſe uzdarſze mnoghe ſtvari potribitè znati, i napameti darxati Iſpovidikom. Po iſti naçin xivot S. Scime Proroka, i gnegovo doſcaſaie ú zadar, i çudeſah od gnega çignena velika.
Data nà ſvitloſt
pò
Jednon Redovniku S. P. Françeſcha male Bratzie od obsluxegna.
A
Prikazana, i poſvechèna S. Scimi Proroku.

UMLECZI, MDCCLIV.
Pò Feliçu Tramontinu.
S' Dopuſčegnem Starijh
Con Licenza de' Superiori.

Postoje dobre indikacije istinitosti Vladmirovićeva navoda o Banovcu kao pravom autoru. Ima ih barem osam. Prije svega, Banovac je zaista, kako saznajemo iz ostalih njegovih djela, u to vrijeme (pa sve do kraja 50-ih godina) tiskao beziznimno u Mlecima, nakon čega je prešao uglavnom u Jakin. Nadalje, tematika kojom se bavi u glavnom dijelu knjige (upute ispovjednicima) puno je bliža onome što je inače pisao Banovac. Zatim, u slučaju Vladmirovićeva autorstva početak njegova stvaralaštva morali bismo pomaknuti devet godina unatrag, dok Banovcu to ne bi bila ni prva ni posljednja knjiga (izdavao je barem od 1747. do 1768). Osim toga, kako ćemo vidjeti, u dijelu koji nije pretiskan Vladmirović gotovo da polemizira s anonimnom knjižicom. Potom, *Život sv. Šime* posvećen je Natalinu Banovcu, a u posveti se spominje i Josip Banovac. Nije stoga nemoguće da se u toj obitelji njegovao kult ovoga sveca, a i anonim iz 1754. na više mjesta naglašava svoju pobožnost prema njemu. Osim toga, Vladmirović u djelu *Slavodobiće kršćansko* pripisuje Banovcu više knjiga negoli je nama poznato; ovo je rijedak primjer kad daje i konkretno anonimno djelo, koje bi zaista moglo biti Banovčevo. Uz to, Vladmirović Banovcu pripisuje knjigu u vrijeme kad je ovaj još živ (1770.), a mogao je biti živ i pretpostavljeni treći autor. Vjerojatno su mnogi pripadnici provincije Presvetoga Otkupitelja kao i fra Luka znali tko je autor anonimne knjižice, tako da bi ovako konkretne mistifikacije u stvari staroj samo 16 godina čak i Luki Vladmiroviću bile teško izvedive. Naposljetku, da je Vladmirović htio uzveličati Banovca (što se obično navodi kao motiv čestih davanja krivih podataka u njegovim djelima), radije bi ga eksplicitno imenovao u tiskanom djelu dostupnom javnosti negoli u neizdanoj rukopi-

snoj bilješci (koju, koliko je poznato, u osam preostalih godina svoga života nije izdao).

* * *

U analizi ćemo proći kroz cijeli tekst Vladmirovićevih djela, a uključit ćemo i Banovca, s obzirom da su 3/4 njegova djela umetnute doslovno u Vladmirovićevo; to što ono do sada nije obrađivano samo je dodatan razlog da mu ovdje posvetimo pažnju.[13]

Mogućnost fiktivnosti osobe sv. Šimuna, kako je već istaknuto, stare pisce nije previše zanimala kao problem. Postojala su važnija pitanja koja je valjalo riješiti. Prije svega, koju u drugim izvorima spominjanu osobu valja izjednačiti s tim svecem?

Tradicija, izvlačeći nasumično iz spisâ razne Šimune, predlaže tri osobe: jednoga od sedamdeset dvojice prevoditelja Zakona na grčki; velikoga svećenika, sina Onijina (Sir 50, 1); Šimuna Pravednika, sina Hilelova i oca Gamalielova (Dj 5, 34 i 22, 2). Prvu dvojicu pisci uglavnom odbacuju, uglavnom zbog toga što su živjeli prerano da bi priča bila vjerodostojna (prvi 2,5 stoljeća, a drugi 1,5 stoljeće prije Isusa).[14] Što se tiče potonjega, noviji autori uglavnom su sumnjičavi prema toj identifikaciji,[15] premda stariji autori (među njima i Vladmirović) nimalo ne sumnjaju da je on sv. Šimun.[16]

[13] Banovac je i sam veliki kompilator i »prisvajač« tuđih tekstova. Zato nije isključeno da je i njegovoj pripovijesti o sv. Šimi autor netko treći. U predgovoru autor kaže (str. 3): »Stavio sam na kraju život s. Šime, njegovo došašće u Zadar i nika čudesa koja je činija, za da se većma pram istima svetim u devocionu utemeljite i druge probuđujete.« I zbog toga razloga i zbog moguće sumnje u Vladmirovićeve riječi Banovčevo bi se ime kroz cijeli ovaj rad moglo pisati pod navodnicima.

[14] I najkonzervativnija tradicija teško je prihvaćala mogućnost višestoljetnoga boravka na zemlji nakon vremena patrijarha.

[15] »Con più verosimiglianza (cf. ad es. Zahn, Plummer) è stato identificato con Simeone, figlio di Hillel e padre di Gamaliele (*Act.* 5, 34), del quale peraltro le fonti rabbiniche danno soltanto il nome. Ma Hillel morì il 13 d. C. a ca. centoventi anni; e tutto il contesto presenta S. come un vegliardo.« SPADAFORA 1968: 1611. Isto procjenjuje i DE AMBROGGI (1953: 623) – on navodi Stracka i Billerbecka koji odbacuju sve postojeće identifikacije. Međutim, SCHOLTISSEK (2000: 593) ispravno zamjećuje: »S.s hohes Alter nur indirekt aus dem Text erschlossen werden.« JELIĆ (1901: 163, bilj. 1) odbacuje teorije da je identičan sa Šimunom pravednikom, sinom Hilelovim i učiteljem Gamalielovim, kao i to da je bio jedan od prevoditelja Sv. pisma na grčki.

[16] U Vladmirovićevo vrijeme, pa i poprilično kasnije, ovo je bila najuobičajenija identifikacija. Jednako je s uvjerenjem da je bio (veliki) svećenik. Usp. PARMA 1819: 5–6. Napomenimo jednu podudarnost: U *Djelima apostolskim* Gamaliel se spominje dva puta (i to je jedino njegovo pojavljivanje u Bibliji): prvo je prikazan kao poštovani mudrac koji spašava apostole od linča i sugerira mogućnost da ih je ipak nadahnuo Bog (5, 34–39); na drugom mjestu spominje ga Pavao iz Tarza kao svoga učitelja, odnosno hvali se njime kao jamcem svoga židovskog pravovjerja (22, 2). Isti sv. Pavao bio je vjerski mentor i jedan

Zanimljiv je način na koji Vladmirović u *Životu* ulazi u tu raspravu. On naime počinje *in medias res* s pričom o Šimunu koji je prevodio Zakon, bez naznake teme i upozorenja da se radi samo o jednoj teoriji, i to najnevjerojatnijoj i kasnije odbačenoj (str. 9). Štoviše, kasnije se (str. 16–17) potvrđuje istinitost pričâ o Šimunu prevoditelju i Isusovu rođenju; da se u objema pričama radi o istom čovjeku još se ne niječe, već se donosi potvrdan komentar iz Eutihija. Tek kasnije prihvatit će se najmlađi Šimun kao pravi, a onaj će se prvi odbaciti ne zbog kronološkog nesrazmjera, jer Bogu je sve moguće (usp. str. 19), već zbog potvrda iz literature. Osim toga, Vladmirović oduzimajući prostor pripovijedanju o »pravom« sv. Šimunu gotovo četvrtinu cjelokupnoga teksta posvećuje ovoj teoriji koju će kasnije proglasiti pogrešnom.

Jasno je stoga da se radi o priči izdvojenoj zbog svoga literarnog potencijala i efektnog sadržaja. U osnovi je i prije Vladmirovića poznata priča o tome kako je egipatski kralj Ptolemej naručio od velikog svećenika Eleazara prijevod Sv. Pisma na grčki, a ovaj mu poslao u Aleksandriju 72 učenjaka (među njima i navodnoga sv. Šimuna) koji su za 72 dana nezavisno, a jednako izvršili zadatak. Postoje razne verzije priče, s modifikacijama i dodacima, a ovdje ćemo razmotriti neke specifičnosti Vladmirovićeva narativnog postupka.

Prije svega, činjenice koje donosi moraju biti što nabijenije simbolikom i emfazom; zato često odstupa od povijesne istine i u onim detaljima koji su u tradicionalnoj verziji vjerodostojni. Prvo, događaji su pomaknuti pola stoljeća unatrag, jer se po fra Luki radi o Ptolemeju Velikom (vladao 323.–285.), sinu Lagovu, a inače se smatra da je njegov sin Ptolemej II. Filadelf (vladao 285.–246.) prvi dao prevesti dio Biblije. Nadalje, taj je Ptolemej, tvrdi se, da dobije prijevod, pustio Židove iz egipatskog sužanjstva (oko 1000 godina kasnije nego što se sužanjstvo dogodilo). Isto tako, pojavljuje se česti topos »poganin priznaje našega Boga«: poganinu Demetriju iz Falera fra Luka u usta stavlja gotovo monoteističke riječi obraćanja kralju: »i da te pomože Bog žudinjski, to jest svemogući, koji te je uzdiga na pristolje kraljsko...« (str. 11). Povlače se, također uobičajene, paralele s novozavjetnim sadržajima: uputa apostolima »*Nolite cogitare quomodo aut quid loquamini, cum steteritis ante reges et praesides; dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini*« (Mt 10, 19) (str. 13) primjenjuje se na sedamdeset dvojicu koji su uz pomoć Božje providnosti jednako preveli Sv. Pismo: »I kako Duh Sveti prosvitli apoštole na svome došašću na Duhove, ovako je bio prosvitlio i ona

od izvora evanđelistu Luki, mogućem autoru i *Djelâ* i evanđeoskog odlomka o sv. Šimunu. Možda se tu našla inspiracija Luki za lik pobožnoga Židova koji priznaje Isusa kao Spasitelja? Ovo su, dakako, posebice s obzirom na učestalost imena Šimōn u tadašnjem židovstvu, vrlo slobodne asocijacije.

sedamdeset i dva tomačitelja« (str. 14). Imamo i topos »Božji plan dolazi u opasnost« u slici Ptolemejeva oklijevanja da organizira prevođenje.[17]

Način na koji je sv. Šimun u ovoj priči dobio obećanje iz Lk 2, 26 posebno je zanimljiv. Sv. Šimun, prevodeći Izaiju 7, 14 (*ecce virgo concipiet et pariet filium*), ne usudivši se prevesti »djevica«, jer će prijevod čitati mudri ljudi i »neznabožac« Ptolemej, prevede »mladica«. Nakon što se iste riječi u tekstu pozlate, Šimun shvati da se radi o Božjem znaku i prevede kako je i u proroku (str. 14–15). Neobično je da je u ovoj priči, dok se pripovijeda o prevođenju Sv. pisma s hebrejskoga na grčki, polazni jezik latinski, odnosno Vulgata. Višeznačnost riječi *virgo* (»djevica« i »mladica«) pruža mogućnost Šimunu da ponudi manje sablažnjiv prijevod. Ili se dakle radi o velikom Vladmirovićevu propustu (što s obzirom na njegovo solidno obrazovanje ne bih bio sklon pretpostaviti), ili je iskoristio ovu aberaciju (tradicije ili svoju) kako bi čitateljstvu iznio i taj zgodan detalj.

U ovakvoj vrsti literature istaknuto mjesto imaju okrugli i simbolični brojevi: 308+42=350 godina Šimunova života, 3692+308=4000 godina prije Isusova rođenja stvoren je svijet,[18] 6×12=72 prevoditelja Sv. pisma, isto toliko dana prevođenja Sv. pisma.

Cijela ova uvodna priča, na prvi pogled nepovezana sa samim sadržajem, služi kao katalizator religioznog raspoloženja; doživljaj čudesnoga Božjeg djelovanja u davnoj predkršćanskoj prošlosti priprema čitatelje na ono što slijedi; bajkovita atmosfera mita spaja Stari zavjet s Novim, a »pravi« sv. Šimun sada može stupiti pred duše naviknute na smislenost i usmjerenost Božjega plana.

Nakon priče o Šimunu prevoditelju, Vladmirović ne daje odmah svoje mišljenje. Između »dostojnih naučitelja« koji tvrde da je to sv. Šimun koji je primio Isusa on citira patrijarha Eutihija Aleksandrijskog iz 9. st. (str. 16–18), te iznosi prigovor nekih da ljudi u to doba nisu više živjeli po više stotina godina (str. 18–19). Nastavlja: postojala su tri sveta Šimuna (koji su svi bili veliki svećenici, a zvali su se Prorocima i Pravednicima), a ne postoji konsenzus koji je od njih Zadranin: 1) prevoditelj Sv. pisma; 2) sin velikoga svećenika Onije o kojemu se govori u Sir 50, 1; 3) sin svećenika Hilela, rođen oko 120. g. pr. Is. Drugi ne dolazi u obzir jer je potvrđeno da je umro. Između preostalih Vladmirović se odlučuje za posljednjega, jer »razlozi jači

[17] Isti topos imamo i kod kasnije opisanih događaja vezanih za svečevo tijelo: Karlo Drački i Margareta, zahvaćeni olujom, nisu htjeli odmah vratiti se u Zadar, a kapetan broda na relaciji Jafa-Lisabon odbio je isprva primiti sv. Šimuna na brod.

[18] Uzmemo li u obzir iz davnina poznato »kašnjenje« našeg kalendara od vjerojatno četiri godine u odnosu na stvarno vrijeme Isusova rođenja, dolazimo do popularnog »izračuna« Jamesa Usshera iz 17. st, po kojemu se Stvaranje dogodilo 23. listopada 4004. g. pr. Is.

i mogući[j]i« govore za njega (20–21). Osim citata iz komentara Evanđelja koji je napisao Cornelius a Lapide (1567.–1637.) (str. 24), te »razloge« (koje je najavio) Vladmirović ne daje. *Bilješka* također iznosi *tri* teorije, vrlo sažeto, i ponavlja izbor najmlađega za zadarskog sv. Šimuna (4–4v).

U polemici o Šimunovu dostojanstvu Vladmirović (za razliku od današnjih učenjaka, kako smo vidjeli) odlučno tvrdi da je bio svećenik, a nalazi i potvrde za to (doduše sve daleko novije od biblijskog vremena): citatima sv. Metodija iz Tira, sv. Epifanija, sv. Ćirila Jeruzalemskog i Lirana potvrđuje da je bio svećenik, a navode se i drugi koji isto to tvrde. »Sofronio patrijarka Jeruzolimski sedmoga vika pisoc naučni, Leo Cesar, Dionisius, Cartusianus, Lodolfus, Caictanus, Canisius etc.« Ima još jedan razlog: prikazivanje djeteta Bogu i blagoslivljanje bili su »misnički poslovi« koje sv. Šime po židovskom zakonu ne bi bio smio obavljati da je bio laik (str. 24–28). Štoviše, za fra Luku današnji bi autori bili »luđaci koji kradu poštenje svetom našem Šimi« tvrdeći zbog apozicije *homo* (u izvorniku ánthrōpos) da svetac nije bio svećenik (str. 22). Jasno je da on ne propušta istaknuti niti jednu pojedinost koja bi mogla uveličati sv. Šimuna. To pokazuje i njegovo naglašavanje i izvođenje ostalih svečevih »poželjnih« osobina: da je bio pravednik dokazuje to što je primio Isusa (a to grešnik ne može), a da je bio prorok dokazuju njegove riječi u hramu Mariji: *»Ecce positus est hic in ruinam et resurrectionem multorum et tuam ipsius animam pertransibit gladius.«* (str. 28–29). Kasnije će ga (str. 38) čak nazvati i »biskupom jeruzolimskim«.

Pitanje svečeva pokopa (direktno vezano za kasniju sudbinu relikvija) intrigiralo je autore kroz stoljeća. Danas je jasno da spekulacije o mjestu pokopa nemaju smisla. »Quanto viene affermato del luogo e di sepoltura e delle reliquie di S. è privo di ogni fondamento storico« (SPADAFORA, 1968: 1611; JELIĆ, 1901: 164–165) piše kako su vijesti o Šimunovu grobu u okolici Jeruzalema nastale stoljećima nakon svečeve smrti, tako da se ne valja puno pouzdavati u njih. Ipak, kao najvjerojatniju prihvaća pretpostavku da je on bio kod Jozafatove kule.

Ni Vladmirović ne ulazi u nagađanja o mjestu pokopa, ali u *Životu* citira zanimljivu pojedinost kod kardinala Baronija: *»Nec tamen a sacerdotibus postremum honorem [s. Simeon] consequutus et humanatus est ea (inquit) esse causa putatur, quod palam Christi adventum annuntiantis in se sacerdotum caeterorum invidiam et odium concitavit«* (str. 31). Pet godina kasnije, u *Bilješci*, mrtav hladan i bez komentara suprotstavit će se tom prije prihvaćenu sudu: »fù sepolto more solito in sepolcra scavata nel sasso« (f. 5). Možda se dakle i nije sasvim slagao s Baronijevim navodom, ali bilo je šteta uskratiti čitalačkoj publici *Života* tako rječit i slastan detalj. U istoj je službi i sasvim fantastična (ali i prije Vladmirovića poznata) epizoda o svečevu odlasku u limb da navijesti ondje zatočenima kako je Utjelo Izraelova došla. (str. 30)

Vladmirovićeve historiografsko-literarne pobude još se snažnije manifestiraju ako njegov prikaz usporedimo s Banovčevim, čiji je dio o biblijskom sv. Šimunu vrlo kratak u odnosu na Vladmirovićev (kod Banovca oko 20% ukupnoga teksta, kod Vladmirovića u *Životu* oko 60%). To znači da je Vladmirović svoj glavni doprinos vidio u osiguravanju svečeve veličine na prikladnom terenu biblijskoga vremena. Ovdje leži i objašnjenje naslova *Život svetoga Šime...* – Vladmirović doista sam piše samo o biblijskoj osobi sveca, dok dodatku o njegovim moćima nije autor, već ga je preuzeo od drugoga pisca.

Banovac se ne upušta u spekulacije o svečevu podrijetlu i pravom identitetu; on se ograničava na napomenu (str. 75) da u Sv. pismu »ne piše ništa od koga izlazi njegovo rođenje.« Glede Šimunova svećeništva također je vrlo suzdržan (str. 76): »Govore niki naučitelji da je s. Šime bio misnik u starome zakonu i u Jeruzolimu naučitelj i tumačitelj s. Pisma«, te iznosi legendu o tome kako je naišao na odlomak *Evo djevica će začeti...* i posumnjao, ali ga je nadnaravno vraćanje riječi u stari oblik nagnalo da povjeruje.[19] Nasuprot tome, Vladmirovićeva opširnost, uvjeravanje, i obilje citata jasno odaju drugačiji karakter njegova prikaza – važno je uzveličati sveca, i svi su postupci tom cilju podređeni.

* * *

Kad su jednom utvrđeni identitet i nadasve dostojanstvo i važnost sv. Šimuna Bogoprimca, u fokus dolazi drugi dio priče: sudbina svečevih relikvija. Taj se sklop može podijeliti u dvije teme: a) utvrđivanje mjesta gdje se tijelo nalazi te načina i vremena na koji je na to mjesto došlo i b) prikaz kulta relikvije (pojedinosti oko čuvanja i čašćenja relikvije, čudesa po svečevu zagovoru). Oko prvoga su se od tih pitanja ponajviše lomila koplja, a izgleda da ni do danas nije definitivno riješeno.

Vladmirovićeva knjiga *Život svetoga Šime* bavi se opširno objema temama (i to je dio koji je pretiskan iz Banovčeve knjižice),[20] dok rukopisna *Bilješka* govori samo o prvoj, ali je osvjetljava iz više perspektiva, dajući i mišljenja drugih autora.

Prvo valja cijeli problem ukratko skicirati. Ono oko čega se sve verzije priče slažu jest to da se tijelo svetoga Šimuna Bogoprimca stoljećima nakon pokopa našlo u Europi, čudesno sačuvano i predano narodnom štovanju.

[19] Detalj paralelan (ali ne jednak) onom s oklijevanjem pri prevođenju Sv. pisma (v. gore).

[20] Zato u tom dijelu kad govorimo o Banovcu, imajmo na umu da je sve doslovno pretiskano i kod Vladmirovića.

Pri tome se trase njegova kretanja razlikuju, a ovo su glavne (u zagradi je vrijeme dolaska u mjesto ispred zagrade):[21]

a) Palestina[22] – Zadar (13. st.)
b) Palestina – Carigrad (6. st.) – Mleci (13. st.)
c) Palestina – Carigrad (6. st.) – Mleci (početak 13. st.) – Zadar (sredina 13. st.)
d) Palestina – Carigrad (6. st.) – Zadar (13. st.)

Verzija a) ona je koju prihvaćaju Banovac i Vladmirović i većina starijih istočnojadranskih pisaca. Nije teško pogoditi da se mletački autori radije drže verzije b). Neki noviji istraživači skloni su vjerovati u itinerar pod c), dok verziju d) nalazimo u suvremenim »neutralnim« prikazima, koji ne zauzimaju stav, već samo iznose legendu, npr. DE AMBROGGI 1953: 623 (godina dolaska u Zadar je 1243.), SCHOLTISSEK 2000: 592 (ista godina dolaska).

Opširno je o problemu pisao JELIĆ (1901.), i njegova vrlo informativna rasprava (premda su mu teze kasnije osporavane)[23] uklanja potrebu da se o samom problemu ovdje piše šire nego što je to potrebno za ovu analizu.[24]

[21] Ovdje se u obzir uzima samo najveći dio tijela; zanemaruju se sitnije relikvije kojih je bilo posvuda, a za koje također postoje teorije o podrijetlu, o čemu opširno piše JELIĆ 1901.

[22] Pod ovim nazivom obuhvaćeni su i Sirija i Jeruzalem i Jafa – manje važna i jasna pojedinost polazišne točke potpuno je u sferi mitske imaginacije, zato je i moguće u ovom dijelu svesti razne verzije na jedan naziv.

[23] Jelić smatra kako je dokazao da je tijelo od 6. st. bilo u Carigradu, zatim je u Četvrtom križarskom pohodu (1204./05.) preneseno u Mletke, da bi u vrijeme mletačke kolonizacije Zadra 1243. bilo poklonjeno Zadru. Predaju o izravnom prijenosu tijela s istoka u Zadar podupirala je po njemu hrvatsko-ugarska vlast iz političkih razloga. Međutim, BRUNELLI (1974: 420–425) tvrdi da navedene kolonizacije nije ni bilo (RAUKAR 1977: 29 je pak ne dovodi u pitanje), a o poklanjanju relikvije velikom jadranskom rivalu kaže (str. 422): »considerato il sentimento religioso di allora, e la gelosia, con cui le singole città custodivano le proprie reliquie, è impossibile che ciò avenisse.« On odbacuje i sve ostale hipoteze o prenošenju relikvija iz Mletaka. Zanimljiv je slučaj BIANCHIJA koji je 1877. (str. 44) tvrdio, pozivajući se na Farlatija, da je tijelo u Zadar došlo u vrijeme biskupa Lovre Periandra (1247.–87.), ali 1888. (str. 31) citira bez komentara staru anonimnu bilješku koja spominje godinu 1213.

[24] Mora se ipak napomenuti da Jelić zapada u neznanstvenost, jer nakon što je na više stoljeća izgubio svečevo tijelo, sada vjeruje srednjovjekovnoj priči da se ono odjednom pojavilo u Carigradu. Kad je jednom nit izgubljena, svi koji pretendiraju na posjedovanje tijela jednako su u pravu i svaka rasprava gubi smisao – zato i nije potrebno Jelićevo objašnjenje (bilj. 1. na str. 168) kako »brachium s. Simeonis« (jer ih je po Francuskoj bilo nekoliko) znači »reliquia de brachio«: po tadašnjim kriterijima svetački su leševi uglavnom bili storuki, stonogi i stoglavi. Može se samo raspravljati o tome gdje je i kako završilo (nečije) carigradsko tijelo, ali ne i gdje je i kako završilo tijelo sv. Šimuna. Ako od starijih autora i ne trebamo očekivati toliku razinu sumnjičavosti, Jelićevu se radu (objavljenom ne u ka-

Nama je zanimljivo kako se prema njemu postavlja Vladmirović, tim više što je u dva svoja spisa dao nekoliko međusobno vrlo različitih viđenja sudbine časnih relikvija, od kojih niti jednom ne priznaje vlastito autorstvo.

U *Životu* daje samo jednu verziju (Banovčevu), ali *Bilješka* ih ima tri: dvije kratke i jednu dugu. Prvoj je i trećoj autor navodno fra Lukin »bisavo« fra Antun Vladmirović (u svojoj *Povijesti Dalmacije* iz 1607.),[25] a drugu je, tvrdi autor, 1754. napisao fra Josip Banovac (f. 2v–3).[26] Vladmirović spominje i djela drugih pisaca: rukopis Lorenza Fondre iz 1686.,[27] knjigu Luigija Legatija[28] u kojoj se tvrdi da je pravo tijelo u Veneciji, kao i neizdani odgovor Francesca-Marie Farnija s tvrdnjom da je tijelo u Zadru, te naposljetku rukopis Vicenza Vanacce o dolasku svečeva tijela u Zadar. Djelo starijeg Vladmirovića koje fra Luka prepričava nisam pronašao i moguće je da se ovdje radi o još jednom iz niza Vladmirovićevih izmišljenih slavnih rođaka.[29]

Teorija koju prate sve verzije prisutne kod Vladmirovića gore je navedena pod a). Osnova su im sljedeće tvrdnje: svečevo je tijelo iz Palestine u 13. st. brodom došlo u Zadar; brod je plovio drugamo, ali je na nadnaravni način završio u zadarskoj luci; u otkrivanju tijela sudjelovalo je još jedno čudo; svečev kult ustanovljen je odmah po prijenosu tijela. Ostalo se razli-

kvu župnom listu, već u Akademijinu *Radu*) na zanemarivanje te važne pojedinosti teško može »gledati kroz prste«. Poštujući tradiciju i izbjegavajući kompliciranje i sam ću svjesno počiniti »propust« i pisati ime sveca/relikvije bez navodnih znakova i modifikatora, kao što su »navodni«, »pretpostavljeni«, »takozvani«. Na kraju, suvišno je dodavati kako bi se i starost tijela i opravdanost sparivanja pojedinih separiranih čestica s njime mogle utvrditi suvremenim kemijskim i radiološkim postupcima. Prije stotinjak godina svećenik (!) Jelić nije smio niti podignuti staklo nad relikvijama radi ispitivanja. A danas?

[25] VLADMIROVIĆ već u *Životu* (str. 38) iz pisma Vicenza Vanacce saznaje da je fra Antun »nel suo istorico compendio della Dalmazia stampato in Venezia l'«anno 1607« pisao o relikviji sv. Šimuna, dok u *Bilješci najavljuje* (f. 2): »1607. scrisse difusamente e dottamente il mio bisavo di felice memoria p. Antonio Vladmirovich, minor osservante della provincia di Bosna Argentina ... l«autorevole asserto in proposito della venuta del medesimo santo profeta Simeone.« Zatim (f. 5): »altro non si legge d«esso [sc. del corpo di s. Simeone] presso alcun scrittore, fuor che il seguente caso miracoloso, come venne a Zara in maniera sequente, come lo descrisse celebre cronologo e uomo dottissimo in suo tempo p. Antonio Vladmirovich di Narenta e della Provinzia di Bosna aluno in sua storia universale data alla luce 1607.« Djelo je navodno napisano na hrvatskom.

[26] To je knjiga, dio koje Vladmirović pretiskuje u *Životu* (v. gore).

[27] Puno korišten kod pisaca 18. i 19. st., ali objavljen tek 1855. u Zadru pod naslovom: *Istoria della insigne reliquia di San Simeone profeta, che si venera in Zara, scritta da Lorenzo Fondra nel secolo XVII ed ora per la prima volta pubblicata con annotazioni ed aggiunte.*

[28] Vladmirović mu ne spominje ime. Radi se (N. N. 1869: 165; JELIĆ 1901: 160, bilj. 1) o djelu *De Simeone Christum in ulnas suas excipiente dissertatio historico-critica, in qua etiam de loco agitur ubi modo eius lypsana existunt* iz 1758.

[29] Kako će se pokazati, ima razloga sumnjati u to. Opširno o fra Lukinoj sklonosti krivotvorenju piše URLIĆ (1912). O pitanju identiteta fra Antuna v. niže.

kuje: Banovac iz *Života* i Banovac iz *Bilješke* malo, a »Antun Vladmirović« u odnosu na obje verzije Banovca znatnije.

U preglednoj bi se usporedbi razne verzije priče koje se kod Vladmirovića nalaze mogle prikazati ovako:

	Banovac / *Život sv. Šime*	*Bilješka*	
		J. Banovac	»A. Vladmirović«
vrijeme prenošenja tijela u Zadar	–	–	4. 2. 1213.
prenositac	pobožni vjernik	francuski trgovac	sv. Šimun (nepoznati trgovci)
dospijeće broda u Zadar	oluja	–	svečevo kormilarenje
polazišna luka	Sirija	–	Jafa (Sirija/Numidija)
ciljna luka	Mleci	–	Lisabon
u priči sudjeluju redovnici	da	da	ne
redovnike zatječu pri	iskopavanju tijela	ukopavanju tijela	

Kao što sam fra Luka kaže (f. 2v), njegova verzija i ona iz Banovčeva spisa razlikuju se samo u pojedinostima,[30] a osnova je priče ista (premda Vladmirović Banovčevu verziju prepričava ukratko i bez većine detalja). Ono što je karakteristično za Banovčevu priču (i najrašireniju legendu o prijenosu relikvije u Zadar) jest upletanje elemenata koji pripadaju tematici kasnijih svečevih čudotvorstava, a zabilježeni su u obliku zavjetnih ploča na srebrnoj raci sv. Šimuna (o raci v. niže). Jedan putnik na brodu koji ide iz Sirije za Mletke nosi sa sobom svečevo tijelo. Brod upada u oluju i prisilno pristaje u Zadar. Oluju su poslale »sotone paklenc« (kojima valjda treba biti zahvalan što je tijelo završilo baš u Zadru). Banovac (odnosno legenda) tako pokušava protumačiti sliku s lijevog boka rake na kojemu je prikazano spašavanje lađe od brodoloma. Mali demon u zraku trese jarbol, a sv. Šime

[30] Može se postaviti pitanje na koju to »svoju« misli Vladmirović, kad ništa ne atribuira sebi. Kad kaže (*Bilješka*, f. 2v): »[Banovacz] affatto s«è tenuto ad una storia strana ed affatto differente della mia nella sua spiegazione«, koju verziju smatra »svojom« – onu za koju je u *Životu* (str. 39) napisao da je prijepis Banovčeva teksta iz 1754., ili onu za koju kaže (*Bilješka*, f. 5) da joj je autor Antun Vladmirović? Ako uzmemo u obzir da su verzija iz *Života* i »fra Antunova« prilično različite, da razlike između pretiskane i prepričane Banovčeve verzije nisu »affatto« (već samo neznatno) različite, te da u *Bilješci* »prihvaća« »fra Antunovu« verziju kao svoju, zaključak je da Banovac pod »svojom« misli na verziju »fra Antuna«, a da verziju iz *Života* i dalje dosljedno naziva Banovčevom. Razlike između Banovčeva teksta i sažetka u *Bilješci* moramo pripisati Vladmirovićevoj nepažnji i zaboravljivosti – i da Banovac nije autor anonimne knjižice iz 1754. (a sigurno je da Vladmirović nju iznosi), ostaje činjenica da je Vladmirović u prepričavanju nekih detalja pogriješio.

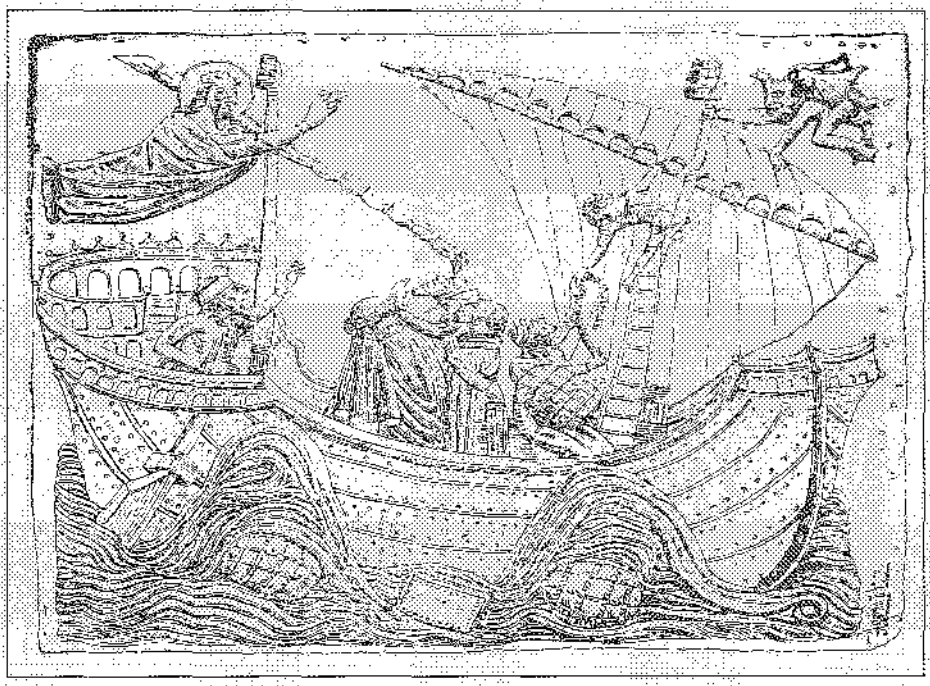

pritječe u pomoć. Na prikazu se vide i mornari koji bacaju teret u more, što možemo povezati s Banovčevim prenosiocem tijela koji požrtvovno baca svoju odjeću u more ne bi li se ozbiljnije razbolio i završio na obali sa škrinjom.[31] Bolesni putnik završava na njezi kod redovnikâ, ali kako mu je smrt sve bliža, otkriva da sa sobom nosi nešto važno, za što se iz putnikovih spisa sazna da je svečevo tijelo.[32] Redovnici planiraju prije otvaranja gradskih vrata otkopati sv. Šimu i postaviti ga na štovanje u svoju crkvu, ne bi li je tako obogatili. Ali trojica gradskih upravitelja, upozoreni u snu, zatječu redovnike u činu otkopavanja, te se glas o svecu proširi gradom. Ceremonijalnim postavljanjem relikvije u crkvu sv. Marije započinje svečev kult u Zadru.

Priča »Antuna Vladmirovića« bitno se razlikuje. Po njoj, na trgovački brod koji ide iz Sirije za Lisabon ukrcava se starac sa škrinjom. Cijela posada padne u san (a kao posljednji na starčev nagovor i kormilar), da bi

[31] JELIĆ (1901/2) odbacuje pretpostavke da se prizor odnosi na dolazak tijela u Zadar ili slučaj s Margaretom (v. niže). Zaključuje da se radi o zavjetu nepoznatog velikaša s početka 13. st. koji je majstor prikrpio na raku ili kopirao. Tvrdi da je vulgarna legenda nastala nakon 1380. na temelju pogrešnoga tumačenja ovoga prizora i slike otkopavanja tijela.

[32] Putnik prvo laže da mu je u kovčegu brat, ali naposljetku upućuje na spise koje nosi sa sobom i u kojima je zapisana istina.

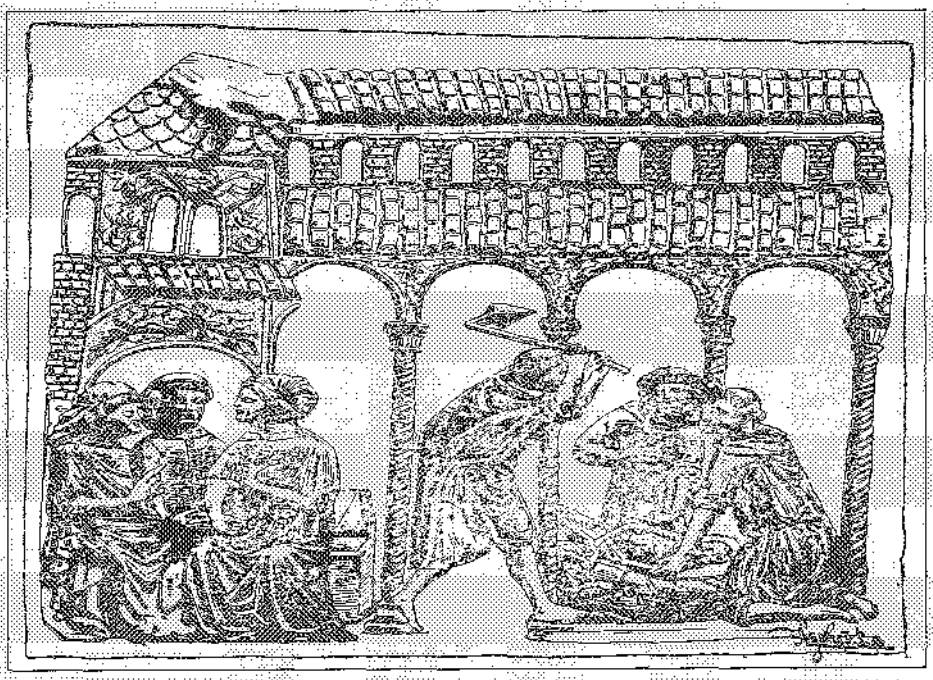

se probudila sljedećega jutra usidrena u Zadru, bez starca i škrinje. Posada gradskim upraviteljima ispriča događaj, a nešto kasnije škrinja je nađena u kapelici na groblju izvan gradskih zidina. Škrinju prenose u katedralu sv. Sofije (!?), ali ona se tri puta noću vraća na staro mjesto. U škrinji se pronalazi svečevo tijelo i spis s njegovim životopisom – svečev kult može započeti.

* * *

Bilješka je samo još jedan prilog Vladmirovićevim nastojanjima da proslavi svoju lozu. Djelo »Antuna Vladmirovića« koje je uokviruje (na početku se daje sažetak, a na kraju cijela priča) daje verziju legende o sv. Šimunu znatno različitu od svih ostalih iz skupine »zadarskih« verzija – da je ta legenda postojala i ranije i da je fra Antunovo djelo izdano ili bilo šire dostupno, svakako bismo i drugdje nailazili na sličnu priču. Stara legenda u kombinaciji sa svečevim *incognito* ukazanjem dala je novu priču, puno čudesniju i nevjerojatniju od izvorne. Brod je naime u tradicionalnoj priči na putovanju iz Jafe u Mletke prolazio blizu Zadra i nije neobično da zahvaćen olujom pristane u grad. No da bi se s puta iz Jafe za Lisabon došlo u Zadar, valjalo je dobrano skrenuti. Suvišno je spominjati kolika je količina

nadnaravnoga angažmana potrebna da se cijela posada uspava (uključujući i kormilara), da se brod sa sredine Sredozemlja za osam sati dotjera do Zadra i da se škrinja sa starcem teleportira s broda na obalu i tri puta natrag u crkvu. Oluja i san trojice načelnika (što su zapravo jedina čuda u prvoj verziji) u usporedbi su s time pravi čudotvorstveni amaterizam.[33]

S druge strane, između dviju priča ne nedostaje prikrivenih paralelizama koji mogu sugerirati da je druga priča samo »čudesnija« (a možda zato i izvornija) verzija koja je pratila opću tradiciju, nastalu modificiranjem i »ublažavanjem« prvotne. Starac koji tajanstveno nestaje nakon što je izvršio prijenos tijela lako se mogao preobraziti u »prihvatljiviji« lik putnika koji također nestaje, umire od bolesti (a zapravo se njegova smrt mogla i izbjeći). Fantastična slika uspavanih mornara i svečeva kormilarenja jednostavno se mogla razriješiti svima poznatom i nikome neobičnom (iako od nadljudskih sila izazvanom) pojavom oluje, a kovčeg koji se sam od sebe pojavljuje na groblju racionalnije se može objasniti ovako: redovnici su ga onamo donijeli u namjeri da ga izlože u svoju crkvu. Kovčeg koji »neće« u katedralu tako je postao kovčeg koji »neće« redovnicima. Isto tako, u oba slučaja imamo sudjelovanje gradske uprave kao neku vrst službene sankcije svečeva kulta.[34] Naposljetku, »Lisabon« koji potpuno isključuje Mletke iz priče mogao je biti nametan u razdoblju dominacije ugarsko-hrvatskih vladara (ili u perspektivi 18. st.), dok su se u drugim političkim okolnostima mogli učvrstiti »Mleci«.

Ovakav oprezniji pogled pokazuje da se dvije verzije priče mogu izvesti jedna iz druge: razlika je samo u intenzitetu »čudotvornosti« – stoga bi navodna verzija Ante Vladmirovića mogla biti jedno od dvoga:

- literarni pokušaj Luke Vladmirovića ili Vicenza Vanacce da se ponudi efektna priča povezana s tradicionalnom
- »necenzurirana« verzija legende u koju su prodrijeli elementi nastali u nekom trenutku prije 18. st. (možda i prije »glavne« priče)

Protiv druge mogućnosti govore »vanjski« razlozi – »fra Antina« se verzija nigdje ne spominje, a neki pisci, npr. PARMA (1819: 12), odrješito tvrde da tradicija »tramandò sempre uniforme questo avvenimento«. Međutim, ostaje mjesto za sumnju da smo ipak na tragu stare legende: verzija koju fra Luka daje u *Bilješci* omogućuje nam da prikaz oluje na lijevom boku rake objasnimo kao zavjetnu ploču (jer u toj verziji nema oluje), uklanja

[33] Autor je za umetanje u priču svečeve osobne intervencije inspiraciju mogao naći u legendi o drugom zadarskom zaštitniku, sv. Krševanu, koji je sv. Zoilu u viđenju javio gdje da potraži njegovo tijelo.

[34] U prvoj verziji gradski službenici doživljavaju viđenje u snu, a u drugoj ispituju mornare (kao što u prvoj ispituju redovnike na groblju). Nadnaravne se sile često služe snom kao prostorom lake manipulacije bilo ljudskom psihom (prva verzija) bilo tijelom (druga verzija).

potrebu da putnik izmišlja priču o bratu, a likvidira i čudno konspirativno ponašanje redovnikâ. Uz to pitanje ne smijemo zaobići pitanje identiteta »fra Antuna Vladmirovića« i njegova djela.

Pisci 19. stoljeća spominju toga autora, no novija historiografija, uzevši u obzir fra Lukinu nepouzdanost, dovela je u pitanje njegovo postojanje. Isprva se čini da ANTOLJAK (1992: 91) vjeruje VALENTINELLIJEVU (1855: 8) navodu o postojanju Antuna Vladmirovića: »Od historiografa koji ne pripadaju ni jednom od ova tri kruga [šibenskom, dubrovačkom, kotorskom], u prvom redu stoji *Ante Vladomirović* (Vladmirović). On je 1607. tiskao u Veneciji svoje djelo pod naslovom «Compendio storico della Dalmazia».« Međutim, pišući kasnije u istoj knjizi o fra *Luki Vladmiroviću* (str. 284, bilješka 1241) kaže: »Već navedeni Antonio Vladimirić, prema pisanju Ljubića, tiskao je u Veneciji 1607. g. »Compendio storico della Dalmazia« (s. Gliubich, o.c, 312),[35] ***što je malo teže vjerovati*** [naglasio Š. D.].« Iz navedenoga je jasno da Antoljak nije imao u rukama navodnu fra Antunovu knjigu. Ljubiću vjeruje V. Deželić u *Znamenitim i zaslužnim Hrvatima* (Zagreb 1925, *s.v.*) koji kao jedinog historijskog Vladmirovića uz fra Luku navodi Antuna (ali ne fra), i to kao autora djela »Compendio storico della Dalmazia«, Venecija 1607. Koliko je poznato, nitko prije Luke Vladmirovića ne spominje tog historiografa koji je navodno bio »celebre cronologo e uomo dottissimo in suo tempo« (*Bilješka*, f. 5). Čak ga ni Vladmirović ne spominje u svojim historiografskim djelima (nastalima odreda nakon *Života*) u kojima tako slavnoga pretka ne bi prešutio: možemo dakle pretpostaviti da su vijest o toj osobi Ljubić i ostali stariji istraživači preuzeli upravo iz *Života*, a da se kasnije ona prenijela i u 20. stoljeće, premda sâmo djelo nije nikada pronađeno niti prije fra Luke spomenuto.

Neobično je što »fra Antunovu« priču, vrlo živu i inače nepotvrđenu, a toliko različitu od one iz *Života*, fra Luka nije uvrstio pet godina ranije u svoju knjigu o sv. Šimunu. Naime, o njemu i njegovoj *Povijesti* piše na način kao da su i djelo i pisac vrlo poznati. A da njegovo djelo nije »otkrio« u razdoblju nakon tiskanja knjige, već prije, dokaz je da ga spominje (i citira) već u *Životu* (str. 38): »Il padre f. Antonio Vladmirovich de« Minori Osservanti della provincia di Bosna nel suo istorico compendio della Dalmazia stampato in Venezia k«anno 1607. trattando di Zara così ragiona: »Zadar, koji je mnogo proslavljen porad tila S. Šime biskupa jeruzolimskoga, ko[j]i j« obrizova našega spasitelja Isukrsta, koje tilo bi doneseno u ovi grad iz Jeruzolima od jednoga trgovca, koji grediše u Franciju, i jest postavljeno blizu

[35] LJUBIĆ (1856: 312) pod natuknicom *Vladmirovich, Padre Luca* piše: »Un certo *Vladomirovich Antonio* stampò nel 1607 a Venezia un *Compendio storico della Dalmazia*«.

mora u jednu crkvu pofaljenu«.« (*Uspomena* koju je autoru dao zadarski dominikanac »lektur« Vincenzo Vanacca, a poslana je iz Zadra[36]) – on dakle iz Vanaccina (za njega Vladmirović kaže da zbog siromaštva nije uspio tiskati svoju knjigu o svetom Šimi) pisma saznaje za djelo fra Antuna, tako da nam preostaje pretpostaviti ili da je fra Luka tek kasnije došao do knjige svoga slavnoga prethodnika i rođaka, knjige koja se zatim zagubila, ili je Vanacca »podvalio« Vladmiroviću rođaka i vlastitu rukopisnu priču, ili je to isto nama pokušao napraviti genealogoman fra Luka.

Čudne su i neke geografske nekonzistentnosti: u kraćoj »fra Antunovoj« verziji brod kreće iz Jafe u Numidiji, »o come altri vogliono« iz Sirije, dok u dužoj brod kreće iz Jafe, glavnoga grada Sirije. Nadalje, u Vanaccinoj bilješci (zapravo »citatu« iz »fra Antuna«) cilj je putovanja »Francija«, a u priči je to »Lisbona« (s time da je u sažetku Banovca u *Bilješci* trgovac Francuz, čega u knjizi iz 1754. nema). Konačno, po Vanaccinoj bilješci tijelo je donio trgovac »iz Jeruzolima«, dok u priči trgovac, ne znajući za tijelo, ukrcava starca sa škrinjom na brod u Jafi, a njegova vlastita uloga ima sasvim pasivan karakter.

* * *

Za razliku od *Bilješke*, *Život* opširno govori o svečevu kultu nakon dospijeća relikvije u Zadar, što je, kako je već istaknuto, u skladu s popularnom namjenom teksta. Cijeli je taj dio pretiskan iz Banovčeve knjižice.

Više je legendi vezano za razdoblje nakon dolaska relikvije u Zadar. Banovac, osim što spominje vlastito neobično iskustvo (v. bilj. 9[37]) govori o nastanku rake sv. Šimuna (kod Vladmirovića str. 46–49),[38] o slučaju redovnika koji nije poštovao kult sv. Šimuna, pa mu se svetac ukazao prijeteći mu u snu i tako ga obratio (str. 49–51), te o čudesnom događaju u vezi s Margaretom, ženom Karla Dračkoga (str. 51–54). Sve su to otprije postojeće i raširene legende s utemeljenjem u stvarnim događajima prikazanima na reljefima na srebrnoj svečevoj raci.

Legenda o ugarskoj kraljici Elizabeti Kotromanić govori o nastanku srebrne rake koja i danas služi kao svečev relikvijar. Ukratko, za posjeta Zadru 1377., nakon neuspješnog pokušaja da odnese prst sa svečeve ruke, kraljica se zavjetuje da će načiniti srebrnu raku za sveca, te naređuje nekim

[36] Ako »kojamu bih poslana iz Zadra« valja shvatiti kao pogrešku i pročitati kao »kojami...«, tada je bilješka poslana autoru (vjerojatno od Vanacce).

[37] Da na str. 39 nije napomenuto da će se dati tuđi tekst, i to bez izmjena, i da nije potvrđeno da se doista radi o pretisku, moglo bi se zaključiti da se radi o Vladmirovićevu iskustvu.

[38] Navodit će se paginacija iz Vladmirovićeva *Života*.

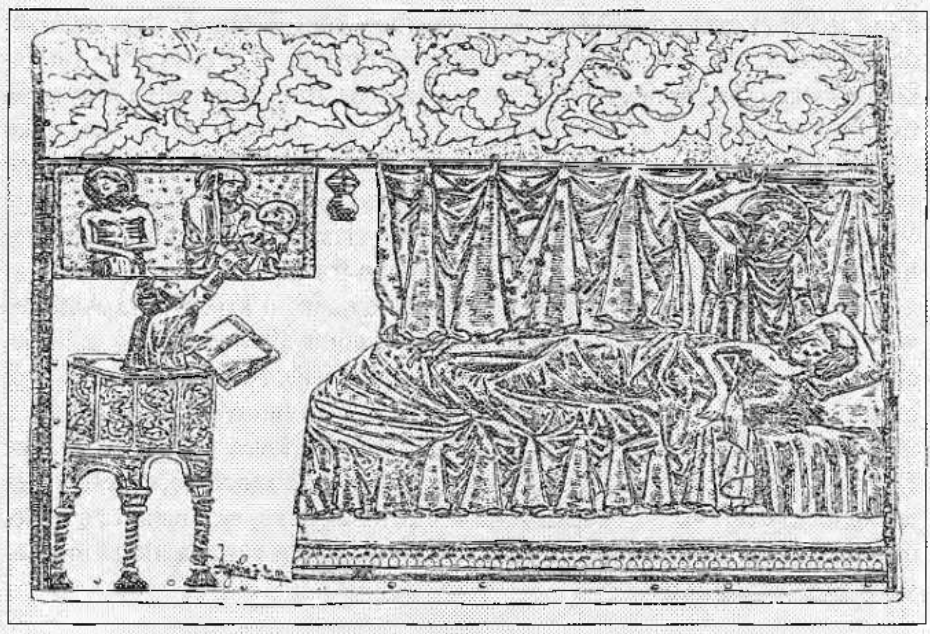

zadarskim plemićima da se o njenu trošku ona i načini. Oni se pogode sa zadarskim zlatarom Franjom iz Milana koji za 3 godine zgotovi srebrnu raku ukrašenu slikama.

Bilo da je raka naručena zbog čuda koje se dogodilo kraljici (legenda, Banovac) ili kao izraz kraljičine pobožnosti (Bianchi) ili kao posljedica zavjeta danoga u želji za muškim potomstvom (Jelić) ili pak kao izraz pukog političkog pragmatizma, odnosno ugarskog pokušaja da se Zadrani pridobiju u borbi protiv Mlečana (Praga, Jelić, Munk)[39], raka je krajem 14. st. načinjena i u nju je relikvija položena. Živahno pripovijedanje sa svim čudesnim detaljima koje je legenda nudila (pomračenje kraljičina uma, zacjeljivanje vraćenoga prsta, rana na kraljičinim grudima), pokazuje da Banovac slijepo vjeruje legendi i da sasvim uronjen u svijet nekritičkog prihvaćanja svetačke taumaturgije propovjednički nastoji propagirati kult sveca.

U politički nestabilnom razdoblju kraja 14. stoljeća, kad se Dalmacija nalazila između mletačke i ugarske vlasti, u tim političkim borbama sudjelovao je i pretendent na ugarsko prijestolje Karlo Drački, koji je kao dalmatinski vojvoda stolovao u Zadru 1372.–76. I oko njega i njegove supruge

[39] MUNK 2004: 81 upozorava kako »orkestracija svetačkih tijela u političke svrhe« dinastiji Anžuvinaca, u koju se Elizabeta udala, nije bila nimalo strana. U svom članku pokazuje kako je upravo Elizabeta »bila zadužena za simboličku konverziju svetačkih identiteta u Dalmaciji« (str. 85), naravno, u korist svoje dinastije.

rodila se legenda vezana za relikviju sv. Šimuna. Banovac nam je prepričava (*Život*, str. 51–54): Margarita, »žena Karla, duke od Dalmaci[j]e«, prije odlaska iz Zadra 1376. uspijeva dobiti komadić svečeve noge, ali im nevrijeme ne da otploviti dok ne vrate relikviju na njeno mjesto. Prisiljeni na povratak u Zadar, vraćaju relikviju. Po dolasku u Napulj Karla 15. lipnja 1381. papa Urban kruni za kralja.

Obje ove priče, motivski isprepletene (ženska [i to protumletačka, napuljska/ugarska] vladarica kao glavni lik, otuđivanje dijela svečeva leša, nemogućnost odnošenja relikvije [Elizabeta ne može izaći iz crkve, a Margarita otploviti], zavjet), vezane su za sliku na desnom boku rake sv. Šimuna i predstavljaju različite oblike širenja iste tematske jezgre. Na slici velikašica dodiruje relikviju (dvije verzije priče ne slažu se radi li se o ruci ili o nozi: to se na prikazu ne vidi dobro[40]), što je pokretački motiv legende, kasnije razrađene (a možda i poticane, kako neki autori tvrde) u prougarskoj atmosferi.[41]

Kod Banovca nailazimo i na priču o redovniku koji »nije htio vjerovati« i podložiti se svečevu kultu. Odgovarajuća slika na raci prikazuje na lijevoj strani svećenika kako govori na propovjedaonici, dok na desnoj isti svećenik leži u postelji, a sv. Šime zamahuje nad njime mačem. Legenda se i ovdje razgranala u više verzija: autori se ne slažu u tome je li svećenik bio heretik-bogumil (Jelić, Banovac) ili samo nedostojan (Petricioli), ili se ogriješio o svečev kult (Bianchi); variranje imamo i u pitanju je li kažnjen (Petricioli) ili samo upozoren u snu pa obraćen (Banovac, Jelić).

U *Životu* navedena čudesa sv. Šimuna nisu usmjerena toliko prema ljudima kojima treba pomoć, koliko služe očuvanju digniteta samoga sveca (sprečavanje da se stavi redovnicima na raspolaganje, da se s tijela odnose relikvije, da se u njega ne vjeruje). Dobrobit koju svetac donosi narodu ostaje deklarirana, ali ne i potvrđena primjerima. Valjalo je prvo upozoriti na njegovu snagu i brigu za vlastiti kult, a onda preporučiti pobožnost, jer svetac koji se tako puno trudi oko nepovredivosti svoga kulta zasigurno će biti vrlo širokogrudan prema onima koji ga obdržavaju. Osim toga, svecu koji je tako čvrsto odlučio ostati baš ovdje, u Zadru, nesumnjivo je stalo do

[40] Tako JELIĆ 1901/02: 384 tvrdi da je u pitanju desno koljeno, a PETRICIOLI 1976: 533 da je to prst sa svečeve ruke.

[41] Ovdje nas ne zanima geneza samoga prikaza. Jelić 1901/02: 281 pretpostavlja da je predaja nastala »na krivom tumačenju prizora sočbine [postupak prokazivanja krivca za zlodjelo; Š. D.] na ploči bana Pavla Šubića« i da se možda radilo o Elizabetinoj rođakinji ili naknadnom dodavanju ploče na raku. PETRICIOLI 1976: 533 samo ponavlja verziju iz legende: »Na prikazu je kraljica Elizabeta koja je ukrala svečev prst, pa nakon što nije mogla naći izlaz iz crkve vratila ga natrag na svečevu ruku.« MUNK 2004: 88 ni jednom se riječju ne osvrće na Jelićevo tumačenje, dok ga GRGIĆ 1972: 176 prihvaća.

njegove nove domovine i neće uskratiti milost pobožnicima koji mu se na tom mjestu utječu. Božji plan ne dopušta nikakva odstupanja, ljudi su preslabi za svako suprotstavljanje – nadljudska bića (Bog i sveci) najbolje znaju što i kako donosi najveću dobrobit. Zato je ovdje imitacija historiografskog postupka *ancilla* pastoralne poruke, crkvene propagande, nastojanja oko izazivanja religioznih sentimenata. Stoljetna se hagiografska usmena i pisana tradicija u 18. stoljeću združuje s odgojno-poučnim namjerama i željom pisca za vlastitim umjetničkim izričajem.[42] U 18. st, kad je Crkva bila osobito uzdrmana racionalističkim strujanjima unutar intelektualne elite, »razum« (kojega su tada svima bila puna usta) u ustima crkvenih pisaca morao je snažno ječati; ali nije to razum izrastao iz neposredne empirije ili individualnog rezoniranja – to je »razum« utemeljen na autoritetu Svetoga pisma i starih autora, na drevnim čudima i blizini leševa za koje se tvrdilo da su svetački.[43] Sukob razuma i vjere tada se kod naših vjerskih pisaca još nije razbuktao – to će se intenzivnije dogoditi tek u devetnaestom stoljeću i nastaviti u naredna dva.

U razmjerno bogatoj hagiografskoj literaturi posvećenoj sv. Šimunu Bogoprimcu djela Luke Vladmirovića ne ističu se toliko po kvaliteti i izboru tematike koliko po filološkim pitanjima koja otvaraju, pa i rješavaju. Glavna im je intencija promicanje svečeva kulta vezanoga za zadarsko svetište, zbog čega težište zanimanja spisâ nije na biblijskoj osobi sveca, već na sudbini njegovih relikvija i na čudesima koja je svetac preko njih izvršio. Vladmirović već u *Životu sv. Šime* navodi da je veći dio te knjige pretisak iz tuđega djela, a njegova nam rukopisna *Bilješka* otkriva da je autor polaznoga djela fra Lukin subrat Josip Banovac. To djelo i danas postoji (*Nauk novoga ispovidnika...*) i do sada se smatralo anonimnim, ali više razloga govore u prilog fra Lukinoj tvrdnji.

Verziju priče o svečevim relikvijama koja se pojavljuje u *Bilješci* fra Luka pripisuje fra Anti Vladmiroviću, svom vjerojatno izmišljenom rođaku iz prošlosti. Usporedba s ostalim djelima slične tematike (uključujući i *Život sv. Šime*) ukazuje na to da se radi o prilično neuobičajenoj verziji legende, puno fantastičnijoj od one koju daju ostala djela. Parcijalnost i unutrašnja nekonzistentnost verzija priče o svečevim relikvijama koje fra Luka u *Bilješci* donosi upozoravaju na oprez s kojim valja pristupati njegovim tvrdnjama, ali i onemogućuju da se do kraja točno odrede motivi njegovih postupaka i razina vjerodostojnosti njegovih tvrdnji.

[42] Usp. BOGIŠIĆ 1973: 12.

[43] Vladmirović (*Život*, str. 37) tvrdi: tko bi se suprotstavljao svjedočanstvima Crkve, čudesima i općoj pobožnosti, »more se slobodno reći da bi taki govorio protiva razlogu očito.« Prema tome, između ta dva člana stavljen je u ovom slučaju znak jednakosti.

Korištena literatura:

ANTOLJAK, S. 1992. *Hrvatska historiografija do 1918. Knjiga prva*, Zagreb.

BEZINA, P. 1993. *Rukopisna baština franjevaca Provincije Presvetoga Otkupitelja*, Zagreb.

BIANCHI, C. F. 1877. *Zara cristiana*, vol. 1, Zara.

BIANCHI, C. F. 1888. *Fasti di Zara religioso-politico-civili dall«anno 1184. av. Cr. sino all«anno 1888. dell«era volgare*, Zara.

BOGIŠIĆ, R. 1973. Hrvatska književnost XVIII. stoljeća, u: *Zbornik stihova i proze XVIII. stoljeća*, Zagreb: 7–19.

BOGIŠIĆ, R. 1974. Književnost prosvjetiteljstva, u: *Povijest hrvatske književnosti – Knjiga 3: od renesanse do prosvjetiteljstva*, Zagreb: 293–376.

BRUNELLI, V. 1974. *Storia della città di Zara*, Trieste. [1. izd. Venezia 1913]

DE AMBROGGI, P. 1953. Simeone, santo, u: *Enciclopedia cattolica*, sv. XI, Roma: 623.

GRGIĆ, M. 1972. Popis i kataloška obrada predmeta, u: *Zlato i srebro Zadra i Nina*, Zagreb: 137–181.

GRGIĆ, M. 1985. Šimun Bogoprimac, *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Zagreb.

JELIĆ, L. 1901. Moći sv. Šimuna Bogoprimaoca u Zadru, *Rad JAZU* 145: 158–225.

JELIĆ, L. 1901/2. Zadarska raka sv. Šimuna Bogoprimca, *Glasnik Matice dalmatinske* 1, sv. III: 271–283; sv. IV: 370–396.

LJUBIĆ, Š. 1856. *Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia*, Vienna-Zara.

MARGETIĆ, L. 1996. Međunarodni položaj Zadra u XII. stoljeću, *Rad HAZU* 473: 47–65.

MUNK, A. 2004. Kraljica i njezina škrinja. Lik ugarske kraljice Elizabete, rođene Kotromanić (oko 1340–1387), u historiografiji i na škrinji svetog Šimuna u Zadru, u: *Žene u Hrvatskoj*, Zagreb: 77–104.

N. N. [J. BANOVAC?] 1754. *Nauk novoga ispovidnika u«komuse uzdarsze mnoghe stvari potribite znati i napameti darxati ispovidnikom; Po isti nacin xivot s. Scime proroka i gnegovo doscasaie [i.e. doscascie] u Zadar i cudesah od gnega cignena velika / data na svitlost po Jednom Redovniku s. o. Francescha male bratzie od obsluxegna*, U Mleczi.

N. N. [«Uno della sua parrochia«] 1860. Cose patrie, *La voce Dalmatica*, Zara, god. 1, br. 20 (13. 10.): 164–166.

PARMA, G. 1819. *Storia della sacra reliquia del santo Simeone profeta esistente in Zara*, Zara.

PETRICIOLI, I. 1976. Vrijeme gotike, u: Nada Klaić i Ivo Petricioli, *Zadar u srednjem vijeku*, Zadar: 499–550.

PRAGA, G. 1981. *Storia di Dalmazia*, [s. l.].

Protovangelo di Giacomo, <www.intratext.com>, revidirano 17. 07. 2003., pristupljeno 27. 09. 2005.

RAUKAR, T. 1977. *Zadar u XV. stoljeću: ekonomski razvoj i društveni odnosi*, Zagreb.

SCHOLTISSEK, K. 2000. Simeon, frommer Israelit, u: *Lexikon für Theologie und Kirche*, sv. 9, Freiburg itd.: 591–592.

SPADAFORA, F. 1968. Simeone «il Vecchio«, u: *Bibliotheca sanctorum*. sv. XI, Roma: 1160–1161.

URLIĆ, Š. 1912. Što je napisao Luka Vladmirović, *Nastavni vjesnik* 20: 562–566.

VALENTINELLI, G. 1855. *Bibliografia della Dalmazia e del Montenegro*, Zagabria.

Vangelo di Nicodemo, <www.intratext.com>, revidirano 17. 07. 2003., pristupljeno 27. 09. 2005.

VLADIMIROVIĆ, L. 1765. *Xivot svetoga Sime Zadranina za bratju krschiane i rischiane. Ukratko skupglien sa svom pomgliom po o.p.f. Luci Vladmirovichiu iz Neretve*, U Mleczi.

VLADIMIROVIĆ, L. 1770. Memoria ricordevole della venuta di san Simeone profetta nella città di Zara, capitale oggidì della nostra Dalmazia, ch«è del 1770, *Arhiv franjevačkog samostana Zaostrog*, RK 57.

FIKCIJOM NA FIKCIJU – LUKA VLADMIROVIĆ O SV. ŠIMUNU BOGOPRIMCU

Sažetak

Fra Luka Vladmirović napisao je dva djela o sv. Šimunu Bogoprimcu: *Život svetoga Šime Zadranina...* (Mleci 1765)[44] i *Memoria ricordevole della venuta di san Simeone profetta nella città di Zara...* (1770, rukopis u arhivu franjevačkog samostana u Zaostrogu). Rad razmatra položaj tih djela u bogatoj tradiciji legendi o svecu i njegovoj relikviji, a bavi se i dvama književnopovijesnim pitanjima koja ta djela otvaraju (identifikacijom do sada nepoznate knjige fra Josipa Banovca i izvorom pojavljivanja nepostojeće knjige fra Antuna Vladmirovića u kasnijim biobibliografskim repertorijima). Zahvaljujući podacima koje donosi rukopisna *Memoria...* i njezina usporedba s tiskanim Vladmirovićevim djelom, utvrđuje se da je djelo *Život svetoga Šime...* većim dijelom identično dijelu knjižice *Nauk novoga ispovidnika...* Josipa Banovca iz 1754., a da je lik Antuna Vladmirovića najvjerojatnije fra Lukina konstrukcija koju su kasniji autori preuzeli iz *Života sv. Šime*.

[44] Osim u navođenju bibliografskih podataka, hrvatske citate iz Vladmirovićeva djela pisat ću današnjom grafijom, prilagodivši današnjim uzusima interpunkciju u citatima na svim jezicima.

ŠIME DEMO: *FICTION UPON FICTION – LUKA VLADMIROVIĆ ABOUT ST. SIMON OF ZADAR*

Abstract

Fra Luka Vladmirović wrote two works about St. Simon of Zadar: *Život svetoga Šime Zadranina...* (Venetia 1765) and *Memoria ricordevole della venuta di san Simeone profetta nella città di Zara...* (1770, a manuscript in the archives of the Franciscan monastery in Zaostrog). The paper analyses the position of these works within the rich tradition of legends surrounding the Saint and his relic, and also addresses two literary historical questions raised by the said works (identification of a yet unknown book by Fra Josip Banovac and the source of appearance of a non-existent book by Fra Antun Vladmirović in later bibliographic repertories). Owing to the information contained in the handwritten *Memoria...* and its comparison to the printed work of Vladmirović, it was possible to establish that the work *Život svetoga Šime...* is substantially identical to a part of the booklet *Nauk novoga ispovidnika...* by Josip Banovac dating from 1754, and that the character of Antun Vladmirović is most likely Fra Luka's construct borrowed by later authors from his *Život sv. Šime*.

Saša Lajšić

GENOLOŠKE POSEBNOSTI *CZUITA MIRLISNOGA NAUKA KARSCHIANSCOGA* LUKE VLADMIROVIĆA

UDK 821.163.42 (091)

I. Uvod

Czuit mirlisni nauka karschianscoga Luke Vladmirovića tiskan je 1777. godine u Mlecima, dok je drugo izdanje tiskano u Anconi 1805. godine *s' nado metnuchiem razlikim proschiegnim dopuschienim od SS. OO. Papi pò O. F. Frani Pugliasu-Remetichiu iz Castella istoga Reda, i Provincie* (franjevačkoga reda i Provincije Presvetoga Otkupitelja).[1] U ovome se radu koristimo navedenim drugim izdanjem.

Odrediti vrijednosni status i doprinos Vladmirovićeve knjižice 'književnosti tihih pregalaca' pretpostavlja odgovor na pitanje kojoj i kakvoj zaokruženoj skupini tekstova pripada[2] *Czuit mirlisni nauka karschianscoga*?

Razlog nastanka je naznačen već u podnaslovu, a detaljno obrazložen u pozdravnom obraćanju štiocu. Na korist *Illyrickome* narodu da se lako nauči moliti Bogu i drugim stvarima, potrebnim onome tko se želi sahraniti. Odnosno da i mladi i stari nauče molitve, pravilno se ispovijedati i pričešćivati. Vladmirović navodi da je u prvi i drugi dio uklopio i tumačenja kršćanskoga nauka jer se osvjedočio kroz dvadeset godina propovjedničkoga djelovanja u neupućenost puka. Uzrok tomu Vladmirović vidi u udaljenosti sela odnosno kuća od središta vjerskoga djelovanja i od crkava. Stoga potaknut ljubavlju za općom duhovnom koristi, *Czuit* stvara da svi mogu učiti ili makar oni koji znaju čitati. Na kraju će se obratiti i ostalim propovjednicima. Izravnim obraćanjem u 2. licu napomenut će svakom župniku da je dužan

[1] *Czuit mirlisni nauka karschianscoga.* Ancona, Po Nicoli Baluffi iz Novoga pritisnutia. 1805. VLADMIROVIC, 1805: 1.

[2] *(...) pripadnost književnog djela nekoj skupini ostvarenja, koja su mu po nečemu srodna je važna i za razumijevanje toga djela, kao umjetnine i za razumijevanje razdoblja kojemu ono pripada, i za razumijevanje načina na koji literatura uopće funkcionira.* PAVLIČIĆ, 1983: 5.

U Dneve Nediglne doisto oçito sotara Puk uçiti nauku Karschianscomu u čemu će mu pomoći i ova knjižica.

Ipak je višestruko zanimljiva Vladmirovićeva početna napomena štiocu da je svoje djelo ***Skupio** iz razliki kgniga, nà naçin **jedne** çelè koja kupi **med** iz **razliki** Czvitova od trava* (istaknula S. L.)[3].

Odnosno sastavio je antologiju tekstova izdvojenih iz pisane, učene tradicije pazeći da su predlošci i sami vrijedni, recepcijski provjereni, 'med' prethodnih 'cvjetova'.

Uvažavajući napomenu možda nije adekvatno primarno govoriti o kompilaciji prethodnika i suvremenika te raspravljati o ne-originalnosti[4]. Vladmirović doista ne navodi autorstvo i izvore pojedinim dijelovima, ali ističe da je tekstove preuzeo iz 'provjerenih', znači objavljenih, a time i autorstvom već ovjerenih knjiga. Tekstovima koje je uklopio vrlo se brzo prepoznaje predložak što je ustvari zanimljiva ilustracija popularnosti Vladmirovićevih uzora, u prvom redu Tome Babića i Filipa Grabovca. No znatno veću pažnju ćemo usmjeriti na izbor i genološku[5] konkretizaciju samih tekstova. Na taj će način Vladmirovićeva antologija predstavljati riznicu žanrovske raznolikosti.

II. Struktura[6] Vladmirovićeve 'antologije'

Czuit mirlisni nauka karschianscoga je sastavljen od tri dijela.

1) U prvome su zastupljene temeljne molitve, zapovijedi, navode se kreposti, tjelesna i duhovna djela milosrđa, različiti grijesi, nabrajaju se na primjer otajstva svetoga rozarija, blaženstva, moći i darovi duše, zapovijedani post i svеci. Pitanjima i odgovorima se iznose neka temeljna učenja kršćanske vjere, razmatranja o Trojstvu Oca, Sina i Duha Svetoga na što se nadovezuje pozdravljenje Gospino i pjesma koju će pjevati djeca kada usvoje nauk kršćanski kako bi ih Gospa prosvijetlila. Zatim je uvršteno šest

[3] VLADMIROVIĆ, 1805: 3.

[4] »Tipično je za hrvatsku franjevačku književnost da su tekstovi u 'cvjetovima' preradbe ili kompilacije starijih djela, što ih bitno razlikuje od antologija u suvremenom smislu. (...) Pitanje autorstva i stvaralačke originalnosti time se ne dovodi u pitanje, jer je svaki od autora takvih izbora dao svoj osebujan doprinos izvorima, preradio ih prema svrsi s kojom djelo piše i prema čitateljskoj publici kojoj ga namjenjuje.« GABRIĆ-BAGARIĆ, 2002: 65.

[5] Genologija – »disciplina koja se bavi načinima na koje pojedinačno književno djelo pripada nekoj većoj ili manjoj skupini umjetnina, i principima po kojima se te skupine klasificiraju. (...) Genologija je teorija književnih formi (rodova, vrsta, žanrova) u najširem smislu. PAVLIČIĆ, 1983: 5.

[6] Vidi *Dodatak* na kraju teksta.

djela kršćanskih, prvo u prozi, a zatim u stihovima. Prvi dio *Czuita* završit će *Litanijama* Blaženoj Djevici Mariji.

2) Drugi dio je u cijelosti strukturiran kao katehetički razgovor: u obliku pitanja i odgovora poučava se ispovijedanje i oprost grijeha, što je iskušenje, skrušenje, javljaju se razmatranja o obraćanju Bogu i čuvanju od ponovnoga sagrješenja, o presvetlom tijelu Isusovu te na poslijetku zaključak o otpuštenju grijeha svakome pravome kršćaninu pozivajući se na papu Benedikta XIV. Dio se završava liturgijskom pjesmom i ispovijedanjem svete vjere.

3) Treći dio je sastavljen od stihovanih oblika točnije od strukture poznate kao prenje ili kontrast kroz koju progovara dualistički princip odnosa duše i tijela. Vladmirović je izabrao prenje koje pripada skupini *Visio Philiberti* odnosno vizijama svetoga Bernarda te razgovoru duše i Isusova tijela na križu.

Nakon pjesme u čast Blaženoj Djevici Mariji, poznatije kao *Zdravo morska zvijezdo* i stihovane cjeline pozdrava tijelu i krvi Isusovoj, uvršten je i jedan Davidov psalam (135. psalam). *Czuit* će se zaokružiti različitim proštenjima koja su dopustili na primjer papa Klement XIV, papa Pio VI ili papa Benedikt XIII.

III. Postupak Vladmirovića priređivača

Pojedini dijelovi *Czuita* su formalno odvojeni (u prvom redu naslovima i podnaslovima) dok su eventualno povezani istim kršćanskim učenjem. Unatoč takvoj formalnoj razdiobi primjećujemo da se pojedine cjeline razdvojenih dijelova sadržajno nadopunjuju čak i nadovezuju jedna na drugu. S druge strane uočavamo da se i nauk, iako jedinstven, iskazuje u različitim žanrovskim oblicima.

Pojedine molitve, dijaloška forma pitanja i odgovora kao i djela kršćanska pripadaju moralnodidaktičnoj prozi, ali će se ona isprepletati sa stihovanim oblicima. Središnji dio prvoga dijela jesu u prozi *Dilo* od poklona, vjere, ufanja, ljubavi, skrušenja i prikazanja, kojemu prethodi građom identičan dijalog, a slijedi pjesma – čak će se i napomenuti: *recena dila staugljajuse ù pisme*[7]. Takozvani model 'kineske kutije'[8] izdvajamo na primjeru ljubavi:

[7] VLADMIROVIĆ, 1805: 19.

[8] Termin preuzimamo iz teorije naracije koja standardnu strukturu fikcionalne narativne komunikacije može oblikovati na način 'kineske kutije'. Na primjer komunikacija se može odvijati između 'autora' i čitatelja na razini ne-fikcionalne komunikacije, zatim se komunikacija može odvijati između naratora/pripovjedača i slušalaca odnosno adresata posredstvom fikcionalne razine, te između likova na razini radnje. Uvijek je riječ o istoj komunikaciji, ali na različitim razinama pri čemu je svaka razina unutar prethodne. Usp. MANFRED, 2002. (Version 1.7., 2003.). Isto na: www.uni-koeln.de/~ame02/pppp.htm

Dijaloška froma pitanja i odgovora (14. pitanje i odgovor, I. dio):

> Scto jest Gliubav?
> *R. Jest Kripoost od Boga nami ulivena, pò kojoi gliubimo Boga radi gnega istoga a Iskargnega radi gliubavi Boxie.*[9]

Narativna forma – proza u širem smislu (*4. Dilo od Gliubavi*, I. dio):

> *Moj boxe, ja Tebbe gljubim suarhu suake stuari, i vesselimse dassam Tuoi sluga, i xelim da Tebbe suak gliuby. Hottiobi imat sarcza svih Gljudih, suih Angelah, i svih suetih zà Vechma Tebbe giiubiti, i Zato obechiaem obsluxiti Tvoje svete, zapovidi gnih govorechi: Deset Zapouidih Gña Boga.*[10]

Forma stihova (*4. Dilo od Gliubavi*):

> *Jà Tè gliubim, ò moi Boxe,*
> *Sctose ikad vechje moxe:*
> *I varlose ja radujem,*
> *I ù sarczu naslagjuiem.*
> *Dasam Sluga Tebe Boga,*
> *I Isusa sina Tvoga:*
> *Ierjeboglie kraglevati,*
> *Tebbi virno posluxiti.*
> *Dabih moga ja imati,*
> *Svabih sarcza ja primio;*
> *Svih Angelou, i svetih,*
> *Zà vechemate moch gliubiti.*
> *Zato sada odlucjujem,*
> *I ú sarczu obetajem;*
> *Vas Tvoj zakon ispuniti,*
> *Zapovidi obsluxiti.*[11]

U izdvojenim dijelovima se očituje upravo zgušnjavanje građe, na primjer u suodnosu stihova i dijaloške forme, dok je s druge strane prisutna i amplifikacija postignuta promjenom žanrovske pripadnosti. U oba je slučaja riječ o stilskom i kompozicijskom oblikovanju putem svjesnoga odabi-

[9] VLADMIROVIĆ, 1805: 14.
[10] VLADMIROVIĆ, 1805: 17.
[11] VLADMIROVIĆ, 1805: 20.

ra i uvrštavanja pojedinoga teksta. Stoga prvi dio, i sadržajno, i formalno najraznovrsniji, osnovnim molitvama, taksativno navedenim katehetskim sadržajima, pitanjima i odgovorima, proznim ulomcima, vjeronaučnim učenjima te (pretežno) osmeračkim stihovima, upotpunjuje žanrovski mozaik cijele knjižice.

Kao što će i kroz XI poglavlja drugoga dijela dominirati, u obliku pitanja i odgovora, proza refleksivnoga tipa[12] izrazito moralnodidaktičnoga sadržaja, tako određenu protutežu narativnoj didaktici predstavlja treći dio, također dijaloški, ali naglašavamo, sada u stihovima.

Ako sagledamo *Czuit* kao cjelinu, možemo ustvrditi da se Vladmirović poslužio upravo mogućnostima različitih genoloških modusa kako bi ukazao na bogati vjerski i moralno-poučni sadržaj.

IV. Genološki pogled na *Czuit mirlisni nauka karschianscoga*

U prvom dijelu *Czuita* nalazi se razmatranje o duši ponovno u nekoliko podžanrovskih oblika. U obliku natuknica izdvaja se 'podatak' da čovječja duša posjeduje određene 'moći' i to Pamet, Razum i Volju.[13] Zatim će se kroz pitanja i odgovore o jednome Bogu u kojemu su tri osobe naći *prilika*: kao što u čovjeku koji je stvoren na sliku Božju jest jedna Duša u kojoj jesu tri moći – pamet, razum i volja – tako i u Bogu jest samo jedna narav, a tri osobe – Otac, Sin i Duh Sveti[14]. Osim toga u sklopu temeljnih učenja kršćanstva navode se i tri dara koja će imati duša blažena:[15] *visio, comprehensio, fruitio* odnosno viđenje, dostignuće i uživanje Boga.

Takvo variranje sadržaja ne smatramo zalihosnim već vrlo indikativnim jer je ipak Vladmirović odlučio u treći dio *Czuita* uvrstiti upravo književnu formu u kojoj se kroz povijest literariziralo pitanje duše, a to su vizije i kontrasti (prenja)[16]:

[12] Usp. FALIŠEVAC, 1980.

[13] VLADMIROVIĆ, 1805: 10.

[14] VLADMIROVIĆ, 1805: 13.

[15] VLADMIROVIĆ, 1805: 10.

[16] Zanimljivo je ovdje navesti mišljenje Slavomira Sambunjaka o značenju 'prenja' za određeni društveno-povijesni trenutak: (...) »Tako nam se dakle jedan ideološki znak, prenje, razotkriva najmanje kao zgusnut i pregnantan izraz najintenzivnijih trenutaka ljudske društvene i duhovne egzistencije.« SAMBUNJAK, 2000: 15.

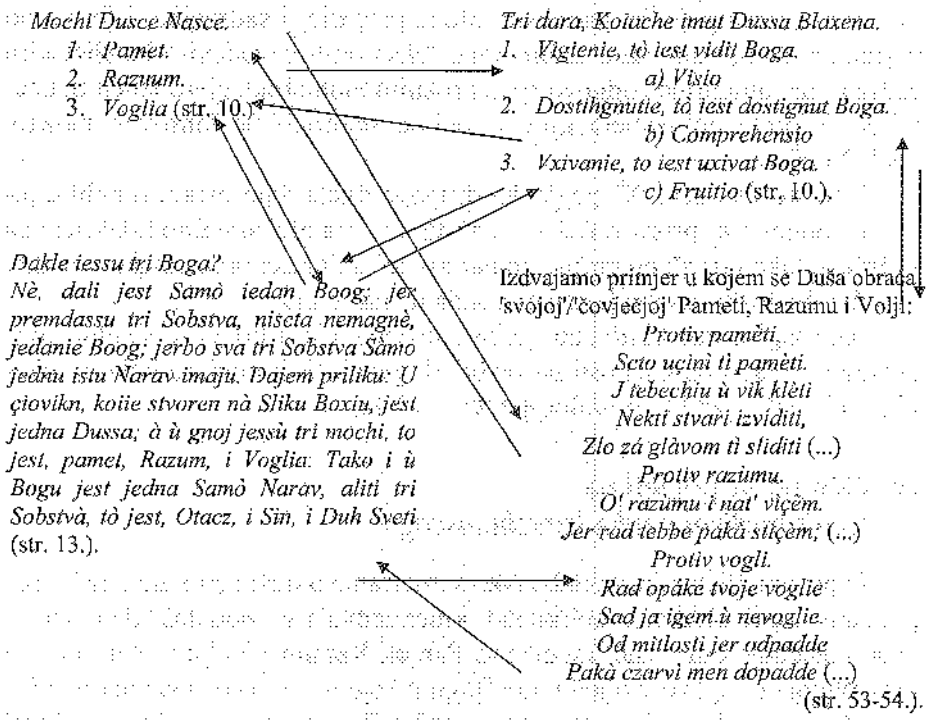

Tradicija prenja[17] je u hrvatskoj književnosti doista duga te je Vladmirović na raspolaganju imao vrlo bogat korpus iz kojega je mogao crpsti odgovarajuće stihove za svoju antologiju nabožnih tekstova. Iako je vjerojatnije da su mu versifikacijski bili bliži srednjovjekovni osmerački tekstovi nego prenja marulićevskoga tipa u dvostrukorimovanim dvanaestercima, ipak Vladmirović nije posegnuo tako daleko u prošlost. Preuzeo je stihove iz idejno i prostorno-vremenski znatno bližega korpusa. U znanosti je već uočeno podrijetlo prva dva prenja[18]. Naime, Vladmirović je u svoju

[17] »Pripovijest o svetom Bernardu koji je u snu vidio kako se prepiru duša i tijelo stoljećima je bila iznimno popularna. Pretpostavlja se da ju je 1231. godine napisao engleski biskup Robert iz Lincolna, da bi se, potom, njegova priča, pod naslovom *Visio Philiberti* ili *Visio Sancti Bernardi*, proširila po Europi. Dakako, osnovna se narativna matrica uvijek čuvala, razlike su se javljale tek pri odabiru proznog ili poetskog ruha, stilizacije ili različitih proširenja, osobito kada je riječ o opisu pakla i đavola. Viđenje svetoga Bernarda zaživjelo je i u našoj književnoj tradiciji, a o njegovoj omiljenosti svjedoče brojne varijante koje su pisane od 15. pa sve do pred kraj 18. stoljeća. Već oko 1400. godine potvrđene su prve prozne obrade.« TATARIN, 1997: 302.

[18] Prethodni istraživači (K. Eterović, Š. Urlić, G. Bujas) rado ističu povezanost Vladmirovića i Grabovca iako podaci koje navode često nisu iscrpni i povod su općim konstat-

antologiju uvrstio dijelove *Cvita razgovora naroda i jezika iliričkoga aliti rvackoga* Filipa Grabovca. Točnije Grabovčeve pjesme *Od osuđenja jedne siromašne duše* i *Tužba duše osuđene, koju čini protiv tilu svome i svim udi tilesni, – plače, viče i govori.*[19]

U trećem dijelu *Czuita* genološke posebnosti će se i dalje razrađivati. Nailazimo na 'verse' *Od jedne Dusce osugiene Hakko bih oççitovano Svetomu Bernardu,*[20] zatim na formalno odvojene *Tuxba dusce osugene*

cijama o Vladmirovićevu krugu. K. Eterović uspoređuje Grabovca i Vladmirovića, ali bez konkretne komparacije stihova. G. Bujas govori samo o prvom prenju Vladmirovićeva *Czuita* tako da samo možemo pretpostaviti da se taj naslov odnosi na oba prenja u Vladmirovića. Š. Urlić je izričit: »Posljednja nas knjižica 'Cvit mirisni' nešto zanima, jer u njezinu trećem dijelu nalazimo 'verše od jedne duše osuđene, kako bi očitovano sv. Bernardu'. Ovaj tako rado obrađivani predmet u srednjovječnoj evropskoj književnosti hrvatski su pripredili i nekoliki naši pisci. Vladmirović se nije potrudio (istaknula S. L.), ili se možda nije ni pouzdavao, da ga u versima hrvatski priredi, već je naprosto prepisao 'verše od jedne duše osuđene' iz Grabovčeva 'Cvita razgovora', samo je kadikad umetnuo svoj koji veras ili ispustio koji Grabovčev ili ga samo nešto jasnije nagodio (...).« URLIĆ, 1912: 562.

[19] Vidi *Dodatak* na kraju teksta.

[20] Zanimljivo je usporediti 'vizije' u stihovima koje su zabilježene još u hrvatskim književnim početcima. Jednom od najstarijih potvrda obrade eshatološkoga motiva 'karanja, prigovaranja' duše i tijela u stihovima smatra se tekst koji se nalazi u *Vartlu* Petra Lucića (početak 16. st.). Zanimljiva je i obrada toga motiva u ćirilićkom *Libru od mnozijeh razloga* iz 1520., te obrada u kajkavskoj pavlinskoj pjesmarici iz 17. st. Uklopljenost u tradiciju hrvatske književnosti je više nego značajna, motiv se protežе kroz sva stoljeća, varira se kroz različite genološke odnosno (pod)žanrovske moduse, kao i kroz sva tri hrvatska narječja i pisma (latinica, glagoljica, ćirilica). Usporedimo motiv u *Vartlu*, čakavština, osmerački distih, 16. st. (*Govoren je svetoga Bernarda od duše osujene*, u: LUCIĆ, 1990: 412–413) i razradu motiva u stihovima pavlinske pjesmarice, kajkavština, dvanaesterci (*Nočno viđenje Svetoga Bernarda od proklete duše s telom na grobu karajuće, kruto hasnovito čteti*, u: FANCEV, 1932: 50–51):

Kad put pozna ča duh hlepi,
Toj stvoriti tilo trepi;
Potom tilo uzrokuje
Tko ju u tom nasliđuje.
Od zgrišen'ja uzrok bi duša,
Ka misliti najpri kuša,
Ča god tilo kada mlobom
Stvori grišno ter hudobom.
Veće s' dake ti zgrišila,
Pohotin'ja s' slidiv htila,
Ko je gardo i nejako
I prignuto na zlo svako.
Već se neću prigovarat
Ni se s tobom naprid karat,
Jer me čarvi grizu ovoj;
Pojdi tja; jur već ne stoj!

Veruj mi, da i ti prez tvojega dela
ne češ vujti vragu od vuglenja cela,
ar si suprot bogu zagrešiti smela,
vu tom dugovanju poglavar si mi bila.
Tebe se pristoji da božja kaštiga
jače nego mene vu mukah dosiga,
da te futi ogeń srdito vužiže,
vredno je da bole neg mene prižiže.
Jahi, ada nama v paklenskoj palače,
grešne moje kosti ke mi vrazi tlače,
jaj mene i tebe, ar nas grizu kače,
gdo nas pomiluje tam na naše kriče!
da te već ne gledam, ne turobi mene!
Idi moja duša, idi jur od mene,
ja se već ne ufam da črv zgine z mene,
tužit se ne morem, jur mi jezik vene.

Protiva svemmu çoviku i *Gliubeznivi razgovor od Dusce s' Isukarstom na' krixu*. Na kraju stihovanoga dijela između osmeračke pjesme Djevici Mariji i psalma Davidova umetnuta je još stihovna struktura koja svoju motivsku okosnicu preuzima iz nauka o Trojedinstvu i sakramentima – *Pozdrav Tila i Karvi Isusove, u vrime kadse Svètà Misa govori*.

Prvo i drugo prenje predstavljaju cjelinu[21] u kojoj Duša govori (više) o počinjenim grijesima na ovome svijetu i o kaznama što ju čekaju u paklu tražeći od slušatelja (čitatelja) da ju poslušaju. Apostrofira grijehe koje je dopustila tijelu da ih počini: oholost, lakomost i bludnost, srdžbu, proždrljivost, nirżnju, lijenost jasno ukazujući na sedam smrtnih grijeha. Duša će se obratiti Isusu za pomoć koji joj kaže da su njene molbe uzaludne i da mora u pakao. U istom dijaloškom obliku nastavit će se obraćanje Gospi, anđelima i svetima koji će ju svi od reda odbiti. Slijedi Dušin monolog (unutrašnji?!) pokajanja te se kao ostali sudionici razgovora javljaju vrazi i Svjedočanstvo u ulozi pripovijedača koji nas upućuje da *Isukarsta tko ostavì / u' rukese vràga Stavi*.[22]

Druga stihovana cjelina odnosi se na prozopografski opis dijelova čovjekova tijela koji su posrnuli: glava, pamet, razum, volja, kosa, oči, uši, obraz, jezik, srce, ruke, noge, tijelo u cijelosti. Uslijedit će poenta i zahtjev za versificiranim izricanjem djela od vjere, ufanja, ljubavi i skrušenja. Cjelina se očituje u tome što se u prvom kontrastu ukazuje na grijeh dok u drugom on dobiva tjelesno obličje – konkretan grijeh za određeni dio tijela koji ga je počinio.

U trećem prenju Duša se obraća Isusu pitanjima zašto vapi za Ocem u vrtu, zašto je vezan poput razbojnika, zašto je dopustio da mu se obraz popljuje, da ga skinu, da mu na glavu stave trnje, da ga razapnu i pribiju čavlima na križ? Isus će Duši odgovoriti na svako pitanje što možemo poistovjetiti sa stepenastim tijekom događaja.

[21] Na isti način M. Tatarin govori o djelu F. Grabovca: »U svoj pučko-prosvjetiteljski spjev *Cvit razgovora naroda i jezika iliričkoga aliti rvackoga* (1747.) i Filip Grabovac unosi, nešto neuobičajeniju, prepirku duše s tijelom. Duša se u tom djelu, naime, obraća pojedinim dijelovima tijela (glava, kosa, oči, uši...), prekorijeva ih i optužuje za svoju nesretnu sudbinu. Posebno Grabovac u stihovima pripovijeda o duši koja lamentira o sedam smrtnih grijeha, a potom moli Isusa, Blaženu Djevicu, anđele i svece za pomilovanje. Ne zadobivši traženi oprost, vragovi je odvode u pakao.« TATARIN, 1997: 303–304.

[22] VLADMIROVIĆ, 1805: 51.

Jasam tiho prodàn bitti /
Zà moch tebbe odkupiti (...)
U' vertlusam i molio /
Zate otcza utolio (...)
Ja dopùsti vezat menne (...)
Dame vèxu i progonè, /
i pogardno josetè gonè.
Moja liscza popgljuvana /
I sva karvju izmiscana (...)
Zascto kragliu Svemogùchi /
Put prisvètù pusti svùchi (...)
Zascto glàvu okruniti /
Osctra targna napuniti (...)
Zascto vjsì ù visini, /
Meggiu dvama Rszbojniczi
Rùke slavne razbiene /
S' osetrìm çavli pribiene
Parsi svètè probiene /
I s' uliczom probodene.[23]

Na taj se način kroz pasionsku tematiku u versificiranom dijaloškom obliku, ustvari pred nama odvija muka Isusova.

Genološki gledano nije više riječ o kontrastu (suprotnosti duše i tijela, njihovu razgovoru) već o takozvanim mukama. Vladmirović će uvrstiti u svoj priručnik već transformirani oblik[24] u odnosu na srednjovjekovne obrasce gdje je osnovna ritmička jedinica bila osmerački distih. Pasionska dijaloška pjesma u *Czuitu* strukturirana je u 15 osmeračkih sekstina, uvodnoj strofi od 12 te završnoj od 18 osmeraca. S obzirom na dijalošku formu i izrazito parnu rimu (aa bb cc) svake strofe nije nemoguće uvidjeti podrijetlo iz osmeračkoga distiha, karakterističnoga za hrvatsku pasionsku poeziju.

Posljednja pjesma *Pozdrav Tila i Karvì Isusove, ù vrìme kadse Svètà Mìsa govorì* je pozdrav Tijelu i Krvi Isusovoj. Nije riječ o dijalogu između krvi i tijela već o pozdravu koji vjernici pjevaju za vrijeme svete Mise. Iako formalno možemo govoriti o dvije, motivsko-tematski je riječ o jednoj pjesničkoj cjelini. Na simboličan se način iskazuje jedinstvo tijela i krvi ili Trojstva i Jedinstva, trenutak svete pričesti – prijelaza hostije u tijelo Isusovo, odnosno vina u krv koju pričesnik prima na svetoj misi. Ova je pjesma poznata i kao popijevka koju je u svoj 'Cvijet' ukopio Toma Babić

[23] VLADMIROVIĆ, 1805: 61–64.
[24] Usp. KOLUMBIĆ, 2002: 55–64.

nasljedujući fra Stipana Margitića Jajčanina i njegovu *Izpovid Karstjansku*, Mlcci 1704.[25]

Ipak i ovaj pjesnički oblik je ustvari tradiran iz znatno ranijega korpusa. Pjesmu su pjevali vjernici na Veliki Petak želeći se pokloniti Isusovom tijelu, stoga pripada ciklusu pjesama Velikoga tjedna. Sastavnim je dijelom više pjesmarica npr. *Korčulanske*[26] (15. st. i 18. st.), *Trogirske*[27] (16. st.), *Klimantovićeve*[28] (1505.), *Budljanske*[29] (1640.), *Tkonskoga zbornika,*[30] te Divkovićeva *Nauka krstjanskoga* (1616. g.). Zapisana je i u *Vartlu* Petra Lucića:[31]

Zdravo tilo Božje sveto,
Kô na križu bi propeto,
A za naše spasen'je.
Zdravo tilo Božja sina,
Isukarsta gospodina,
Naše velo ufan'je.
Zdravo sveto slavno trojstvo,
Zdravo vičnje sve božastvo,
Primi naše moljen'je! (...)
(LUCIĆ, 1990: 213.)

Korčulanska pjesmarica,
Trogirska pjesmarica,
Klimantovićev zbornik,
Tkonski zbornik,
Budljanska pjesmarica,
Matija Divković,
Toma Babić
Stipan Margitić Jajčanin
(...)

Zdravo tilo Isusovo
Ná oltàru posvechieno
Zdravo tilo Isusovò
Od diviczè poroggeno
Zdravo tilo Isusovò
Duhom Svètim upúchieno.
Zdravo tilo Isusovo
Pò svem svitu proslavglieno.
Zdravo Trojstvo ù jedinstvu
Zdrav Isuse ù Boxanstvu (...)
(VLADMIROVIĆ, 1805: 66.)

V. Zaključak

Promatrajući djela koja nastaju u okrilju franjevačkoga djelovanja u 18. st. nameće nam se usporedba s istim genološkim problemima koje susrećemo u medijevalističkim proučavanjima. Često je dominantan kriterij upravo stilska osobina te se tekst uklapa u neki žanrovski sustav na temelju stila i funkcije koju vrši u književno-kulturnom kontekstu.

[25] Vidjeti MIHANOVIĆ-SALOPEK, 2002: 99–100. Usporedbu stihova vidjeti u *Dodatku* na kraju teksta.

[26] *Korčulanska pjesmarica* u: VUKASOVIĆ, 1880.

[27] *Trogirska pjesmarica* u: ZANINOVIĆ, 1937: 342–351.

[28] Vidjeti ŠTEFANIĆ, 1969: 404; STROHAL, 1916: 27–28.

[29] Vidjeti KOLUMBIĆ, 1964.

[30] *Tkonski zbornik*, Tkon, Općina Tkon, 2001.

[31] Riječ je o skupini od pet pjesama koje u *Vartlu* dolaze pod naslovom *Od Božja tila*. (Usp. LUCIĆ, 1990: 212–218) U ostalim rukopisima (koje i mi navodimo) tih pet pjesama najčešće ne dolazi zajedno već su različito rasprostranjene. Nerijetko u modificiranim oblicima.

Karakteristika takvih tekstova s genološkog stajališta jest što ih je teško svrstati u određenu skupinu na temelju njihove žanrovske (tekstualno-grafičke) komponente. Obično ih određujemo s obzirom na njihovu namjenu i formu u kojoj se iskazuju. Što znači da vrsno određenje kroz terminc na primjer 'epilija', 'spjeva', 'dijaloških pjesma' neće biti polazno naglašeno već će ga zamijeniti namjensko (sadržajno-tematsko) određenje pripadnosti predloška: 'molitvenici', 'pobožne knjižice', 'pjesmarice-molitvenici'. Izvanliterarno polazište stoga može uvjetovati najvišu genološku odrednicu (ishodišnu, polazišnu) – 'pobožna knjižica' primarno određuje predložak dok termini 'poezija' ili 'proza' nisu toliko funkcionalni.[32]

Međutim unutarkorpusno, pisci (priređivači) nisu mogli izbjeći strukturiranju svojih ideja kroz usko književno-teorijske postavke. U tom smislu osobito su nam zanimljivi tekstovi koji nalikuju, odnosno sastavljani su na način antologija. Riječ je o priručnicima jer imaju namjenu na najlakši, najbrži i dostupni način osvijestiti i prilagoditi određeni (krščanski) nauk, ali isto tako njihova antologijska preradba svjedoči o mnogim književno-kulturnim sastavnicama. 'Priručnost' te praktičnost spomenutih knjižica omogućit će njihovu čestu uporabu dok će njihova priređenost po uzoru na antologije uputiti primarno na književno-kulturnu tradiciju i oslonjenost na prethodnike. U takvim preradbama nije moguće zanemariti samoga priređivača koji svojom vještinom 'kompilacije' ustvari re-ispisuje poznate tekstove uklapajući ih u novi kontekst. Time, iako djelo nije originalno, njegova nova namjena, okružje i drugačiji slijed tekstova predstavljaju originalan način predstavljanja čitateljstvu.

Prema strukturi Vladmirovićev *Czuit* slijedi tradiciju 'cvjetova'[33] koji su u hrvatskoj književnosti poznati još od *Tkonskoga zbornika*. Iako na-

[32] O problemima koji se pojavljuju u proučavanju srednjovjekovne književnosti posebno vidjeti u: BAČIĆ-KARKOVIĆ, 2000; ČAR-MIHEC, 2003; DÜRRIGL, 2002: 121–137; FALIŠEVAC, 1980; FALIŠEVAC, 1992: 176–187; JAUS, 1978.

[33] Već sam naslov knjige *Cvit*, dolazi po uzoru na latinsku i talijansku književnost, u kojima se cvijetom nazivao izbor najboljega štiva i pjesništva iz djela starih pisaca. Ako usporedimo uzore antologijskog izbora duhovne literature u Europi možemo izdvojiti nekoliko sličnih naslova s idejom antologijskog odabira: *Fiore di virtu* iz 14. st., zbirka vjerskih razmatranja, pouka, legendi, egzempla, čije se autorstvo pripisivalo Tomasseu Gozzadiniju iz Bologne. Rani utjecaj toga djela pronalazimo u glagoljaškim rukopisima *Cvět vsake mudrosti* iz početka 15. st. (*Tkonski zbornik*); *Flores epigrammatum* iz 1555., zbirka izabranih epigrama; *Flos sanctorum*, poznata hagiografska zbirka španjolskog isusovca Pedra de Ribadaneire, tiskana u Madridu 1599., 1601.; *Cvet sveteh*, enciklopedijsko propovjedno-hagiografsko djelo lepoglavskog pavlina Hilariona Gašparotija, 1752.; *Cvit svetih*, hagiografska zbirka istarskog franjevca Franje Glavinića iz 1628.; *Cvijet od kriposti*, duhovno-asketsko djelo fra Pavla Posilovića iz 1647.; *Cvitak pokornik*, fra Šimuna Mecića, 1736.; *Cvit razgovora naroda i jezika iliričkoga aliti ivackoga*, 1747. Filipa Grabovca; *Cvijeće Marijansko*, 1827., zbirka molitava i duhovnih pjesama. Vidjeti o tome u: *Zbornik o Pavlu Posiloviću*, Gradska knjižnica 'Juraj Šižgorić' Šibenik – Hrvatski studiji Sveučilišta

slovom i namjenom asocira pripadnost skupini istih tekstova, *Czuit mirlisni nauka karschianscoga* franjevca Luke Vladmirovića neće u potpunosti odgovarati koncepciji koju preuzima na primjer Pavao Posilović u *Cvijetu od kriposti*, već okosnicu koju prati Toma Babić s *Cvitom razlika mirisa duhovnoga*. Čvrsta kompozicijska struktura Posilovićeva *Cvijeta* zacrtana je u *Cvětu vsake mudrosti* iz Tkonskoga zbornika[34], dok *Babuša* predstavlja izbor iz svekolike tradicije. Što znači da i među samim 'cvjetovima' važnu ulogu pri razvrstavanju igra upravo strukturalni kriterij, zastupljenost određenih književno-teorijskih formi.

Antologija, priručnik ili čitanka namjenjena pučkoj pobožnosti, *Czuit mirlisni nauka karschianscoga* fra Luke Vladmirovića tako u sebi sadrži četiri tematsko-motivska kompleksa:

1. očitovan nasljeđem 'cvjetova' kao nadžanrovsko, vrsno određenje.[35]
2. katehetski, transponiran u stihove i moralnodidaktičku prozu, točnije refleksivnu i pripovjednu isprepletenu sa stihovanim formama.[36]
3. nasljedovani korpus prenja kao najpogodniji genološki izraz za očitovanje metafizičkih postavki.[37]

---

u Zagrebu, Šibenik – Zagreb 2001., posebno radovi: Knezović, P., »Rimski pisci u Cvietu«, str. 17–52; Jembrih, A., »Posilovićev *Cvijet od kriposti*... i glagoljski *Cvět vsake mudrosti*«, str. 87–102; »Dodatak«, str. 187.

[34] »U svakom poglavlju govori se o jednoj kreposti odnosno o njenoj suprotnosti: o jednoj mani ili grijehu. Poglavlja su sastavljena po strogoj shemi: najprije se daje definicija kreposti odnosno mane, slijedi poređenje s osobinama neke životinje, zatim niz moralističkih pouka (sentencija) koje se navode po filozofima i crkvenim piscima i napokon, za ilustraciju, neka priča.« Prema: *Tkonski zbornik: hrvatskoglagoljski tekstovi iz 16. st.*, prir. Sambunjak, S., Općina Tkon, Tkon 2001., str. 34.

[35] Izdvajamo: *Cvět vsake mudrosti*, 15. st., *Tkonski zbornik*; *Cvet sveteh*, Hilarion Gašparoti, 1752.; *Cvit svetih*, Franjo Glavinić, 1628.; *Cvijet od kriposti*, Pavao Posilović, 1647.; *Cvitak pokornik*, Šimun Mecić, 1736.; *Cvit razgovora naroda i jezika iliričkoga aliti rvackoga*, Filip Grabovac, 1747.; *Cvijeće Mariansko*, 1827.; *Czvit razlika mirisa duhovnoga* (Babuša), Toma Babić, 1802. itd.

[36] Parafrazu molitava i osnovnih katehetskih učenja također bilježimo i u znatno ranijoj produkciji, npr. Klimantovićev *Zbornik*, 1505. (npr. *Zapovidi božje, Smrtni grisi, Sedam milostih duhovnih, Sedam milostih tilesnih, Dvanaest članka' vire, Sedam darov, Pet udov...*), *Druga rapska pjesmarica*, 1563. (npr. *Počinju deset zapovidi gospodina boga, Dila od milosrdja telesnoga, Milosrdja dila duhofnoga, Sedam dari Duha svetoga*), *Vartal* ... U svim predlošcima najčešće dolazi do svojevrsne genološke jukstapozicije.

[37] Izdvajamo: *Viden' je svetoga Bernarda* (prozna obrada u npr. glagoljskim rukopisima iz 15.); *Prigovaranje duše i tila* (manje narativne pjesme u *Trogirskoj, Budljanskoj* ili u pjesmarici Miše Vrančića); *Kako se tuži duša svrhu tila; Tuženje zločestoga tila ko preminuje (s) sega svita; Duša osuđena govori; Isukarst duši osuđeni govori* (npr. u *Hvarskoj pjesmarici*); *Govorenje duše osudjene i odgovor Isusov* (*Vartal*); u *Pavlinskoj pjesmarici*: *Noctis sub silentio*; u kajkavskom vjerskom kanconijeru *Cithara octochorda*: *V noči pervom vusnenju, ovo v-zime beše*; u Filipa Grabovca: *Tužba duše osuđene, koju čini protiv*

4. pasionska tematika.[38]

Za svim navedenim kompleksima, u priređivanju svoga djela, Vladmirović je posegnuo u tradiciju hrvatske književne povijesti odnosno preuzeo je već uklopljene strukture. Osim didaktično-prosvjetiteljske funkcije *Czuit* karakterizira razvedenost književnih formi, a činjenica da su one nasljedovane samo pojačava stvaralačku dimenziju cjelokupne literarne produkcije od srednjega vijeka do kraja 18. stoljeća. Mogućnost da se isti sadržaj oblikuje u različitim vrstama iskaza čime se ne postiže samo stilska afektacija već i pojačava sadržajni dojam upućuje na širinu korpusa hrvatske književne baštine kojoj su se pisci prosvjetitelji mogli utjecati.

Dodatak:

A) Shema Vladmirovićeva *Czuita*

CZUIT MIRLISNI NAUKA KARSCHIANSCOGA (...) PO' OCTZU F. LUCI VLADMIROVICHIU IZ NERETVE
(Drugo izdanje s nadodanim različitim proštenjima)

POZDRAV' SCTIOZU
ABBECEDARIUM, BUKVIZA
PARVI DIO NAUKA KARSTIANSKOGA

Znak križa *(U' ime Otcza...); Otçe Nasc...; Zdrava Mario, Milosti puna...;* Vjerovanje *(Virujem u Boga); Desset Zapovidi Gospodina Boga; Pet Zapovidih S. Maikae Czarkvae; Dvi Zapovidi Naravi; Dui Zapovidi Gliubavi; Tri Svittovania Gospodina Issukarsta; Sedam Sacramenath; Sedam Kripostih; Sedam darovah Duha svetoga; Sedam dilah od Milosardia: tilesni, Duhouna; Sedam Smartnih griha; Sceest griha protiva Duhu Svetomu;*

---

tilu svome i svim udi tilesni, – plače više i govori; Od osuđenja jedne siromašne duše; Pisme jadovite Josipa Stojanovića.

[38] Izdvajamo: *Pěsan ot muki Hrstovi* (*Pariška zbirka*, 14. st.), *Isusova mučila* (npr. u *Osorsko-hvarskoj pjesmarici*, 16. st.), *Prigovaranje blažene dive Marije i križa Isusova; Versi božja tila; Plač Gospin* (npr. Picićeva pjesmarica, 1471., Klimantovićev *Zbornik*, 1505. i 1514.; *Osorsko-hvarska pjesmarica, Budljanska pjesmarica*, 17. st. ...); *Muka spasitelja našega* (1556. g. te *Muka* iz *Tkonskoga zbornika*), *Mišterij vele lip i slavan od Isusa kako je s križa snet, za tim v grob postavljen.*

Ceteri griha, Koi vapiu osvetu prid Bogom; Cetiri Stuari napokognie; Petnaesi Otaistva Svetoga Rosaria: Pet Radostni, Pet Xalosni, Pet Slauni; Dua otaistua pagglavita Suete Vire; Çetiri stvari potribite, Zà saranitise; Osam Blaxenstuih; Mochi Dusce Nasce; Ochiuchenia Tila Nascega; Tri stuari, Koienas pritextu na grih; Tri dara Kotache imat Dussa Blaxena; Cetiri dara Tyla Slaunoga; Scest plaçiah duhounih; Suetezi Zapovidgni; Posti Zapovidgni; Kratka Upitania i Odgovarania; Pozdravglenie Gospino; Pisma Gospina koiuche Diçicza privat Gospi Kad' uzuçe ovi nauk Karstianski jedaby ona prosuitlila

DILA KARSTJANSKA

Dilo od Poklona; Dilo od Vire; Dilo od Uffanja; Dilo od Gliubavi; Dilo od Skruscenja; Dilo od Prikazanja – Recena dila staugljajusc ù pisme…
Letanie B. Divicze Marie, ostale molitve; *Gospino pozdravgliegne*

DRUGHI DIO NAUKA KARSCHIIANSKOGA

Poglaujc parvo u komusse uzdarxi naçin zamechisse lasno, i napraù ispoviditi; Poglauje II. u komu se uzdarxi naçin, od izkuscagnia; Poglauje trechic od skruscegnia; Poglauje IV. Naçin Kacose vaglia obetati Bogu, i çuvatise od griah, zanepasti ù gne iznova; Poglaujc peto. Naçin za ispoviditi grieh; Poglauje VII. Govoregne od presvetoga tila Isussova; Poglauje VIII. Stvari istinite potribne znati kojese primaju u prisvetoj ostiji otara; Poglauje IX. U komusc znati onna Kojase immadu obsluxiti prid priçeschiegnie; Poglauje X. Od duxnosti kojese immadu obsluluxiti u vrime priçeschiegna; Poglauje XI. Slidi odrisegne Opchieno dopuschieno suacom pravo virnom Karschianinu…, Pisna, Pomolimo se, Ispovid opchiena kako slidi, sada ispovidnik reçe; Molitua Angelu Straxaninu. Komu pria reczi oçenas i zdravu Mariuh.

TRECCHI DIO VERSCI

a) Od jednè Dusce osugienè Hakko bih oççitovano Svètomu Bernardu
b) Tuxba dusce osugene Protiva svemmu çoviku
c) Gliubeznivi razgovor od dusce s'Isukarstom na' krixu
d) Nà çast Blaxenè Divicze Marie Zdrava morska zuizdo.
e) Pozdrav Tila i Karvi Isusove, ù vrime kadse Svètà Misa govorì.
f) Pisna davidova, zojase piva na Veliki Petak ù jutru, illi ù veçer prid Svètim Sakramentom.
g) Razlika prosctcgnia dopuschiena od S. Otacza papi.

B) Usporedba Vladmirovićeva *Czuita* s mogućim predlošcima[39]

Pisni od pakla (Šitović)	***Dilo od skrušenja*** (Babić)	***Dilo od Skruscenja*** (Vladmirović)
Milosrde, o naš mili Bože	*Ja se kajem, mili Bože*	*Milosardje, ô moj Boxe,*
Kajemo se, što se veće može.	*Što se većma ikad može*	*Jase kajem, sctose moxe;*
Što smo tebe ljuto uvridili	*Što sam tebe uvridio*	*Sctosam tebe uvridio,*
I tvoj zakon smrtno pristupili	*I tvoj zakon pristupio.*	*I Tvoj zakon pristupio.*
Ali sada kripko odlučamo,	*Ali sada odlučujem,*	*Ali sada odlucujem,*
I u srcu našem obetamo	*I u srcu obećujem*	*I ù sarczu obetajem;*
Naše ćemo grihe spoviditi	*U napridak pokoriti,*	*Moje grihe spoviditi,*
I pokoru za nje učiniti.	*Od griha se ukloniti,*	*I pokoru uçiniti.*
U napridak nećemo grišiti,	*Grihe moja spoviditi,*	*Ù napridak negrisciti,*
Mi ćemo se grihov varovati	*I pokoru učiniti...*	*Od grihouse varovati.*
Jer ljubimo tebe dobrog Boga,	*Jer ljubim tebe Boga,*	*Jere gljubim Tebe Boga,*
Mnogo veće neg drugog nikoga.	*Mnogo više neg svakoga...*	*Mnogo veche, negh svakoga*

Verši od Tila i Karvi Isusove (Margitić)	***Pozdrav Tila i Karvi Isusove, Od Karvi verši*** (Babić)	***Pozdrav Tila i Karvi Isusove, ù vrime kadse Svetà Misa govori, Pozdrav karvi Isusove*** (Vladmirovič)
Zdravo, Tilo Isusovo,	*Zdravo, Tilo Isusovo,*	*Zdravo Zdravo tilo Isusovo*
Po Anđelu navišteno.	*Na oltaru posvećeno.*	*Nà oltàru posvechieno*
Zdravo, Tilo Isusovo,	*Zdravo, Tilo Isusovo,*	*Zdravo tilo Isusovò*
Duhom Svetim upućeno.	*Od Divice porođeno.*	*Od divicze poroggeno*
Zdravo, Tilo Isusovo,	*Zdravo, Tilo Isusovo,*	*Zdravo tilò Isusovò*
Od Divice porođeno...	*Duhom Svetim upućeno.*	*Duhom Svètim upùchieno.*
Zdravo, Tilo Isusovo,	*Zdravo Tilo, Isusovo,*	*Zdravo tilo Isusovo*
Vele gorko izmučeno...	*Po svem svitu proslavljeno..*	*Pò svem suttu proslavglieno.*
Ti se smiluj, ti nam prosti,	*Zdravo, Tilo Isusovo,*	*Zdravo Trojstvo ù jedinstvu*
Što zgrišismo od mladosti	*Vele gorko izmućeno...*	*Zdrav Isuse ù Boxanstvu.*
Sinu Boži, budi faljen	*Ti se smiluj, ti nam prosti*	
Po sve vike vikom. Amen.	*Što zgrišismo od mladosti.*	

[39] Stihove Šitovića, Babića i Margitića preuzimamo prema: ŠETKA, 1967: 95–203, stihove Vladmirovića preuzimamo prema: VLADMIROVIĆ, 1805; stihove Grabovca preuzimamo prema: GRABOVAC, 1951: 62.

Tužba duše osuđene, koju čini protiv tilu svome i svim udi tilesni, - plače, viče i govori
(Grabovac)

Protiv čoviku
Jao, tužan ti čoviče,
Kako z grijom to običe:
Sve zà svitom kti klapati,
Nigda ne kti zaplakati
Ti rad grija, ke učini,
Već po volji svita čini,
Nit promisli, ki t' salvori,
Nit pristade ti k pokori,
Prid križ nikad ne poteče,
"Prosti, mili!" to ne reče,
"Zgriši, Bože, prosti meni!"
U to biše ti kameni.
Sve za vragom eto odi,
Kud je ktio, tud te vodi,
Kako češ se saraniti,
Kad se ne kti njeg braniti,
Svita, vraga, tvoga tila,
Al ti duša nije mila?
Kamo tvoja dobra dila,
Ka sužnjica ja sam bila?

Tuxba
dusce osugene
Protiva svemmu çoviku
(Vladmirović)

Ah xalostan ti çoviçe,
Jere z' grihom tak' obiçe;
Sve zà svitom kti plakati
Zà grih nighdà Suze dati.
Nepromisli tkotte stvori,
Niti uççechi dobrè stuàri.
Prid krix nikad nepoteçç,
Prostim Boxe tih nereççe.
Sve zà vràgom hott' oddìti,
Kud godi k' ti voditi;
Kollik zagnegh das' vinçao,
I virnostmu obechiao.
A neznascli nesrichniçe
Svita, i Vràga naslidniçe;
Dà tko' ovè jest posluscà
U' zluseje vazda nascà
Kamol tvoja dobrà dilla
Sve suxgniczа jesamt' bila
U' xivotu, i maladosti,
Sve zlo slidit, nebit dosti (...)

Korištena literatura:

BAČIĆ-KARKOVIĆ, D., CAR-MIHEC, A. 2000. *Uvod u genologiju*, Filozofski fakultet u Rijeci, Rijeka.

BOGIŠIĆ, R. 1994. Književnost bosansko-hercegovačkih franjevaca u hrvatskoj književnoj matici, u: *Sedam stoljeća bosanskih franjevaca 1291–1991., Zbornik radova*, Samobor: 183–196.

BUJAS, G. 1971. *Kačićevi imitatori u Makarskom primorju do polovine 19. stoljeća*, Građa za povijest književnosti hrvatske, knj. 30, Zagreb: 7–14, 84–95.

CAR-MIHEC, A. 2003. *Dnevnik triju žanrova*, Hrvatski centar ITI-UNESCO, Zagreb.

DÜRRIGL, M.-A. 2002. O hrvatskoglagoljskim srednjovjekovnim egzemplima, *Umjetnost riječi*, XLVI, br. 3, Zagreb: 121–137.

ETEROVIĆ, K. 1927. *Fra Filip Grabovac, buditelj i mučenik narodne misli u prvoj polovici XVIII. v.*, Split.

FALIŠEVAC, D. 1980. *Hrvatska srednjovjekovna proza*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb.

FALIŠEVAC, D. 1989. *Stari pisci hrvatski i njihove poetike*, SNL, Zagreb: 7–53.

FALIŠEVAC, D. 1992. Neki genološki problemi u vezi s hrvatskom dramskom književnošću, u: *Krležini dani u Osijeku 1987–1990–1991*, HNK Osijek – Pedagoški fakultet Osijek – ZZKIT HAZU Zagreb, Osijek – Zagreb: 176–187.

FANCEV, F. 1932. Građa za povijest hrvatske crkvene drame, u: *Građa za povijest književnosti hrvatske*, JAZU, knj. XI., Zagreb: 11–63.

FANCEV, F. 1932. *Hrvatska crkvena prikazanja*, posebni otisak iz XI. knjige *Narodne starine*, Zagreb.

GABRIĆ-BAGARIĆ, D. 2002. Babuša i franjevačka književnojezična baština, u: *Zbornik o Tomi Babiću*, Šibenik – Zagreb: 65–79.

GRABOVAC, F. 1951. *Cvit razgovora naroda i jezika iliričkoga aliti rvackoga*, Stari pisci hrvatski, JAZU, Zagreb.

JAUS, H. R. 1978. *Estetika recepcije*, Nolit, Beograd.

KOLUMBIĆ, N. 1964. *Postanak i razvoj hrvatske srednjovjekovne pasionske poezije i drame*, doktorska disertacija, Zadar.

KOLUMBIĆ, N. 1994. *Po običaju začinjavac. Rasprave o hrvatskoj srednjovjekovnoj književnosti*, Književni krug, Split.

KOLUMBIĆ, N. 2002. Mjesto Tome Babića u razvoju hrvatske pasionske poezije, u: *Zbornik o Tomi Babiću*, Gradska knjižnica 'Juraj Šižgorić' Šibenik – Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Šibenik – Zagreb: 55–63.

KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, I. 1857. *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku*, Knjiga IV., Zagreb.

LACO, F. 1987.–1988. Franjevci pisci priručnika za pučku pobožnost, Kačić, *Zbornik Franjevačke provincije presvetoga Otkupitelja*, XX.–XXI., Split: 217–224.

LUCIĆ, P. 1990. *Vartal*, Književni krug, Split.

MANFRED, J. 2002. – 2003. *Poems, Plays, and Prose: A Guide to the Theory of Literary Genres*. English Department, University of Cologne (Version 1.7.). Isto na: www.uni- koeln.de/~ame02/pppp.htm

MIHANOVIĆ-SALOPEK, H. 2002. Doprinos Tome Babića hrvatskoj crkvenoj himnodiji, *Zbornik o Tomi Babiću*, Gradska knjižnica 'Juraj Šižgorić' Šibenik – Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Šibenik – Zagreb: 97–113.

MOGUŠ, M. 1993. *Povijest hrvatskoga književnoga jezika*, Nakladni zavod Globus, Zagreb.

PAVLIČIĆ, P. 1983. *Književna genologija*, SNL, Zagreb.

PERILLO, F. S. 1978. *Hrvatska crkvena prikazanja*, Mogućnosti, Split.

SAMBUNJAK, S. 2000. *Jezik i stil hrvatskih glagoljskih prenja*, Književni krug, Split.

SOLDO, J. A. 1983. Luka Vladmirovič i njegov krug, *Historijski zbornik*, XXXVI (1), Zagreb: 189–213.

STROHAL, R. 1916. *Zbirka starih hrvatskih crkvenih pjesama*, Zagreb.

ŠAGI-BUNIĆ, T. 1998. *Povijest kršćanske literature*, sv. I., Kršćanska sadašnjost, Zagreb.

ŠETKA, J. 1967. O. fra Toma Babić, Kačić, *Zbornik Franjevačke provincije presvetoga Otkupitelja*, godina 1, Split: 94–203.

ŠTEFANIĆ, V. 1969. *Hrvatska književnost srednjega vijeka*, PSHK, knjiga 1., Zora&Matica hrvatska, Zagreb.

TATARIN, M. 1997. *Od svita odmetnici*, Književni krug, Split.

Tkonski zbornik: hrvatskoglagoljski tekstovi iz 16. st., 2001. prir. Sambunjak, S., Općina Tkon, Tkon.

URLIĆ, Š. 1912. Što je napisao Luka Vladmirović, *Nastavni vjesnik*, Knj. XX., Zagreb: 562–566.

VLADMIROVIĆ, L. 1805. *Czuit mirlisni nauka karschianscoga*, Po Nicoli Baluffi iz Novoga pritisnutia, Ancona.

VUKASOVIĆ, VULETIĆ, V. 1880. *Čakavske starinske pjesme na čast svetijem i sveticama božjim*, Katolička Dalmacija.

ZANINOVIĆ, A. 1937. Pjesme zadarskog svećenika Dominika Armanova iz prve polovice 16. vijeka, *Hrvatska prosvjeta*, god. 24, br. 8, Zagreb: 342–351.

Zbornik o Pavlu Posiloviću, 2001. Gradska knjižnica 'Juraj Šižgorić' Šibenik – Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Šibenik – Zagreb.

GENOLOŠKE POSEBNOSTI *CZUITA MIRLISNOGA NAUKA KARSCHIANSCOGA* LUKE VLADMIROVIĆA

Sažetak

Polazimo od autorove napomene štiocu da je *Czuit mirlisni* svojevrsna antologija, malo *dillo* koje je skupio *nà naçin jedne çele*. U samome odabiru tekstova Vladmirović kreće od metodološki opravdanoga kriterija: preuzima predloške iz pisane, 'učene knjige' pritom pazeći da su vrijednosno opravdani. Pokušavajući odrediti korpus koji je poslužio Vladmiroviću za sastavljanje *Czuita*, pronalazimo da je isti teološki nauk iskazan formalno odnosno žanrovski bitno različito. Tako se temeljna učenja kršćanske vjere kojima želi poučiti puk donose u prozi ali i u stihovima. Jedan od razloga za takav postupak priređivača vidimo i u znatnom oslanjanju upravo na književnu tradiciju gdje se sličan tematsko-motivski kompleks izgradio u različitim (književnim) rodovima i vrstama pa se sukladno tome sagledavaju genološke posebnosti *Czuita mirlisnoga nauka karschianscoga*.

GENERIC CHARACTERISTICS OF *CZUIT MIRLISNOGA NAUKA KARSCHIANSCOGA* BY FRA LUKA VLADMIROVIĆ

Abstract

Our point of departure is the author's message to the reader that *Czuit mirlisni* is a certain anthology, a little *dillo* (»work«) which he compiled *nà naçin jedne çele* (»so as to make a whole«). In his selection of texts, Vladmirović adopts a methodologically justified criterion: he draws materials from a written »learned book«, making sure that they are justified in terms of value. In an attempt to determine the body of texts used by Vladmirović when compiling his *Czuit*, we find that the same theological doctrine was presented in essentially different forms and genres. Thus the basic teachings of Christian religion, intended to educate the common people, are brought both in prose and in verse. One of the reasons for such proceeding on the part of the editor may be seen in the considerable reliance on literary tradition in which a similar complex of themes and motifs developed in various (literary) genres and forms, and therefore the generic characteristics of *Czuit mirlisnoga nauka karschianscoga* are viewed from that perspective.

CRONACA

Della Città e Territorio

DI NARENTA

DESCRITTA

DAL SIGNOR

MICHELE RIMDALU

Nobile Narentino e Dottor Zaratino

IN VINEGI

MDCCLXXXVIII.

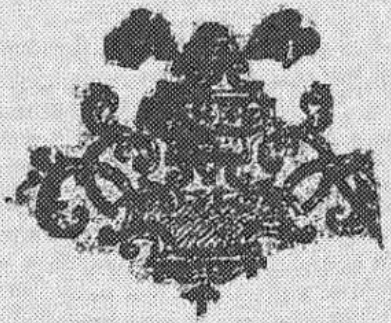

NELLA STAMPERIA COLLEI.

Del Rev.do Bonino Borich, Dic. Brill. 1862

Cronaca di Narenta (Michele Rimdalu = Luka Vladmirović)

Pavao Knezović

FRANJEVAČKI LJETOPISI I/ILI KRONIKE 18. STOLJEĆA

UDK 271.3 (497.5) (091)

Prijekor senatora Kasiodora: *Turpe est enim in patria sua peregrinum agere*,[1] sudeći prema postojećim povijesnim djelima, naši su franjevci upoznali, moglo bi se reći, relativno kasno, tj. tek u 18. stoljeću. Ma koliko god nam to bilo čudno, ono je sasvim u skladu s Pravilom reda. Sveti je zavjet poslušnosti poštivan i u toj znanosti. Kad je, naime, sveta majka Crkva objavila svoje *Annales ecclesiastici* (1588.–1607. u 12 svezaka), reagirala je središnja uprava franjevačkog reda. General fra Benignus de Genua povjerio je 1618. fra Luki Waddingu sastavljanje reprezentativne povijesti reda, a svim je provincijalima naložio da '*ad salutaris obedientiae meritum*' istraže svoje arhive i ono što pronađu pošalju u Rim.[2] Kroz 34 godine Wadding je obradio povijest reda od osnutka 1208. do 1540. i objavio niz *Annales Minorum* (1625.–1654.) u 8 svezaka. Ta edicija odmah je postala glavni autoritet i uzor svim franjevačkim povjesničarima. Potaknute tim radom Waddinga, po uzoru i uz pomoć njega pojedine su provincije tada obradile svoju povijest.

1.

Međutim, u našim je krajevima tada govorilo oružje Kandijskog (1645.–1669.), Bečkog (1683.–1699.) i Mletačko-turskog rata (1714.–1718.). Nužno je još napomenuti da je to i doba velikih migracija stanovništva. I kad je napokon zavladao mir, franjevačka se provincija Bosna Srebrena u novim okolnostima našla na teritoriju triju država s brigama koje su zahtijevale od fratara nove načine djelovanja. Franjevci, koji su puk doveli pod barjak sv. Marka bili su donekle i najpozvaniji da mu priteknu u pomoć, a prije svega morali su omekšati i »pripitomiti« ljude svikle na četovanja, osvete i otimačine proteklih ratova (usp. SOLDO, 1977: 99). K tim poteškoćama nadošli su sukobi s redovitom crkvenom hijerarhijom i trzavice između pojedinih dije-

[1] Usp.: »Scrutar patrum memorias, gentis cunabula, res gestas, annalium monumenta; turpe est enim in patria sua peregrinum agere.« Kasiodor, *Variae*, VII (Flavije Magno Aurelije Kasiodor, oko 490.– oko 583.).

[2] Usp. PANDŽIĆ, 1998: 124.

lova provincije. S tog gledišta razumljivo je da je svako bavljenje znanostima, ukoliko nije bilo inkorporirano i kompatibilno s pastoralnim djelatnostima, bilo svojevrsni privilegij isluženih i starijih fratara. Meni se čini da se samo u takvom svjetlu smije promatrati i istraživati znanstvena, književna i kulturna produkcija naših franjevaca druge polovice 17. i prve polovice 18. stoljeća.

Iste godine, kad je sklopljen mir u Požarevcu, u Splitu je profesor filozofije u nadbiskupskom sjemeništu fra Marijan Lekušić pored drugih obaveza pažljivo čitao Lučićevu povijest *De regno Dalmatiae et Croatiae* i pravio bilješke.[3] Dobro poznavanje crkvenog i civilnog prava, ljubav prema prošlosti i domovini bilo je zajedničko Lekušiću i Lučiću. Fra Marijan je od Lučića naučio da je za ispravno poimanje prošlih događaja neobično važno pronaći autentični ili pak najstariji tekst dokumenta (usp. Kurelac, 1994: 125–137). Zbog toga je on, kad je 1723. postao tajnik provincije, počeo sakupljati i prepisivati dokumente i spise koje je našao u arhivima najstarijih, tj. bosanskih samostana. Namjeravao je skupiti građu za sastavljanje povijesti Bosanske vikarije i njezina djelovanja. Pošto nije poznavao pomoćne povijesne znanosti (paleografiju, diplomatiku, safragistiku, kronologiju i druge) nije znao kritički pristupiti izvorima. *Pun vjere u stare ispisane papire* (Soldo, 1977: 102) sakupio je golemu građu od koje će 1747. fra Franjo Radman sastaviti glasoviti *Liber archivialis*. Na samom početku napominje Radman: »*Codices gestorum a quondam P. Lekussich descriptum*«. Soldo piše: »Može se pretpostaviti da bi prvi svezak Provincijalnog arhiva u Splitu bio sakupljački rad Lekušićev« (Soldo, 1977: 101 bilješka 8). Tada je Lekušić iz *Fojničkog grbovnika* prepisao prezimena bosanskih velikaša koja je dosta vjerno iskoristio fra Andrija Kačić Miošić u svom *Razgovoru ugodnom naroda slovinskog*, a fra Nikola Gojak unio u svoju *Kroniku* (usp. Soldo, 1977: 101). Popis je 1781. objavio Vladmirović u knjižici *De Regno Bosniae*, ali mu je dodao mnoge nove obitelji i neke popratio komentarom.[4] U njegovom uvodu Vladmirović piše da je to katalog preuzet iz izvornika koji se čuva u fojničkom samostanu i da ga je 1724. vjerno i pažljivo prepisao otac Marijan Lekušić kao tadašnji tajnik provincijala fra Augustina Tuzlaka, a da se sada čuva u arhivu makarskog samostana.[5] Vladmirović je

[3] Rukopis *Storia della illirica nazione descritta dal P. Mariano Lecusich ex Lucio Tragurienst* čuva se u Arhivu franjevačkog samostana u Sumartinu (*Codice* br. 23).

[4] Apendix I. *In qua Catalogus exhibetur familiarum nobilium in Bosnensi regno existentium tempore ipsius destructionis*. VLADMIROVIĆ, 1781: 48–55.

[5] »Catalogum hunc depromptum exhibemus ex originali M. S., qui asservatur in venerabili conventu Sancti Spiritus Fojnicae apud fratres minores una cum illorum stematibus; quemque fideliter ac diligenter anno Domini 1724. pater Marianus Lecussich secretarius A. R. P. Augustini a Salinis, Bosnae Argentinae provincialis, transcriptum exemplar reposuit in archivio conventus Sanctae Mariae Macarschae in Dalmatia, ubi hactenus asservatur.« VLADMIROVIĆ, 1781, 48.

tu prešutio da je dodao mnoge obitelji kojih nije bilo u Lekušićevu prijepisu. I iz ovog slučaja razvidno je kako je silno na subraću djelovao Lekušićev rad na redovničkoj i civilnoj povijesti.

2. *Franjevačka historiografija 18. stoljeća*

Nema dvojbe da su burna ratna zbivanja 17. i dijela 18. stoljeća bila jaki poticaji da i fratri zapišu to što se događa s njihovim pukom i samostanima. Drugi možda i važniji utjecaj, kako prosuđuje Jelenić (usp. JELENIĆ, 1918: 4), odigrali su Waddingovi *Annales Minorum*. Početkom 18. stoljeća u nekim se samostanima bilježe značajniji događaji, a čini se da je jači zamašnjak bila zapovijed provincijala fra Luke Karadžića 1736. da svaki samostan ustanovi protokolarnu knjigu (*Protocollum* seu *Liber annotationum rerum notabilium conventus*), koja će biti jamac na civilnim i crkvenim sudovima ukoliko netko ospori neki samostanski posjed.[6]

Kronike franjevačkih samostana što su ostali pod osmanskom vlašću započinju s onom fra Nikola Marčinkušić, poznatiji kao Lašvanin, (oko 1703.–1750.) koju neki nazivaju i Fojničkom kronikom (Kronika fojničkog samostana). Lašvanin je vjerojatno oko 1738. počeo pisati fojničku kroniku,[7] odnosno 'srce svoje kronike' u kojem je opisao događaje između 1731. i

[6] Na početku je *Kronike Franjevačkog samostana u Brodu na Savi* zapisao je kroničar o. Stjepan Terzić: »Serafinski je red svetoga Franje, ne jednom zapljuskivan valovima sudskih sporova, protiv pomahnitalih olujnih valova ljutih neprijatelja, mudro za svaki samostan ustanovio *Knjigu* ili *Zapisnik* važnih događaja da zaustavi valove podivljalog mora, kako nam naša trudom i znojem stečena dobra ne bi bila ugrabljena. Naposljetku je mnogopoštovani otac Luka Karagić [treba *Karadžić*], vrlo brižni sadašnji provincijal provincije Bosne Srebrene, to također propisao. Želeći izvršiti njegov nalog, velečasni otac sadašnji gvardijan Ivan Narančić, ... predaje budućim pokoljenjima ovaj Zapisnik pravnih predmeta kao smjernicu i putokaz pri upravljanju ovim samostanom [u Slavonskom Brodu]. Godine 1737, 3 siječnja. [*Librum* seu *Protocolum rerum* cuiuscumnque conventus notandum pro refractione fluctuum ferl maris prudenter instituit et ultimatim A. R. P. Lucas Karagich, vigilantissimus provinciae Bosnae Argentinae actualis provincialis demandavit. ... 1737, Ianuarius 3.] (istaknuo P. Knezović). Izvorni je naslov: *Protocol[l]um seu Liber annotationum rerum notabilium conventus Sactissimae Trinitatis labore, curu et sumptibus Fratrum Minorum Sancti Francisci de observantia Provinciae Bosnae Argentinae Brodii in Slavonia ad ripam limpidissimi fluminis Savi fundati 1708 die 30. Octobris* – *Zapisnik pravnih predmeta* ili *Knjiga bilješki važnih događaja samostana Presvetog Trojstva utemeljenog na obali prebistre rijeke Save 30. listopada 1708. godine trudom, brigom i troškovima Manje braće opservanata svetoga Franje Provincije Bosne Srebrene*. TERZIĆ, 1995, 4–5.

[7] Pod god. 1690. /bis/ piše fra Nikola: »Tada ja uzeh od Šahbazovića i od Mezetovića, Turaka, livadu Drin, što se prvo nije moglo imat ni po jedne jaspre. S tom se livadom i sad, to jest na 1738. god. od rođenja Isukrstova, a ako Bog da i odsele, služi manastir Duha Svetoga u Fojnici ...« LAŠVANIN, 2003, 197; Fra Ignacije Gavran drži da su neki dijelovi napisani prije 1730., a glavni dio da je »pisan tridesetih i četrdesetih godina 18. stoljeća«. Usp. GAVRAN, 2002: 16 i 23–24.

1750. godine, a zadnji zapis je unio 5. lipnja 1750. godine. Kroz to razdoblje postoji zapis ili više njih za svaku, izuzev za 1733. i 1735. godinu. Fra Nikola je u *Ljetopisu* veću pažnju posvetio civilnim i vojnim nosiocima osmanske vlasti, tržišnim i zdravstvenim (ne)prilikama, a kud i kamo manju događajima u i oko fojničkog samostana i provincije. Karakteristična je i neujednačenost; nekada sitnice opisuje detaljno, a nekad sudbonosna zbivanja tek spomene. U opisima nevolje što su ih trpjeli fratri i sirotinja nije bio objektivan zapisivač. Upravo zbog toga nije ni pouzdan kao povijesni izvor. Po naraciji, koncepciji i odabiru činjenica ili događaja ovaj bi tekst prije bile nečije uspomene nego ljetopis konkretnog franjevačkog samostana.

Fra Bono Benić je 1759. započeo sastavljati sutješki »ljetopis«[8] i on u uvodu (*Excusatio scriptoris*) spominje odredbu o zapisivanju događaja i žali se što »su kasno zaključili da se ovo radi« i silno ga muči to, što taj posao »nije započet u pravo vrijeme«.[9] Tu u 'ispričnici' (*Excusatio scriptoris*) Benić iznosi svoje poimanje toga zadatka i tuži se da mu nije dorastao, tj. da nema znanja koja se traže: »Licet huius libri titulus *Protocol[l]um con[ven]tus* sit, rectius tamen dicitur fuisset, si miscelanae nomine illum signavissem; nihilominus quocumque nomine, a benevolo lectore, ille appellari meruerit, parum ad rem conduceret. ... Quimino mei parochialis officii negotia iis attendere vix dignabuntur mihi aliquam concedere temporis horam. Tam, similes *historiales*, ne dicam *annales* sive *casus* texere et calamo pingere, minus artis meae est. Maxime autem opus redditur mihi onerosum, quia anachronismi sunt vitandi et res de quibus sum tractaturus suis epochis carent; nihilominus, ut saltem aliqualis notitia sequentium habeatur rerum; utque majorum meorum, in parte possibili, obtemperare videar jussionibus; ex diversis, ut plurimum manuscriptis, et ex antiquis traditionibus subsequentia recolligere et hic recondere conabor. ... Multas

[8] Julijan Jelenić ga je 1923. nazvao ljetopisom »Ljetopis franjevačkoga samostana u Kr[aljevoj] Sutjesci', kako ga dajem na svijetlo, ne odgovara u svemu izvorniku. Prije svega nijedan ga od pisaca, koji na njemu djelovaše, ne naziva Ljetopisom. Benić ga naziva 'Protocolum conventus Suttiscae', a njega slijedišc i epigoni mu: Franjić, Marijanović i Mikić. Što sam mu ja dao općenitije i prirodnije ime, neće mi to, mislim, nitko zamjeriti.« JELENIĆ, 1923: 8–9; Benić na kraju svoga ispričavanja (*Excusatio scriptoris*) piše: »Coeptum [opus] in parochia de Varess ann. Dom. 1759. in mense Augusto«. /Djelo započeto u kolovozu 1759. [kad sam bio župnik] u vareškoj župi./ BENIĆ, 1923: 12.

[9] Usp: »Unum tamen, quod me nimio afficit tacdio est, quia opus hoc, quod peragere intendo, cum suo congruo tempore, ut debuerat, initium non sumpserit, suum sibique debitum splendorem et ordinem habere haud poterit. Cuius causa inde est, quia sero haec dessignata sint fieri.« BENIĆ: 1923, 11 – »Silno me ipak muči jedno: što ovaj posao, koji evo namjeravam obaviti, nije započet u pravo vrijeme, kad ga je trebalo uraditi; ovako, on neće imati potrebnog sjaja i reda. A uzrok je u tome što su kasno zaključila da se ovo radi.« BENIĆ, 2003: 35.

pariter *historiolas*, quae minime inter monumenta conventus adnumerari deberent, me hic appositurum; meo tamen videri, illarum adnotatio, lectu-ro, ingrata non erunt. ... Id tandem, quod a charissimo lectore exopto est, ut meam imbecillitatem, quam in perlegendis similibus repererit, condonare dignetur.«[10] Mnogo je toga što nabraja kao poteškoće, a meni se čini da je među njima najteža neprekoračivost jaza između namjere i mogućnosti, a on dolazi iz nejasne koncepcije i nepoznavanja glavnih osobitosti žanra kojim se bavi. Ne razlikuje kroniku od ljetopisa (*historiales*, ne dicam *annales* sive *casus*), a k tome dodaje i pripovijesti (multas *historiolas*) da bi njima udovoljio čitatelju iako je bio svjestan da im tu nije mjesto. I mješavina jezika (oko trećina ljetopisa je napisana na latinskom ili talijanskom, a ostalo hrvatskom bosanicom) pridonosi ka nejasnoći i poteškoći čitatelju.

Nakon požara kreševskog samostana 1765. počeo je pisati njegov ljetopis fra Marko Bogdanović, koji na samom početku ističe: »Nikako ne znam što bi trebao da prikažem na samom početku ove knjige; ... Ali, na koncu, donijet ću odluku: ukratko ću prikazati povijest ovog zlokobnog požara i njegov uzrok; zatim ću u cijelosti opisati važnije pravne čine i spomena vrijedne događaje, koji pripadaju ljetopisu, rasporedivši ih po godinama. Želim da tako poslije svoje smrti drugima ostavim primjer i utrem im put.« (BOGDANOVIĆ, 2003: 47–49). Žanrovski je najčistiji Bogdanovićev uradak i on je jedini ljetopis usredotočen na samostan i provinciju, ne zanemarujući ni događaje koji su utjecali na život samostanske zajednice. »Od tih triju kronika Benićeva je najbolja, vremenski najpouzdanija i literarno najvrednija.« (Gavran, 2003: 8).

U Velikoj je 1730. počeo sakupljati i pisati fra Ivan Stražemanac Kopiarević *Pharafrastica et topographica expositio totius almae provinciae Bosnae Argentinae fratrum minorum de observantia* (*Povijest franjevačke provincije Bosne Srebrene*)[11] Pošto je »Ivanov ljetopis nešto najbolje što je

[10] BENIĆ, 1923:11–12; Gavran to prevodi: »Iako ova knjiga nosi naslov *Ljetopis samostana*, ipak bih ispravnije rekao da sam ga označio imenom 'zbornika'. Međutim, koje god mu ime nakloni čitatelj opravdano dadne, malo će izmijeniti na stvari. ... Osim toga poslovi moje župničke službe jedva će mi dopustiti da za ovo odvojim koji sat vremena. Isto tako, slabo sam vješt u sastavljanju događaja. Posao je za mene vrlo težak, jer treba izbjeći anakronizme, a stvari o kojima ću govoriti nisu razdijeljene u svoja razdoblja. Ipak, da bi se dobilo barem neko znanje o stvarima koje slijede, i da bih, prema mogućnostima, izvršio zapovijed svojih starijih, pokušat ću iz raznih većinom rukopisnih i starih predanja sabrati ovo što slijedi. ... Namjeravam ovdje donijeti isto tako i mnoge sitne pripovijesti, koje ne bi trebalo ubrajati među 'spomenike' samostana; čini mi se da će one – ako ih zabilježim – mom čitatelju biti drage. ... Na koncu želim da mi moj dragi čitatelj oprosti moju slabost, koju će zapaziti čitajući ove stvari.« BENIĆ, 2003: 35.

[11] Sršen je prilikom izdavanja dao u prijevodu taj kraći naslov, koji u originalu glasi: *Pharafrastica et topographica expositio totius almae provinciae Bosnae Argentinae*

u Slavoniji napisano u prvoj polovici 18. stoljeća« kako tvrdi Sršen (Sršen, 1993: 23), nije neobično što ga je nekoliko samostana prepisalo i na njemu gradilo svoje kronike.[12] U rasprama koje su izbile između franjevaca nakon razdiobe na Provinciju sv. Ivana Kapistrana i Provinciju Bosnu Srebrenu osobito su stršili fra Filip Lastrić i fra Emerik Pavić. »U potvrdu svoje teze Pavić je učinio neoprostivu pogrešku, što je namjerno plagirao čitav Ivanov ljetopis, a da Ivana nije spomenuo niti jednom riječju« (Sršen, 1993: 25), riječ je o djelu: *Ramus viridantis olivae* ... (Budim, 1766.).[13] Među najznačajnija i onodobno vrlo zapažena djela s područja franjevačke, crkvene i građanske povijesti idu *Epitome vetustatum Bosnensis provinciae seu brevissimum compendium historico chronologicum – Pregled starina Bosanske provincije* (Ancona, 1776.) fra Filipa Lastrića koji iskreno priznaje: »Zapisao sam ovdje neke podatke koje sam silom prilika, ali ne privučen sklonošću, morao zabilježiti iako nisam povjesničar te iako nemam povjesničkih pomagala.« (Zirdum, 2003: 7). Zirdum, zasigurno najbolji poznavatelj fra Filipovih radova, poredi ino, piše: »Svojim povjesničkim radom Lastrić je prvi počeo krčiti puteve kritičkom pristupu povijesti Bosne i Hercegovine te je – uza sve uvjetovanosti – vrijedan i značajan. Svojim pristupom i načinom istraživanja njegovo je djelo svjedočilo i odgajalo svijest kritičnosti i realnijeg pristupa prošlosti.« (Zirdum, 2003: 39). Doista Lastrić se usredotočio na franjevačku prošlost u određenom vremenu i prostoru, kritički se služio izvorima i literaturom i težio pružiti objektivni uvid u cjelinu, koju je logičkom razradbom zorno predstavio.

Nužno je spomenuti i tzv. kronike koje su nastajale tijekom 17. i 18. stoljeća u nekim samostanima, kao što su one što ih Bujas naziva makarskim ljetopisima. »Primorski župnik fra Pavao Šilobadović kronološki na-

fratrum minorum de observantia. Murus Domus Domini ab Eugenio IV nuncupatae, conventuumque eiusdem hocce temporum statu, partim in regno Bosniae sub immani tyranide Turcica, partim sub Augustissimo Imperio Caesareo in regnis Hungariae, Slavoniae, Serviae item in ducatu Syrmii et Banatu, ac sub Serenissimo Venetorum dominio in Dalmatia situatorum. Ex libris p. Lucae Wadd[d]ingi, Francisci Gonzagae, Fortunati Hueber aliorumque fideidignorum authorum ac ex antiquis manuscriptis patruum(!) praefatae provinciae nostrae desumpta et in ordinem redacta. Sub provincialatu A. R. P. Ioannis a Straxemano Vellicae in conventu S. Augustini anno Domini 1730./ SRŠEN, 1993: 21.

[12] Usp.: »Postojalo je i nekoliko prijepisa Ivanova ljetopisa. Juraj Božitković zna za dondeški prijepis. Drljić za budimski iz Jakošićeve zbirke, a Julijan Jelenić za prijepise u Cerniku, Vukovaru i Brodu.« SRŠEN, 1993: 22.

[13] Puni naslov: *Ramus viridantis olivae in arcam militantis Ecclesiae relatus seu Paraphrastica et topographica descriptio provinciae nuper Bosnae Argentinae, jam vero S. Joannis a Capistrano nuncupatae, Ordinis minorum observantiae, ditione suae sacrae Caesareae et regio-apostolicae majestatis per Ungariam, Slavoniam, Syrmium et Banatum diffusae ...* a P. Emerico Pavich a Buda ..., Budae, Typis Leopoldi Francisci Landerer, 1766. Usp. HOŠKO, 2000: 173–185.

braja junačke podvige Primoraca od 1662. do 1686. u Morejskom ratu.[14] Tu *Šilobadovićevu kroniku* neki nazivaju dnevnikom (usp. Bujas, 1957: 279) i ljetopisom (usp. Soldo, 1977: 103), što razvidno govori da je žanrovski nejasna. U tom je ljetopisu daleko veća pažnja posvećena događajima izvan samostana nego u njemu. I fra Nikola Nimčić zvani Gojak (oko 1680.–1772.) je u ljetopisu, koji »počinje s g. 1712., a završava s datumom 23. XI. 1772.« veću pažnju posvetio meteorologiji, gospodarstvu i folkloru toga doba, nego događajima u samostanu.[15] Pri tom je nužno imati na umu što fra Gašpar Bujas, koji je objavio Gojakov ljetopis, kao usput napominje: »On [tj. ljetopis] se ovdje prvi put u cijelosti objavljuje, samo su ispuštena sva ona mjesta, koja su privatne samostanske prirode« (Bujas, 1957: 286). Priređivač je, dakle, ispustio upravo ono što tvori bit samostanske kronike. U Gojakovom je ljetopisu Jelenić pronašao i tzv. Ljetopis fra Marka iz Vasiljeva Polja, a to »nije ništa drugo do katalog turskih careva s njihovim značajnijim odlikama« (Jelenić, 1919: 5–6; Pranjković, 2005: 27–28 i 191–193). Čini se da je krajem 17. ili vjerojatnije početkom 18. st. fra Bernardin Nagnanović iz Brotnja namjeravao napisati povijest provincije, ali je ostavio »samo nacrt« pod naslovom: *Bosnae notitia provintiae Argentimnae* (usp. Hrkać, 2001: 3–6), a to je »djelce posebnu ulogu igralo s onu stranu Dinare« (Jelenić, 1919: 7).

Radovi Cvekana, Hoška, Bibera i drugih ukazuju na brojne samostanske kronike u Provinciji sv. Ćirila i Metoda, a čini se da su ih uglavnom tridesetih ili četrdesetih godina 18. st. začinjali pisati.[16] Nekoliko je samostanskih ljetopisa Provincije Presv. Otkupitelja ugledalo svjetlo dana, a vjerojatno ih ima još koje skrivaju arhivski mrak i prašina. Za većinu tih djela karakteristična je ovisnost o nekom uzorku, nekritičnost prema izvorima ili puno povjerenje u ispisane starije papire što su ih našli u arhivima ili nečijim rukopisima, zadržavanje na fantastičnim pričama i nevjerojatnim događajima, pružanje pouke na primjerima prošlosti i buđenje nacionalnog ponosa, težnja za golemim vremenskim rasponom, nejasna koncepcija i nepoznavanje žanra. Fra Bono Benić je najotvorenije iznio poteškoće i dvojbe s kojima su se hrvali naši ljetopisci galantnog i prosvjetiteljskog stoljeća.

[14] Nju je s kratkim uvodom objavio S. Zlatović: *Kronika o. Pavla Šilobadovića o četovanju u Primorju (1662–86.)*, na početku je fra Pavao iznio razlog njezina nastanka: »Ja fra Pavao Šilobadović pisa ovi libretin neka znate koja su se učinila ovoga rata.« ZLATOVIĆ, 1889: 89.

[15] *Gojakov ljetopis* zapravo počinje s 1773. godinom (*Gennara 1773.*). Usp. BUJAS, 1957: 288.

[16] Usp. F. HOŠKO i Đ. ŠIMUNOVIĆ, *Kronike u pjesmi i prozi, povijesne zbirke i rasprave*, u: *Mir i dobro – umjetničko i kulturno nasljeđe Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda*, Zagreb, 2000., 77–79; Paškal ĆVEKAN, *Franjevci u Jaski, Jastrebarsko*, 1982.; Isti, *Franjevački samostan u Klanjcu*. Klanjac, 1983. itd.

2. 1. Lekušićev ljetopis

Fra Marijan Lekušić (Mostar, 1685.– Šibenik, 1735.) kako je već rečeno, naučio je od Ivana Lučića esencijalne zakone povijesne znanosti. Dok je bio lektor moralke i propovjednik u Sinju (1728.–1730.) iz prikupljene građe napisao je *Memoriae recordabiles* o trima primorskim samostanima. Zahvalivši se na povjerenoj profesuri, [17] odlazi u Mletke 1730. i već je krajem listopada dobio duždevu dozvolu za obnovu karinskog samostana i odmah se svim žarom dao na posao. Obnova crkve i samostana bila je brza i uspješna te je na kapitulu provincije 1732. fra Marijan imenovan njegovim gvardijanom. Pored svih tih poslova fra Marijan je napisao i ljetopis tog samostana, koji je u literaturi poznatiji kao kronika karinskog samostana.[18] Interesantno je da Lekušić nije naslovio taj rad ni ljetopisom (*annales*) ni kronikom (*chronicon* ili *historia*), nego protokolom (*prothocollum*) što je, čini se, tada bilo uobičajeno za tu vrstu.[19] Zgodna je Marijanova igra s rimskim brojevima u naslovu: **prothoCoLLVM Co[n]VentVs VIrgInIs sIne Labe ConCept[a]e CarInI In LIbVrnIa** (zbroj iznosi 1734, a to je godina početka pisanja).[20] Premda taj ljetopis nije bio tiskan on je, kako piše Bačić, »*često uzimana u ruke i čitana*« i bio je svojevrsni uzor ostalima.[21] Razvidno je to usporede li se ostali s Lekušićevim, koji je najraniji. Pošto je ubicirao karinski samostan (»*ad Sinus Nouigradiensis ubi flumen Carisnicza cadit in mare 5 milliaribus a dicta civitate* [i.e. Carini] *distans per siccum, 7 autem per mare*«)[22] Lekušić priznaje da nije mogao pronaći tko ga je i kada utemeljio, premda je upotrijebio sve svoje snage.[23] Potom iznosi protivnička mišljenja o postojanju benediktinskog samostana da bi ih pobio pozivajući

[17] »Na sastanku u Sinju 20. V. 1730. bio premješten u istom svojstvu u Makarsku, ali se zahvalio i pošao u Mletke da dobije dozvolu za obnovu samostana u Karinu.« CRNICA, 1939: 414.

[18] Usp. SOLDO, 1974: 13; SOLDO, 1977: 101; BAČIĆ, 2000: 37; BEZINA, 1994: 40. Nasuprot njima Crnica piše: »Napisao je također i ostavio u rukopisu povijest karinskog samostana ili *Liber archivialis conventus*, koji se čuva u arhivu istog samostana.« CRNICA, 1939: 416.

[19] Usp. *Protocolum* seu *Liber annotationum rerum notabilium conventus* ... Slavonski Brod 1708 (zapravo 1737.)

[20] Lekušićev ljetopis prvi put je objavljen tek 1995. s Bačićevim prijevodom na hrvatski (BAČIĆ, 1995: 36–98), a drugi put 2000. (BAČIĆ, 2000: 38–100)

[21] U uvodnoj riječi piše Bačić: »Da se Lekušićeva kronika često uzimala u ruke i čitala, pokazuju otisci prstiju na njezinim stranicama ...« BAČIĆ, 2000: 7.

[22] U Karinu uz obalu Novigradskog mora gdje u more uvire rijeka Karišnica, udaljen od rečenog grada pet milja po suhu, sedam pak po moru.« BAČIĆ, 2000: 38.

[23] »*Hjus conventus prima fundatio per quem et quando, penitus ignoratur adhuc neque ulla memoria ejus a me reperiri potuit, quantumvis in iis totam vim et diligentiam aliquid invenire adhibui* – Gotovo se još ne zna tko je i kada utemeljio ovaj samostan, niti

se na Waddinga, Glavinića i na neki stari neautentični dokument što ga je pronašao među spisima nekog svoga prijatelja – »*Extat monumentum vetus a me repertum in scriptis cujusdam domini mei amici et licet non sit autenticum, tamen credo fore veridicum*«,[24] a potom, po uzoru na Lučića, donosi čitavi dokument *in extenso*. Na kraju tog dijela poziva se na pisanje samog Ivan Lučića: »Hic enim teste Lucio primus banus omnium banorum totius Dalmatiae et Croatiae residebat«.[25] Lekušić je najveću pažnju posvetio izvornoj građi (donio je 13 dokumentima), koju korektno predočuje čitatelju s vrlo diskretnim napomenama na rubu. Imao je sasvim jasnu koncepciju samostanske kronike. Nije ju opteretio suvišnim pričanjima, ali je znalački uvrstio zbivanja izvan samostana koja su mogla značajnije utjecati na njegovu egzistenciju, npr. spomen kuge ili jake zime i gladi: »*Hoc anno fuerunt frigora ita excessiva, quod memoria hominum non extat talis his partibus fuisse. Similiter fames inaudita, quae vix illis Aegypti tempore Josephi Justi assimilari non debuisset.*«[26] Jasno i objektivno izvješćuje o događajima, radovima, gradnjama, troškovima, nabavkama pojedinih predmeta, zatim o odnosima prema vlastima civilnim, crkvenim i redovničkim. U izlaganju se strogo pridržava kronološkog slijeda prema kojem uvrštava isprave i pisma, a kad je 1732. stekao status samostana prelazi na izlaganje po gvardijanstvima. Velika je sposobnost kroničara što samostanski ljetopis nije opteretio iznošenjem sitnica i tričarija, od čega boluju većina tadašnjih samostanskih ljetopisa i kronika. Lekušić je u ljetopisu primijenio sva znanja što ih je naučio čitajući i ekscerpirajući Lučićevu povijest. Zbog toga je ona pouzdan izvor za povijest samostana i samostanske crkve, što se najbolje vidi iz njezina obilnog korištenja u svim kasnijim radovima o karinskom samostanu i Karinu. Procjenjujući Lekušića kao povjesničara, Soldo piše: »Njegov rad bio je pionirski. ... Skupljanjem arhivskog materijala poticao je svoju subraću na proučavanje povijesti. Stoga je u prigodi njegove smrti (1742) upisano u Liber archivialis da je bio: vir infaticabilis, qui sua industria huic Archivio initium dedit.« (Soldo, 1977: 102). Dakle, muž neumoran koji je postavio temelje arhivu Provincije.

---

sam mogao pronaći nekakav njegov spomen, premda sam upotrijebio svu snagu i pomnju da nešto iznađem.« BAČIĆ, 2000: 38–39.

[24] Usp.: »Pro me pugnat ratio et testimonium ... hoc testatur Vadingus in suis Annalibus in descriptione Custodiarum Bosnae Argentinae. Deinde Historia de origine Bosnae Croatiae ... a reverendo patre Francisco Glavinich ... et impressa Utinae 1648 ut patet infra ...« BAČIĆ, 2000: 39–40.

[25] »Jer je ovdje po Lučićevu mišljenju stolovao prvi ban svih banova cijele Dalmacije i Hrvatske. BAČIĆ, 2000: 44.

[26] »Ove godine bile su izuzetne zime da ljudsko pamćenje ne zna da su takve bile u ovim krajevima. Slično nečuvena glad, koja bi se jedva mogla usporediti s onima u Egiptu u vrijeme pravednog Josipa.« BAČIĆ, 2000: 94.

2. 2. Vladmirovićeva Kronika

Od tadašnjih sastavljača samostanskih ljetopisa i kronika jedinio je fra Luka Vladmirović tiskao svoju kroniku, u kojoj se kao i Lekušić usredotočio na samostan iz naslova. Vrlo dugi i neuobičajeni naslov njegove knjižice glasi: *Chronicon archiviale continens brevem descriptionem principii et continuationis venerabilis conventus Sanctae Mariae Zaostrogiensis et ad illum spectantium, ab anno 1468. usque ad praesentem 1770. cum serie floridorum ac graduatorum patrum atque RR. PP. guardianorum qui inveniuntur in hujusce celebri archivio conventus. Totum fideliter decerptum ex historiis et narrationibus manuscriptis. – Arhivska kronika koja sadrži kratki opis početaka i neprekidnog djelovanja časnog samostana Sv. Marije u Zaostrogu i onoga što se na njega odnosi od 1468. pa sve do sadašnje 1770. godine s nizom odličnih i graduiranih otaca kao i poštovanih otaca gvardijana koje otkrivaju spisi upravo ovog slavnog samostanskog arhiva. Sve vjerno uzeto iz pripovijesti i kronika u rukopisima.* Knjižicu je objavio u Mlecima 1770. pod pseudonimom Lucija Neretljanina (a domino Lucio Narentino), a materiju je razdijelio u deset poglavlja.[27] U skladu s vremenom na poleđini naslovnice donosi moto uzet iz Biblije, tj. 2. knjige Ljetopisa: *»Elegi enim, / sanctificavi locum istum, ut sit nomen meum ibi in sempiternum, / permaneant oculi mei, / cor meum ibi cunctis diebus.«*[28] U djelu je mogao obraditi tri stoljeća postojanja i djelovanja zaostroškog samostana. Građu je rasporedio: o posjedima franjevaca (1. poglavlje), o župama i dušobrižništvu (2.), o duhovnim dobročinstvima fratara zaostroške obitelji (3), o slavnim muževima (4), o gvardijanima i njihovim istaknutim dobročinstvima (5), o osobitim dobročinstvima redovnika (6), o zauzeću Vrgorca (7.), o zauzeću u Neretvi (8), o bojevima u kojima je sudjelovao zaostroški samostan (9) i na kraju o neretvanskoj kustodiji (10).[29] Sadržaj je poglavlja uglavnom obimniji od naslova.

Međutim, već nas prva rečenica u predgovoru ove knjižice suočava s onom opće poznatom i najneugodnijom osobitošću Vladmirovića, tj. s izmišljotinama i neistinama. Fra Luka piše da ga je na ovaj trud potakao njegov slavni sugrađanin Plinije Neretljanin izdavanjem knjižica (*continue illu-*

[27] Već je na naslovnici naznačeno da knjižica ima dodatak: *Cum additione in fine brevis descriptio almae antiquissimae domus comitum & equitum Vladmirovich de Narenta multorumque illustrium ecclesiasticorum qui ab hacce uberima(!) palma hactenus efflоruere.*

[28] (*Paralip.* 2. cap. 7. v. 16.) Sad sam, dakle, izabrao i posvetio ovo mjesto [tj. ovaj Dom] da ovdje bude Ime moje zauvijek i ovdje će sve dane biti moje oči i moje srce.

[29] *Chronicon* ... obasežc 57 stranica, a ne 90 kako navodi Bezina i drugi. (usp. BEZINA, 1994: 78). Na stranicama 59.– 90. nalazi se Lukino djelce o drevnosti njegove plemićke kuće.

strem Concivem meum Plinium Narentinum Typis dare libellos ac in ipsis memorias scitu dignas et rerum summae importantiae, cui applausibilem intentionem sumopere laudo), pa i sam želi pisati, kako zbog natjecanja s njime, tako i zbog toga da njegovo ime ne bi sasvim palo u sramotni zaborav (*ad aemulationem cujus, & Ego scribere volo ne prorsus, & nomen meum turpi tradatur oblivioni*) (VLADMIROVIĆ, 1770: 3).

Pošto je u predgovoru iznio razloge pisanja djela i upoznao čitatelja sa smještajem samostana, najavljuje da će opisati dostojanstva, naslove, stupnjeve i hvalevrijedna kreposna djela *stanara* toga samostana od početaka do njegovih dana,[30] zatim naglašava da će taj opis svakoga čitatelja dovoljno poučiti (*descriptio omnes satis edocebit*), a na kraju, pozdravljajući fratre preporučuje svoj dom u njihove svete molitve: *Valete Fratres, mei memores, domusque meae vestris sacris in orationibus per aevum* (Vladmirović, 1770: 4).

Iako je prvo poglavlje, koje je i najobimnije, naslovio: *De possessu Fratrum hujusce Conventus, & continuatione* iz njega se doznaje vrlo malo konkretnosti o samostanskim posjedima, zapravo kako i kada su fratri dobili samostan i o parnicama koje je samostan vodio da očuva imanja, a na početku hiperbolički govori o turskom zauzimanju Bosanskog kraljevstva i drugih pokrajina,[31] a najneočekivaniji je ulomak opis susreta fra Anđela Zvizdovića sa sultanom. Tu i naracija iznenada prelazi u fiktivni dijalog koji

[30] Usp: »Similiter, & ut eorundem Patrum Franciscanorum in eodem Coenobio habitantium singulis pateant illorum dignitates, tituli, gradus, & laudabilia virtutum gesta; beneficia, ac bona opera ab exordio eorum incolatus (sic!) in eodem Monasterio, usque in praesentem diem; prouti subsequens descriptio omnes satis edocebit.« VLADMIROVIĆ, 1770: 3–4.

[31] »Anno Domini 1463. quo infelici & inauspicato anno Sultan Memed hoc nomine secundus Turcarum Imperator toto Regno Bosnae, Rasciae, Serviaeque potitus est; eadem tempestate gloriabundus Tyrannus superbia elatus, atque in Christi fideles invidia tumescens, & ardore flagrans crudelissime devastavit Regnum, Urbs, Arces, Castella munitissima: Familias Nobiles, Magnantes, Principes; atque personas Religiosas igne, palo, patibulo, gladioque animadvertens, nulli placebat, omnes necabat. Solo aequavit Ecclesias quamplures Chatedrales: Monasteria evertit Fratrum multa paucissimis mensibus, ut non dicam diebus, totum Regnum Ducatum Sancti Sabbae, Bonatum Culmiense, sive Popovense Pauli Bani de Tur. Liberam Communitatem Narentinam, omnia suae ditioni subjugavit, ...« (Godine Gospodnje 1463., nesretne i zlokobne godine sultan Mehmed, tog imena Drugi turski car, osvojio je čitavo Kraljevstvo Bosne, Raške i Srbije. Za vrijeme te iste oluje hvalisavi tiranin ponesen ohološću iz zavisti i bijesa protiv Kristovih vjernika, najokrutnije je opustošio kraljevstvo, gradove, utvrde i najtvrđe kaštele, plemenite obitelji, velikaše i kneževe kao i redovnike kažnjavajući ih ognjem, kolcem, vješalom i mačem. Sa zemljom je sravnio tako brojne katedrale, uništio mnoge franjevačke samostane; za vrlo malo mjeseci, da ne kažem dana, pod svoju je vlast vrgnuo čitavo kraljevstvo, kneževinu sv. Save, vojvodstvo humsko ili Popova bana Pavla de Tur, slobodno kneštvo neretvansko.) VLADMIROVIĆ, 1770: 5–6.

čitatelja iz 1538. godine, tj. poslije turskog zauzeća Klisa i pogibije bana Petra Kružića, vraća na zbivanja neposredno poslije propasti Bosanskog kraljevstva.

»Cum itaque Memed antedictus Christianos persequeretur, divina sic inspiranda aura factus obviam ei, Venerabilis Servus Dei P. Angelus a Verbosa. Quem intuens Memed incurvatis superciliis irato vultu et ignito oculo inquit: *Tu ne es ille qui seducis Christianos, ut aliunde ad plagas Christianorum fugiant a jurisdictione, & Dominio meo?*

Cui audacter, sed cum omni submissionis animo eo quia res pro Anima erat illi, et zelus Dei ac fidei flagrabat in illo, ait: *Ego sum.*

Cui Turca sed mitiori animo: *Qua de causa id faceret?*

Subjungit Pater: *Ut non amittant fidem Christi, quam,* inquit, *nuper suxerunt, cum caetera omnia deperdiderunt.*

Tunc Memed: *Vade pro nunc ait, & in crastinum ad me redibis.*

Pernoctavit Sultanus nocte illa in villa Milodraxe (sic vulgo) dicta, interim consilio facto cum suis, nec non aliunde sciens, quod gloria Principis est in multitudine Populi, valde manc accersivit sibi eumdem P. Angelum cui dedit praeclarissimum Firmanum, quod idem est ac Diploma imperiale, ut libere sine ula laesione, molestia, tyrannide atque perturbatione turcica sua munia et officia faciant, idque soli Fratres Minores et non alii, ea quae spectant ad cultum et dogma Christianum.«[32]

Međutim taj ferman nije mogao zaštiti jadni kršćanski puk i fratre od turskih zuluma, obijesti i progonstava pa je zbog toga nesretni narod s franjevcima potajno ponajviše bježao u primorske krajeve ili vlast presvijetlog dužda. Nakon te konstatacije pripovijedanje se premješta iz Milodražja u Klis gdje je 1468. banovao vojvoda Žarko Unski (neki odvjetak Vladmirovića) koji je kao vrlo pobožan i revan za pravu vjeru uputio pismo bosanskom vikaru fra Dominiku iz Gonesse (A. R. P. Dominico a Gorissia) i zatražio 12 redovnika za samostane u Makarskoj i Zaostrogu (sex pro

[32] »Dok je tako spomenuti Mehmed progonio kršćane, nadahnut duhom Božjim dođe mu ususret časni sluga Božji otac Anđeo Zvizdović. Spazivši ga Mehmed nabra obrvama, smrknu lice, a iz oka mu sjevaše, reče: *Nisi li ti onaj koji odvodiš kršćane drugdje da otud bježe od mojeg zakona i vlasti u kršćanske krajeve?* Kome odvažno, ali sa svom smjernošću, tim više jer mu se pruži junačko djelo za dušu, a u njemu je plamtjela revnost prema Bogu i vjeri, reče: *Ja sam.* Kome će Turčin ali blaže: *Zašto to činiš?* Otac doda: *Da ne izgube vjeru Kristovu u kojoj su se nedavno rodili, budući da su sve drugo izgubili.* Tada reče Mehmed: *Hajde za sad i sutra se vrati k meni.* Prenoćio je sultan onu noć u selu pučki zvanom Milodraže, u međuvremenu se posavjetova sa svojima, a i od drugdje je znao da je vladareva slava u mnoštvu naroda, pa rano ujutro dozva k sebi oca Anđela kojem dade preslavni ferman da svoje vjerske dužnosti i obrede obavljaju slobodno bez ikakva vrijeđanja, neprilika, tiranije kao i bez turskoga ometanja. To što se odnosi na kršćansko bogoslužje i vjeru dopušta se jedino Maloj braći, a ne drugima.«VLADMIROVIĆ, 1770: 6–7.

conventu S. Mariae Maschac(!), sex vero alios pro conventu S. Mariae Zaostroghii) iz kojih je želio protjerati pustinjake sv. Augustina. Kako je turski zulum iz dana u dan bivao sve viši i viši franjevačka obitelj samostana sv. Kate u Ljubuškom i ona imotska iz samostana sv. Franje pribjegnu banu Unskom. Fratre iz ljubuškog samostana predvodio je poštovani otac Petar Vladmirović, eksdefinitor i *consobrinus antedicti domini bani Xarko* koji im je darovao zaostroški samostan (Gliubuscensibus fratribus eodem die donatum est monasterium Zaostrogiense) koji je tada bio mala kuća (parum tunc aedificium erat, nisi aedicula et minimus tractus domus de quibus in praesenti reliquiae non visuntur in luce).[33] Nakon toga dosta kratko govori o nastojanju pustinjaka da se vrate u zaostroški samostan i parnicama koje su zaostroški fratri vodili s Jurom Babićem iz Korčule koji se hvalisao da potječe od Kačića i tvrdio da je pravni slijednik njihovih imanja. Fratri ne samo da su na sudovima u Mlecima obranili svoje posjede, nego su isposlovali duždev nalog da se svečano i javno spale sve te lažne isprave (koje su bile tiskane) uz zvonjavu zvona i tako posvjedoči nevinost fratara (»non solum Macarschae sed per omnes civitates Dalmatiae per quas foetosae impiorum hominum infamiae in ipsis libellis typis datis contentae disseminatae erant, praecinente cohortis ministro ac subsequente sonante tympano, ante publica palatia vocari igne combustae fuerunt et tali modo fratrum innocentia atque praeclara morum honestas singulis palam et manifeste patuit coram Domino Deo, principe augustissimo ac omni Christiano populo atque ex tunc hactenus fratres ipsi in pace aliquantulum requiescunt.« Vladmirović, 1770: 11) Poslije toga vrlo oštro, gotovo prijeteći, kao pravi prosvjetitelj dijeli čitatelju savjete kroz poslovice, gnome, citate pjesnika (izmišljenog, dakako) i expresis verbis upozorava i prijeti. »In futurum discite posteri miseri mortales, non persequi fratres neque facere neque scribere, nec quemquam accusare: *nam Deus et princeps dant munera honoris opes*. Profecto scias, quisquis accusator es, quod cuicumque quidquid faceres aut de aliquo dixeris, nosce infelix, quod vel tuis idmet eventurum sit. Quia non semper vivit homo, neque fortuna in eodem sistit gradu; qua propter ipsis infama-

[33] VLADMIROVIĆ, 1770: 8; Odmah tu navodi imena svih šest fratara koji su iz Ljubuškog došli u Zaostrog: »Primus R. P. Petrus Vladmirovich ex definitor ac fratrum praeses, qui postea minister provincialis et episcopus Andeviensis, vulgo Mostar, ubi pro fide Christi martyrio coronatus est. II. R. P. Paulus Jakich, III. R. P. Simon Raosauglievich, IV. R. P. Thomas Smoglianovich, V. R. P. Paulus Milosevich, VI. Fr. Elias Martinovich laicus. Prvi poštovani otac Petar Vladmirović eksdefinitor i predstojnik braće, koji je kasnije bio provincijal i mostarski biskup, gdje je za vjeru Kristovu okrunjen mučeništvom, 2. poštovani otac Pavao Jakić, 3. poštovani otac Šimun Raoisavljević, 4. poštovani otac Tomo Smoljanović, 5. poštovani otac Pavao Milošević i 6. brat laik Ilija Martinović.« VLADMIROVIĆ, 1770: 8–9.

toribus multoties iniquitas patrum redit in memoriam in conspectu Domini et hominum; et inhonestas matrum revirescit in ore populorum. Cave, ergo, miser tibi, si non vis alteri; aequidem quidquid ipse potest dicere et scribere de aliis, duplicia pejora noscas de te scribi atque dici posse. Vale, edoctus periculis alienis. Ait bene poeta: *Felix est ille quem aliena pericula faciunt cautum.*«[34]

U tim jakim 'savjetima' svaki će učenik humaniora, a tadašnje je svekoliko čitateljstvo bilo takvo, lako uočiti odjeke frazarija rimskih pjesnika, biblijskih tekstova,[35] pa i načelo enciklopedista: *Felix qui potuit rerum cognoscere causas* (Vergilije, *Georgike*, 2, 490).

Potom kratko piše kako fratri služeći Bogu i vjernicima žive u miru u svom samostanu kojega *conservantes, erigentes et erectum perficientes reaedificaverei* osobito poslije 1694. godine, kad su počeli dotjecali iz Neretve bogatiji prihodi. To novo (blago)stanje lapidarno i znalački uspoređuje s negdašnjom bijedom: *Nec vereor dicere quae mihi pluries pernarravit quidem R. P. Laurentius Ivaçevich, qui obiit Macarschae quasi centenarius profecto religiosae vitae, quod fratres non habebant pro omnibus utensilibus necessitatibus, nisi unum cacabum ex asseribus ferreis in fodinis Foinicae in Bosna conflatum.*[36] Tom jadnom stanju suprotstavlja napredak do kojeg je došlo poslije Bečkog mira kada su braća na svojim zemljama zasadila vinograde i maslinike (*a fratribus ipsis in suis terrenis plantatae fuere vineae et oliveta, quae nunc dant vivere fratribus*) i već neko vrijeme proizvode vino koje domaći trgovci odvoze i prodaju u Mlecima i tako jako

[34] »Za ubuduće naučite se potonji jadni smrtnici da ne progonite fratre činom ni pisanjem niti ikoga optužujte, jer *Bog i vladar daju časne službe i bogatstvo*. ... Doista, neka zna svaki tužitelj da štogod nekome učini ili o nekome kaže, da će se upravo to isto njemu dogoditi jadniku. Nesretniče nauči to! Budući da čovjek ne živi vječno, a ni sreća ne stoji uvijek na istom mjestu. Zbog toga se bezakonja otaca mnogo puta sami klevetnici sjećaju pred licem Gospodina i ljudi. Materina se sramota pomlađuje u ustima naroda. Jadniče, čuvaj se, stoga, ako to ne želiš drugome. Uistinu štogod ti možeš reći i napisati o drugima, znaj da oni o tebi mogu dvostruko više i gore napisati i reći. Zbogom, poučen tuđim nevoljama. Dobro reče pjesnik: *Sretan je onaj kojega opreznim čine tude nevolje*. ...« VLADMIROVIĆ, 1770: 11.

[35] Tako npr. *Discite posteri miseri mortales* ... prema Vergilijevom: *optima quaeque dies miseris mortalibus aevi* (Georgike 3, 66) ili *Aurora interea miseris mortalibus almam / extulerat lucem* (Eneida 11, 182s). Pjesnik kojega spominje navodeći tobože njegov stih: *Felix est ille quem aliena pericula faciunt cautum* možda je odjek Ovidijevog: *Discite ab alterius vestras timuisse querellas* (Ars amatoria 3,456). Zatim fraza: *in conspectu Domini et hominum* nedvojbeno je prema: *in conspectu Domini mei*, koja je 92 puta upotrijebljena u Bibliji.

[36] Ne stidim se reći što mi je više puta ispričao poštovani otac Lovre Ivačević (koji je preminuo u Makarskoj kao stogodišnjak uzorna redovničkog života) da braća za sve kućne potrebe nisu imali ništa drugo osim kotlića koji je u fojničkim rudnicima saliven od željeznih šipaka. VLADMIROVIĆ, 1770: 12.

pomažu ne samo samostanu, nego čitavom Primorju.[37] Tako, na kraju prvog poglavlja, na izvrstan način ukazuje kako su fratri radom na svojim njivama istodobno bili praktični učitelji i pokretači ekonomskog napretka ne samo samostana, nego čitave regije.

Drugo poglavlje tvori dokument iz 1723. godine u kojem je mnp. o. Šimun Tomašević za potrebe generalnog kapitula reda, popisao župe na kojima je samostan vodio dušobrižništvo dok su se nalazili još pod osmanlijskim jarmom.Na kraju dodaje dva upozorenja ili opaske: u prvom govori o dovođenju oko 4000 duša iz Gabele i njezine okolice pod duždevu vlast napominjući da je to samo jedan od mnogih hvalevrijednih podviga koje su učinili zaostroški fratri u potonje vrijeme (*observa prima*), a u drugom pojašnjava što je *juspatronatum regium* i probleme koje su zbog toga imali s makarskim biskupima Blaškovićem i Bjankovićem (»duo episcopi Macarenses … primus fuit dominus Nicolaus Biancovich, qui triginta tribus annis pro curis ipsis cum fratribus belligeravevit, … Sublato per mortem primo illi successit R.mus dominus Stephanus Balscovich anno 1730. die 11. Februarii qui statim ac venit in possesum pari modo bellum atroce patribus indixit et cum ipso pariter pro parochiis pugnatum est per quadraginta hactenus annos …«), a na njegovu kraju se nalazi višestruko intersantna rečenica: »Multa alia possem alio exponere, quod prudentia suadet tacere.« (Vladmirović, 1770: 15). Bio je to, dakle, tada vrlo vruć krumpir o kojem je bilo najbolje šutjeti.

Harmoniju u trećem poglavlju, u kojem se spominju fratri koji su obratili na rimokatoličku vjeru bilo Turke bilo pravoslavce, narušava opširnost opisa istih takvih djela fra Luke Vladmirovića i dvije potvrde ili svjedočenja; u prvoj franjevačka obitelj samostana sv. Lovre u Šibeniku svjedoči o njegovom župnikovanju i drugim djelatnostima u Šibeniku, a u drugoj mletački poslanik pri Svetoj Stolici potvrđuje da je fra Luka plemićkog roda i da se upravo zbog poslova provincije nalazi u Rimu.

Četvrto je poglavlje najinteresantnije jer se u njemu nalaze 33 kratka životopisa značajnih franjevaca zaostroškog samostana, s tim da tu ima i biografija fratara koji, čini se, nisu postojali.[38]

Na početku petog poglavlja iznosi razloge nepostojanja starih dokumenata. Za vrijeme kandijskog rata (1545.–1670.) Turci (konkretno: *a perfidis Mahumetanis* – nevjerni muhamedanci) su spalili sve samostane u Dal-

[37] Usp. »Provincia autem Primordiae paucis retro annis debitam culturam redacta est ex quo coeperunt vinum Venetiis ducere mercatores, qui multum eamdem provinciam tali modo coadjuvarunt, inter quos praecipuus benefactor est nobilis dominus comes Stephanus Ivichievich et comes Grubisciich caeterique plures, quos omnes benedicat Deus.« VLADMIROVIĆ, 1770: 12.

[38] Četvrto je poglavlje u središtu promatranja rada fra Gabrijela Hrvatina Jurišića.

maciji (zaostroški, makarski, živogoški i visovački). Iako je vrlo marljivo pretražio arhiv zaostroškog samostana, nije otkrio ime nijednog gvardijana prije 1618. godine. Ipak je pronašao neku vrlo staru knjigu s imenima i prezimenima zaostroških gvardijana i iz nje je za sebe prepisao samo značajnije dobročinitelje, tj. koji su za svog gvardijanstva nešto sagradili ili providjeli samostan potrebitim kućnim posuđem i sličnim ili su pak nabavili što važnije za sakristiju (»qui aliqua beneficia faciebant in monasterio aedificantes vel providentes utensilia aut aliquam rem in sacristia …«). Prije kataloga tih gvardijana upozorava da je u doba turskih progona i otimačina senjskih uskoka, te opće nestašice bilo vrlo teško učiniti neko dobročinstvo, jer se jedva moglo namaći za preživljavanje (»in illis angustiis temporibus quibus vix pene vivere poterant … undequaque incursionibus Turcicis ac Scochiorum sive Segnensium praedonum vel piratarum.«) (Vladmirović, 1770: 32–33). U tom popisu navodi 43 gvardijana, neke vrlo kratko da su ispunili trogodišnju službu, a uz druge navodi i što su učinili značajnije za svog gvardijanstva, npr. o. Jure Vuknić (1692.–1695.) je zasadio vinograd u Pasičini i mnoge maslinike i sagradio krilo samostana u kojem se nalazi blagovaonica. Interesantan je zapis uz gvardijanstvo o. Pavla Barišića: »*1687. P. Paulus Barissich, tertio iteravit triennium, quo completo factus est definitor et postea minister provincialis 1693. et tunc coepit se subscribere Cacich, vixit 115 annis.*[39] O gvardijanstvu Starca Milovana napisao je: »*1753. A. R. P. Andreas ex nobili familia Cacich Mioscich de Brist, lector jubilatus, unum annum fecit.* – Godine 1753. mnp. o. Andrija iz plemenite obitelji Kačića Miošića iz Brista, jubilarni lektor, bio je [gvardijan] godinu dana.«[40] U tom se poglavlju nalazi mnoštvo interesantnih podataka, ali sve zasjenjuje monotonost pripovijedanja i neki po svoj prilici izmišljeni gvardijani.

Šesto poglavlje počinje tipičnim prosvjetiteljskim tekstom u kojem pisac zorno i koncizno objašnjava čitatelju što je bit redovništva. »Jura omnium monasticorum sive claustralium esse scias: praestare Domino Deo, Sanctae Romanae Ecclesiae, proprio principi in dominio quorum demorantur atque suo legitimo superiori, quem loco sacri institutoris venerare ac honorare debent, reverentiam, caecam obedientiam nec non promptum obsequium in omnibus rebus, quae non sunt contrariae animae suae ac regulae, quam professi sunt. Pariformiter in lege eorundem scriptum est: *Quidquid mona-*

[39] »1687. o. Pavao Barišić, opetovao je po treći put trogodišnji [gvardijanat], dovršivši ga postao je definitor, a potom je 1693. izabran za provincijala i tada se počeo potpisivati Kačić. Živio je 115 godina.« VLADMIROVIĆ, 1770: 35.

[40] VLADMIROVIĆ, 1770: 38. Slučajno je tu pogrešno otisnuto Carich, dok je na drugima Cacich usp.: »A. R. P. Paulus Cacich Barissich de Podaza …« Isto, 41, »Quo penetrato ab A. R. P. Paulo Cacich Barisich …« VLADMIROVIĆ, 1770: 44.

chus aquirit, monasterio aquirit.«[41] Nakon tog gnomskog zaključka redovničku zajednicu uspoređuje s onom pčela: »Sicutve apes in unum ex variis floribus colligunt mel ac ceram, ita fratres specilatiter minores observantiae Franciscani ex variis laboribus, sudoribus ac defatigationibus religiosis omnes in unum colligunt et ex communi labore vivunt ad instar apum.«[42] Tu drevnu poredbu upotpunjuje racionalnim zaključkom: »Alioquin, nec vivere possent, nisi ita facerent. – Inače, da tako ne čine, ne bi mogli živjeti.« Pošto je poglavlje posvetio *osobitim dobročinstvima redovnika zaostroškog samostana*, a kako je već u trećem pisao o dobročinstvima gvardijana, bilo je nužno da čitatelju objasni kojim su sve poslovima ostali redovnici stjecali nagrade ili plaće koje su dobrovoljno darivali da bi se pribavio neki ures u crkvi, sakristiji, koru, knjižnici ili pak u samostanu. Zbog toga piše Vladmirović: »Patres fuere omnes dilectissimi fratres, qui laborarunt et modo laborant aliqui in officio parochi, alii confessores, magistri, lectores, choristae, organistae vel in aliquo alio officio positi Deo ac fidelibus inservientes meruerunt et merentur.«[43] Nakon toga potiče svoju tadašnju i buduću subraću da ih nasljeduju kako bi osigurali sebi da s tom braćom na nebesima vode sretni i neprestani bratski razgovor, a za to će ih nadariti najbolji i najveći nagrađivač Bog i specijalna zaštitnica franjevaca i njihova blaga odvjetnica Blažena Djevica Marija (»Imo prostrate patres atque amantissimi fratres in virtute Spiritus Sancti et vinculo sancte pacis et caritatis, ut nostra conversatio fraterna in caelis sit felix et assidua in eorum, quam et faxit Deus optimus maximus remunerator, pia B. V. Maria nostra specialis protetrix et advocata clemens.« (Vladmirović, 1770: 40–41). Žali što će ostati nepoznata imena mnoge braće koja su priskrbila za crkvu kaleže, križeve, zvona i mnoga druga korisna dobra. Utješno je to, što imena svih imenovanih i neimenovanih žive, jer su upisana u knjigu života, a njihova će velika nagrada na nebesima biti samo Bog i dražest rajske slave, kojega oni uživa-

[41] Znaj da su prava svih redovnika ili samostanaca biti poslušan Gospodinu Bogu, svetoj rimskoj Crkvi, vlastitom vladaru na čijem vlasništvu borave, kao i svojim zakonitim predstojniku, kojeg trebaju poštivati i častiti kao zamjenika svetoga osnivača, iskazivati mu strahopoštovanje, slijepu poslušnost kao i spremnu pokornost u svemu što se ne protivi njihovoj duši i pravilu na koje su se zavjetovali. Na isti je način to zapisano u njihovu zakonu: *Što god redovnik stekne, stekne samostanu.* VLADMIROVIĆ, 1770: 40.

[42] Ili kao što pčele iz različitih cvjetova na jedno mjesto skupljaju med i vosak, tako braća osobito Mala od opsluženja franjevci različitim poslovima, znojem i redovničkim naporima sve na jedno mjesto skupljaju i poput pčela živc od zajedničkog rada. VLADMIROVIĆ, 1770: 40.

[43] Svi oci bijahu predraga braća koja su radili i sad rade jedni kao župnici, drugi kao ispovjednici, učitelji, profesori, vođe pjevačkih korova, orguljaši ili su zaslužili i zaslužuju nekom drugom službom, na koju su postavljeni da služe Bogu i vjernicima. VLADMIROVIĆ, 1770: 40.

ju.[44] Upravo je to razlog zbog čega je on ovdje posebno poglavlje posvetio tim osobitim dobročiniteljima, da bi ovjekovječio njihova imena, a izvor su mu kako usmena samostanska tradicija tako i rukopisi koji su malobrojni zbog mnogog nemara subraće.[45] Čudno bi bilo da među njima nema nekog Vladmirovića. No tu je fra Luka, ali opis njegovih dobročinstava zaprema jednako prostora kao i većine ostalih. I ovo je poglavlje u svim detaljima najpažljivije obrađeno, a naglašen je ne vrijednosni, nego kronološki redoslijed počevši od 1668. godine. Neke od tih informacija značajne su za opću kulturu, npr.: »P. Stephanus Tuartcovich de oppido Bagalovich Narentinus suis eleemosynis fecit imagines sacras dub pavimento in ecclesia, quod communiter caelum vocitabant; res reapse pulchrae visu et ornatui speciosissimo sunt ecclesiae.«[46] ili npr.: »P. Andreas Rozich de Brochno providit coronam ex argento deaurato B. M. Virgini in tella depictae, quae stat super altare ejusdem dicato, quae pretiosa imago adhuc in adventu fratrum ad hujusce monasterium delata est de Gliubuski, ut tradunt seniores patres et profecto in facie spirat odorem suavitatis.«[47] Višestruko je važan kratki opis dobročinstva o. Petra Buste koji je o svom trošku nabavio šest srebrenih svijećnjaka, a do novaca je došao pravljenjem lijekovima.[48] Upozorenje se nalazi i na kraju ovog poglavlja, ali se žestinom i tonom jako razlikuje od ostalih. »Multoties occurit mihi audisse loqui fratres multos reditus ex curis percipere bonaque in ecclesiis suis ac monasteriis providere. Respondeo quod hoc erat verum una vece, ast hodie non, quia extraneus homo hoc fecit. Respondeo secundo: et si ita est bene quidem est, quid ad te? Labor et sudor illorum est et non tuus, quid ad te? Dico metipse talibus fratrum magnum

[44] Usp.: »Multorum enim fratrum nomina ignorantur, qui providere calices, cruces, campanas aliaque quam plura utilia bona, quorum omnium nomina non solum nominatorum, sed et non nominatorum vivunt scripta in Libro vitae et quorum magna merces in caelis erit Deus ipse et amoena paradisi gloria, qui ea fruuntur.« VLADMIROVIĆ, 1770: 41.

[45] Usp.: »Quapropter expono nomina atque cognomina particularium benefactorum, quorum traditio patrum vetustorum conservat memorias in ore posterorum atque viventium, quia paucos dumtaxat tradunt manuscripta, quas vel rubigo absumsit vel reprehendenda in multis negligentia servare non curavit hisque praenotatis sit satis.« VLADMIROVIĆ, 1770: 41.

[46] O. Stjepan Tvrtković Neretljanin iz gradića Bagalovića, od svoje milostinje dao je naslikati svete slike na svodu crkve, što se općenito naziva nebom. Djela su zbilja lijepi za vidjeti i tvore prekrasan ukras crkve. VLADMIROVIĆ: 1770: 43.

[47] »O. Andrija Rozić iz Broćna nabavio je pozlaćenu srebrenu krunu za Blaženu Djevicu Mariju naslikanu na platnu, koja se [slika] nalazi na oltaru Gospi posvećenom. Tu dragocjenu sliku, kako pripovijedaju stariji oci, u ovaj su samostan donijeli fratri kad su došli iz Ljubuškoga. I doista iz njezina lica struji opojna draženi.« VLADMIROVIĆ, 1770: 42.

[48] Usp.: »P. Petrus Bustre Narentinus providit sex candelabra argentea suis expensis pro medicaminibus adeptis atque lucratis.« VLADMIROVIĆ, 1770: 43

lucrum esse illud antiquum legale Romanorum dictum et a multis ad unguem observatum: *Parsimonia magnum vectigal est*; hoc est summum lucrum fratrum, diligens conservatio eleemosynarum et abstinentia oris, annellantes omnes aliquid facere vel providere de vasis ac vestibus sacris in honorem et cultum Dei, B. V. Mariae, quibus insistunt laudibus servientes die ac nocte toto tempore vitae suae.« (Vladmirović, 1770: 43–44) Pripovjedač je tu pribjegao fiktivnom dijalogu u kojem dominiraju retorička pitanja puna prijekora i klasične poslovice s objašnjenjem u konkretnoj okolnosti. Glasovitu Ciceronovu izreku: »O di immortales! non intellegunt homines, quam magnum vectigal sit parsimonia.« (Paradoxa Stoicorum, 6, 49) navodi on u skraćenom obliku kako se i najčešće citira, ali je zgodno kao prosvjetitelj pojašnjava: »*Parsimonia magnum vectigal est* – Štednja je veliki dobitak, tj. najveći je dobitak fratara pažljivo čuvanje milostinje i ustezanje od usta s čežnjom svakoga od njih da učine ili pribave nešto od svetog posuđa i odjeće za časno štovanje Boga i Blažene Djevice Marije kojima danonoćno služeći ustrajavaju davati hvale čitavog svoga života.« (Vladmirović, 1770: 44)

Sedmo je poglavlje najkraće i s historiografskog aspekta najbolje. U njemu se govori tko je, kada i kako nagovorio mletačke vlasti da oslobode Vrgorac i kako su fratri stekli određena dobra na tom području i zahvalili se poticatelju. Kad je o. Pavao Kačić Barišić doznao da je general flote Alessandro Molini usmjerio brodovlje ka Kaštelu Novom u Boki Kotorskoj da bi ga oslobodio od Turaka, odmah je požurio u hvarsku luku da ga nagovori na oslobađanje Vrgorca i iznio mu plan po kojem će to lako učiniti. General ne vjerujući fratru zatoči ga na svom brodu sve dok nije dobio pouzdane vijesti da je vrgoračka utvrda pod mletačkom vlašću. Tada je zagrlio fratra taoca i nagradio ga golemim imanjima i predao fratrima da vode pastvu kako vojne posade tako i puka u tom području. (usp. Vladmirović, 1770: 44–45) Izdvajanje te materije u posebno poglavlje ima dvostruku ulogu ili opravdanje: zaostroški su franjevci odigrali najznačajniju ulogu u oslobađanju Vrgorca i stekli golema imanja od kojih je ovisilo poboljšanje stanja u samostanu. Kratkoćom je plaćena jasnoća izraza. Budući da se nigdje ne spominju kopnene vojne snage, nego samo brodovlje, moralo bi se zaključiti da je Vrgorac smješten na morskoj obali.

Osmo poglavlje govori o samostanskim župama u Neretvi i oslobađanju od osmanske vlasti toga kraja za vrijeme bečkog rata. Na početku vrlo biranim riječima govori o vojnim potezima Mlečana njihovu dolasku u Opuzen 24. travnja 1684. Zatim opisuje njegov smještaj i prelazi na djelovanje zaostroških franjevaca u Opuzenu kao župnika i kapelana.[49] Potom tu

[49] »Et ex tunc hactenus ibidem demorantur fratres familiae conventus Zaostrogiensis assidue cum religiosa cura assistentes et fungentes officio publici capellani ac parochi

nezgrapno navodi da su u Kuli Norinskoj Turci ubili četvoricu fratara koji su tamo bili vojni kapelani, a čini mi se da bi bilo bolje da je to iznio u trećoj cjelini gdje pripovijeda o događajima u Kuli Norinskoj. Najvjerojatnije je od načela zornosti odstupio, jer je važnu potvrdu o tome fratrima 26. rujna 1686. izdao u Opuzenu vojni superintendant Ivan Marinović i u njoj »tvrdi da su fratri ubijeni za Boga, za Vladara i spas duša onih vojnika« (»a Turcis occisi sunt pro Deo, pro Principe et pro salute animarum illorum militum ut affirmat ampla Atteststio ejusdem Jiannis Marinovich supraintendantis Narentinae anno 1686. die 26. mensis Septembris.«) Ubijeni su fratri: o. Petar Matić, o. Mate Nagnanović, o. Bono Vrdaušić i o. Josip Tvrtković.[50] U preostalc dvije trećine teksta o Opuzenu dosta opširno pripovijeda o staroj i novoj župnoj kući. Vladmirović kaže da su fratri uvijek imali vlastito prebivalište svoju kuću slamom ili trskom pokrivenu, a smještenu u Opuzenu, odnosno u predgrađu Smokova(!). Ali je u ognju izgorjela sa svime što se u njoj nalazilo, a to je opća šteta za čitavi taj kraj jer su tada stradale matice krštenih, umrlih i vjenčanih, kao i stanje duša. Ali su fratri 1750. za 6 zlatnika namakli ograđeni vrt i kuću. Tada je opuzenski župnik bio fra Luka Vladmirović, a fra Filip Pisulović kapelan. Opuzenski župnik fra Petar Krotić zvan Dodig o svom je trošku 1757. sagradio zidanu župnu kuću komotnu za dvojicu redovnika i to bez ikakve pomoći župljana. Tu činjenicu autor namjerno naglašava: »Neque quisquam oppidanorum vel minimum dedit auxilium. Hanc particellam apponere volui, quia multoties incolae locorum solent iactari, qui etiam ad diurnalem stipendium evocantur, illos fecisse fabricare, adiuvisse et auxilia praebuisse, tangentes stipendia mercedis iam percepta, unde iuste deducitur rusticus nullo in iudicio credendum eo, quia raro vere dicunt.« (Vladmirović, 1770: 46). Iz tog se jasno vidi kako loše je mišljenje imao fra Luka o svojim negdašnjim župljanima: seljaku se ne smije vjerovati, jer rijetko govori istinu! Na kraju kaže da se u Opuzenu nalazi crkva posvećena sv. Stjepanu, a ona je najprije bila biskupska, zatim opatijska, a sad je jadna i vrlo siromašna župna crkva (»Quae ecclesia primum fuit episcopalis, deinde abbatialis, nunc misera et pauperima parochialis. Proh dolor!« VLADMIROVIĆ, 1770: 47). Drugi dio poglavlja ima naslov: O gradu Metkovićima u Neretvi. Na početku ističe da je pastva u Metkovićima od drevnih vremena neprestano bila povjerena franjevcima osinj-

duorum annexorum oppidorum Tarnovo et Smocovo nuncupatos. – Od tada sve do sada tu neprestano borave fratri obitelji zaostroškog samostana pomažući u pastvi i obavljajući dužnosti kapelana i župnika dvaju pridruženih mjesta zvanih Trnovo i Smoković.« VLADMIROVIĆ, 1770: 45.

[50] »Occisi fratres fuerunt sequentes, nimirum: primus P. Petrus Mattich, p. Matthaeus Nagnanovich, p. Bonaventura Vardauscevich et p. Josephus Tvartcovich, qui omnes fuerunt Narentini.« VLADMIROVIĆ, 1770: 45.

skog, a sada zaostroškog samostana. U središtu mjesta fratri su nekoć imali kuću slamom pokrivenu, a sadašnju zidanu sagradio je o svom trošku fra Jure Jelavić iz Vrgorca i to bez ikakve pomoći župljana (»sine ullo auxilio alicuius oppidani«). Kasnije je fra Mijo Vučić o vlastitom trošku dogradio sadašnji središnji dio kuće i načinio cisternu u predvorju da bi redovnici, koji budu tu službovali, imali zdravu vodu, a inače bi morali kao trećina građana piti grozničavu i nezdravu vodu iz rijeke Neretve (»alioquin biberent aquam fluminis unde febrilis tertiana terricolis illis derivatur« VLADMIROVIĆ, 1770: 47). I tu još jedanput fra Luka namjerno naglašava da nitko od Metkovčana nije pritekao u pomoć župnicima prilikom gradnje kuće i cisterne. K tome Vladmirović prosuđuje da je nužno upravo to ovdje zabilježiti kako bi otklonio svaku buduću prigodu za svađu ili parnice.[51] U trećem odsječku kazuje da je 1756. fra Petar Grubišić sagradio župnu kuću u Borovcima vlastitim novcem, koji je stečen trudom i znojem redovnika. I odmah nastavlja zlovoljni fra Luka: »a bilo bi bolje da nikad nije načinjena, jer nema dobrog ni vrta ni njiva, a smještena je u zasjenku i nema ugodnih susjeda koji bi je mogli kupiti. Fratri, koji su od davnine držali tu župu, izgubili su je i nju je makarski biskup povjerio drugim svećenicima (»Hierosolymitani sacerdotes nunc tenet et quam illustrissimus ac reverendissimus dominus Stephanus Blascovich, episcopus Macarensis aquisivit 1768.«). Na taj isti je način biskup oduzeo fratrima još četiri župe u predjelu Neretve (»sicut prius et alias quatuor in circumdario Narentino, scilicet: Komin, Desne cum Ruiniza, Antiquam Naronam hodie Vid dictam, Strughe cum Otrichi«). Kaže da je to ovdje namjerno zapisao da bi potomstvo znalo pravu istinu i da otklonila svaka moguću svađa i da ljudi koje krasi krepost i znanje mogu lako razlučiti laži od istine.[52] Na samom kraju odlomka donosi: »Još dodajem da se zna da je poštovani otac Ante Morocvić od svog i svojih novaca, stečena redovničkim trudom, u selu Borovci sagradio dvije kapelice, od kojih je ona blizu župne kuće posvećena sv. Iliji proroku, a druga je posvećena sv. Anti Padovanskom i nalazi se u groblju kod župne crkve posvećene sv. Nikoli.« (Vladmirović, 1770: 48). U četvrtom odjeljku piše o Kuli Norinskoj. Kula se 1748. nalazila na kraju jezera zvanog Jezero nasuprot utoka Norina u Neretvu, a sagradio ju je početkom morejskog rata slav-

[51] Usp.: »Nullus oppidanorum nec huic praebuit adiutorium nisi pro diurno dennario, quos omnes compensavit iuste ipsemet parochus. Hanc pariter adnotationem iudicavi necessariam memoriae tradere ad tollendam litium occasionem et viam si unquam in forum contentiosum ventum fuerit.« VLADMIROVIĆ, 1770: 47.

[52] Usp.: »Similia adnotare curavi, ut in posterum sciatur certa veritas ad tollenda iurgia et contentiones inter temerarios plura scire praesumentes salumniando homines virtute ac doctrina ornatos, salsa pro veris ventilantes. Itaque sint satis.« VLADMIROVIĆ, 1770: 48.

ni gospodin knez i vitez Ivan Vladmirović, tadašnji upravitelj Krajine, za obranu sebe i puka od turskih navala, a zakoniti nasljednik i vlasnik te kule i kaštela je nitko drugi, nego fra Luka Vladmirović. »Nju je o svom vlastitom trošku obnovio župnik poštovani otac Ante Rozić iz Broćna i u njoj načinio prebivalište sebi i svojim redovnicima dok tu budu boravili franjevci, a poslije njih kulu treba vratiti njezinom vlasniku, a to su Vladmirovići. Pored toga napravio je i malu ali veoma lijepu kapelu koja je posvećena sv. Paškalu.« (Vladmirović, 1770: 48–49). To je sve fra Luka ovdje namjerno zabilježio, jer za obnovu kule i gradnju kapele nije nitko, ni svjetovni svećenicu ni župljani, pomagao niti prinio ikakav obol pa ih ne može ni svojatati.[53] U zadnjem odjeljku ovog poglavlja opisuje Gabelu: »castellum Ciklukium antiquitus dictum Kglicuium vel Equum« (Vladmirović, 1770: 49). Pošto je opisao smještaj mjesta prelazi na njegovu povijest od 1694., kad su ga Mlečani oteli Turcima. Pod Mlečanima mjesto se brzo razvilo u prelijepi grad, ali su ga izgubili 1716. u razgraničavanju s Osmanskim carstvom. Vladmirović glavnu pažnju posvećuje razdoblju mletačke vlasti u Gabeli. U tom kratkom razdoblju podignute su četiri crkve: prva u gradu bila je posvećena sv. Marku, a druga sv. Kati, dok se u predgrađu nalazila župna crkva posvećena sv. Anti Padovanskom, a četvrta je bila opatska crkva posvećena sv. Stjepanu. Za sve njih brinuli su se zaostroški fratri, jer su svjetovni svećenici (*Petrini*) zapustili župnu i opatsku crkvu kao i onu sv. Marka, što je razvidno iz mnogih državnih dokumenata i dekreta prejasnog dužda.[54] Pored plaće, fratri su od preblagog vladara dobili 40 kampa oranica i povrh toga vinograd od šest kampa. S tih su posjeda fratri ubirali goleme prihode, a pored toga pritjecala je i znatna milostinja vjernika, ali zato nisu bili lišeni zavisti neprijateljske, mnogih objeda i progona, što je izdana u dan bivala sve žešće. Međutim fratri su bili spokojni jer su znali onu: »Ako su Bog i vladar za njih, tko će protiv njih? – *Ast si Deus et Princeps pro illis, qui contra eos?*« (Vladmirović, 1770: 50). Kad su Mlečani predali Gabelu Osmanlijama, morali su je i fratri napustiti, a s njima je listom pošao i sav narod (oko četiri tisuće duša). »In praesenti denuo populata est a Turcis et Graecoslavis, catholicae autem familiae non extant nisi solum tres. – Sada su je iznova naselili Turci i pravoslavci, a tamo postoje samo tri katoličke obitelji.« – završava taj odlomak Vladmirović naglasivši kako je pod vlašću

[53] Usp. »Haecque adhuc notavi ne curiales ipsi aut aliquis alius se ingerere queat in praenominatam Turrim et capellam dicens illius esse vel parochianorum, cum neuter illorum vel obolum dederat in auxilium eiusdem patris Antonii.« VLADMIROVIĆ, 1770: 49.

[54] Usp.: »Omnes istas ecclesias fratres minores Franciscani familiae conventus Zaostrogiensis administrabant, quia abbatialis a Petrinis derelicta erat, sicut et illa S. Marci. Istaque omnia plusquam certa cernuntur ex tot tantisque publicis documentisa atque decretis serenissimi principis.« VLADMIROVIĆ, 1770: 49.

presvijetlog dužda to bio bogati grad (*civitas divitiarum floret*), a sada je bijedno mjesta. Ni u jednom odjeljku ovog poglavlja fra Luka nije propustio priliku da se s protivnicima i zavidnicima 'obračuna' i pri tome nije birao riječi, nego je dosta grubim i neuvijenim riječima izricao svoj sud o njima (usp.: »unde iuste deducitur rusticus nullo in iudicio credendum, eo, quia raro vera dicunt«).

U devetom poglavlju govori o mudrom potezu zaostroških franjevaca što su početkom morejskog rata sa sebe stresli jaram groznog turskog ropstva i 1645. čitavo Primorje i Krajinu dragovoljno predali Mlečanima. Fratri i tadašnji makarski biskup fra Petar Kačić osokolili su i nagovorili narod tih područja da se sami podvrgnu vlasti prejasnog dužda. Sada neki tu čast i zasluge sebi pripisuju i traže ih putem suda, premda možda, kad se to događalo, nisu bili ni među posljednjima.[55] Ima ih koji, da bi omalovažili ugled fratara, usuđuju se pitati da li je tada u tim krajevima bilo stanovnika. Vladmirović sada ne želi u toj stvari biti ispitivač ni kritičar, ukoliko ga na to ne prisili velika drskost takvihn i zaključuje da će jednom sve biti razvidno, što je tada bilo tajno – *Tunc quidquid latet, apparebit.* Sljedeći odjeljak počinje spomenom ponovnog pada Primorja i Krajine 1670. u tursko ropstvo (*reincidit in mancipatum Turcicum*) i pod tim su groznim tiraninom (*sub illo immani tyranno*) ostali četrnaest godina, tj. do 1684., a to je druga godina bečkog rata (*annum secundum belli Viennensis dicti*). Tada su se franjevci ponovno dragovoljno predali duždu sa svim svojim dobrima i pukom Primorja i Krajine, a on im je 1740. izdao povelju (*diploma*) u kojoj im priznaje mirno uživanje svih dobara što su ih posjedovali kad su se predali njegovoj vlasti i da ta imanja nisu podložna mletačkim zakonima iz 1605. godine. Na kraju jetko dodaje da upravo zbog toga mnogi mrmljaju i pucaju od otrovne zavisti, jer smišljaju kako bi tuđe ukrali, ali sad neće o tome opširnije govoriti,[56] nego sve podsjeća na riječi apostola Pavla: *»quia multa licent, quae non expediunt«*, tj. mnogo je toga dopušteno, što ne koristi.[57] U naredna četiri izdvojena odjeljka, označena paragrafima, ukratko govori o gradnjama župnih kuća u Gracu, Podaci i Zaostrogu s ponekim svojim zanimljivim zapažanjima. Evo što piše o nekim nerazumnim potezima fratara u selu Podaci: »Parva domus patrum extat in villa Podazza cum pavimento, quae partim pro sacris, partim vero commutata fuit cum uno terreno con-

[55] Usp. »Imo multi talem honorem et meritum sibi vindicent ac velint esse primi, quando forsan nec fuerunt ultimi; et quaestio sub iudice est.« VLADMIROVIĆ, 1770: 50.

[56] Usp.: »Licet modo submurmurent multi livore tumescentes, quia aliena praesumunt subripere; nec fusius licet loqui, ea de causa« VLADMIROVIĆ, 1770: 51.

[57] Najvjerojatnije navodi po sjećanju ili Pavlove riječi zamjenjuje zbog prilagodbe konkretnom slučaju. U poslanici Korinćanima taj citat glasi: *»Omnia mihi licent, sed non omnia expediunt.* – Sve mi je dopušteno, ali sve ne koristi.« 1 Kor 6, 12.

ventus. Similiter aliam materiam caementariam commutarunt fratres cum nobili domino Ioanne Barissich pro duobus terrenis in loco dicto Groti e Konopglicovo. Haec maceries reperitur prope coemeterium ecclesiae parochialis S. Stephani in villa Podazza occidentem sive septentrionem versus, sed ista nondum est aedificata et revera sero aedificabitur, *quantum astra av[i]umque praedocet volatus.* ...«[58] Ta usporedba, iako se nadaje nečim čudnim, čini mi se da jasno govori kako je riječ o nečem što se neće nikada dogoditi ili što se ne može dovesti u neki sklad, jer zvijezde neće nikada od ptica učiti kako će letjeti. Poredba je upotrijebljena na vremenskoj osi (*sero* : *quantum*) i zato se ne smije zanemariti činjenica da ptice i zvijezde nikada ne lete istovremeno: ptice lete danju, a zvijezde obnoć. U tom pogledu je umjesna i ona zajedljiva dvojba, kad piše da se još ne zna hoće li se crkva graditi na sjevernoj ili zapadnoj strani sela. Sličan je ovom tekstu i onaj u kojem pripovijeda o kući, koju je fratrima u selu Zaostrogu ostavio Andrija Kosović koji je bio eremita (pustinjak, osamljenik, isposnik) u zaostroškom samostanu.

U desetom poglavlju pripovijeda o neretvanskoj kustodiji, pa se tu mogu pročitati pomalo i smiješne hiperbole kao npr.: »Manifestum esse nemo ignorat urbem Naronam unam fuisse ex principalibus in Europa et aliquando extitisse principes provinciarum dum in ea reges Illyrici sceptra tenuerant.«[59] Tu se nalazi pravo mnoštvo izmišljenih podataka i pisaca na koje se poziva Vladmirović, a među njima su i neki od fra Lukinih pseudonima kao što su: Plinius Narentinus , Petrus Suilocvich, a najvjerojatnije i Ardio Jacobus. I upravo zbog toga vrlo je dvojbeno ima li u ovom poglavlju povijesno pouzdanih podataka pa mi se zbog toga čini da je u njemu prikladnije promatrati moć fra Lukine mašte. A s tog aspekta poglavlje je vrlo mršavo i sterilno jer se uporno ponavlja ono isto što je već ranije izneseno u nekim poglavljima ili pak u drugim Vladmirovićevim knjižicama. Uporno se ponavlja priča o istim osobama ili događajima pri čemu se ponekad i međusobno ne podudaraju. Pripovjedač se najviše zadržava na ulozi i sudbini osinjskog samostana u kojem se nalazilo sjedište tobožnje neretvanske kustodije (usp. Jurišić, 1972: 137–128). Toj su kustodiji navodno pripadali

[58] U selu Podaci postoji mala kuća otaca [franjevaca] sa stropom od ploča i dijelom je služila za svetište, a drugi dio bio je zamijenjena za neko samostansko zemljište. Slično su fratri i drugu zidanu građevinu zamijenili s plemenitim gospodinom Ivanom Barišićem za dva zemljišta što se nalaze na mjestima zvanim Grote i Konopljikovo. Ta se mršava [zemljište] nalazi blizu groblja župne crkve sv. Stjepana koja [će biti] na zapadu ili sjeveru u selu Podaci. No ta crkva još nije sagrađena, a stvarno će biti i sagrađena tako kasno, koliko i let ptica poučava zvijezde. VLADMIROVIĆ, 1770: 52.

[59] Svakom je dobro poznato da je dokazano kako je grad Narona bio jedan od glavnijih u Europi, a nekada bijaše glavni grad pokrajina, dok su u njemu ilirski kraljevi imali prijestolje (žezla držali). VLADMIROVIĆ, 1770: 53.

ljubuški, mostarski, imotski, duvanjski, makarski, zaostroški i konjički samostani. Vladmirović pripovijeda da je uzrok razaranja i paljenja osinjskog samostana bio megdana između Senjanina Ivana Vlatkovića i Turčina Rame Kovačevića iz Gable, a do junačkog je ogleda došlo zbog toga što je Ramo zarobio Ivanovu sestru. »Monasterium Osignensem destructum et combustum est a Turcis 1570. propter singulare certamen Ioannis Vlatcović de Segna, antiquo nobile Narentino, habito cum Turca Ramo Covazevich de Citluk causa abductae ipsius sororis in mancipium.« (Vladmirović, 1770: 54). U tu je priču zgodno upleo dekret komesara franjevačkog reda u kojem je granica između provincija Bosne Srebrene i Sv. Kaja pape (kasnije Presvetog Otkupitelja) navedena rijeka Rama, a slijedom toga i sve župe koje ne nalaze od Rame do morske obale, kad se ti krajevi oslobode od turskog ropstva.

3. Što je *Chronicon archiviale ...*?

U svojoj biti ova fra Lukina knjižica nije lišena neposredne akcije ili znanstvene tendencije, a ni njezin čitatelj estetskog doživljaja. Formalna dekadska struktura i odabir građe upućuju na livijevsku tradiciju prilagođenu galantnosti stoljeća. Dominantno klasicističko načelo verisimilitas, koje je tamo vlastitost epa, ovdje se u dvostoljetnoj percepciji poistovjećivalo sa znanstvenim identitetom autora. Budući da svako djelo pripada nekoj vrsti u povijesnom kontekstu, pisac je sam već naslovom ovo svrstao u kronike. Taj mu je žanr, pored esencijalnih odrednica, tj. kronološkog opisa djela (gesta) pojedinaca ili ustanova i njihove kombinacije, dopuštao uporabu narativnih modusa drugih vrsta lijepe književnosti. Korištenje pjesničkih izraza, gnoma i izreka, fiktivnog dijaloga daleko je frekventnija u obim poglavljima u kojima je zatajilo objektivno povijesno izlaganje građe. Kako distinkcija između kronika i ljetopisa nije jasna u neoklasicističkim teorijama književnosti tako ni u znanstvenoj nomenklaturi (usp. Ljetopis popa Dukljanina, Kronika Tome Arhiđakona, Dubrovački anali), čitatelji su fra Lukine knjižice, a bili su to gotovo isključivo povjesničari, u njoj tražili samo povijesnu egzaktnost, usprkos gotovo izrazitim dvama modusima naracije. Nije mi namjera, a i nije moguća obrana Vladmirovićeva otklona od znanosti i njegove *nesretne sklonosti*[60] gotovo bolesnog veličanja svoga roda i rodnog kraja, ali čini mi se da je nužno ukazati da nisu to jedini razlozi zbog kojih je stekao loš ili zao glas falsifikatora i nepouzdanog povjesničara. U tom se sklopu ne smije zaboraviti uloga sekularnog prosvjetiteljstva. I sam je

[60] Usp.: »Imao je nesretnu sklonost da se gubi u istraživanju uglednog postanka svoje obitelji i rodnog kraja.« BALIĆ, 1931: 68.

fra Luka svojim jetkim i grubim jezikom prilikom »obračunavanja« s onima koji su napadali njegovu franjevačku zajednicu, a na te sam momente nastojao ukazati u prezentaciji sadržaja ove knjižice, znatno je pridonio. Nedvojbeno je da je fra Luka i u ovoj knjižici svojim pripovijedanjem koje je čas spretno čas nevješto (doduše više nevješto, nego spretno) udovoljio horacijevskom zahtjevu *dulce eum utili*, iz čijeg je dvojstva tijekom 18. stoljeća bila naglašenija utilitarna dimenzija. Omjeri li se zbroj pouzdanih i fiktivnih podataka u ovoj knjižici, sigurno je da će prevaga biti na strani onih točnih i pouzdanih, ali je vrlo teško iznaći modus njihove razdiobe. Za razliku od drugih fra Lukinih djela povijesne tematike na latinskom jeziku: *De Regno Bosnae eiusque interitu narratio historica* (potpisano s pseudonimom Prudentius Narentinus), *De Naronensi urbe ac civitate* (s istim pseudonimom), zatim rodoslovlja: *Nobilissimae familiae comitum Dobretich olim Regni Bosnae optimatis genealogus liber* (tiskano pod pravim imenom Luca Vladmirovich) i samohvala kuće Vladmirovića tiskana najmanje tri puta (1770., 1775. i 1781.) potpisivane različitim pseudonima (Lucius Narentinus i Prudentius Narentinus) i s neznatnim varijantama samo u naslovu: *Almae antiquissimae familiae comitum et equitum Vladmirovich de Narenta honestamentorum liber*, ova knjižica *Chronicon archiviale* ... u kojoj je djelomično predstavljena povijest zaostroškog franjevačkog samostana, sadrži najviše pouzdanih podataka, ali i nju na brojnim mjestima, kako rekoh, tišti ista bolest. Čini mi se da neki kad procjenjuju fra Lukine knjižice možda sasvim slučajno ne vode računa da vrijednost i vjerodostojnost nisu istoznačni pojmovi, kao što nisu cijeniti i vrednovati. Tim ne želim reći da su njegove knjižice *izgubile na vrijednosti* (usp. Bezina, 1994: 81), budući da *nemo dat quod non habet*, tako se ne može izgubiti nešto što se ne posjeduje, ali to ne znači da treba osporavati ili otimati ono što one posjeduju. Moguće je da negativnom poimanju fra Lukinih radova pridonosi i njegova frazeologija koja nije izgrađena na lektiri klasičnih rimskih pisaca. I s tog gledišta kojem se pridružuju modusi naracije i mješavina fakata i fikcije svrstavaju *Chronicon archiviale* u rubne znanstvene i književne žanrove i tako tvori poveznicu (ali lošu) između znanosti i književnosti kao neka blijeda jeka humanističkog poimanja povijesti kada je ona bila svim svojim bićem u krilu književnosti.

Literatura:

BAČIĆ, 1995. – Stanko BAČIĆ, *Franjevački samostan u Karinu – Povijest franjevačkog samostana u Karinu u svjetlu Protokola ili kronike fra Marijana Lekušića (1734.–1740.)*, Šibenik, 1995.

BAČIĆ, 2000. – Stanko BAČIĆ, *Franjevački samostan u Karinu – Povijest franjevačkog samostana u Karinu u svjetlu Protokola ili kronike fra Marijana Lekušića (1734.–1740.)*, 2. dopunjeno izdanje, Šibenik, 2000.

BALIĆ, 1931.– Karlo BALIĆ, *Kroz Marijin perivoj*, Šibenik, 1931.

BENIĆ, 2003. – Bono BENIĆ, *Ljetopis sutješkog samostana* (Priredio, latinske i talijanske dijelove preveo, uvod i bilješke napisao dr. fra Ignacije Gavran),), Sarajevo–Zagreb, Sinopsis, 2003.

BEZINA, 1994. – Petar BEZINA, *Kulturni djelatnici Franjevačke provincije Presvetoga Otkupitelja u 18. i 19. stoljeću*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1994.

BOGDANOVIĆ, 2003. – Marijan BOGDANOVIĆ, Ljetopis kreševskog samostana, (Priredio, latinske i talijanske dijelove preveo, uvod i bilješke napisao dr. fra Ignacije Gavran), Sarajevo–Zagreb, Synopsis, 2003.

BUJAS, 1957. – Gašpar BUJAS, *Makarski ljetopis od god. 1773. do 1794.*, u: *Starine JAZU*, knjiga 47., Zagreb, 1957, 279–362

CRNICA, 1939. – Ante CRNICA, *Naša Gospa od zdravlja i njezina slava*, Šibeniki, Tiskara 'Kačić', 1939.

GAVRAN, 2002. – Ignacije GAVRAN, *Uvod – život i lik fra Nikole Lašvanina*, u: Nikola LAŠVANIN, *Ljetopis*, (Priredio, latinske i talijanske dijelove preveo, uvod i bilješke napisao dr. fra Ignacije Gavran), Sarajevo–Zagreb, Synopsis, 2003., 5–32.

GAVRAN, 2003 – Ignacije GAVRAN, *Uvod*, u: Bono BENIĆ, *Ljetopis sutješkog samostana* (Priredio, latinske i talijanske dijelove preveo, uvod i bilješke napisao dr. fra Ignacije Gavran),), Sarajevo–Zagreb, Sinopsis, 2003., 5–32.

HE – *Hrvatska enciklopedija*, 1–7 Zagreb, 1999.–2005.

HOŠKO, 2000. – Franjo Emanuel HOŠKO, *Topohistoriografsko djelo Emerika Pavića kao izvor za hrvatsku crkvenu i kulturnu povijest*, u: *Franjevci u kontinentalnoj Hrvatskoj kroz stoljeća*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 2000., 173–185.

HRKAĆ, 2001. – Bernardin NAGNANOVIĆ, *Kratka povijest Bosne Srebrene* (Priredio Serafin Hrkać), Čitluk, Matica hrvatska, 2001.

JELENIĆ, 1919. – Julijan JELENIĆ, *Dva ljetopisa Bosne Srebrene – Ljetopis fra Marka iz Vasiljeva Polja i fra Bernardina Nagnanovića*, Sarajevo, Zemaljska štamparija, 1919.

JELENIĆ, 1923.– Julijan JELENIĆ, *Ljetopis franjevačkog samostana u Kr. Sutjesci – Chronicon franciscani conventus Kr. Sutjeskae*, u: *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo,1923., 1–11.

JURIŠIĆ, 1972. – Karlo JURIŠIĆ, *Katolička crkva na Biokovsko-neretvanskom području u doba turske vladavine*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1972.

KURELAC, 1994. – Miroslav KURELAC, *Ivan Lučić Lucius otac hrvatske historiografije*, Zagreb, Školska knjiga, 1994.

LAŠVANIN, 2003. – Nikola LAŠVANIN, *Ljetopis* (Priredio, latinske i talijanske dijelove preveo, uvod i bilješke napisao dr. fra Ignacije Gavran), Sarajevo–Zagreb, Sinopsis, 2003.

PANDŽIĆ, 1998. – Bazilije PANDŽIĆ, *Fra Euzebije Fermendžin i Annales Minhorum Luke Waddinga*, u: *Zbornik radova znanstvenog skupa Život i djelo o. Euzebija Fermendžina*, Osijek, 1998., 123–129.

PRANJKOVIĆ, 2005. – *Hrvatska književnost Bosne i Hercegovine od XIV. do XVIII. stoljeća*, (Priredio Ivo Pranjković), Sarajevo, 2005.

SOLDO, 1974. – Josip Ante SOLDO, *Franjevački samostan u Karinu*, u: *Kačić*, VI., Split 1974., 5–37.

SOLDO, 1977. – Josip Ante SOLDO, *Počeci historiografije franjevaca Prov. presv. Otkupitelja u XVIII. stoljeću*, u: *Kačić*, IX., Split 1977., 99–117.

SRŠEN, 1993. – Stjepan SRŠEN, *Uvod*, u: Ivan STRAŽEMANAC, *Expositio provinciae Bosnae Argentinae – Povijest franjevačke provincije Bosne Srebrene*, (Priredio, preveo i uvod napisao Stjepan Sršen), Zagreb, Latina et Graeca, 1993., 5–26.

STRAŽEMANAC, 1993. – Ivan STRAŽEMANAC, *Expositio provinciae Bosnae Argentinae – Povijest franjevačke provincije Bosne Srebrene*, (Priredio, preveo i uvod napisao Stjepan Sršen), Zagreb, Latina et Graeca, 1993.

TERZIĆ, 1995. – Stjepan TERZIĆ, *Kronika Franjevačkog samostana u Brodu na Savi I* (1706–1787), (Za tisak priredio dr. J. Barbarić, ur. P. E. S. Biber), Slavonski Brod, 1995.

VLADMIROVIĆ, 1781. – Luka VLADMIROVIĆ, *De Regno Bosniae ejusque interitu narratio historica* [accedit: *De Naroniensi urbe ac civitate* pars altera. Item: *De laudibus inclytae ac perillustris familiae comitum atque equitum Vladmirovich* pars tertia] auctore Prudentio Narentino, Venetiis, Ex typographia Modesti Fenzii, 1781.

ZIRDUM, 2003. – Andrija ZIRDUM, *Filip Lastrić Očevac, začetnik kritičke historiografije Bosne i Hercegovine*, u: Filip LASTRIĆ, *Pregled starina Bosanske provincije*, (Priredio, uvod i komentar napisao dr. fra Andrija Zirdum. S latinskoga i talijanskoga preveli dr. fra Ignacije Gavran i fra Šimun Šimić), Sarajevo–Zagreb, Synopsis, 2003., 7–45

ZLATOVIĆ, 1889. – *Kronika O. Pavla Silobadovića o četovanju u Primorju (1662.–86.)*, /Priobćio fra Stipan Zlatović/, u: *Starine JAZU*, knjiga 21., Zagreb, 1889., 86–115.

FRANJEVAČKI LJETOPISI I/ILI KRONIKE 18. STOLJEĆA

Sažetak

Prije 18. stoljeća na našim su prostorima vrlo rijetki ljetopisi i samostanske i/ili provincijske kronike Male braće. Međutim, u 18. stoljeću vrlo je teško naći samostan koji nije imao, barem neko vrijeme, svojega kroničara. Svaka provincija ima po nekoga koji je obradio i napisao njezinu povijest. Vjerojatno postoje neki specifični razlozi toj pojavi. Toj »modi« sastavljanja kronika pridružio se i fra Luka Vladmirović svojom knjižicom *Chronicon archiviale ... venerabilis conventus Sanctae Mariae Zaostrogiensi*. U radu će se pokušati pružiti pojašnjenje toj iznenadnoj pojavi i ukazati na specifičnosti Vladmirovićeve koncepcije ostvarene u kronici zaostroškog samostana.

FRANCISCAN ANNALS AND/OR CHRONICLES IN THE 18TH CENTURY

Abstract

In the period before the 18th century, annals and monastery and/or provincial chronicles of the Friars Minor are rather scarce in our regions. In the 18th century, in contrast, it is almost impossible to find a monastery without the odd chronicle writer, even if only temporary. Apparently, each province had someone to compile and write up a history about it. There are probably some very specific reasons for that phenomenon. This »fashion« of chronicle writing was also adopted by Fra Luka Vladmirović in his booklet titled *Chronicon archiviale ... venerabilis conventus Sanctae Mariae Zaostrogiensi*. The paper will try to provide an explanation for this sudden phenomenon and draw attention to the specific features of Vladmirović's concept realised in the chronicle of the Monastery of Zaostrog.

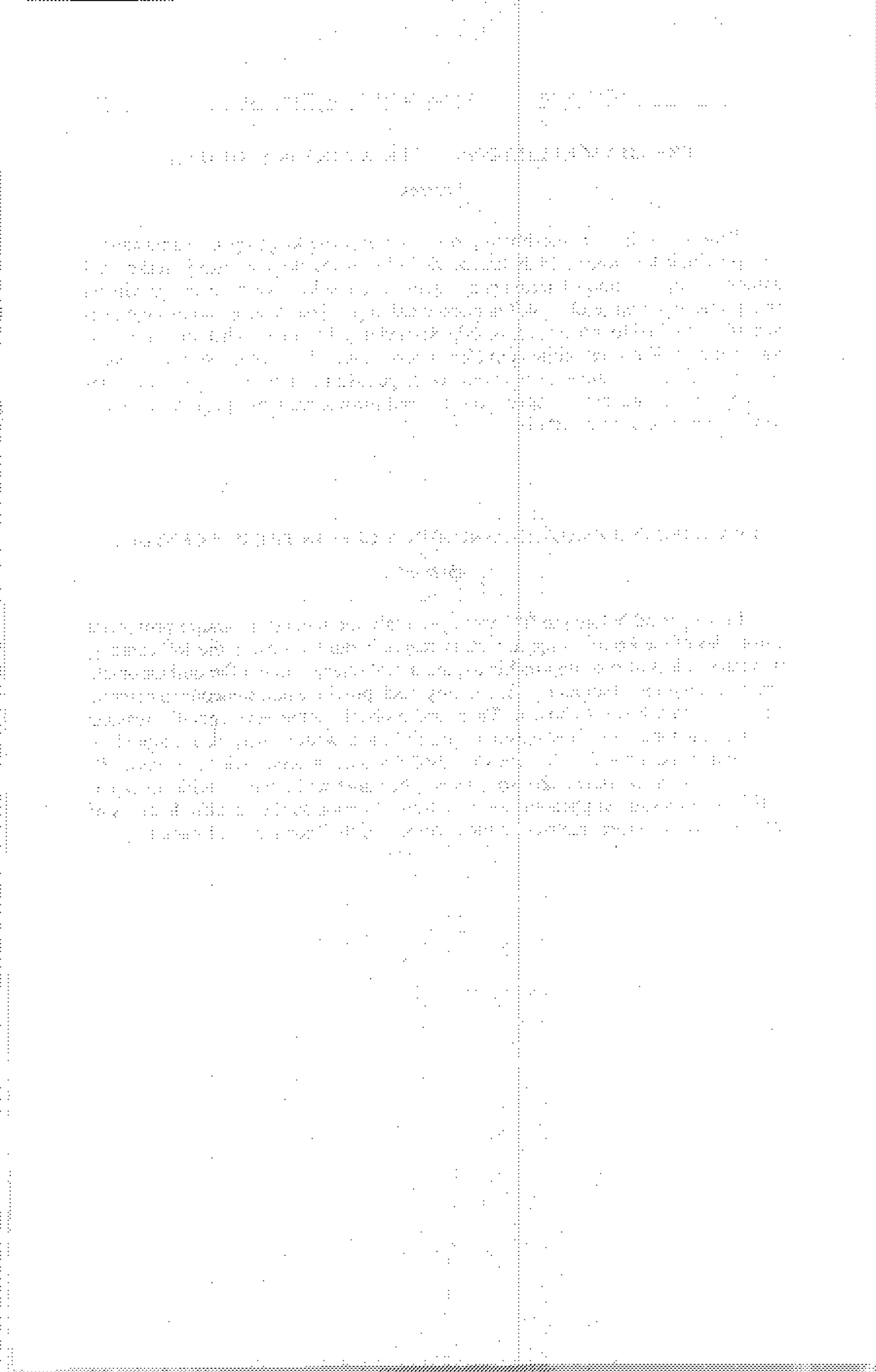

Fra Hrvatin Gabrijel Jurišić

SVIJETLI LIKOVI U »CHRONICON ARCHIVIALE« FRA LUKE VLADMIROVIĆA

UDK 27 (497.5)
Stručni (izvorni) članak

Uvodne napomene

»A. R. P. Lucas ab alma domo nobilitatis comitum et equitum Vladmirovich, antiquissimus patricius Narentinus, lector jubilatus, definitor et custos Provinciae, parochus, confessor monialium, examinator synodalis, concionator optimus, istoriographus eruditissimus, missionarius apostolicus ad totam Dalmatiam... Ultra duodecim opera Latine, Italice et Illyrice luci exposuit.«[1] Tim i sličnim riječima fra Luka predstavlja čitatelju samoga sebe u »Chronicon archiviale« (dalje CA).

Fra Luka Vladmirović († 8. X.1788.), kako je poznato, pisao je na tri jezika (hrvatski, latinski i talijanski), objavio je 15-ak knjiga i knjižica, a dio njegovih rukopisa, sačuvan do danas, pohranjen je u Arhivu Franjevačkoga samostana sv. Marije u Zaostrogu.[2] Neka su od tih djela duhovnoga sadr-

[1] Prijevod: »Mnogopoštovani otac Luka iz slavne obitelji plemića i vitezova Vladmirovića, veoma stari neretvanski patricij, lektor jubilat, definitor i kustod Provincije, župnik, ispovjednik redovnica, sinodalni ispitivač, izvrstan propovjednik, veoma naobražen povjesničar, apostolski misionar za cijelu Dalmaciju... Objavio je više od 12 knjiga na talijanskom i hrvatskom jeziku.« LUCIUS NARENTINUS (fra Luka Vladmirović), *Chronicon archiviale ... Conventus S. Mariae Zaostrogensis...*, Venetiis 1770, 26–27.

[2] Iako o fra Luki Vladmiroviću nije objavljena stručno pisana monografija, ipak se može reći da je o njemu i njegovim djelima dosta pisano. Često su iznesena mišljenja negativna, što je svakako neobjektivno i pretjerano. Navodimo izbor iz literature o fra Luku i njegovim djelima: Fra Stipan ZLATOVIĆ, *Franovci države Presvet. Odkupitelja i hrvatski puk u Dalmaciji*, Zagreb 1888., 474; Šime URLIĆ, *Što je napisao Luka Vladmirović*, Nastavni vjesnik, XX//1911, 7, 562–566; Gašpar BUJAS, *Kačićevi imitatori u Makarskom primorju od polovine 19. stoljeća*, Građa za povijest književnosti hrvatske, knj. 30, JAZU, Zagreb 1971., 84–95; Josip Ante SOLDO, *Inventar Arhiva Franjevačkog samostana u Zaostrogu*, Arhivski vjesnik, XVI/1973, 243–245; Isti, *Luka Vladmirović i njegovo doba*, Historijski izbornik, XXXVI/1983, 189–213; Dr. Fra Petar BEZINA, *Kulturni djelatnici Franjevačke provincije Presvetoga Otkupitelja u 18. i 19. stoljeću*, KS, Zagreb 1994, 75–81; Fra Luka VLADMIROVIĆ, *Likarije priprostite...* (reprint izdanje), »Kačić«, Split–Zaostrog 1999, 7–16.

žaja, druga povijesnog, a jedna je knjižica čak medicinskoga. Za povijest je od svih njegovih objavljenih knjiga najvažnija *Chronicon archiviale continens brevem descriptionem principii et continuationis venerabilis Conventus Sanctae Mariae Zaostrogiensis et ad illum spectantium, ab anno 1468. usque ad praesentem 1770. cum serie floridorum ac graduatorum patrum atque rr. pp. guardianorum, qui inveniuntur in hujusce celebri Archivio Conventus...* (Venetiis 1770.), jer je u njoj fra Luka prikazao povijest Franjevačkoga samostana Svete Marije u Zaostrogu. Treba upozoriti da je to prva tiskana knjiga o toj temi.

I. Pregled sadržaja

Fra Luka je u 10 poglavlja prikazao: dolazak franjevaca (1468.) u nekadašnji Samostan augustinaca u Zaostrogu (1, 5–12), župe koje su franjevci pastorizirali uglavnom iz samostana (2, 13–15), duhovno djelovanje (3, 16–22), likove značajnih franjevaca koji su živjeli u samostanu (4, 22–32), gvardijane i njihova djela (5, 32–39), djelovanje pojedinih franjevaca (6, 40–44), oslobođenje Vrgorca (7, 44–45), Neretvanske krajine (8, 45–50), samostanske posjede (9, 50–53) i Neretvanske kustodije (10, 52–57). U prilogu je povijest obitelji Vladmirovića od najstarijih vremena i nekoliko pjesama (59–91).[3]

O fra Luki se je pisalo, uglavnom kratko, kao usput, i neobjektivno. Stoga od Ivana Lovrića († 1777.) i Alberta Fortisa (1803.) do naših dana o njemu se širi dosta negativno mišljenje, koje doista nije *sine aliquo fundamento in re*, ali je ipak u biti neobjektivno.[4]

Uredništvo našega zbornika »Kačić« objavilo je (1999.) ponovljeno izdanje (reprint) *Likarie priprostite u dva jezika razdigliene illyriçki i taliansk skupeliene i dane na svitlost..., u Mleci na 1775.*, prvo medicinsko djelo na hrvatskom jeziku objavljeno u jadranskom dijelu Hrvatske. To je ponovljeno izdanje priredio dr. Zdravko Devetak, profesor Poljoprivrednoga fakulteta Univerziteta u Sarajevu. Osim reprinta i prijepisa po današnjem pravopisu, priloženi su i drugi popratni tekstovi s 10 reprodukcija naslovnih stranica fra Lukinih djela, ali i neke napomene koje upozoravaju da su negativne ocjene dobrim dijelom pretjerane.[5]

[3] Originalni primjerak fra Lukine knjige *Chronicon archivilae...*, koji se čuva u Arhivu Franjevačkoga samostana u Zaostrogu, pozajmio mi je fra Aleksandar Ribičić, dugogodišnji knjižničar i arhivar, na čemu mu najljepše zahvaljujem.

[4] V. bilj. 2.

[5] Knjiga je izišla u nizu »Knjižnica zbornika 'Kačić' – monografije, dokumenti, građa ... br. 34, Split–Zaostrog, 1999., str. 136.

Potrebno je upozoriti da u fra Lukinu djelu *Chronicon archiviale* ima vrlo mnogo podataka o brojnim franjevcima, ali i drugim ljudima onoga vremena. Tako je pisac *treće poglavlje* posvetio fratrima koji su se odlikovali djelovanjem na duhovnom polju (29 imena), *četvrto* franjevcima, svijetlim likovima (33), *peto* gvardijanima i njihovim pothvatima (43), a *šesto* raznim dobročinstvima što su ih učinili fratri toga samostana. U svemu preko 100 imena. No, nije obrađeno toliko franjevaca, jer su neki spomenuti dva i više puta. Ali svakako je vrlo vrijedno da je fra Luka zapisao osnovne podatke o tolikom broju franjevaca, o kojima se ili ne bi ništa ili vrlo malo znalo da marljivi pisac nije u svojoj knjizi objavio i tako sačuvao neke podatke o njima.

Što se tiče točnosti i vjerodostojnosti podataka, načelno ih treba prihvatiti, dok se ne dokaže da nisu točni (»in dubio pro ero«). Može se spravom pretpostaviti da za starije razdoblje neki podaci nisu točni, jer je, kako sam priznaje, skupljao podatke iz raznih vrela, bilo pismenih, bilo usmenih, koja su često ispričana prema sjećanju pojedinih fratara ili drugih osoba. No, za podatke o njegovim suvremenicima svakako treba reći da nije imao razloga ne navesti ih točno, jer će, uz ostalo, knjigu s tim podacima čitati njegovi suvremenici pa čak i sami ljudi o kojima piše (npr. o fra Andriji Kačiću ili fra Grguru Despotovinu). Stoga ih treba držati vjerodostojnima.

Posebno treba istaknuti važan podatak koji donosi fra Luka da je, naime, 1693. god. fra Pavao Kačić Barišić, novi provincijal Franjevačke provincije Sv. Križa Bosne Srebrene, prema zaključku kapitula, ponovno osnovao Arhiv Provincije, jer je još 1664. god. izgorio samostan u Fojnici a s njim i arhiv,[6] a fra Tadej Jakić, zaostroški gvardijan, počeo 1618. god. pisati ljetopis (kroniku) Samostana sv. Marije u Zaostrogu.[7]

II. Opći pregled opisanih fratara

U ovome pregledu navest ćemo istim redom kao i fra Luka sve fratre, o kojima je on donio neke podatke iz njihova života i djelovanja. No, ne ćemo donijeti cijeli njegov tekst, jer je ili kratak ili donosi neke manje važne podatke ili su neki nesigurni, jer je pisac često do njih dolazio iz razgovora sa starijim bilo fratrima bilo drugim građanima. Neki su, naime, od tih podataka doneseni prema nečijemu sjećanju i starijoj predaji, a ne prema pisanim dokumentima. Ipak se u tim kratkim životopisima lako može vidjeti kako je fra Luka pisao, do kojih je podataka došao i za koje je podatke smatrao da

[6] L. VLADMIROVIĆ, CA, 25, 34; DR. O. Dominik MANDIĆ, *Franjevačka Bosna*. Razvoj i uprava Bosanske vikarije i Provincije 1340.–1735. HPI, Rim 1968., 207.

[7] L. VLADMIROVIĆ, CA, 34;

ih treba zabilježiti. Brojevi su zadržani kao ih je on napisao, ali su rimski zamijenjeni arapskim.

Poglavlje IV.

1. Mp. o. Petar Vladmirović prvi je došao u Samostan u Zaostrogu. Uspio je da je Bosanska vikarija proglašena Provincijom sv. Križa. i Leon X. ga je imenovao provincijalom. Konačno je imenovan biskupom u Mostaru. Umro je kao mučenik i pokopan u crkvi sv. Ante (CA, str. 8–9, 23).[8]

2. Mp. o. fra Danijel Vladmirović, provincijal, biskup u Duvnu i Mostaru i konačno je podnio mučeništvo 1563. godine (23).

3. Mp. o. fra Martin Kosović iz Zaostroga bio je provincijal Bosne Srebrene (1569.–1572.). Spominje ga više franjevačkih pisaca i Mrtvar u Zaostrogu (24).[9]

4. Mp. o. fra Luka Kačić iz Brista, provincijal (1619. – 1622.). L. Vladmirović piše da je on odredio da svaki samostan mora imati »Liber Archivii« i da se u nj upisuje što je koji gvardijan učinio (24).[10]

5. Mp. o. Andrija Jurišić (Mlađi) iz Vrgorca objavio je jednu knjižicu 1672. i bio provincijski vikar (24).

6. P. o. Šimun Tvrtković iz Bagalovića (†1698.), pisac, više puta gvardijan, definitor (24).

7. Mp. o. Ante Vladmirović iz Perke u Neretvi (†1684.), profesor teologije, gvardijan u Zaostrogu, definitor, gvardijan u Kreševu i provincijal samo godinu dana jer je iznenada preminuo (24–25).

8. Mp. o. Pavao Barišić Kačić podrijetlom iz Podace, a rođen na Sućurju. Izabran je 1693. god. za provincijala. Naredio je da se ustanovi Arhiv Provincije. Živio je 115 godina. O njemu pisac donosi više podataka u poglavlju o gvardijanima (25, 41).[11]

9. Mp. o. Šimun Tomašević iz Baćine, više puta gvardijan, definitor, kustod i provincijski vikar. Iznenada umro 1729. godine. Bio je ujak fra Andrije Kačića (25).[12]

---

[8] Kratkoće radi tako ćemo navoditi stranice *Chronicon archiviale*.

[9] D. MANDIĆ, *Nav. dj.*, 164. Arhiv Samostana u Zaostrogu čuva rukopis bez naslova, na kojemu je vjerojatno dr. fra Karlo Eterović napisao: »Starinski Mrtvar Obitelji Zaostružke od 1508 godine do 1807. ali ogromni je dio iz XVIII vika, vrlo malo iz XVIIga, a samo trojica iz XVI vika. Knjižica je napisana prvih godina (1802) XIXga vika od iste ruke, a dodatak od god. 1802 do 1807.« Rukopis je uvezan u tvrdi kožnati uvez (veličina: 21,1 x 14,6 cm), prvotno nepaginiran, a kasnije su stranice označene običnom olovkom. Ima str. 178 i u dodatku od 179–194. Navodit ćemo ga: SMOZ. Fra Martin je umro 12. XII. 1598. Usp. SMOZ, 166.

[10] Usp. D. MANDIĆ, *Nav. dj.*, 175.

[11] V. bilj. 6.

[12] Usp. D. MANDIĆ, *Nav. dj.*, 216–218.

10. Mp. o. Mihovil Jekušić iz Čitluka, dugogodišnji meštar novaka, gvardijan u Zaostrogu, definitor, povincijal (1738.), lijepo pjevao, pribavio novac za veliki oltar u Zaostrogu. Preminuo 5. IX. 1751. O njemu pisac donosi više podataka u poglavlju o gvardijanima (25, 37).

11. Mp. o. Andrija Kačić Miošić iz Brista ...,v. dalje.

12. Mp. o. Grgur Despotović iz Zaostroga ..., v. dalje.

13. Mp. o. Jeronim Romčević iz Brista ..., v. dalje.

14. Mp. o. Luka Vladmirović iz Sladinca ili Perke, o sebi je opširno pisao (26–27).[13]

15. P. o. Luka Smoljanović iz Međugorja. Sagradio je kaštel u Gracu. Turci su u rujnu 1666. god. napali kaštel, ali je nakon mira sklopljena u Kandiji srušen 1670. godine. Bio je župnik u više župa i prvi je poslije Tridentskog sabora počeo zapisivati krštenja. Krstio je 3.606 djece. To je sam zapisao u knjizi koja je izgorjela 19. IX. 1766. u Biskupskom ordinarijatu u Makarskoj (27–28).

16. P. o. Ilija Mamić iz Bagalovića, dugo godina bio meštar novaka, krstio je Hasana, kasnijega fra Lovru Šitovića. Bio je uzornoga redovničkog života i doživio duboku starost (28).

17. P. o. Grgur Arbić iz Čitluka..., v. dalje

18. P. o. Lovre iz Ljubuškoga ..., v. dalje.

19. (19–20) P. o. Mate Medaković i p. o. Ivan Nikolić, više od 10 godina apostolski misionari u Filipopolju u Bugarskoj, gdje su i umrli (29).

20. (21–22) P. o. Luka Brečić iz Struge i p. o. Frane Jelavić iz Bagalovića bili su meštri novaka i definitori (1738.). Fra Frane je bio i liječnk. Doživjeli su duboku starost i preminuli u Živogošću (29).

21. P. o. Petar Bustre, izvrstan liječnik († 1743.). Kad je u Splitu 2731.(!) tj. 1731. harala kuga, pozvao ga je Šimun Contareno, komu je dao izvrsne medicinske savjete. Više je godina bio gvardijanom u Zaostrogu, uredio je kalustar i ukrasio crkvu (30). Na drugom mjestu (36) bilježi njegovo prezime »Bustručević«.

22. P. o. Andrija Erceg iz Vrgorca († 1757.). Bio je učitelj novaka na Visovcu, profesor filozofije, prvi gvardijan u Imotskomu i propovjednik po Ugarskoj i Dalmaciji. Iz njegove su obitelji bila trojica franjevaca: Ivan, pastoralni djelatnik, Petar, gvardijan u Zaostrogu i Andrija, koji je mlad umro (30).

23. P. o. Mihovil Bilas iz Lapčanja († 4. III. 1761.), učitelj novaka, dva puta gvardijan u Zaostrogu definitor i propovjednik (30).

24. P. o. Josip Dropuljić iz Jezera († 1760.), lecor sexennalis, učen, odličan govornik (30).

25. P. o. Ante Perić iz Sućurja na Hvaru, definitor, profesor na Nadbiskupskoj teologiji u Splitu (30–31).

[13] V. početak ovoga članka.

26. P. o. Andrija Dragičević iz Vrgorac († 1787.), dugogodišnji župnik, definitor, dobročinitelj velikoga oltara u Zaostrogu (31).

27. P. o. Andrija Ivičević († 1769.), plemićkoga roda, učen lector sexennalis 1769. (31).

28. P. o. Paško Grubišić iz Makarske († 1797.), plemićkoga roda, profesor moralke, dobar i razborit redovnik (31).

29. P. o. Frano Krilić iz Baćine († 1804.), profesor teologije, učitelj novaka, gvardijan u Sumartinu, uzorna redovničkoga života (31).

30. P. o. Josip Franić iz Vrgorca († 1786.), profesor teologije, uzorna redovničkog života (31).

31. P. o. Paško Vladmirović (rođen 16. III. 1739.), profesor teologije i župnik u Metkoviću (31).

32. (broj preskočen).

33. Blaženi otac Šimun Vladmirović († 22. V. 1700.) po zapovijedi paše puno je pretrpio od Turaka i navedenog nadnevka podnio mučeništvo. To tvrde Petar Sviloević 1761. i fra Marijan Bogdanović, bosanski biskup, u pismu fra Luki Vladmiroviću od 26. VI. 1768. godine (31–32).

Na kraju je fra Luka zapisao kako nije mogao uza svako ime napisati odgovarajuće godine rođenja i smrti, jer nedostaje pisanih dokumenata. Za one kojima je on označio datume rođenja i smrti i mi smo ih naveli da se zna vrijeme kad su živjeli. No, za one kojima nije označio ni jedno ni drugo, naveli smo samo godinu smrti (u zagradama).

Od 33 navedena broja izostavljen je broj 32. Stoga bi trebala biti navedena 32 imena. No, kako je već upozoreno, pod brojevima 19 i 20 navedena su po dva imena. Prema tome, ukupno su zabilježena 34 fratra s osnovnim podacima o njihovu životu i djelovanju.

Poglavlje V.

O pp. oo. gvardijanima i njihovim dobročinstvima Samostanu u Zaostrogu

Pisac je od 1618. do 1770. god. naveo kratke podatke o 44 gvardijana koji su, svaki na svoj način, učinili nešto značajno za Samostan. Treba upozoriti da je fra Luka označio brojevima 43 gvardijana, ali je u popisu uz ime prvoga (fra Tadeja Jakića) izostavio broj 1. Dakle, ukupno ih je 44 (32–39).

Poglavlje VI.

O nekim posebnim dobročinstvima redovnika Samostana u Zaostrogu

Navedeno je 13 redovnika koji su živjeli u Samostanu u Zaostrogu i nešto osobito učinili za crkvu i samostan (40–44).

III. Nekoliko uzoraka životopisa

Budući da nisam imao dovoljno vremena obraditi sve fratre koje je fra Luka Vladmirović opisao u sva tri svoja popisa, a neki su od njh navedeni u dva, ili čak u sva tri, prilažem ovdje pet životopisa fratara (fra Andrija Kačić Miošić, fra Grgur Despotović, fra Jeronim Romčević, fra Grgur Arbić i fra Lovre Šitović). Da bi se bolje moglo vidjeti kako je fra Luka pisao, navodim najprije *latinski tekst* (kurziv), skraćujem ga i slobodno prevodim, da bi se moglo vidjeti do kojih je podataka pisac došao i koje je smatrao vrijednim napisati. Ne obrađujem cijele rečenice, jer su neke i vrlo duge, nego ih rastavljam u smislene cjeline. Da bi se čitatelj lakše snalazio, fra Lukin je latinski tekst u kurzivu

Za one kojima pisac nije naznačio godina rođenja ili smrti stavljena je u zagrade godina smrti, da bi se moglo znati kad je dotični živio. Za neke nije bilo moguće ni to utvrditi. Stoga su ostali bez oznake kada su rođeni i kada su umrli. I taj će posao trebati jednom obaviti.

Uza sve nedostatke, ipak su fra Lukini podatci vrlo važni, posebno za ono starije razdoblje, iz kojega nema drugih izvora ni svjedočanstava.

1. Fra Andrija Kačić Miošić (Brist, 17. IV. 1704. – Zaostrog, 14. XII. 1760.)

O fra Andriji Kačiću fra Luka je napisao 14 redaka. Koliko je poznato, to je prvi tiskani fra Andrijin životopis. Stoga fra Luka zaslužuje pohvalu i priznanje što je on, eto, prvi životopisac Starca Milovana. Ako se usporedi taj fra Lukin tekst s onim u *Starom mrtvaru*[14] u Zaostrogu, lako se može zapaziti da je vrlo sličan, odnosno da se je pisac nekrologa poslužio fra Lukinim tekstom ili obratno. Nekrolog je pisan 1802.–1807. godine, ali je sigurno da je prepisan iz starijega predloška. U njemu je veći dio iz XVIII., manji iz XVII. i najmanji (samo trojica fratara) iz XVI. stoljeća.[15]

Fra Lukin je tekst objavio fra K. Eterović.[16] I mi smo nedavno objavili latinski tekst i hrvatski prijevod.[17]

Kako je već upozoreno, ne ćemo navesti sve životopise koje je opisao fra Luka Vladmirović, nego samo *pet imena* i na njihovu primjeru pokazati,

[14] V. bilj 9. Tekst o fra Andriji je na str. 167–168 (dana 14. XII. 1760.).

[15] Usp. bilj. 9.

[16] Dr. Fra Karlo ETEROVIĆ, *Fra Andrija Kačić Miošić na temelju novih istraživanja*, Dubrovnik 1922., 44.

[17] Fra Hrvatin Gabrijel JURIŠIĆ, *Bibliografija fra Andrije Kačića Miošića*, u: Supe BOTICA, Andrija Kačić Miošić, ŠK, Zagreb 2003., 285–286.

kako je fra Luka radio, koje je podatke navodio i koliko je bio objektivan u prosuđivanju života i djelovanja pojedinih fratara.

Evo fra Lukina teksta na latinskom jeziku s potrebnim tumačenjem. Preglednosti radi rimski su brojevi, kojim se je poslužio fra Luka, zamijenjeni arapskima (npr. na str. 26. uz ime fra A. Kačića rimski broj XI zamijenjen je arapskim 11).

A. R. P. Andreas Cacich Miossich de Brist in Primorje. Podatak je jasan i točan, tj. ime i prezime, mjesto rođenja i naziv kraja. Treba svratiti pozornost na »a. r. p. – admodum rverendus pater«, tj. mnogopoštovani otac.To je počasni naslov za provincijale, eksprovincijale i vizitatore. Možda je to jedan od dokaza da je fra Andrija doista bio vizitator. No, u tome se pitanju životopisci ne slažu.

lector jubilatus, vir equidem iure merito illustris. Dakle, kao generalni lektor u Šibeniku ispunio je uvjete za tzv. »jubilaciju«, tj. nakon 10 god. predavanja dobio je od generala Franjevačkoga reda počasni naslov «lector jubilatus« i s tim neka prava i časti te je prestao predavati na generalnom učilištu. Od tih jubilarnih lektora samo su dvojica u Provinciji mogla biti proglašena »lectores de numero«. Oni su imali pravo sudjelovati na svim sjednicama Uprave Provincije. Fra Andrija je dobio i tu čast. Riječju »vir« označava ga kao zrelog i karakternog muža, a odmah dodaje »equidem iure merito illustris«, tj. da se potpunim pravom smatra sjajnim ili divnim. Tu se treba sjetiti tehničkoga izraza još od antičkih vremena »de viris illustribus«.[18]

non minus nativitate quam virtute, tj. nije manje sjajan po rodu (Kačići su stari plemićki rod) nego i po krjeposti ili vrlini. Dakle, istakao je da je potomak slavnoga roda i da je krjepostan redovnik.

Hic primus ab Illyricis hactenus philosophiam latino idiomate typis dedit. Dakle, on je dosada prvi od Hrvata tiskao filozofiju na latinskom jeziku, tj. priručnik filozofije. Misli na knjigu *Elementa peripathetica...*[19]

opus ab omnibus eruditis viris laudabile, tj. svi obrazovani muževi to djelo hvale. Danas bi se reklo da su ga recenzenti i kritičari vrlo povoljno ocijenili.

Similiter quasdam cantilationes Illyrico sermone composuit miro quidam modo, tj. slično je na zaista divan način složio neke pjesme na hr-

[18] Cornelius Nepos, Ciceronov suvremenik, naslovio je svoje poznato djelo *De viris illustribus urbis Romae a Romulo ad Augustum* (npr. izdanje: Paris 1925., XVI+265, uredili: A. Courval i J. Lejard).

[19] *Elementa peripatethica juxta mentem subtilissimi doctoris Joannis Duns Scoti* a P. F. Andraea Cacich Miossich Ordinis Min. Obs. S. P. Francisci, lectote jublato Provinciae SS.Redemptoris in Dalmatia ad usum tyronum pripatheticae scholae elucidata, Venetiis MDCCLII. Apud Bartholomaeum Baronchelli. Superiorum permissu, p. 499+2.

vatskom jeziku. Tim je izrazom najprije ustvrdio činjenicu (da je, naime, spjevao na hrvatskom jeziku neke pjesme), ali ga je i izvanredno pohvalio, jer veli da ih je spjevao »na zaista divan način«. Tim je pisac upozorio na *Razgovor ugodni naroda slovinskoga*.[20]

Zatim dodaje još jednu veliku pohvalu: *in qua lingua fuit poeta promptissimus*«. Dakle, u tom jeziku, tj. hrvatskom, bio je veoma vješt pjesnik. To je velika pohvala.

aequaliter Sacram Scripturam reddidit in linguam Illyricam dictam Corabliza (Korabljica) – jednako je preveo na hrvatski jezik Sveto pismo i knjigu nazvao *Korabljica*. Možda je nejasno da fra Luka piše kako je fra Andrija preveo Sveto pismo na hrvatski jezik. To je istina, ali i nije. On je zapravo prikazao svjetsku povijest od postanka svijeta do Kristova uskrsnuća prema Svetomu pismu Staroga i Novog zavjeta. Nije, dakle, preveo cijeli tekst svake knjige Svetoga pisma, nego je na lagan način prepričao cijeli taj sadržaj. Osim toga dodao je pregled povijesti svijeta od Krista do svoga doba (do 1760.). U kritičkom izdanju HAZU (T. Matić, 1945.) prvi je dio od stranice 7. do 252., a drugi od 252. do 321. Dakle, Sveto pismu mu je pružilo podatke za gotovo 250 stranica, a ostalu je povijest ispričao na samo 70 stranica.

omnia haec praelo mandavit – sve je to tiskao. Kao što je poznato, *Elementa peripathetica* je objavio 1752., *Razgovor ugodni naroda slovinskoga*, dva izdanja (1756. i 1759.) i *Korabljicu* (1760.). Dakle, tri djela u četiri izdanja. Time je fra Luka zaokružio Kačićevu profesorsku i spisateljsku djelatnost.

U ostalom dijelu teksta pruža neke druge podatke, najprije: *Unius anni tantum fuit guardianus Zaostrogii* – bio je samo jednu godinu gvardijan u Zaostrogu. Ne spominje da je bio 3 godine gvardijan u Sumartinu i graditelj Samostana. Vjerojatno to ne spominje, jer piše samo o onome što se je događalo u Zaostrogu. Navedenoj rečenici dodao je još jedan vrlo važan i točan podatak: *ubi et Litteras puerulus didicerat* – tu je kao dječak započeo školovanje. To je povijesna istina, jer je vjerojatno 1716. (tj. u svojoj 12. godini)

[20] *Razgovor ugodni naroda slovinskoga*, u komu se ukazuje poçetak i svarha kragliaa slovinskij, koji puno godiseta vladasce svim slovinskim darxavam, s razliçitim pismam od kraglia, banaa i slovinski vitezova, izvagien iz razliçiti knigaa taliansk i sloxen u jezik slovinski po fra Andriji Cacichu Miossichu, setioczu jubilatomu, iz Brista, Reda male bratje S. Franc, Darxave Pris. Odkupiteglia u Dalmaczij. Prikazano prisvitlomu i priposctovanomu gosp. gosp. Vicenczu Cossovichiu, biskupu korçulanskomu. U Mleczi na MDCCVI. Po Dominiku Lovisi. Z' dopusctegniem staresczina. P. 396. Knjiga je za fra Andrijina života doživjela i drugo izdanje (1759.), a pisac je pripremao i treće. Do danas je izišlo preko 70 izdanja, a neke su pjesme i prozni dijelovi prevedeni na 14 europskih jezika. Usp. H. G. JURIŠIĆ, *Nav. dj.*, 269–319.

došao u Zaostrog i tu je započelo njegovo školovanje.[21] Tada je u Zaostrogu živio njegov ujak fra Šimun Tomašević, koji će 1717. postati zaostroškim gvardijanom.

U trećem i posljednjem dijelu toga kratkog životopisa fra Luka je napisao divnu ocjenu fra Andrije kao čovjeka, kršćanina i svećenika: *Fuit vir caritativus et devotus* – bio je muž dobrostiv (dobrotvoran, darežljiv) i pobožan. Zbilja fra Luka nije mogao ljepše napisati! Bio je vir, tj. muž, karakter, značaj. A kakav? *Caritatativus*, tj. srce mu je bilo ispunjeno karitasom, ljubavlju prema siromašnima i potrebnima. Bio je darežljiv, spreman pomoći onima koji su u oskudici. To je posebno pokazao, kako je poznato, u svojoj smrti, kad je pomažući siromašnoj da dobije koricu kruha položio svoj život kao žrtvu kršćanske ljubavi.[22] Fra Andrija je, dakle, uzor-exemplum i zaštitnik-protector svih djelatnika kršćanskoga karitasa. Posljednja riječ u fra Lukinu tekstu *devotus* (pobožan ili svet) kruna je na čelu kršćanina, vjernika, redovnika, svećenika i teologa fra Andrije.

Na samom kraju bilježi: *vixit annos 64 obiit Zaostrogii munitus sanctissimis sacramentis* – živio je 64 godine i preminuo u Zaostrogu okrijepljen svetim sakramentima (tj. ispovijedu, pričešću i bolesničkim pomazanjem).[23]

U godinama života fra Luka je pogriješio, ali to nije ništa čudno, jer je tek fra Karlo Eterović 1922. godine konačno riješio nadnevak fra Andrijina krštenja,[24] a time i rođenja. Umro je, naime, u 57. godini.

I ne smije se zanemariti ni posljednji podatak: *munitus sanctissimis sacramanetis*. Kao pravi vjernik, na odlasku s ovoga svijeta u vječnost, *okrijepljen je svetim sakramentima*, koji pomažu da se duša očisti od bilo kojega grijeha i nesavršenosti i da čista i nevina dođe svomu Bogu, Stvoritelju, životnom Suputniku, Otkupitelju i Spasitelju, s kojim će biti združena u blaženoj vječnosti.

Zbilja fra Luka nije mogao ljepše završiti taj kratki, prvi tiskani fra Andrijin životopis, objavljen samo 10 godina poslije smrti Starca Milovana.

Pisac nije napisao da je pokojnik pokopan u Samostanskoj crkvi u Zaostrogu, kako je to bio ondašnji običaj, jer svi su znali čak i grob u koji je položeno fra Andrijino tijelo. Bilo je to vjerojatno u prezbiteriju, tj. uz veliki oltar. Nažalost, danas se ne zna koji je to grob, jer je 1882. god. dignut stari kameni crkveni pod i zamijenjen novim (betonskim mozaikom). K.

[21] Usp. K. ETEROVIĆ, *Nav. dj.*, 11–17.

[22] *Isto*, 41–46; SMOZ, 167–168.

[23] *Isto mjesto.*

[24] *Isto*, 7.

Eterović tvrdi da je ulaz u grobnicu bio na mjestu gdje je sada Kačićeva nadgrobna ploča.[25]

Čitajući taj tekst, jasno se razabire da ga ja fra Luka napisao vrlo lijepo, ugłavnom točno i – može se slobodno reći – s poštovanjem i ljubavlju. To je znak da je cijenio i poštivao fra Andriju, od koga je bio 14 godina mlađi, a zajedno je s njim živio u istoj Provinciji, neko vrijeme i u istom samostanu, bio profesor na istom Generalnom bogoslovskom učilištu prvoga reda u Šibeniku i dobro poznavao njegov život i djelovanje.[26]

2. Fra Grgur Despotović (Zaostrog, 1708. – 21. I. 1777.)

Est nunc vivens A. R. P. Gregorius Despotovich de Zaostrogh, jam ex definitor et lector jubilatus, tj. mnogopoštovani fra Grgur Despotović iz Zaostroga, eksdefinitor i lektor jubilat. Dakle, fra Luka piše o fratru koji »je još živ«, tj. dobro ga pozna i prema tome ima sve uvjete da o njemu dozna što treba napisati. Kako je već rečeno, počasni naziv »mnogopoštovani« daje se provincijalima. Stoga je i fra Grgo tituliran »mnogopoštovani«. Uz ime i prezime, pisac navodi mjesto rođenja, zatim dvije važne oznake, tj. bio je definitor (vijećnik ili član Uprave Provincije) od 1751. do 1754. i lektor jubilat, tj. nakon 10 godina predavanja teologije na visokom učilištu stekao je određena prava i časti.

vir bene doctus, tj. muž vrlo učen.

qui assumptus est ad Provincialatum anno 1754., tj. izabran je za provincijala na kapitulu u Sinju 1754. godine. Dobio je 14, a fra Andrija Kačić 2 glasa.[27] U ono doba ta je služba trajala tri godine. Dakle, fra Grgo je bio provincijal od 1754. do 1757. godine.

rigorosus in gubernio fuit, pacatus, prudens ac cautus in suis rebus peragendis, tj. u vladanju je bio strog, miran, razborit i oprezan u obavljanju svojih poslova.

diligentissimus Sacrorum custos atque studiosus in eisdem providendis in sacristia, tj. bio je vrlo marljiv čuvar posvećenih predmeta i revno je nabavljao sve što treba u sakristiji.

---

[25] *Isto*, 46.

[26] O fra A. Kačiću postoji bogata literatura (v. bilj. 17). Slobodni smo upozoriti da je 2004. godinu Ministarstvo prosvjete proglasilo «Godinom fra Andrije Kačića« u prigodi 300. obljetnice pjesnikova rođenja (1704.-2004.). Održani su brojni znanstveni skupvi i druge manifestacije u Domovini i u inozemstvu. Usp. Fra Hrvatin Gabrijel JURIŠIĆ, *Franjevci svomu bratu fra Andriji Kačiću*. Kalendar slavlja 300. obljetnice rođenja i sv. krštenja fra Andrije Kačića Miošića (1704. – 17. travnja – 2004.), Split 2004., str. 72, ilustrirano.

[27] K. ETEROVIĆ, *Nav. dj.*, 53–54.

Religiosus profecto devotus, nec non moralista optimus, tj. redovnik zaista pobožan i odličan moralist.

adhuc vivit icolumis, quod est anno 1770., tj. još je uvijek živ i zdrav, tj. u 1770. godini.

Fra Luka o fra Gguru piše u istoj knjizi (str. 43) da je nabavio za crkvu jednu misnicu izvezenu srebrom i 6 svećeničkih alba i da stalno nastoji nabaviti novo crkveno ruho. I dodaje tvrdnju da je zaista muž sveta života.[28]

3. Fra Jeronim Romčević (Jezera, Brista, oko 1705. – Omiš, 5. VIII. 1785.)

Fuit A. R. P. Hieronymus de Brista, ex territorio Narentino, cognomine Romçevich, sive de Jezero, exdefinitor ac lector jubilatus, vir satis doctus – Mp. o Jeronim iz Briste, iz Neretvanske krajine, prezimenom Romčević, ili iz Jezera, eksdefinitor i lekor jubilat, muž doista učen. Tim je tekstom pisac dao sve osnovne informacije: ime i prezime, mjesto rođenja Brista, odnosno stariji naziv Jezero, a danas je to selo i župa Staševica, zatim uži zavičaj i dvije važne službe: eksdefinitor i lektor jubilat uz oznaku da je bio »dosta učen«. Šteta što nije mogao navesti nadnevak rođenja!

creatus minister provincialis anno 1760 – izabran je za provincijala 1760.

vix completo provincialatu propter summas imperfectiones atque infirmitates, quibus gravatus erat, voluit habitare Almissii in monasterio, ut semper in promptu habeat medium, quem nihil juvit, eo quia brevi spatio temporis mortuus est anno 1765 – jedva je završio službu provincijala zbog nekih pomanjkanja i bolesti, koje su ga mučile, želio je stanovati u samostanu u Omišu, da bi mu uvijek bilo lako imati lijek, koji mu nije ništa pomogao, jer je vrlo brzo umro 1765.

fuit bonus concionator – bio je dobar propovjednik.

suaque eleemosyna ecclesia Almisii tota fabricata est et perfectionata – svojim je novčanim prilozima u Omišu cijelu crkvu sazidao i uljepšao.[29]

---

[28] SMOZ, 11–12; *Schematismus Provinciae Dalmatae ss. Redemptoris Ordinis fratrum minorum*, Spalati 1965., 58; Fra Hrvatin Gabrijel JURIŠIĆ, *Duhovni život franjevaca Provincije Presvetog Otkupitelja*, Kačić, XIX–XX/1987–1988, 35; Fra Karlo JURIŠIĆ, *Despotov Zaostrog kroz* povijest, Makarski zbornik, I/1989., 328; Fra Aleksandar RIBIČIĆ, Obitelj Despot u Zaostrogu, Isto, 344.

[29] SMOZ, 109; Fra Petar BAĆIĆ, Nekrolog. Spomen-knjiga pokojnih redovnika Provincije Pres. Odkupitelja u Dalmaciji od davnih godina do godine 1925. (rukopis završen u Sinju 1925), str. 337; Fra Ante CRNICA, *Naša Gospa od Zdravlja i njezina slava...*, Šibenik 1939., 382–383; Fra Hrvatin Gabrijel JURIŠIĆ, *Duhovni život...*, Kačić, XIX–XX/1987–1988, 34; Isti, *Franjevci u »Knjizi od uspomene«*, Knjiga od uspomene, Šibenik 2005., 190.

4. Fra Grgur Arbić (Čitluk, 1638. – Zaostrog, 26. XI. 1706.)

Fuit r. p. Gregorius Arbich, nobilis Narentinus, Çitlukii in suburbio natus, habuit choralem et sonoram vocem velut angelus Domini – p. o. Grgur Arbić, plemeniti Neretvanin, rođen u Podvarošu Čitluka, imao je korski i snažni glas kao anđeo Gospodnji.

Romae semel adinventus in choro, ex ejus parte chorus deflectens ipse reassumpsit ac totum Matutinum persolvit, chorista ob bilem foras fugit – kad se je jednom u Rimu našao u koru i s njegove strane kor posustao, on je sam preuzeo i ispjevao cijeli Matutin, a korist (voditelj kora) se je naljutio i pobjegao vani.

Mane facto reverendissimus p. Minister Generalis volebat ipsum ibidem choristam instituere – kad je svanulo, prečasni ga je o. general htio imenovati koristom u tome samostanu.

ast illic adinventus a. r. p. Franciscus a Ragusio, definitor generalis, ipsum choristam Ragusii praefecit, ubi integro decenio adimpleto laureatus in patriam rediit – ali se je tu našao mp. o. Franjo iz Dubrovnika, generalni definitor, i postavio ga je za koristu u Dubrovniku. U toj je službi bio jedno desetljeće i nagrađen se je vratio u domovinu.

Citlukii munitus omnibus sanctissimis sacramentis cum religiosa cura mortuus est – umro je u Čitluku, praćen redovničkom brižljivošću i okrijepljen svim svetim sakramentima.[30]

5. Fra Lovre Šitović (Ljubuški, 1682. – Šibenik, 28. II. 1729.)

R. p. Laurentius a Gliubuski, Turca natus, tj. p. o. Lovre iz Ljubuškoga, rođen kao Turčin, odnosno musliman.

Cui pater Turca mancipium captus tempore belli Viennensis, ab aranbassa Simone Tallaich dictus Dellia, tj. Lovrina oca, muslimana, za vrijeme Bečkoga rata zarobio je arambaša Šimun Talajić, nazvan Delija. Dakle, fra Luka donosi osnovne podatke o fra Lovri: njegov je otac musliman, zarobio ga je arambaša Šimun Talajić, koga su zvali »Delija«. To se je zbilo za Bečkoga rata (1683.–1699.).

quem filium Turca pater in obsidionem pro se dedit, donec solveret pactum praecisum christiano militi, tj. Lovrin je otac Talajiću dao svoga sina kao taoca mjesto sebe, dok ne isplati ugovorenu otkupninu.

[30] SMOZ, 158.

Quibus adimpletis et abducto domum filio, qui in obsidione manendo didicaret litteras Illyricas et more christiano Deum exorare et Virginem Sacram, tj. otac je taj ugovor ispunio i doveo kući sina, koji je boraveći kao talac naučio (čitati i pisati) hrvatsko pismo (bosančicu) i po kršćanskom običaju moliti Boga i Svetu Djevicu (Mariju).

Interim puer domi manens semper cor ejus amore flagrabat erga fidem Christi, tj. međutim, dok je dječak boravio u (rodnoj) kući, uvijek mu je srce gorjelo ljubavlju prema kršćanskoj vjeri.

Tandem vocante Deo ac Virgine Matre, accepto domi utre, in quo veniens ad flumen Tribixat posuit vestimanta sua ac insuflato utre natatu trajecit dictum flumen, tj. konačno na poticaj Boga i Djevice Majke (Marije) uzme iz kuće mijeh i kad je došao do rijeke Tribižata, stavi svoju odjeću u mijeh, napuše ga i tako prepliva spomenutu rijeku.

Atque denuo per desertum ad Simonem Tallaich pervenit ipsi dicendo se velle christianum fieri, tj. i zatim po pustoši dođe Šimunu Talajiću i izjavi mu da želi postati kršćanin.

Quo viso ac audito Simon ipse eumdem puerum ad monasterium deduxit, ubi a r. p. Elia Mamich baptizatus ac litteris instructus, qui in progressu temporis religiosus factus est, tj. kad ga je Šimun vidio i čuo, odvede ga u samostan (Zaostrog). Tu ga je p. o. Ilija Mamić krstio i bio mu učitelj, a s vremenom je mladić postao redovnik.

Fuit vir bonus, benevolus ac benedoctus lector sexennalis extit Sibenici et philosophiam in Seminario publico Spalati perlegit, tj. bio je muž dobar, dobrohotan i vrlo učen, »lector sexennalis« u Šibeniku, a predavao je filozofiju u Splitu u Sjemeništu javnom (Nadbiskupskoj bogosloviji).

Fuit concionator clarissimus, merito quidem vir illustris qui typis dedit Gramaticam Latine ac Illyrice, tj. bio je vrlo slavan propovjednik i s pravom (se smatra) odličnim mužem koji je objavio Latinsko-hrvatsku gramatiku.

Facilissimam doctrinam christianam atque cantilationes morales de inferno illyrice, tj. objavio je na hrvatskom jeziku kršćanski nauk (pisan na) vrlo lagan način i moralne pjesme o paklu.

Cognatam Turcam, viduam, fecit christianam ac Spalati desponsata est, tj. svoju nevjestu, muslimanku, udovicu, pokrstio je i ona se je u Splitu udala.

Neptis autem facta est monialis sanctae Clarae, tj. a (njegova) nečakinja postala je redovnica sv. Klare (klarisa).

Matrem autem nullimode potuit convertere, quae tandem Turca mortua est, tj. a majku (svoju) ni na koji način nije mogao obratiti (na kršćansku vjeru) i umrla je kao muslimanka.

Multa alia magnifica fecit gesta, quae mihi ad plenum non sunt nota, tj. učinio je i mnoga druga veličanstvena djela, koja mi nisu potpuno poznata.

Obiit Sibenici munitus sanctissimis sacramantis, tj. okrijepljen svetim sakramentiama preminuo je u Šibeniku (28. II. 1728.).[31]

Zaglavak

Kako je već rečeno, CA je najvažnije povijesno djelo fra Luke Vladmirovića. Posebno je vrijedno što je pisac zabilježio neke osnovne podatke za oko stotinu fratara. Da nije bilo fra Luke, danas bi se o mnogim od njih znalo vrlo malo, ili gotovo ništa.

U ovom članku smo pokušali samo upozoriti na posao koji je fra Luka obavio i na vrijednost podataka koje je sačuvao. Upozorili smo na imena koja su obrađena i pokušali smo na pet primjera pružiti današnjem čitatelju uvid u fra Lukino djelo. Kako je na početku istaknuto, donijeli smo originalni latinski tekst i slobodni prijevod na hrvatski. Dodali smo samo pokoje malo razjašnjenje. Za one kojima pisac nije označio mjesto i godinu života i smrti, nastojali smo dopuniti praznine iz drugih izvora, da bi čitatelj svakoga pojedinog mogao uklopiti u određeno povijesno razdoblje i društvene prilike.

Upozoravamo da je ovaj članak samo prvi pokušaj prezentiranja toga dijela fra Lukine knjige i da bi bilo vrlo vrijedno, uzimajući u obzir i druge izvore i postojeću literaturu, stručno obraditi sve fratre, koje je pisac u svojoj knjizi naveo.

Vivant sequentes! Onima koji to učine bilo sretno!

[31] SMOZ, 35; F. P. BAČIĆ, Nekrolog, 406–409; A. ČRNICA, *Naša Gospa*, 44–50; H. G. JURIŠIĆ, *Sveti sljedbenici*, K a č i ć, IX/1977, 51; Fra Josip GRBAVAC, *»Pisna od paklа« fra Lovre Šitovića u kontekstu vremena*, I s u s o v a c Ardelio della Bella (1655.–1737.), zbornik..., Split–Zagreb 1990., 277–293; *Ljubuški kraj, ljudi i vrijeme*, zbornik..., Ziral-Naša djeca, Mostar–Zagreb 1996., 376; FRA HRVATIN GABRIJEL JURIŠIĆ, *Lovre Šitović Ljubušak (1682.–1729.)*, K r š n i z a v i č a j, XXXII/1999., 49–80; P. LAURENTIUS A GLIUBUSCHI, *Grammatica Latino-Illyrica*..., Venetiis M.DCCXIII., (Zagrabiae & Saraevi MMV, p. 321 (reprint izdanje).

SVIJETLI LIKOVI U »CHRONICON ARCHIVIALE« FRA LUKE VLADMIROVIĆ

Sažetak

Od 15-ak djela fra Luke Vladmirovića posebno je važna knjiga *Chronicon archiviale* (1770.), prva povijest Samostana sv. Marije u Zaostrogu. Uz ostalo pisac je donio oko stotinu kratkih životopisa fratara koji su djelovali u tomu samostanu. O mnogima, posebno onima iz starijih vremena, ne bi se ništa znalo, da pisac nije zapisao o njima osnovne podatke. U ovom je članku na pet izabranih životopisa pokazano što je Vladmirović smatrao potrebnim zapisati i do kojih je podataka uspio doći iz raznih izvora.

DE VIRIS ILLUSTRIBUS IN LIBRO »CHRONICON ARCHIVILAE« FR. LUCAE VLADMIROVIĆ

Summarium

Ex operibus fr. Lucae Vladmirović typis datis summi momenti est librum, cui titulus *Chronicon archiviale... Conventus Sanctae Mariae Zaostrogiensis...* (Venetiis 1770.), in quo fratres Ordinis minorum ab anno 1468. usque ad hodiernum diem habitant. Narrans historiam Conventus, speciali modo de fratribus in familia religiosa commorantibus, viros illustres vita religiosa sanctitateque, multos lectores philosophiae, theologiae aliarumque scientiarum, scriptores lingua Croatica, Latina, Italica aliisque, deinde educatores, sudantes in re pastorali atque etiam bellatores pro libertate populi Croatici describit. Frater Lucas biographias plus quam centum fratrum diligentissime examinans posteris praecalara gesta patrum in exemplum reliquit et monumentum aere perennius excgit.

Horum omnium illustrium fratrum hoc in articulo solum quinque latius descripti sunt, quorum fr. Andreas Kačić Miošić († 1760.) operibus suis eminet, imprimis »Razgovor ugodni naroda slovinskoga (Conversatio dulcis populi Croatici), cuius plus quam 70 editiones prelo mandatae atque etiam plura carmina in 14 linguas europeas translata sunt.

KREŠIMIR ČVRLJAK

FRA LUKA VLADMIROVIĆ PRED SUDIŠTEM ALBERTA FORTISA, IVANA LOVRIĆA I POVIJESTI 1774.–2006.

UDK 61 (497.5) (091)

»(Quia) Facile est inventis addere«. (Gaius Petronius Arbiter, *Cena Trimalchionis; Satyricon*, 43, 7; Luka Vladmirović, *Likarie priprostite*, 20)

»Čim se manje do sele znalo za tolika hrvatska djela ..., tim je veća dužnost prvih izdavatelja, ... da budu oprezni te *da pisca svoga, koliko* se igda može, obrane od svake sumnje. (V. Jagić, *Stari pisci hrvatski* I, str. 3)

»Ako hoćemo da prosudimo valjano djelovanje budi kojega znamenitoga čovjeka, treba da poznamo prije svega dobu, u kojoj je živio, javno i duševno stanje domovine njegove, što je na njega uticalo; i znamenite suvremenike koji ga okružiavahu«. (I. Kukuljević Sakcinski, »Marko Marulić i njegovo doba«, isto, III)

Udio franjevaca u pučkom liječenju, dakle, kroz povijest narodne medicine ili pučkog ljekarenja na tlu Hrvatske, od 13. st. naovamo, golem je, neprijeporan, duhovno zamišljen, ali ipak prvenstveno na zdravlje čovjekova tijela, koje (zdravlje) bez zdravog duha i zdrave duše za franjevce je bilo nepojmljivo, zdravstveno krnje, nepotpuno, jednostavno nedovoljno ili polovično. U Franjinoj obitelji napretek je u spomenutom razdoblju bilo članova koji su se zdušno uključivali u taj nadasve plemenit, osebujno karitativan, nenaplativo koristan i prvorazredno human rad. Svećenik, povjesnik, etnograf i glazbeni pisac Janko Barlè (1869.–1941.) marno je pregnuo da s tim humanizmom jednog dijela hrvatskih franjevaca, odnosno, nehrvatskih franjevaca u Hrvatskoj, humanizmom kao ljudskošću u najširem smislu upozna svekoliku hrvatsku javnost. Barlè je u vlastitoj harnosti prema tim tihim hrvatskim franjevačkim pregaocima zamislio i u djelo provco to tako da je rad franjevaca na tom planu ukratko obradio u 35 samostana sjevernog dijela Hrvatske, od kojih se 10 nalazi izvan današnjeg hrvatskog državnog

prostora. Lako je zaključiti da je to područje današnje Provincije sv. Ćirila i Metoda.[1] J. Barlè je vrlo dokumentiran, te tako otvoren da njegov kratki povijesni pregled rada ranarnika i ljekarnika iz Franjevačkog reda preraste jednom u sveobuhvatan povijesni pregled cjelokupnog takvog franjevačkog rada na tlu današnje, ali i negdašnje hrvatske države, kao što se na tome radi i na područjima drugih, kulturnih, znanstvenih i umjetničkih djelovanja hrvatskih i nehrvatskih franjevaca u Hrvatskoj. Razumljivo je da ta i takva humana djelatnost ne isključuje i ne prešućuje i sudionike iz drugih redova u Hrvatskoj. Južni, »prekovelebitski« hrvatski prostor s dvjema preostalim franjevačkim provincijama, Presvetoga Otkupitelja i Sv. Jeronima, nije u tom smislu obrađen na takav način. No, svejedno se može govoriti o obilju priloga koji bi itekako obogatili navedenu buduću monografiju.

Kao prilog za tu monografiju može barem dijelom poslužiti i ovaj rad o fra Luki Vladmiroviću koji je svojim donjim Poneretavljem pronio sve odlike jednog »ranarnika i ljekarnika« s Barlèova sjevernohrvatskog etnikuma: veliku sklonost, zauzetost, radinost i ne manji smisao za takav rad za koji se, kao što ćemo vidjeti, dobro pripremio. Naglašenom skrbi da ljekovito bilje približi priprostom puku upravo »priprostitim likarijama« uspješno je otupljivao zaredale i ne baš po nj ugodne napadaje koje nerijetko dočekuje svojim podjednako uspješnim oružjem: mirom i vidovitim mislima ponad glava onih kojima je valjalo odoljeti, uvjeriti ih, a prethodno razuvjeriti. Pojavila su se takva dva napadača koji su se presamouvjereno prihvatili uloge sudaca, štoviše presuditelja i fra Lukine ljekaruše, i ne htijući, *in ultima linea*, obznanili je *urbi et orbi*. Bili su to mletački abate Alberto Fortis i zakleti »antifranciskan« Ivan Lovrić. Znanjem, kojeg su jamačno obojica imali u dobroj mjeri, pogotovu prvi, nasrnuli su na onoga koji im je na sve »priprostito« odgovorio, kao što su »priprostite« i njegove »likarie«: »... nemoj pak recchi dae ovo çar, jer laxex, nie dojsto«.

Ovaj rad o fra L. Vladmiroviću pisan je u osnovi s ciljem vrednovanja i prevrednovanja zaostroškog franjevca, te s tim dvojako vrednujućim pokušajem uklopiti ga u hrvatsku kulturnu povijest u koju taj franjevac svim svojim bićem i pripada. U postupku tog uklapanja svrsishodno je hoditi tragom onih dionica puta hrvatske kulturne povjesnice i tradicije, za koji su pravac utrli posebice neki hrvatski umnici, među kojima sam navlastitu naklonost iskazao V. Jagiću (1838.–1923.) i I. Kukuljeviću Sakcinskom (1816.–1889.). Stoga, mudrim geslom V. Jagića hrvatskog slavističkog autoriteta u europskim razmjerima, kojim (geslom) sam se nastojao rukovoditi u svom istraživačkom rada na hrvatskom kulturnom i znanstvenom baštinskom ugaru,

[1] Janko BARLÈ, *Ranarnici i ljekarnici iz franjevačkog reda*, Zagreb, 1907., 3–20.

nosim se i u ovom radu, s težištem na središnjem dijelu: »koliko se igda može.«[2] Gore navedena Kukuljevićeva crtica iz istog vremena amplifikacija je tog Jagićeva gesla s molbenim prizvukom i apologetskim prefiksom.

Nasrnuli su, dakle, na fra L. Vladmirovića suci poročnici, a ne porotnici koji su se, kao što ćemo se u to izobilno osvjedočiti, i sami znatno ugnuli pod terctom optužaba, ponajmanje, točnije, nikako Vladmirovićevih. Učinit će to, umjesto fra L. Vladmirovića, Lovrić protiv Fortisa, Fortis protiv Lovrića, te desetci drugih, iz Hrvatske, Italije i Francuske, protiv jednoga i protiv drugoga.

1. Suci poročnici, a ne porotnici

Alberto Fortis (1741.–1803.) i Ivan Lovrić (1754.–1777.) u razmaku od nepune dvije godine, 1774. i 1776. predstavili su nam ukratko, svaki u svom spektru boja, lik i djelo fra Luke Vladmirovića (1718.–1788.). No, valja nam prije raščlambe Fortisovih i Lovrićevih napadaja na ime i djelo fra L. Vladmirovića jasno razlučiti dva izvorišta tih napadaja: Vladmirovićev razgovor s Fortisom u brodici po Neretvi i Vladmirovićeve *Likarije priprostite* kao podlogu za Lovrićeve napadaje. No prije toga uputno je, ma i ukratko, ukazati na manje poznata naličja Vladmirovićevih predstavljača ili »recenzenata«. Tako će nadolazećim fortisolozima valjati prevrednovati stav npr. G. Novaka da je A. Fortis »detaljno i vanredno objektivno obradio Morlake...«. Kao znalac morlačke problematike, G. Novak svoj povijesni osvrt na Morlake u okviru povijesti Hrvata (od 13. do 18. st.) potkrepljuje i Fortisovim izvješćima na tu temu. Tako u svom radu namjenjuje srazmjerno dosta prostora za Fortisov *Viaggio in Dalmazia*, no iz razumljivih razloga i za Lovrićeve *Osservazioni*. Novak za nas ovdje nadasve zanimljivu primjedbu upućuje u prilog vrsnoće Fortisova djela u kojem da je »detaljno i vanredno objektivno obradio Morlake (Vlahe)«, tj. svekoliko žiteljstvo dalmatinskog Zagorja.[3] Ta visoka Novakova ocjena morlačkog pitanja u djelu najpoznatijeg europskog putopisca iz 18. st. samom svojom formulacijom izaziva podjelu gledom na njezino prihvaćanje među fortisolozima. Novak je u svojevrsnom logično posljedičnom slijedu omjerio i djelo Fortisova najpoznatijeg kritičara i oponenta I. Lovrića. Uočljivo je pritom posvemašnje izjednačavanje Fortisovih i Lovrićevih Morlaka, bilo katolika, bilo pravoslavaca s gledišta npr. govore jednim jezikom. U svakom slučaju, već s gledišta ove naše

[2] Vatroslav JAGIĆ, *Predgovor*, u: Marko MARULIĆ, *Pjesme*, Stari pisci hrvatski, knj. 1, (Skupio I. Kukuljević Sakcinski), Zagreb, 1869., 3.

[3] Grga NOVAK, »Morlaci (Vlasi) gledani s mletačke strane«, *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, knj. 45., Zagreb, 1971., 601.

OSSERVAZIONI
DI GIOVANNI LOVRICH
SOPRA
DIVERSI PEZZI DEL VIAGGIO
IN
DALMAZIA
DEL SIGNOR
ABATE ALBERTO FORTIS,
COLL'AGGIUNTA DELLA VITA
DI
SOCIVIZCA.
A SUA ECCELLENZA
S. MAFFIO ALBRIZZI
GRAVISSIMO SENATORE VENETO.

His, quæ narrata sunt non debemus citro credere: multi enim sunt ut decipiant, multi quia decepti sunt. Jen. de Ira.

IN VENEZIA, MDCCLXXVI.
PRESSO FRANCESCO SANSONI.
CON LICENZA DE' SUPERIORI.

teme upitna je Fortisova »vanredna objektivnost« kad je u pitanju Novakov sud o Fortisu i Novakovo isticanje »objektivnosti« kod Fortisa u tako visokom stupnju. Utemeljeno je, čini se, s Novakovom ocjenom usporediva i Grmekova ocjena I. Lovrića: »S izvanrednim racionalizmom i kritičnošću opisuje Lovrić pučku magiju, čaranje, liječenje zapisima i raznovrsna nadnaravna vjerovanja, pobijajući i ismijavajući sva ta praznovjerja«.[4] U svezi s Fortisovim poznatim razmetanjem neutemeljenim sumnjama, navedimo rečenicu, dvije franjevačkog profesora, bibliografa i knjižničara Knjižnice Male braće u Dubrovniku, Inocenta Čulića (1782.–1852.) iz pisma od 22. rujna 1837.: »Mnogo je toga Fortis napisao o Dalmaciji, od koje nije vidio ni dvadeseti dio. Zapisao je ono što su mu kazivali učeni Dalmatinci, a i drugi koji bi ga dobro nahranili, te mu plaćali da bi im laskao i hvalio ih. Bio je velelopov, ali pogrješke zapravo nisu bile njegove, jer ih je samo u dobroj vjeri prihvaćao«.[5] To je jedno iz »snopić(a) važnih pisama« što ih je I. Milčetić našao god. 1909. »u arhivu c. k. arheološkog muzeja (sectio IV.) u Spljetu«, ne navodeći pritom kome je fra I. Čulić uputio to pis-

[4] Mirko Dražen Grmek, »Dalmatinski prosvjetitelj Ivan Lovrić kao medicinar i medicinski pisac«, *Liječnički vjesnik*, 71., Zagreb,1949., br. 7–8, 279.

[5] Usp.: »Egli scrisse molto sulla Dalmazia, di cui non veduto ventesima parte (!). Egli scriveva quello gli dicevano i dotti Dalmatini, e tanti altri, che lo facevano mangiar bene e pagavano per essere di lui adulati e lodati. Costui era un arcibirbante, ma gli errori non sono in sostanza suoi che per averli a buona fede adottati«. Ivan MILČETIĆ, »Dr. Julije Bajamonti i njegovo doba«, *Rad JAZU*, knj. 192, Zagreb, 1912., 104.

mo. Lovrić pak u stanovitoj mjeri spočitava Fortisu brzopletost: »Fortis je u svojem *Putu* govorio na brzu ruku, kako je on to već činio, gotovo o svim poznatijim mjestima Dalmacije«.[6] *Velox consilium sequitur poenitentia.* Barem na primjeru fratra Vladmirovića i oproštaja s njime, A. Fortis je nastavio putem, sve prije negoli raskajan.[7] S nešto manje invektivnog naboja negoli I. Čulić, prosuđuje Fortisa u Dalmaciji Charles Nodier (1780.–1844.), francuski pjesnik, slavist, romanopisac, filolog, prirodoslovac i novinar, tvrdeći naime da je A. Fortis površno poznavao Dalmaciju, izuzev njezinu geologiju, te da su Fortisovi raznoliki opisi zanimljivi, ali puni netočnosti i sumnjivih podataka, pobijeni gotovo točku po točku u izvrsnoj Lovrićevoj knjizi. Međutim, upozorava R. Maixner, nije Ch. Nodier o Fortisu govorio s onim pijetetom koji mu je dugovao, jer je barem polovicu svoga znanja o Iliriji iscrpio iz njegovih radova.[8] Ch. Nodier, I. Čulić i dr. mogli su u svojim razmišljanjima poći tragom samog I. Lovrića pred kojim se umnogome urušava ona Fortisova »vanredna objektivnost«. Ubojite invektive što ih je I. Lovrić iskalio u svojim *Osservazioni* protiv A. Fortisa, podjednako ubojito dočekane su one u Italiji. Po izlasku Lovrićevc knjige, u pismima, prvenstveno A. Fortisa, Antonija Marie Lorgne, Pietra Sclamera, Pietra Nutrizija Grisogona, konta Radoša Antonija Michieli Vitturija i dr., tako da je i Lovrić očutio vjerojatno neočekivane, manje ili više osnovane i istinite protuudarce.[9] S te pozicije, Lovrić se kritički okomljuje na A. Fortisa: »Da je sa snagom svojega uma sjedinio i točnost i da se je zadovoljio time, da govori samo o historiji prirode, morali bismo njegovo djelo visoko poštova-

[6] Ivan LOVRIĆ, *Bilješke o Putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa i život Stanislava Sočivice*, (prevco M. Kombol), Zagreb, 1948., Predgovor [5]. Daljc: *Bilješke.*

[7] Usp. s tim u svezi kod Ch. Nodiera: »On convient en général que l' imagination de l'auteur l'a entraîné un peu loin, et qu'il a accordé trop de confiance à des autorités suspectes: c'est l'opinion des Dalmates, et elle est appuyée par une excellente dissertation de Jean Lovrich, intitulée 'Osservazioni . .' et qui est moins commune encore que l' ouvrage critique«. Rudolf MAIXNER, »Charles Nodier i Ilirija«, *Rad JAZU*, knj. 229, Zagreb, 1924., 20.

[8] Usp. *Isto*, 20

[9] M. Stojković je posebnu pozornost svratio na knjigu Pietra Sclamera Crešanina (a ne A. Fortisa, kako hoće G. Valentinelli) *Sermone parenetico al Signor Giovanni Lovrich nativo di Sign in Morlacchia, autore delle Osservazioni sopra il Viaggio in Dalmazia del Sigr. Ab. Alberto Fortis,* Modena, Presso la Società tipografica. Sclamerov, 1776., (a ne Fortisov) »krvavi odgovor« – prokomentirao je G. Valentinelli u nekoliko riječi Sclamerovu knjigu – stajao je I. Lovrića života: »Questa risposta sanguinosa del Fortis costò la vita al Lovrich, che perì poco presso di tisi polmonare«. (Giuseppe VALENTINELLI, *Bibliografia della Dalmazia e del Montenegro*, Zagrabia 1855., p. 25, n. 119; Marijan STOJKOVIĆ, »Ivan Lovrić, pristaša struje prosvjetljenja u Dalmaciji«, *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, knj. 28., sv. 2, Zagreb, 1932., 4.

ti«.[10] Može se zaključiti da pitanja objektivnosti i točnosti (p)ostaju dvije neuralgične točke kod A. Fortisa dvije godine nakon objavljivanja »Puta«.

Kontekstualno je paradigmatičan »antifranciskanizam« što ga je iskazao mletački »abate Alberto« prema dalmatinskim franjevcima. Tako, primjerice, po dolasku na otočić Stipanac (kod Fortisa Sustipanac) na Prukljanskom jezeru, zapisuje što je za ishod imalo »fratarsko barbarstvo« na prukljanskom gavanovom otočiću. O tome kod A. Fortisa doslovce stoji: »Na obalama toga otočića vidi se mnogo ulomaka rimskih crepova i vaza. Tu su iskopani i mnogi natpisi, ali njih je *fratarsko barbarstvo* (istakao K. Č.) razbilo u komade da njima poploča neko njihovo bijedno dvorište. I danas se vide, ugrađeni u jednu zidinu, ostaci nekog natpisa u bronci s kojega su, kako možete i sami povjerovati, skinuta slova«.[11] Osvjedočeni »antifranciskan« vidi, čini se, franjevce i onđje gdje ih nikada nije ni bilo. Povjesnički autoritet kad su u pitanju benediktinci u Hrvatskoj, I. Ostojić, ubraja samostan na otočiću Stipancu »u sjeverozapadnom dijelu brakičnoga Prukljanskog jezera«, među »dvojbene i tobožnje samostane« benediktinaca, ni ne spominjući pritom mogućnost obitavanja bilo kojih franjevaca na prukljanskom Stipancu.[12]

Krene li se vrednovanjem tijekova i osobitosti dopreporodne književnosti, povjesničarima se na pomolu odmah ukažu manifestacije idejnog konzervativizma, klerikalizma i natražnjaštva. Sukladno tome, razvidni su u 18. st. odjeci racionalističke i prosvjetiteljske misli u našoj patrijarhalnoj i zaostaloj sredini. Lovrić na samom početku Predgovora svojih *Bilježaka* izrijekom naglašava takvu misaonu struju: »Zablude pojedinih odličnih pisaca znadu više puta tako ovladati duhovima velikoga dijela ljudi, da su potrebni vjekovi, a ne godine, da se iskorijene. Radi ove sam svakidašnje predrasude zadrhtao svaki put, kad sam pomislio, da bih morao objaviti neke male bilješke o *Putu po Dalmaciji* gospodina opata Alberta Fortisa. Ali kad sam tu stvar stao razumno ispitivati, uvidio sam, da se radi jedne predrasude ne smije prešutjeti istina«.[13] Dakle, prosvjetitelj ustaje na prosvjetitelja. Lovrić je učenik škole prosvjetitelja i racionalista 18. st., te je kako unutar

[10] *Bilješke*, [5].

[11] Alberto FORTIS, *Put po Dalmaciji*, (prev. M. Maras), Zagreb, 1984., 107.

[12] Ivan OSTOJIĆ, *Benediktinci u Hrvatskoj*, Split, 1964., sv. II., 246, 256, 547. Je li možda A. Fortis prenio na svoje stranice podatke koji bi se prije odnosili na otočić Sustipanac pred Pirovcem – v. Krešimir ČVRLJAK, *Znameniti putnici u Skradinu i na Krki*, Zagreb–Skradin, 1995., 93 i pripadne bilješke. Uočava takvu sklonost brkanju i I. Lovrić, te već u *Predgovoru* svoje knjige upozorava: »Tako je Fortis, govoreći o području Splita, umetnuo dva paragrafa, koji se tiču područja Sinja«. (Vol. 2, p. 49. § 5 i p. 54. § 6.). *Bilješke*, 6.

[13] *Bilješke*, [5].

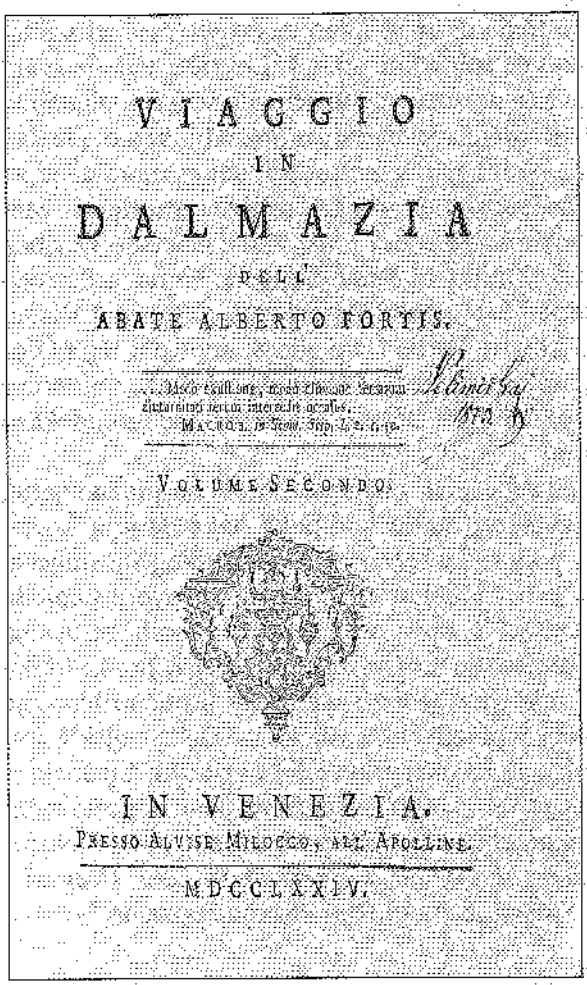
VIAGGIO
IN
DALMAZIA
DELL'
ABATE ALBERTO FORTIS.
VOLUME SECONDO.
IN VENEZIA.
PRESSO ALVISE MILOCCO, ALL' APOLLINE.
MDCCLXXIV.

Naslovnica drugog sveska Fortisova »Puta po Dalmaciji«

tako i izvan te škole kultor istine, one istine koju i kako je vide i poimaju prvenstveno francuski enciklopedisti, prosvjetitelji i racionalisti. Lovrić se do te mjere zaklinje u istinu, da tu istinu poosobljuje, prizivajući je za svoga jedinoga putovođu: »Ti ćeš, dakle, istino, biti mojim jedinim vođom i jedinim ciljem mojih napora«. Jesu li neki reci o Vladmiroviću u skladu s retkom iz Lovrićeva [Predgovora], posvema je jasno iz nekoliko slijedećih redaka: »... radije ću priznati svoje neznanje nego reći neistinu. Svoje ću razloge iznositi bez ikakva vrijeđanja«. Što nam je iščitati iz retka u nastavku: »Takav postupak prepuštam onima, koji ne znaju kako da se brane, i koji mjesto odgovora zaslužuju da dobiju batina«.[14] Takvog se postupka Lovrić, dakle, odriče, čuteći se obrambeno imunim, te za one koji to nisu, propisuje batine. *A verbis ad verbera.* Nije Lovrić poslušao europski uglađenog mletačkog plemića G. Offnera koji je dobro uočio Lovrićevu mladenačku smionost u iznošenju istine, a ni uvažavao Offnerove savjete s ciljem ublažavanja preotvorenog i neuvijenog načina pisanja. No, svega je postao svjestan odmah po objavljivanju svoje knjige 1776. godine.[15]

[14] *Bilješke*, 6–7.

[15] Usp. Cvito FISKOVIĆ, »Ivan Lovrić i Josip Offner«, *Ivan Lovrić i njegovo doba* (Referati i saopćenja sa Znanstvenog skupa), *Zbornik Cetinske krajine*, knj. 1, Sinj, 1979.,

Međutim, kada se radi o tome da se jednom zasvagda raščisti s pitanjem koliko je, te do koje i kakve istine bilo stalo I. Lovriću, tada je svaki istraživač imena i djela I. Lovrića neizostavno upućen da se u tim pitanjima svakako osloni na fra Josipa Radmana, u literaturi poznatiji kao o. Gaetan Deribak (1722.–1789.) koji se, po mnogo čemu sudeći, danas mora uzeti za prvorazrednog poznavatelja osobnosti I. Lovrića. U arhivu samostana u Makarskoj čuva se Deribakov rukopis: »Lettera I. del Pad.e Gaetano Deribak Parroco de' Morlacchi di Rito Latino Al Pad.e Simeone Curaiza Parroco de' Morlacchi di Rito Greco Sul Libro delle Osservazzioni sopra il Viaggi in Dalmazia del Sig.r Abate Alberto Fortis Dato alle Stampe dal Sig.r Giovanni Lovrich di Sign Filosofo Moderno«.[16] Gdjegod se pokaže uputnim i potrebnim uključiti u naš raspravni tijek Deribakove nepobitne protudokaze i protuudarce, to ćemo i učiniti.

Oboružan prosvjetiteljskim idejama, obara se Lovrić na praznovjerje, zapuštenost i predrasude zagorskog, morlačkog puka, tako da je u Lovriću lako prepoznati zanosnog pobornika težnji prosvjetiteljskog 18. stoljeća. Lako je i rado s europskim prosvjetiteljima usuglasio stavove u pogledu pučkog praznovjerja, a navlastito s G. Tartarottijem protiv glupih vjerovanja u vještice. Na progresivnu dimenziju Lovriča prosvjetitelja, pored toliko drugoga, izravno će uputiti upravo njegovo nesmiljeno ironično blaćenje lika i djela fra L. Vladmirovića, a potom i skolastičkog učilišta sinjskih franjevaca. Međutim, tu valja ukazati na onaj pravi cilj Lovrićevih napadaja, a to je fra Andrija Kačić Miošić (1704.–1760.) koji je u sinjskom bogoslovnom učilištu predavao filozofiju, a potom na njegovo prvo tiskano djelo *Elementa peripathetica juxta mentem subtilissimi doctoris Duns Scoti* (Venezia, 1752.).[17] To je djelo, drži M. Stojković, moglo biti kasnije »poznato Lovriću

188–189.

[16] Na taj »kartonirani rukopis« u arhivu Franjevačkog samostana u Makarskoj javnost je upozorio dr. fra Juraj Božitković. Uredništvo splitskog arheološkog časopisa *Bullettino di Archeologia e Storia Dalmata* odlučilo je u pet nastavaka objaviti to Deribakovo pismo Simconu Kuraici: 6 (1883.), 151–155, 184–191; 7(1884.), 14–16, 28–32, 44–48. Nakon više od pola stoljeća filozofski pisac fra Juraj Božitković (1887.–1938.) smatrao je uputnim osvrnuti se na to Deribakovo pismo u *Novoj reviji*, 14 (1935.), br. 1, Makarska, 26–34. Isto tako uputnim i dobronamjernim smatram pripomenuti da je u zborniku *Ivan Lovrić i njegovo doba* (Sinj, 1979.) rad o Deribakovoj kritici Lovrića i njegovih *Osservazioni* (»O jednoj kritici Ivana Lovrića«, 289–297) zavrijedio mnogo više razrađenosti, s uputom na ime autora kritike već u naslovu, te s izvučenim navodima kao neposrednim potkrepama.

[17] Taj intrigantni topos kod I. Lovrića glasi: »... ako je istina ono, što se čita u nedavno *skupljenim* (istakao K. Č.) pjesmama oca fra *Andrije Kačića Miošića* iz Makarske, koga ne bih mogao bez grižnje savjesti navesti u ozbiljnijim i historijski točnim stvarima«. (*Bilješke*, 117) M. Tomasoviću, primjerice, dvojbena je u tom smislu tvrdnja V. Lozovine (1874.–1942.) da je Lovrić upotrijebio prigodu, da udarom na Kačića digne hajku i na dalmatinsko svećenstvo«. Mirko TOMASOVIĆ, »Kombolova prezentacija Lovrićeva djela,

koji ustaje protiv fratarske aristotelske filozofije i zagovara novu filozofiju, novi metod filozofiranja«. Ima, nadalje, osnove sumnjati u Lovrićevo padanje pod utjecaj talijanskog filozofskog pisca Girolama Tartarottija (1701.–1761.) koji je izdao knjigu *Idea della Logica degli scolastici moderni* (Rovercdo 1731.) u kojoj duhovito izruguje isprazne istančanosti Aristotelovih pristaša, na što nisu izostali vrlo neugodni odgovori. Valjalo bi se bolje upoznati s Tartarottijevim djelima do kojih je Lovrić zasigurno mogao lako doći u Padovi, te istražiti i utvrditi u kojoj je mjeri I. Lovrić stajao pod utjecajem G. Tartarottija, posebice gledom na svoje stavove spram Aristotelove i neoskolastičke filozofije, te narodnog praznovjerja.[18]

Ovako izraženi prosvjetiteljski antiklerikalizam I. Lovrića nosi u sebi jednu, s današnjeg stajališta gledano, otežavajuću dimenziju, a to je da je svoju nimalo skrivanu antiklerikalnu spazmu sasuo na »dvanaest cokulaša« sinjskog franjevačkog samostana: »Znati čitati, pisati i nešto površnoga znanja aritmetike – to je čitava nauka ovoga kraja, a tko uči više, toga smatraju heretikom, i to naročito svećenici. Svećenici su svi cokulaši, kojih danas nema više od dvanaest. Njihova se znanost sastoji u prepisivanju, prcinačavanju i sakaćenju Aristotelove filozofije, u međusobnom filozofskom batinanju, koje se pobožno obavlja u mraku. Riječ je o najučenijima«.[19] Nije ovdje mjesto za obračun s I. Lovrićem u pogledu tih jetkih njegovih spočitavanja »poluobrazovanim cokulašima« čiji teološko-filozofski rukopisi, ali i objavljena djela čekaju na izdavatelje i obrađivače koji će, suvišno je i isticati, pozvanije pristupiti tim obradama od I. Lovrića. Primjedbu M. Stojkovića o poželjnosti i uputnosti temeljitije raščlambe mogućeg snažnijeg Tartarottijeva utjecaja na Lovrićev antiskolasticizam i antiaristotelizam, osobno bih podržao gledom upravo na ovo Lovrićevo obrušavanje na »sinjske cokulaše«. U kojoj je to filozofsko-teološkoj mjeri sinjski mladac bio obrazovan da se tako »suvereno« drznuo uplesti u dispute »sinjskih cokulaša«? Već i utjecaj sam po sebi pretpostavlja nečije gotove, izgrađene, zadobivene ili stečene stavove, da bi na to »plodno tlo« nečiji utjecaj »pao«. Nesumnjivo daroviti I. Lovrić danas bi nam mnogo zanimljiviji bio da je živio u 15. ili 16. st. Duh vremena zahtijevao bi od Lovrića drukčiju profilaciju uz koju bi bio više svoj, više izvoran, s daljim odmakom od nekih trivijalnih zapažanja te, obzirom na svoje ideale, više europski. Udaljio se od svoje Morlakije ne samo zemljopisno, nego je, štoviše, s obuće stresao svaki i najmanji trunak što mu se ranije nakupio po sinjsko-krajinskom kamenjaru.

Republika, 35, Zagreb, 1979., br. 3, 314, 324. Usp. širi kontekst te tvrdnje kod Vinka LOZOVINE, *Dalmacija u hrvatskoj književnosti* (Povijesni pregled regionalne književnosti u Dalmaciji, Hrvatskom primorju i Istri 800–1890), Zagreb, 1936., 216.

[18] M. STOJKOVIĆ, *Isto*, 5[b], 14.

[19] *Bilješke*, 49.

G. Deribak se također, na njemu svojstven način, osvrnuo na Lovrićevo utvrđivanje stupnja pismenosti i obrazovanosti morlačkog puka, u čemu zapravo iščitava Lovrićevo (ne)svjesno upućivanje na razinu vlastite obrazovanosti u usporedbi s razinom na kojoj se nalaze njegovi Morlaci.[20] Ima Deribak odgovor i na Lovrićevo utvrđivanje stanja u sinjskom bogoslovnom učilištu. Zanima ga je li Lovrić u svojim proučavanjima alkemije i okamina uznapredovao dalje od »učenih sinjskih fratara« u njihovu proučavanju aristotelske filozofije.[21] Dvojbeno se zapravo Deribak odnosi prema Lovriću kad je riječ o njegovoj erudiciji, na mjesto koje bi radije postavio Lovrićevo pustorječje i Lovrićevu raspamećenost, što mu je uostalom spočitnuo i Fortis. U toj erudiciji G. Deribak vidi prije svega rijeku riječi u kojima je tek kaplja pameti.[22] Ustao je, vidjeli smo, prosvjetitelj na prosvjetitelja, a uzvratio je, evo, već tada »cokulaš« šilom za ognjilo. Lovrićevo ciljano, a promašeno obrušavanje na franjevce kao na širitelje narodnog praznovjerja zaista je bilo Lovrićevo obrušavanje na one koji su onodobno bili »gotovo još jedini učitelji i književnici našega naroda, koji su nam sačuvali narod i narodnost, narodni jezik i staroslavensko bogoslužje«.[23]

P. Nutrizio Grisogono žestoko se obrušio na Lovrićevo kritizerstvo koje može u tolikoj mjeri eruptirati jedino iz tako zlohotna i protucrkvena čovjeka kojemu su fratri bili posebne mete izrugivanja.[24] U onu Fortisovu »vanrednu objektivnost« (kod G. Novaka) uvrstio bih, međutim, stav A. Fortisa prema franjevcima »u svojem *Viaggio in Dalmazia* (Venezia, 1774. I. p.

[20] »Ora voi da questa digressione comprenderete, quanto abbia costui studiato, ed imparato più di quello, che ne sanno gli abitanti di Sign, di lui patrioti. E con tutto ciò non vorrebbe esser riputato dagli ecclesiastici, eretico. Io per altro direi, che molto di peggio gli si può dire«. (»Lettera...«, 190) K ovim recima pristaju reci iz završnog dijela pisma: »Eppure il meschino era sempre in un stato violentissimo per diventar in un tempo istesso e ricco e letterato e rispettabile, e finalmente per togliere sotto gamba tutti i frati zoccolanti e calogeri«. *Lettera*, 47.

[21] »Egli aveva scritto (pag. 58) che tutta la scienza dei frati più eruditi del convento di Sign, consiste nel ricopiare, alterare, e istorpiare la filosofia aristotelica, e darsi delle bastonate filosofiche divotamente all' oscuro. Vorrei per ciò sapere, s' egli sia riuscito meglio nelle sue scienze alchimistiche, e ne' suoi trattati *de fossilibus*«. *Lettera*, 48.

[22] »Ora dunque come và questa erudizione, che da bel principio ci dà questo lume di Sign? *Incipit verborum flumen, mentis gutta*, disse un antico avvocato al suo avversario«. *Lettera*, 153.

[23] M. STOJKOVIĆ, *Isto*, 6.

[24] »Alcune altre inesatezze di nessun momento furono rimarcate nella sua (sc. A. Fortis) opera da un giovane da Sign, che si era posto in capo di discreditarla. Le osservazioni però sono così puerili che anzi l' onorano; e chi facesse sopra di esse fondamento qualicherebbe i Viaggi del Fortis per una Storia la più veritiera. Il critico pieno di mal genio contro gl' Ecclesiastici non si estende co suoi moteggi che a dir male de i Frati sempre contro la Carità, e spesso con ingiustizia«. *Notizie per servire alla storia naturale della Dalmazia*, Trevigi, 1870., 62, n. 15.

124)« koji su za mletačkog abata bili »zaslužni radnici u vinogradu Gospodnjem, stanovali u onim pustim mjestima, gdje bi se svjetovni svećenik teško htio odati tako napornom životu«.[25] Dakle, »prosvijećeno« upućene potvore pojedincima iz naroda kojega Lovrić ljubi i želi prosvijetliti, u prosjeku ili srazmjerno valja prosvijećeno i prihvatiti. Ako se već M. Kombol na književne prijevode odlučivao prema vlastitom afinitetu, kao što drži M. Tomasović, onda bi logičniji slijed u Kombolovu odabiru redoslijeda u prijevodima dvaju »zaraćenih« autora bio da se hrvatski čitatelj upozna s onime čime je to sve prethodno mletački abate »digao na noge« I. Lovrića, te tako, obrnutim redom, bio potaknut njegovim predromantičarskim i tzv. moralističkim indikacijama, odnosno, dodatno i »posebno motiviran« sa svim time »u relacijama naše književnosti s Europom«.[26] Tu je posebice na djelu antiklerikalizam I. Lovrića, čovjeka bez vjerskih predrasuda, koji je to na osobit način želio kao liječnik. Po uzoru na liječnika o kojem govori u knjizi, Lovriću je ideal bio »liječnik bez predrasuda« (»un Medico spregiudicato«). U sinjsku kuću, na glasu inače po sablasnom plašenju i noćnom štropotu, a u kojoj se usudio stanovati njegov uzor, kao da je I. Lovrić želio bezizlazno zabrtviti štošta od onoga što je pročitao u Vladmirovićevoj ljekaruši. Lovrić je najzad prosvjetitelj koji jednakom mjerom udara po duhovnicima ne samo katoličke vjeroispovijesti. Ironija i podsmijeh kod Lovrića tipična su oružja prosvjetitelja 18. st., od Voltairea do Mihaila Vasiljeviča Lomonosova. Danas se dobro znade da je mladi Sinjanin gradio svoje prosvjetiteljstvo, svoj prosvjetiteljski duh na djelima vodećih europskih (engleskih, njemačkih, francuskih i talijanskih) autora: Thomasa Hobbesa, Johna Lockea, Johna Anthonyja Collinsa, Davida Humea, Jeana Jacquesa Rousseaua, Ch. L. de Secondat Montesquieua, François Marie Arouet Voltairea, Claude Adrien Helvetiusa, G. Tartarottija i drugi.[27]

[25] M. STOJKOVIĆ, *Isto*, 6. M. Tomasović je, čini se, tragom M. Kombola, relativizirao onaj »sloj knjige« I. Lovrića u kojem se pisac bavi nečim manje važnim i zanimljivijim, jer to nije »ni glavni (n)i najzanimljiviji njezin dio«. *Isto*, 317.

[26] M. TOMASOVIĆ, *Isto*, 314, 315. Kada sve potonje i još štošta drugoga uzmemo u obzir i imamo u vidu, uzeo bih sebi u ovoj bilješci slobodu primijetiti kako je brzo išlo s »placet« -om u Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti (samo tri godine od »oslobođenja«), da se Lovrićeva knjiga prevede na hrvatski, pritom ni u najmanjoj mjeri ne dovodeći u pitanje stručno obavljen posao prijevodom, bilješkama i »Pogovorom« M. Kombola. S »placet«-om, ali očito i zanimanjem za Abateov veliki *Viaggio* ići će već mnogo teže i sporije. »Posrećila« se Abateova ne baš tako svježa godišnjica smrti, a i ta sa zakašnjenjem, da potomci Fortisovih Morlaka pročitaju njegov *Viaggio* na jeziku na kojem je spjevana Abateu nadasve mila »Xalostna pjesanza plemenite Asan-aghinize«.

[27] Među njima, Hobbes, Rousseau, Helvetius i Voltaire za G. Deribaka su Lovrićeva četiri evanđelista. Usp. *Lettera*, 189.

2. Putem dugovjeke malariološke tradicije do postaje zaostroškoga »fantastičnoga cokulaša«

Netočno bi bilo (kao što ćemo na svom mjestu na to i ukazati) ustvrditi da je fra L. Vladmirović bio prvi koji je kod malaričnog oboljenja spomenuo insektološku uzročno-posljedičnu svezu, čak i vrlo izdaleka. Ali, razabrat ćemo u čemu se to ipak ogleda prvenstvo, odnosno, čime se fra L. Vladmirović izdvaja od drugih koji su spominjali insekte. Pogrješno bi isto tako bilo u ovom radu krenuti od Fortisova susreta s L. Vladmirovićem i njihova razgovora na temu komarčeva ugriza i svega onoga do čega je taj ugriz dovodio. Trigonalni diskurs u ovom radu (Vladmirović-Fortis-Lovrić) valja promotriti u nešto širem, pravom povijesnom okviru, da bi kratki razgovor između L. Vladmirovića i A. Fortisa, za vožnje u brodici po Neretvi mogao, štoviše, morao biti uklopljen u taj okvir i tek u tom i takvom okviru taj razgovor dobio svoje puno pravo, a ne, medicinskim jezikom kazano, distorzivno (»iščašeno«) značenje, u kakvom su ga zapravo Fortis, a neizravno i Lovrić prihvatili. Taj put je za povijest medicine u pravom smislu razvojni put, put sa svojim prirodnim dionicama kao i svaki drugi, put najzad sa svojim prevažnim postajama na kojima su se veliki pojedinci uključivali i nastavljali hod tim putem. Mi ćemo ovdje L. Vladmirovića, ne ipak kao jednoga od tih »velikih pojedinaca«, »preuzeti« na njegovoj postaji i uključiti ga na put dugovjeke malariološke tradicije, ne izostavljajući ipak promotriti ni ono što se događalo nakon L. Vladmirovića, a što izravno ili neizravno, u manjoj ili većoj mjeri, s njim u svezi stoji. Fra L. Vladmirović će na tom putu za nas biti i ostati jedan osebujan, zanimljiv »suputnik« onih velikih pojedinaca, koji je razložito i osnovano privukao pozornost i autora ovog rada.

Do »Vladmirovićeve postaje« sprovest ćemo se prvenstveno kroz djelo nešto starijeg Vladmirovićeva suvremenika, talijanskog liječnika, medicinskog pisca i kasnijeg sveučilišnog profesora u Padovi Giuseppea Antonija Pujatija (1701.–1760.), inače kao liječnika na službi u Dubrovačkom primorju. Kažem izrijekom »u Dubrovačkom primorju«, jer se literaturom (npr. R. Ferri) provlači mišljenje da je Pujati službovao u gradu Korčuli, dok npr. G. Valentinelli, istina, nedokumentirano, za G. A. Pujatija tvrdi da je bio »primo Medico di Fort Opus nel distretto narentano, poi di Feltre«.[28] Pujati u svom djelu navodi jednu reformaciju iz Statuta grada Korčule o poduzetim mjerama za suzbijanje malarije. Možda je otud ideja o Pujatijevu liječničkom službovanju u Korčuli. Međutim, skloniji sam Valentinellijevu mišljenju, jer Pujati na samom početku svoga djela tvrdi da mu se zamisao o pisanju djelca javila kroz praksu s istom bolešću, te da mu u toj praksi

[28] *Nav. dj.*, 194.

treba tražiti podrijetlo.[29] Zbog toga nam je on ovdje navlastito zanimljiv, a jednako i zbog teme koju je obradio u svom djelu.[30]

S osobitog je razloga ovdje važno pripomenuti zbog čega ovaj naš ekskurs (ako se uopće može nazvati ekskursom), započimamo upravo s G. A. Pujatijem. Naime, Fortis nam s nekoliko navoda iz Pujatijeva djela izravno uprizoruje svoj susret i razgovor s L. Vladmirovićem. Treba istaknuti da je Fortis svome budućem mnogobrojnom hrvatskom čitateljstvu Pujatijevu knjigu vrlo morbidno predstavio: »... objavio je raspravu *De morbo Naroniano* (O neretljanskoj bolesti), sposobnu da zastraši svakoga tko bi poželio onamo poći, posebno u jesen. Ja sam ondje ipak bio u listopadu, ostao petnaest dana i zahvaljujući vrlo jednostavnu oprezu, izišao živ sa svim svojim mornarima koji su stvarali velike teškoće prije nego što su tamo došli. Voda koja se ustajava na nekim mjestima postaje toliko kužna da pomori ribu što u njoj pliva; Pujati tvrdi da ptice močvarice, kojih tu ima u golemu izobilju, često padaju otrovane smrtonosnim isparenjima. On jesenske neretljanske groznice naziva nekom vrstom kuge od koje se vrlo teško spasiti«.[31] Upravo

[29] »... tenui hac mea Opellula, in ejusdem Morbi Praxi concepta, perpetuasque inter non paucorum annorum Clinicas turbas ad umbilicum perducta, ...«. Iz posvete djela: Giuseppe Antonio PUJATI, *De morbo Naroniano*. Feltriae, 1747.

[30] Zanimljivo je pripomenuti da u općoj talijanskoj enciklopediji ne nalazimo natuknicu o G. A. Pujatiju. Zabilježio ga je s osnovnim životopisnim podacima člankopisac Luigi Dubois (D. S. B.) u *Biografia universale antica e moderna* (vol. XLVI, Venezia, 1828., 210–211) prvenstveno kao »illustre medico« 18. st., rođenoga god. 1701. u mjestu Sacile kod Friulija. Studirao je medicinu i »le facoltà analoghe« u Padovi kod profesora Antonija Vallisnierija st. (1661.–1730.), prirodoslovca i dugogodišnjeg profesora na Padovanskom sveučilištu, koji je proučavao razmnažanje insekata, zatim kod profesora i talijanskog patologa Giovanni Battiste Morgagnija (1682.–1771.) i najzad profesora A. Knipsa Macoppea. Nakon što je doktorirao iz medicine, ubire prve pohvale za svoj višegodišnji rad u Veneciji, a otud »in altri luoghi« kao općinski liječnik (»medico condotto«). U onim »altri luoghi« mi ovdje iščitavamo »un luogo« u jugoistočnoj Hrvatskoj, da bi se otud vratio u svoj grad Feltre. God. 1754. dobiva poziv da preuzme glavnu katedru iz praktične medicine koju je dotad držao profesor Macoppe. Na tom ga je poslu god. 1760. zatekla prerana smrt. Pujati je napisao jedanaest djela, od kojih je nama ovdje najzanimljivije djelo *De morbo Naroniano tractatus*. Prethodile su mu *Dissertazioni fisiche, ed un' Egloga intorno l' origine delle fontane* kao posljednje djelo, a *Dissertationes medicae* posmrtno mu je objavio sin Antonio Gaetano (1771.). Ono što se može o G. A. Pujatiju pročitati u Jöcherovom leksikonu nepotpuno je, oskudno i pogrešno. Tako stoji da je Joseph Anton Pujati »Doctor der Arzneigelehrsamkeit, erster Arzt zu Feltre, und ordentlicher Lehrer derselben am Gymnasio zu Padua, starb am Ende des Junius 1760«. Kao svoje drugo djelo po redu (od njih šest) napisao je *De morbo Roriano*. Feltre. 4. Diese Krankheit herrscht hauptsächlich zu Marenza«. *Fortsetzung und Ergänzungen zu Christian Gottlieb Jöchers allgemeinem Gelehrten-Lexikon*, 6. Band, Hildesheim, G. O. Verlagsbuchhandlung, 1961., 1037.

[31] *Put po Dalmaciji*, 242. S razloga vjernije dojmljivosti, navedimo te retke iz *Viaggia* god. 1774.: »Il cel. Dottor GIUSEPPE PUJATI, che morì Pubblico Professore a Padova dopo d' avervi con somma lode per varj anni insegnato la Medicina, diede alla luce in

stoga treba i pred našeg čitatelja iznijeti nešto iz Pujatijeva djela, te utvrditi koliko je Fortis u pravu gledom i na G. A. Pujatija.

Fortisu je G. A. Pujati ponajprije »slavni doktor« koji je svoju sveučilišnu karijeru završio kao profesor u Padovi. Netočno potom tvrdi da je Pujatijeva svake hvale vrijedna profesura prethodila pisanju rasprave *De morbo Naroniano*. Zasigurno suglasan s Pujatijevim stavovima, rasplet u brodici s Vladmirovićem nezamislivo će biti drukčiji. Štoviše, ne treba isključiti Fortisov pad pod utjecaj G. A. Pujatija ni nerazložito ni slučajno: »slavan doktor«, k tome sunarodnjak i zato autoritet kad je u pitanju Neretva i »morbus Naronianus«.[32] Malarična je groznica harala osobito u dolini Neretve, zbog čega G. A. Pujati već u naslovu svoga djelu *De morbo Naroniano tractatus* iz god. 1747. naziva malariju »neretvanskom boleščću«, navodeći u tom kontekstu domicilnu uzrečicu »Neretva od Boga prokleta«.[33] Pujati je kao liječnik kome je osobitu pozornost pobudila opaka »neretvanska bolest«, »snimio« svu težinu stanja u Donjem Poneretavlju. Iz njegovih redaka sasvim je jasno da o tom području nije slušao od svojih možda korčulanskih pacijenata, čitao u knjigama ili tome slično, nego da je osobno stupio na tlo donjeg Poneretavlja.[34] Prema D. Chloupeku koji je, po svemu sudeći, dobro proučio Pujatijevo djelo, G. A. Pujati se ne slaže s dotadašnjom datacijom pojave malarije u dolini Neretve, tj. nakon provale Turaka, nego poslije

---

Trattato *de morbo* Naroniano, atto a spaventare qualunque avesse voglia di colà portarsi spezialmente un Autunno. Io però vi fui d' Ottobre, vi restai quindici giorni, e la mercè di semplicissime precauzioni ne uscii sano con tutti i miei marinaj, che aveano fatto di molte difficoltà prima di venirvi. L' acqua, che stagna in alcuni luoghi, vi diventa pestilenziale a segno d' uccidere il pesce che vi nuota; il PUJATI assicura che gli uccelli palustri, de' quali v' è un' immensa abbandonanza, cadono sovente avvelenati dalle micidiali esalazioni. Egli qualifica le febbri autunnali Narentine come una spezie di peste, da cui è difficilissimo il liberarsi«. (Albero FORTIS, *Viaggio in Dalmazia*, Volume Secondo. In Venezia, 1774., 157–158.

[32] Nakon puna dva stoljeća, na Pujatijevu knjigu kod nas se osvrnuo hrvatski malariolog Drago Chloupek (1869–1964.) za koga je to »krasnorječiva« knjiga. No važnije od toga, Pujatijevo je djelo »prva dosad poznata knjiga o malariji našeg kraja!« (*Zdravstvene novine*, 6/1953./, br. 1, Zagreb) Navodima iz Pujatijeva djela u Znanstvenoj knjižnici u Zadru, u kojoj se čuva zasad jedini poznati primjerak u Hrvatskoj, mjestimice ću potkrijepiti vlastito izlaganje.

[33] »Coelum hoc apud Dalmatas ita pessime audit, ut passim tanquam pestiferum improbetur, Dalmataeque in quadam Strophe, qua Dalmatiae Civitatibus congrua imponunt Epitheta, de Narona haec canant: O neretva od Boga procleta. Latine diceres: O Narona, quam Deus execratur«. *Nav. dj.*, 6.

[34] »Haec sane sufficerent ad Naroniani Coeli gravitatem demonstrandum: alia nihilominus addenda habeo, quae lectores forsam in admirationem rapient; neque ex aliorum opinione, relatu, aut coniecturis; sed *quae ipse miserrima vidi* (istakao K. Č.), et quorum non omnino exigua pars«. *Nav. dj.*, 7.

pobjede mletačkog dužda Petra Orseola II, tj. 996. godine.[35] Pujati ne vjeruje ni da južni vjetrovi uzrokuju »neretvansku bolest«. Pobornik je teorije talijanskog anatoma, kliničara i higijeničara Giovannija Marie Lancisija (1654.–1720.) koji je tvrdio da u močvarnim vodama trunu različite tvari, među kojima i insekti, te da ta isparavanja ulaze u tijelo i truju sve živo.[36] Kao što vidimo, i veliki talijanski liječnik G. M. Lancisi sasvim uopćeno spominje kukce, jednostavno kao putridne tvari koje najprije strunu, zatim dodatno onečiste i zagade močvarnu vodu. Dakle, tek neizravno upućuje na uzročno-posljedičnu svezu između putrificiranog insekta i zagađene vode. Pujatijeve oči širom su bile uprte prema močvarama, njihovu izlijevanju, ali prvenstveno njihovoj ustajalosti, zanimajući ga podjednako što sve leži na njihovu neduboku dnu. Sve je proučio i potom dovodio u svezu, samo ne ono do spoznaje čega se još mnogo Neretve trebalo izliti u Jadran.[37] Vjero-

[35] »Non ergo Turcarum negligentia loca haec orae Dalmaticae fertilissima, insalubria facta sunt. Si hujusvero a vi Naturalium causarum solummodo, quae Terrae faciem, nunc uno, nunc alio modo mutare, atque invertere solent; probabilius mihi videtur asserere, Campos hosce insalubritatis vitium contraxisse, cum Colono viduati, post cladem ab URSEOLO, non minus juste, quam fortiter Narentinis inflictam, ab aquarum, quae in Mare deducendae erant, statione, corrupti, putrefactique sunt«. *Nav. dj.*, 9.

[36] »Illud solummodo durius alicui videri poterit, quod ovula haec in paludibus deposita, aurae flatibus obsecundent. Quamvis enim utili experimento, laudatus, saepiusque laudandus Lancisius, in tela flatibus e palude venientibus, exposita, *insecta* (istaknuo K. Č.), et ovula adhaerescentia invenerit; scrupulus nihilominus subnasci potest, an ovula illuc a flatibus delata fuerint, an vero, ab *insectis* (istaknuo K. Č.) telam insidentibus, illic deposita, cum post aliquot ab expositione, et repositione dies, telam conspexerit Lancisius«. (*nav. dj.*, 42) U svezi s tim i takvim procesom gnjiljenja i trulenja, G. A. Pujati nešto dalje piše: »Quamvis enim inter utraque effluvia, ab herbarum, a coeni, ab aquae, a rebus aliis aquae immixtis, diversitate, specifica, ut ita dicam, varietas, et esse possit, et debeat; nihilominus, in eo quod per putrefactionem in utrisque producitur, utraque convenire facile credo. Proin, cum paludum exhalationes ideo potissimum noceant, quia putridae sunt, nos vero a palustribus hisce exhalationibus Naronianam aegritudinem deduxerimus«. (*nav. dj.*, 54) Ili, dvije stranice naprijed: »Hoc itaque praemisso tentamine, provisoque artificiosae paludis putrefactionis processu, tria inde deduci mihi posse videntur. Primumque est, coenosum putrefactum palustrem laticem, tenaciorem, viscosioremque consistentiam ea, quam ante putrefactionem habebat, acquirere; quod etiam a magno HIPPOCRATE notatum invenio: *aqua putrefacta crassior sit, et alia omnia*. Alterum: a putrefacto, viscosoque hoc latice, vapores, moleculasque hasce, licet volatiles factas, viscositatem, quam a putrefactione nactae sunt, non dimittere, sed adhuc secum eam retinere; ideoque tomentolas, hamatasque concipiendas esse«. *Nav. dj.*, 56.

[37] Pujati smatra da je mnogo toga na tu temu kazao, ali bi ipak htio nešto napose dometnuti: »De paludibus, eorumque effluviis, non pauca in universum diximus: restat, ut de iisdem quaedam peculiaria dicamus. Pendent vero ista a varia Natura eorum, quae cum aquis in paludes feruntur; seu a diversa aquarum natura, et a varia soli qualitate, ubi palus restagnat. Nolim tamen quis credat, me velle, hic varios misturarum, combinationumque modos, a diversa aquarum, corporumque in paludibus putrescentium, indole, pendentes, examinare, ut inde varios, multiplicesque noxarum gradus, a multiplici, variaque miscella ortum ducentes, explicem«. *Nav. dj., 63.*

jatno nije ni pokušao eksperimentalno produbiti tu svezu do spoznaja koje će istom uslijediti. Ne propuštam stoga već ovdje istaknuti Vladmirovićevu jasno iščitljivu i s velikim uvjerenjem izrečenu anticipaciju te sveze u razgovoru s Fortisom. Pujati inzistira na pokvarenom zraku.

Navedimo ovdje, makar i digresivno, neke poduzete profilaktičke mjere u Pujatijevoj domovini na tom planu samo desetljeće nakon smrti G. A. Pujatija. Naručeno upošljavanje talijanskog hidrauličara Antonija Marie Lorgne (1735.–1796.), profesora na Vojnoj akademiji u Veroni na isušivanju močvara i stajaćih voda na području Mantove u Italiji potvrda je vladajućeg mišljenja o lošem zraku kao uzročniku malaričnih boleština. Spallanzanijev, Lavoisierov, Lagrangeov, Laplaceov, D' Alembertov i Boškovićev prijatelj A. M. Lorgna piše god. 1771. raspravu o poboljšanju zraka na spomenutom području. Uslijedile su i dvije rasprave o asanaciji.[38] O isušivanju ustajalih močvarnih voda u svrhu sanacije zraka i svekolikog okružja, G. A. Pujati upućuje već kod starih Grka i Rimljana.[39] Dakle, medicina i pomoćne znanosti tapkale su u tom pravcu u mjestu barem od vremena profilaktičkih mjera u korčulanskom Statutu. Posrijedi je bila zamjena teza: Upiralo se prstom u krivog uzročnika malaričnih boleština močvarne (i) stajaće vode, tj. u nezdrav, loš zrak (*mala + aria*) umjesto u komarca (anofela) malaričara kao vektora malaričnog oboljenja na zdravog čovjeka. Lutalo se naime u pronalaženju stvarnog uzročnika omočvarene i ustajale vode iz koje se *isparava* loš zrak.

Vladmirović se među svojim »pacijentima« zasigurno sreo sa simptomima koje G. A. Pujati ističe: preplašeno lice, želučani grčevi, delirij, popuštanje tjelesne snage, koma, parotitis, itd.[40] Kao najopasniji oblik »ne-

[38] Rafo FERRI, »Glavni medicinski problemi Dalmacije od VI do XIX stoljeća«, *Liječnički vjesnik – Glasilo zbora liječnika Hrvatske*, 79, Zagreb, 1957., br. 9–10, 466. Usp. N. Tommaseo: »Scrisse (sc. A. Lorgna) delle mape geografiche, della balistica, del moto delle navi per forza di remi, della rettificazione de' barometri semplici; del graduare i termometri, *del migliorare l' aria di Mantova* (istaknuo K. Č.), ...«. N. Tommaseo u pripadnoj bilješci dopunjuje: »Ebbe il premio nel 1771. *Giorn. It.* VII, 324. E un' altra dissertazione idraulica era stata premiata nel 1769«. Nicolò TOMMASEO, *Studi critici*, Parte seconda, Venezia, 1843., 175–176.

[39] »... ab aquarum statione, et corruptione vacua ferme reddita fuit« (sc. Urbs Brundusium); »ab aquis stagnantibus per aestatatem tristi coelo laborabat« (sc. Parthenopes); »salubritatem vero adepta est laticibus putridis in canalem derivatis, exiccatisque paludibus, ... Quae aquarum stagnantium exiccatio, tanti habita fuit apud Graecos«. *Nav. dj.*, 39–40.

[40] Početkom 20. st. dojmljiv je jedan takav opis malarije za koju je u Poljicima bio poznat narodni naziv »tres ili trcana«: »... veliki ogan pa onda velika drčavica i ledenica stresc čovika, da mu je vas život, sve zunte (zglobovi) ka' satrvene, izlomljene«. Frano IVANIŠEVIĆ, »Narodni život i običaji«, *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, knj. 8, Zagreb, 1903., 244.

DE MORBO NARONIANO
TRACTATUS
AUCTORE
IOSEPHO ANTONIO PUJATI SACILENSI
FELTRIÆ Med. Pdm.
ILLUSTRISS.^MI ATQUE EXCELLENTISS.^MI
MAGISTRATUI
SALUTIS VENETIARUM
D.
FELTRIÆ TYPIS SEMINARII ANNO MDCCXLVII.
Apud Dominicum Bordoni. Superiorum permissu

retvanske bolesti« za G. A. Pujatija je »febres semitertianae«.[41] Chloupek se naravno kao liječnik 20. st. ne slaže s Pujatijem kada »trpa u neretvansku bolest i druga oboljenja tog kraja, među ostalima, i svoj porcmećaj jetre. Izlječila ga je, kaže, dubrovačka malvazija.[42] Liječiti neretvansku bolest za Pujatija znači odstranjivati iz tijela »materia peccans«. Pujatijevo istjerivanje iz tijela »grješne tvari« D. Chloupek uspoređuje s »egzorcizmima za istjerivanje *diaboli morbi*«, kako ih je naime, po D. Chloupcku, nazvao njemački kirurg, profesor i ravnatelj kirurške klinike u Zürichu, profesor kirurgije u Beču i preteča antibiotske terapije bakterijskih infekcija Theodor Billroth (Bergen na otoku Rügenu, 1829. – Opatija, 1894.) Pujatijevi »egzorcizmi« bili su *purgantia, vomitiva*, oblozi s kantaridama, znojenja i sl., dok su Billrothovi »egzorcizmi« bili kamfor, rakove oči, jelenji rog, *Aqua Benedicta Rulandus*,

[41] »Etiam sub nomine semitertianae id genus febris oppido periculosum habuit HIPPOCRATES. At in semitertiana appellata, contingit quidem, et acutos morbos fieri, et haec est prae caeteris maxime lethalis«. *Nav. dj.*, 132.

[42] »Huic ... optimo, ego, ... vitam debeo: quinta enim nocte morbi, ... ut puto, concessissem, nisi malvatico Ragusino frequenter hausto, vires labentes, vitamque sustinuissem. Hinc, quasi tabulam votivam parieti sacro apponendam, Dissertationem conscripsi, *De usu Vini in febribus*, quae fortassis, et ipsa aliquando, si Deus otium, vitamque dederit, Publici juris fiet«. *Nav. dj.*, 161.

Elixir vitae Matthioli, Aqua antiepileptica Langri, te cio niz droga.[43] Dannonoćno loženje kamina najbolja je profilaksa za poboljšanje pokvarenog zraka, povodeći se u tome za Hipokratom.[44] Za nas je ovdje iznad svega najzanimljiviji Pujatijev savjet da se u spavaonici prije spavanja pali »pyrius pulver«, da bi se uništili komarci.[45] To je Pujatijeva anticipacija samo koje desetljeće kasnijeg izravnog upiranja prstom u vektora »neretvanske bolesti«. Međutim, nešto ranije G. M. Lancisi, a sada, evo, i G. A. Pujati uvode u svoje elaboracije insekta, a da izravnije ne specificiraju ulogu tog insekta u pojavi malaričnе groznice. Obojica inzistiraju na putridnim, a ne »punkturalnim« posljedicama o kojima će biti govora god. 1772. u brodu po Neretvi između L. Vladmirovića i A. Fortisa. Malariolog D. Chloupek na kraju stručno zamjera Pujatiju što mu je malarija »una specie di peste, da cui è difficilissimo il liberarsi«, kako to već stoji u Fortisovu »Putu«. A zašto bi malarija bila »morbus Naronianus«, kad za tu istu bolest G. A. Pujati već na početku svoga djela tvrdi: »Morbum Naronianum, Dalmatis execrandum, Venetis nimium notum, Medicorum novum, … agito, et curo«.[46]

Kada se dublje razmisli o svemu što je G. A. Pujati (koji se inače dobro pripremio za pisanje svoga djela) izložio da bi što zaokruženije pružio

[43] Više o Th. Billrothu v. Mirko Dražen Grmek, *Medicinska enciklopedija*, sv. 1, Zagreb 1967., 451. Ovdje mi se čini prikladnim mjestom za primjedbu da je na stranicama jugoslavenske *Medicinske enciklopedije* morao dobiti svoje mjesto i Giuseppe Antonio Pujati zbog svoje iznimne uključenosti u zdravstvu na tlu Hrvatske u 18. st. i što je o tome ostavio trajno svjedočanstvo. To je mjesto G. A. Pujati morao dobiti tim više što M. D. Grmek donosi Pujatijevo djelo pod rednim brojem 610. u *Hrvatskoj medicinskoj bibliografiji* (Dio I: Knjige, sv. 1, Zagreb, 141), upućujući na (jedini) primjerak na tlu Hrvatske u Znanstvenoj knjižnici u Zadru.

[44] To je Pujatijeva aluzija na Hipokratov nalog da se u središtima grčkih gradova upale velike vatre s kojima će uništiti mijazme i spriječiti otrovna isparavanja, čime je zapravo spasio Grčku od kuge: »Ut aer utique, quem quis, noctu praesertim trahere debet, corrigatur, in aedibus, atque eo in cubili praecipue ubi dormitur, camminus, totis diebus, si potest; sin minus, mane et sero luculento foco ardeat. Luculentorum ignium, mediis in Civitatibus accensorum opera, Graeciam a peste liberasse Hippocratem, litteris proditum est«. *Nav. dj.*, 242.

[45] Commodissimum quoque duco, antequam quis se lecto committat, ut pyrium pulverem in cubili accendat; a quo, nedum putrida corrigantur, atque invertantur effluvia, sed *culices* (istaknuo K. Č.), adeo palustribus in locis infesti, somnumque cubantibus abrumpentes occidantur«. *Nav. dj.*, 242.

[46] Iz Pujatijeve posvete svoga djela »Magistratui Salutis Venetiarum«. Uostalom, Pujati izrijekom navodi tek neka krizna područja na tlu Italije: »Sciens autem, non pauca Naroniano loca similia esse apud EPIROTAS, DALMATAS, et LIBURNOS: similia quoque in Italia prope MANANUM, AQUILEJAM, CONCORDIAM, RAVENNAM, atque alijs in locis, ubi statis anni temporibus, difficillimi, similesque Naroniano oriuntur morbi contra quos, dempto ILLUSTRISSIMI LANCISII Praeclaro Opere *De Noxiis Paludum effluviis*, vix aliquid solidi apud vulgatos Practicos habemus«. *Nav. dj.*, 3.

čitatelju svoje vrlo zanimljivo štivo, onda nam je u svijesti tim shvatljiviji stupanj doumljenosti Vladmirovićeve ideje o učinku uboda komarca koji je istodobno kad i Pujati, takoreći, »radio svoj posao«, a da to Pujati još ni u primisli nije ni imao ni znao. Može se u izvjesnom smislu kazati da se Pujati vrtio u krugu. Na više mjesta spominje insekte (ne i koje) koji su »radili drugi posao« negoli Vladmirovićev insekt. Međutim, i Pujatijev i Vladmirovićev insekt »radili« su jedan te isti posao, samo se Pujatijev hrvatski suvremenik domislio specifikaciji »posla« svoga insekta. A zanimljivo je podsjetiti da se L. Vladmirović toj »specifikaciji« doumio samo 25 godina nakon pojave Pujatijeva djela. Za usporedbu, proći će još četiri puta toliko vremena do znanstvene potvrde Vladmirovićeve ideje. Poznato nam je da priča o komarcu u brodu s Fortisom nije bila predmetom ni jedne rasprave, ni jednog djela L. Vladmirovića. Zbog toga Vladmirovićevu ideju o obodu komarca kao uzro(čnik)ka malarije danas treba uzeti za jednu zaista lucidnu ideju jednog vizionara iz Franjevačkog samostana u Zaostrogu, ideju koja je ismijana i marginalizirana već u samom njezinu začetku. No, ideja je izbila u javnost upravo slijedom te (Fortisove) marginalizacije ili (Fortisovom) ironijom sudbine. Osobitu mi znatiželju u ovom kontekstu pobuđuje upitno postavljena pretpostavka: Da je kronologija dopustila i Pujati pročitao Fortisov *Viaggio*, bili bismo na kojoj od 252 stranice Pujatijeva djela pročitali nešto što inače danas u djelu ne čitamo? Svoju dvojbu svodim na tek nepotpunu sigurnost da bi koncepcija Pujatijeva djela bila nešto drukčija.

3. A. Fortis je »imao nesreću« upoznati »fantastičnog« fra L. Vladmirovića

Neusporediva je narativna figuracija u Fortisovu putopisnom diskursu s napadajima na fra L. Vladmirovića s narativnom figuracijom takvih napadaja iz pera I. Lovrića. Lovrić »recenzira«, po vlastitim riječima, ne suviše ozbiljno i ne do kraja pročitanu knjigu, dok je Fortis u neposrednoj blizini s Vladmirovićem, svojim pratiteljem od Zaostroga do Opuzena. U literaturi se ustalilo mišljenje o fra L. Vladmiroviću kao (jedinom) Fortisovu pratitelju od Zaostroga do Opuzena, o Fortisovu razgovoru (jedino) s fra Lukom u brodici, itd. Međutim, iz samog Fortisova putopisnog izlaganja doznaje se da je u brodu zajedno s Fortisom i fra Lukom bilo više »mornara«, za koje uzgred kaže da su mu zadavali velike poteškoće prije no što su stigli na odredište i ondje u listopadu [1772.] proboravili petnaest dana.[47] U vrijeme susreta s A. Fortisom, fra L. Vladmirović je obavljao dužnost kustoda

[47] FORTIS, *Put po Dalmaciji*, 242.

provincije (1770.–1773.), tj. glavnog savjetnika za provinciju, s boravkom u Zaostrogu.

Vladmirović je za Fortisa na prvom mjestu svećenik ili, kako već kod njega stoji, crkveni čovjek (»un Ecclesiastico«), k tome i oštrouman čovjek (»egli è uomo d' ingegno acuto, anzicchè no«).[48] Međutim, do prekretnice u Fortisovu razgovoru i stavu prema Vladmiroviću dolazi fra Lukinom tvrdnjom o ubodu komarca koji je, primjerice, na fra Lukinu čelu za ishod imao neku izraslinu (»... mi mostrò una picciola eserescenza, o natta, che avea in fronte, e mi assicurò che la gli era venuta dalla puntura d' una zanzara«). Primjetno je da Fortis onim alternativnim »o natta« izražava sumnju nije li to ipak tek neka prirođena izraslina, odnosno, sumnju u Vladmirovićevo izmišljanje. Fra Luka ustrajava u svojoj tvrdnji te, doduše, s ponešto nesigurnosti, uvjerava Fortisa u ubode tih kukaca kao uzro(čni)ka groznice koja da nasmrt izmuči Nerežljane (»sospettava le febbri, dalle quali erano tormentati i Narentini«). Ubodima ljudi, nastavlja fra Luka razgovor s Fortisom, prethodi komarčevo sisanje ribe, kakve četveronožne strvine ili zločudne trave, što sve zapravo komarca inficira prije uboda (»potessero essere occasionate /sc. le febbri/ dalle punture di quest' infetti, che dopo d' aver succhiato un pesce, o un quadrupede fracido, o forse un' erba malefica passano a succhiare gli uomini«).[49] Fortis uto želi ostaviti na fra Luku dojam uljudnog sugovornika, domećući da mu se baš i ne čini nemogućim prenošenje neke boleštine tim putem. Ta mu se sumnja čak čini uistinu razumnom (»Veramente non sembra impossibile la comunicazione d' un qualche miasma anche per questa via; ed il sospetto è per lo meno ingegnoso«). No bila je to Fortisova dobro odglumljena učtivost, jer kontu Radošu A. Michieli Vitturiju piše da Vladmirović tom svojom idejom nosi u sebi zapravo veliku dozu mahnitosti i ludila.[50] Fortis će se, međutim, i u nastavku u svezi s tom temom pokazati snošljivim, ali to čini vještim skretanjem, točnije, zaobilaskom teme koja je za nas ovdje najvažnija. Fortis naime prelazi u razgovoru

[48] FORTIS, *Viaggio in Dalmazia*, p. 158. Svi ostali naši navodi mogu se kod A. Fortisa naći na str. 157–160.

[49] Prema najnovijim rezultatima znanstvenog istraživanja biologije viših avertebrata (beskralješnjaka) iz porodice Culicidae (komarci), mužjaci i ženke tih nježnih dugoticalaca (tj. s dugačkim /dlakavim/ ticalima) skupljaju se u rojeve radi oplodnje. Nakon toga mužjaci ubrzo uginu, a ženke izlijeću iz skrovišta u potragu za hranom koja se sastoji od krvi raznih životinja. Ivo MATONIČKIN, *Beskralješnjaci* /Biologija viših avertebrata/, Zagreb, 1981., 456.

[50] »Rillegendo la di lui (sc. Pietro Nutrizio – K. Č.) lettera contra il padre Vladmirovich (al quale non si può negare una gran dose di sciocchezza e di pazzia)...«. *Lettere 35 dell' Abate Alberto Fortis al Conte Rados Antonio Michieli Vitturi*, [Lettera] VII, *La Domenica*, Zara 1891., N^ro 5, 40.

na pitanje nezdravosti kraja uokolo Neretve, što mu se ipak ne čini nepopravljivim, tj. neizlječivim. Sam je zaključio ili su ga na to upozorili da su neki dijelovi postali nastanjivi nakon obrade susjednih zemljišta. Uočljivo je da se Fortisov sklop razmišljanja sasvim uklapa u onodobno sveopće uvjerenje da je uzrok malaričnih boleština nezdrav kraj uz Neretvu, te da ga obradom treba sanirati, čime će biti sanirana i *mala aria*. Stoga upućuje da se u znatnijoj mjeri krene ratarstvom, a napose obrađivanjem zemlje, što će kraj unaprijediti u bogato područje za koje drži da je takvo bilo u davnini (»L' insalubrità del paese Narenta non è però irrimediabile; alcune porzioni vi si sono rese abitabili dopo la coltivazione de' terreni contigui. Il cercare d' incorragirvi l' Agricoltura, e i Ritratti in particolare, potrebbe ancora farlo divenire un Territorio ricco, e ridente, come dovette essere stato ne' tempi antichi«). Misli li Fortis time kazati da je Neretva nekoć bila »senza zanzare e mala aria«?

Zasigurno je Fortisu osobitu pozornost na kraju pobudila fra Lukina sakralizacija lijeka protiv komarčevih uboda kao blagoslova kojemu se ne može oprijeti nijedna groznica (»Egli mi assicurò che avea in un suo libro particolare una benedizione, contra la quale nessuna febbre poteva resistere«). Kad je već u posjedu lijeka protiv malarije, Fortis pita Vladmirovića zašto ne liječi jadno neretvansko pučanstvo, čime bi stekao ne male zasluge pred Bogom i pred ljudima. Vladmirović zasigurno razotkriva Fortisu svoje prostodušje koje ljubi istinu i razloge svoga nezauzimanja polaže u bijedu i škrtost neretvanskog puka koji mu ne jamči dobru plaću za njegova čudesa (»Interrogato del perchè non guariva tutta quella meschina popolazione, e non faceasi, così un merito presso Dio, e gli uomini? rispose ingenuamente, che voleva essere ben pagato per fare di questi miracoli, e non si curava di operarli per gente meschina e spilorcia«). Ta Vladmirovićeva iskrenost za Fortisa je koliko zbunjujuća toliko i nakaradna, znajući za čovječnost i milosrđe njegove subraće prema siromašnim Morlacima (»Io restai poco edificato, come potete ben credere, di questa sincerità: e tanto più mi parve mostruosa, quanto che gli altri di lui Confratelli sono pieni d' umanità, e di carità verso i poveri Morlacchi«). Fortis je iskoristio Vladmirovićevu neoprezno i bezazleno hinjenu lakomost, ako je uopće autentičan Fortisov prijenos Vladmirovićeva prostodušja u svoju putopisnu naraciju. Međutim, i ta istina ima svoje drugo lice.

U nastavku vožnje po Neretvi Vladmirović je za Fortisa »un frate« od kojega se nadao izvući kakvu dobru obavijest, ali umjesto toga, fratar je Fortisa obasuo najludim izmišljotinama što se mogu zametnuti u glavi ogrezloj u praznovjerju (»Io ebbi nella mia barca un Frate, da cui m' era stato fatto sperare che avrei ritratto qualche buona notizia, il quale mi raccontò le più

matte fole, che possano formarsi in un capo guasto dalla superstizione«). Na drugom mjestu, Fortis će se u tom pogledu oteti svakom samonadzoru. U pismu Juliju Bajamontiju naziva Vladmirovića »ludom životinjom« koja siplje najneobičnije gluposti (»stravaganze matissime«).[51] No, iz Fortisovih je pisama poznato da je rado i brzo pronalazio, osobito među domaćim životinjama, željenu komparativnu adekvaciju za onoga koji mu iz određenog razloga nije bio poćudan.[52] Ta jednom abateu neprilična sklonost »bestijaliziranju« ljudi odudara od onoga što je Giustiniana Wyne Orsini von Rosenberg (1732.–1791.) doznala iz morlačke tradicije, da su naime »životinje jednom bile naša braća, jer su u zemaljskom raju zajedno živjele s našim praroditeljima«.[53]

Je li Fortis trebao u nekoj mjeri rashladiti vrelinu svoje neobuzdane ozlojeđenosti naspram čovjeku koga tek što je upoznao? No, naboj je Fortisova animoziteta dapače u porastu prema svom suputniku koji odjednom za Fortisa postaje »čudnovati živi stvor«. Užasava naime Vladmirović Fortisa pričama o dječjem plaču u provalijama, o vilinskom plesu u pećinama, čak se zaklinjući u te priče, kao da je sve to tisuću puta vidio (»Questo strano vivente giurava su le strida de' bambini nelle voragini, e su le danze delle Fate nelle caverne, come s' egli ne avesse veduto le mille volte«).[54]

---

[51] U toliko navođenom pismu iz god. 1772. (netočno jednome, jer ih je dva, 6. i 24. kolovoza, čemu je najvjerojatnije pridonio I. Milčetić) A. Fortis u »Lettera... al Dott. Giulio Bajamonti di Spalato« (iz god. 1772.) spominje, uz ostalo, u Zaostrogu i fratra Vladimira: »Ben pensando al pazzo animale ch' è il frate Vladimir« koji je, dopunjuje M. Stojković iz pisma, sipao »stravaganze matissime«, itd. Marijan STOJKOVIĆ, *Isto*, 13[b]. Iščitavao sam oba Fortisova pisma J. Bajamontiju iz god. 1772., pisana doduše njegovim ne baš odveć čitkim rukopisom (Sign. u Arheološkom muzeju u Splitu: XII/B-48–1 //XII/B-48–2), ali nisam našao te Fortisu inače svojstvene invektive na račun L. Vladmirovića. Vjerojatno to stoji u nekom drugom pismu iz neke druge godine.

[52] U pismu J. Bajamontiju (26. 9. 1777.) P. Nutrizio Grisogono za Fortisa je »un asino«. Na drugom pak mjestu, stanoviti otac Fedel mu je (7. 5. 1795.) bezobrazni i ušljivi fratar, dok mu je fratar Sanculo (8. 6. 1795.) također »un asino«, te otud (18. 6. 1795.) »l' asineria del frate« ili (8. 6. 1795.), »asinesche impertinenze del frate«, itd. (I. MILČETIĆ, *Isto*, 234 i 238.

[53] M. STOJKOVIĆ, »Morlakizam«, *Hrvatsko kolo*, knj. X, Zagreb 1929., 265. Ima mjesta dvojbi da je Fortis, nabacujući se tim neumjesnim invektivama, imao u vidu ljude i životinje zbratimljene u smislu sv. Franje Asiškoga.

[54] Nazlobno bi bilo povezivati ovo Fortisovo spočitavanje Vladmiroviću tih strahotnih izmišljotina s Lovrićevim strahotnim skončanjem upravo u jednoj špilji. No, kazano u maniri G. Deribaka, Lovrić kao da je zazivao taj svoj strahotni sudbinski čas zalazima u mrklinu morlačkih spilja, od kojih da su u jednoj Morlaci naišli na komade kozjih kostiju i potom ih narodu predstavljali kao moći mučenika. (*Bilješke*, 19) Nisu to učinili fratri, kao što stoji kod J. Božitkovića (*isto*, 28), netočno prenoseći od G. Deribaka. (*isto*, 185) Iz jedne takve špilje Lovrić u studenome 1777. nije izišao živ. O tome je G. Deribak zapisao: »Nel momento, che volea proseguire le mie osservazioni sopra questo libro, mi sopragiunse la nuova, ch' esso giovane sia andato a visitare nuovamente le caverne della sua patria, e che sia entrato in una

Dugo bi i izlišno bilo, smatra Fortis, redomice opetovati sve ludosti i laži koje mu je »taj maštoviti čovjek« nanizao o drevnoj veličini, spomenicima i natpisima što se nalaze u tim močvarama. Fortis ne želi opetovano vjerovati Vladmiroviću i opetovano se zbog toga kajati (»Sarebbe lunga cosa, ed inutile il ridirvi tutte le pazzie e le falsità dettemi dal fantastico uomo sul proposito dell'antica estensione, de' monumenti, e delle Lapide, che si ritrovano in quelle Paludi. Io mi sono fidato delle di lui parole una sola volta; ed ebbi da pentirmene«). Seže li baš suludost i lažljivost zaostroškog »cokulaša«, kako to hoće A. Fortis, do te mjere da je izmislio čak i ime generala Rossinija koji je za haranja kuge god. 1763. odnio u Veneciju dva antička kamena s natpisima iz Narone? Nestali su, po L. Vladmiroviću, i drugi kameni spomenici iz Narone, pa i tada kad su fratri god. 1747. dograđivali samostan u Zaostrogu (je li tko u Veneciji popločao s tim kamenim spomenicima svoj perivoj? – primj. K. Č.). Upleo je L. Vladmirović u te prljave radnje i mletačkog senatora Giacoma Gradeniga.[55] Premda Vladmirović ne spominje Pujatija i njegovo djelo, jedva je moguće oteti se dojmu da Vladmirović nije čitao što Pujati piše o rimskoj Naroni i njezinim žiteljima.[56] Zasad se ne zna je li inače načitani Vladmirović čitao ili barem imao u rukama to djelo. Ako ga i nije čitao, onda Pujati kao da piše »secundum fra Lucae mensuram«.[57] Fortis isto tako ne želi znati je li njegov fratar

delle più tetre e spaventose, da cui non uscirà sino al giorno del giudizio. In somma, che sia morto e sepellito. *Sic transit gloria mundi*. Non è da stupirsi, se egli morì in età così verde, perchè *nullum violentum durabile*, il che, come filosofo, ei dovea sapere«. *Isto*, 47.

[55] Josip Ante SOLDO, »Luka Vladmirović i njegov krug«, *Historijski zbornik*, 36., Zagreb, 1983., 192.

[56] Kad se Pujatijevo djelo pojavilo, Vladmiroviću je bilo nepunih 30 godina. Prema Bujasovoj periodizaciji života, naukovanja i rada fra L. Vladmirovića, u vrijeme izlaska iz tiska Pujatijeva djela, fra Luka je predavao filozofiju u Makarskoj, otkud je otišao u Zaostrog, sve u vrijeme provincijalata fra Ivana Turića (1745.–1748.) i fra Ivana Vucića (1748.–1751.). (Gašpar Bujas, *Kačićevi imitatori u Makarskom primorju do polovine 19. stoljeća* /»Promašena poezija fra Luke Vladmirovića«), *Građa za povijest književnosti hrvatske*, knjiga 30, JAZU, Zagreb, 1971., 86.

[57] »Ex hoc sinui nomen, qui Naronianus, sive Narentinus appellatur. Fluvio remotioribus saeculis apposita fuit NARONA Civitas, Romana florente Republ., tertij Conventus Colonia; de cujus magnitudine, et dignitate judicium ferre possumus ex iis, quae a M. VARRONE apud PLINIUM habemus: eo enim octoginta novem CIVITATES ad conventus celebrandos ventitasse, Varro auctor est. Atque hinc NARENTINI, seu NARENTANI: quos, vel primos, vel inter principes Dalmatiae populos Caesarianis quoque temporibus fuisse, inde conijci potest, quod Vatinius in Illyricum a Dictatore Caesare missus, ut ex Epistolis ad familiares CICERONIS constat, NARONAM, maximum oppidorum Dalmaticorum vocet, tres in una, eam esse Civitates dicat; ibique castra metatus sit. Narentini itaque, post multos, quae rerum humanarum conditio est, casus, tandem declinante Orientis Imperio... paruere. Sed... ab iis (sc. Scythis), eorumque Rege SUADIMIRO Narentini defecerunt, Principemque crearunt; atque sub proprij Dominij titulo, nedum in continenti, a Cettina flumine, usque ferme ad EPIDAURUM late dominati sunt...« Pujati, *Nav. dj.*, 4–5.

doista pisac tiskane knjižice u kojoj se mogu pročitati mnoge sulude laži o kraju uz Neretvu, no svejedno mu je, ma tko bio, jer ta knjižica ionako nije vrijedna ni da se čita ni da se ocjenjuje (»V' è anche un libriccino stampato, nel quale si leggono molte cose mattamente apocrife del paese di Narenta; io non voglio sapere se il mio Frate ne sia l' Autore; ma comunque siasi, è lavoro che non merita d'essere letto, nè censurato«).[58]

Fortis napušta kraj uz Neretvu prožet iskrenim osjećajem da obvezu prema svojim udvornim domaćinima ne smije prepustiti zaboravu. Istodobno osjeća zgađenost i ojađenost zbog bezobraštine jednog lažljivca i vjerolomnika nemila duha, kojega je imao nesreću upoznati na djelu (»Io abbandonai il paese di Narenta penetrato da un intimo sentimento d'obbligazione inestinguibile verso i cortesi miei Ospiti, ma nel tempo medesimo stomacato dell' impudenza, dello spirito bugiardo, mancatore, scompiacente di qualche altro, che *ò avuto disgrazia* (istakao K. Č.) di conoscere a prova«). Koliko bi Fortis još imao posla s Vladmirovićem da su mu u ruci bile *Likarie priprostite*?! U potonjem kontekstu, Vladmirovićeva ljekaruša neka je razdjelnica, svojevrstan međaš. U susretu s A. Fortisom sporni komarac ju je diskretno najavio, a I. Lovrić dobio dobru podlogu za neslavan, pravi Pirov obračun s »fantastičnim cokulašem«. Iz Fortisova uživljajnog izlaganja neprijeporno se dade zaključiti da mu je L. Vladmirović u razgovoru spomenuo svoju ljekarušu koja je tada bila još u pripremi. Fortisovu već navedenu rečenicu uzimamo za prvu javnu najavu Vladmirovićevih *Likarija priprostitih*, ali i za osvrt na ključno mjesto u *Likarijama* s gledišta teme ovoga rada.

Sasvim je uočljivo da je veliki europski putopisac A. Fortis podao srazmjerno podosta prostora za opis svoga susreta s fra L. Vladmirovićem, imade li se u vidu s kolikim brojem ljudi se Fortis susreo na svom putu po Dalmaciji, i to u preko deset navrata, s njima razgovarao i družio se. Odabrao je zacijelo pravog pratitelja na dionici puta kojim su se zajedno provezli. Primjetan je, dakako, sraz dvaju različito profiliranih i orijentiranih intelektualaca. Zgoda u brodici naoko je sama po sebi toliko prozaična da se i ne bi trebalo na njoj, kao ni na tolikim drugima, posebnije zadržavati. No, kada se ta (povijesna) zgoda uklopi u povijesno-malariološki slijed svega ovdje izloženoga, tada Vladmirovićevo uvjeravanje Fortisa o ubodu neretvanskog komarca kao neposrednog uzro(čni)ka »jesenske groznice« dobiva jednu sasvim drugu, novu, prijeko uvažavajuću dimenziju koja upravo paradigmatski, kako retrospektivno tako i prospektivno, potiče na propitivanje kroz preispitivanje pod zajedničkim nazivnikom niza upita: Kada? Gdje? Tko? Kome? Što? Fortisu je očito promakao nezamijećen vi-

[58] Usp.: »Knjižice što ih je napisao, malo vrijede ili nimalo, pa ne zaslužuju u tom pogledu ni da se o njima govori, ...«. (Šime Urlić, »Što je napisao Luka Vladmirović?«, *Nastavni vjesnik*, 20., Zagreb, 1912., sv. 7, 562.

zionarski duh zaostroškog fratra. No, najviše nas od svega začuđuje što je u prirodoslovlju veoma obrazovani A. Fortis iskazao puno nerazumijevanje za Vladmirovićevu ideju o polaganju uzroka malarije u ubod komarca. U tom smislu bi zapravo bolje A. Fortisu nego li I. Lovriću pristajao onaj uzdah »Un fantastico Zoccolante«. Fortis je tako u samom začetku pokušao omesti provedbu u djelo jedne velike ideje, provedbom u djelo koje će G. B. Grassi popuniti jednu veliku prazninu u medicini. Sve druge Fortisove potvore na račun L. Vladmirovića manje su bitne ili uopće nebitne. Zoolog Fortis trebao se vratiti u Veneciju, takoreći, s »bubom (čit. komarcem) u uhu«: Zašto je onaj »uomo d'ingegno acuto anzicchè no« doveo komarca u svezu s malarijom? Vladmirovićeva intelektualna neopterećenost, barem u brodici s A. Fortisom, nije, čini se, baš udivljavala superiornog abata. No, odlika velikih nerijetko bi se očitovala u pronicanju veličine »malenih«. Nameće se stoga pitanje: Bi li *Likarie priprostite* bolje prošle u recenziji A. Fortisa negoli I. Lovrića?

Sve tako Fortis doslovce, a da ni na početku ni na kraju nije spomenuo ni ime ni prezime »svoga fratra«. Uza sav onako žučljivo protekli razgovor, uglavnom s Fortisove strane, Fortis prešućuje fratru ime i prezime, za razliku od I. Lovrića koji će mu navesti barem ime. Međutim, sudbina prešućivanja pratit će Vladmirovića od vožnje u brodici po Neretvi u društvu s A. Fortisom, a dijelom i kod Lovrića. Š. Ljubić i I. Kukuljević Sakcinski ga ne prešućuju, ali im, čini se, nisu bile poznate Vladmirovićeve *Likarie priprostite* izvorno naslovljene, nego kao *Svrhu likarstva* i *Svàrhu likarstva*.[59] Ta prešućivanja, pogotovo kasnija, u znanosti, tu »šutnju« (u) znanosti, kad je riječ o fra L. Vladmiroviću, moguće je još uvijek tumačiti polaganjem razloga neosvrtanja »povijest(i) naše medicine na nju«, tj. na fra Lukinu ljekarušu, u neznanstveni karakter Vladmirovićeve ljekaruše, što ipak valja uzeti tek djelomično točnom prosudbom D. Čučković, osvrnemo li se na vremensko razdoblje nakon pisanja te autorice.[60] Š. Urlić smatra da I. Kukuljević navodi Vladmirovićevu knjigu *Svrhu likarstva* prema F. M. Appendiniju koji u pobrojavanju knjiga iz poljičkog sjemeništa u Prikom kod Omiša pribraja i »Due operette di medicina, una del Vladimirović, Venez. 1775., e l' altra...«.[61] Upadljive su kod talijansko dubrovačkog filologa, povjesnika, pjesnika i pijarista F. M. Appendinija (1768.–1837.) barem tri

[59] *Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia*, Vienna-Zara, 1856., 312; *Bibliografia hrvatska*. Dio I, uredio Ivan Kukuljević Sakcinski, Zagreb 1860., 176: »Vladmirović Luka, iz Neretve, Lektur general pripovidaoc i misionar apostolski reda svete (sic!) Franje, ... *Svàrhu likarstva*. U Mletcih 1775.

[60] Dana ČUČKOVIĆ, »O prvoj hrvatskoj tiskanoj ljekarušii« [I], *Vjesnik ljekarnika*, br. 10, Zagreb, 1942., 226.

[61] Francesco Maria APPENDINI, *Notizie istorico critiche sulle antichità, storia e letteratura de' Ragusei*, Ristampa fotomeccanica, Bologna, Forni editore, 1970., II, 306–307.

zanimljivosti u pogledu Vladmirovićeve ljekaruše: 1. Vladmirovićevu ljekarušu navodi kao medicinsko djelce; 2. doznajemo da se to djelce nalazilo i u knjižnici sjemeništa u Prikom; 3. Appendini je vjerojatno prvi ili jedan od prvih koji Vladmirovićevo prezime neznatno korumpira u Vladmirović, te u tom obliku kasnije biva prihvaćeno od nekih autora, među kojima su najpoznatiji Kukuljević i Ljubić. Međutim, od svega nas najviše čudi to što se taj arbitrarno postavljeni naslov provlači literaturom još i danas, štoviše, u radu napisanom u zaostroškom samostanu u kojem je Vladmirović živio i pisao *Likarie priprostite*.[62] Iste godine čitamo još težu korupciju, tj. da je L. Vladmirović napisao i *Likarie priprostite* (Mleci, 1775.) i *Svrhu slikarstva* (Mleci, 1775.)[63] Osim navedenih prešućivanja i korupcija, sve u skladu s našim stavovima, u to raščišćavanje svega upitno ili sasvim pogrešno naslojenoga oko L. Vladmirovića spada i svako isključivanje L. Thallera iz literature o L. Vladmiroviću. D. Čučković pogrešno donosi da je na Vladmirovićevu »ljekarušu jamačno mislio i L. Thaller, navađajući među upotrijebljenom literaturom za 'Povijest medicine u Hrvatskoj i Slavoniji od g. 1770. do 1850.', 'Priproste likarije', ne spomenuvši međutim njenog autora, kao ni mjesto ni godinu izdanja«.[64] Čak u 21 skupinu razdijelio je L. Thaller »upotrebljenu literaturu« za svoju *Povijest*. Poredao je u svim tim skupinama oko 350 autora i još više djela, s nepotpunim bibliografskim opisima, čak i bez imena autora, što dakako otežava »upotrebu njezinu« (tj. literature). Sedmu skupinu predvidio je za »Ljekaruše« od kojih (ukupno 11) šest »autorizira«, donoseći na osmom mjestu »Priproste likarie (Ak. bibl.)«. Pritom, kao što vidimo, pravi tri pogreške: Ne donosi Vladmirovićev oblik prevedenog pridjeva srednjeg roda u nominativu množine (Simplicia), obrće redoslijed riječi u izvorno postavljenom naslovu i ispušta autora ljekaruše. Vladmirovićeve *Likarie priprostite* s takvom referencom kod L. Thallera moguće je obrazložiti retkom iz Thallerove napomene prije navođenja goleme literature: »Imade tu knjiga negativnih to jest takovih, u kojima sam našao ili išta ili ništa. Spomenuo sam ih radi potpunosti«.[65] Međutim, tu kod L. Thallera nije riječ o Vladmirovićevim *Likariama priprostitim*, tiskanima 1775. u Veneciji, nego o ljekaruši u rukopisu pod naslovom »Priproste Liekarije«, čak s točnim nadnevkom (17. srpnja 1765.), što se danas čuvaju u Arhivu HAZU, pod sign. I. a. 93, N° DCLIX.

[62] Fra Aleksandar RIBIČIĆ, *Crtice o školstvu u Zaostrogu* (u prigodi 100. obljetnice pučke škole u Zaostrogu 1888.–1988.), Zaostrog, 1989., 94.

[63] Hrvatin Gabrijel JURIŠIĆ, »Spisateljska i izdavačka djelatnost profesora bogoslovije u Makarskoj«, *Franjevačka visoka bogoslovija u Makarskoj* (250. obljetnica osnivanja i rada 1736.–1986.), Makarska, 1989., 257.

[64] Usp. »O prvoj hrvatskoj tiskanoj ljekaruši« [I], 225, bilj. 1.

[65] *Povijest medicine u Hrvatskoj i Slavoniji od godine 1770. do 1850.*, Karlovac, 1927., 111–118.

Za Fortisovim (kao uostalom i za Lovrićevim) negativnim pisanjem o fra L. Vladmiroviću uslijedila je u literaturi prava lavina pozivanja na ta pisanja. Čini se da među svima prednjači Š. Urlić koji ne zna bi li se smijao ili čudio Vladmirovićevoj bezočnoj slavičnosti i smionosti, kad čita njegove izmišljotine i budalaštine. Fortis, štoviše, učvršćuje Urlića u uvjerenju da je čitanje »književnih proizvoda jednoga Vladmirovića i njemu sličnih« pravi način beskorisnog traćenja vremena, navodeći uz Vladmirovića još i Ivana Antuna Miočevića, P. Nutrizia Grisogona i I. Lovrića. Urliću je pritom oslonac Fortisovo pismo kontu Radošu A. Michieli Vitturiju.[66] Istini za volju, bilo je i drugih koji su u većoj ili manjoj mjeri bili neskloni Vladmiroviću, primjerice, fra Gašpar Vinjalić (1707.–1781.),[67] za razliku od Josipa Banovca koji u uvodu svoje knjige *Izpitagnia svarhu sveti Redovah...* hvali Vladmirovića. Ispuštajući razloge, u literaturi inače poznate, Banovčeva uzvraćanja Vladmiroviću za njegovo visoko uvažavanje i obznanjivanje, makar i nepouzdano, subratova spisateljstva, već sama činjenica davanja toliko prostora na uvodnim stranicama svojih *Izpitagnia* »Otcu posctovanom, i gospodaru«, jamstvo je i Banovčeva uvažavanja kao javno obznanjene naklonosti prema fra L. Vladmiroviću, »izvarstitu, i uzdighnutu Gospodaru ù nauku, i dostojanstvu«. Vidi ga, nadalje, »puno nakìchiena, i nadarena svakom Kripostju svetom i Redovniçkom«. Omilio je zasigurno Banovac posebice Vladmiroviću što u tom čašćenju »nije çuda, jer toh sobom nosi od Stari vikovà vasce prisvitlo Pleme koje iz(v)odi od korena jasni, i glasoviti Plemichie stari Rimgliana«. »Dali k' tebi obrachiam – sve uznositije nastavlja Banovac – oççi, i svu xegliu sarcza moj O. P., i Gospodaru, koji od tvoga malenoga Ditinstva dò danasegniega dnevac zvatis mudrostju, naukom, i dobrotom prid Gospodinom Boghom, i prid gliudma navlastito pametnim, i razumnim kojete kriposti uzdigosce tja dò nebesa...«. Poziva se Banovac na pohvale upućene i od drugih, primjerice, makarskoga biskupa Fabijana Blaškovića (1729.–1819.). Svjedoci su fra Lukine vrlosti »uzdighnuti Grad, i Prisvitli Gragiani Sibeniçki, i oko gniega Varosci«, a ne manje »vas Priposctovani Cler, i zavarsna darxe, i poznaju«. Banovac potiče Vladmirovića u svim njegovim vrlinama, neka ne posustane, te nastavi i dalje pomagati »dosada k' tebi utiçuchie« i u to ga ime moli neka »primi ovò dillo gliubavi«.[68] Što reći o stupnju udvornosti, iščitljivom iz Banovčevih redaka? Kad bi nam bilo

[66] »Chi va dietro ai Miocevich, ai Nutrizio, ai Lovrich, ai Vladmirovich ed a siffatti lavacci della letteratura, dee aver del tempo da perdere«. *La Domenica*, 40.

[67] U pismu god. 1776. bosanskom povjesničaru fra F. Lastriću naziva L. Vladmirovića »izmišljačem priča«. Šime URLIĆ, *Isto*, 563.

[68] Josip BANOVAC, *Izpitagnia svarhu sveti redovah*. Izvageno iz *Bogoslovnicze* prisvitloga gospodina arczibiskupa Kadçichia kako se ondi nahodi, i stavglieno ù ovè male kgnixicze zà slovignianà, U Jakinu, 1764., 5–9.

nepoznato tko se tu kome obraća, dva fratra u svakom slučaju jedva bi dolazili u obzir kao mogući subjekti odgonetavanja ili prepoznavanja, ispusti li se, dakako, nekoliko redaka koji bi tome pridonijeli. Banovčevi hvalospjevi jednostavno se ne uklapaju u okvir svega onoga, što okvir Vladmirovićeva života i rada ispunja. Jedno je sigurno: Banovac je znao koga i za što hvali. Je li sve do Banovca i poslije Banovca izrečeno s pokrićem protiv Vladmirovića? Izljev nečijeg prostodušja, pa i u Banovčevoj mjeri, sadrži više istine od izljeva nečije pakosti, nazlobe ili zluradosti koje istinu još dublje potiru nego što i sama po sebi znade biti zastrta.

Sasma u skladu i duhu s onim Jagićevim geslom bio je postupak Vladmirovićeve subraće u zaostroškom samostanu god. 1754., prije četvrt tisućljeća, kada je navodno nećudorednog Vladmirovića valjalo obraniti pred crkvenim vlastima. Zaostroški franjevci su u tu svrhu sastavili zasebno posvjedočenje u kojem su jamčili besprijekornost njegova življenja. Osobitu pozornost podno teksta privlači ime glavnog potpisnika: gvardijana fra Andrije Kačića Miošića.[69]

4. Ivan Lovrić: »Drago znani« ili »fantastični sctioz« *likaria priprostitih*

Uočljivo jarosni, a mjestimice i pakosni Sinjanin i padovanski student medicine I. Lovrić »posvećuje« L. Vladmiroviću u svojim *Osservazioni* preko četrdeset redaka. Svoje retke započima dvama pejorativno i ekspresivno konotiranim izrazima za Vladmirovića: »fantastičan« i »cokulaš«. Talijanski leksikografi potonjega jednostavno označavaju kao »Frate minore osservante, che porta gli zoccoli«, ne propuštajući pripomenuti da je ta uporabenica »denominazione popolare«.[70] Lovrić je i rabi na toj leksičkoj razini. Deribaka je, čini se, posebice kosnulo to mjesto kod Lovrića, te mu jednakom mjerom uzvraća za njegov sarkazam. Lovrići imaju nadimak koji ne vrijedi za ostale Sinjane, kao što je Lovrić svoj pejorativ protegnuo na

[69] K. Eterović donosi o tome kraće, ali cjelovito i jasno izvješće. Tragajući za izvornim, arhivskim podatcima o gvardijanstvu fra A. Kačića Miošića (1753.–1754.), namjera se u zaostroškom arhivu na spis koji je za K. Eterovića bio »priznanica dobra i korektna vladanja, izdata O. L. Vladmiroviću od cijele redovničke obitelji Zaostroga u vrijeme vizite generalnog pohoditelja 10. jula 1754. Potpisano je 28 redovnika, a na posljednjemu mjestu: Io F. Andrea Cachich Miosich, guardiano e lett[e] Giubilato affmo qunto di sopra e con sigillo del convento munisco. Bio je siromah Vladmirović napadnut od zlih jezika, i trebalo mu je braniti se. Fra Andrija nije otezao da mu kao starješina izda pitano svjedočanstvo«. Karlo ETEROVIĆ, *Fra Andrija Kačić Miošić na temelju novih istraživanja*, Dubrovnik, 1922., 30.

[70] Tako primjerice Nicola ZINGARELLI, *Vocabolario della lingua italiana*, 11. ed., Bologna, Zanichelli, 1988., 2190.

sve fratre. Umjesto da Lovrića naziva njegovim »prišivenim« pejorativnim nadimkom »torboguz«, za Deribaka je on radije »moderni filozof« ili »filozof materijalist«, smatrajući da će time sve kazati.[71] U pogledu Lovrićeva opetovanog nazivanja fratara »frati Zoccolanti«, umjesto »Padri Minori Osservanti«, M. Stojković je u knjizi P. Sclamera *Sermone parenetico al Signor Giovanni Lovrich* ... (p. 20) uputio na mjesto gdje autor vrlo uglađeno spočitava I. Lovriću takve nepriličnosti: »Ja moram prijeći mukom sve ono, što znam o vašim svađama s ocima Malom braćom /Minori Osservanti); ne ću spominjati motive, koji su ih potakli, jer taj posao nije moj. Vi ćete imati što da radite, da se iskopate iz dračja, u koje ste nerazborito zapali, i ako Vas opet Fortis pusti bez odgovora, nije stalno, da će Vam svi od Vas uvriježeni tako odvratiti«.[72] Vladmirović je dakle za Lovrića fantastični cokulaš, zvan o. Luka (»Un fantastico Zoccolante, detto P. Luca«).[73] No, Lovrić svojim čitateljima isto tako obznanjuje da je fra Luka bio »lektor jubilat, to jest da je vršio sve najčasnije službe u znanostima, što se običavaju davati našim cokulašima« (»Lettore Giubilato, vale a dire à sostenuti tutti i posti i più onorevoli nelle Scienze, che sogliono dispersarsi fra i nostri Zoccolanti«). Vrlo je vjerojatno Lovriću izvor o Vladmirovićevoj lektorskoj jubilaciji sam fra Luka koji među »pomoćnicima i likarima starim« sama sabe navodi kao »O. F. Luca Vladmirovich Lectur Jubilati« (jer je Jurja stavio za autora *Likaria priprostitih*). G. Bujasu je nepoznato »gdje je Vladmirović studirao filozofiju i teologiju, (jer) u službenim spisima nije upisano...«. No, o svom studiranju u Veneciji i Bologni svjedoči sam L. Vladmirović u *Chronicon archiviale* (p. 80). Prve vijesti o Vladmirovićevu imenovanju lektorom filozofije u Makarskoj, magistrom gramatike u Zaostrogu (1749.), generalnim

[71] »... nei tempi andati li nostri frati in alcuni paesi portavano i zoccoli, come al presente in alcuni luoghi d' Italia li portano i contadini, vale a dire, le scarpe con le solette di legno, per ciò furono chiamati da alcuni frati *zoccolanti*. Ora sapendo questo giovane spiritoso, che a qualche frate nostro, non piace questo cognome, per pungerli anche col nominarli, li chiama tutti *zoccolanti*, quando che in tutte le carte, sì publiche che private, e comunemente da tutti gli altri, vengono chiamati *Minori Osservanti*. Se io nel beffeggiare il prossimo imitare volessi questo giovane galantissimo, lo dovrei chiamare col nome di *torboguz*, come, da alcuni, chiamati furono li di lui avi, e proavi; *eo quia* portavano per le fiere di morlacchia le loro mercanzie sulla schiena in sacchetti, chiamati in nostro linguaggio *torbicze*. Ma io per la mia onestà, e per quel rispetto che gli si deve, m' astenerò per sempre di chiamarlo con tal nome, contentandomi di dargli quello di *filosofo moderno*, di cui egli se ne pregia, oppur quello di *filosofo materialista*, che meritamente gli conviene«. *Isto*, 186.

[72] M. STOJKOVIĆ, *Isto*, 13[b].

[73] I. LOVRIĆ, *Osservazioni sopra diversi pezzi del Viaggio in Dalmazia del Signor Abate Alberto Fortis*. Coll' aggiunta della vita di Soçivizca... In Venezia, 1776., 212. Upozorio bih, kao i kod A. Fortisa, da se svi navodi u nastavku mogu naći na str. 212–214 Lovrićevih *Osservazioni*.

lektorom u Veneciji (1757.) i najposlije »lector jubilatus« (1768.) u Šibeniku, G. Bujas nalazi u provincijalnim protokolima.[74] Nije dakle L. Vladmirović prošao bez primjedaba ni na račun svoje lektorske jubilacije. Osvrćući se na to da se fra Luki nije posrećilo biti provincijalom, a što je žarko želio, G. Bujas kao da ga je u tome želio utješiti, ističući umjesto nesuđenog provincijalata »nešto što je po časti, iako ne po pravu, jednako provincijalu: jubilat *de numero* (usp. Acta prov. J. Radmana /1773.–1776., 141). Takav je neposredno prije njega bio fra Josip Radman, takav je dvadesetak godina prije obojice bio i Kačić, kako je dokazao Eterović, samo njegova izjava: 'I fra Luka Vladmirović bijaše lektor jubilat, ali ne de numero' nije točna. (usp. *Fra Andrija Kačić Miošić*, 53.)«.[75] Da bismo bolje uočili svu nebulozu u Lovrićevu poimanju franjevačkog gradusa *lector jubilatus*, a potom procijenili u čemu je to fra K. Eterović prikratio fra Luku, navedimo upravo Eterovićevo tumačenje tih dvaju gradusa: »U provinciji je moglo biti i bivalo je više jubilata, ali *de numero* nijesu mogla biti nego dvojica. Čast jubilata davala se je onim usposobljenim (generalnim) lektorima, koji su sa uspjehom, na čast zavoda i zadovoljstvo provincije potpuno navršili 10 godina učiteljevanja na generalnom učilištu teologije. Lektor jubilat oprošten je predavanja i u časti dolazi odmah iza bivših provincijala. Između ovih jubilata odabirala bi se dvojica vrijednošću, iskustvom i ugledom odličnija i zvahu se Jubilati *de numero*, t.j. imali su ne samo čast, nego i pravo, da kao i bivši provincijali pribivaju svim zborovima (kapitulima) provincije, pače i svim sastancima državne uprave (*congregatio* i *congressus definitorii*), gdje bi svojim savjetom, napucima i glasom znatno utjecali na upravu redovničke provincije. U zadruzi od 300 svećenika i između više jubilarnih lektora biti imenovan jubilatom *de numero*, znak je osobite vrijednosti i velikog ugleda, ... I fra Luka Vladmirović bijaše lektor jubilat, ali ne *de numero*...«.[76]

Vladmirovićevo tiskanje *Likarija priprostitih* u Veneciji god. 1775. za Lovrića je Vladmirovićevo pridruživanje dotadašnjim neukusnostima ove sada najnovije (»... per unir delle altre insipidezze a quelle, che stampò per lo avanti...«). Pojava Vladmirovićevih *Likaria priprostitih* M. Kombolu je navlastit povod za Lovrićevo obrušavanje na zaostalost katoličkih franjevaca i pravoslavnih kaluđera.[77] To se može uzeti za Kombolovo nesvjesno i prokazivanje i prozivanje jednog morlačkog medicinara za rezolutan otpor svakom prodoru pučke medicine onamo gdje zdravlje ljudi treba uzeti u svoje ruke prosvijećeni liječnik. No, čini se da je »splendore« učene i

[74] G. BUJAS, *Nav. dj.*, 85, 86.

[75] G. BUJAS, *Nav. dj.*, 95[b].

[76] K. ETEROVIĆ, *Nav. dj.*, 53.

[77] Mihovil KOMBOL, *Povijest hrvatske književnosti do narodnog preporoda*, Zagreb, 1945., 314.

»bezpredrasudne« Padove suviše zablještio »prenaglog i nesazrelog« anticokulaša da bi se i načas uzmogao suživiеti s uboštvom svoje dojučerašnje Morlakije kojoj su, pored svih drugih, i Vladmirovićevi lijekovi »priprostiti« bili nasušno i prečesto neodložno potrebni. Padova i Morlakija za Lovrića su bili polovi između kojih se, kako izgleda, teško snalazio. Za nj je to bila jednostavno knjižica (»un libriccino«), naslovljena kao *Likarie priprostite*, tj. *Medicamenti semplici*, na uporabu Morlacima (»che si usano tra' Morlacchi«). Valja istaknuti da se u hrvatskoj novijoj literaturi obvezno registrira Lovrićevo prvoredno zanimanje za Vladmirovićevu ljekarušu na koju, kao na pučki način liječenja i to »fratarskim lijekovima« (»rimedi frateschi«), iskaljuje sav bijes čovjeka s medicinskim znanjem.[78] Kad se nešto slično na Fortisa odnosilo, onda je, blago rečeno, u Lovrićevim neodmjerenim udarima na njegovo strpljenje u pismu J. Bajamontiju na Uskrs god. 1774. Fortis prosudio da je Lovrić izgubio »l'apparenza di animale ragionevole«, upozoravajući tako na Lovrićevu raspamećenost.[79] Autora *Likaria* Lovrić predstavlja s nedvosmislenim upozorenjem da je to fratar koji vjeruje u čaranja, vještice i u sve zle duhove, protiv kojih ima posebnih i prekrasnih praznovjernih lijekova (»Prima di tutto convien sapere, che questo è un Frate, che crede agl'incantesimi, alle streghe, ed a tutti gli

[78] M. D. Grmek nalazi sredinom 20. st. u matrikulama Sveučilišta u Padovi, točnije, onodobnog arhiliceja, samo dva Hrvata u prvoj polovici 18. st.: Franju Gracića iz Kreševa i Ivana Lovrića iz Sinja. Grmeku je nezavršeni student medicine I. Lovrić zanimljiv zbog stečenog medicinskog znanja koje se odražava na stranicama njegove knjige *Bilješke o Putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa* iz god. 1776. Štoviše, »doista nam mnoga mjesta u njegovoj knjizi – uvjeren je M. D. Grmek – dokazuju njegovu stručnu liječničku izobrazbu. Ne isključuje da je I. Lovrić do kraja završio medicinu, jer u njemačkom izdanju Lovrićeve knjige (1790.) stoji da je I. Lovrić »morlački liječnik«. Mirko Dražen GRMEK, »Hrvati i sveučilište u Padovi«, *Ljetopis JAZU za god. 1955.*, knj. 62., Zagreb, 1957., 367; Isti, »Dalmatinski prosvjetitelj Ivan Lovrić...«, 279. Njemačka prevoditeljica djela grofice Giustiniane Wynne *Les Morlaques* (1784.) navodi Lovrića kao »morlačkog liječnika«. (*Die Morlaken*, Graefin von Orsini und Rosenberg aus dem französischen übersetzt von S. G. Bürde, 2. Theile, Breslau, 1790.

[79] Među 70-ak Fortisovih pisama upućenih J. Bajamontiju od 1772. do 1796., I. Milčetić donosi regest i tog Fortisova »uskršnjeg« pisma J. Bajamontiju, u kojemu, među ostalim, doznajemo za žestok spor A. Lorgne s I. Lovrićem koji se »bezobrazno služio njegovim imenom«. Zbog toga, »Lorgna je umolio suradnike časopisa *Giornale Enciclopedico di Vicenza*, da kazne Lovrića, ...«. (I. Milčetić, *isto*, 232) Za taj spor između I. Lovrića i A. Lorgne znao je i tadašnji splitski nadbiskup Ivan Luka Garanjin koji piše Giuseppeu Offneru da je i gospodin A. Lorgna zamolio suradnike *Giornale Enciclopedico* koji je izlazio u Vicenzi, neka ukore Lovrića zbog zloupotrebe njegova imena, o čemu da se u Dalmaciji ništa ne zna, jer to do Dalmacije nije stizalo. Uzgred C. Fisković raščišćava netočnost oko navodno kninskog podrijetla poznatog hidraulničara A. M. Lorgne koji je ustvari rođen u Cerei kraj Verone 22. listopada 1735. (a ne 1736.). Zanimljivo je da i Fortis u nekom pismu piše T. C. Lorgna, što odgovara imenu i prezimenu jednog poznatog rimskog novinara. C. FISKOVIĆ, *Isto*, 188[b].

spiriti maligni, contro i quali possiede de' rimedi particolari, elegantemente superstiziosi«). Osobno držim da ovim raspoloćivanjem Vladmirovića na fratra nekromanta s jedne, te lektora jubilata s druge strane Lovrić doseže puninu, koliko pakosne toliko i neukusne ironije prema jednom redovniku, usput neizravno prozivajući i one koji su svojim »non obstante« odlučivali o promaknuću Vladmirovića u lektora jubilata.

Brzopletom proglašavanju Vladmirovića nekromantom, hiromantom ili nekim trećim od strane mladog, 22-godišnjeg prpošnog studenta medicine, znanstvenica D. Čučković suprotstavlja zapravo upitnost pune svijesti kod Vladmirovića o svemu tome. Ne čini joj se u tom smislu nevažnom ni fra Lukina samoobrana na str. 47. *Likaria priprostitih*: »... nemoj pak recchi dac ovo car jer laxex nie dojsto. Vech recese talianski antipatico, a naxki neznam kacobi rekao misliga tih«.[80] No, nešto više od stoljeća i pol kasnije, točnije god. 1942., D. Čučković misli drukčije negoli Lovrić. Naime, cijela Vladmirovićeva knjižica nosi općenito sva obilježja pučkog ljekarenja u kojem je liječenje obilno smiješano s praznovjerjem i čaranjem. U Vladmirovićevoj ljekaruši može se naći simpatetičnih recepata s kojima se bolest nastoji prenijeti na drugi živi ili neživi predmet.[81] »Recenzent na preskoke«, I. Lovrić, nije naravno mogao zapaziti da Vladmirovićeva ljekaruša sadrži oko 15 recepata iz magijske medicine, a posebno one o »vješticama«, tj. br. 139 i 141. To I. Lovrić nije zapazio, a vjerojatno ni znao da je svaka ljekaruša iz 17. i 18. st. sadržavala takve recepte.[82] Hrvatski povjesničar medicine s međunarodnom reputacijom L. Glesinger (1901.–1986.) blizak je Dani Čučković u tom mišljenju, kada modalitete narodnih medikacija ljekovitim biljem nalazi upotpunjene s magičnim procedurama. Te svoje stavove prema pučkom ljekarenju oprimjeruje uporabom nekih bilja-ka u obliku amuleta, zatim kađenjem i tome slično. Nakon preporuke iz Šimićeve ljekaruše protiv vještica, upućuje na preporuku iz Vladmirovićevih *Likaria priprostitih* protiv »materinc«. Slijedom te preporuke, pučki »likar« privezuje uz rodiljin (»materinin«) pupak mirisni orah (Fructus Myristicae moschatae).[83] Ono što nas ovdje prvenstveno zanima, a to je

[80] D. Čučković, »O prvoj hrvatskoj tiskanoj ljekaruši« [II], 259; *Likarie priprostite*, 47.

[81] Vidi D. ČUČKOVIĆ, *O prvoj hrvatskoj tiskanoj ljekaruši*, [II], 256, 257.

[82] Zdravko DEVETAK, »*Likarije priprostite* fra Luke Vladmirovića«, *Kačić-Zbornik Franjevačke Provincije Presvetoga Otkupitelja*, 30–31, Split, 1998.–1999., str. 165.

[83] Lavoslav GLESINGER, »Psihijatrija u srednjovjekovnoj Hrvatskoj«, *Rasprave i građa za povijest nauka*, knj. 1, Zagreb, 1963., 142–143. Uočljivo je da je ugledni autor sažeo 85. humani recept (prema numeraciji Z. Devetka) u Vladmirovićevim *Likariama priprostitim*, navodeći stručni naziv za mirisni orah. Vladmirovićev recept u cijelosti gla-si: »Materina, oliti rodiglia koje xene muči, parvo zaçinitic stati namistu, privexi jedan orah mirlisni; *noce muschiata* kupujese ù Travobernici, oliti *Speciarii* svexi napupak sve onde neka stoj; ako ige ù garlo privexiga kod naravi doli«. (Juraj [Luka] VLADMIROVIĆ,

Lovrićev besprimjerno zazoran stav prema pučkom ljekarenju u cjelini, ne nalazimo ni uopćeno preformulirano u sintetičnom okviru Lovrićeve profilacije od strane M. Tomasovića, a ne na tragu M. Kombola. Ispuštanje iz vida onog naoko manje važnog i zanimljivog »sloja knjige« razlabavljuje (Tomasovićevo) konzistentno oblikovanje Lovrićeva profila. Nerijetko držeći uzrok bolestima mističnim (vještice, uroci, mrak i sl.), narod taj uzrok nastoji mističnim načinom i pobiti. Kao što svuda po svijetu pučka medicina naginje mistici, tako je i Vladmirovićeva ljekaruša sva natrunjena praznovjerjem i čaranjem. Kako bi Lovrić dočekao djelo Ch. Nodiera *Smarra, ou les démons de la nuit, songes romantiques* (1820.), djelo s naslovom uzetim iz Lovrićevih *Bilježaka*, djelo nadalje u kojem se stvarni autor »prerušio« u prevoditelja sa »slavenskog« i pripisao ga nekom dubrovačkom plemiću, djelo najzad s obiljem avetinjskih i grobljanskih prizora, vještica i vukodlaka? Djelo je zbog svojih vizionarskih i groteskних elemenata odgovaralo ukusu romantičara.[84] Djelo sadrži, kao što je uočljivo, napretek elemenata s kojima se Lovrić susreo u *Likariama priprostitim*. Svojim prosvijećenim vizirom Lovrić nije dosegnuo Vladmirovićevo vizionarstvo.

Juraj Vladmirović pod čijim se imenom fra Luka htio skriti kao pisac *Likaria priprostitih*, za Lovrića je Vladmirovićev sinovac koji mirno pase stado, premda ga nema mnogo, i koji nikada nije znao čitati (»... a nome di un suo Nipote, che se va passando tranquillemente alla cura del gregge, benchè in poca quantità, e che non seppe mai leggere, ...«). Uzdrmana je održivost i te Lovrićeve tvrdnje pretpostavkom da je »sinovac Juraj« ipak kasnije učio za fratra, »jer jednoga fra Lukina sinovca kao fratra A. Kačić-Miošić poznaje – fra Paško, u Ungariji studenat – *Razgovor*, 1889., s. 249«.[85] Dakle, Lovrić se obrušio na nositelja fra Lukina semipseudonima, na loše odabrano »ime pera« (»nom de plume«, kako naime Francuzi prevode grecizam »pseudonim«), jer je sinovac mahao pastirskim štapom, a ne pisao perom.[86] Istraživače života i rada fra L. Vladmirovića živo je zanimalo pita-

Likarie priprostite, u dva jezika razdigliene illyrički, i talianski. Skupliene, i dane na svitlost po gospodinu, i vittezu Jurju Vladmirovichiu Poglavici Rimskomu, i Bossanskomu, i Vlastelinu od stari vikova, Neretvanskomu, u obba zakona podpuno naučiteglin kriposnomu, U Mleci, 1775., 27.

[84] M. TOMASOVIĆ, *Isto*, 16, 321.

[85] M. STOJKOVIĆ, *Isto*, 13.

[86] Valja znati da je to tek jedan u nizu fra Lukinih pseudonima: Dionysius Venetus, Copius Narentinus, Norinius, Pietro Sviloevich Ungaro, Plinius Narentinus, Lucius Narentinus, Satrapus Narentinus. Pitanje fra Lukinih pseudonima G. Bujas, kako se čini, vrlo dobro zaključuje: »njihov potpun broj vjerojatno još ni danas ne znamo, a nećemo ga lako ni doznati«. (G. Bujas, *nav. dj.*, 87–88) Valja im ipak pribrojiti još nekoliko poznatih: Prudentius Narentinus, Michele Rimdalu (anagram od Vladmir), Starograđanin Neretvanski, Julius Segni i Palladio Narentino. J. A. SOLDO, *Isto*, 191.

nje o razlozima i okolnostima zbog kojih je autor *Likaria priprostitih* Juraj, a ne Luka. Na temelju Urlićevih podataka G. Bujas zauzima vlastiti stav, te je suglasan da je Juraj fra Lukin otac, ali u Jurju, slijedom Š. Urlića, ne utvrđuje pisca *Likaria priprostitih*, nego u sinu fra Luki, sinu oca mu Jurja, koji sam za se kaže da je vještak u medicini i geometriji.[87] Prema tome, sasvim je točno kada D. Čučković piše o »tajanstvenom Jurju Vladmiroviću, kome ime ne bilježi ni povijest medicine, niti hrvatska bibliografija«.[88] Lovrić je smatrao potrebnim istaknuti čak i malobrojnost sinovčeva stada (»benchè in poca quantità«), nelogično primjećujući da pastir-pisac mirno pase stado, premda ga nema mnogo, iz čega bi slijedio zaključak da je pri ispaši stada pastir mnogo mirniji kad je stado brojnije. Ironija ne prestaje gotovo febrilno pulsirati iz Lovrića koji svoju »recenziju« *Likarija* sažima u autorovoj brizi »da potomstvo ne bi izgubilo svih tih divnih stvari, što ih je on skupio i objavio, ...« (»... che la posterità non perdesse sì bei lumi, ch' e' raccolse, e pubblicò, ...«). Doduše, Vladmirović je Lovrića dovoljno motivirao da mu i na tom mjestu spočitne kult vlastite obitelji, na čiju nipošto malu korist svijetu želi upozoriti i u *Likariama priprostitim* (»dando a vedere sempre più, com' esso dice, quanto la sua famiglia sia giovevole al Mondo«). Lovrić pripisuje Vladmirovićevu bunovnom stanju (»soggiunge delirando«) kada za to nudi potrebne isprave (»documenta damus, qua origine nati sumus«). Lingvistički gledano, Lovrić je napadno sklon rabiti figure dodavanja, oduzimanja i namještanja. Divne stvari su mu kod Vladmirovića one koje mu njegovu knjižicu čine odvratnom, praznovjerni Vladmirovićevi lijekovi su prekrasni, fra Luka do jakog ganuća sablažnjava Lovrića, da bi L. Vladmirović bio zaslužan narodni liječnik čija knjižurina ni za što uporabiva nije osim za umatanje papra. Lovrić do kraja ogoljuje vlastiti prozaizam priznanjem što nije našao toliko vremena »pročitati do kraja i ozbiljno tu njegovu ogavnu knjigu (»Non mi soffrì l'animo di legger tutto, e con serietà il suo nauseantissimo libro«).

Da bi ga najzad posvema ogolio u svom sveobuhvatno poduzetom obezvrjeđivanju, tome pridonosi fra Luka time što do jakog ganuća sablažnjava Lovrića svojim poznavanjem pučkog farmakona za liječenje keltskih bolesti, kako Lovrić naziva francuske bolesti, koje da se srećom još nisu jako

[87] G. BUJAS, *Nav. dj.*, 88[b]; L. VLADMIROVIĆ: »et quem scias utique medicinae ac geometriae pollere«. (Chronicon archiviale ... conventus Zaostrogiensis ab anno 1466 usque ad 1770 ... fideliter decerptum ex historiis et narrationibus manuscriptis a Lucio Narentino 1770., p. 27 – cit. Š. URLIĆ, *Isto*, 565. Urlić je opravdano oprezan. »Ako ima u ovom pitanju i predaja nešto vrijediti, onda mi je istaknuti, da stariji franjevci iz njegove redovničke provincije i danas po predaji tvrde, da je knjižicu napisao upravo L. Vladmirović. Ocu mu je bilo ime Juraj, pa je možda i izdao djelce pod njegovim imenom«. Š. URLIĆ, *Isto*, 565.

[88] D. Čučković, »O prvoj hrvatskoj tiskanoj ljekaruši« [II], 256.

raširile među narodom (»Io restai molto edificato per non dir scandalezzato, che il nostro Frate sapesse qualche rimedio per i mali Celtici /che i Morlacchi assolutamente non lo sanno, perche mali simili, non si sono ancora ben disseminati nella Nazione/ ...«), te tako morlacima ostale nepoznate.[89] Svaki branitelj, ondašnji i današnji, mogao je i može barem pokušati stupiti u obranu L. Vladmirovića Lovrićevim stavom prema ljekovitom djelovanju vrličke vode kod zastarjelog sifilisa itd.[90]

Imao je Vladmirović, čini se Lovriću, i za ženinu histeriju lijeka, spravljenog na bazi oraha. Zaustavljao je i krv iz nosa preporukom stavljanja bijelog papira ispod jezika (»... e certe applicazzioni delle noci moscate alli parti vergognose delle Donne per la cura degli effetti Isterici. Per formar il sangue di naso, insegna di por della carta bianca sotto la lingua«[91]). Naime, stanoviti bolonjski liječnik, prisjeća se Lovrić, davao je pilule od papira bolesnicima od vodene bolesti da bi ih izliječio. Lovriću je inače taj lijek sasvim prirodan (»In fatti il rimedio è naturalissimo. Cosi si narra, che un Medico a Bologna dasse delle pillole di carta agl' Idropisi per rinasarli«). Čini se isto tako da je upravo taj bijeli papir nadahnuo Lovrića za dovršetak »recenzije« Vladmirovićevih do kraja nepročitanih *Likarta priprostitih* koje za Lovrića nisu ništa drugo, doli knjižurina jednog zaslužnog narodnog liječnika, ni za što uporabiva osim za umatanje papra (»In somma il libraccio del nostro benemerito Medico della Nazione P. Luca è veramente degno ad incartocciar il pepe, ...«). Dakle, *Likarie priprostite* za Lovrića su jednom knjižica (»un libriccino«), drugi put knjižurina (»il libraccio«). Zbog njezina opsega, »knjižica« stoji, dok »knjižurina« sadrži homonimnu koliziju koja nekoga kome *Likarie priprostite* nisu baš poznate, dovodi u nedoumicu, ističe li se voluminoznost knjige ili nečiji posprdan stav, dakle, prijezir prema istoj knjizi. Za tom ilustracijom Lovrić poseže u izvornom navodu iz Horacijevih Epistola: »Quidquid chartis amicitur ineptis«.[92] Svoju »recenziju« zaključuje stihom talijanskog baroknog pjesnika i satiričara B. Menzinija: »Tad izbi toł' ko smrada // Iz knjige te, na mokrenje što sili, // Da mi još i sad nos od

[89] Nije teško sravniti da Lovrić cilja na dva Vladmirovićeva recepta koji nose isti naziv, tj. »Franci likaria«. *Likarie priprostite*, 13, 14.

[90] M. D. GRMEK, »Dalmatinski prosvjetitelj Ivan Lovrić kao medicinar i medicinski pisac«, 279. Vidi I. Lovrić, *Bilješke*, 51[b].

[91] »Recenzent na preskoke »je previdio Vladmirovićev recept za zaustavljanje krvi iz nosa (»sokom od naranče« ili »ljupopoljinom od jaja«), te se zaustavlja na Vladmirovićevu receptu udvostručivanjem bijelog papira i stavljanjem pod jezik. (*Likarie priprostite*, 20, 48) Potonji mu je bio uočljiviji na posljednjoj stranici, a k tome vrlo prikladana da bi ga u sljedečoj rečenici doveo u jednu usporedbu. No, zanimljivo je da prije tog, za Lovrića očito intrigantnog recepta, nudi Vladmirović svom »setiocu« jedan recept za zaustavljanje krvi iz nosa, za koji (recept) je također bila potrebna »stara kartusina«. *Likarie priprostite*, 52.

[92] Kod Lovrića inače ne nalazimo da taj navod sadrže Horacijeve *Epistolae* (I, Ep, 2, 270).

toga strada.« (»... E già ne scalpò fuora // Da questo diuretico libraccio // Un puzzo tal, che il naso appesta ancora«). Lovrić je upravo nagonski nepogrešivo vičan u odabirima svojih istomišljenika kao pouzdanih uporišnih oslonaca za svoje stavove. Tako je bilo i s toskanskim (firentinskim) pjesnikom satiričarem Benedettom Menzinijem (1646.–1704.), zanimljivo, svećenikom, ali i štićenikom švedske kraljice Kristine, te nekih kardinala, da bi mu papa Inocent XII. udijelio jednu crkvenu počast. No, sve je to I. Lovriću bilo manje važno, a možda i nepoznato, naspram tome što je B. Menzini, baš kao što su Scipione Maffei (1675.–1755.), Giuseppe Baretti (1719.–1789.), Gaspare Gozzi (1713.–1786.) i dr. pronosili »una tendenza *antifratesca* (istakao K. Č.), che diventirà poi più evidente nel Settecento«.[93]

Zlurad je i Lovričev proziv čovjeka kojemu se inače divi što je smogao strpljivosti za kritiziranje jedne fra Lukine budalasto napisane stvari dobrog malog oca (»... si trovò Persona, ch' ebbe pazienza di criticare le cose gossamente scritte dal buon Padrino«). Lovrićeva svojevrsna antonomazija »Persona« mogla bi se odnositi na hrvatskog crkvenog povjesničara fra Filipa Lastrića (1700.–1783.) kojemu je fra Luka poslao svoje djelce *De urbe Narentina descriptio antiquissima ex analibus cronologicis celeberrimi Copli Narentini... Plinio Narentino... in lucem edita* (Venezia, 1768.). Neobična je Urlićeva formulacija prema kojoj nam Lastrić (tek) god. 1774. jamči da je fra L. Vladmirović pisac te knjižice, kad se i bez F. Lastrića znade da je izišla u Veneciji god. 1768. Lastrić naime u pismu (pohranjenom u Arhivu samostana u Zaostrogu) L. Vladmiroviću god. 1774. mnogošta ne odobrava od onoga što je napisao.[94] Fra Luka je, nastavlja Lovrić, maštovit i samodopadan, kada u naumljenim tumačenjima svakako želi navući vodu na svoj mlin. Tu Lovrić prije svega misli na knjigu o negdašnjem opsegu neretvanske krajine (»... e' diede alla luce un libro dell'antica estensione del paese di Narenta«), a potom na knjigu s krivotvorbom plemenitog podrijetla svoje obitelji (»La seconda volta produsse in chiaro sotto un nome finto la nobiltà, e l'antica origine della sua famiglia, usurpando un cognome simile a suo«). Vladmirovićev samoproglašeni nobilitet zasigurno je Lovrića u mnogo manjoj mjeri jedio od onoga što je djelimice pročitao na stranicama *Likaria priprostitih*. No, Lovriću je u tom pogledu oskudnije stajalo na raspolaganju gradivo s kojim bi sve to kod Vladmirovića opovrgnuo. S naše strane, bilo bi pogrešno obrambeno se svrstati na stranu L. Vladmirovića, jer je to pitanje u kojem je on najdalje pregnao u svom krivotvorenju. To je Vladmirovićeva

[93] Guido Mazzoni, »Menzini, Benedetto«, *Encielopedia italiana di scienze, lettere ed arti*, vol. 22, Roma, Treccani, 1934, 872. Više o B. Menziniju v. Isidoro CARINI, *L' Arcadia (dal 1690 al 1890)*, *Memorie storiche*, I., Roma, 1891., 227–242.

[94] Š. URLIĆ, *Isto*, 564.

tema u kojoj ga je njegova, takoreći, lakokrila mašta do krajnjih granica raspamećivala. Stoga, sasvim je dovoljno obrazloženje (kojemu se ni Lovrić ne bi usprotivio) što ga je odmjereno dokumentirao J. A. Soldo u većem dijelu svoga rada. Nije potom Lovrić propustio spočitnuti Vladmiroviću ni budalasto maštanje o nekim natpisima, obezvrjeđujući pritom Vladmirovićeva tumačenja prema vlastitom nahođenju (»... e scioccamente immaginando certe Iscrizioni, cui dà quella interpretazione che più gli piace«). Kao prvo, poznato je da je pitanje natpisa (i spomenika) kod Vladmirovića, što ga povlači I. Lovrić, izravno povezano s »historiografskom« fabulom kojom želi i smjera prenijeti podrijetlo Vladmirovića ni manje ni više nego u antičko rimsko doba, i to pr. Kr. (god. 162.), te tako u rukopisu *Storia intiera* ... govori o naronskom pretoru Luciju Aniciju Vladmiriju, gradskom prefektu po imenu Vladmirius Volpicije koji da je posvetio Dijanin hram u Naroni. No, sasvim je drugo pitanje odnošenja antičkih spomenika i natpisa s južnohrvatskih lokaliteta u svim pravcima. Vladmirović čak imenom, prezimenom i službom navodi takve (moguće) počinitelje, kao što ih je general Rossini god. 1763. odnosio u Veneciji, te mletački senator Giacomo Gradenigo, posredstvom Makarinana Matije Sentića, također u Veneciju. Na to pitanje kod L. Vladmirovića dokumentirano se i nešto opširnije osvrnuo fra J. A. Soldo, konzultirajući naravno jedini izvor o svemu tome kod L. Vladmirovića: *Storia intiera dell' alma casa Vladimiria di Narenta*, rukopis u arhivu samostana u Zaostrogu (ASZ, Fasc. 29, V). Primjetno je da J. A. Soldo nije ostao suzdržan, u čemu bih se s objektivnim povjesnikom, a poglavito faktografom fra J. A. Soldom suglasio: »U toj njegovoj tužaljci za nestalim spomenicima sigurno ima dosta istine«.[95] Da ne bi sve ostalo na onom budalastom maštanju tek olako pripisanom L. Vladmiroviću od strane I. Lovrića, naveo bih zabilježene dojmove *Talijana* A. Fortisa po dolasku u Skradin približno kad i na područje Neretve: »O starom gradu gdje je u rimsko doba bila uprava Liburnije nema više nad zemljom vidljivih tragova. Tu sam prepisao dva lijepa natpisa otkrivena prije nekoliko godina i sačuvana u kući prečasnoga kanonika Mercatija. Valja se nadati da će se od sada unaprijed, razmjerno porastu stanovništva Skradina i umnožavanju novih oranica, češće otkrivati dragocjeni spomenici starine u tom kraju. I poželjno bi bilo da rijetke obrazovane osobe, koje imaju utjecaja u poglavarstvu toga grada što se preporađa, obrate posebnu pažnju ovom pitanju da ne propadnu *ili da se drugamo ne prenesu* (istakao K. Č.) časne uspomene na njihov stari i slavni značaj... Gotovo je sramota što sada u Skradinu postoji samo šest kamenih spomenika s kojih se može prepisati natpis; a mnogi drugi, koji su se ovdje morali iskopati, bijedno su uništeni *ili odneseni u Italiju gdje gube najveći*

[95] J. A. SOLDO, *Luka Vladmirović i njegov krug*, 192.

dio svoje vrijednosti« (istakao K. Č.).[96] Da se I. Lovrić s više pozornosti i svjesnije zadržao na ovom mjestu u Fortisovu »Putu«, s više opreza bi se odlučio nešto (ipak) neprovjereno pripisati nečijem »budalastom maštanju«, uza svu nepouzdanost Vladmirovićevih povjesničkih fabuliranja.

Osim što mu spočitava budalastu maštovitost i interpretativnu samodopadnost, Lovrić u nastavku većma ogoljuje vlastitu jetkost negoli fra Lukin »curriculum gloriae« svojim neviđeno ironičnim izvrtanjem svega toga u Vladmirovićev predokus vlastite nevrijednosti (»Ma convien dire, ch' egli abbia scoperto del demerito in se, e non sapendo acquistar riputazione in altro modo, volesse rendersi illustre colla immaginaria nobiltà de' suoi antenati«). Teško je spojiti ovo Lovrićevo dijagnosticiranje Vladmirovićeva tobožnjeg prisvješćivanja vlastite nevrijednosti s hrpom kamenja kojim je, za napade inače svagda vrlo raspoloženi Lovrić, katapultirao svoga »fantastičnog cokulaša«.

4. 1. Lovrićevi previdi ili »previdi« – Lovrićeva samoopovrgnuća

Je li što Lovrić u Vladmirovićevim *Likariama* previdio, tj. nije uočio, a mogao je? Jeste, itekako. Lovrić doduše uočava Vladmirovićevo uredno i pošteno prijavljivanje svojih »pomoćnika i likara starih«, tj. svojih izvora i tako ne griješi istočnim grijehom pisane povijesti čovječanstva, tj. plagiranjem.[97] Prema tome, Vladmirović nije neprijavljeno preuzeo, tj. plagirao tuđe, ali su to činili drugi iz njegovih *Likaria priprostitih*, primjerice, kanonik i dekan katedrale u Makarskoj don Petar Bartulović Puović (1746. – 1815.) koji je, po uzoru na L. Vladmirovića, tiskao svoje *Različite likarie* god. 1779., u koje je prenio neke recepte iz *Likaria priprostitih*, a da svoj izvor nije prijavio. Ušlo se u trag i fra Grgi Martiću (1822.–1905.) koji je god. 1857. napisao ljekarušu »Tevter od likaria« (ostala u rukopisu) i u nju

[96] A. FORTIS, *Put po Dalmaciji*, 82.

[97] Među fra Lukinim »pomoćnicima i likarima starim« mogu se pročitati sljedeća imena: o. Petar Bustruc, o. Bartol Arbić, o. Luka Vladmirović »lektur jubilati«, don Lovre Jerković, Vuk Crnogorac, Turčin Ćejo Tabaković, Stipan Vukušić i o. Frano Jelavić (»od Neretve«); o. Stipan Began, Tome Miač, Ivan Marković i o. Ivan Turić (»Od Vrgorca«); o. Petar Stipičević, Andriana Dugašuša (Dugačuša), Baba Topuša od Basta, Matin (Martin) Zec i njegov sin od Imotskoga (»Od Makarske«); fra Jure Samaluk, fra Filip Duliba, fra Lovre Seneta, fra Filip Bilandija, fra Tome Gogan, Vida Marnčina Batović, Jadre Šljebarka (Ušljebarka) i fra Jure Barać. Dakle, u svemu 25. Za L. Vladmirovića ti su »likari bili ovoga vika glassoviti, i mnogo korisni. Jersu znali zatochieim im xiviti uspomena; nepomglivim, i nezmanim: *Cum sonitu peribit*«. (*Likarie priprostite*, »Drago znanomu sctioczu«, 5) Z. Devetak kao da je načas smetnuo s uma da je autor *Likaria* Juraj, a ne Luka, zbog čega je sasma razumljivo »da (Luka) i sebe navodi u popisu lica čije je recepte koristio«. »*Likarie priprostite* fra Luke Vladmirovića«, 164.

prenio 63 recepta iz *Likaria priprostitih*.[98] M. Medić je u knjižici »ovdje ondje« zapazio »da su iz nje gdjekoji lijekovi gotovo od riječi do riječi prešli u Budisavljevićevu *Ljekarušu*« (Rkp. iz 1811. od kojega je uščuvan samo prijepis što ga je načinio Budisavljevićev sin).[99]

K svim tim Vladmirovićevim »fratarskim (»cokulaškim«) i »morlačkim« izvorima kod pisanja svojih *Likaria priprostitih*, treba ipak pridružiti i jednog liječnika, kako to kod Vladmirovića stoji: »Kamenu, aliti calculom lik. Uzmi onni sisaka setonose nagiuh na seppurini stucij pak prokuvaj dobro, i ostavi ù kraj xerave neka stoij u mlaku svù noch, u jednoj pignatici, pac mlaco popij u jutru, a drugo jutro nemoj nego prico jutra, zatri puta. *E' provato dal Dig. Medico Dudan da Spalato*«.[100] Iz teksta 71. recepta može se zaključiti da je L. Vladmirović opisani uvarak preuzeo od splitskog liječnika Dudana, ne navodeći mu ime.[101] No, zato Lovrić uočava ono za nj vrlo bitno, a to je da knjiga »sadržava više fratarskih negoli morlačkih lijekova« (»Ma per quel, che osservai per isghembo, e' contiene più rimedj Frateschi, che Morlachi«). Lako je iz sljedeće rečenice zaključiti da Lovrić zapravo cilja na Vladmirovićevo ispomaganje mnogo većma piscima cokulašima negoli drugim piscima od kojih je preuzeo sve ono za nj važno (»In fatti, il P. Luca si degnò citar gli autori, da quali à tolto le importanti notizie, e la maggior parte di questi sono Zoccolanti, oltre autorità *Baba Topussa*, e delle Fate«). Lovrić, kao i Fortis, kada i gdje to prosudi uputnim, poveže krajnosti, te ne želi Vladmiroviću prešutjeti i pokoji miješani, morlačko-cokulaški lijek (»Vi è anche qualche rimedio misto, che si può dir Morlacco-Zoccolantico«). Lovrić, nadalje, tek i jednom riječju propušta upozoriti, ako ne već istaći, vrsnoću Vladmirovićeva poznavanja ljekovitog bilja, donošenje naziva na dvama jezicima, te poznavanje i sinonima.[102]

[98] Z. DEVETAK, *Isto*, 164.

[99] Mijo MEDIĆ, »Tri ljekaruše«, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, 16., Sarajevo, 1904., 3, 26 (ili 27), bilj. 162. To plagiranje, kako se čini, pogrešno se pripisuje kanoniku i dekanu katedrale u Makarskoj Petru Bartulovićeu Puoviću, jer to kod M. Medića nigdje ne stoji. Navodi se naime Bartulovićeva druga ljekaruša *»Imme od trava talianski i slovinski i od mnogih naravne kriposti*, Rkp. iz god. 1807. koji je za Drugog svjetskog rata izgorio u Zadru.

[100] *Likarie priprostite*, 23–24.

[101] Od dva brata liječnika Dudana, Antun (1738.–1787.) i Juraj (1747.–1817.), od oca Petra, u pitanju je Antun koji je doktorirao medicinu u Padovi god. 1764. i radio u Splitu kao fizik. Mnogo manje je vjerojatno da je to bio Juraj koji je medicinu doktorirao također u Padovi, ali tek god. 1776., dakle godinu dana nakon što su *Likarie* objavljene. M. D. Grmek obojicu nalazi u »Elenchi di dottorati in filosofia e medicina«. (*Hrvatski biografski leksikon*, sv. 3, Zagreb, 1993., 652; M. D. GRMEK, *Hrvati i Sveučilište u Padovi*«, 368)

[102] U prilog fra Lukina poznavanja ljekovitog bilja G. Bujas je upozorio na raritetnu knjigu u knjižnici samostana u Živogošću talijanskog liječnika i profesora botanike u uglednom rimskom Archiginnasio Castorea DURANTEA (1529.–1590.) *Herbario Nuovo*

Visoko »prosvijećeni« i načitani padovanski medicinar začudo se nigdje nije »okrznuo o Vladmirovićev jezik, posebice s pravopisne strane, gdje se, istinabog, Vladmiroviću ima što spočitnuti. U svom je naime pravopisu na dalmatinskoj štokavštini nedosljedan. Za isto slovo (npr. *k*) rabi u jednoj riječi sad hrvatski sad talijanski grafem: npr. *nikolico, kacobi, kacono, kocoxina* ili *likaria/licaria*. Grafem *x* u pravilu je grafički znak za /ž/, a ne /š/, npr. *laxex*, itd. Tu je i cio niz nedosljednosti druge vrste.

Zluradi Lovrić začudo ni brojne tiskarske pogrješke nije pretvorio u Vladmirovićeve. Izvan okvira s onime što je po našem sudu Lovrić mogao uočiti, dometnimo s naše strane da su marni i pomni Akademijini sabiratelji, uz podršku i nadzor šest urednika i šesnaest obrađivača, uvrstili i Vladmirovićeve *Likarie priprostite* u popis knjiga i rukopisa za izradu Akademijinog *Rječnika*. Tako je za konačnu valorizaciju fra L. Vladmirovića neophodno uputiti na njegovu obilnu navođenost u čak dvadeset i dva sveska Akademijinog *Rječnika hrvatskog ili srpskoga jezika*, od sveukupna dvadeset i tri (izuzev naime sv. XII), ravnopravno ga navodeći s hrvatskim književnicima, povjesničarima, prirodoslovcima, leksikografima i dr. od 16. st. naovamo: J. Baraković, Ardelio della Bella, V. Bogišić, P. Budmani, A. Čubranović, M. Držić, I. Gundulić, J. Habdelić, P. Hektorović, F. Iveković A. Kačić Miošić, A. Kanižlić, F. Kurelac, H. Lucić, F. Lukarević, M. Marulić, V. Mažuranić, Š. Menčetić, J. Mikalja, J. Palmotić, M. Pavlinović, M. Pelegrinović, P. Posilović, D. Ranjina, M. A. Reljković, P. Ritter Vitezović, J. Stulli, B. Šulek, Lj. Farkaš Vukotinović, P. Zoranić, C. Zuzorić i mnogi drugi. Tu su i neka imena s ovih stranica. J. Banovac, P. Bartulović Puović, C. Durante, M. Medić i I. K. Lalangue. U posljednjem, XXIII. svesku *Rječnika* iz god. 1976. na popisu je oko 290 autora s mnogo više njihovih djela, uz povelik broj periodičke građe. Među autorima se nalazi i Juraj/Luka Vladmirović sa svoja dva djela: *Likarie priprostite* i *Slavodobitje karstjansko* (Mleci, 1765.). S popisa sa 179 Vladmirovićevih »likaria« što ih je D. Čučković povadila iz *Likaria priprostitih* i pregledno ih abecednim redom donijela u prvom dijelu svoga rada »O prvoj hrvatskoj tiskanoj ljekaruši« (str. 228–232), najmanje ih je 95 ušlo u sv. I–XI, XIII–XXIII. Akademijinog *Rječnika*, uz napomenu da ih barem 32 nije, a trebalo je ući u navedene sveske *Rječnika*. Za tri »likarie« (mišader, rukula i sapun morski), *Likarie priprostite* su obrađivačima bile

Di Castore Durante Medico, e Cittadino Romano, Con Figure, che rappresentano le vive Piante, che nascono in tutta Europa, e nell' Indie Orientali, e Occidentali, Con Versi Latini, Con Due Tavole Copiosissime, L' una delle Herbe, e l' altra delle Infermità, Venezia, Presso Michele Hertz, 1708., Con Licenza De' Superiori, E privilegio. Na naslovnici stoji napisano: »Ad usum Fris Lucae de familia Vladmirovich – 1748«. U zaostroškoj knjižnici također se čuva jedan primjerak Duranteova djela, G. BUJAS, *Nav. dj.*, 88[b]. Prvo izdanje tog Duranteova djela izišlo je u Rimu god. 1585. i bilo posvećeno kardinalu Girolamu Rusticucciju, prijatelju obitelji Durante.

jedini izvor. Leksičke moguće natuknice »odolin«, »rcobarbara« i »smrikinje« u *Rječniku* ne nalazimo, a u *Likariama priprostitim* se nalaze. M. Medić tvrdi da mu je knjižicu *Likarie priprostite* L. Vladmirovića priskrbio za korištenje akademik Petar Budmani, urednik *Rječnika*, da je prouči.

U pogledu pak vrsnoće priređenosti Vladmirovićeve ljekaruše na razini koja se za takvo štivo traži, D. Čučković upućuje na Ivana Krstitelja Lalanguca, također vrsnog poznavatelja bilja, navlastito ljekovitog.[103] I kod njega su nazivi na dvama jezicima, također sa sinonimima. No, kod Vladmirovića, primjećuje D. Čučković, »nema... nesporazumaka, kakvi se događaju Lalangueu s njegovim fratrom-prevoditeljem...«. Čini se ipak neprimjerenim svako dovođenje, pa i ono iz najvćće razdaljine, u usporedbu jednog pučkog »likara priprostitog« s anatomom, »đak(om) najglasovitijih učitelja bečke visoke škole«, te »asistentom dvorskog liječnika carice Marije Terezije van Swietena«, tj. J. B. Lalangucom, kao što to čini D. Čučković. Logično je što joj se L. Vladmirović »naivno dotmlje kraj Lalangueа«.[104] Načas je ispustila iz vida dvije razine na kojima su stajali Lalangue i Vladmirović. To je metodički pogrješno izvršeno mjerenje.

Ne uočava Lovrić, nadalje, Vladmirovićev zreo pokušaj ustustavljivanja abecednim redom, po bolestima, pribrane građe za jednu pučku farmakopeju, za razliku od drugih ljekaruša u rukopisima, koje su bez ikakva reda, sustava i preglednosti.[105] Ne uočava ni Vladmirovićevo mjesto među piscima ljekaruša s tradicijom još iz srednjovjekovlja prema ustaljenom naslovu *Simplicia medicamina*, pri čemu Vladmirović ispunjava osnovne autorske obveze u priređivanju tog uistinu popularnog štiva: pribrane ljekovite si-

[103] M. D. Grmek prikupio je sve ono najvažnije što se može kazati za tog velikog hrvatskog liječnika belgijskog podrijetla, te ga predstavio stručnoj medicinskoj i kulturnoj hrvatskoj i izvanhrvatskoj javnosti. Navodeći mu inauguralnu disertaciju, *ex professo* ga i predstavlja: Joannis Baptistae Lalangue, Luxemburgensis, antiquissimae et celeberrimae Aurco-Montanae Fundationis alumni, Dissertatio inauguralis anatomica NEUROLOGIAM *sistens quam ... publicae disquisitioni submittit*. Disputabitur in Palatio Universitatis Mense – Die 29. M. DCCLXX. Literis Kirchbergianis. (Kratka anatomija perifernog nervnog sistema). Rođen je 27. travnja 1743. u Mattonu, u belgijskom Luxemburgu. Doktorirao je medicinu u Beču 29. rujna 1770., gdje je i praktičirao. U Hrvatsku dolazi kao osobni liječnik dalm.-hrv.-slav. bana Franje Nadasdyja (1756.–1783.), i to u Varaždin, u tadašnju bansku rezidenciju. Već god. 1772. postaje županijski fizik. U Varaždinu razvija živu liječničku i literarnu djelatnost. Zbog toga je danas na glasu kao začetnik hrvatske stručne medicinske književnosti. Umro je u Varaždinu 20. svibnja 1799. Njegova *Medicina ruralis illiti Vrachtva ladanyska* iz god. 1776. prva je hrvatska tiskana knjiga jednog liječnika. Mirko Dražen GRMEK, »Inauguralne disertacije hrvatskih, srpskih i slovenačkih liječnika«, *Starine*, knj. 43, Zagreb, 1951., 110–111.

[104] »O prvoj hrvatskoj tiskanoj ljekarući« [II], 256.

[105] Je li Z. Devetak odveć strog kada taj Vladmirovićev pokušaj unekoliko degradira tek s početka i s kraja pobrkanim i pogrešno naznačenim abecednim redom popisa oboljenja s receptima za njihovo liječenje? *Likarie priprostite* fra Luke Vladmirovića, 163.

rovine pripravlja za uporabu onako kako ih je dala priroda. S tim u svezi D. Čučković ispravno podsjeća na Vladmirovićev odabrani naslov za svoju ljekarušu, tj. *Likarie priprostite* kao doslovan prijevod lat. *Medicamina simplicia* ili tal. *Medicamenti semplici*, što seže u srednji vijek i proteže se sve do 19. st. U tim jednostavnim ili »priprostitim« ljekovima kriju se »ljekovite sirovine, upotrebljene onako, kako ih priroda daje, za razliku od sastavljenih i prerađenih ljekovitih sredstava tzv. 'composita'«. Ne propušta autorica podsjetiti ni na to da se stari naziv »simplex«, po Alexanderu Tschirchu (1856.–1939.), uglavnom podudara s današnjim nazivom »droga«.[106] Ne uočava Lovrić još mnogo, mnogo toga.

5. Autor *Likaria priprostitih* u europskom malariološkom kontekstu 18. – 20. st.

Hrvatski liječnik (kirurg), arheolog i fizik neretvanskog distrikta Frane Lanza (Split, 1808.–Santa Maria della Rovere kraj Trevisa 1892.) utvrđuje potpunu neproučenost malarije, posebice gledom na njezino postanje i uzroke, a nas navodi na uočavanje važnosti Vladmirovićeve ideje o kojem bi to uzročniku mogla biti riječ.[107] U predočavanju malaričnoga okružja u kojem su zajedno s larvama neretvanskih komaraca dozrijevale i velike ideje malog zaostroškog fratra, ispomoći ćemo se malariološkim rezultatima polučenim prvenstveno u 19. i 20. stoljeću. Zanimljivo će biti kazati u koju je to moguću vrstu komarca »upro prstom« L. Vladmirović kao na uzročnika malarije. Jer, da je fra Luka kao fratar današnje Provincije Presvetog Otkupitelja bio npr. u Karinu, Knimu, Šibeniku, Splitu, Sinju ili gdje drugdje, ubadao bi ga sasvim drugi komarac od ona dva koje su istraživači lokalizirali na području Neretve. Valja ponajprije kazati da je od komaraca anofelina u Dalmaciji najzastupljenija vrsta *Anopheles maculipensis Meig.* Pojavljuje se u većim količinama početkom svibnja, a završnu granicu do-

[106] »O prvoj hrvatskoj tiskanoj ljekaruši« [I], 226. Prva od četiriju ljekaruša o kojima piše M. Medić, nosi naslov »Priproste Liekarie« iz 1765., u rukopisu koji se pod sign. I. a. 93 čuva u Arhivu (a ne Knjižnici) HAZU; M. MEDIĆ, »Četiri ljekaruše« II, *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, knj. 14., Zagreb, 1909., 171 d.

[107] »Appari a mio credere dal sin qui detto, che nessuno siasi bastantemente sin' ora internato ad indagare la vera e primaria genesi delle malattie proprie di Narenta e di tutt' i luoghi paludosi. Molti parlano del morbo naroniano, considerandolo sempre sotto ad una identica forma morbosa, ritenendo che questa consiste sollo nelle febbre intermittenti, così dette autunnali. Ne altrimenti sembra la pensasse il Dott. Pujatti, che fu il solo che su di ciò avesse scritto (*De morbo naroniano*). Così parecchi altri riputatissimi autori nel trattare delle malattie delle paludi, presero a considerare soltanto la così detta febbre di palude, ...«. Francesco LANZA, *Saggio storico-statistico-medico sopra l' antica città di Narona e lo stato presente del suo territorio*, Bologna, Pei tipi di Jacopo Marsigli, 1845., 120.

siže koncem srpnja. Za njim slijede *Anopheles elutus Edw., Anopheles bifurcatus L., Anopheles algeriensis Theob., Anopheles superpictus Grassi* i *Anopheles sinensis Wied.* Od lokalizacija rasprostranjenosti svih navedenih vrsta nas dakako zanima područje donje Neretve, odnosno, vrsta komarca u kojem je L. Vladmirović fiksirao uzročnika neretvanske pošasti koju se sve tamo iz vremena korčulanskog Statuta opisivalo, ali ne i temeljitije proučavalo. Prema stručno provedenim terenskim istraživanjima S. Karamana širom Hrvatske, ali i izvan Hrvatske, *Anopheles maculipensis* i *Anopheles elutus* dvije su vrste anofelina koji pretežno pokrivaju prostor donje Neretve, s tom razlikom što je prvi najbrojniji koncem srpnja, a potonji koncem kolovoza i još kasnije. Jedni bodu obdan, drugi obnoć, ali svi bodu u sumraku.[108] Kao što I. Lovriću nije trebala biti važna prevaga »cokulaških« u odnosu na »morlačke« lijekove (jer nije držao ni do jednih ni do drugih), tako ni nama ovdje nije ni bitno ni važno je li L. Vladmirović govorio A. Fortisu o jednoj ili drugoj vrsti komarca, gledajući s današnjeg stajališta. No, prema S. Karamanu, to bi mogao biti *Anopheles elutus*. Vladmirovićevi podaci su preoskudni da bi mogli u bilo kojoj mjeri utjecati na tijek jedne znanosti još ni u povojima.

Da bi slijed mnogostoljetne, dobrano preko dva tisućljeća stare europske, uvjetno rečeno, malariološke tradicije, što smo ga na ovim stranicama uvodno tek *grosso modo* naznačili, bio potpuno prikazan, prijeko je potrebno osvrnuti se na ime i djelo velikog talijanskog malariologa iz druge polovice 19. st., koji je stavio »točku na i« provedbom u djelo Vladmirovićeve ideje za vožnje u brodici s A. Fortisom; ideje po značenju i dalekosežnosti u revolucionarnim razmjerima za medicinu uopće. Talijanski liječnik i zoolog-entomolog Giovanni Battista Grassi (Rovellesca, 1854. – Rim 1925.) dokazao je god. 1898. (a ne 1899., kao što se često piše) da komarac iz roda *Anopheles* ubodom prenosi malariju s bolesnog na zdravog čovjeka. Studirao je medicinu na Medicinskom fakultetu u Paviji. Sveučilišnu karijeru započeo je kao profesor zoologije, anatomije i komparativne fiziologije na Sveučilištu u Cataniji, gdje ostaje do god. 1895. kada prelazi u Rim, gdje je i umro, a pokopan je u Fiumicinu, na zemlji koju je kao kakvim blagoslovom zalio svojom borbom protiv zarazne malarije. Istraživanje patogeneze jedne od najstarijih, najraširenijih i najtežih endemičnih čovjekovih bolesti, karakterističnih za močvarne predjele i tople krajeve, ima svoju dugu povijest s početkom u antici, kada su Hipokrat i drugi drevni autori zabilježili korelaciju između povratnih groznica i močvarnih područja. To istraživanje ne prestaje ni u novijem vremenu kada je G. M. Lancisi pripisao ubodu

[108] O svemu tome opširnije: Stanko KARAMAN, *Komarci Dalmacije i njihovo suzbijanje*, Split, 1925., 61–82.

komaraca moć prenošenja infekcije, te nastavio radom na tome. S promatranjima se stalo sve do '80-tih godina 19. st. Između god. 1887. i 1891. G. B. Grassi je zajedno s R. Felettijem proveo u Cataniji neka promatranja nad komarcima iz roda *Culex*, ali bez rezultata, tek toliko da odbace hipotezu o prijenosu malarije putem tih kukaca. Potom je u srpnju 1898. proveo sustavno istraživanje da bi izolirao vrstu komarca kao uzročnika širenja ljudske plazmodije. Polazeći od uvjerenja da nije mogao postojati isti prenositelj malarije kod ptica, jer su postojala mjesta na kojima je bila prisutna ljudska malarija, ali ne i ptičja, te mjesta s ptičjom, a ne i s ljudskom malarijom, G. B. Grassi je uočio da se nikad ne bi verificirala ljudska malarija u odsutnosti komaraca, ali bi postojali bezopasni lokaliteti čak i u njihovoj prisutnosti. Išao je dakle za time da opiše prisutne vrste samo u malaričnim zonama da bi potom nastavio s uspoređivanjem. Rasprave E. Ficalbija o ususlavljivanju i biologiji talijanskih vrsta, napose metoda izoliranja sumnjivih vrsta, te njihova uspoređivanja, utrle su G. B. Grassiju put do konačnog rezultata. Rezultirale su na poseban način označene vrste iz roda *Anopheles*, ne bi li se ispostavilo da malarične zone postoje i tamo gdje tih komaraca nije bilo. Specifičnost prijenosa proizlazila je iz specifičnosti parazitizma. Tog se načela G. B. Grassi, kao kompetentan zoolog, strogo pridržavao, da bi dopro donde dokud R. Ross svojim konfuznim empirijskim pokušajima nije uspio stići. Tek u biološkom okružcnju, stvorcnom od točno određenog roda komaraca, malarogene plazmodične vrste mogle su zatvoriti vlastiti vitalni ciklus.

God. 1898. došao je u Rim njemački liječnik i mikrobiolog Robert Koch (1843.–1910.) koji je držao da je sasvim nadomak rješenju, tako da je Grassi požurio zaključiti svoj rad i, nakon što je u rujnu objavio kraće izvješće s prvim rezultatima u kojima su izražene sumnje kod triju vrsta, *Anopheles claviger, Culex penicillarium* i *Culex malariae*, uspostavio je vezu s A. Bignamijem i G. Bastianellijem iz bolnice San Spirito, da bi na pacijentima verificirao koji bi to komarac svojim ubodom mogao izazvati malariju. Povratkom u kolovozu u Rim, R. Koch se otvoreno izjasnio u pogledu roda na kojeg je posumnjao, te je isključio *Anopheles claviger*, jer ga ima u Grünewaldu pokraj Berlina, gdje nikad nisu bili zabilježeni slučajevi malarije. Svojim kategoričkim tvrdnjama R. Koch je uzdrmao opetovano ponavljanu Grassijevu uvjerenost. Međutim, kada se 1. studenoga 1898. prvi put susreo sa slučajem malarične infekcije ubodom *Anophelesa clavigera* na jednom zdravom čovjeku, mjesec dana kasnije, zajedno sa svojim suradnicima, ušao je u trag ciklusa plazmodije u anofela. Sljedećih mjeseci grupa oko G. B. Grassija, uz kliničke, laboratorijske, te veoma precizne i nadzirane pokuse, uspjela je posredstvom komarca *Anopheles* (*claviger i bifurcatus*) prenijeti parazita

i malariju s bolesnog na zdravog čovjeka.[109] Usporedo s tim medicinskim istraživanjem G. B. Grassi je istodobno poduzeo težak rad da bi identificirao sve vrste anofela kod kojih je proučavao morfologiju, ponašanje i ambijentalne uvjete, dopunjujući tako opis ciklusa plazmodije, te lokalizirajući u tijelu komarca *Anopheles* slučaj oplodnje. Grassi je uspješno zaključio svoj dugi put istraživanja: ljudska malarija u Italiji plod je isključivo svih vrsta *Anophelesa* prisutnih na području u lipnju 1899. godine.[110] I na kraju, sa svoje bih strane postavio pitanje i na tom pitanju ostao: Je li zasigurno i mimo medicine kulturni i načitani Giovanni Battista Grassi pročitao Fortisov *Viaggio* (ili još ranije navedeno Pujatijevo djelo) i u njemu razgovor između L. Vladmirovića i A. Fortisa na temu »dalla puntura d' una zanzara«?

Revolucionarna Grassijeva inovacija u malariologiji za ishod je, uza sve ostalo, imala osnutak u Trogiru Instituta za suzbijanje malarije u Dalmaciji, u kojem je prvi put u Dalmaciji organizirana profilaksa te bolesti. Naime, god. 1922. u Trogiru kreće s radom Institut za proučavanje i suzbijanje malarije pod upravom dr. A. Sfarčića. U organizaciji je pomogao prof. Peter Mühlens († 1943.) iz Institut für Tropenmedizin u Hamburgu. Sedam godina kasnije (1929.) trogirski Institut se spaja s bakteriološkom stanicom (dr. Josip Škarić) u Splitu u jedinstvenu ustanovu. Tako nastaje Higijenski zavod (kasniji Zavod za zaštitu zdravlja) u Splitu koji nastavlja polivalentno djelovati, s posebnom brigom za zaštitu zdravlja stanovnika tadašnje Primorske banovine. Institut za proučavanje i suzbijanje malarije (kasniji Odjel za malariju Higijenskog zavoda) stručno se usmjerio protiv malarije u tri pravca: 1. Omogućiti liječenje bolesnika od malarije; 2. Borba protiv anofelizma. Bez anofelesa ne može se prenijeti malarija na zdrave ljude; 3. Zaštita zdravih od infekcije.[111]

Bio je to nama ovdje potreban ekskurs u znanstvenu stvarnost susjedne nam Italije potkraj 19. st., otkud nam se valja vratiti u našu takvu ili sličnu stvarnost sredinom 20. st., da bismo tematski zaokružili ili uokvirili daleke odjeke jedne velike ideje koja se začela u glavi jednog lucidnog zaostroškog fratra iz druge polovice 18. st. U tu svrhu dijelom ćemo se ispomoći istraživačkim rezultatima Rafa Ferrija (1899.–1969.) sredinom 20. st. Ferrijev prilog o L. Vladmiroviću tim je značajniji što je to prilog iz pera jednog no-

[109] G. B. Grassi objavio je svoje rezultate u radovima »La malaria propagata per mezzo di peculiari insetti«, u *Rendiconto della Accademia dei Lincei*, s. 5, VII [1898.], pp. 234–240; »Coltivazione delle semilune malariche dell' uomo in Anopheles claviger Fabr.«, *Ibidem*, 313 sl., u suradnji s A. Bignamijem i G. Bastianellijem.

[110] M. Alippi CAPELLETTI, »Grassi, Giovanni Battista«, *Dizionario biografico degli Italiani*, 58., 630–640.

[111] Miljenko SUIĆ, »Antimalarična kampanja i eradikacija malarije«, u *60 godina Zavoda za zaštitu zdravlja Split*, prir. dr. sc. Silvije Ćurin i suradnici, Split ,1982., 84.

vijeg hrvatskog znanstvenika, fiziologa i epidemiologa, koji je u stanovitoj mjeri proširio istraživačke vidike svakomu onome tko je nakan odrediti L. Vladmiroviću mjesto koje mu pripada u povijesti medicine i izvan granica Hrvatske. Ne može se kod R. Ferrija govoriti o znanstveno strožem pristupu, te isto takvim spoznajama, kao što je to zamjetno, primjerice, kod D. Čučković. K tome i Ferrijev rad je takvog karaktera da se nije mogao obuhvatnije fokusirati na L. Vladmirovića i njegova komarca. I bez dubljeg promišljanja i izraženijeg stava prema Fortisovoj negativnoj recepciji jednog budućeg *novuma* u europskoj medicini, anticipiranog u naoko sasvim običnoj priči jednog »malog« franjevca, R. Ferri je u stanovitoj mjeri također pridonio uključivanju L. Vladmirovića u europski farmakološki kontekst 19. i 20. st. Svoje izlaganje o malariji kao jednome od glavnih medicinskih problema u Dalmaciji od 6. do 19. st. R. Ferri ne započima tek onako nasumce spomenom grada Korčule i G. A. Pujatija. Valja imati na pameti da se grad Korčula od svih starijih dalmatinskih gradova najbliže nalazio ušću Neretve. Upravo taj grad u 97. reformaciji svoga municipalnog Statuta iz 13. st. donosi (pra)oblik zaštite pučanstva od malarične pošasti, odnosno zabrane odlaženja na rijeke u kojima vladaju malarične boleštine: »Također je u istom (Velikom) Vijeću zaključeno da se ni jedan stanovnik Korčule ne usudi ili drzne ući u koju okuženu rijeku od sredine mjeseca svibnja do sredine mjeseca rujna, kao što su Neretva, Bojana, Drač i (u području) počevši od Ulcinja do Valone, (pod prijetnjom) kazne gubitka sve svoje imovine koja neka pripadne komuni«.[112] Navedeno vrijeme zabrane godišnje je doba redovitog haranja malarije. Premda je pravi uzročnik malarije utvrđen tek više stoljeća kasnije, poduzete profilaktičke mjere u Korčulanskom statutu ispostavile su se sasma opravdanima i korisnima, jer su bile predviđene u vrijeme ležênja anofelâ. Uputno je bilo sve ovo sažeto navesti kako bi se sav značaj Vladmirovićeve pionirske uloge u otkrivanju i kasnijoj znanstvenoj potvrdi pravog uzročnika malarije sagledao u jednom višestoljetnom povijesno-medicinskom okviru. Enciklopedijski, posebice prirodoznanstveno obrazovani A. Fortis nije ni slutio da je u samom fokusu tog okvira mjesto

[112] »Item in eodem consilio captum fuit, quod aliquis Curzulanus habitator Curzulae non audeat vel praesumat a medio mense Maij, vsque ad medium mensem Septembris, intrare aliquod flumen morbosum sicuti est Narenta, Boiana, Durachium et incipiendo a Dulcigno, vsque ad Vallonam poena perdendi omnia sua bona, quae deueniant in Commune«. *Korčulanski statut/Statut grada i otoka Korčule 1214.–1265.*, (prev. Antun Cvitanić, Split, 1995., 212, 437) U Pujatijevu navodu dotične reformacije nalazimo još četiri nipošto nevažne završne riječi: »... et hoc duret in perpetuum«. *Nav. dj.*, 9 Pujati inače prethodno uvodi svoga čitatelja u sami statutarni tekst reformacije: »Porro constat ex Municipali Nigro Corcyraensium lege, loca haec male audisse, Coelique gravitate laborasse ante dicta tempora. Lex haec siquidem, seu, ut vocant, Pars Statutaria, lata videtur MCCCCVII, indict. XV, die xxii Januarij. Sic autem se habet. Item in eodem Consilio...«. *Isto.*

njegovu pratitelju i sugovorniku u brodici po Neretvi fra L. Vladmiroviću. Fortisovo kratko izvješće o susretu s L. Vladmirovićem bio je stoga R. Feriju nezaobilazan *topos* u *Putu po Dalmaciji*. Nas ovdje stoga živo zanima, više negoli stupanj žestine Fortisova opiranja na tvrdnju o ulozi komarca u malaričnom oboljenju, je li i koliko je Vladmirović bio u pravu.

Ferri polazi s mjesta gdje Fortis govori o obrani Neretljana tako što spavaju u posebnim šatorima da bi se obranili od komarčevih uboda. Neke Ferrijeve nepreciznosti upućuju na to da nije pred sobom imao Fortisov *Viaggio* iz god. 1774., jer netočno navodi stranice opisa Fortisova druženja s L. Vladmirovićem. Želimo li biti vjerni Fortisovu tekstu, Fortisova (pr)ocjena Vladmirovićeva razbora odnosi se na Vladmirovića kao čovjeka (*uomo*), a ne svećenika (»un Ecclesiastico«), jer Fortisova sintagma glasi »uomo d'ingegno acuto« (a ne »di ingenio acuto«), ipak je ublažujući onim prilogom »anzicchè no«, što sve skupa R. Ferri dosta slobodno prevodi »domišljati svećenik«. Nadalje, neprecizno prenosi Fortisovu invektivu upućenu L. Vladmiroviću na 150. str.: »il quale mi raccontò le più matte folle (umjesto delle più matte folle«). Ferri je vjerojatno iz nekog Fortisova pisma (J. Bajamontiju?) prenio da je L. Vladmirović pratio Fortisa od Zaostroga do Opuzena god. 1772. Fortisovo prešućivanje imena L. Vladmirovića (umjesto toga: »Un Ecclesiastico«, »uomo d'ingegno acuto anzicchè no«, »un Frate«) R. Ferri pripisuje osobnom sukobu »između veleučenog opata i mnogopoštovanog fratra«.[113] Pozornost mu u razgovoru između Fortisa i Vladmirovića prvenstveno pobuđuje to da malariju, po riječima Vladmirovića, uzrokuje svojim ubodom komarac, u što se onodobno nije vjerovalo, a ne slab, nezdrav zrak (tal. *mala-aria*) što dolazi iz baruština i močvara. Za R. Ferrija, fra L. Vladmirović je prvi u povijesti medicine upozorio na ulogu komarca u prijenosu malarije. Uza sve to, ne stoji kada se uzročno-posljedični uvid »likara priprostitog« fra L. Vladmirovića napadno predimenzionira: »... on je do nje (tj. ideje da komarac ubodom prenosi malariju – primj. K. Č.) došao tada superiornom eksperimentalnom metodom opažanja«.[114] No, Vladmirović je završio filozofsko-teološki studij, te mu zaključivanje nije moglo biti na sasma inferiornom stupnju. Isto tako je sigurno da je motrio i povezivao, uočavao i zaključivao. No, Vladmirovićev uvid bio je za Ferrija

[113] Rafo FERRI, »Glavni medicinski problemi Dalmacije od VI. do XIX. stoljeća«, *Liječnički vjesnik*, 79., Zagreb, 1957., br. 9–10, 465–466. G. Bujas se dopisivao sa »splitskim primarijusom« dr. R. Ferrijem koji mu je u pismu od 20. listopada 1962. iznio »jedan novi razlog zbog čega je Fortis na onako ružan način napao Vladmirovića; on pretpostavlja da je to bilo u najmanju ruku pod utjecajem Julija Bajamontija«. G. BUJAS, *Nav. dj.*, 88[b]. Na temelju Bujasove recepcije i Ferrijeve formulacije svoga mišljenja to je ipak jedna još neispitana i stoga labava pretpostavka.

[114] A. RIBIČIĆ, *Nav. dj.*, 95.

sasvim nova i originalna ideja koja će tek nakon 125 godina biti znanstveno dokazana.[115]

Ferri se potom prenosi na stranice Vladmirovićevih *Likarija priprostitih*, gdje nas na strani 10 upućuje na turcizam »dalak« u značenju tvrdine na slezeni (*splenis induratio, morbus lienis*), za koju Vladmirović propisuje lijek: »Vari, ma ne povele kore od Jasena ù veçer i metni navedru noć, pak ù jutru popij, i toh za dvadeset dana, bicchieti boglie«.[116] Ferriju je poznato da je sredinom 19. stoljeća jedna inozemna tvornica u suradnji s našim stručnjacima vršila znanstvena istraživanja o djelovanju jasenove kore na malariju. Davno prije, ali i mnogo godina kasnije no što je fra L. Vladmirović u svom pučkom liječenju »dalka« podao veliku važnost kori od jasena, kora tog bogodanog drveta dobra i zdravlja bila je na radnom stolu čuvarâ narodnog zdravlja. Pedanije Dioskorid (Pedanius Dioskorides, 1. st.) grčki je liječnik rodom iz Anazardba u Kilikiji. Povjesničari su ušli u trag Dioskoridovu protuotrovu kod zmijskog ujeda, spravljenog na bazi kore od jasena.[117] Talijanski renesansni liječnik Pierandrea Mattioli (1500.–1577.) u svojim poznatim komentarima *Pedanii Dioscoridis de materia medica libri sex interprete Petro Andrea Matthioli cum ejusdem commentariis* (Venetiis 1544.) donosi uzgred o jasenu sljedeće: »Ako se kora kuha i pije nekoliko dana, smanjuje se slezena«. Drugi talijanski liječnik, Bernardino Christini u djelu *Materia Medicinale* s polovice 17. st. napominje da je jasenova kora dobar lijek protiv povećane slezene uslijed malarije. U Enciklopediji Vallardi stoji zabilježeno da se korom od jasena uspješno zamijenilo liječe-

[115] R. Ferri je za fra G. Bujasa bio autoritet pred kojim se suzdržavao od iznošenja vlastitog mišljenja i u tom smislu stav mu je s punim oslonom na R. Ferrija. »Koliko je u knjižici *Likarije priprostite* pravog liječničkog znanja, koliko nadriljekarstva, navodim mišljenje medicinskog stručnjaka pisca Rafe Ferrija, splitskog primarijusa. Raspravljajući o 'Glavnim medicinskim problemima Dalmacije od VI do XIX stoljeća' ... Ferri je istakao Vladmirovićevo prvenstvo u povijesti medicine o naučavanju da je komarčev ubod uzročnik širenja malarije«. G. BUJAS, *Nav. dj.*, 88[b].

[116] To je u *Likarijama priprostitim* tek jedan (20. po redu) od pet drugih Vladmirovićevih recepata (17., 18., 19., 21. i 25. po redu) kao »Dalaku likaria« koji se u literaturi najviše spominje, te *in extenso* glasi: »Dalaku likaria, vari ma ne povele kore od Jasena ù veçer, i metni navedru noch pak ù jutru popij, i toh za dvadeset dana bicchieti boglie. Istomu privij kore od oraha pò dalaku nikoliko puta, posli toga uzmi setogh date promuti«. *Likarie priprostite*, 10–11. Uvrstit će nešto kasnije Vladmirović u svoju bogatu recepturu još jedan podugačko opisan pripravak na bazi jasenove kore. Tko ga bude pio, ne će ga – uvjerava Vladmirović – »boliti Lumbi, nimuçiti Fiati«. Nadalje, »necchieti tecchi karv' na nos«. Najzad, »Accolitie flussion u oku, u obrazu, i oko zuba darxi megiù zubi jassenova darveta obilivsci gorgniu koru, svachieti iztecchi voda nadvor«. *Likarie priprostite*, 19–20.

[117] Usp. svojevrstan antagonizam između zmije i jasena, što ga je B. Šulek prenio iz djela Petra Bartulovića Puovića (*Imme od trava tulianski i slovinski*, 1807): »Zmija nesmi plandovati pod jasenom«. Bogoslav ŠULEK, *Jugoslavenski imenik bilja*, Zagreb, 1879., 124–125.

nje kininovom korom te je od nesumnjive koristi protiv malaričnе groznice i kahcksije. B. Šulek u svom *Jugoslavenskom imeniku bilja* navodi iz Miličevića: »Od dalka kuvaju neku koru jasenovu u vodi i ovu za 40 dana na štescrce piju«.[118]

Prenesimo se na tlo Hrvatske otprilike desetak godina prije Drugog svjetskog rata, kada tu magičnu koru iskuhava i iskušava kotarski liječnik u Biogradu dr. Ivan Franić i tim vodenim ekstraktom liječi kronične malaričare s povećanom slezenom i plazmodijama u krvi. Već u prvim danima medikacije Franić bilježi postupno nestajanje iz periferne krvi plazmodije malarije tercijane i kvartane u svim oblicima. Za nas je ovdje zanimljivo navesti Franićevo liječenje oboljele 12-godišnje djevojčice iz općine Kuna na Pelješcu, koja je, kako je Franić amnestički doznao, bila neko vrijeme kod bake u selu Baćini, nedaleko od ušća Neretve. Među svim ostalim neprijevarnim simptomima Franić zapaža oteknuće i uvećanje slezene za tri prsta ispod rebrenog luka. Dijagnoza: *Malaria tropica*. Uzimanjem jasenova ekstrakta tijekom 20 dana, slezena se smanjivala do prirodne veličine. Franić se pita: – Što ima u kori i što je u njoj tako djelatno? – Na kraju se vraća P. A. Mattioliju: Mattioli je već početkom 16. st. znao, a valjda i mnogi prije njega, da se jasenovom korom može smanjiti povećana slezena, a otad su prošla četiri stoljeća, a da to dobro svojstvo nitko nije pobliže proučio i zabilježio. Svaki se liječnik, završava Franić, koji ima posla s bolesnicima od malarije, može vrlo brzo uvjeriti, da je P. A. Mattioli kazao jednu veliku istinu. Potvorno bi s naše strane bilo pretpostaviti da su P. A. Mattioli i njegovo liječenje bili poznati I. Lovriću, te da zbog toga ne spominje Vladmirovićev uvarak. No, nije potvorno s naše strane ustvrditi da je na Lovrićeve žalce potrebno uzvratiti nekim Dioskoridovim protuotrovom i tako »pisca svoga, koliko se igda može, obraniti od svake sumnje«. I. Franić se nešto kasnije osvrće na izvještaj svoga kolege dr. B. Vyroubala o djelovanju jasena protiv malarije, nadovezujući se nekim svojim daljnjim opažanjima. Naime, svoj pripravak od jasenove kore ponudio je I. Franić na prokušavanje sjeseni god. 1934. ravnatelju banovinske bolnice u Zemuniku dr. B. Vyroubalu koji je uspio smanjiti slezene čak 35-orici kroničnih malaričara. Franić ustraje u svom uvjerenju »da lijeku od jasenove kore treba dati važnosti i nadalje pokušati liječenje njime, a eventualno i u kombinaciji sa kojim drugim antimalaričnim sredstvom«.[119] Što je to kod bijelog (*Fraxinus excelsior L.*), a ne crnog (*Fraxinus ornus L.*) jasena privuklo još antičke poznavatelje ljeko-

[118] Ivan FRANIĆ, »Nova metoda liječenja malarije«, *Liječnički vjesnik*, 57., Zagreb, 1935., br. 5, 201.

[119] I. FRANIĆ, »Nova metoda liječenja malarije, 201–203; *Isti*, »Izvještaj dr. B. Vyroubala o djelovanju jasena protiv malarije i dalja moja opažanja«, *Liječnički vjesnik*, 58., Zagreb, 1936., br. 1, 30–31.

vitog raslinja i koji su osnovni farmaceutsko-botanički sastojci tog listopadnog stabla iz porodice maslina (*Oleaceae*), s rastom u visinu i do 40 metara, s perastim i drugim listovima? Što se lišća tiče, u povijesti je zabilježena uporaba u svrhu izazivanja mokrenja i pospješivanja stolice. Lišće je, nadalje, kao i kora, gorkog i ljutog okusa, stežući usta pri uzimanju. Sastojci lišća su inozit, manit, kvercititrin, dekstrin, jabučna kiselina, treslovina i eterično ulje. Kora se pokazala također ljekovitom i u tu svrhu sabirala se u proljeće, i to s mladih grana. *Cortex Fraxini*, kora bijelog jasena upotrebljavala se umjesto kore kinikovca. Jasenova kora prvenstveno je namijenjena za liječenje oboljelih od povratne groznice, raznih krvarenja, skrofula i sifilisa. Kora sadrži fraksin, treslovinu, fraksinin itd. Cvijet jasena u većini slučajeva čisti i liječi ujed otrovnih zmija.[120] Sjeme tjera vodu i pospješuje stolicu.[121]

Stručnom obradom Vladmirovićevih *Likarija priprostitih* iz pera farmaceutkinje i farmakološke istraživačice Dane Čučković (1892.–1978.) koja je imala što kazati u prilog i obranu fra L. Vladmirovića, uviđamo da je Vladmirović ono od Fortisa spočitnuto mu upitno nezauzimanje oko liječenja neretvanskog pučanstva nadoknadio na drugoj razini i daleko dugoročnije, tako što mi danas na Vladmirovićevu ljekarušu gledamo kao na povijesno-medicinski dokument iz kojeg razabiremo stanje naše pučke medicine krajem 18. stoljeća, kao i udio što su ga franjevci imali u pučkom liječenju. K tome, sasvim je uočljivo da znanstvenica D. Čučković podiže Vladmirovićevu ljekarušu na višu razinu, na razinu povijesno-medicinskog dokumenta, znanstveno uporabivog, te istraživački primjenjivog, dokumenta najzad kao čvrste i pouzdane spone između jedne pučko-medicinske ljekarušc i znanosti.

U svezi s potonjim čini mi se neprecizno definiranom jedna novija eliminacija L. Vladmirovića iz znanosti. Povjesničar s čvrstim uporištima u povijesnim vrelima, kakav je J. A. Soldo, ne nalazi naime za L. Vladmirovića nikakva mjesta u znanosti, na taj način ga znanstveno obespravljujući, što međutim u potpunosti ne proizlazi iz stavova zauzetih, potvrđenih i dokumentiranih u ovom radu. Zbog toga mi se čini da je uvaženi franjevački povjesničar želio tu eliminaciju nadomjestiti svojim prosudbenim destilatom o L. Vladmiroviću u tri riječi: »Sposoban i okretan franjevac«.[122] Stoji isto tako da je L. Vladmirović bio, primjerice, čovjek velike energije, nemirne naravi i širokih znanstvenih interesa, s idejama često ispred svoga

[120] Usp. bilj. 117.

[121] Prema farmaceutskom botaničaru Franu Kušanu (1902.–1972.), *Ljekovito i drugo korisno bilje*, Zagreb, 1956., 412–413.

[122] »Luka Vladmirović i njegov krug«, 190. 213.

vremena.[123] Te su prosudbe sasvim pogođene, prihvatljive i održive. Problem je samo u širini njegovih znanstvenih interesa, jer je tu širinu kod L. Vladmirovića teško ugrozio izostanak svake historiografske uzapćenosti, studioznosti i znanstvene istinoljubivosti koje jamče istinsko nadživljavanje autora u svojim djelima. Točno je da L. Vladmirović nije znanstvenik u užem smislu, a koliko je i je li uopće i u širem, ostavimo to pitanje ovdje otvorenim. No, u povijesti znanosti nepregledno je i neprebrojivo mnogo onih koji su u tu povijest ušli zaista na mala vrata, tek kojim snažnim poticajem, doumom, idejom, rješenjem, odgonetkom i tome sl. Toliko je toga stoljećima »bubrilo« u glavama danas neznanih, jedva znanih, nezabilježenih ili zaboravom »zatravljenih«! Odlomci, posebice neki, u ovom radu bit će pokušaji da se odgovori na pitanje je li takav »izgon« utemeljen, a zasnovanost toga odgovora poglavita je svrha ovog rada.

I u svezi s navedenim Lovrićevim jetkim ironiziranjem jedne dobre namjere da se pučkim načinom doskoči nesretnicima oboljelima od teških spolnih oboljenja, Đ. Čučković ustanovljuje da se u znanosti nipošto ne može odbaciti Vladmirovićev pripravak protiv »france« (Morbus gallicus), jer da se može dovesti u svezu sa svojedobno vrlo priznatim uvarkom J. F. Zittmanna, s kojim je kao s neznatno preinačenim antisifilitikumom taj njemački prirodoznanstvenik i alkemičar u prvoj polovici 18. st. ušao u mnoge farmakopeje 19. stoljeća, pa i u drugo izdanje *Hrvatskog ljekopisa* iz 1901. godine.[124] U Vladmirovićevu antisifilitičnom uvarku na prvo mjesto dolazi skuhani korijen od tetivike. Ulogu sarsaparile, domeće Đ. Čučković, preuzela je kod Vladmirovića domaća tetivika, ta trajna mediteranska zimzelena povijuša s bodljikavom stabljikom i ograncima. Posebnu nam pozornost pritom privlači autoričino povezivanje pridavanja važnosti tetivici (*Smilax*

[123] Pavle KNEZOVIĆ, »Vladmirovićev književni rad na latinskom jeziku«, *Živa antika*, 34., Skopje, 1984., 147.

[124] Liječnik Johann Friedrich Zittmann (1671.–1757.) vrlo vjerojatno je saskog podrijetla. Nakon studija medicine ubrzo dospijeva na dvor poljskog kralja u svojstvu dvorskog savjetnika i osobnog liječnika u češkim Bade Teplitz, današnjim Teplicama kod grada Usti nad Labe. Životno mu je djelo *Medicina forensis, hoc est Responsa facultatis medicinae Lipsiensis ad quaestiones et casus medicinales ab anno MDCL usque MDCC in usum communem evulgata*, Lipsiae, 1706. Za podlogu je imao djelo što ga je našao u ostavštini lajpciškog profesora Christiana Johanna Sängca *Praktische Anmerkungen von dem Teplitzer Bade, dem böhmischen Bitter- und Biliner Wasser...* (objavljeno u Dresdenu god. 1743.; 1752,[2]; 1756.[3]). U stručnim je krugovima uspomena na nj ostala prema uvarku nazvanom prema njemu *Decoctum Zittmanni*, koji je međutim već dugo vremena prije J. F. Zittmanna bio u primjeni. *Decoctum Zittmanni* daje se u jačoj ili slabijoj dozi, a propisivali su ga većinom liječnici Praške škole. *Radix sarsaparilla* i *calomel* glavni su sastojci Zittmanova uvarka. Constant von WURZBACH, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, Sechzigster Theil, Wien, 1891., 187–188.

aspera L) kod Vladmirovića s jedne, te Visianijeva znanstvenog stava o samo nešto slabijem djelovanju tetivike negoli sarsaparile s druge strane.[125]

Sa svim time u svezi iznimno posebnu pozornost privlači nam involviranje, makar i na mala vrata, fra Luke Vladmirovića, posredstvom D. Čučković, u europski znanstveni farmakološki kontekst 19. st.: dovođenje u izravnu svezu s Johannom Friedrichom Zittmannom, Robertom Visianijem, te kasnije i s Ivanom Krstiteljem Lalangueom, ali neizravno i s drugima.

Slaba ili nikakva upoznatost šire javnosti s ljekarušom L. Vladmirovića *Likarie priprostite* bio je povod D. Čučković da tu javnost upozna s »prvom hrvatskom tiskanom ljekarušom«. Potrebno je pripomenuti da vrlo dobar rad D. Čučković, k tome pisan s navedenom pohvalnom motivacijom, nije nimalo izgubio od svoga značenja time što autorica u samom naslovu griješi, pogrješno pripisujući Vladmiroviću prvenstvo u tiskanju. U tom svom isticanju prvenstva Vladmirovićevih *Likaria priprostitih* kao prve hrvatske tiskane ljekaruše D. Čučković polazi od Vladmirovićeva stava u [Predgovoru] »Drago znanomu sctiozu« (»... nebuduchij nigda niko sctampa dosada«), »o čemu i nema krivo, ako ovamo ne brojimo Pavićev prijevod Salernitanskih pravila«.[126] D. Čučković je dobro znala za ljekarušu iz god. 1772. Te godine izdana je naime u Zagrebu knjižica *Betegujuche sivine vrachitel*, koju je objavila i u predgovoru svojim inicijalima potpisala Josipa grofica Oršić, rođ. grofica Zichy. No, za D. Čučković, knjižica nije izvorna, što bi značilo da je, ako ne pravi plagijat, a onda barem kompilacija, jer je »iz vsakojacheh knig z velikum marlivostjum zebrana i na horvacki jezik obrnjena«. Za tvrdnju povjesničara i etnografa J. Barlèa da je knjigu napisao J. B. Lalangue, autorica nigdje ne nalazi potvrdu, te tako ni na 279. stranici u *Jihoslované* iz god. 1864., što J. Barlè navodi u svojoj knjižici *O zdravstvu staroga Zagreba* iz 1902. (str. 61).[127] Što se tiče ljekaruše J. Oršić, valja razlučiti pitanje (ne)izvornosti od činjenice kronološkog prvenstva u tiskanju, tj. tri godine ranijeg tiskanja ljekaruše grofice J. Oršić. K tome, J. Oršić nije objavila tuđu ljekarušu pod svojim imenom, nego je građu za

[125] »O prvoj hrvatskoj tiskanoj ljekaruši« [II], 257. Svoj znanstveni stav D. Čučković potkrepljuje odgovarajućim navodom iz djela Roberta Visianija (1800.–1878.) *Flora Dalmatica*, što ćemo ga ovdje prenijeti iz Visianijeva djela nešto malo potpunije i točnije, te s točnim mjestom u djelu: »*Usus.* : -Radix (sc. Smilacis asperae) ex aqua decocta leviter diaphoretica ac diuretica est, et in morbis cutaneis, venereis ac rheumaticis utiliter propinatur loco *Sm. Sarsaparillae*, cui parum cedit. – *Obs.* Datur forma macrior, foliis duplo angustioribus maculatis, quae olim mihi S. aspera ß maculata Stirp. dalm. l. c.«. (*Flora Dalmatica* sive enumeratio stirpium vascularium quas hactenus in Dalmatia lectas et sibi observatas descripsit, digessit rariorumque iconibus illustravit Robertus de Visiani, vol. I, Lipsiae, Apud Friedericum Hofmeister, 1842., 162.

[126] »O prvoj hrvatskoj tiskanoj ljekaruši« [I], 225.

[127] »O prvoj hrvatskoj tiskanoj ljekaruši« [I], 226[b].

objavljenu ljekarušu prikupila (»zebrala«) »iz vsakojacheh knig s velikum marlivostjum«, kao što je, uostalom, slično postupio i L. Vladmirović (usp. u naslovu: *Likarie priprostite*... Skupliene i dane...). Stoga, D. Čučković nešto dalje već prihvatljivije piše: »Daleko bolje uspjela je još prije Vladmirovića *u svome* (istakao K. Č.) 'Vračitelu J. grf. Oršić, ...«.[128]

Prema farmaceutu i analitičkom kemičaru V. Grdiniću (1939.), Vladmirovićeva ljekaruša također nije prva tiskana ljekaruša u Hrvatskoj, jer joj prethode čak dvije: *Hisna knisicza* (Zagreb 1756.; 1783.[2] i 1797.[3]) i Josipe grofice Oršić, *Betegujeche sivine vrachitel* (sa sinonimnim nazivom »Oršićkina ljekaruša«). Izvor mu je J. Romano koji je tako, nakon puna tri desetljeća, oborio mišljenje D. Čučković iz god. 1942. da je Vladmirovićeva ljekaruša »prva hrvatska tiskana ljekaruša«.[129] Vladmirovićeva ljekaruša za V. Grdinića je »humana i veterinarska«, a k tome i zanimljivija od prethodećih. Takvu recepciju Vladmirovićeve ljekaruše V. Grdinić zasniva jednostavno na tome što »glavnina recepata odnosi se na liječenje ljudi, a tek mali broj odnosi se na veterinarsku uporabu«. Ni V. Grdinić nije izbjegao zamku pisanja fra Lukinog prezimena Vladimirović. Najzad, »pojava Vladimirovićeve ljekaruše – stav je V. Grdinića – predstavlja poseban događaj za hrvatsku narodnu medicinu«, navodeći pritom netočan razlog tome što »je tiskana u nekoliko izdanja i tako bila dostupna puku, ali i piscima kasnijih ljekaruša«.[130] U kontekstu potonjeg razglabanja, Vladmirovićeva najava mogućeg drugog izdanja svojih *Likaria priprostitih*[131] neke je zavela da pišu čak o »nekoliko izdanja«. Stupanj pridavanja značenja, odnosno, vrednovanja Vladmirovićeve ljekaruše jasno je iščitljiv kod D. Čučković: »Velika je šteta, da do ovoga drugog Vladmirovićevog izdanja nije došlo, ...«.[132] Rječito u prilog tome da Vladmirovićeva ljekaruša nije u južnohrvatskom puku prošla bez odjeka, govori jedan podatak. Sudeći naime samo na osnovi jednog primjera, može se zaključiti da je Vladmirovićeva ljekaruša prepisivana i korištena. Z. Đevetak našao je god. 1946. kod jedne obitelji na otoku Prviću kod Šibenika jedan djelomičan, loše napravljen prijepis. *Likarie priprostite*, naglašava autor, odigrale su u svoje vrijeme pozitivnu

[128] *Isto*, 228[b].

[129] Jaša ROMANO, *Jugoslavenska bibliografija lekaruša i narodnih medicinskih rukopisa*, Beograd, 1973., 122 (br. 156), 161 (br. 209) i 166 (br. 215).

[130] Vladimir GRDINIĆ, *Ilustrirana povijest hrvatskoga ljekarništva* (Ljekarništvo na tlu Hrvatske: Dokazi), Zagreb, HFD–NZMH, 1997., 265 (106. Prve hrvatske tiskane ljekaruše).

[131] »Ako ove prodademo kgnixice barzo setose uzdamo nebuduchij nigda niko setampa dosada. Prisctampachiemoj drughi put, i ugnima urizati trave, kacono u kgnigam Talianskim«. *Nav. dj.*, 4.

[132] *Isto*, 227.

ulogu, jer je tada bilo malo liječnika, a i ti malobrojni teško dostupni siromašnom dalmatinskom puku.[133]

* * *

Uza sav enciklopedizam prvog, te medicinsko znanje i literarizam drugog napadača, čini se sasma razvidnim da ni jedan ni drugi nisu bili spremni održivije prosuditi veliku anticipaciju s komarcem malaričarem i prvu hrvatsku ljekarušu. Upitnom mi se čini prosudba Z. Devetka o Vladmirovićevoj nemoći oprijeti se autoritetima kao što su A. Fortis, I. Lovrić i J. Bajamonti. S današnjeg stajališta gledano, napadi spomenute trojice na stavove i ideje L. Vladmirovića, najprije u razgovoru s Fortisom, a kasnije na *Likarie priprostite*, snažno su se odbili o njihovu istinitost kao što su podjednako snažno bili upravljeni u svoju metu. Smatrati te napade tim jačima i učinkovitijima što su dolazili i od njegove subraće, znači unizivati superiornost napadačke trojice, na kojoj (superiornosti) Z. Devetak inzistira. Osobno bih tu superiornost pripisao fra L. Vladmiroviću pred čijim su komarcem i jasenovim uvarkom dva medicinara i jedan prirodoznanstvenik ostali u biti nijemi, a kao što je s ovih stranica razvidno, može se u europskoj medicini govoriti o terapeutskoj tradiciji ekstraktom od jasenove kore. Vladmirovićeva komarca u ovom je kontekstu suvišno i isticati.

Labavima me se doimaju i Devetkovi razlozi zbog kojih su *Likarie priprostite* danas prava rijetkost na policama čak i samostanskih knjižnica.[134] Sraz jednog uočljivo prosvjetiteljski zadojenog mladog i obrazovanog čovjeka, padovanskog studenta medicine s jednim fratrom pučaninom nije trebao, ali je završio onako kako je završio. Fra L. Vladmirović nije uzvratio I. Lovriću. Ali, u prilog zaostroškom fratru radilo je vrijeme, taj pravedni svjedok i sudac koji kao ni Bog ne plaća subotom. No, ne ostaje ni dužan. Bog i vrijeme iznijeli su P. A. Mattiolija, G. M. Lancisija, Bernardina Christinija, G. A. Pujatija, F. Zittmanna, G. B. Grassija, da spomenemo samo neke, koji su, gledajući s današnjeg stajališta, u samom fokusu jedne vizije koja je bila nešto jasnije začeta u jednoj redovničkoj sobici franjevačkog samostana u Zaostrogu, u glavi fra L. Vladmirovića. Lovriću pak nad nepročitanim, a recenziranim Vladmirovićevim *Likariama priprostitim* nije preostalo drugo doli na dvije strane svoje ne baš točno izbaždarene tezulje odijeliti lijekove fratara cokulaša od lijekova Morlaka, te čak i mješovitih morlačko-cokulaških lijekova. Stoga, iščitati u tolikim Lovrićevim

[133] »O prvoj hrvatskoj tiskanoj ljekaruši«, [I] 164, 165.

[134] *Isto*, 163.

nesmiljeno invektivnim pohodima na franjevce, a u našem slučaju posebice na fra L. Vladmirovića, tek »prosvijećenu nesklonost prema franjevcima«, umjesto Lovrićev krajnje obezvrjeđujući stav prema fra L. Vladmiroviću i svekolikoj njegov subraći, Kombolova je eufemistička redukcija, kakva je u povijesno-književnim prikazima nerijetko spasonosni obradbeni prečac pred razumljivim izazovom nikad dovoljnog amplificiranja.[135]

U L. Vladmiroviću, takoreći, naprosto je ključala ljubav prema domicilu, točnije, Poneretavlju, ali i jednako prema rodu Vladmirovića. U tome prvenstveno valja tražiti razloge izostalog, a potrebnog samonadziranja u radu. Da bi naime na stranicama svoga štiva ispisao i donio ono što je u nutrini žudno želio i htio, morao je izvrtati, podešavati, natezati, pa i izmišljati. Pravi znanstvenik uzapćuje subjektivitet, podlažući ga objektivitetu, a činjenice istini. No, fra L. Vladmirović u tome nije uspio. Jer, nerijetko mu je Platon (čit. Vladmirovići i Neretva) bio draži od istine. Međutim, bilo kako bilo, osobno sam za amplifikaciju onog involviranja L. Vladmirovića u europski malariološki i farmakološki kontekst čak triju stoljeća. Naime, u svakoj hrvatskoj raspravi u kojoj se budu prorađivali znanstveni rezultati P. A. Mattiolija, G. A. Pujatija, B. Christinija, ali zasigurno ne samo njih, ima razloga i prostora uključiti i Vladmirovićevo ukazivanje na(neretvanskog) komarca kao uzročnika (neretvanske i svake druge) malarije, odnosno Vladmirovićevo spravljanje uvarka od jasenove kore.

S današnje razdaljine prosuđujući, »u savezu« ili »izvan saveza« s franjevcima, i nadalje će se »potezati konop« do konačnog razbistrenja je li i koliko je I. Lovrić pregnao u svom prosvjetiteljskom zazoru prema morlačkim franjevcima, cokulašima, zazoru što ga M. Kombol (uzročno-posljedično) dopušta, kao što hoće M. Tomasović. No, oprostit će potonji autor za uočeni previd Lovrićeva obrušavanja »zauzput i na katoličke franjevce...« kao zapravo jedinog *konkretno* navedenog segmenta u Kombolovu blažem obezvrjeđivanju Lovrićeve knjige »prenaglom i nesazrelom«, pa da bi M. Tomasović Lovrićevu »prenaglost i nesazrelost« u svojoj knjizi još blaže sveo na izvjestan sasvim uopćeno pripisan udjel u općoj prosvjetiteljskoj antipatiji (ovdje) prema franjevcima.[136]

Vladmirović je svoju ljekarušu napisao i izdao u dobroj namjeri »da nepoghine« ono što je znao, »dasse sovizin siromasi potribni, i bolesni pomagaù«, u uvjerenju da će propisi što ih je ovdje prikupio, općem dobru najbolje poslužiti. »Poginulo« bi onih nepunih 300 (290) pretežno humanih recepata, te zbog kojih je logično i moguće nazvati Vladmirovićevu

[135] M. KOMBOL, *Nav. dj.*, 352.

[136] M. KOMBOL, *Nav. dj.*, 314; M. TOMASOVIĆ, *Nav. dj.*, 315.

ljekarušu jednom humanom (osim veterinarskom) hrvatskom ljekarušom. Nastojao je L. Vladmirović potaknuti svoje sunarodnjake, ne bi li i oni koji su u to upućeni, o tome nešto i napisali, »i takochiese umnoxati likarie, ù nascemu dilu svita, kacosuse umnoxale, i po drughi misti takochie, i sbc kod nas...«.[137]

Snažan prilog vlastitoj samoobrani prinio je L. Vladmirović odabirom rečenice iz satire o gozbi kod Trimalhiona rimskog državnika i pisca Gaja Petronija Arbitera (1. st.): *Facile est inventis addere*. Ispisao ju je na ne baš uočljivu mjestu, ali ju je zato oporučio u programatskoj maniri janusovskog vidovnjaka: Nastavite gradnjom s mjesta gdje sam ja stao. Mi smo je zato kao ideju vodilju istakli ondje gdje joj je i mjesto.

Jako izražena samosvijest, nezatomivo slavohleplje, nenadzirana naprasitost i uporna sklonost lažnom izmišljanju samo su neke karakterne osobine ovog zaostroškog fratra koji je, (sve tako ljudski grješan), ipak u dubini svoje duše bio i ostao vjeran redovničkoj zajednici Provincije Presvetog Otkupitelja. Dakle, franjevački red i njegova matična Provincija navode mu danas ime bez nekog utega ili negativnijeg biljega. Život mu je bio ispunjen primjernom radinošću u slavu svojih Vladmirovića, a ne manje neretvanskog u prvom, i svekolikog hrvatskog puka u drugom planu. Taj Vladmirovićev redoslijed mi danas razložito nivelliramo. O *Likariama priprostiim* neprekidno se piše od god. 1776. do, evo, 2006., što znači ravnih 230 godina: nekritički, nepročitano, kritički, pogrješno i istinito, nazlobno i potvorno, pristrano i nepristrano. Vladmirović je kazao svoje. No, čini se da je, barem dosad, i vrijeme (po)kazalo svoje. *Likarie* i dalje odolijevaju i prkose svima onima kojima njihov pisac nije bio poćudan »cokulaš« iz Zaostroga. Vladmirovićev brod u tih 230 godina zasigurno nije plovio onako mirno kao u listopadu 1772., ali je već Fortisovo, a doskora i Lovrićevo »uzburkavanje« najavilo da će se jedva više ponoviti donjoneretvanska »bonaca«.

Zapisana su tri retka, tri stiha u kojima nema ni spomena o nekome superiornom nad nekim inferiornim. Ne bi naime trebalo ništa bitnije ni dodati ni oduzeti na Fortisovu grobnom epitafu što ga je sam sročio, te da isti takav, samo uz promjenu imena, stoji i na Vladmirovićevu grobu: »Tu počiva Alberto Fortis. Isukrste, // njegovim se grijesima smiluj! // Redovnik bje. Prosudi sad je l' bio slab!«[138]

---

[137] *Likarie priprostiie* (»Drago znanomu sctiozu«).

[138] G. F. TORCELLAN, *Illuministi italiani*, t. VII, Alberto Fortis, Nota introduttiva, 281: »Qui giace Alberto Fortis. Gesù Cristo / abilli compassion delle peccata. / Egli fu frate; or vedi se fu tristo! – nav. Josip BRATULIĆ, »Alberto Fortis i njegov put po Dalmaciji« [*Predgovor*], *Put po Dalmaciji*, XIII.

LITERATURA:

A. Primarna:

1. FORTIS, Alberto, *Viaggio in Dalmazia*, Volume Secondo, In Venezia, Presso Alvise Milocco, All' Apolline. MDCCLXXIV.

2. FORTIS, Alberto, *Put po Dalmaciji*, prev. Mate Maras, Zagreb, Globus, 1884.
3. [VLADMIROVIĆ, Luka], *Likarie priprostite* u dva jezika razdigliene illyriçki, i talianski. Skupeliene, i dane na svitlost po gospodinu, i vittezu Jurju Vladmirovichiu Poglavici Rimskomu, i Bossanskomu, i Vlastelinu od stari vikova, Neretwanskomu, u obba zakona podpuno nauçitegliu kriposnomu. –U Mleci. Po Ivanu Bassanesu, 1775.
4. LOVRICH, Giovanni, *Osservazioni sopra diversi pezzi del Viaggio in Dalmazia del Signor Abate Alberto Fortis coll' aggiunta della vita di Sociviza*, In Venezia, MDCCLXXVI. Presso Francesco Sansoni. Con Licenza de' Superiori.
5. LOVRIĆ, Ivan, *Bilješke o Putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa i život Stanislava Sočivice*, prev. i Pogovor napisao Mihovil Kombol, Zagreb, Izdavački zavod Jugoslavenske akademije, MCMXLVIII.

B. Sekundarna:

1. ALIPPI CAPELLETTI, M., »Grassi, Giovanni Battista«, *Dizionario biografico degli Italiani*, Roma, vol. 58, pp. 630–640.
2. APPENDINI, Francesco Maria, *Notizie istorico critiche sulle antichità, storia e letteratura de' Ragusei*, Bologna, Forni Editore, t. II, 1970. (Ristampa fotomeccanica)
3. BANOVAC, Josip, *Izpitagnia svarhu sveti redovah*. Izvàgeno iz Bogoslovnicze, Prisvitloga Gospodina Arczibiskupa kadçichia kako ondi nahodi, i stavglieno ù oveè male kgnixicze za lascgniù sluxbu xakanà slovigniana. Po' otczu f. Josippu Banovczu Provinczie priss. odkupiteglia, Prikazane nà çast, i posctegnie O. P. F. Luki Vladmirovichiu iz Neretve, Lecturu Generalomu, Pripovidaoczu opchienomu, ù Biskupatu Sibeniçkomu Czarkvenoga zbora iskusciteglìu, Ispovidniku Coludriczà, i Paroku dostojnomu od Varossa. U JAKINU, Po' Petru Ferri. S' Dopusctegnem Stariscina. MDCCLXIV. [Uvod]: »Otce posctovani, i gospodaru«, str. 5–9.
4. BARLÈ, Janko, *Ranarnici i ljekarnici iz Franjevačkog reda*, Zagreb, 1907. (Pretisak iz *Liječničkog vjestnika*, 3–20).
5. BOŽITKOVIĆ, Juraj, »Deribakova kritika Lovrićevih *Osservazioni* i njihov auktor«, *Nova revija*, 14(1935.), br. 1, Makarska, str. 26–34.
6. BUJAS, Gašpar, *Kačićevi imitatori u Makarskom primorju do polovine 19. stoljeća* (»Promašena poezija fra Luke Vladmirovića«, 84–95), *Građa za povijest književnosti hrvatske*, knj. 30, Zagreb, JAZU, 1971.
7. CHLOUPEK, Drago, »Prvo djelo o našoj mlariji« *Zdravstvene novine*, 6(1953.), br. 1, Zagreb.

8. CORTESI, Fabrizio, »Mattioli, Pierandrea«, *Enciclopedia italiana di scienze, lettere ed arti*, vol. 22, Roma, Istituto della Enciclopedia italiana, Fondata da Giovanni Treccani, 1934., str. 601.

9. ČUČKOVIĆ, Dana, »O prvoj hrvatskoj tiskanoj ljekaruši« [I], *Vjesnik ljekarnika*, (1942.), br. 10, Zagreb, 225–232; br. [II], 11, 255–260; [III], br. 12, 275–278.

10. ČVRLJAK, Krešimir, *Znameniti putnici u Skradinu i na Krki*, Zagreb–Skradin, MH, Ogr. Skradin, 1995.

11. [DERIBAK, Gaetano], »Lettera del R. P. Gaetano Deribak: Sul libro delle osservazioni di Giovanni Lovrich sopra il viaggio in Dalmazia dell' Abate ALBERTO FORTIS«, *Bullettino di Archeologia e Storia Dalmata*, VI(1883.), Spalato, pp. 151–155, 184–191; VII(1884.), pp. 14–16, 28–32, 44–48.

12. DEVETAK, Zdravko, »*Likarije priprostite*« fra Luke Vladmirovića«, *Kačić*, 30.–31 (1998.–1999.), *Zbornik Franjevačke provincije Presvetoga Otkupitelja*, Split, str. 161–276. (S pretiskom *Likaria priprostitih* u transkripciji i s prilozima Z. Devetka)

13. D. S. B. [DUBOIS, Luigi], »Pujati, Giuseppe Antonio«, *Biografia universale antica e moderna* (...). Opera affatto nuova compilata in Francia da una Società di dotti, Volume XLVI, Venezia, Presso Gio. Batista Missiaglia, MDCCCXXVIII, p. 210–211.

14. ETEROVIĆ, Karlo, *Fra Andrija Kačić Miošić* (Na temelju novih istraživanja), Dubrovnik, Knjižara »Jadran«, 1922.

15. FERRI, Rafo, »Glavni medicinski problemi Dalmacije od VI. do XIX. stoljeća«, *Liječnički vjesnik* (Glasilo Zbora liječnika Hrvatske), 79(1957.), br. 9–10, Zagreb, 465–473.

16. FISKOVIĆ, Cvito, »Ivan Lovrić i Josip Offner«, *Ivan Lovrić i njegovo doba* (Referati i saopćenja sa znanstvenog skupa), Zbornik Cetinske krajine, knj. 1, Sinj 1979., 181–191.

17. FRANIĆ, Ivan, »Nova metoda liječenja malarije«, *Liječnički vjesnik*, 57(1935.), br. 5, Zagreb, 201–203.

18. FRANIĆ, I., »Izvještaj dr. B. Vyroubala o djelovanju jasena protiv malarije i dalja moja istraživanja«, *Liječnički vjesnik*, 58(1936.), br. 1, Zagreb, 30–31.

19. GLESINGER, Lavoslav, »Psihijatrija u srednjovjekovnoj Hrvatskoj«, *Rasprave i građa za povijest nauka*, knj. I, Zagreb, JAZU, 1963., 125–151.

20. GRDINIĆ, Vladimir, *Ilustrirana povijest hrvatskoga ljekarništva* (Ljekarništvo na tlu Hrvatske: Dokazi), Zagreb, HFD–NZMH, 1997.

21. GRMEK, Mirko Dražen, »Dalmatinski prosvjetitelj Ivan Lovrić kao medicinar i medicinski pisac«, *Liječnički vjesnik*, 71(1949.), br. 7–8, Zagreb.

22. GRMEK, M. D., »Inauguralne disertacije hrvatskih, srpskih i slovenačkih liječnika (1660–1965)«, *Starine*, knj. 43, Zagreb., JAZU, 1951., 97–258.

23. GRMEK, M. D., *Hrvatska medicinska bibliografija*, Dio I: Knjige, sv. I: 1470.–1875., Zagreb, 1955.

24. GRMEK, M. D., »Hrvati i sveučilište u Padovi«, *Ljetopis JAZU* za god. 1955., knj. 62, Zagreb 1957., 334–374.

25. GRMEK, M. D., »Billroth, Theodor«, *Medicinska enciklopedija*, sv. 1, Zagreb, JLZ, 1967., 451.

26. IVANIŠEVIĆ, Frano, »Narodni život i običaji«, *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, knj. VIII, Zagreb, JAZU, 1903., 183–336.

27. [JÖCHER, Christian Gottlieb], *Fortsetzung und Ergänzungen zu Christian Gottlieb Jöchers allgemeinem Gelehrten-Lexikon...* Angefangen von Johann Christoph Adelung und vom Buchstaben K fortgesetzt von Heinrich Wilhelm Rotermund, Sechster Band, Hildesheim, Georg Olms Verlagsbuchhandlung, 1961.

28. JURIŠIĆ, Hrvatin Gabrijel, »Spisateljska i izdavačka djelatnost profesora bogoslovije u Makarskoj«, *Franjevačka visoka bogoslovija u Makarskoj* (250. obljetnica osnivanja i rada 1736–1986.), Makarska 1989., 235–262.

29. KARAMAN, Stanko, *Komarci Dalmacije i njihovo suzbijanje*, Split, MNZ, IPZMT, 1925., 61–83.

30. KNEZOVIĆ, Pavle, »Vladmirovićev književni rad na latinskom jeziku«, u »Acta III Znanstvenega zborovanja 'Antika i antična dediščina v Jugoslaviji' ki ga je priredila Zveza društev za antične študije Jugoslavije« (Žalec 26.–30. septembra 1983), *Živa antika*, 34(1984.), sv. 1–2, Skopje, str. 147–153.

31. KOMBOL, Mihovil, *Povijest hrvatske književnosti* (do narodnog preporoda), Zagreb, MH, 1945.

32. *KORČULANSKI statut grada i otoka Korčule 1214.–1265.*, prev. Antun Cvitanić, Drugo, izmijenjeno i prošireno izdanje, Split, Književni krug, 1995.

33. KUKULJEVIĆ Sakcinski, Ivan, *Bibliografia hrvatska*, Dio I, uredio Ivan Kukuljević Sakcinski, Zagreb, 1860.

34. KUŠAN, Fran, *Ljekovito i drugo korisno bilje*, Zagreb, PNZ, 1956.

35. LANZA, Francesco, *Saggio storico-statistico-medico sopra l' antica città di Narona e lo stato presente del suo territorio*, Bologna, Pei tipi di Jacopo Marsigli, 1845.

36. »LETTERE 35 dell' Abate Alberto Fortis al Conte Rados Antonio Michieli Vitturi«, [Lettera] VII, *La Domenica*, Zara, 1891., N^ro 5, p. 40.

37. LOZOVINA, Vinko, *Dalmacija u hrvatskoj književnosti* (Povijesni pregled regionalne književnosti u Dalmaciji, Hrvatskom primorju i Istri 800–1890), Zagreb, MH, 1936.

38. LJUBIĆ, Šime (Simeone Gliubich), *Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia*, Vienna, Rod. Lechner Librajo dell' I. R. Università – Zara, Battara e Abelich libraj., 1856.

39. MAIXNER, Rudolf, »Charles Nodier i Ilirija«, *Rad JAZU*, knj. 229, Zagreb 1924., 1–48.

40. MATONIČKIN, Ivo, *Beskralješnjaci* (Biologija viših avertebrata), Zagreb, Školska knjiga, 1981.

41. MAZZONI, Guido, »Menzini, Benedetto«, *Enciclopedia italiana di scienze, lettere ed arti*, vol. 22, Roma, Istituto della Enciclopedia italiana, Fondata da Giovanni Treccani, 1934., 872.

42. MEDIĆ, Mijo, »Četiri ljekaruše«, *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, knj. XIV, Zagreb, 1904., 171 i d.

43. MEDIĆ, M., »Tri ljekaruše«, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, 16(1904.), Sarajevo, sv. 1–32; 195–203.

44. MILČETIĆ, Ivan, »Dr. Julije Bajamonti i njegovo doba«, *Rad JAZU*, knj. 192, Zagreb 1912., 97–250.

45. NOVAK, Grga, »Morlaci (Vlasi) gledani s mletačke strane«, *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, knj. 45, Zagreb, 1971., 579–603.

46. NUTRIZIO-GRISOGONO, Pietro, *Notizie per servire alla storia naturale della Dalmazia*. Raccolta dal signor Pietro Nutrizio Grisogono. Con l' Aggiunta di un Compendio dell' istoria civile del signor Giovanni Rossignoli, dedicate a Sua Eccellenza Girolamo Sagredo, Veneto senatore amplissimo. In Trevigi, Presso Giulio Trento. MDCCLXXX.. Con Licenza de' Superiori.

47. OSTOJIĆ, Ivan, *Benediktinci u Hrvatskoj*, sv. II, Split, Benediktinski priorat Tkon, 1964.

48. »PRIPROSTE lijekarije« (rkp. od 17. srpnja 1765.), Arhiv HAZU, sign. I. a. 93, N^ro DCLIX.

49. PUJATI, Giuseppe Antonio, *De morbo Naroniano tractatus*, Feltriae, Typis Seminarii, Apud Dominicum Bordoni, MDCCXLVII. Superiorum permissu.

50. RIBIČIĆ, fra Aleksandar, *Crtice o školstvu u Zaostrogu* (U prigodi 100. obljetnice pučke škole u Zaostrogu 1888.–1988.), Zaostrog, 1989.

51. *RJEČNIK hrvatskoga ili srpskoga jezika*, sv. I–XI. XIII–XXIII, Zagreb, JAZU, 1880.–1976.

52. ROMANO, Jaša, *Jugoslavenska bibliografija lekaruša i narodnih medicinskih rukopisa*, Beograd, NDIZKJ, 1973.

53. SOLDO, Josip Ante, »Luka Vladmirović i njegov krug«, *Historijski zbornik*, 36(1983.), Zagreb, SPDH, str. 189–213.

54. *STARI pisci hrvatski*, Skupio Ivan Kukuljević Sakcinski, Knjiga prva, Zagreb, 1869.

55. STOJKOVIĆ, Marijan, »Morlakizam«, *Hrvatsko kolo* (Književno-naučni zbornik), knj. X, Zagreb, MH, 1929., 254–273.

56. STOJKOVIĆ, M., »Ivan Lovrić, pristaša struje prosvjetljenja u Dalmaciji«, *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, knj. XXVIII, sv. 2, Zagreb, 1932., str. 1–44.

57. SUIĆ, Miljenko, »Antimalarična kampanja i eradikacija malarije«, *60 godina Zavoda za zaštitu zdravlja Split*, prir. dr. sc. Silvije Ćurin, i suradnici, Split, 1982., 83–87.

58. ŠULEK, Bogoslav, *Jugoslavenski imenik bilja*, Zagreb, JAZU, 1879.

59. THALLER, Lujo, *Povijest medicine u Hrvatskoj i Slavoniji od godine 1770. do 1850.*, Karlovac 1927.

60. TOMASOVIĆ, Mirko, »Kombolova prezentacija Lovrićeva djela«, *Republika* (Časopis za kulturna i društvena pitanja), 35(1979.), br. 3, Zagreb, 313–325.

61. TOMMASEO, Nicolò, *Studi critici*, Parte secunda, Venezia, Coi tipi di Giorgio A. Andruzzi, 1843.

62. URLIĆ, Šime, »Što je napisao Luka Vladmirović?«, *Nastavni vjesnik*, 20(1912.), sv. 7, Zagreb, DHSP, 562–566.

63. VALENTINELLI, Giuseppe, *Bibliografia della Dalmazia e del Montenegro*, Zagabria, Coi Tipi del dr. Ljudevito Gaj, 1855.

64. [VISIANI, Robertus de], *Flora Dalmatica* sive enumeratio stirpium vascularium quas hactenus in Dalmatia lectas et sibi observatas descripsit, digessit rariorumque iconibus illustravit Robertus de Visiani, vol. I, Lipsiae, Apud Friedericum Hofmeister, 1842.

65. VLADMIROVIĆ, Luka, *Slavodobitje karstjansko*. Pridobitje i jakost karstjanska uzdarxi se ù kriposti s. Krixa i ù moguchstvu snaxnu pravo molitve. Izasclo na svitlost pò O. P. F. Luci Vladmirovichiu, lecturu generalnomu, pripovidaoczu i missionaru apostolskomu, Reda s. o. Francescka, Provinczie Prisvetoga Odkupiteglia ù Dalmaczij ... Ù Mleczi, Pò Petru Valvasensu kod s. Ivana Novoga, 1765.

66. WURZBACH, Constant von, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, Sechzigster Theil, Wien, Druck und Verlag der k. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1891.

FRA LUKA VLADMIROVIĆ PRED SUDIŠTEM ALBERTA FORTISA, IVANA LOVRIĆA I POVIJESTI (1774.–2006.)

Sažetak

Mudro geslo Vatroslava Jagića – »... pisca svoga, koliko se igdje može, valja obraniti 'od svake sumnje'« – punovažeće je na primjeru fra Luke Vladmirovića.

Za Fortisa ja Vladmirović na prvom mjestu svećenik, a kao čovjek vrlo oštrouman.

No, do prekretnice u Fortisovu stavu prema fra Luki dolazi fratrovom tvrdnjom o komarcu kao uzročnika malarije.

Vladmirović je naime prvi u povijesti medicine upozorio na komarca malaričara.

Bila je to posve nova ideja koju će tek 125 godina poslije (g. 1899.) znanstveno dokazati talijanski liječnik i entomolog Giovanni Battista Grassi.

Spočitnuto mu nezauzimanje oko liječenja neretvanskog žiteljstva Vladmirović je nadoknadio na višoj i dugoročnijoj razini, tako što mi danas imamo Vladmirovićeve *Likarije priprostite* kao povijesno-medicinski dokument iz kojeg razabiremo stanje hrvatske pučke medicine krajem 18. st., kao i udio franjevaca u pučkom liječenju.

Raspolućivanjem fra Luke na fratra 'cokulaša' i nekromanta s jedne, te lektora jubilata s druge strane, Lovrić doseže punimu koliko pakosne toliko i neukusne ironije prema jednom franjevcu. Za Fortisovim i Lovrićevim negativnim pisanjem o fra Luki Vladmiroviću uslijedila je u literaturi prava lavina pozivanja na njihova pisanja.

Međutim, danas nama iznimno posebnu pozornost privlači involviranje, makar i na mala vrata, fra Luke Vladmirovića, zahvaljujući novijim hrvatskim istraživačima, u europski znanstveni farmakološki kontekst 19. st., i to dovođenjem Vladmirovića u izravnu svezu s njemačkim prirodoznanstvenikom Johanom Friedrichom Zittmannom, hrvatskim botaničarem svjetskog glasa Robertom Visianijem i belgijsko-hrvatskim liječnikom Ivanom Krstiteljem Lalangueom.

Sudbina prešućivanja prati Vladmirovića od vožnje u čamcu po Neretvi u društvu s Fortisom, dijelom kod Lovrića, preko Luje Thallera, sve do naših dana kada ni člankopisac u *Hrvatskoj enciklopediji* pod natuknicom 'Malarija' ne spominje ime fra Luke Vladmirovića koji je isto tako začudo nepoznat i živućem osječkom profesoru, najvrsnijem poznavatelju problematike u svezi s Vladmirovićevim malaričnim insektom.

Prema tome, uza sav enciklopedizam Alberta Fortisa i literarizam Ivana Lovrića, čini se sasvim razvidnim da ni jedan ni drugi nisu bili spremni održivije prosuditi prvu hrvatsku ljekarušu, kao što će to učiniti nekolicina hrvatskih znanstvenika u 20. st.

LUKA VLADMIROVIĆ FACING THE JUDGEMENT OF ALBERT FORTIS, IVAN LOVRIĆ AND HISTORY (1774 – 2006)

Abstract

The wise motto of Vatroslav Jagić – »... defend your writer, wherever you can, against the least shadow of a doubt« – is fully justified in the case of Fra Luka Vladmirović.

According to Fortis, Vladmirović is primarily a priest, but also a very sharp man.

However, the turning point in Fortis's attitude to Fra Luka came with the friar's identification of the mosquito as the vector of malaria.

Vladmirović was the first person in the history of medicine to draw attention to the malaria mosquito.

It was a brand new idea which was not to be scientifically proven until 125 year later (in 1899) by the Italian doctor and entomologist Giovanni Battista Grassi.

Vladmirović was criticised for his lack of engagement in medical care of the local population, but he rather made up for that on a higher and more enduring level, by giving us *Likarije priprostite* as a medical history document providing an insight into the situation of the Croatian popular medicine in the late 18th century and the Franciscan contribution to popular medicine.

Branding Fra Luka a »zoccolante« and necromancer, on the one hand, and a lector jubilate on the other, Lovrić displays a full range of irony, both malicious as well as tasteless, in his treatment of the Franciscan. The negative writing about Fra Luka Vladmirović by Fortis and Lovrić started an avalanche of references to their writing.

However, owing to the modern Croatian researchers, our attention today is primarily on the involvement of Fra Luka Vladmirović, even when only on a small scale, in the European scientific pharmacological context of the 19th century, by linking Vladmirović to the German natural scientist Johan Friedrich Zittmann, the Croatian world-famous botanist Robert Visiani and the Belgian-Croatian physician John the Baptist Lalangue.

It has been Vladmirović's fate to be ignored ever since that boat trip on the Neretva River in company of Fortis – partially evident in Lovrić and, also, in Lujo Thaller, this tendency has survived to the present time as the writer of the article appearing in the Croatian Encyclopaedia under the entry »Malaria« fails to mention Fra Luka Vladmirović, who strangely enough also happens to be unknown to a contemporary professor in Osijek, a most competent expert on the questions related to Vladmirović's malaria insect.

Therefore, despite all encyclopaedism in Albert Fortis and literarism in Ivan Lovrić, it seems evident that neither of them was ready to make a viable assessment of the Croatian first book of popular remedies, as will be the case later in some of the Croatian 20th century scientists.

Ivan Bekavac Basić

MARGINALIJE UZ *LIKARIE PRIPROSTITE* JURJA (LUKE) VLADMIROVIĆA

UDK 61 (497.5) (091)

Uvod

Izlaganje sam zamislio kao kaleidoskop kroz koji želim zaviriti u čudesni svijet koji je tkao Juraj ili Luka Vladmirović[1] u svojim *Likariama priprostitim*. Je li i sam autor bio svjestan svega što ta knjižica obuhvaća, ne možemo sa sigurnošću utvrditi, no možemo pokušati s odstojanja promisliti. Stoga ovo izlaganje razdijelih na šest sličica u kojima ću naznačiti o čemu bi trebalo govoriti u budućim istraživanjima toga Vladmirovićeva djela.

Prva sličica predstavlja raspravu o naslovnici i autorstvu. Druga o jeziku i slovopisu u kontekstu suvremenika koji objavljuju na hrvatskom jeziku, kao i Vladmirović. Treća sličica propituje imenovanje osoba narodnih liječnika onoga vremena i otkriva strane izvore za *Likarie*, a četvrta Vladmirovićev utjecaj na kasnije likaruše,[2] posebno vezu *Likaria* s likarušama *Baba Topuša*[3] i *Baba Potopuša*.[4] Peta propituje zabilješke Alberta Fortisa o

[1] U literaturi se često susreće oblik prezimena Vladimirović za fra Luku, a ne Vladmirović. Prvotno sam i sam prihvatio pri prijavi referata oblik Vladimirović, no argumenti prof. Pavla Knezovića da se ni na jednom izvornom djelu autor ne potpisuje tako, već uvijek Vladmirović, potpuno opravdavaju upotrebu oblika Vladmirović.

[2] Što se tiče rukopisnih likaruša, ovdje ćemo se posebno osvrnuti na objavljeni rukopis *Grančićeve likaruše* koji je objavljen u *Farmaceutskom glasniku 2003. g.* Vidi Kujundžić, 2003.

[3] Fra Šimun Milinović napisao je kratku vijest u zagrebačkom *Vijencu*, VI/1874, 45, 716–717 pod naslovom *Mattioli i Tourenfort* u kojoj govori o liječniku i prirodoslovcu Mattioliju iz Siene u Italiji iz 16. stoljeća čije se djelo nalazi u sinjskom samostanu i da uz talijanske nazive bilja postoje rukom zapisani hrvatski nazivi latiničkim pismom, ali i »bosanskom bukvicom ... jer su se onda ovom ponajviše i služili Franjevci«. Tu Milinović spominje *Babu Topušu*: »Po Dalmaciji je djelo Mattiolovo mnogo bilo razprostranjeno; osobito se župnici njime služahu i ljekarije župljanom po njem propisivahu. Po njem je neki sastavio liečničko djelce: 'Baba Topuša', koje i sada po naših stranah kola.« – O Mattioliju vidi *Kuštrak*, 2001.

[4] O *Babi Potopuši* vidi literaturu pod rednim brojevima: 7, 9. – S. Elazar i A. Omanić u *Bibliografija medicinskih djela u SR BiH do 1895.* pišu na str. 491: »I.JEKARUŠE 1. Orig. Baba Potopuša od Dobrpslava (*sic!*) Božića iz 1878. godine. Autor: Dobroslav

liječenju bolesti u Morlaka, Lovrićeve primjedbe na Fortisovo djelo i napad na Vladmirovićeve *Likarie*, kao i kasnije zapise J. G. Wilkinsona o Dalmaciji i Crnoj Gori iz 1848., u kojima se poziva na Fortisa opisujući medicinsko znanje Morlaka za koje drži da je vrlo primitivno. U šestoj sličici promatram Vladmirovićeve savjete za liječenje bolesnih ljudi, životinja i savjete za očuvanje namirnica (da se načini kvasina i da se vino ne ukvasi).

Vladmirović želi u potpunosti opskrbiti svoje čitatelje, odnosno korisnike priručnika *Likarie priprostite* znanjem o liječenju organskih i neuropsihijatrijskih (duševnih) bolesti, brizi o životinjama i kvalitetnoj prehrani i piću.

Ako uočimo te komponente, koje se kriju u knjizi *Likarie priprostite*, tada ih možemo smatrati onodobnim *Liječnikom u kući*.

I na kraju donosim mišljenje o vrijednosti *Likaria* i njihovu mjestu u povijesti hrvatske kulturne baštine.

I.

Naslovnica i predgovor *Drago znanom sctiozu* – pitanje autorstva

Redovito se u djela Luke Vladmirovića ubrajaju i *Likarie priprostite* tiskane 1775. godine u Mlecima (Veneciji) kod tiskara Ivanna Bassanesa, iako na naslovnici piše da je autor *Juraj Vladmirović*. Sama ta činjenica izazvala je Ivana Lovrića, suvremenika i prvog kritičara te knjige da prigovori fra Luki kako je to djelo pripisao svom nepismenom nećaku koji čuva ovce.[5] Zašto je Lovrić naveo baš toga Juraja iz obitelji Vladmirovića, a ne fra

Božić. Mjesto: nepoznato. Godina: nepoznata. Biblioteka: Franjevački samostan Plehan. Broj katal. 4919. Broj strana: 41 list vel. 15,5×15,5. – Usmeno mi je napomenuo gospodin Milan Glibota iz Imotskoga da prof. Nikola Kujundžić sa svojim suradnicima priprema za objavljivanje sačuvani prijepis tog rukopisa Babe Potopušc iz Plehanskoga samostana u BiH u *Farmaceutskom glasniku*. Izgleda da je Plehanski rukopis u ratu devedesetih godina nestao ili uništen (!?).

[5] »Treći put je prošle godine pod imenom jednoga svojeg sinovca, koji mirno pase stado, premda ga nema mnogo, i koji nije nikada znao čitati, naštampao gore spomenutu knjižicu *Likarie priprostite*, a to je učinio zato, da potomstvo ne bi izgubilo svih tih divnih stvari, što ih je on skupio i objavio, pokazujući sve više, kako veli, koliko je njegova porodica korisna svijetu, i dodajući u svojem banilu: *documenta damus, qua origine nati sumus*. Nisam mogao pročitati do kraja i ozbiljno tu njegovu ogavnu knjigu. Ali po onome, što sam opazio na preskok, ona sadržava više fratarskih negoli morlačkih lijekova. O. Luka se, istina, udostojao navesti pisce, od kojih je uzeo svoje važne vijesti, ali su ti pisci najvećim dijelom cokulaši, osim auktoriteta *babe Topuše* i vračara. Ima i pokoji miješani lijek, koji se može nazvati morlačko-cokulaškim.« Ivan Lovrić: *Bilješke o Putu po Dalmaciji* (prijevod), Zagreb, 1948., 173.

Lukina oca, koji se isto zvao Juraj,[6] neka ostane otvoreno pitanje. Mišljenja sam da je Luka Vladmirović urednik i priređivač *Likarija*, a da je tom djelu pridonio mnogo Juraj Vladmirović, fra Lukin otac koji je najvjerojatnije usmeno ili pismeno prenio većinu sadržaja knjige svom sinu fra Luki koje je čuo od navedenih autora koji se spominju u knjizi i to uglavnom iz Neretvanskog, Vrgoračkog, Makarskog i Imotskog kraja. To isto područje izvor je obavijesti fra Luki jer tu je ili rođen ili bio na službi kao fratar. Liječnike iz Kotara, koje navodi autor *Likarija*, sigurno je konzultirao fra Luka dok je bio profesorom i župnikom u Šibeniku. Očito je da autor *Likarija* ne navodi narodne liječnike iz Sinjskoga kraja jer tu nije bio na službi, a što se tiče Splita spominje samo medika Dudana. Tako da ime Juraj u naslovu nije samo fra Lukin pseudonim, već je Juraj stvarni autor-suautor. Kako to argumentiram?

U mnogim je obiteljima praksa i u starini i danas da stariji članovi obitelji, posebno otac i majka, prikupljaju iz različitih područja podatke i usmeno ih od riječi do riječi prenose svojoj djeci i unucima sve dok dobro ne upamte. Posebno se to odnosi na obiteljska pitanja porijekla, nasljeđa i sl., ali i na poslove i zanate kojima se obitelj bavi. Uz usmenu predaju postojala je i pismena. Posebno su to značajni papiri koji su se ticali, vlasništva, kupovine novih zemljišta ili stvari koji su ovjeravani kod bilježnika ili na sudu ili pred dva i/ili više svjedoka. Tu su čuvane i oporuke i ugovori. Među takvim spisima počesto se nalazilo i zapisanih pjesama koje bi pjevali narodni pjevači uz razne instrumente, kao i prigodne. To se događalo i u vezi zapisivanja recepata, propisa kako izraditi pojedini ljekoviti pripravak ili čaj i sl.

[6] Dana Čučković piše u raspravi *O prvoj hrvatskoj tiskanoj ljekarušI* (p. o.) Zagreb, 1942., 15–16: »Po vrlo iscrpivo sastavljenoj genealogiji obitelji Vladmirovića, kako je donaša Prudencije Neretvanin (*Prudentius Narentinus*), pod kojim se pseudonimom također krije Luka Vladmirović, saznajemo za dva Jurja Vladmirovića. Prvi Juraj je otac fra Luke Vladmirovića, drugi je unuk toga Jurja, a Lukin sinovac. Ni jednom ni drugom Prudencije ne spominje godinu rođenja. No stariji Juraj nije mogao ovu ljekarušu napisati, jer bi morao biti u vrijeme njenoga tiska barem stogodišnjak, ako je, kako Prudencije pripovijeda, g. 1694., nakon što mu je otac Nikola pao u boju s Turcima, preuzeo kao kapetan obranu svoga kraja od neprijatelja. Mlađega Jurja opisuje Prudencije (knjiga mu je tiskana g. 1781.) kao nadobudnoga i visoke nadarenosti mladića, koji će jednom još povećati staru slavu svojih predа. Jurjeva ljekaruša izašla je godine 1775., dakle još šest godina prije, nego li je ovo napisano. Sama knjiga ne čini utisak, da ju je sastavljao ovako mlad čovjek, a i predmet joj je takav (bolesti, lijekovi, liječenje, sakupljanje recepata »od staraca i starica i drugih likara«), na (*sic!*) nije vjerojatno, da bi se njime spomenuti mladić u dokolici bavio. Mora dakle da je netko treći napisao ovu knjižicu, a to je, kako je već g. 1776. Ivan Lovrić prvi ustvrdio, fra Luka Vladmirović.«

Vjerojatno je da je i fra Luka to čuo od svojega oca, a možda je imao pri ruci i zapisane pojedine recepte u rodnoj kući. Ljudi su u preporukama pojedinih recepata kazivali od koga su čuli da tako treba postupiti ili ako su sami na sebi iskušali pozivali se na tu činjenicu i na svoj primjer ili člana svoje obitelji ili susjeda. Na to nas podsjećaju i napomene u *Likarijama* – »č provato dal Sig. Medico Dudan da Spalato – iskušano od gosp. Doktora Dudana iz Splita« (R. 71), »jerje visce puta kussano – jer je više puta kušano« (R. 73), »ovo je kussano – ovo je kušano« (R 110.4; R. 112.3) itd.

Da bi sva ta građa ugledala svjetlo dana pobrinuo se fra Luka pripremivši rukopis od usmene i pismene građe za tisak, ali iz poštovanja prema svojoj uglednoj obitelji i posebno ocu, na toj knjižici autorstvo pripisuje ocu, a ne sebi. Uistinu, da autorstvo nije pripisao ocu, već sebi, također bi bilo očito iz predgovora knjizi da je nastala kao zbirka propisa sakupljenih iz više izvora o čemu ćemo kasnije. U tom popisu kazivača nahodi se i sam fra Luka koji je opisan kao *Lector Jubilatus*. Otvara se time pitanje u čemu je njegov izvorni doprinos? Navedimo nekoliko prinosa. Knjigu je posložio i priredio za tisak, a držimo da je njegov glavni doprinos u samom sadržaju knjige, što opet možemo iščitati iz predgovora, unošenje recepata iz nekih talijanskih priručnika.[7]

Za potvrdu ove moje teze naveo bih neke, na prvi pogled uočljive osobitosti naslovnica djela koja se pripisuju fra Luki Vladmiroviću, a naslovljena su pseudonimima. Autori govore o petnaestak djela Luke Vladmirovića. Od tih petnaestak naslova predstavljene su nam naslovnice deset djela u *Zborniku Kačić*, god. XXX.–XXXI., Split 1998–1999. na stranicama 168. do 170., a poslije i posebnom otisku u knjizi. Letimičnim pregledom tih naslovnica uočava se da teološka djela u kojima se autor fra Luka uvijek potpisuje pravim imenom i prezimenom dodajući što je sve postigao kao redovnik, svećenik i teolog, dok povijesna i ina netcološka djela redovito potpisuje pseudonimom te navodi svjetovne časti i ugled autora. Uz ove dvije mogućnosti postoji i jedno djelce iz 1757. koje odudara svojim predstavljanjem u odnosu na druga djela, te držim da je Vladmirovićevo autorstvo upitno. To je djelo naslovljeno *Način za dillovati Put Kryxa* ... a »namischen« je i uredio ga je »jedan Misnik« franjevac provincije Presevetoa Otkupitelja. Za potvrdu rečenog navodimo jedno djelo s punim Vladmirovićevim imenom i prezimenom i drugo s pseudonimom:

[7] *Likarie priprostite. Drago znanomu sctiozu*, str. 4. Tu Vladmirović najavljuje drugo izdanje ako se prvo brzo proda i da će u nj unijeti slike biljaka «kacono u kgnigama Talianskim«.

– CZUIT MIRLISNI NAUKA KARSCHIANSKOGA ... po otczu f. Luci Vladmirovichiu iz Neretve reda S. O. Franceſca Provincie priſvetoga od Kupiteglia u Dalmazij. Lecturu Jubilatomu ù Svetoj Bogoslovnici Pripovidaozu opchienomu, i Miſſionaru Apoſctolskomu ù ſvoj Dalmazij. U Mleczi, MDCCLXXI.

– PRIPISAGNIE POÇETKA KRAGLIESTVA BOSANSKOGA ... po gospodinu Noriniju Starogragianinu neretvanskomu nauçitegliu u obba Zakona izvarſtnomu. Prikazau Bogu, i B. D. Marij, i ſvim Redovnikom Svetoga Franc od iſtoga Naroda Illyriçkoga. U Mlcci 1775.

Ako pogledamo *Likarie priprostite*, vidjet ćemo da se u njima pojavljuju obje varijante predstavljanja. Na naslovnici je predstavljen **Juraj Vladmirović** s ovim atributima: **gospodin knez i vitez, poglavica rimski i bosanski, i vlastelin od stari vikova neretvanski, u oba zakon naučitelj potpuno kriposni**. U predgovoru *Likaria – Drago znanomu sctiozu* predstavljen je kao jedan od kazivača **O. F. Luca Vladmirovich Lectur Jubilati**.

Dakle, čitatelju se naznačuje da nije isti posao obavio »knez i vitez…i vlastelin… u oba zakona naučitelj potpuno kriposni« i »Lectur Jubilati«.

Ta razlikovanja koja sustavno nalazimo u naslovima djela koja se pripisuju fra Luki Vladmiroviću, a posebno to razlikovanje u knjizi *Likarie* na naslovnici i u tekstu naslovljenom *Drago znanomu sctiozu* na str. 4. *Likaria* sugeriraju današnjemu čitatelju da promisli o razinama autorstva našeg fra Luke.

Dakle, polazim od teze da je fra Luka urednik *Likaria*, da je većinu građe pribavio njegov otac Juraj (a ne nećak kako sugerira Ivan Lovrić), te da je autor predgovora *Drago znanomu sctiozu* fra Luka i da u njemu iznosi nekoliko značajnih postavki koje ga obilježavaju kao vrsnoga poznavatelja prilika u Europi i u hrvatskim zemljama toga doba. Iz čitavoga teksta predgovora prosijava onodobno prosvjetiteljsko ozračje. U tako kratkom tekstu fra Luka naglašuje da se *Likarie* tiskaju »zà probuditi, i drughe neka uçe, i neka piſſu, da i od gni oſtane slavna uſpomena kod xivuchi« (str. 3.). Potom ponovo »ovochiemo ù ſctampati ſcto znademo da nepoghine, vech daſſe ſovizim ſiromaſi potribni, i bolcſni pomagaù, a najvechie za probuditi drughe dobro znane likare, neka i oni naſvitloſt dadu ſcto znadu, i takochieſc umnoxati likarie, ù naſcemu dilu ſvita, kacoſuſe umnoxale, i po drughi miſti takochie, i sbe *(sic!)* kod nas: *Quia facile est inventis addire.*« (str. 3.–4.)

Primjedba Dane Čučković u vezi godina tiskanja *Likaria* i mogućih godina fra Lukina oca ovdje otpada jer autor (suautor) nije trebao biti živ kad mu je tiskana knjiga. Poslije kad budem navodio izvore pokazat će se da su provjereni izvori suvremenici fra Lukini ili nešto stariji, te su mogli biti izvor i Jurju pod stare dane, a i fra Luki.

Ovdje ne ćemo ulaziti u puno zamršcnije teme što se tiču povijesnih izvora, a o čemu je iscrpno pisao fra Josip Ante Soldo,[8] već želimo reći da nije bezrazložno fra Luka kao autor predgovora *Drago znanomu sctiozu* zapisao *Et documenta damus ...*

II.

Jezik i slovopis

Jezik je Vladmirovićevih *Likaria* hrvatska štokavska ikavica s područja Dalmacije. Pisac vrlo dobro poznaje govor pojedine sredine i to bilježi, o čemu ćemo posebno govoriti poslije.

Što se tiče primjene pisanja grafema na naslovnici i u tekstu postoje neke nepodudarnosti. Glavna riječ u djelu *Likarie* na naslovnici zapisan je grafemom *k* za glas /k/. U poglavlju *Drago znanomu sctiozu* riječ *likarie* zapisana je sa *k*, dok se u tekstu koji slijedi naizmjenično – čak na istoj stranici – koriste oblici riječi *likaria* i *licaria*, gdje je glas /k/ zapisan grafemom *k* ili *c*. Takva nedosljednost ne bi se smjela olako pripisati autorovoj nebrizi, jer postoji neki unutarnji nagon i u učenih i neučenih ljudi da stvaraju donekle ustaljen sustav pisanja istih pojmova (riječi). Pretpostavimo da su takvog tipa pogreške tehničke naravi – posljedica nesigurnosti slagara u tiskari i naknadno neprovedena korektura, bilo da ju nije proveo autor ili za to zadužena stručna osoba.

Dakle, ako ostanemo pri ovoj trivijalnoj i naivnoj tvrdnji, dilemu ćemo riješiti tako da prihvatimo tehničke propuste. No, možemo poći od pretpostavke da je sam autor namjerno nedosljedan, – da prihvaća istovaljanost/jednakopravnost pisanja različitih grafema za isti glas, u našem slučaju grafemi *k* i *c* koriste se u istoj riječi i na istom mjestu za potpuno isti glas /k/ – prema tome koji je izvor koristio pri prepisivanju recepata. No, podemo li dalje u analizu slovopisa, tada nam se pokazuje da autor više po sluhu, nego po nekom sustavu bilježi različitim grafemima ili skupinama grafema neke glasove, npr. već spomenuti grafem *c* služi za glas /c/ i glas /k/, iako se za glas /c/ češće koristi grafem *z* ili *cz*. Tako Vladmirović piše *dici* sa *c*, a *lonzu* /loncu/ sa *z*. Dok grafem *z* opet uz glasovnu vrijednost /c/ ima i glasovnu vrijednost /z/, npr. *vittezu, knezu*. Posebno je ova dvojakost vidna u prezimenu *Zez* /Zec/. Zanimljivo je da glas /š/ često razrješuje grafemom *f*, npr. *kufaj* /kušaj/, ali i /kusaj/, *chies* /češ/, *izpisati* /ispišati/ kao i glas /s/

[8] Fra Josip Ante Soldo: *Luka Vladmirović i njegov krug*, u: *Historijski zbornik*, god. XXXVI, Zagreb, 1983., br. 1.,189–213.

stuzi /stuci/. Osim s grafemom *f*, glas /š/ bilježi i s dva grafema *ff* – *kuffana* /kušana/. Glas /š/ bilježi još sa *fc fcto* /što/, *fufci* /suši/. No, u Vladmirovića se ipak uočava da nastoji u *Likariama* pojednostavniti slovopis, da izbjegava udvostručavanje grafema za duge samoglasnike, te da je u odnosu na neke svoje suvremenike izbjegavao znak za dužinu vokala.

Ovdje ukratko dajemo pregled Vladmirovićeve abecede uspoređene sa suvremenom hrvatskom abecedom i pravopisne primjere.

Abeceda i pravopis upotrebljeni u knjizi *Likarie priprostite*

Suvremena abeceda	Vladimirovićeva abeceda	Primjeri
a	a	**Andriana**
b	b	**Baba Barka**
c	c, z, cz	**dici** */dici/*, **bradavizam** */bradavicam/*, **lonzu** */loncu/*, **czarvima** */crvima/*
č	ç	**bukoçje** */bukoćje/*, **voska çista** */voska čista/*, **çička** */čička/*,
ć	ch, chi, cchi tj	**Arbich** */Arbić/*, **lonçich** */lončić/*, **bichie** */biće = bit će/*, **bollicchie** */boliće = bolit će/*, **zvitja** */cvića/*, liſtja */lišća/*
d	d	**debeloj nemochi** */debeloj nemoći/*
dž	ç	**bile çigarice** */bile džigarice/*
đ	ge cchi	**occigeni** */ociđeni/*, **icchies** */iđeš*, ali **i**:*ićeš = iči češ/*
e	e	**Petar, Lovre, trave**
f	f	**Franzi licaria** */franci likaria/*
g	g, gh	**guina, izmivaj glavu, rusagh** */rusag/*, **drughi** */drugi/*
h	h	*h* dolazi na kraju riječi za označiti dužinu vokala: **slanoga grah** */slanoga grā = graha/*, **pijh** */pīj/*, **u prauh** */u prāv = u prah/*, **toh** */to/*, i uz *gh* za oznaku glasa /g/ ispred *i* , *e* **noghe** */noge/*
i	i y	Illi pridoru likaria **Illyrički** *iliički*
j	j	**jezik, jaffena drvo** */jasena drvo/*
k	k, c	**likaria, licaria** */likari(j)a/* **corena** */korena/*, **nacarpu** */na krpu/*, *tolico foka* */toliko soka/*, **carvotoçju** */krvotočju/*
l	l, ll	**mlakim, mali, veliki, illi** */ili/*
lj	gli	**bogli** */bolji/*, **pogliubie** */poljubi je/*, **sardebogli** */srdeboljl/*, **gliudi** */ljudi/*
m	m	**malo, komu**
n	n, nn	**nogam, onne** */one/*
nj	gni	**kgnighe** */knjige/*

Suvremena abeceda	Vladimirovićeva abeceda	Primjeri
o	o	**ociftitife** */očistiti se/,* **taco** */tako/,* **coru** */koru/*
p	p	provaliti
r	r, ar *(sonantno r)*	**ranama** */ranama/,* **karpu** */krpu/,* **garlu likaria** */grlu likaria/*
s	s, f, ff	**fve** *sve,* **iftoga** *istoga* **kufai** *kusaj,* **jaffena** */jusena/*
š	s, f, ff, fc, fc (+t) x	**mores** */moreš/,* **chies** */češ/,* **çaflu** */čašu/,* **izpifati** *izpišati,* **pokufati kafiku** */pokusati kašiku/,* **zamiffati** */zamišati/,* **Dugafufa** */Dugašuša/,* **Tpoufla** */Topuša/,* **josc** */još/,* **oftiuh** */oštiu/,* **scto** */što/* **kuxanoc** */kušanoe/* (str. 11.)
t	t	**tarsti** */trsti/,* **topi**
u	u	**uzmi malu zelenu xabizu** */uzmi malu zelenu žabicu/*
v	v	**vino, vari, lavande**
z	z	**knezu** *knezu,* **vittezu** *vitezu,* **pazi da neizgori**
ž	x **scdr** /ždr/	**xenska** */ženska/* **prosedri** */prožderi/* (str. 11.)

III.

a) Narodni liječnici, izvor za *Likarie priprostite*

U predgovoru naslovljenom *Drago znanomu sctiozu* Vladmirović navodi pomoćnike i likare stare iz čijih je rukopisa ispisao svoje likarije. Ništa nije prepustio slučaju te ih razvrstava po krajevima. Tako imamo pomoćnike i stare likare od Neretve, od Vrgorca, od Makarske i od Kotara. Likari od Imotskoga vezani su uz Makarsku. Koliko znam nitko od prethodnika koji su pisali o Vladmirovićevoj likaruši nije uočio da tu nema ni pomoćnika ni starih likara od Sinja, a to je veliko područje i ima najviše franjevaca iz toga kraja u Provinciji Presvetoga Otkupitelja, čijoj pastvi pripada i autor Vladmirović kao vjernik, ako je Juraj, odnosno zajednici ako je fra Luka, te je očekivati da su se *i oni* zanimali za lijekove, a i u narodu je raširena narodno liječenje. Naprijed smo spomenuli da fra Luka nije djelovao na sinjskom području i da je to najvjerojatnije zašto ne navodi izvore s toga područja. Je li bilo i drugih razloga, trebalo bi ispitati. No, nameće mi se pitanje: nije li i to

razlog da je mladi student medicine Ivan Lovrić, Sinjanin na nečiji nagovor oštro napao Vladmirovićeve *Likarie*?

Literatura koju sam koristio o Vladmirovićevim *Likarijama* ne navodi ništa o tim pomoćnicima i starim likarima, već samo pohvalno govori o tome kako Vladmirović navodi svoje izvore. Stoga sam posegnuo za knjigama u kojima su popisani franjevci Provincije Presvetoga Otkupitelja i pronašao sam većinu navedenih imena.[9] Fra Josip Ante Soldo je dao samo godine smrti franjevaca, a ne i godinu rođenja te sam to pokušao nadoknaditi koristeći visovački *Necrologium* (*Mrtvar*). Neka imena fratara nisam našao i pretpostavljam da su to franjevci koji su ili umrli prije odvajanja dalmatinske provincije Presvetoga Otkupitelja od Provincije Bosne Srebrene (1735.) ili su pripali Provinciji Bosni Srebrnoj. Posredno sam tu pretpostavku potvrdio preko podataka o fra Bartulu Arbiću kojega nema u Solde i *Nekrologiju*, ali je obrađen kod fra Petra Bezine kao ugledni bogoslov i filozof provincije Bosne Srebrne iz godine 1708. Veći mi je problem bilo tražiti svjetovne svećenike i obične građane, te sam u manjem broju uspio pronaći za njih podatke. Tako mi je za likara Zeca i sina mu pomogla rasprava Kujundžić-Matasić-Glibota, za Babu Topušu zapis fra Karla Jurišića, a u dvojbi sam za medika Dudana je li građanska osoba ili klerik. Petar Požar pišući o uglednim Splićanima spominje nekoliko Dudana, ali među njima nema niti jednoga liječnika iz toga vremena. Čini mi se da bi možda tog medika trebalo tražiti u osobi don Jakova Dudana koji djeluje sredinom i u drugoj polovini 18. st. Taj je Jakov završio studije u *Ilirskom kolegiju* u Loretu, a doktorat teologije stječe u Rimu. U Splitu predaje dogmatiku i moralno bogoslovlje u sjemeništu. Godine 1734., te 1974. do 1751. ravnatelj je biskupijskog sjemeništa. Papa Klement XIII. imenovao ga je splitskim arhiđakonom (1767.–1782.), a bio je i generalni vikar biskupa Garagnina. Poznat je kao dobročinitelj.

Vladmirović je naveo imenom 28 pomoćnika i starih likara, te još jednoga neimenovanoga – sina Mate Zeca od Imotskoga. Sve sam te pomoćnike i likare pregledno donio u tablicama, a potom dajem o njima podatke koje sam uspio prikupiti.

[9] Pri izradi podataka o navedenim autorima koristio sam literaturu pod brojevima: 4, 14, 15, 20, 24, 25.

Od Neretve	Od Vrgorca	Od Makarske	Od Kotara	Split
O. F. Petar Bustruc O. F. Bartuo Arbić O. F. Vladmirović, l lektur jubilati Dom Lovre Jerković Vuk Crnogorac Turčin Čejo Tabaković Stipan Vukušić O. P. F. Frano Jelavić	O. F. Stipan Bogan Tome Miač Ivan Marković O. M. P. F. Ivan Turić	O. P. F. Petar Stipćević Andriana Dugašuša Baba Topuša od Basta Mate Zec I njegov sin od Imotskoga	F. Jura Samaluk F. Filip Duliba F. Lovre Seneta F. Filip Bilančija F. Tome Dogan Vida Mrnčina Batović Jadre Šljebrka Fra Grgo Radnić Baba Barka F. Jure Barać	Sig. Medico Dudan da Spalato

Pregled preminulih članova Provincije Presvetoga Otkupitelja od 1735. do 1985. godine prof. Josipa Solde[10] nadopunio sam *Visovačkim Nekrologijem-Mrtvarom*. Ta sam dva izvora povezao te navodim podatke o mjestu rođenja i danu, mjesecu i godini smrti, te starosti:

1. O. F. Petar Bustruc iz Stašcvice, umro u Zaostrogu 16. 1. 1743. g u 70. godini života.
2. O. F. Luka Vladmirović Šimunović, lektur jubilati iz Pline, umro 9. 10. 1788. g. u Zaostrogu u 70. godini života.[11]
3. O. P. F. Frano Jelavić iz Bagalovića, umro 1748. g.
4. O. M. P. F. Ivan Turić iz Zavojana, umro 31. 3. 1751. u Živogošću.
5. O. P. F. Petar Stipćević iz Makarske, umro 1778.
6. F. Jura Samaluk iz Mandaline, umro na Korčuli 12. 10. 1769. g. u 70. godini života.
7. F. Filip Duliba (Dulibić), iz Šibenika – Doca, umro na Visovcu 1. 3. 1754. g. na Visovcu.
8. F. Lovre Seneta iz Šibenika Varoš, umro 14. 4. 1752. g. u Karinu u 64. godini života.
9. F. Filip Bilančija (Bilandžić) iz Promine, umro na Visovcu 28. 11. 1773. g. u 83. godini života.

[10] Josip Ante Soldo: *Djelovanje franjevaca Provincije Presvetoga Otlupitelja kroz 250 godina* (1735. – 1985.), u: *Kačić*, 17 (Split, 1985), 317–350.

[11] Visovački *Nekrologij* piše ovako: »Die 9. Octobris ... 1788. – Zaostrog – A. R. P. Lucas Vladmirovich de Neretva, Lector Jubilatus et ex-Custos, an. 70. in Dño obdormivit.« - Petar Bezina i Zdravko Devetak navode dan preminuća 8. 10. 1788. Bezina se poziva na Spise provincijala fra Mije Bilušića koji se čuvaju u Provincijskom arhivu u Splitu na Dobrom. Bezina navodi mjesto rođenja Sladinjac-Ploče, a Devetak samo Sladinac. Datum rođenja nalazimo u Devetaka i glasi 16. 4. 1718. Vidi literaturu pod brojevima 4, 24, 30.

10. F. Tome Dogan[12] iz Promine, umro na Visovcu, 2. 7. 1774.
11. Fra Grgo Radnić iz Drniša, umro 1786.
12. F. Jure Barać de Bosna iz Livna, umro u Kijevu 26. 10. 1783. g. u 56. godini života.

O *Topićima* i *Dugašima* pisao je fra Karlo Jurišić u časopisu župe Bast--Baška Voda.[13] Prema postojećim dokumentima naselje Topići potječe s početka 18. st. O nastanku naselja pođudara se narodna predaja i dokumenti. Praotac tih Topića zvao se Juraj Granić rodom iz Medova Doca u Imotskoj krajini. Pobjegao je pred Turcima, a nadimak Topo dobio je po tome što je bio ševast. Iz toga nadimka kasnije se razvilo prezime Topić. Iz te obitelji potječe i Baba Topuša iz Basta. Inače Juraj Granić-Topo bio je knez uglednih makarskih obitelji. Među tim je i obitelj makarskoga plemića Ivana Dugaša. Podaci koje pruža taj kratki osvrt fra Karla Jurića osiguravaju nam da bolje upoznamo naše dvije žene narodne liječnice koje spominje pisac Vladmirović u svojim *Likariama priprostitim*. Dakle, Makarske vilenice *Adriana Dugašuša i Baba Topuša od Basta* nisu samo dvije usputne osobe u povijesti hrvatskoga ljekarništva i liječništva, već njihova imena i pridjevci neupitno svjedoče o dugostoljetnoj tradiciji imenovanja žena na tim prostorima po očinskom prezimenu s dočetkom *–uša*. Nadalje Jurišić piše da je vrijedna spomena u 18. st. u Makarskom primorju poznata »Likaruša Baba Topuša iz Basta« i da njezine prokušane recepte za liječenje navodi mala knjižica tiskana u Mlecima 1775. pod naslovom: »Likarie priprostite u dva jezika razdiljene, ilirički i talijanski, skupljene i dane na svitlost po gospodinu knezu i vitezu Jurju Vladimiroviću«. Iz samoga Jurišićeva teksta ne možemo zaključiti je li uopće postojao, i ako je postojao je li sačuvan rukopis »Babe Topuše«.

O obitelji Zec koja se bavila lijčenjem imamo podatke u raspravi *Ljekaruša fra Karla (Dragutina) Grančića* koju potpisuju: Kujundžić, Matasić i Glibota.[14] Mate Zec i njegov sin Mate od Imotskoga. Mate Zec i sin mu

[12] U izvorniku piše Gogan. Pregledom članova Franjevačke provincije Presvetoga Otkupitelja nisam pronašao to prezime, ali vrijeme i prostor koje navodi Vladmirović odgovaraju za fra Tomu Dogana, te smatram da je to bila tiskarska pogreška kojih ima napretek u *Likariama*.

[13] Fra Karlo Jurišić, *Iz prošlosti zaseoka Topići*, u: *Svjetionik, list župe Bast-Baška Voda*, God., V.–VIII., Baška Voda, 1970.–1973., 118.

[14] Kujundžić-Matasić-Glibota: *Ljekaruša fra Karla (Dragutina) Grančića*, u: *Farmaceutski glasnik*, God. 59, (Zagreb, 2003) 7-8, 322. – »Najstariji podatak o ljekarni u Imotskom je iz 1879. g. kada ljekarnu otvara Josip Pini, koji istu 1897., prepušta u najam Paškalu Ferrariju. Najstariji priručnik pučke medicine nastao na području Imotskoga, tzv. ljekaruša, napisana je 1771. g. To je ljekaruša fra Šimuna Gudelja, koju je on napisao za

Mate živjeli su u Krstaticama. To mjesto je u 18. st. dio župe Slivno, te u *Stanju duša* župe Slivno 1744. g. nalazimo ime Mate oca, a *Stanje duša* početkom 19. st. (1806.) kad su Krstatice samostalna župa navodi »Matu Zeca medika« koji ima 64 godine i to je prema autorima navedene rasprave onaj sin Mate Zeca od Imotskoga koga spominje Vladmirović.

O. F. Bartuo Arbić bio je ugledni franjevac Bosne Srebrne, a 1708. izabran je za prefekta studija u Provinciji.[15]

O ovim pomoćnicima i likarima trenutno nemam nikakve podatke:

1. Dom Lovre Jerković,
2. Vuk Crnogorac,
3. Turčin Čejo Tabaković,
4. Stipan Vukušić,
5. Vida Mrčina,
6. Batović,
7. Jadre Šljebrka,
8. Baba Barka

Kako nisam imao vremena pregledati arhive i postojeću sekundarnu literaturu u kojoj bi se moglo ipak pronaći neko od naznačenih imena, to ostavljam za dalja istraživanja. Također bih naglasio da u literaturi koju sam pregledao nema naznaka za navedene franjevce da su se bavili i liječenjem, te bi i za njih trebalo temeljitije pregledati rukopisnu građu po arhivima samostana gdje su živjeli. Za sada sigurni podatak imamo iz drugih izvora o Mati Zecu mlađemu da je bio medik, te o Babi Topuši i doktoru Dudanu iz Splita kroz navedene recepte (*Rp 1* i *Rp 71*) u *Likariama*. Iz postojeće literature nisam mogao dokučiti o postojanju rukopisa likaruše *Baba Topuša*. Postojala je u samostanu u Plehanu u BiH rukopisna likaruša *Baba Potopuša* iz 1878. od Dobroslava Božića. Je li Baba Topuša u stvari Vladmirovićeva knjiga *Likaria* ili posebni spis, to će dalja istraživanja pokazati.

---

svog prijatelja don Grgura Ujevića. U neposrednom susjedstvu fra Šimuna Gudelja živio je poznati narodni liječnik Mate Zec čije je recepte preuzeo fra Luka Vladimirović i objavio ih u prvoj tiskanoj hrvatskoj ljekaruši 'Likarije priprostite...' 1775. g. u Mlecima. Ovoga Matu Zeca spominje najstarije 'Stanje duša' župe Slivno iz 1744. g. u čijem su sastavu tada bile i Krstatice, a 'Stanje duša' za Krstatice iz 1806. g. spominje 'Matu Zeca medika' u dobi od 64 g., ali ovo nije onaj Mate Zec koji je Vladimiroviću ustupio recepte, već njegov sin, što nam govori da se je tradicija liječenja u obitelji Zec nastavila.« Autori ove rasprave pišu: Vladimirović, a ne Vladmirović!

[15] Petar Bezina: *Studij filozofije u Franjevačkoj provinciji Presvetog Otkupitelja*, Split, 1992., 17.

Vladmirovićevo imenovanje osoba narodnih liječnika onoga vremena

Vladmirović nabrajajući svoje izvore spominje nekoliko žena. Dvije iz Makarskog Primorja, te dvije iz Ravnih Kotara. Ne bih se složio s Danom Čučković da Vladmirović navodi pet žena. Sve ovisi o čitanju i razumijevanju jezika. Što nam i je u cilju u ovom odjeljku pokazati da Vladmirović vrlo ispravno i dosljedno provodi tvorbu ženskih patronima prema mjestima iz kojih potječu. Vladmirović ženske patronime bilježi u govoru sredine iz koje potječu te je vrlo značajan izvor za upoznavanje povijesti hrvatskoga jezika.

Dajemo tablični pregled imena koja po D. Čučković naznačuju žene, te njihovu transkripciju:

Vladmirović	Andriana Dugafuſa	Baba Topuſſa od Baſta	Vida Marnçina	Jadre Scgliebarka	Baba Barka
Čučković	Andrijana Dugasuza	baba Topuša od Basta	Vida Mrnčina	Jadre Žljebarka	baba Barka
Devetak	Andriana Dugašuša (Dugačuša)	Baba Topuša od Basta	Vida Marnčina	Jadre Šljebarka (Ušljebarka)	Baba Barka
Bekavac Basić	Andriana Dugašuša	Baba Topuša od Basta	Vida Mrnčina	Jadre Šljebrka	Baba Barka

Dana Čučković u svom navođenju navodi osobu Jadre Scgliebarka kao žensku i transkribira u Jadre Žljebarka. Ne znam kojom je logikom došla na pomisao da bi to ime i prezime jednoznačno određivalo žensku osobu. Vjerojatno je zavedena zapisom prezimena. Prezime je potpuno krivo iščitala. Još i danas u Kotarima postoji prezime Ušljebrka, a i u franjevaca Provincije Presvetoga Otkupitelja bio je u 20. stoljeću brat Ivan (Jovo) Ušljebrka iz Bjeline kod Benkovca (umro 1980. g.) koji je dugo vremena proveo u samostanu na Visovcu. U tom kraju (Kotari i Šibenik) Jadre je redovito muško ime. Uistinu u Dalmaciji, ali više u splitskom i njemu pripadajućem otočkom, a manje zagorskom dijelu, čuje se i za žensku osobu Jadre. No, kako Vladmirović određuje kraj iz kojega potječe osoba, to je u ovom slučaju pouzdano muška osoba. Zašto prezime Šljebrka nema slovo *u* na početku, kako danas glasi prezime, to bi trebalo istražiti. Stoga možemo govoriti o četiri ženske osobe koje spominje Vladmirović: *Andriana Dugašuša*, *Baba Topuša od Basta*, *Vida Mrnčina* i *Baba Barka*.

Ovi naoko neznačajni zapisi o ženskim patronimima pokazuju nam jednu jezičnu kvalitetu Vladmirovića, a to je da nije u ime svoje obrazovanosti kvario govor koji je čuo od izvornih govornika, te nam je tako ostavio važan dokument o hrvatskom jeziku na navedenom području. Još i danas

imotski i makarski kraj u Hrvatskoj, te sela zapadne Hercegovine, Duvna, južnih dijelova Livanjskog okruga i dio Ramske doline oslovljavaju žene po očinskom (djevojačkom) prezimenu i to redovito na *–uša*. Tako su i naše likaruše (vilenice, ljekarnice) rodom iz prezimena Dugaš i Topić, a u koje su prezime dovedene nije navedeno, ali znamo da su iz sela Basta.[16]

Zanimljivo je da prof. Stjepan Babić u *Tvorbi riječi u hrvatskom književnom jeziku (nacrt za gramatiku*, 2. izd. 1991. predstavljajući sufiks *–uša* ne navodi niti jedan primjer u tvorbi etnika ž. r. od prezimena, već prema mjestu, npr. Cievare – Cievaruša i Goveđari – Goveđaruša, Štitar – Štitaruša.[17] Čudno je da je autor imao veliki broj primjera u djelu Ivana Raosa *Vječno žalosni smijeh*[18] i *Prosjaci i sinovi*[19] koje je i koristio, a da nije naveo niti jedan primjer. Primjere koje je uzeo sporadični su za kraj iz kojega donosi primjere, dok područje, koje obrađuje Ivan Raos, redovito bez stilskih obilježja koristi ženske etnike na *–uša*, oslanjajući se na prezime kao što je to uradio i Vladmirović dvjesto godina ranije.

Dakle, Vladmirovićeva baba Topuša i Andriana Dugašuša jesu prvorazredni dokument za povijest hrvatskog jezika na području između Neretve i Cetine te duboko u Bosnu i Hercegovinu do Ramske doline, gdje imamo kompaktan jezik i u kojemu se redovito koristi u 90% slučajeva ženski etnik na *-uša* izveden od prezimena.[20]

Isto tako i danas u kninskom kraju i u Kotarima često ćemo čuti da starije žene oslovljavaju s baba, te tako i Baba Barka (ne: Barbara!) ili oslanjajući se na ime oca ili muža – Vida Mrnčina. Tko je bio Mrnče/Mrnko/Mrko – otac ili muž, ili čak djed, to danas ne možemo lako utvrditi. Takvo imenovanje žena postoji i u imotskom i makarskom kraju, ali mnogo rjeđe.[21]

---

[16] O tome više u fra Karlo Jurišić: *Iz prošlosti zaseoka Topići*, u: *Svjetionik, list župe Bast-Baška Voda*, God., V.-VIII., Baška Voda, 1970.–1973., 113–120; O patronimima na *–uša* vidi: Ivan Bekavac Basić, *Prezimena i patronimi izvedeni od prezimena za ženske udane osobe u Imotskoj krajini, Zapadnoj Hercegovini, Sinjskoj krajini, Makarskom primorju, Livnu, Duvnu, Šuici i susjednim krajevima*, u: I. B. Šamija: *Rječnik Imotsko-bekijskoga govora*, Zagreb, 2004., 502–531.

[17] Stjepan Babić: *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku* (nacrt za gramatiku), 2. izd., Zagreb, HAZU–Globus, 1991., 328–329.

[18] Ivan Raos: *Vječno žalosni smijeh* (passim), Zagreb, 1965.

[19] Ivan Raos: *Prosjaci i sinovi*, Zagreb, 1972.

[20] Vidi: *Ivan Bekavac Basić* u *Lovrečki libar*, Zagreb, 1999; u: *Rječnik imotskoga govora*, Zagreb, 2001.; u: *Rječnik imotsko–bekijskog govora*, Zagreb, 2004.; Tihomir Grgat: *Čestak* (roman) (passim), Split, 2001.; Ivan Raos: *Vječno žalosni smijeh* (passim), Zagreb, 1965.; Mate Šimundić: *Govor imotsko-bekijskog kraja*, ANUBiH, Sarajevo, 1971.

[21] Tako u Opancima, općina Lovreć u imotskom kraju danas živi Iva Šimundić udana u Batiniće i zovu je po muževu nadimku Mrko, Iva Mrkina ili Mrkinica uz uobičajeno Šimunduša/Šemunduša kad se želi naglasiti iz kojega je prezimena došla u Batiniće.

b) Strani izvori za *Likarie priprostite*

Vladmirović je iscrpno naveo domaće izvore za svoje *Likarie* poimenično spominjući imena i prezimena kao i mjesta iz kojih potječu. Ostaje pitanje koji su strani izvori jer ih izričito nigdje ne navodi. Pažljivijim čitanjem ipak otkrivamo da su postojali strani izvori.

Prvo, na to nas upućuje sam naslov koji kaže da su skupljene »Likarie priprostite u dva jezika razdiljene Illyriçki, i Talianski...«.[22] Iako je malo talijanskim jezikom napisanih recepata ipak možemo govoriti da je knjiga *Likaria* ima recepte koji su preuzeti iz talijanskoga i ostali u izvorniku, tj. nisu prevođeni na hrvatski jezik.

Drugo, Vladmirović nas u predgovoru podsjeća da će u drugo izdanje, ako se prvo brzo proda, »urizati trave, kacono ù kgnigam Talianſkim«.[23]

Treće, Vladmirović se poziva na Plutarha u receptu o uzdržanju (očuvanju) zdravlja.[24]

Četvrto, u receptima pisanim hrvatskim jezikom često su pojedine droge i pripravci navedeni na talijanskom jeziku, bilo kao tumačenje hrvatske riječi, bilo samo na talijanskom bez hrvatskoga prijevoda.

Peto, posredno dokazujemo strane izvore iz teksta fra Šimuna Milinovića[25] o Mattioliju[26] i Tournefortu[27]. Pišući za zagrebački *Vienac* Milinović obavještćuje javnost kako su stari narodi imali dragocjenih zbirki iz područja »prirodopisne nauke«. Posebno se u novije vrijeme , u 16. st. istaknuo Talijan Mattioli iz Siene. Djeluje kao liječnik u Sieni, Rimu i Tridentu, potom u Gorici (Slovenija) i Pragu da bi se ponovo vratio u Trident gdje i umire 1577. g. Za boravka u Gorici i Pragu naučio je slovenski i češki. Poznato mu je djelo *Tumačenje Dioskurida*, ogromna zbirka u kojoj je »vas bilinsko-liečnički nauk ondašnjega vremena«.

Osim što je u knjizi dan prijevod Dioskurida na talijanski, Mattioli je opisao veliki broj biljaka i ruda, rezultat njegova rada po Italiji, Njemačkoj i »Slavjanskoj«. Izvornik je talijanski, a potom je preveden na latinski, nje-

[22] *Likarie*, naslovnica.

[23] *Likarie*, str. 4.

[24] *Likarie*, str. 45.: »Zdravje uzdarxati podpuno najbogliaje triznoli. Veli Plutarco iz nutra med a zvora uglie; çini çovika zdrava.«

[25] Milinović, fra Šimun: *Hrvatske uspomene iz Dalmacije*, povijesne rasprave (priredio Milan Glibota), Zagreb, Školska knjiga, 2004., 12-122.

[26] Mattioli, *Pietro Andrea (1501–1577)*, vidi o njemu više u: KUŠTRAK, Danica: *Iz povijesti farmakognozije Pietro Andrea Mattioli (1501-1577)*, u: *Farmaceutski glasnik*, God. 57, (Zagreb, 2001), 11, 431–442.

[27] Tournefort (Joseph Piton de) (Aix-en-Provence, 1656. – Paris, 1708.), francuski botaničar i putnik. Klasificirao je biljno carstvo i ta je klasifikacija preteča Linnéove klasifikacije., v. *Le petit Larousse*, 1994.

mački, francuski i druge europske jezike. Do druge polovice 19. st., kada piše Milinović, bilo je preko 30 izdanja toga spisa. To Mattiolijevo djelo 1598. objavljeno u Bazelu, ilustrirao je Bauhin »naresivši ga hiljadom i četirim stotinama slika«.

U tom djelu – reći će Milinović – ima »mnogo bajaka i priča pod istinu« uzetih »dajući čudnovate krieposti nekim travama, što ih nigda nicsu imale«.

Mattiolijevo djelo bijaše rasprostranjeno po Dalmaciji i »osobito se župnici njime služahu i ljekarije župljanom po njemu propisivahu. Po njemu je neki sastavio liečničko djelce: »*Baba Topuša*«, koje i sada po naših stranah kola«.

Nadalje Milinović govori o Mattiolijevoj knjizi u Sinjskom samostanu koja nema početnu stranicu te ne zna koje je godine tiskana, ali to djelo »znamenito je za nas, što se uz svaki naziv talijanski imade rukopisno hrvatsko tumačenje bilina. Imena su skroz hrvatska i pučka a odgovaraju podpuno vrsti bilina. Ima ih kod nekih poviše, a kod nekih uz latinicu i bosanskom bukvicom naznačena imena, jer su se onda ovom ponajviše služili Franjevci«.

Drugi autor kojega spominje Milinović jest Francuz Tournefort. Njegovo djelo u dva sveska posjeduje visovački samostan i tu su rukom, uz talijanski tekst ispisana imena biljaka hrvatskim jezikom, ponešto latinicom, ponešto bukvicom – reći će Milinović.

Na temelju Milinovićevog izvješća možemo zaključiti kao vjerojatno da se fra Luka Vladmirović koristio tim djelima, jer Mattiolija posjeduje i Zaostrog, pri tiskanju *Likaria*, a možda je i sam svojom rukom iznad talijanskoga teksta upisivao hrvatske nazive za biljke. Milinovićeva primjedba o *Babi Topuši* otvara pitanje koja je to likaruša *Baba Topuša*; je li to djelo fra Luke Vladmirovića ili nekoga drugoga autora? Je li tiskano ili je rukopisno i je li nastalo prije ili poslije *Likaria*?

Mišljenja sam da je to djelo Jurja (fra Luke) Vladmirovića kojemu su nedostajale prve stranice pa se po prvom »receptu« – »*babe Topuſce iz Baſſta melem za rane daſſe ne more bogli*« zvalo *Baba Topuša*.

Ako je vjerovati Milinoviću, onda bi glavni »talijanski« izvor *Likaria* bio Mattioli, a vjerojatno i Tournefort.

Zašto te autore, ako ih je koristio, kao svoje izvore ne navodi pisac *Likaria*?

Pretpostaviti je da je domaće izvore prikupio Juraj Vladmirović, a da je fra Luka nadopunio prijevodima talijanskih tekstova pa je u predgovoru samo naznačio talijanske izvore koji imaju »*urizane trave*«.

Koji su još mogući izvori trebat će potražiti u bibliotekama franjevačkih samostana u Zaostrogu, Šibeniku, itd.

IV.

Vladmirovićev utjecaj na kasnije likaruše

Ova tema zahtijeva temeljitije istraživanje. Ovdje ću se osvrnuti samo na najnovije radove koje vodi prof. Nikola Kujundžić sa suradnicima i objavljuje u *Farmaceutskom glasniku* iz Zagreba.[28] U svom prikazu samo naznačujem što bi trebalo još temeljitije uraditi pri istraživanju *Likarija.*

Struktura prikaza rukopisnih likaruša po Kujundžiću i dr., te *Likarija* po Devetaku

U posljednje vrijeme prof. Nikola Kujundžić sa Farmaceutsko-biokemijskoga fakulteta u Zagrebu sa suradnicima objavio je u *Farmaceutskom glasniku* dvije rukopisne likaruše iz Dalmacije s popratnim tekstovima. Prva je Likaruša fra Karla Grančića iz 19. stoljeća i nosi naslov *Nike uzpomene od nikih likarijeah.* Izvornik se nalazi u arhivu franjevačkog samostana u Omišu. Ispisana je na 24 stranice papira formata 20x14 cm. Ima 123 recepta od čega za ljude 108, za domaće životinje 12 i za domaćinstvo 3.[29] Druga je likaruša fra Jakova Bartulovića. Rukopis se čuva u arhivu Sinjskoga samostana i naslovljen je *Na koji način seljani upotrebljavaju lijekove za razne bolesti,* a nastao je najvjerojatnije krajem 19. stoljeća kad je fra Jakov bio župnikom u Brštanovu.[30] Obje su likaruše obrađene po istom načelu s tim da je pri obradi Bartulovićeve likaruše izostavljen *Osvrt na narodno poimanje bolesti...* Popratni tekstovi o sadržaju ljekaruša podrobno donose podatke o jeziku, sadržaju, bolestima, ljekovitim pripravcima i njihovu porijeklu, načinu izrade, upotrebljenim mjerama.

[28] Kujundžić Nikola-Matasić Vlatka-Glibota Milan: *Ljekaruša fra Karla (Dragutina) Grančića*, u: *Farmaceutski glasnik*, God. 59., (Zagreb, 2003), 7-8, 321–345. i Kujundžić Nikola-Zorac Marina-Glibota Milan-Kujundžić Milan: *Ljekaruša fra Jakova Bartulovića*, u: *Farmaceutski glasnik*, God. 60., (Zagreb, 2004), 11, 541–556.

[29] Kujundžić Nikola-Matasić Vlatka-Glibota Milan: *Ljekaruša fra Karla (Dragutina) Grančića*, u: *Farmaceutski glasnik*, God. 59., (Zagreb, 2003), 7-8, 321–345; Jakov Grančić, pri stupanju u franjevački red uzima redovničko ime Karlo (Dragutin), rođen je u Glavini Donjoj 30. 4. 1831., a umro u Prološcu 27. 5. 1875.

[30] Kujundžić Nikola-Zorac Marina-Glibota Milan-Kujundžić Milan: *Ljekaruša fra Jakova Bartulovića*, u: *Farmaceutski glasnik*, God. 60., (Zagreb, 2004), 11, 541–556. Fra Jakov Bartulović rođen je u Ramljanima kraj Muća 28. siječnja 1867., a umro u samostanu Gospe od Zdravlja u Splitu 12. 6. 1941. godine; bio je župnik u Brštanovu od 1891. do 1895.

Pregledom literature o Vladmirovićevoj likaruši uočio sam da se njome više pozabavila Dana Čučković 1942.[31] i Zdravko Devetak pri priređivanju pretiska *Likaria* za Zbornik *Kačić* 1999.[32] Prof. Čučković je detaljnije opisala *Likarie*, nego prof. Devetak. S druge strane prof. Devetak daje samo popratne napomene uz tekst, dok prof. Čučković izuzevši predgovor *Drago znanomu sctiozu* ne prilaže tekst *Likaria*. Oba teksta nisu podrobno obradila *Likarie* kao što je to urađeno uz rukopisne likaruše fra Karla Grančića i fra Jakova Bartulovića. Takvu detaljnu obradu *Likarie* tek čekaju jer ni moj interes nije bio usmjeren na takav opis *Likaria*. Prilažem djelomično usporedni pregled obrade tih likaruša i Vladmirovićevih *Liakaria*.

Kujundžić, 2003	Kujundžić 2004	Devetak 1999
Uvod	Uvod	Uvodne napomene
Osvrt na narodno poimanje bolesti i liječenja u kontekstu vremena nastajanja ljekaruša		
O autoru	O autoru	Bilješka o piscu »Likarija priprostitih« (život, djela, naslovne stranice nekih fra Lukinih djela
Jezik Grančićeve ljekaruše	Jezik ljekaruše	
Izgled rukopisa	Izgled rukopisa	
Tekst ljekaruše	Tekst ljekaruše	Tekst: *Likarie priprostite* (izvornik) i transkripcija u suvremeni slovopis
Bolesti spomenute u ljekaruši	Bolesti (simptomi) spomenute u ljekaruši	
Rječnik manje poznatih pojmova	Rječnik manje poznatih pojmova	Rječnik pojmova, malo poznatih riječi i arhaizama
Materijali upotrebljavani u receptima	Materijali upotrebljavani u receptima	
Sastojci biljnog porijekla	Sastojci biljnog podrijetla	
Sastojci životinjskog podrijetla	Sastojci životinjskog podrijetla	

[31] Čučković, Dana: *O prvoj hrvatskoj tiskanoj ljekaruši*, Poseban otisak iz »*Vjesnika ljekarnika*«, Zagreb, 1942., br. 10-12.

[32] Devetak, Zdravko: *»Likarie priprostite« fra Luke Vladimirovića*, u: Vladmirović, Luka: *Likarie priprostite: pretisak, transkripcija i prilozi*, Zbornik »Kačić«, Split – Zaostrog, 1999.

Kujundžić, 2003	Kujundžić 2004	Devetak 1999
Sastojci mineralnog podrijetla	Sastojci mineralnog podrijetla i pomoćne tvari	
Način izrade pripravaka i navedeni ljekoviti oblici	Način izrade pripravaka i navedeni ljekoviti oblici	
Mjere upotrebljene u ljekaruši	Mjere upotrebljene u ljekaruši	Mjere
Zaključak	Zaključak	
Sažetak na engleskom	Sažetak na engleskom	Sažeci (njem. i engl.)
Literatura	Literatura	Literatura

Kako vidimo iz ovoga pregleda prof. Devetak nije posebno obrađivao sastojke biljnoga, životinjskoga i mineralnoga porijekla i način izrade pripravaka u *Likariama*, već ako je o tome govorio bilo je usputno. Malo više je to dotaknula prof. Čučković, ali ni ona sustavno. Takva obrada *Likaria* tek predstoji. U svom ću radu dotaknuti djelomično ta pitanja u tekstu koji slijedi.

Podudarnosti Vladmirovićevih *Likaria* i Grančićeve likaruše

Prilažem usporedno neke recepte u Vladmirovićevim *Likariama* i u Grančića. Primjeri koji slijede nedvojbeno govore o tome da je Grančić koristio ili *Likarie* ili neki drugi izvor koji ima iste recepte kao i *Likarie*. Grančićeva je likaruša nastala skoro sto godina kasnije od *Likaria*, te su priloženi recepti mogli bit preuzeti ili iz starijih rukopisa od *Likaria*, ili iz *Likaria* ili iz kasnijih rukopisa. Bez obzira koje je izvore crpio Grančić, uočavamo da se jedan dio njegovih recepata podudara u velikoj mjeri s receptima iz *Likaria*. Ako zanemarimo stil, a uzmemo u obzir samo tvari i kako ih obraditi, onda su recepti u potpunosti podudarni.

Vladmirović, 1775	Grančić, sredina 19. st.
Dalaku likaria dobra	**Čoviku za dalak**
Rp.19. Uzmi trave rukule afliti righe. Stucie kamenom nacamenu jednu dobru rucovet pak privij svaruh karpe pomiſtu dio dalak neka ſtoj 24. ure odavij, priſceti kojſe napnu prokinij nek izagie onni jid. Kada zareſtu privij opet, i taco tri cetiri puta, ozdravichics. (str. 10)	4. Stuci trave Rokule (Rigc) jednu dobru rukovet pak privi svrhu tanke krpe dije Dalak i neka stoj 24 ure, potle odani i prišiti koji se napnu provali ih i izažmi, tako učini do tri puta i više. (Str. 326)
Rp. 20.1. Vari ma ne povele kore od Jasena u veçer, i metni navedru noch pak ù jutru popij, i toh za dvadeſet dana bicchieti boglie.	5. Vari po malo Koren ods Jasena i metni večer na vedru noć pak ujutru pi, i to za dvadeset dana, bitiće dobro.
Rp. 21 Uzmi roſſopaſti, *Celidonie* izkrixaj sitno scto more biti jedan usctipak umiſaj jedno iaje imalo braſcna pofrigaj na maslu, oli na ughu terga malo pò malo proſcdri, i toh za dvadeſet dana kuxanoe.	6 Uzmi **Rosopasti** iskrižaj sitno damore izaći jedanuštipak, izmišaj jedno jaje i malo brašna, pofrigajnamaslu ili na ulju, ter ga malo po malo proždri i tako za 20 dana.
Poroditi çinit lako xenu. Rp. 106. Kuvaj pitome Stuçene metvice i meda kadaſſe varlò zgusne podai xeni pokuſati kafiku bichie boglie. (str. 31.)	**Kad se žena muči roditi** 3. Uberi trave pitome **Metvice**, stuci je, malo **Meda**, metne variti i kada se vrlo zgusne, neka žena pokusa jednu kašiku. (str. 328.)
Rp. 8. **Crvotoçju likaria kadaga xene nemogu imati** Uzmi trave diteline nakojojnose nage kad, i kad pero oliti ſtruk od çetiri liſta ſvarie, i davaj piti; ſcojom prunixaj, i velike Coprive, i metni malo ſalnitra, oliti çeverçile.	**Žena koja nejma krvotočja** 9. Uberi trave **Diteline**, nakojoi se najde pero od četiri lista, veliko **Koprive** i malo **šalnitra, Čevrčile**, svariti sve ujedno i piti.
Rp. 72. Karvotoçje da xenam dogie. Uzmi pò drama onnoga strixa Sctole uffati oko varçine od piſſake muſcke ter davaj xeni na uxbi, na mladu miſezu, i ù druga vrimcna ù mlacoj çorbi, oli ù kaffi dva tri puta docchie dojſto.	10. Po drama striša odvrčine muške pišake neka žena pije na užbi i mini doče odma.
Rp. 84. **Materina kada xene muçi** ſtuci rute trave kolik pò jaja iz mixaj ſmedom, pak xena malo pomalo neka proſedre, i ovo zatri jutra. Iſtoje dobro çoviku od ſlati illi çadamue xeludaz. (str. 26–27) materina = maternica	**Za materinu** 2. Uberi trave **Rute**, iztuci je, i koliko po jaja izmišaj s Medom pak neka žena malo pomalo proždre, i tako za tri jutra, što je dobro i čoviku od plati iliti željudca. (str. 330.)

Vladmirović, 1775	Grančić, sredina 19. st.
Dalaku likaria dobra	**Čoviku za dalak**
Rp. 88.1 Metigl pomoriti, i drughe Zarve u xivotini. Biloga vina zdrava, i luga od Smardglike ùçini luxiuh pak onnim mlakim zalivaj nà Livak, fvako bravçe ftaro, i mlado ozdravichie fvako.	**Za Mejtl i druge brva Životinje** (Za metilj i druge crve životinje, *m. op.)* Uzmi Biloga **Vina** zdrava i luga od Smrdeljike, od toga učini lukšiju, pak je ugri i tako mlakim zalivaj ovce, ozdravitiće. (str. 331.)
Rp. 135.3 5. dalle vino neufegliuti ucçini tapunice od Zelene varbe, pak Zatakni Baçvu. (str. 41.)	**Da se Vino ne išteti** Da se pako ne uzljuti učini tapuniru od Vrbe (str. 332.)

Osim navedenih primjera još je dosta podudarnih recepata u Vladmirovića i Grančića. Ovom prigodom možemo naznačiti da Vladmirovićeve *Likarie* dobro dođu za ispravke u čitanju Grančićeva rukopis jer je očito da priređivači nisu svugdje najbolje pročitali rukopis, kao što se vidi u naprijed navedenim primjerima.

V.

Usporedba Vladmirovićevih *Likaria* s opisom liječenja bolesti njegovih suvremenika (A. Fortisa, i I. Lovrića), te Wilkinsona u 19. st.

Kako se Lovrić, a prije njega i Alberto Fortis vrlo nepovoljno izražavaju o Vladmiroviću, pokušat ću prikazati njihova djela, usporediti ih s *Likariama* i o tome izreći svoje mišljenje.

a) *Alberto Fortis* posvećuje tekst u kojem se nalazi opis i liječenje bolesti kod Morlaka Negovoj ekscelenciji milordu JOHNU STUARTU grofu od Bute itd, itd. Kako je tekst kratak ovdje ga navodimo u cijelosti: *O običajima Morlaka*

15. Liječenje bolesti

»Nije rijetka stvar da nakon morlačkih plesova uslijede upalne bolesti. U tome, kao i u svim drugim slučajevima, oni ne zovu liječnike, jer ih na svoju sreću nemaju, nego se sami po sebi liječe. Čaša jake rakije obično im je prvi ljekoviti napitak; ako bolest ne popusti, uspu u nju poprilično papra ili puščana praha i tu mješavinu posrču. Kada to učine, dobro se pokriju ako je zima, ili se ispruže nauznak sučelice žarkom suncu ako je ljeto, *da iznoje zlo*, kako oni kažu. Protiv groznice trećodnevke imaju još sustavnije liječenje. Prvog i drugog dana uzmu čašu vina u kojem se nekoliko sati razmakao prstovet papra; trećeg i četvrtog udvostruči se količina. Vidio sam mnogoga Morlaka koji je savršeno ozdravio od

toga neobičnog istjerivača groznice. Začepljenja liječe stavljanjem velike kamene ploče na trbuh bolesniku; kostobolju žestokim trljanjem od kojega se bolesnikova leđa s kraja na kraj ogule ili pomodre. Katkad i protiv kostobolje primjenjuju zažaren kamen, zamotan u mokru krpu.«[33]

Ako sada tablično prikažemo sadržaj navedenoga teksta, vidjet ćemo koje bolesti i lijekove, odnosno postupke pri liječenju zapaža Fortis kod Morlaka. Evo prikaza:

Simptomi i bolest	Lijek i postupci pri liječenju	Jači lijek
Upala (obično poslije plesa kad se čovjek oznoji)	**Rakoja + utoplenje** Utoplenje se postiže pokrivanjem ili ležanjem na žarkom suncu)	**Rakija + papar ili puščani prah + utoplenje**
Groznica trećodnevka	1. dan: čaša vina + papar 2. dan: čaša vina + papar 3. dan: isto, ali udvostručeno 4. dan: isto, ali udvostručeno	
Začepljenje	Stavljanje velike kamene ploče na trbuh	
Kostobolja	Trljanje tijela ili stavljanje zažarenog kamena umotanog u krpu	
Izgubljen tek	Ocat	
Umirući	Onima koji umiru šećer stavljaju u usta da s manje gorčine prijeđe s ovoga na onaj svijet	
Bolovi u zglobovima	Koromač i trava iva i/ili pijavice	
Posjekotine ili oguljena koža	Crvenkastosmeđa zemlja	
Iščašena ili slomljena kost	»namještanje« koje rade domaći kirurzi bolje nego učeni kirurzi	
	Puštanje krvi uspješno izvode »domaći liječnici«	

b) Slično piše i *Ivan Lovrić* o liječenju bolesti kod Morlaka, što također prikazujemo tablično radi preglednosti. Trebamo naglasiti da Lovrić kaže da Morlaci imaju dosta lijekova biljnoga porijekla, a njihova botanika obasezala bi priličan svezak, i opet bi ostala nedovršena jer bi nedostajao univerzalan lijek, podesan za iskorijenjivanje svih bolesti. Taj lijek za sve bolesti nazivaju *mišećina*, ali ga ne mogu pronaći. Šteta što Lovrić nije opisao barem dio tih biljaka i njihove ljekovite učinke prema mišljenju Morlaka jer bi nam to bio dosta vrijedan izvor podataka o tadašnjem stanju poznavanja ljekovitoga bilja i njegove upotrebe.

[33] Alberto Fortis: *Put po Dalmaciji*, Split, Marjan tisak, 2004. (prijevod s talijanskoga *Viaggio in Dalmazia*, Venezia, 1774.), 60.

Evo tabličnoga prikaza:

Simptomi i bolest	Lijek i postupci pri liječenju bolesnika	Jači lijek
Težina u želudcu	Rakija Riječni rakovi (stuku ih žive te ih stave na trbuh)	Rakija + puščani prah
Trodnevna groznica	Liječenje znojenjem koje se postiže: 1. pokrivanjem šćavinom i ležanjem na suncu u ljeto ili prema vatri zimi 2. u kritično vrijeme snažno hodati i popiti vina da budeš omamljen	
Reuma	Ribanje (trljanje) po leđima	
Protisli	Postavlja se na bolesno mjesto: 1. užaren kamen umotan u suhu krpu 2. proso ugrijano na vatri i umotano u krpu 3. mišje blato izmiješano u vodi	
Začepljenost	Rakija + med + jelova smola, sve to pustati da zavrije prije pijenja	
Sušica	Rakija + med + jelova smola, sve to pustati da zavrije prije pijenja	
Rane	Rane se liječe balzamom koji je načinjen od ulja, žumanjka od jaja i kojeg zrna soli.	
Mrena	Okulisti dobro uklanjaju mrene, a da uopće »nemaju ni pojma o membranama ili kožicama koje sudjeluju u formiranju oka«.	
Lomovi	**Kirurgija** je vrlo uspješna iako su kirurzi samouki ljudi.	
Bolesna stanja koja zahtijevaju puštanje krvi	Puštanje krvi »noževima i britvama« a ne instrumentom kako tvrdi Fortis. Za to se u Otomanskom carstvu kod Morlaka može nabaviti posebni instrument u obliku luka i strelice.	
Smrtne bolesti	Umirući su strpljivi, a na smrtnoj ih postelji posjećuje rodbina, te im daju hranu i piće koje nisu davali za života. Umirućem pribavljaju slatko vino ili nešto slično.	

Osim prikaza liječenja Morlaka Lovrić se okomio na Vladmirovićeve *Likarie*. Evo toga teksta:

> »Neki fantastični cokulaš, zvan o. Luka, da bi neukusnostima, što ih je već prije štampao, pridružio još i druge neukusnosti, naštampao je i u ilirskom jeziku knjižicu *Likarije priprostite*, t.j. knjižicu o priprostim lijekovima, što ih obično upotrebljavaju Morlaci. Prije svega treba znati, da je to fratar, koji vjeruje u čaranja, vještice i u sve zle duhove, protiv kojih ima posebnih i prekrasnih praznovjernih lijekova. On je uostalom lektor jubilat, to jest vršio je sve najčasnije službe u znanostima, što se običavaju davati našim fratrima. Prvi put je objelodanio knjigu

o nekadašnjem opsegu neretvanske krajine, i našao se čovjek, koji je imao strpljivost da kritikuje te budalasto napisane stvari dobroga oca. Drugi put je iznio pod krivim imenom plemenitost i staro podrijetlo svoje porodice prisvajajući sebi prezime slično svojemu i zamišljajući budalasto u maštı neke natpise, koje tumači onako, kako mu se više sviđa. Ali treba reći, da je sam dobro osjetio svoju nevrijednost, pa se je, ne znajući steći glasa na drugi način, pokušao proslaviti umišljenim plemstvom svojih djedova. Treći put je prošle godine pod imenom jednoga svojeg sinovca, koji mirno pase stado, premda ga nema mnogo, i koji nije nikada znao čitati, naštampao gore spomenutu knjižicu *Likarije priprostite*. (...) Nisam mogao pročitati do kraja i ozbiljno tu njegovu ogavnu knjigu. Ali po onome, što sam opazio na preskok, ona sadržava više fratarskih negoli morlačkih lijekova. (...) Ostao sam jako dirnut, da ne kažem sablažnjen, što naš fratar zna i po koji lijek za keltske (francuske) bolesti (kojih naši morlaci nikako ne poznaju, jer se slične bolesti još nisu jako raširile u narodu), a zna i za neke oraške, što ih žene meću na stidne dijelove tijela radi liječenja histeričnih učinaka. Da se zaustavi krv iz nosa, uči, da treba metnuti bijeli papir pod jezik. Taj je lijek uistinu vrlo prirodan. Tako se pripovijeda, da je neki bolonjski liječnik davao pilule od papira bolesnicima od vodene bolesti, da ih izliječi. Ukratko knjižurina je našega zaslužnog narodnog liječnika o. Luke završila, da se u nju zamota papar et *quidquid chartis amicitur ineptis*, a ja mogu kazati, da mi se je čitajući je dogodilo donekle ono, što je Menzini rekao o nekoj drugoj knjizi:

Tad izbi tol'ko smrada
Iz knjige te, na mokrenje što sili,
Da mi još sad nos od toga strada.«[34]

c) Treći autor kojega uspoređujemo s prethodnom dvojicom jest Wilkinson. Wilkinson 1848. piše o bolestima i njihovom liječenju kod Morlaka. Na tragu Fortisovu, kojih osamdeset godina kasnije, pisat će Britanac Wilkinson o bolestima i liječenju bolesti kod Morlaka. Tvrdi da je medicinsko znanje Morlaka vrlo primitivno. Priprosti način življenja najbolji je lijek.

Evo i Wilkinsonova opisa simptoma, bolesti i lijekova:

Bolest i bolesno stanje	Lijek i postupci pri liječenju	Jači lijek
Groznica trećodnevka	Uvarak od sporiša u govedoj juhi	
Upalne ognjojice	Doza rakije (kao Fortis)	Rakija + papar ili puščani prah
Groznica	Vino i papar (kao Fortis)	
Prijelomi	Kosti namještaju dobri domaći kirurzi	
Kostobolja	Zažareno kamenje	
Umiruči	Šećer posljednji lijek za umiruće	

[34] I. Lovrić, *N. dj.*, 172–174.

d) Bolesti i bolesna stanja u Vladmirovićevim Likarijama za koje propisuje lijekove. Sada za usporedbu navodimo bolesti i bolesna stanja u Vladmirovića. Brojem bolesti i brojem recepata nadilazi ta tri zapisa o liječenju Morlaka, stoga možemo reći da se Vladmirović potrudio da svoje *Likarije* pristojno opremi, jezično upotrijebi štovište narodnih naziva za biljke i druga ljekovita sredstva i na kraju da dadne vrijednu knjižicu hrvatskom narodu za liječenje ljudi, ali i bolesnih životinja te čuvanje namirnica.

Devetak je nabrojio 320 pojedinačnih recepata; od toga 290 za liječenje ljudi, 2 za liječenje ljudi i životinja, 19 za liječenje životinja i 9 recepata za čuvanje vina i priređivanje vinskog octa. U području humane medicine nabrojio je oko 15 recepata magijske medicine i 4 recepta religijsko-teurgijske medicine.

Naglašujemo, naspram Lovrićeve kritike, da Vladmirović primarno nije etnograf, te ne opisuje samo bolesti i njihovo liječenje u Morlaka, već piše knjižicu za narod kako se liječiti u slučaju pojedinih bolesti. Time stvarno proširuje znanja o bolestima i znanja o lijekovima u narodu, a to mu i je svrha, te sam potiče sve poznavatelje lijekova da pišu svoje knjižice. Stoga ćemo u pregledu koji slijedi vidjeti koliko je širi i cjelovitiji pregled bolesti o kojima govori Vladmirović nego naprijed navedena tri autora koja se zadovoljavaju samo najbitnijim etnografskim opisom bolesti, lijekova, i načina liječenja kod našeg naroda od sredine 18. do sredine 19. stoljeća.

Evo kratkog tabličnoga pregleda bolesti za koje daje jedan ili više recepata.

Uz pregled bolesti i bolesnih stanja radi lakšeg snalaženja navodim redni broj recepta prema Devetakovom zapisu.

Bolest	Redni broj recepta prema Devetaku
Bolest jezika – nečisto govorenje	55
Bolest očiju	99, 100, 103, 105
Bolest slezena (vidi dalak)	127
Bolest stomaka	125, 129
Bradavice (po tijelu)	3
Čir provaliti	109, 111
Čišćenje iznutra	96, 97
Dalak (otok slezena i upala slezena)	17, 18, 19, 20, 21, 25
Debela nemoć (vodena bolest)	23, 26, 158
Franca (sifilis, lues venerea)	28, 32
Glavobolja	5
Grlobolja	33, 34, 99.2

Bolest	Redni broj recepta prema Devetaku
Groznica	35, 36, 37, 38, 39, 40, 50, 54
Guba, gubava glava	41, 44
Gulne ili crvi, gliste u dice	22, 27, 53, 154
Guta / mukavica	87
Guta / podagra	43, 46, 47, 48, 51, 159
Hemeroidi	78, 79
Ispadanje kose	58, 65, 66
Kamenac (bubrežni i žučni)	9, 10, 11, 12, 13, 14, 64, 71, 157
Kašalj	7
Kile	73
Krvotočenje – komu krv teče iz nosa ili rane	57, 59, 60, 67, 160, 162
Lom – noge	94
Lom – ruke	118
Malkaduk / padavica	90
Mešnjak (čir)	80, 81, 82
Naduvenost, vjetrovi	29, 30, 31
Ospice	104
Otekline	95
Oticanje nogu	91, 92, 93
Plamenac	107, 108, 110, 112
Rane (različite)	1, 89, 114, 115, 116, 117, 119
Siatika (išijas)	121, 122
Smrad iz usta	131
Srdebolja ili srdobolja	52, 120, 123
Svrab	113, 124, 126
Tišnja	128, 130
Uboj	15, 133, 136, 142
Uhobolja	132, 137, 138, 143
Uklanje (Ujed)	144
Uroci od vištica	139, 141
Voda komu stane	140
Zaduha	150, 151
Zdravlje uzdržati	152
Zlatinja	153
Zubobolja	155
Ženske tegobe – bolovi maternice	84, 85

Bolest	Redni broj recepta prema Devetaku
Ženske tegobe – menstrualne tegobe u žena	6, 8, 61, 62, 63, 68, 72, 78, 161
Ženske tegobe – mlijeko u rodilja za doći, (zadajanje dice)	83, 86, 149, (24)
Ženske tegobe – porod, porodaj	106, 146, 149
Ženske tegobe – bol bradavica (sedule)	100.4

Otrovni likarija (Protuotrov)	• Kuhani stučeni želudi od duba ili hrasta u kravljem mlijeku. • Napiti se maslinova ulja. • Korijen od trave bijeloga jasenka. • Topi u vodu inoroga, ter pij više i više puta.	Rp. 98

Životinjske bolesti i njihovo liječenja

Bolest	Sadržaj recepta	Redni broj recepta
Metiljavost	Rp. 88 Metigl pomoriti, i drughe Zarve u xivotini. Biloga vina zdrava, i luga od Smardglike ucini luxiuh pak onnim mlakim zalivaj na Livak, fvako bravçe ſtaro, i mlado ozdravichie fvako	88, 101
Bolesti konja	Rp. 16 Cogn datie ſve zdravo, i prito davajmu u zobi reſſe od liske. Cogn akotils rasboli ubijh çvarglka tizu pak ixexi fperuſcinam ter onnim praom Zalij kogna uputchie ozdraviti.	16, 69, 70
Crkavici likarija	Zarkavici licaria kada koze, i ovce krepaju…	156
Guba na životinjama	Gubavoj xivotini lik… (Rp. 42) Gubi licaria oli çegljadi oli xivotini… (Rp. 44) Od Gube likaria ovzam… (Rp. 45)	42, 44, 45
Kokoši da nose jaja	Kocosci dajaja noſle, Simena od koprive miſai ſmekinam ter davaj kocoſcima.	74
Legevica	Legevici lik. Kad brauçe za legia zalivajga bilim vinom bogliebi bilo mlakim.	77
Šušnjar ili prćavac	Sufegnar, oliti Parchiavaz kada udre u goveda tuci travu czarkvinu, i rossuglju pojednaco, pak izaxmi onni sok jedno poke pak ulijh u isti sok uglia od masline ter zalivaj goveda, probiechiej, i necchie krepavati.	147
Proljev kod goveda	Kadase uliuh goveda nedaim piti, a gonij u bardo terim davaj dubovinu oli rastovinu, ma ne jassenovinu jer onna promuuchiva. Tako	148

Čuvanje namirnica – čuvanje vina i priprema octa

Kako napraviti ocat	Kvaſina datiſe uçini od vina metni ù vino ſimena od porra luka, iſtomu poparxi boba ter uſpi ù vino, iſtomu metni malo kvaſa, u vino, iſtomu metni ù vino malo xivoga klaka.	75
Kako napraviti ocat	Uçiniti ſirchiet nametni jednu kazzu dropina dobro occigeni oſtavi nekaſe uzgliute dobro, ondaje nalij punu vode, vidichieſe kacoechie gliuta kvaſina biti.	76
Kako sačuvati vino da je zdravo	Vino daſſe nescteti uzmi ſumpora ù komadu oli *in cana* Colik jedan parſt uxexi nakakvu gvoſegiu ter matni u Baçvu dichies vino ſivati, ma zatvori tapun.	134
Kako sačuvati vino da je zdravo	Vino ſaraniti daje zdravo dram oluma doſtaje metnuti ù Baçvu od 25. Barilla...	135

Ljekovita sredstva protiv bolesti kod ljudi i životinja te za čuvanje namirnica potječu od tvari biljnoga, životinjskoga i mineralnoga porijekla.

Vladmirović navodi oko 150 biljaka, odnosno njenih dijelova (list, korijen, kora, cvijet, stabljika, plod; brašno, mekinje, ulje, kvasina, vino, rakija; prah/pepeo) iz kojih se izrađuju ljekoviti pripravci, oko 42 dvije tvari životinjskoga porijeka (salo, loj, mast, izmet i sl.), te oko dvadeset pripravaka mineralnoga porijekla. Bez detaljne raščlambe navodim osnovne tvari koje nalazimo u *Likariama*.

Tvari biljnog porijekla od čijih se dijelova (list, stabljika, kora, cvijet, korijen, plod, ...) prireduju lijekovi navedeni u *Likariama*:

aptovina, artetika (iva trava), badaljike, bar, biber, bilušina, blitva, bob, bokvica, božur, brašno ječmeno, brašno pšeničeno, brist, broč, brštan, buražin, cedar, crkvina trava, cukar, čičak poljski, čičak veliki, datula, devesinj, ditelina trava, divizma, drinjine, du(h)an, dubčac, đalapa, gariful, gavez mali, gavez veliki, gladišika, gomoljika trava, gracijola trava, grah crljeni, grah slani, imela, iva trava, ujuga (iva trava), jasen, jasenak, jelinji rog, ješina (jovina), jovina (ješina), kadulja, kaloper, kanela, kapula, kuncuo (gavez mali), komorač, komunika trava, konoplja, kopitnjak, kopriva mala, kopriva velika, kostriž oliti svinjak, svinjak (kostriž), koštenica trava, kozlac, kunica (koštenica), kupina, kvasina ljuta, kvasina rožata, lavanda trava, lepen bili, limoncin, loza bila, luk češan, luk krecelj, lukšija od lozova prutja, ljubica čelinja, ljulj, mačinac, marine ručice, mekine šenične, metvica divja crljena, metvica pitoma, mravinac, mrtvina, murga, naranda, odolin, orah, orah mirlisni, čuvarkuća, zlu živ iliti čuvarkuća, papraca mala crna, papraca zlatna, pasvica, pelin, peršin oli petrušim, petrušim, pluto ženo i u prah strveno, popunac, pucalina trava, rakija, ranjenik, raseljka, reobarbara, liska – rese od liske, resulja trava ripa, rosopast, rukula trava oliti riga,

riga (rukula trava), ruta trava salata, sena trava, sirak, cvit, sliz vodeni, smokva suha, smokva – mliko od smokve oliti divje oliti pitome, smola bajamova, smola borova, smola odbrštana, smola jelova, smola od masline, smola smrčeva, smrč, smrdljika, smrkinje od čipresa, sočivica, somina aliti gluhi smrč, sparožina, sporiš, sprež, srčanik, sugo di liquirizia, suhovrh (v. dubčac), surlina trava, svinjak oliti kostriž, šepurina, šipak ljuti, šiške, štavalj, štirenica, štrkalj tava, muški, tětivika, tikvina divja, troskot, trst, ulje lavorikovo, ulje od masline, vino bilo, vino rusovosak žuti, vrisak, vrisak mali, vučja stopica, želud od duba ili rasta, želud – kapice od želuda, žutinica, zebrica trava, zovika, zvonika trava.

Tvari životinjskoga porijekla:

Agnus Dei (bijeli vosak pomiješan s balzamom[35]), bilance od jaja, bukač oli jejna, jejna (bukač), cvrčak, čela živa pržena, džigarica bila od kozjeg brava, čvrljak (ptica), inorog, jarebica, kosti pasje izgorene, krv goluba grivnoča, krv lasice, krv zeca, loj jarca škopca, ljupotine od jaja, mast iz konjske grive, med, med ružan, medvjeđa žuč, mliko kozje, mliko kravje, mliko ovčije, rog od divokoze, rog od koze, salo od kokoši, salo od praseta, spuž s korom (helix pomatia l.), ugor, ulje od žumanca od jaja učinjeno, vuna od ovna, zub svinje neškopljene, žaba kornjača, žaba vodena, žaba zapuača, žabica mala zelena, žuč od ježa, žuč od crne kokoši, žuč od medveda, žuč bila od vola, ljudska mokraća, izmet od ovce, izmet od kokoši, izmet od miša, izmet od praseta.

Tvari mineralnoga porijekla:

čadja (čađa), kamen modri, klak živi, minj crljeni, mišader, olum, olum pečeni, paklina oli pakao tvrdi, paklina oli pakao debeli, paklina oli pakao tanki, paučina, prah puščani, sal nitro purificato, sapun morski oliti mletački, sangue di drago (?), sol bijela, sol siva, sol morska, strič od vina, sumpor, tirijak, trementina, voda iz kamenice, voda morska.

Likarie za neke bolesti donose samo jedan recept, a za poneke više. Tako je mnogo recepata za različite ženske tegobe u vezi menstruacije, bolova maternice, problema pri porođaju i u vezi dojenja djece, bilo da nemaju žene mlijeka ili imaju previše pa dolazi i do upale dojki.

Zatim je dosta recepata za suzbijanje groznice, za ublažavanje boli izazvanih kamencem (bubrežnim ili žučnim), liječenje bolova i upale slezena (dalaka), različitih rana, plamenca, uboja, uhobolje, podagre i sl.

[35] O *Agnus Dei* piše fra Jeronim Filipović u knjizi *Pripovidagnia nauka karstjanskoga* III, str. 266.: Jagagnacz Boxji je ucignen od vofka bila, i lafvim çist, i zato zlamenuje priçiçto tilo Goſpodina Iſukarſta ... Miſcaſe ſovim vofkom Balxam, koji zlamenuje prigodni miris prifvetoga çoviçanstva Iſukarſtova...«

VI.

Osvrt na djelo Fortisa, Lovrića i Wilkinsona u usporedbi sa Vladmirovićevim *Likarima*.

Likarie priprostite izlaze iz okvira opisa liječenja Morlaka u spisima putopisca Fortisa i kasnije Wilkinsona, te napisa domaćeg čovjeka Lovrića. Lovrić se negativno izražava o *Likarima*. Ljuti ga što autor navodi izvjestan broj lijekova za bolesti koje još nisu proširene među Morlacima (npr. keltska bolest – sifilis), te što navodi lijekove koje koriste cokulaši fratri. Također mu smetaju lijekovi koje primjenjuju vračari. Lovrić je tu žrtva vremena u kojem studira medicinu u Padovi, te smatra da sve što izlazi iz okvira sveučilišne medicine treba odbaciti, a ako se ipak preporučuje narodna medicina, treba popisati samo lijekove koje koristi priprosti puk i oni zaslužuju samo etnološku, antropološko povijesnu pažnju, a ne zdravstvenu.

No ipak podsjećamo da povijest ima svoj razvojni put i nije protuzakonito da se u višoj epohi nalazi i praksa nižih epoha. Povjesničari medicine obično razvoj medicine promatraju kroz ova razdoblja:

1. magijska medicina, uvjerenje da čovjek svojim riječima i djelom može utjecati na zdravlje,
2. animistička medicina vjeruje da nevidljiva duhovna bića, anima, utječu na sudbinu čovjeka,
3. teurgijska medicina prihvaća religijske i vjerske aspekte u postupku liječenja,
4. empirijska medicina, u koju spada i narodna medicina zasniva se na iskustvu i pojedinim slučajevima koje nastoji primijeniti u liječenju bolesnika,
5. znanstvena medicina temelji se na načelima suvremene znanosti i time poopćava određene postupke.

Kad temeljito pretresemo sadržaj Lovrićeva napada na Vladmirovića, osjećamo da je to više nastup *ad hominem*, nego napad na samo djelo. Fortis i Lovrić opisuju život Morlaka, zapažaju samo neke oblike njihova načina života, pa tako i liječenja, sve njihove probleme svode na nekoliko bolesti: upala, groznica (trećodnevka), reuma, protisci, začepljenje, (Lovrić spominje i sušicu) i prijelomi. Morlaci za liječenje tih bolesti koriste priručne tvari i jednostavne postupke. Uglavnom su to vino, rakija, papar, med, šećer, ulje, smola, puščani prah, vruć kamen, tamnosmeđa zemlja, izlaganje toplini sunca ili vatre, te neke ljekovite biljke i sl. Obojica dakle daju samo

13. JEMBRIH, Alojz: *Rukopisna Vračtva vsagdašnja domača pavlina Imbriha Luiča (1746.) kojima se iznova u trag ušlo*, u: *Farmaceutski glasnik*, God. 61, Zagreb, 2005., br. 5, 317–330.

14. JURIŠIĆ, fra Karlo: *Iz prošlosti zaseoka Topići*, u: *Svjetionik – list župe Bast-Baška Voda*, God. V.–VIII., Baška Voda, 1970–1973., 113–120.

15. KUJUNDŽIĆ Nikola, MATASIĆ Vlatka, GLIBOTA Milan: *Ljekaruša fra Karla (Dragutina) Grančića*, u: *Farmaceutski glasnik*, God. 59., Zagreb, 2003., br. 7–8, 321–345.

16. KUJUNDŽIĆ Nikola, ZORC Marina, GLIBOTA Milan, KUJUNDŽIĆ Milan: *Ljekaruša fra Jukova Bartulovića*, u: Farmaceutski glasnik, God. 60., Zagreb, 2004., br. 11, 541–556.

17. KUŠTRAK, Danica: *Iz povijesti farmakognozije Pietro Andrea Mattioli (1501–1577)*, u: Farmaceutski glasnik, god. 57, Zagreb, 2001, br. 11, 431–442.

18. LOVRIĆ, Ivan: *Bilješke o putu po Dalmaciji*, (Prijevod i pogovor M. Kombol), JAZU, Zagreb, 1948., (Izvornik na talijanskom: Lovrich G.: *Osservazioni sopra diversi pezzi del viaggio in Dalmazia del signor Abate Alberto Fortis*, Venezia 1776.)

19. MILINOVIĆ, fra Šimun: *Hrvatske uspomene iz Dalmacije – povijesne rasprave* (priredio Milan Glibota), Zagreb, Školska knjiga, 2004.

20. POŽAR, Petar: *Znameniti i zaslužni Spličani te spomena vrijedne osobe u splitskoj povijesti (1700 godina), Split, 2001.*

21. RAOS, Ivan: *Prosjaci i sinovi*, Zagreb, 1971.

22. RAOS, Ivan: *Vječno žalosni smijeh, Zagreb, 1965.*

23. ROMANO, Jaša: *Jugoslavenska bibliografija lekaruša i narodnih medicinskih rukopisa*, Naučno društvo za Istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije, Beograd, 1973.

24. SOLDO, Josip Ante: *Djelovanje franjevaca Provincije Presvetoga Otkupitelja kroz 250 godina (1735. – 1985.)*, u: *Kačić*, God. XVII, Split, 1985., 197–360.

25. SOLDO, Josip Ante: *Luka Vladmirović i njegov krug*, u: Historijski zbornik, God. XXXVI, Zagreb, 1983., br. 1., 189–213.

26. ŠIMUNDIĆ, Mate: *Govor imotsko-bekijskog kraja*, ANUBiH, Sarajevo, 1971.

27. UJEVIĆ, Ante: *Imotska Krajina*, 2.izdanje, Imotski, Matica hrvatska, 1991.

28. VLADMIROVIĆ, Juraj (fra Luka?): *Likarie priprostite*, U Mleci na 1775.

29. WILKINSON, John Gardner: *Dalmacija i Crna Gora* (Dalmatia and Montenegro), London, 1848., preveo s engleskoga Mate Maras), u: *Imotskom Krajinom, putopisi i zemljopisni opis*, Imotski, MH Ogranak Imotski, 1996., 29–62.

30. ***: *Necrologium – Franjevački samostan Gospe od Milosti Visovac*, 2004. (postavio na mrežu fra Ivan Buljević), www.visovac.hr

31. *** *Le petit Larousse*, 1994.

MARGINALIJE UZ *LIKARIE PRIPROSTITE* JURJA (LUKE) VLADMIROVIĆA

Sažetak

Likarie priprostite Jurja (Luke) Vladmirovića iz 1775. značajna je knjiga za povjesničare liječništva i ljekarništva u hrvatskim zemljama. Knjiga pobuđuje interese i u drugim strukama, kao što je povijest, antropologija, jezik i uopće kultura hrvatskoga naroda u Dalmaciji tijekom 18. stoljeća. Upravo stoga ovaj referat ne pretendira na cjelovito osvjetljavanje djela, već želi podsjetiti na neke uočene značajke koje upućuju na dugotrajnije i temeljitije istraživanje.

U referatu će biti govora o stranim i domaćim izvorima pri priredivanju knjige *Likarie priprostite*. Postavljeno je i pitanje jesu li *Likarie priprostite* isto djelo koje kasniji autori spominju kao *Baba Topuša* i *Baba Potopuša*.

Druga tema tiče se jezika, posebno u uvodnom tekstu *Drago znanomu sctiozu* gdje se mogu iščitati značajna jezična obilježja ljudi pojedinih sredina (Neretva, Vrgorac, Makarska i Imotski, /Ravni/ Kotari), posebno u navođenju osobnih imena i prezimena, s naglaskom na patronimima izvedenim od prezimena za ženske osobe.

MARGINAL CONSIDERATIONS CONCERNING *LIKARIE PRIPROSTITE* BY JURAJ (LUKA) VLADMIROVIĆ

Abstract

Likarie priprostite by Juraj (Luka?) Vladmirović dating from 1775 is a significant source for the historians of medicine and pharmacy in the Croatian countries. But the book has also aroused interest in other professions such as history, anthropology, language, and culture in general, of the Croatian people in the 18th century Dalmatia. Therefore, this paper does not aspire to provide insights into the work as a whole, but rather wishes to draw attention to some identified features which require longer and more detailed research.

The paper will address the external and domestic sources used in the compilation of the book *Likarie priprostite*. It will also raise the question whether *Likarie priprostite* is the same text mentioned in later authors as *Baba Topuša* and *Baba Potopuša*. Another topic dealt with is the language, in particular with respect to the introductory text *Drago znanomu sctiozu* in which significant linguistic features of people from particular regions can be identified (the Neretva, Vrgorac, Makarska and Imotski, the /Ravni/ Kotari), notably in the quotation of personal names and surnames, with an emphasis on the patronyms derived from the surnames for females.

opise narodne (empirijske) medicine. Lovrić se još poziva i na suvremene medicinske postupke koje je usvojio na studiju. No, obojica zaboravljaju da se narodna medicina sastoji i od prethodne prakse magijske, animističke i teurgijske. Tu su Fortis i Lovrić djeca svoga vremena, dok sam autor *Likaria priprostitih* nema tih problema, već u javnost daje sve tipove liječenja koje je prikupio od kazivača i postojeće prethodne literature koja mu je bila dostupna izravno ili po kazivačima. Stoga je Vladmirovićev spis obuhvatniji za razumijevanje 18. st. nego li nam nude njegovi kritičari. *Likarie* nam nude bogatije opise bolesti i propise kako ih liječiti. Stoga smo uradili nekoliko preglednih tablica da pokažemo da je vidokrug *Likaria* širi u odnosu na prikazano stanje lijekova u Morlaka prema Fortisu i Lovriću.

Vladmirovićevi suvremenici opisujući liječenje Morlaka, a poslije kojih osamdeset godina i Wilkinson, navode manji broj čeških bolesti i uglavnom se slažu u opisu njihova liječenja. Vladmirović u *Likariama priprostitim* proširuje broj lijekova, ali opisuje i liječenje nekih bolesti koje su ili rijetke ili ih i nema među Morlacima, što Lovriću smeta, te ga stoga kritizira. Osim tih novih bolesti koje Vladmirović obrađuje, Lovriću smeta i vraćanje u liječenju. Ako povijesti medicine prijeđemo bez predrasuda, onda možemo reći da je Vladmirović u svoje *Likarie* uključio različite slojeve medicine koji postoje u pamćenju ljudske zajednice. I svaki od tih pristupa ima svoju težinu i primjenjljiv je u liječenju bolesti.

Sve te momente u *Likariama* možemo prepoznati, te stoga možemo govoriti o metodički nedorađenom djelu i pristupu, ali s druge strane možemo reći da i to metodički nedotjerano izlaganje nam daje širi uvid u isprepletenost različitih epoha u liječenju bolesti među samim stanovnicima Dalmacije toga doba, ali i u prihvaćanje različitih pristupa u liječenju bolesti jer autor preuzima naoko i sasvim proturječne pristupe ljudskom zdravlju i liječenju bolesnika.

Stoga možemo reći da je Lovrićev napad na Vladmirovića, s jedne strane napad *ad hominem*, a s druge strane i na svaštarenje u medicini, umjesto da se poštuje dosegnuti nivo medicinskog obrazovanja koji se formirao na onodobnim sevučilištima. Lovrić kao padovanski student medicine, želi svojom kritikom naznačiti kojim bi smjerom trebala krenuti medicina u rodnom mu kraju. A ako se budu pisali priručnici kakav je Vladmirovićev, to će usporiti medicinsko prosvjetljenje domaćih Morlaka.

Ako usporedimo Fortisov i Lovrićev, a kasnije i Wilkinsonov opis bolesti i njihovog liječenja kod Morlaka, možemo uočiti da se sva trojica usredotočuju na opis nekoliko bolesti i njihova liječenja kod Morlaka. Ti su opisi na razini opisa empirijske narodne medicine i dublje ne ulaze u tu problematiku. A Fortis kada piše o praznovjerju Morlaka, to ne povezuje s narodnom medicinom, Lovrić ide i korak dalje te svoje stečeno znanje na studiju me-

dicine želi primijeniti i na knjižicu *Likarie*, što dovodi do još jačeg otpora prema toj knjižici i njenom obezvređivanju.

Ako danas promotrimo *Likarie*, možemo zaključiti da su bogatije opisima bolesti i propisima kako ih liječiti, nego su to zapisali Fortis i Lovrić. Stoga možemo reći da *Likarie* šire vidokrug u odnosu na medicinsko stanje poznavanja bolesti i lijekova među pukom u Dalmaciji, te pomažu da se otkrije kulturološki milje u kojem nastaje to djelo i kakvi su antropološki pokazatelji o toj zajednici.

Literatura:

1. BEKAVAC BASIĆ, Ivan, *Pridjevci udanim ženama u selima Lovreču i Opancima*, u: *Lovrečki libar*, Zagreb, 1999., 116–125.
2. BEKAVAC BASIĆ, Ivan: *Prezimena i patronimi izvedeni od prezimena za ženske udane osobe u Imotskoj krajini*, u: I. B. Šamija i P. Ujević, *Rječnik imotskoga govora*, Zagreb, 2001., 263–280.
3. BEKAVAC BASIĆ, Ivan: *Prezimena i patronimi izvedeni od prezimena za ženske udane osobe u Imotskoj krajini, Zapadnoj Hercegovini, Sinjskoj krajini, Makarskom primorju, Livnu, Duvnu, Šuici i susjednim krajevima*, u: I. B. Šamija: *Rječnik Imotsko-bekijskoga govora*, Zagreb, Društvo Lovrečana, 2004., 502–531.
4. BEZINA, Petar, *Studij filozofije u Franjevačkoj provinciji Presvetog Otkupitelja*, Split, 1992.
5. ČUČKOVIĆ, Dana: *O povijesti i pučkom poznavanju nekih ljekovitih biljaka sa 16 vlastitih snimaka*, Zagreb, 1942.
6. ČUČKOVIĆ, Dana: *O prvoj hrvatskoj tiskanoj ljekaruši*, (Poseban otisak iz *Vjesnika ljekarnika*), Zagreb, mjeseca svibnja 1942., br. 10–12.
7. DEVETAK, Zdravko: *»Likarie priprostite« fra Luke Vladimirovića*, u: VLADMIROVIĆ, Luka: *Likarie priprostite*, (Pretisak, transkripcija i prilozi), Split – Zaostrog, Zbornik Kačić, 1999.
8. DRAGIĆ, Milorad: *Značaj lekaruša i narodnih medicinskih rukopisa u proučavanju narodne medicine jugoslavenskih naroda*, u: ROMANO, Jaša: *Jugoslavenska bibliografija lekaruša i narodnih medicinskih rukopisa, Naučno društvo za Istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije*, Beograd, 1973., 5–16.
9. ELAZAR, Samuel i OMANIĆ, Ajnija: *Bibliografija medicinskih djela u SR BiH do 1895.*, Beograd–Zagreb, Medicinska knjiga, 1984.
10. FORTIS, Alberto: *Put po Dalmaciji*, (preveo s talijanskoga Mate Maras, naslov izvornika: *Viaggio in Dalmazia*, Venezia, 1774.), Split, Marjan tisak, 2004.
11. GRDINIĆ, *Ilustrirana povijest hrvatskoga ljekarništva. Ljekarništvo na tlu Hrvatske: dokazi*, Zagreb, HFD i NZMH, 1997.
12. GRGAT, Krunoslav (fra Tihomir), *Cestak* (roman), Split, Laus i Knjižnica »Marija«, 2001.

Josip Vlaić

LIKARIJE PRIPROSTITE – I DANAŠNJA NARODNA MEDICINA DRNIŠKOG KRAJA

UDK 61 (497.5) (091)

Uvod

Iza ovog naslova krije se želja autora da pokuša, na temelju probranih recepata iz Vladmirovićevih *Likarija priprostitih* i kroz listopad 2005. godine prikupljenih recepata od travara Paje Marića iz Oklaja, pokazati određeni kontinuitet u spravljanu »likova i likovitih čajeva« za liječenje nekih bolesti koje su navedene i u *Likarijama priprostitim*. Prostor koji obuhvaća drniški kraj seže južno do granica općine Unešić prema trogirskom zaleđu i zapadno prema šibenskom zaleđu. To je danas nedvojbeno, a bio je to i u Vladmirovićevo vrijeme, sastavni dio Dalmatinske zagore. Znači upravo onog terena po kojem se nekoć Vladmirović kretao putujući prema Šibeniku gdje je obavljao dužnost lektora na generalnom učilištu Franjevačkog reda. Vladmirović je kroz dužnost lektora, a i tijekom svojih putovanja u Bosnu dolazio u kontakt s pukom tog kraja, kako učenim tako i onim priprostim, od kojeg je jednim malim dijelom i prikupio recepte za svoju buduću ljekarušu *Likarije Priprostite*.

Fra Luka Vladmirović (1718. – 1788.)

Fra Luka Vladmirović je čovjek koji je 1775. u Veneciji objavio prvu ljekarušu dalmatinskog podneblja pod nazivom *Likarije priprostite*. Vladmirovićeve značajke kao svećenika, pisca, i brojne druge date su u ostalim tekstovima ovog zbornika. U par kratkih riječi ga možemo opisati kao iznimno obrazovanu osobu, s obzirom na to da je bio profesor i kustod (zamjenik provincijala). Također je neupitna činjenica da je Vladmirović bio čovjek širokih pogleda i prosvjetiteljskog duha, jer je neprestano razmišljajući, naravno u kontekstu onoga vremena, pokušavao olakšati život prvenstveno cijelom puku, a i sebi i svojoj široj obitelji. U tom smislu nastaje i knjiga *Likarije Priprostite* (za koju kao autora fra Luka potpisuje svog nećaka) kao mali medicinski priručnik za običnog čovjeka. Najvažnija či-

njenica medicinskog karaktera vezana za Vladmirovića je svakako to što je 1774., dakle ravno 125 godina prije nego se to zaista znanstveno potvrdilo, ustvrdio da je komarac prijenosnik, u ono doba smrtonosne bolesti malarije za koju se onda vjerovalo da nastaje od lošeg barskog zraka (tal. Mal' aria – loš zrak). Za tu svoju ideju nije ni do danas nagrađen barem spomenom imena u Medicinskoj enciklopediji.

Pajo Marić (1911.)

Čovjek koji se i danas bavi pripravljanjem »likova i likovitih čajeva« za razne bolesti u ljudi zove se Pajo Marić. Rođen je 1911. godine u Oklaju, mjestu pored Drniša, gdje i sad živi. On se danas, sa svoje 94 godine, bavi prikupljanjem i priređivanjem ljekovitog bilja, većinom čajeva. Pajo za sebe voli reći da je travar. On je već kao dječak, radeći i boraveći dobar dio svog vremena u prirodi, čuo prve savjete svojih roditelja i starijih sumještana o ljekovitom bilju. Intenzivnije zanimanje za prikupljanje trava i liječenje biljem počeo je pokazivati 1949. godine nakon ženine bolesti. Vidjevši da nema nekog napretka u ženinom zdravstvenom stanju, nakon obilaska brojnih liječnika po Šibeniku, Kninu i Drnišu, Marić se odlučuje potražiti pomoć kod travara i vračara Đure iz Biočina Sela, poznatom i kao Đuro s Velebita. Od tada, najprije učeći od Đure, a poslije toga i sam istraživajući počinje pripravljati čajeve. Međutim, Marić se kroz život nije libio učiti više i pripravljati još bolje čajeve tako da mu je pod ruku došla brojna medicinska literatura, a i knjige o ljekovitom bilju raznih autora pa tako i N. Nikolića *Liječnik u kući* i N. Gelenčira *Prirodno liječenje biljem*.

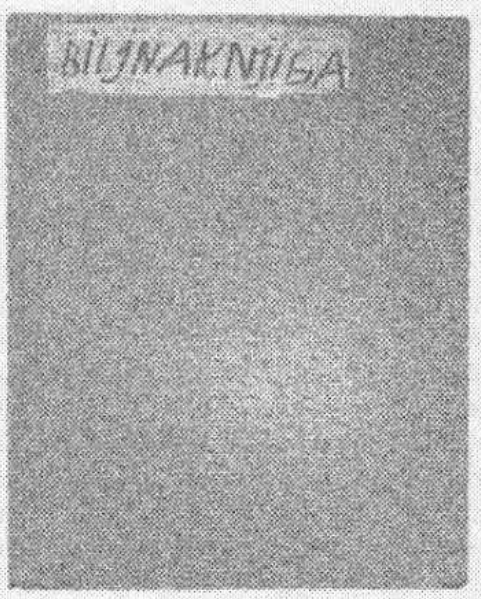

Ljekovito bilje koje Marić priprema bere se u cvatu, gotovo uvijek ljeti. Tako prikupljeno suši se na zraku kroz neko vrijeme, ali bitno je da se suši u hladu, da ga sunce ne bi »iscrpilo i iscidilo«. Biljke prikuplja najprije u svojoj okućnici, okolnim livadama i pašnjacima, kanjonu Krke oko Visovca pa sve do okolice Drvara u susjednoj Bosni. Od bilja koje skupi, većinom radi čajeve, ponekad otopine ili tinkture. Svi čajevi koje priprema su u kombinaciji jednakih dijelova bilja, a u većini je prisutna kadulja.

Na slici je naslovnica-korice Maričeve »Biljne knjige« u kojoj drži sve svoje recepte i upute za pripravljanje lijekova. Iz te bilježnice su izvađeni recepti koji se uspoređuju s receptima u Vladmirovićevim »*Likarijama*«.

Rok valjanosti tako pripremljene i pohranjene biljke je do 18 mjeseci. O samoj dužini terapije Marić će reći kako treba čaj piti kroz određeno vrijeme, a ne samo do boljeg osjećanja, jer »kad je čoviku bolje, tad je samo ugašena vatra, a triba pit i dalje da se potrni i žera«.

Slični recepti pronađeni u *Likarijama priprostitim* i Maričevoj knjizi:

1. Neuredo menstruacijsko krvarenje

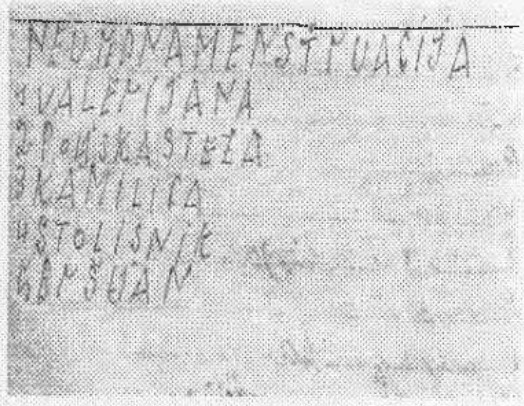

(63.) Za činiti doći ženi cvit oliti mestruo
Uzmi jagoda od brštana miseca januara, osuši
j(i), drži do potribe, onda istuci u prah. Na isti

Danas, a tako je bilo sigurno i prije 200 godina, možda čak i više, žene imaju poteškoća s neredovitim, a i bolnim menstruacijskim krvarenjem, odnosno dismenorejom. Nastanak dismenoreje danas se drži kao posljedica povećane proizvodnje prostaglandina u sekretornoj fazi menstruacijskog ciklusa, što uzrokuje povišenu napetost u maternici, pojačane kontrakcije i ishemiju maternice. Psihičko stanje osobe znatno utječe na jačinu simptoma. U simptomatici dismenoreje često se javljaju mučnina, povraćanje i proljev. Usprkos silnoj količini lijekova, prvenstveno nesteroidnih protuupalnih analgetika koje te žene piju, bolovi ponekad znaju i dalje perzistirati. Možda je upravo bršljan (*Hedera Helix – Araliaceae*) taj koji im može pomoći? Bršljan ima u sebi sastojke koji djeluju tokolitički (relaksiraju mišiće maternice). Time njegovi čajevi smanjuju grčeve u donjem trbuhu, dajući ženi osjećaj manje boli. Uz bršljan, koji smanjuje bolnost menstruacijskog

krvarenja, iz recepta je vidljivo da je prepoznata smirujuća uloga odoljena ili valerijane (*Valeriana officinalis* L.). Odoljen djeluje na živčni sustav smirujući glavobolje. Uz to, odoljen ima ulogu kao lijek protiv vrtoglavice, a samim time i antiemetsku ulogu, tj. sprečava povraćanje tako da blagotvorno djeluje na psihičko stanje osobe. Ono ponekad zna biti presudno kod odluke da li otići liječniku ili ne. Ljekovitost kamilice (*Matricaria Chamomilla* L.) je odavno prepoznata, tako da se ona danas koristi kao čaj za bolove u trbuhu, te za opće smirenje. Kamilica se naročito preporuča ženama i maloj djeci. Koristi se i kao oblog za oštećenu kožu i sl.

2. Poteškoće s nadimanjem

(29.) Per II flati medicamento provido

Za vjetrove (i nadimanje) lijek iskušan. (Slobodan prijevod s talijanskoga.)

Uzmi jednu unciju plodova od lovora, jednu unciju sjemena od komorača divljega (di Barbaria), jednu unciju sjemena od cedra (čedro je vrsta limuna) i jednu unciju od anisa. Potrebno je dobro istući svaku stvar, zatim se sve stavi u jednu čistu pinjatu sa pola libre obične vode i drugo pola libre, ili dapače četvrtić i pol octovi i pol maslinova ulja. Kada je ispariš sva voda, tada procijedi ulje kroz jednu lanenu krpu i ispeđeni stisnući dobro sve, zatim sačuvaj ovo ulje. Jedne kašičicu uzmi ujutro na tašte, za nekoliko sjutara, ili u vinu ili u čorbi ili u čemu hoćeš. Ovaj lijek je iskušen.

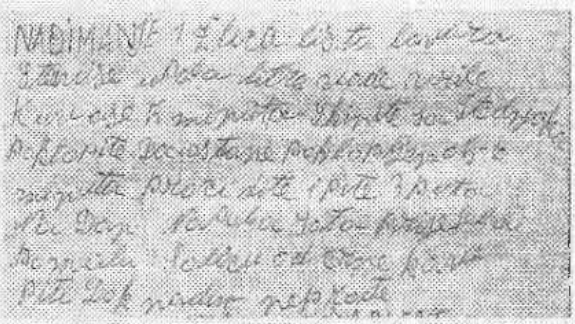

Zbog neredovite i neuredne prehrane svatko od nas se barem jednom susreo s osjećajem nadimanja, odnosno osjećajem težine i prepunjenosti u trbuhu. Za pretpostaviti je da je u Vladmirovićevo doba prehrana većine ljudi bila neuravnotežena i nedovoljno kvalitetna, tako da u knjizi *Likarije priprostite* on donosi više recepata kako liječiti nadimanje. Proanalizirat ćemo ovaj koji sadrži lovor (*Laurus nobilis* L.) u sebi jednako kao i recept koji nudi Marić u svojoj *Biljnoj knjizi*. Osim što poboljšava tek uz jela, lovor sadrži određene antitoksične spojeve, koji poboljšavaju probavu i smanjuju osjećaj težine nakon jela. Lovor se tokom godina ustalio u dobrom dijelu mediteranskih domaćinstava, tako da je postao čak i nezaobilazan začin u određenim jelima. Također je znano da lovorov čaj smanjuje simptome kod prehlade, kao što su kihanje, bol u grlu i sl. Između ostalog, lovor kao biljka debelog i mesnatog lista daje i ljekovito ulje kojim je dobro mazati mišiće kod istegnuća i modrica. Ulje je dobro, kad se zagrije, ulijevati kod bolova u uhu.

3. Poteškoće kod mokrenja

(140.) Voda komu stane

Korena od peršina oli petrusima svari i (dodaj) malo sal armoniako, to jest mišadera (i pij).

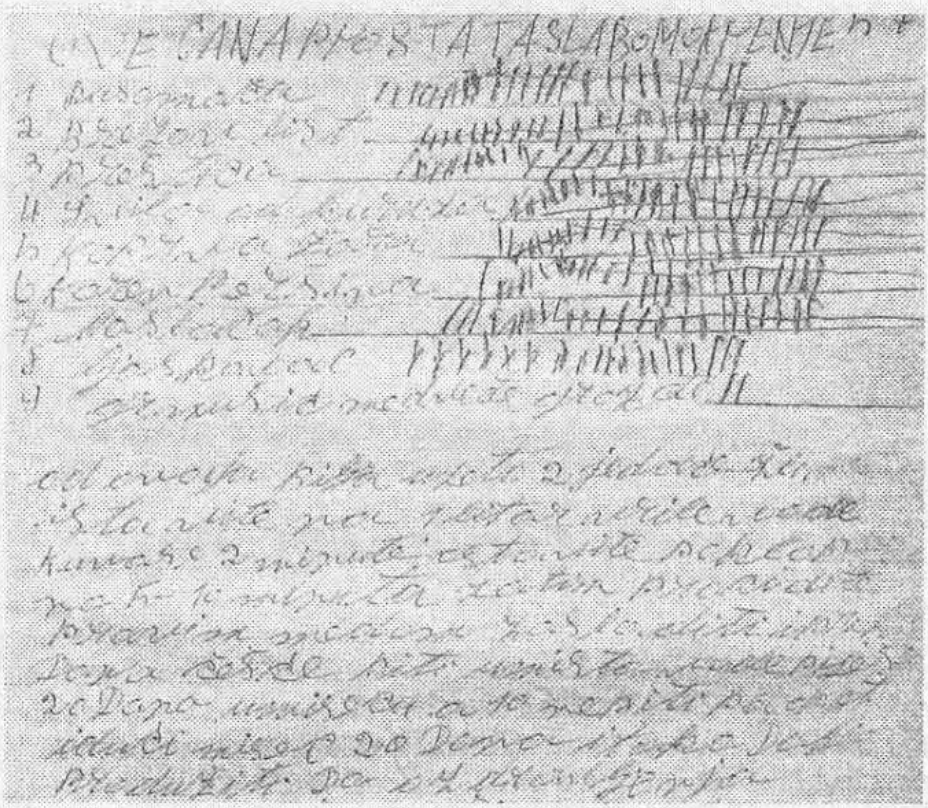

Današnji je stav suvremene medicine da svi muškarci koji žive dovoljno dugo obole od neke bolesti prostate, bilo da se radi o benignoj hipertrofiji ili karcinomu. Kod obadviju bolesti dolazi do povećanja prostate i time, uslijed njenog anatomskog položaja i do oslabljenog i teškog izmokrivanja. Teško je povjerovati da se u Vladmirovićevo doba živjelo tako dugo naprosto zbog slabije medicinske zaštite pučanstva, al izgledno je da je dosta ljudi oboljevalo od raznih upala i inih bolesti urinarnog sustava. Recimo, infekcije koje bi se onda očitovale sličnim ako ne i istim simtomima bolesti prostate. Površno gledajući na biljku peršin (*Petroselinum hortense* L.) teško je ocijeniti kakav je njegov utjecaj na prostatu, ali on sa svojim diuretskim svojstvima (izbacuje soli iz organizma kroz mokraću, a time i vodu) itekako ima utjecaj

na poboljšanje izmokrivanja. Znači pomaže pri otklanjanju viška tekućine iz organizma. Tako da se peršin preporuča jesti, a još bolje piti u čaju kod bolesti u kojima dolazi do nakupljanja prevelike količine tekućine u organizmu (bolesti bubrega, prostate). Rusomača (*Capsula Bursa pastoris* L.) se nalazi u ovom receptu zbog toga što djeluje kao uroseptik (dezinficira urinarne kanale). U današnje vrijeme kad su mokraćne infekcije izuzetno učestale, točnije druge po redu, odmah iza respiratornih infekcija bilo bi poželjno da svatko tko pati od poteškoća u urinarnom sustavu pije i čaj od rusomače ili uve (*Arctostaphylos uva ursi* L.) jasno uz terapiju propisanu od liječnika. Maslačak (*Taraxacum officinale* L.), čije se lišće ponekad priprema kao salata uz jelo djeluje terapijski, naročito korijen i stabljika zbog posebnih sastojaka koje sadrže. Oni također pojačavaju izlučivanje soli i tekućine iz tijela.

Zaključak:

Svrha ovog izlaganja u kome se pokušalo usporediti recepte iz Vladmirovićeve knjige *Likarije priprostite* (zapisane pod rednim brojevima 29., 139. i 140.) sa receptima iz *Biljne knjige* Paje Mariča bila je pronaći i pokazati sličnosti. Kroz cijelu radnju dan je stav današnje službene medicine. Kad bolje promotrimo opise humanih bolesti u Vladmirovićevoj knjizi da se zaključiti da nije razlikovao bolest od simptoma. To se donekle može razumjeti jer, po narodnom shvaćanju onog vremena, bolest uzrokuju samo nepovoljni vanjski faktori, a ne patofiziološki procesi u samom ljudskom tijelu. No, usprkos tome, obični puk nije potpuno zanemarivao uzimati lijekove u svojim bolestima. Ljekarsko je znanje redovito bilo i ostajalo u pojedinim obiteljima i prelazilo je s oca na sina. Vrlo važnu ulogu imalo je pučko liječenje pomoću ljekovitih trava. Ljudi koji su se bavili liječenjem pomoću trava nazivali su se »herbari«. Herbari su umijeće liječenja učili od iskustva naroda i svog osobnog. I tako kad se netko dosjetio, kao Vladmirović, te tiskao prikupljene lijekove za liječenje bolesti, koje su većinom mučile čovjeka druge polovice 18. stoljeća u Dalmaciji, vjerojatno nije ni uspio sagledati drugu važnu ulogu svog djela. Naime, on je istovremeno dao i presjek kroz ljudski život onoga vremena na temelju kojeg smo mi danas u mogućnosti vjernije rekonstruirati povijest naroda koji je boravio na tom podneblju. Isto tako kad se ljudi danas obraćaju Mariću za pomoć, kroz to možemo sagledati i uvidjeti koje su to bolesti od kojih boluju. Činjenica je da su ljudi u današnje vrijeme informiraniji općenito o svemu, pa tako i o vlastitom zdravlju i bolesti. Podatke traže svuda gdje postoji i najmanja šansa da će ih naći. Jedan od tih izvora informacija, možda i najpristupačniji,

svakako se čini internet. Tako ljudi tražeći nove načine liječenja, prepisujući i zapisujući stare recepte, uglavnom u želji da si olakšaju bolesničke dane zapravo održavaju tu, tzv. narodnu medicinu, živom. Svakako da ima, na žalost, dosta takvih ljudi, tj. onih kojima znanstvena medicina nije ponudila nikakav ili nije dala zadovoljavajući odgovor. Iz svega toga je očito da će se zadržati, tzv. narodna, tradicionalna medicina, odnosno oblici liječenja koji nisu još priznati od suvremene i znanstvene medicinske znanosti.

Izvori informacija:

Neposredni razgovor s Pajom Marićem iz Oklaja tijekom listopada 2005. i pregled njegovih zapisa pripravaka za liječenje raznih bolesti u Biljnoj knjizi.

Fra Luka Vladmirović: *Likarije priprostite*, Mleci 1775. Pretisak, transkripcija i prilozi 1999. Zbornik Kačić, Split.

Medicinska enciklopedija, glavni urednik prof. dr. Ante Šercer, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, svi svesci (od 1967. do 1986.).

WorldWideWeb, odnosno podaci danas dostupni na internetskim stranicama biomedicinsko-farmaceutskog sadržaja.

N. Kujundžić, V. Matasić, M. Glibota: Ljekaruša fra Karla (Dragutina) Grančića, u: *Farmaceutski glasnik*, god 59, Zagreb, 2003, br. 7–8, str. 321.–345.

Šimunić V. & suradnici: *Ginekologija*, Zagreb, Naklada Ljevak, 2001.

LIKARIE PRIPROSTITE JURJA (LUKE) VLADIMIROVIĆA I DANAŠNJA NARODNA MEDICINA U DRNIŠKOM KRAJU

Sažetak

U referatu autor uspoređuje recepte za liječenje bolesti u djelu *Likarie priprostite* s prikupljenim receptima od starijeg svijeta s područja drniškog kraja za liječenje nekih bolesti koje su navedene i u Vladimirovića. Autor će usporedbom recepata iz 18 st., koje nudi Vladimirović i »suvremenih« recepata prikupljenih neposrednim razgovorom od »narodnih liječnika i ljekarnika« pokušati pokazati kontinuitet u tradicionalnoj narodnoj medicini.

LIKARIE PRIPROSTITE BY JURAJ (LUKA) VLADMIROVIĆ AND TODAY'S POPULAR MEDICINE IN THE DRNIŠ REGION

Abstract

The author of the paper compares the recipes used for treatment of particular diseases as described in *Likarie priprostite* to the recipes supplied by elder residents of the Drniš region, which are used to treat some of the diseases mentioned in Vladmirović. By way of comparison of the 18th century recipes offered by Vladmirović to the »contemporary« recipes gathered in direct contact with the »popular doctors and pharmacists«, the author will try to show continuity of the traditional popular medicine.

Baldo ŠUTIĆ

ROD VLADMIROVIĆA U NERETVANSKOJ KRAJINI

UDK 94 (497.5)

U povijesnom istraživanju hrvatskog srednjovjekovnog prostora, često se je pažnja posvećivala raznim plemićkim obiteljima i rodovima, među kojima je rod Vladmirovića pomalo bio zapostavljen. Riječ je naime, o nedostatku jednog cjelovitog rada – koji bi na jednom mjestu prikazao ukupnu problematiku prošlosti plemićkog roda Vladmirovića. Ono malo rasprava, koje imamo, uglavnom je bilo vezano uz ličnost fra Luke Vladmirovića (kao predstavnika toga roda), i to poglavito njegovih kritičara, koji su na sve moguće načine nastojali omalovažiti i umanjiti značaj i vrijednost njegovog istraživačkog rada o prošlosti svoga kraja, te mjesto kao i ulogu njegovog roda u tom prostoru. U sklopu toga i pored složenosti problematike vezane uz rekonstrukcije prošlosti plemićkog roda Vladmirovića mi ćemo pokušati upozoriti na neke probleme i upoznati se s nekim vrelima, koji bi po prvi put mogli iznjedriti i olakšati objektivan pristup tom istraživanju. Svakako da bi za ovaj pristup bila potrebana interdisciplinarnost, ali sve dok se takav stupanj pristupa ne omogući, ostaje nam »iščitavati« vrela, s nadom da će ona voditi ka temeljnom istraživanju roda Vladmirovića.

Prve istraživačke radnje o rodu Vladmirovića započeo je predstavnik toga roda fra Luka Vladmirović. Rođen je u Strugama u Neretvi 16. travnja 1718. godine, a umro 1788. godine u Zaostrogu, gdje je i ukopan u Franjevačkom samostanu. Bio je za ono vrijeme, veoma učen čovjek, zaljubljenik u svoj rod, svoj rodni kraj i svoj narod. Uočavao je bijedu i siromaštvo svog zavičaja te je bio duboko uvjeren da su za takvo stanje odgovorne mletačke vlasti. Bio je opsjednut brigom kako uništiti glad i opasnu bolest, malariju, te zauvijek raskinuti s predrasudom: *Neretva, od Boga prokleta*. Da bi koliko toliko pomogao svom zavičaju, fra Luka se prihvatio pera. Htio je pisanom riječju potaknuti tadašnje gospodare da bar iz zahvalnosti prema ratnim zaslugama Neretljana, u borbama s Turcima, nešto učine za njegov kraj. Vrijedne ruke fra Luke napisaše petnaest knjižica. Neke objavi, a druge ostavi u rukopisu, u arhivu zaostroškog samostana. U njima između ostalog piše kako meliorirati Neretvanska, Vrgorska i Baćanska blatija i tako doći do plodnih polja, te na taj način likvidirati najopasniju bolest u to vrijeme

u Neretvi – malariju. S najvećim žarom piše o izgradnji luke Ploče na ušću Neretve, kao glavnog nosioca gospodarskog razvoja Neretvanske krajine. U takvom zanosu ponekad neutemeljeno piše i o prošlosti svog zavičaja. Tako ostavi pisane tragove tužne povijesti svog zavičaja iz doba turske vladavine s dubokom vjerom da će buduće generacije znati cijeniti njegov trud, kako bi na iskustvu svojih pređa gradili bolju i sretniju budućnost. Ali se fra Luka grdno prevari!

Opsjednut teškim ekonomskim stanjem svog zavičaja i svog roda, fra Luka piše i niz neutemeljenih povijesnih priča o porijeklu svog roda Vladmirovića i o njegovom plemićkom podrijetlu iz jednog patricijskog roda antičkog Rima. Sve to čini da bi od mletačkih vlasti svom rodu priskrbio priznanje plemstva u popisu »Libro Aureo«, a samim tim i povlašteni položaj u društvu, posebno u pogledu plaćanja poreza i korištenja carinskih povlastica. Slične radnje u to vrijeme poduzimaju i druge porodice Makarskog primorja, kao Grubišići, Mrkušići-Bogunovići, Ivaniševići, Ivičevići, Kostanići itd. Svi su oni naveli da su potomci starih srednjovjekovnih bosanskih plemićkih porodica – *»što se čita iz raznih bosanskih kraljevskih povelja«*. To nikome ne smeta, jer te iste porodice poslije propasti Mletačke Republike (1797.) i dalje se nazivaju »conti«, ponoseći se svojim plemićkim grbovima, kupljenim za dobre pare od nove Austrijske uprave u Dalmaciji. Siromašni Vladmirovići, kao i mnoge druge porodice iz roda Kačića, Ivičevića i drugih, nemajući novca, ne krase se više titulom »conte«.[1]

S ovakvim načinom pisanja, o svom rodu Vladmirovića, fra Luka je doveo u zabludu i samostanskog subrata, poznatog pjesnika Fra Andriju Kačića Miošića (1704.–1760.), koji je povjerovao pričanju i pisanju svoga subrata i napisao u svojim *Razgovorima ugodnim naroda Slovinskog*: »Na 990. maja 20. Knez Vukotin Vladimirović, osobiti gospodar od kaštela Vladinca i vladalac od mnogih mista i kaštela u Hercegovini, imade plemenitu dukalu od privedrog principa Petra Kandijana, u kojoj mu daje mnoga priviledija zaradi službe, virnosti i pomoći koju mu biše rečeni knez učinio.«[2] To ponavlja i u *Korabljici*.[3] Uz to je napisao pjesmu: *Pisma od Vukatina Vladmirovića*, posvećena knezu Luki Vladmiroviću, u kojoj kaže da je mle-

[1] Pripovijeda dr. F. Lanza da je car Franjo I. prolazeći god. 1818. Neretvom zaželio da mu se predstavi potomak toliko slavne obitelji Vladmirovića. Predstavi mu se glavar sela. Odbio je carevu ponudu da mu se stariji sin školuje na carev trošak. Tako ova obitelj, nastavlja dr. Lanza, završi staru slavu te žive u Strugama kao i druge seljačke obitelji, a da poslije nije više đala ni manje vrijedna čovjeka od učenog fra Luke. Usp. F. LANZA, *Saggio storico-statistico-medico sopra l' antica citta' di Narona*, Bologna 1842, 6–27.

[2] Andrija KAČIĆ MIOŠIĆ, *Razgovor ugodni naroda slovinskog*, Zagreb, 1889., 247.

[3] Andrija KAČIĆ MIOŠIĆ, *Korabljica*, SPH, knj. 28, Zagreb, 1964., 298.

tački dužd Petar Candiano došao s vojskom u Neretvu i posjetio Vukatina u Vladincu.[4]

Povijesni izvori kazuju da se u 9. i 10 st. vodila žestoka borba Mletačke Republike s jedne i Kneževine Hrvatske i Neretvanske Kneževine s druge strane za prevlast na istočnoj obali Jadrana. U Mletačkoj Republici bila su četiri dužda s imenom Petro Candiano: P. Candiano I. je poginuo kraj Makarske 887. godine, drugi P. Candiano II. je vladao od 932. do 939. godine, treći P. Candiano III. vladao je 942.–959. godine, a četvrti P. Candiano IV. od 959. do 976. godine.[5] U vrijeme dodjele navodne povelje knezu Vukatinu (990.) venecijski je dužd bio Tribuno Memmo (979.–991.).[6]

Grgur Urlić-Ivanović, pisac povijesne kronologije *Knezovi Vladmirović*, ispravlja godinu dodjele diplome knezu Vukatinu na 890. godinu potvrđujući to sa svojim nalazima 1868. godine kad je posjetio razrušeni kaštel Sladinac. On piše: *Za moga pohoda na Sladinac, blizu glavne ruševine – na sjevernoj strani, vidio sam nekoliko komada liepe grobne ploče. Na jednoj bijaše polumjesec, zvizda i sablja uzgor. Na odlomku granita, slovimi srednje veličine, staro-koršivnim grčkim pismom precrtao sam ovoliko: – antropos megalon – na drugomu komadu stajaše okrajak nadpisa starobosančicom ukresan Knez Vukotin župan 905. Na tih razbacanih razoranih, na obrisu srušenih kula u okolici, kroz pjesmu i predaju još se pronosi ime Sladinac.*[7] *Pa nastavlja: Moguće je dakle, da na tomu divotnom medju gorju IX. a stoljeća Vukotin sagradi tvrde kule ... i da ovaj knez Vukotin mogao je biti prvi ogranak, ili praroditelj mostarskih knezova (Vladmirovića).*[8]

Povijesni izvori kazuju da su Vladmirovići u srednjem vijeku imali sjedište u naselju Uzarići kod Širokog Brijega (Mostar), i da se u povijesnim dokumentima kralja Stjepana Ostojića Kotromanovića iz 1419. godine, među knezovima, nalazi i knez Radoslav Vladmirović.[9] Većina Vladmirovića se nakom provale Turaka u Hercegovinu 1466. god. iselila iz Uzarića u sela sjeverno-istočno od Bačanskih jezera, a nakon prodora Osmalija u dolinu

[4] Andrija KAČIĆ MIOŠIĆ, *Razgovor ugodni naroda slovinskog*, Zagreb, 1889., 395–397.

[5] Nada KLAIĆ, »Historijska uloga Neretvanske Kneževine u stoljetnoj borbi za Jadran«, *Makarski zbornik*, Makarska, 1970., 137–138.

[6] Lavorka ČORALIĆ, *Kraljica mora s lagunarnih sprudova-Povijest Mletačke Republike*, Sambor, 2004., str. 162.

[7] Grgur URLIĆ-IVANOVIĆ, »Knezovi Vladimirovići«, *Narodni kalendar za prestupnu godinu 1888.*, Zadar, 1888., 116.

[8] Grgur URLIĆ-IVANOVIĆ, »Knezovi Vladimirovići«, *Narodni kalendar za prestupnu godinu 1888.*, Zadar, 1888., 112 i 113.

[9] Euzebio FERMENDŽIN, *Acta Bosnae potissime ecclesiasticae* (924–1752), Zagreb, 1892., 561.; Nokola MANDIĆ, *Porijeklo hrvatskih starosjedilačkih rodova u Mostaru*, Mostar, 1999., 121–122.

Neretve – neki se iseliše u Liku, a odatle po cijeloj Hrvatskoj.[10] Postoji predaja prema kojoj su u Neretvu došla braća Radivoj i Grgur Vladmirović, a po dolasku Turaka u Neretvu da se je iselio Grgur u Liku, a da je u Neretvi ostao Radivoj od koga su nastali neretvanski Vladmirovići.

Za ovo povijesno razdoblje Grgur Urlić nam daje i svoje rodoslovlje roda Vladmirovića: »Negdje u polovici X. stoljeća, u staroj matici, nedaleko od Mostara, podigoše jaku plemensku zadrugu, odkle se raztičiše na istok i zapad ... god. 1177. knezovaše knez Vladimir I. Vladimirović, ... pa god. 1250. knez Vladimir II., ... god. 1387. knezovaše knez Radoš iliti Vladimirović (koji je u svom grbu imao ucrtani i grb Makarskog primorja, – ruka sa sabljom), ... pa god. 1463. knezove Radivolja i Grgura Vladimirovića.«[11] Koliko su vjerodostojni ovi Urlićevi podaci, teško je dati pravičnu ocjenu, jer isti ne navodi izvore podataka, a u isto vrijeme omalovažava fra Luku Vladmirovića, pišući »da je slavohlepan starac, koji hoti sam sebe kaditi i zadovoljiti nekoj neupitnoj taštini«, pa proizlazi da se nije služio njegovom dokumentacijom (koji se razlikuju od fra Lukinih). Inače fra Luka je u svojoj ostavštini ostavio dosta pismenih tragova o prošlosti rodoslovlja svog roda Vladmirovića. Posebno je zanimljivo njegovo rodoslovlje iz 1757.god., napisano pod naslovom: *Antiquissimae ac nobilissimae familiae comitum et equitum VLADMIROVICH* od godine 990. do 1739. Započinje s Co. Vucotinus † 990. god., pa nastavlja † 1010 Co. Vucosavus, † 1387. Co. Radosius, † 1461. Co. Radivoius, † 1551. Co. Vladislaus, pa nastavlja sa Co. Simon † 1610. do Co. Josephus rođ. 1739. godine.[12] (Vidi tabelu.)

Ovakvo pisanje fra Luke o svom rodoslovlju, navukao je na sebe pravu bujicu negativnih mišljenja, mnogih povjesničara 18., 19. i 20. stoljeća. Bez biranih riječi fra Luku se svrstava u falsifikatora povijesti svoga roda Vladmirovića. Spomenut ćemo samo neke. Tako je još za života fra Luke, njegov suvremenik fra Gašpar Vinjalić (1707.–1781.) pisao: »Neki slavohlepnik, koji budući sin seljaka iz Neretve, trudi se da se prikaže potomkom neretvanskih grofova Vladimirovića.«[13] I pisci poslije Vinjalića imaju o njegovom pisanju loše mišljenje, a među njima i fra Stjepan Zlatović koji piše: »Pošto je o. Luka mnogo i svakako pisao, ne možemo njegove uspomene primiti za povijesnu istinu, jer povijest pobija njegove isprave.«[14] Slično piše i fra Ante

[10] Jovan ERDELJANOVIĆ, *O porijeklu Bunjevaca*, Posebno izdanje SANU, knj. 79., Beograd, 1930., 83.

[11] URLIĆ-IVANOVIĆ, Grgur »Knezovi Vladimirovići«, *Narodni kalendar za prestupnu godinu 1888.*, Zadar, 1888., 111–114.

[12] ASZ, Fascikla 29, spis II. str. 3–4.

[13] Ante CRNICA, »Je li postojao duvanjski biskup fra Danijel Vladmirović?«, *Hrvatska straža*, Zagrab, 8. rujna 1935.

[14] Ot. Stjepan ZLATOVIĆ, *Franjevci države Prosvet. Otkupitelja*, Zagreb 1888., 45.

Crnica: »Poznato je da je fra Luka Vladmirović bolovao od umišljenosti da je potomak viteške i grofovske obitelji neretvanskih Vladmirovića ... njegovo ime ne bi imalo izvor ni u slavenskom Vladimir, nego u latinskom – valde mirus«.[15] Fra Šimun Urlić (1867.–1928.) navodi o fra Luki: »Tko želi što znati o životu onog dalmatinskog pisca iz osamnaestog vijeka, neka zaviri u njegove genealogične knjižice o Vladmirovićima, pa će tu naći njegovu opširnu autobiografiju. Knjižice što ih je napisao malo vrijede ili nimalo, pa ne zaslužuje u tom pogledu ni da se o njima govori.«[16]

U oštroj kritici upućenoj radu fra Luke ističe se njegov zemljak don Radovan Jerković, koji kaže da je pisanje fra Luke nepouzdano, »a kad se radi o rodu Vladmirovića, onda je sigurno i lažno, proizvod je same fantazije.« I nastavlja: »Napokon treba spomenuti, da su protiv fra Lukina pisanja čak i matice župe Podjezerja i to one iz god. 1693. – 1733. koje se nalaze u arhivu Franjevačkog samostana u Zaostrogu, kao i one od god. 1733., koje se čuvaju u arhivu župe Pasičina. U prvim, gdje su upisci vjenčanih, rođenih i umrlih, nema nigdje spomena o kakvom Vladmiroviću. U drugom se nalazi prvi put spomenuta obitelj Vladmirovića tek god. 1752. (Vladmirović Margarita). God. 1736. spominje se Ivan Vladmirović, sin vitcza Stipana iz župe Struge. Godine 1758. spominje se Pavao Vladmirović *alias* Šimunović. Začudo je svakako, da se tako slavna obitelj ne spominje u prilično dugom razdoblju od 60 godina i to u maticama župe, u kojoj su Vladmirovići pripadali. ... Ovo vodi do zaključka, da je fra Luka svojoj obitelji čak i novo ime nadjenio, te je od Šimunovića prekrstio u Vladmiroviće. Sam se je fra Luka kao kapelan u Baćini u veljači god. 1754. potpisao o. Luka Šimunović iz obitelji Vladmirović iz Sladinca. Bilo je to vrijeme, kad fra Luka još nije mogao prodrijeti sa samim prezimenom Vladmirović. ... Fra Luka se je dakle tek u kasnim godinama odlučio na svoj posao, pri njem dosljedno ustrajao, te svojoj ideji i drugima sugerirao (što nam dokazuju matice Podjezerja, koje tek iza godine 1750. znadu za Vladmiroviće).« Don Radovan zaključuje: *»Sva dakle stara slava obitelji Vladmirovića, pa čak i njezino ime, vješta je majstorija jednog spretnog i doista učenog člana, u čijem je srcu plamsala tolika ljubav za rodni kraj i porodicu, da ga je uspjela navesti na metode, koje nisu dopuštene u javnom naučnom radu.«* [istakao B. Š.][17]

Ovakve kritike, a posebno zaključak don Radovana Jerkovića o radu fra Luke Vladmirovića i njegovom rodu Vladimirovića, navelo nas je da

[15] Ante CRNICA, »Je li postojao duvanjski biskup fra Danijel Vladmirović?«, *Hrvatska straža*, Zagrab, 8. rujna 1935.

[16] Šime URLIĆ, »Što je napisao Luka Vladmirović«, *Nastavni vjesnik*, God. 7., Zagreb, 1912., 562.

[17] Mile VIDOVIĆ, *Don Radovan Jerković, život i djelo*, Metković, 2000., 377–378.

napišemo ovaj prilog. Osnovni materijal za ovaj rad su, da čitava stvar bude još žalosnija, iste matice vjenčanih, krštenih i umrlih župe Podjezerje i župe Pasičina, na kojima je don Radovan donosio svoje zaključke o fra Luki i njegovom rodu. Matice se čuvaju u arhivu Franjevačkog samostana u Zaostrogu i to:

Matica krštenih, vjenčanih i umrlih, od raznih župnika Podjezerja, vođena za sela: Plina, Brista, Miluša, Pasičina i Grčenik, počev od 1693.–1733. (MŽK 207.).

Matica umrlih stare župe sv. Nikole u Borovcima, počev od 1725. do 1763. za sela: Borovci, Vid, Desne, Rujnica, Nova Sela, Iskisi, Dragovilj i Vratar (MŽK 208.).

Matica krštenih, vjenčanih i umrlih u kojoj je upisano od 1694. do 1731. za mjesta: Čitluk, Gabela, Metković, Vid, Opuzen i neka sela iz župe Podjezerje. (MŽK 210).

Knjiga krštenih u Crkvi Gospe u Zaostrogu i obližnjim crkvama XVII. i XVIII. st. (MŽK 198).

Osim župnih matica u zaostroškom arhivu pronašli smo i mnoge oporuke, darovnice i ostavštine koje govore o Vladmirovićima iz Perke (Plina) i upoznali se sa starim predajama i nekim turskim dokumentima, koje nemaju nikakve veze s fra Lukom Vladmirovićem.

Svaka predaja, barem u jednom dijelu, ima u osnovi i nešto povijesne istine, pa tako i ova o dolasku Vladmirovića u područje Neretve. S prvim prodorom Osmalija u Makarsko primorje (osim u grad Makarsku) oni već 1475.–1477. vrše poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovine, pa tako i sela Makarskog primorja, koje se nalaze u nahijama Mostara i Huma. U popisu nahije Mostara nalazimo upisan džemat vojvode Vladimira, s popisom kućedomaćina 82 doma, popisom 14 domova neoženjenih i sljedećim tekstom: »Kad je spomenuti Vladimir vojvoda na datu riječ i na vjeru došao, Hamza-beg mu je dao baštine na merzama Dobro selo i Buhovo, baštine na merzi Mokro, baštine u merzi Ladinac ... s tim da se u carskoj zemlji nastani i u njoj boravi i da na spomenute zemlje nastani one koji ih obrađuju i nevjernike koji su s njim stigli. (Merza je oznaka za selište, zemljište koje ima točno utvrđen atar i oznake naselja.).«[18]

Merzu Ladinac nalazimo još jednom u popisu, ali u drugoj nahiji – Hum u džematu Vukića Krpotića. Prevoditelj turskog popisa Ahmet S. Alačić tumači da se oba Ladinca nalaze »danas u Bekijskom polju, južno od Gruda.« To znači da se dva ista sela nalaze na istom mjestu, ali u dva različita džemata. Aličić kod prijevoda popisa daje i moguće ubikacije pojedinih naziva

[18] Ahmet S. ALIČIĆ, *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, Sarajevo, 1985., 81–82.

naselja i na drugim područjima koja su mu nepoznata. Očito je da Alačić ne zna za toponim razrušene utvrde Sladinac (Vladinac-Ladinac) na jugoistoku Makarskog primorja, kao ni za toponim Podci (Poca), za koji navodi »nepoznata lokacija« iako je riječ o zapadnom dijelu današnje Baćine. Poca po tom popisu također spadaju u nahiju Mostar, džemat Milosava, sina Sladića. Ti podaci nas upućuju na to da je merza Ladinac iz džemata vojvode Vladimira najvjerojatnije današnji Sladinac, koji s Pocima čini današnju Baćinu. Zbog tih navoda i čvrstih porodičnih veza vojvode Vladimira s ličkim porodicama Rukavina i Bevandića, koje potječu iz roda Vladmirovića, mišljenja smo da je vojvoda Vladimir u stvari vojvoda Vladmirović i da je jedna baština (merza Ladinac) najvjerojatnije šire područje baštine Sladinac.

Gdje su u to vrijeme zapravo živjeli Vladimirovići? Nema nijednog povijesnog izvora koji bi izravno ili neizravno potvrdili da su živjeli u samom današnjem Sladincu. Povjesničar Marko Vego za Sladinac piše: »Zadnji su mu gospodari bili knezovi Vlatkovići, ali kada Turci zaprimiše Neretvu, zapustiše gradić, koji tada propadne.« U vrijeme obnove vlasti Vlatkovića (u doba Turaka fra Augustin Vlatković) na ovom području, isključeno je da doseljavaju Vladmirovići, utvrđuju Sladinac i obnavljaju naselje. Vladmiroviće s turskim defterom za naseljavanje najvjerojatnije treba tražiti na prostorima sjeveroistočno od Sladinca u Neretvanskoj krajini, u brdima istočno od Baćanskih jezera u susjednoj Perki, »gdje je početkom XVII. stoljeća knez Ivan Vladmirović sagradio kulu«, kako to piše fra Luka Vladmirović. Vladmirovići su po predaji zajedno s knezovima Grupkovićima bili gospodari zapadne Pline i graničili su s Bristom, Pasičinom i Baćinom, kojima su gospodarili gornjoprimorski Kačići.

Kod porodice Šutića-Zeljaka iz susjednog sela Gradca, postoji predaja o porodici Vladmirovića iz zapadne Pline. Prema toj predaji knez je Ivan Vladmirović darovao svom unuku Ivanu Šutiću zemljišta u zapadnoj Plini u XVII. st.: Peračko Blato, Podgoru, Laze, Stankušu, Grace i Resnu kosu, gdje su Šutići u XVIII. st. naselili Ostojiće iz Pasičine i Sladojeviće (Krstičeviće) i Bilase (Graci) iz Grčenika, a poslije im te posjede i prodali, zadnje koncem XIX. stoljeća.[19]

Mnogi dokumenti iz XVII. svjedoče da su knezovi Vladmirovići živjeli na području današnje Pline. Najstariji dokument je iz god. 1613. gdje se u ugovoru između Franjevačkog samostana iz Zaostroga i Martičića, vlasnika zemljišta Kapeči u Podaci, koji dopuštaju protok vode preko svog zemljišta

[19] Po pričanju braće Šutića: Balde († 1940.), Joze († 1943.) i Jakova († 1945.). Unuk kneza Ivana Vladmirovića, Ivan Šutić je rano umro u desetoj godini života, pa je njegov otac napustio Plinu, odselio se na poluotok Pelješac, a odatle na otok Lastavo. Zemlja u Plini ostala je u posjedu njegovom djedu Šimunu Šutiću. Knez Ivan Vladmirović u tuzi za svojim umrlim unukom Ivanom Šutićem, podigne kapelu sv. Ivana na otočiću Osinje, na ušću Neretve.

do fratarske mlinice. Ugovor u ime samostana potpisuju devet fratara, među kojima se nalazi i fra Ante Vladmirović.[20] Zanimljivo da fra Luka Vladmirović nije znao za ovaj dokument, jer da je znao sigurno bi nešto pisao o svom prethodniku. Ovo posebno naglašavamo, jer jedan Vladimirović, Ante je poznata povijesna ličnost s početka XVII. st. budući da je 1607. godine objavio u Mlecima knjigu: *Compendio storico della Dalmazia*.[21] Da li su postojala dvojica Vladmirovića s imenom Ante ili je to jedna te ista osoba, ne može se za to dati pouzdan odgovor i trebalo bi stvar dodatno ispitivati.

U drugom dokumentu, mletački providur Fuscolo u dodjeli povelje Ivanu Vladmiroviću 1647. god. ne spominje Sladinac i piše: »Kapetanu, guvernaru Krajine iz Novi kuća [tj. Plina]«,[22] a u drugom dokumentu iz 1685. godine stoji: »Conti Vladmirovići iz Novi Kuća a sie Perka in Kraina di Neretva«.[23]

Svakako da su knezovi Vladmirovići živjeli u predjelima Pline, a kao susjedi Gornjeg makarskog primorja bili su usko povezani s tim primorcima. To se najviše očitovalo u borbi protiv zajedničkog neprijatelja Osmanlija, za što nam ostadoše neki tragovi u dokumentima tog vremena. U kopijama dokumenata iz 1658. god. spominje se knez Ivan Vladmirović, a iz god. 1683. knez Stipan Vladmirović.[24]

Isto tako i u grbu Vladmirovića (u bosanskom rodoslovlju Rubčića iz 1340.) u 15. st. pojavljuje se i grb Makarskog primorja (gruba ruka sa sabljom), što daje naslutiti da su Vladimirovići teritorijalno bili usko povezani s Makarskim primorjem.

Nakon Bečkog rata (1684.–1699.) porodicu Vladimirovića, nalazimo u naselju Struge, u sjevero-istočnom djelu Pline. Tu žive porodice Nikole, Stipana, Jure, Ivana i Kriste. Svi su oni upisani kao »gospodin knez« ili »gospodin knez i kapetan«. Tako ih oslovljavaju i upisuju u matičnim knjigama (koje spominje i don Radovan Jerković) razni župnici župa Pasičine i Podjezerja, što potvrđuje njihov položaj i ugled u sredini u kojoj su živjeli. Ne upisuje ih fra Luka Vladmirović (koji se tada nije bio ni rodio), »falsifikator svog roda i prezimena« kako ga naziva don Radovan. Evo nekoliko upisnika:

»30. agusta 1698. Krsti ja fra Stipan Tvrtković, Miju sina Ivana Tomaševića i njegove zakonite žene Ivane. Bi kum knez kapetan Nikola Vladimirović.«[25]

[20] ASZ, Libro arhivales, f. 39a.

[21] *Znameniti i zaslužni Hrvati*, Zagreb., 1925., 277.

[22] ASZ, Fascikla 29, spis III. str. 7.

[23] ASZ, Fascikla 29, spis III. str. 8.

[24] ASZ, Fascikla 30, spis II.

[25] ASZ, SK-207, str. 52.

»10. januara 1699. Krsti ja fra Stipan Tvrtković , Ivana sina Tome Sikirića i njegove zakonite žene Anćelije. Bi kum gospodin knez Stipan Vladmirović.«[26]

»6. veljače 1711. Krsti ja fra Antun Drušković , Milivoja sina Ilije Plečaševića i njegove zakonite žene Lucije. Bi kum knez Jure Vladimirović.«[27]

»20. oktobra 1732. Vinča ja fra Toma Usorčević, parok od Podjezerja miju sina Mije Zovkovića iz Viđa i Ivanu ćer Mije Borosaljevića iz Crnoće. Biše svjedoci, knez kapetan Jure Vladimirović iz Strugova.«[28]

U Matičnoj knjizi krštenih, vjenčanih i umrlih, od raznih župnika Podjezerja, vođenih za sela Plina, Brista, Miluša, Pasičina i Grmčenik od 1693. do 1733. god. o kojoj govori don Radovan Jerković da »u ovoj matici nema ni spomena o nekim Vladimirovićima, te da je prezime Vladimirović – proizvod bujne mašte samoga fra Luke Vladimirovića čije je pravo prezime Šimunović« nalazimo 34 upise i to: 30 puta kao Vladimirović, 2 puta kao Vladimir i 2 puta kao Šimunović. Najstariji upis je od fra Stipana Tvrtkovića koji je imao 2 upisa, fra Filip Žderić 2 upisa, fra Franc Bogunović 2 upisa, fra Antun Marević 2 upisa, fra Bone Bagalović 2 upisa, fra Toma Usorčević 11 upisa i fra Mijo Andrijašević 13 upisa.[29]

I u drugim Maticama raznih župa Podjezerja, Neretve i Zaostroga nalazimo upise Vladimirovića.[30] U Matičnoj knjizi SK-198 imamo 14 upisa (Vladmirović 11 puta, Vladimir 1 put i Šimunović 2 puta), a u knjizi SK-210 imamo 13 upisa (Vladmirović 10 puta i Šimunović 3 puta).

Da je prezime Šimunović *alias* Vladimirović, potvrđuju sljedeći upisi:

»1700. g. na 9. siječnja. Krsti ja Bone Bagalović Nikolu sina Kristića Vladmirovića i njegove zakonite žene Kate. I bi kum Ivan Jekušić.«[31]

»1726. g. na 2. lipnja u Struzima. Po naredbi svete matere crkve vinča ja fra Mijo Andrijašević Nikolu sina Kristića Šimunovića iz Strugova sa Mandom Jekušića. Biše svjedoci: Jure Šimunović iz Strugova i Ivan Guinović iz istog mista.«[32]

Ili nova dva upisa: »1723. g. na 23. studenoga u Grmčeniku. Vinča ja fra Filip Žderić Pavla sina Stipana Šimunovića iz Strugova i Anu ćer Ivana Jekušića iz Grmčenika. Biše svjedoci; Jure Šimunović iz Strugova i Grgur Gradac iz Grmčenika.«[33]

---

[26] ASZ, SK-207, str. 54.

[27] ASZ, SK- 210, str. 64.

[28] ASZ, SK- 207. str. 20.

[29] ASZ, SK- 207, str. 3, 5, 11, 15, 18, 20, 21, 28, 29, 30, 31, 34, 35, 37, 38, 44, 50, 51, 53, 54, 67, 75.

[30] ASZ, SK-198 i SK- 210.

[31] ASZ, SK- 207. str. 67.

[32] ASZ, SK-210, str. 44.

[33] ASZ, SK- 210, str.41.

»1725. g. na 15. srpnja u Struzima. Krsti ja fra Mijo Andrijašević iz Lavčanja Stipana sina Pavla Vladmirovića iz Strugova i njegove zakonite žene Ane. Bi kum Jure Vladmirović iz Strugova.«[34]

Sve navedene činjenice osporavaju navode don Radovana Jerkoviča da je fra Luka izmislio svoje prezime Vladmirović. Fra Luka je prepravio prezime alfira Lovre Vladimirovića u prinosniku redovine iz 1736. god. u Strugi, ali većina matica su originalni zapisi pojedinih fratara i nije moguće da ih je fra Luka naknadno upisao. Ipak treba upozoriti da je fra Ante Bešlić na listu 237. u Matičnoj knjizi SK-198 napisao: »Fra Lukino pismo čitava stranica«. Da ne bi bilo zabune, evo upisa: »Anno Domini 1739. die. 29. Maii Munitus omnibus Santissimis Sacramentis per manus Rendi Patris Stephani Vekich actualis tunc temporis Curatus illorum Locorum obiit in Domino Ilmus dnus Comes Eques et Capitaneus Georgius Vladmirović, olim de Perka, hodie vero de Strughe in Neretva, et sepultus christiane in ecclesia S. Michaelis dicti ruris Strughe. In qourum f.«

Na kraju se dolazi do zaključka da je fra Luka istinito ustvrdio da je u okviru prezimena Vladmirović nastalo prezime Šimunović po pretku Šimunu Vladmiroviću, što je inače don Radovan oštro pobijao. Čini se da je u vezi s ovim pitanjem ispravno zabilježio i fra Andrija Kačić Miošić: »Na 1620. knez Šimun (Vladmirović) živjaše u Perci i ovog ubiše Senjani (uskoci), koji dosta zla u svojoj Dalmaciji učiniše. Osta mu sin Ivan i ovoga Vlasi zazvaše Šimunović i tako se zazivaše svi oni koji od njega izadoše.«

Kao što smo prethodno već naglasili fra Luka je polovicom XVIII. st. kao i druge porodice Makarskog primorja u ime svojih rođaka zatražio od mletačkih vlasti da im se prizna status plemićke porodice. On se tada poslužio brojnim ispravama veoma loše sastavljenim, ali za ono doba uvjerljivim, da bi ostvario svoje ciljeve. U Zadru je uvjerio državne sindike inkvizitore u ispravnost tih brojnih isprava. Terminacijom od 21. svibnja 1751. na temelju povelja bosanskih vladara (potvrđena od Senata 19. rujna 1647.) priznati su rođaci konti Ivan i Luka Vladmirović za plemenitu obitelj starog porijekla.[35] To je prvi vjerodostojni dokument plemstva obitelji Vladmirovića.

Papinsku kuriju uspio je fra Luka uvjeriti u svoje plemenito porijeklo pa je papa Klement XIII. podijelio 23. ožujka 1765. »contima« Luki i Anti Vladmiroviću »ex Romanis patritiis« nasljedno viteštvo zlatne ostruge.[36]

Od Venecije, točnije Magistrata nad feudima, dobili su spomenuti Luka pok. Jure i Ante pok. Lovre Vladmirovića priznanje naslova »Conte« i 10. svibnja 1766. na temelju izdane terminacije upisani su u Libro Aureo.[37]

[34] ASZ, SK-207, str. 31.

[35] PAZd. *Spisi mletačkog Sindika Inkvizitora*, L.V. fol.147v.

[36] Prudetio NERENTINO [i.e. Luka VLADMIROVIĆ], *De Regno Bosniae*, Venetiis, 1781, 115–116.

[37] Mletački Državni arhiv (Archivio di Stato), Vol II, N.689, f. 690.

Po popisu obitelji iz 1736. godine u Strugama imamo tri porodice: Lovre Vladmirovića i Petra i Ivana Šimunovića,[38]a u popisu obitelji 1747. g. imamo pet porodica: Luku i Ivana Vladmirovića, te Antona, Nikolu i Petra Šimunovića.[39] Po popisu obitelji iz 1940. g. u Strugama imamo 8 porodica Šimunovića i 13 porodica Vladimir(ović), za koje don Jerković piše da su njhovi preci došli iz Hercegovine, a u susjednom selu Kominu 5 porodica doseljeni iz Strugova.[40]

Kako se o rodoslovlju Vladimirovića dosta proturječno pisalo, a čemu je pridonijelo i neodmjereno pisanje fra Luke o porijeklu svoga roda, mi ćemo iz dokumentiranih podataka o Vladmirovićima prije 1660. i matica krštenih, vjenčanih i umrlih između 1660. i 1750. godine prikazati rodoslovno stablo Vladmiroviča tijekom 17. i 18. stoljeća. Isto tako prvi put objavljujemo rodoslovlje što se nalazi u fra Lukinu spisu: *Antiguissimae ac nobilisimae familiae comitum et equitum Vladmirovich* sastavljenom 1757. godine.[41]

[38] ASZ, Fascikla 8, spis Xi, str. 111.

[39] ASZ, Fascikla 8, spis IX, str. 44.

[40] Mile VIDOVIĆ, *Don Radovan Jerković život i djelo*, Metković, 2000., 240. i 379.

[41] ASZ, Fascikla 29, spisi II. list 3 i 4.

Rodoslovlje porodice Vladmirovića iz Strugava

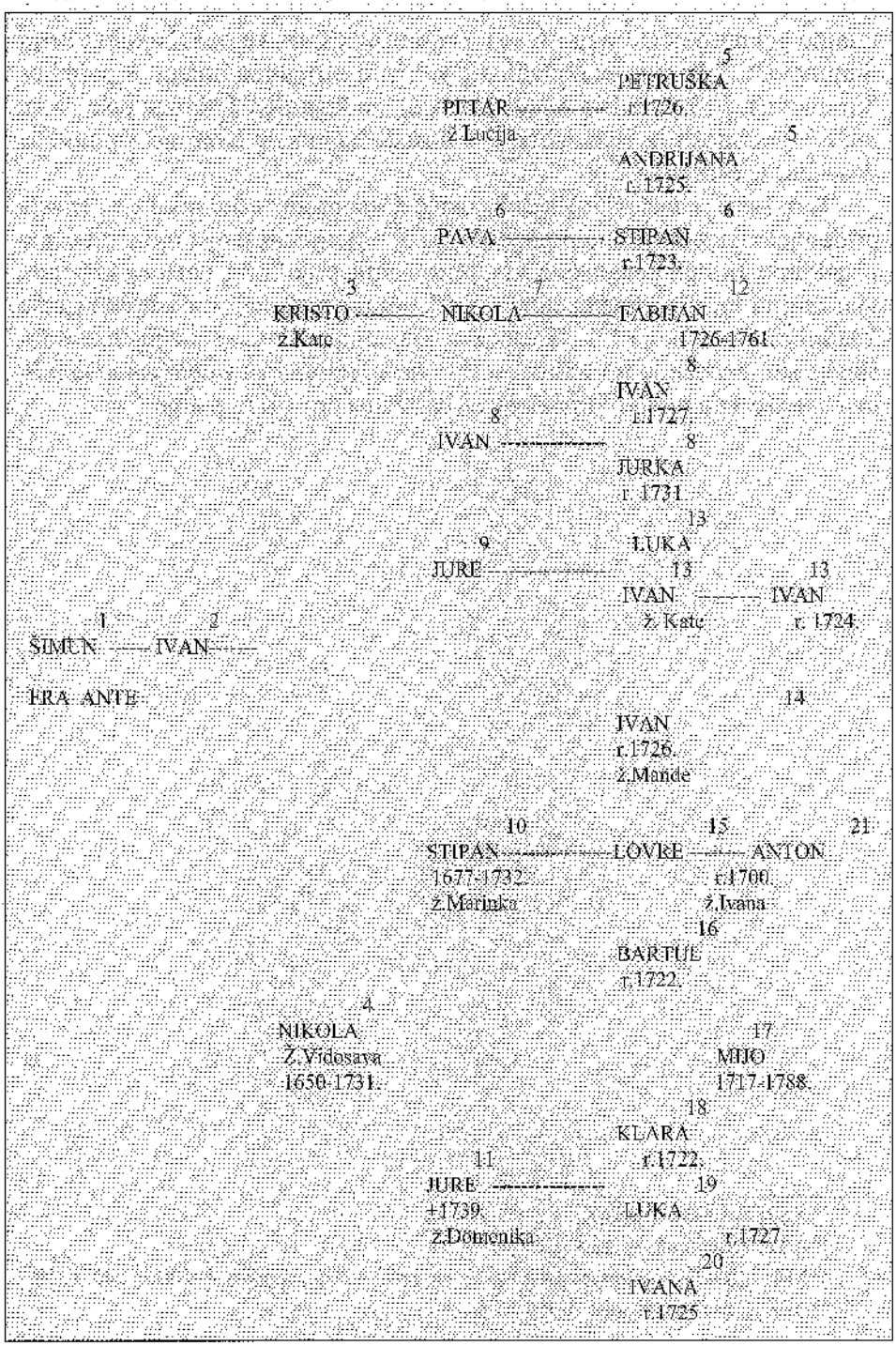

1.I. Smoljan, Neretva, Zagreb 1986, st. 290. IVANA
2. G. Urlić-Ivanović, Knezovi Vladmirovići,Narodni kalendar 1888, st. 119. r. 1725.
3. ASZ, SK-207, st. 67; SK-210, st. 44.
4. ASZ, SK-207, st. 50 i 52.
5. ASZ, SK-207, st. 34 i 38.
6. ASZ, SK-207, st. 31.
7. ASZ, SK-210, st. 44.
8. ASZ, SK-207 st. 37 i SK-210, st. 72.
9. I. Smoljan, Neretva ... st. 291.
10. ASZ, SK-207, st. 51 i 54; SK-210 st. 41.
11. ASZ, SK-207,st..3 i 35; SK-210, st. 41 i 45.
12 ASZ, SK-208 st. 51.
13. ASZ, SK-207, st.29; I.Smoljan,Neretva...str. 291.
14. Prema fra Luki Vladmiroviću.
15 ASZ, SK-207, st. 75.
16 ASZ, SK-207, st. 5.
17. Prema pisanju fra Luke.
18. ASZ, SK-207, st. 5.
19. ASZ, SK-207, st. 15.
20. ASZ, SK-207, st. 30.
21. ASZ, Fascikla 8, sp. IX, str. 41. i 44.

Rodoslovlje familije Vladmnirović prema fra Luki Vladmniroviću 1757. godine
(ASSZ, Fascikla 29, spis II., 3 i 4, spis V., listv 70)

ROD VLADMIROVIĆA U NERETVANSKOJ KRAJINI

Sažetak

Naša je historiografija posvetila primjernu pažnju plemićkim rodovima, dok je rod Vladmirovića promatran gotovo isključivo u svezi s fra Lukom i osporavanju njegova pisanja o tom rodu. Iz povijesnih izvora i njihove interpretacije (Grgur Urlić-Ivanović, E. Fermendžin, N. Mandić) čini se da je neopravdano tvrditi da je fra Luka »izmišljao« povijest roda Vladmirovića. Takva se tvrdnja temelji na brojnim zapisima u raznim maticama više župa: Podjezerje, Borovci, Čitluka (Gabela), Metković, Zaostrog. Na kraju se dolazi do zaključka da je fra Luka istinito ustvrdio da je u okviru prezimena Vladmirović nastalo prezime Šimunović po pretku Šimunu Vladmiroviću.

THE VLADMIROVIĆ LINE IN THE NERETVA REGION

Abstract

Although aristocratic lines are given due attention in our historiography, the Vladmirović line has been almost exclusively studied in connection with Fra Luka and the controversy surrounding his writing about that line. In the light of historical sources and their interpretation (Grgur Urlić-Ivanović, E. Fermendžin, N. Mandić), it does not seem justified to say that Fra Luka »invented« the history of the Vladmirović line. This statement is based on numerous records in various registers of several parishes: Podjezerje, Borovci, Čitluk (Gabela), Metković, Zaostrog. The final conclusion arrived at is that Fra Luka was right in maintaining that the surname Šimunović was derived from the surname Vladmirović, after the ancestor Šimun Vladmirović.

Marinko Šišak

KRONIKA ZNANSTVENOGA SKUPA O LUKI VLADMIROVIĆU

Znanstveni skup o fra Luki Vladmiroviću (Sladinac, 16. 4. 1718. – Zaostrog, 8. 10. 1788.), šesti je skup u nizu skupova zvanih »Tihi pregaoci«, posvećenih znamenitim franjevačkim djelatnicima i piscima, poglavito iz srednje i južne Dalmacije iz 18. stoljeća. U tom pogledu ni ovaj o fra Luki nije bio iznimka, osim u dva detalja: skup o fra Luki Vladmiroviću održan je u njegovu rodnom kraju, a ne kao svi do sada u Šibeniku ili Skradinu, i drugo, po prvi puta je temom simpozija bio fratar o kojem postoje prijepori i prilično oštre ocjene njegovih suvremenika. Razlog više da se pokuša otkriti gdje je istina i kako povijest može suditi dosege i važnost fra Lukina opusa i djelovanja.

U predgovoru pretiska »Likarija priprostitih« fra Luke Vladmirovića (Split – Zaostrog, 1999.), priređivač i pisac uvodnog teksta donio je širok izvadak iz djela *Bilješke o putu po Dalmaciji* Ivana Lovrića u kojem ovaj ocjenjuje fra Lukine *Likarie priprostite* kao »budalasto napisane stvari dobroga oca«, a za njega nema gotovo ni jedne dobre riječi. Slično je sudio i Alberto Fortis kojeg je fra Luka vodio uz Neretvu. Veći dio referata na skupu bio je posvećen upravo tom fra Lukinom djelu i kontroverzama oko njega. U istom predgovoru priređivač navodi niz zanimljivih stvari koje se vežu uz Vladmirovića. Osim svećeničke službe i rada na visokim učilištima franjevačkog reda (bio je generalni lektor na generalnom učilištu Provincije u Šibeniku), on je prvi u medicini ustvrdio da je komarac prijenosnik malarije, upozoravao je suvremenike da treba prikupljati arheološke spomenike i osnovati zbirku, predlagao je da se po selima osnivaju seoske zadruge da bi seljaci mogli dobivati kredite i lakše prodavati svoje proizvode, predlagao je osnivanje pučkih škola, obrazlagao je da ne valja graditi pomorsku luku u Opuzenu, nego u današnjem gradu Ploče, pisao je da treba probiti prokop koji će odvesti vodu iz Bačinskih jezera u more i tako dobiti plodno zemljište za poljoprivredu, poticao je uzgoj smokava, maslina, vinove loze, a čak je pisao i općinske statute koji bi unaprijedili cijelu Krajinu.[1]

[1] Zdravko DEVETAK: *Likarije priprostite fra Luke Vladmirovića*, u: Luka VLADMIROVIĆ, *Likarije priprostire Mleci 1775.*, (Pretisak, transliteracija i prilozi), Split – Zaostrog, 1999., str. 13.

Kao što je iz tih kratkih naznaka vidljivo fra Luka je bio tipičan predstavnik svojeg reda u službi naroda, ali je također bio i dijete svog vremena, prosvjetiteljstva koje je iznjedrilo upravo takve ideje koje je u svojem kraju poticao i zagovarao fra Luka.

Skup je održan u Zaostrogu, mjestu u kojem je fra Luka proveo najveći dio života i gdje je i umro.

Kao i svake godine, održavanje skupa bilo je prigoda da se predstavi zbornik radova o »tihom pregaocu« o kojem je godinu dana ranije održan simpozij. Tako je *Zbornik o Jeronimu Filipoviću* sa znanstvenog skupa održanog 2004. u Šibeniku i Skradinu, predstavljen javnosti na otočiću Visovcu, 3. studenoga 2005. U kongresnoj dvorani visovačkoga samostana o Zborniku su govorili akademik Radoslav Katičić, jedan od urednika Zbornika, prof. dr. Pavao Knezović i prof. dr. Diana Stolac. Sudionike skupa i predstavljače pozdravio je gvardijan samostana fra Ivan Buljević, zaželjevši im dobrodošlicu u ime čuvara Gospina svetišta na ovom malom otočiću i izrazivši zadovoljstvo što je još jedan od tihih pregalaca izvučen iz zaborava.

Pavao Knezović je govorio o većini tekstova objavljenih u Zborniku. Posebno je istaknuo činjenicu da je Zbornik posvećen prvom provincijalu Provincije Presvetog Otkupitelja i da je u Zborniku obrađen najveći dio i najvažnije značajke njegova djela. U tom smislu članak fra Emanuela Hoška povezuje Budim i priobalje pokazujući prostranstvo i intelektualno jedinstvo toga prostora. Teološke aspekte obradili su I. Karlić i I. Bekavac Basić. Posebno je istaknuo važnost i vrijednost propovijedi koje je zbog njihove vrsnoće i upotrebljivosti stoljeće nakon njihova objelodanjivanja ponovo tiskao nadbiskup Stadler za svećenike u Bosni. Također, iznio je otvorenost problema mnoštva latinskih citata kojima obiluju objavljene i neobjavljene Filipovićeve propovijedi. Akademik Katičić je Filipovića izdvojio iz »tihih pregalaca« držeći da je njegovo djelo i njegovo djelovanje na širokom prostoru Bosne Srebrene, i to djelovanje visokog intelektualca, za razliku od mnogih drugih, bilo pomalo atipično i zbog toga važno. Njegove propovijedi bile su upućene onima koji moraju propovijedati. Bio je nastavnik na najvišim učilištima franjevačke braće. U tom smislu govorio je i o Budimu kao žarištu hrvatske kulture u kojem je Katančić preveo Sveto pismo na hrvatski, a ulica iznad franjevačkog učilišta i dan danas nosi ime Horvat Utca (Hrvatska ulica), što dovoljno govori o tome. Prof. dr. Diana Stolac govorila je o jeziku kod J. Filipovića i o radovima u Zborniku o kojima P. Knezović nije govorio, ocjenjujući Zbornik vrlo korisnim i značajnim za obradbu Filipovićeva djela i značaja.

Nakon večere kod gostoljubivih franjevaca na Visovcu, sudionici su se uputili prema Zaostrogu gdje su u franjevačkom samostanu bili smješteni tijekom cijelog skupa.

Na samom početku skupa u franjevačkom samostanu u Zaostrogu sudionicima se obratio dr. fra Željko Tolić, provincijal Provincije Presvetog Otkupitelja. On je istaknuo da franjevačko poslanje nije samo propovijedati nego i raditi na korist drugima. U tom smislu ovaj simpozij je posvećen jednom od franjevaca koji su vezani uz ovaj samostan, kao i mnogi prije i poslije njega (Kačić, Despot, Ribičić). Svi spomenuti bili su znameniti ljudi. I zbog toga je zaželio sudionicima skupa da sve ono što kažu o fra Luki Vladmiroviću i što napišu bude potvrda starog franjevačkog gesla *non solum sibi vivere, sed aliis proficere*. Skup je u ime domaćina pozdravio gvardijan samostana fra Ante Babić, nakon čega je skup otvorio i zajedno s prof. dr. Dianom Stolac vodio prvi dio sjednice akademik R. Katičić.

Skup je tekao planiranim tijekom kako je i najavljeno u programu koji je odaslan sudionicima i najavljen na plakatima. Skupu su se odazvali svi najavljeni sudionici, a u program je naknadno uvršteno izlaganje o rodoslovlju Vladmirovića Balda Šutića. Estela Banov-Depope s Filozofskog fakulteta u Rijeci govorila je o Neretvi i Makarskom primorju u fra Lukino doba, bazirajući se prvenstveno na Fortisovim objekcijama i na duhu prosvjetiteljstva. Ines Srdoč-Konestra s Filozofskog fakulteta u Rijeci govorila je o obilježjima tiskanih proza na hrvatskom jeziku fra Luke Vladmirovića i naglasila je njihovu raznolikost glede stila i značenjskih obilježja. Nikica Kolumbić sa Sveučilišta u Zadru govorio je o Vladmirovićevoj varijanti »Križnog puta«, uspoređujući ga s drugim onodobnim verzijama istog ili sličnog naslova. Pavao Knezović s Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu govorio je o franjevačkim ljetopisima i/ili kronikama 18. stoljeća, pa među njima i o Vladmirovićevoj kronici zaostroškog samostana. Hrvatin Gabrijel Jurišić s Franjevačke gimnazije u Sinju govorio je o zanimljivim biografijama u Vladmirovićevoj kronici samostana, posebno analiziravši biografske podatke koje je Vladmirović napisao o fra Andriji Kačiću Miošiću, držeći da su pouzdani i precizni. Krešimir Cvrljak iz Zavoda za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU u Zagrebu govorio je o prosudbama Alberta Fortisa i Ivana Lovrića o Vladmiroviću, držeći da su oni pretjerali u svojim ocjenama i da su bili izrazito zlonamjerni.

Drugi dio sjednice vodili su Pavao Knezović i Ines Srdoč-Konestra. Prva je izlagala Diana Stolac s Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci o zdravstvenom nazivlju u *Likarijama priprostim*. Nakon toga je Baldo Šutić iznio neke arhivske podatke vezane uz podrijetlo i rod Vladmirovića, dajući i novu sliku u odnosu na podatak o prijepornom plemstvu roda Vladmirovića u čemu je fra Luka igrao važnu ulogu. Ivan Bekavac Basić govorio je o *Likarijama priprostitim* u odnosu na čitav niz onodobnih sličnih ljekaruša koje su kolale u narodu toga kraja. Josip Vlaić s Medicinskog fakulteta u Zagrebu usporedio je neke recepte iz Vladmirovićeve ljekaruše s današnjim

metodama i receptima narodne medicine, posebno u drniškom kraju. Saša Lajšić s Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci izvjestila je o genološkim posebnostima *Czuita mirlisnoga nauka karschianskoga* fra Luke Vladmirovića, potkrepljujući primjerima uzore koje je fra Luka koristio u sastavljanju tog djela. Šime Demo s Hrvatskog instituta za povijest u Zagrebu govorio je o dvjema fra Lukinim verzijama životopisa svetog Šimuna Bogoprimca u odnosu na Banovčevu i druge usmene i pisane legende o svecu.

Poslijepodne lijepog sunčanog dana u Zaostrogu sudionici su iskoristili za kratak izlet u Podacu gdje su razgledali starohrvatsku crkvu sv. Ivana Krstitelja, a potom produžili u Brist i posjetili novouređenu rodnu kuću fra Andrije Kačića Miošića. Sutradan ujutro, u subotu, 4. studenoga, nakon obilaska samostana i muzejskih zbirki kroz koje ih je proveo ljubazni i gostoljubivi fra Ante, sudionici su se uputili na izlet preko Metkovića, Gabele i Čapljine do Ljubuškoga, tj. na Humac, a potom preko Mostara na Široki Brijeg.

Za većinu je posebno zanimljivo iskustvo bio posjet samostanu sv. Ante na Humcu u Ljubuškom, gdje su ih dočekali ljubazni domaćini, gvardijan fra Miroslav Šego i vodič kroz arheološki muzej Radoslav Dodig. U staroj humačkoj crkvi fra Žarko Ilić upoznao je sudionike s poviješću samostana i njegovim kulturnim blagom i potom pokazao staru i novu crkvu, umjetničku zbirku Majka i dijete, te samostansku knjižnicu. Prije toga kratko su se zaustavili na slapovima Kravice, gdje rijeka Trebižat čini prekrasan vodopad. Nakon objeda na Humcu sudionici su se uputili u Mostar i u kratko razgledavanje stare mostarske jezgre i starog mosta na Neretvi. Predvečer su posjetili i franjevce na Širokom Brijegu gdje ih je dočekao gvardijan fra Branimir Musa i fra Vendelin Karačić koji su im pokazali širokobriješku baziliku s prekrasnim mozaicima i zbirku starih majstora. Nakon kratke okrijepe u samostanskoj blagovaonici i pozdrava, sudionici su krenuli prema Zagrebu.

DODATAK

Lucius Narentinus (i.e. Luka Vladmirović)

CHRONICON ARCHIVIALE

continens brevem descriptionem principii et continuationis venerabilis Conventus sanctae Mariae Zaostrogiensis – Arhivska kronika koja sadrži kratki opis početaka i neprekidnog djelovanja časnog samostana svete Marije u Zaostrogu

(Ulomci)

Poglavlje 2.

O župama i skrbima za vjernike koje su vodili i koje sada vode franjevci ovog [zaostroškog] samostana

Davno, još za vrijeme turske vlasti, franjevci su ovog samostana imali Donje Broćno, Međugorje, Zviriće, Klobuk, Veljake i sva mjesta oko Ljubuškoga, kao i sljedeća mjesta, koja kanim nabrojati. Godine 1723. zaostroški su franjevci vodili skrb za vjernike sljedećih mjesta, kako u svom rukopisu prenosi mnogopoštovani otac Šimun Tomašević, koji je te bilješke donio sa sobom na generalni kapitul reda što je održan 1722. u Rimu. Prenosim njegove riječi: »Redovnici ovog samostana vode skrb za vjernike koje su iz turskih krajeva doveli u podaništvo Prejasne Mletačke republike, tako da danas postoji osam župa ovoga samostana.

Prva je Vrgorac, u kojoj ima četiristo dvadeset i osam osoba za svetu pričest.
Druga je Podjezerje, u kojoj ima tristo trideset i sedam osoba za pričest.
Treća je Borovci, u kojoj ima sto devedeset i devet duša za pričest.
Četvrta je Metković, koja ima za pričest dvjesta sedamdeset i šest duša.
Peta je Opuzen na Neretvi koja obuhvaća Komin i Rogotin, a ima za pričest pet stotina duša.
Šesta obuhvaća dva sela, Gradac i Baćinu, a ima za pričest dvjesta dvadeset i tri duše.
Sedmu tvore Podaca i Brist, a ima za pričest trista i četiri duše.
Osma [obuhvaća] Zaostrog i Drvenik, u kojim selima za pričest ima dvjesta devedeset i osam duša.«

Toliko o. Šimun Tomašević.

Kad je Gabela bila pod vlašću premilostive Mletačke republike, ondje su neprestano boravila tri oca, a bilo je u gradu i podgrađu osam tisuća duša za pričest. Taj je grad 12. ožujka 1716. napustila duždova vojska. Franjevci zaostroške redovničke obitelji preveli su iz turske vlasti u ugodno podaništvo prejasnog dužda četiri tisuće obitelji. Zbog toga su ljutiti Turci tako zamrzili franjevce te zaostroške redovničke obitelji da su odsjekli glavu časnom ocu Vrdaušević, a slično i časnom ocu Josipu Tvrtkoviću, isto tako časnom ocu Mati Nagnanoviću i časnom ocu Petru Matiću. Ta su četvorica bili Neretljani iz utvrde Bagalovića. Oni su obavljajući službu župnika i kapelana u Kuli Norinskoj i Opuzenu umrli za Boga, dužda i svoje stado. Vrlo su brojna ostala hvale vrijedna franjevačka junaštva, uspomene i djela koja su učinili za dužda i narod u ona vrlo opasna vremena. Ta sva gotovo bezbrojna djelovanja franjevaca očitovana su i potvrđena javnim odlukama prejasnoga dužda mletačkog, a na isti način tolikim i tako snažnim svjedočanstvima generalnih providura ovih pokrajina, Dalmacije i Albanije, koja se vrlo brižno čuvaju kod istih franjevaca.

Župama nove stečevine nazivaju se one koje se nalaze u pograničnim krajevima prema Turcima, a nastava ih onaj narod, koji su franjevci smiono, hrabro i poduzetno preveli iz turske vlasti i ta ista mjesta podvrgli prejasnom duždu počevši od Neretve pa sve do Nina uključivo. Ta su mjesta državni patrimonij, a župe ili skrb za vjernike u tim istim mjestima službeno se naziva *juspatronatum regium.*

* * *

Glava 3.

O duhovnim dobročinstvima franjevaca zaostroške redovničke obitelji

1. Poštovani otac Ilija Mamić 1694. godine krstio je Hasana Šitovića iz Ljubuškog, kojem je nadjenuo ime Stjepan i koji je poslije postao redovnik sv. oca Franje ove Bosanske provincije pa seksenalni lektor, a sad predaje filozofiju u nadbiskupskom sjemeništu.

2. Otac Šimun Tvrtković Neretljanin 1698. godine krstio je Turčina Aliju Jonića iz Ljubuškoga i nadjenuo mu ime Juraj. Taj je otac te iste godine krstio Omera Murića, kome je nadjenuo ime Stjepan.

3. Otac Andrija Nagnanović Neretljanin 1699. godine obratio je i krstio Saličelebiju Mušanovića, kojem je nadjenuo ime Ivan. Taj je otac te iste godine krstio i brata spomenutog Turčina i nadjenuo mu ime Matej.

4. Otac Stjepan Tvrtković 1699. je obratio Fatimu Zubanović i na svetom joj krštenju nadjenuo ime Katarina.

5. Otac Antun Mršić iz Brotnja 1700. godine obratio je i krstio Turčina zvanog Mehmed Mlivo, kojem je na krštenju dao ime Ivan.

6. Otac Šimun Tvrtković Neretljanin 1701. godine obratio je i od raskolništva odriješio Mihajla Miletića koji je kasnije prozvan serdar Rade. Te iste je godine otac Franjo Budalić obratio i od raskolništva odriješio majku Jurja Vidovića.

7. Otac Grgo pl. Arbić Neretljanin 1702. godine obratio je i krstio Turčina po imenu Huseina iz Ljubuškog zvanog Cigo i njegovu dvojicu sinova, Ahmeta i Salka, kojima je na svetom krštenju dao imena: prvom Ivan, drugom Petar, a trećem Pavao.

8. Otac Šimun Franić 1703. godine obratio je i krstio čitavu obitelj Bašića koju su sačinjavale četiri osobe. Prvom od njih dao je ime Matej, drugom Ivan, trećem Petar i četvrtom Luka.

9. Plemeniti Neretljanin otac Bartolomej Arbić 1704. obratio je i krstio Turčina Huseina Pašaliju iz Dubrava i nadjenuo mu ime Marko.

10. Otac Bernardin [Pavlović] iz Dubrovnika 1706. godine odriješio je od raskolništva Katarinu i Magdalenu iz Stoca.

11. Ranije spomenuti otac Bartolomej Arbić 1706. godine obratio je i krstio tri Turčina iz Čitluka, naime Ahmeta, Huseina i Ibrahima, kojima je nadjenuo imena: Ivan, Stjepan i Juraj.

12. Taj je isti otac 1707. godine obratio i krstio čitavu obitelj koju je činilo pet osoba, to jest Omera Lalića iz Čitluka, njegovu ženu Fatimu i njihove sinove Ibrahima, Ahmeta i Huseina. Nadjenuo im je imena: Ivan, Katarina, Nikola, Marko i Stjepan.

13. Otac Jakov Dragićević iz Zaostroga krstio je 1708. godine Turčina po imenu Omer Kljaić s njegovom ženom i kćerkom. Nadjenuo im je imena Marko, Margareta i Stana.

14. Otac Antun Mršić iz Brotnja 1709. godine krstio je Ciganina iz Mostara po imenu Alija Samić i nadjenuo mu ime Ivan.

15. Otac Antun Raosavljević iz Vrgorca te iste je godine obratio, poučio i krstio Turčina Muju Alinovića s dvojicom njegovih sinova i mujezinom[1] iz Brotnja. Prvom je nadjenuo ime Božo, drugom Ivan, trećem Šimun i četvrtom Andrija.

16. Otac Bartolomej Arbić te je iste godine obratio i krstio trojicu Turaka i nadjenuo im imena Matej, Juraj i Ivan. Još je krstio i njihovu sestru kojoj je nadjenuo ime Andrijana. Svi su bili iz Čitluka.

17. Otac Bonaventura Bagalović Neretljanin tijekom te iste godine odriješio je od raskolništva dvojicu raskolnika iz Mostara, po imenu Sava i Vojin. Taj je isti otac Bonaventura obratio i odriješio od raskolništva drugo troje, također iz Mostara, to jest Jovana, Katarinu i Magdalenu.

[1] Mujezin je islamski vjerski službenik koji s minareta džamije poziva vjernike na molitvu.

18. Otac Andrija Marinović te je iste godine obratio i odriješio od grčkoslavenskog[2] raskolništva Stanislava, Demetrija, Jovana i Ružu, koji su iz Počitelja.

19. Otac Andrija Drušković Neretljanin 1716. godine obratio je i odriješio Vasilija Kaluđera iz Popova [Polja].

20. Otac Lovre Šitović iz Ljubuškog 1718. obratio je i krstio Ahmeta Alendarovića iz Ljubuškog, a na krštenju mu je dao ime Matej.

21. Otac Šimun Tomašević iz sela Baćine te iste je godine obratio i odriješio od pravoslavnog raskolništva Maksima Kaluđera iz Popova [Polja].

22. Otac Antun Raosavljević 1721. godine obratio je i odriješio majku Mihovila Dugasa, te na isti način Iliju Govorka s njegovom ženom, trojicom sinova i trima kćerima.

23. Otac Šimun Stipić iz Graca dok je bio kapelan u vrgorskoj tvrđavi obratio je i od raskolništva odriješio 1730. sljedeće pravoslavce: Luku Vuletića, Mihajla iz Karina, Jovana Martinovića, Đorđa Kneževića, Mitra Miloševića i Jovana Savića.

24. Otac Andrija Rozić iz Brotnja, sadašnji župnik u Opuzenu na Neretvi, 1731. godine obratio je, poučio i krstio Turčina Ibrahima Hadrovića, kojem je nadjenuo ime Ivan. Taj isti otac učinio je da se odrekao Martina Lamberga.

25. Otac Bartolomej Nikolić Neretljanin, župnik u Vidu, pobrinuo se da se Petar Grebo 1733. godine odrekne luteranske hereze i od nje ga odriješio. Tada je taj isti otac od Fotijeva raskolništva obratio i odriješio Vida Popovića s njegovom ženom i kćerkom.

26. Otac Andrija Babić 1740. godine obratio je na času smrti i od pravoslavnog raskolništva odriješio Todora Orašnjaka. Kad je umro pokopao ga je po kršćanskom[3] običaju u groblju.

27. Dušobrižničku službu započeo je 1. siječnja 1750. godine poštovani otac Luka rođen u blagoj kući urođene plemenitosti knezova i vitezova Vladmirovića u svom slavnom rodnom kraju Neretvi, gdje je pohvalno s najvećim napretkom obavljao tu službu kroz pet godina, a zatim je na molbu čitave Provincije i osobito mnogopoštovanog oca Jeronima Romčevića iz Jezera, tadašnjeg jubilarnog lektora i poštovanog oca Tadije Bogdanovića, tadašnjega definitora, koji su bili na to primorani tako teškom nuždom, jer se u čitavoj provinciji tada nije moglo naći redovnika koji se htio primiti takve službe, s najvećim poštovanjem premješten i imenovan već spomenuti otac Luka na varošku župu u Šibeniku 20. srpnja 1755. godine i tu je kroz dvije godine naviještajući Riječ Božju vrlo pohvalno obnašao službu, a

[2] Tj. pravoslavnog.

[3] Tj. rimokatoličkom.

njegov je trud donosio plodove. Odatle je otišao u Mletke na natječaj za generalnog lektora i natječući se s ostalom četvoricom takmaca slavno stekao lektorstvo za samostan sv. Lovre u Šibeniku. Na molbe i po želji svog puka toga grada ponovo je postavljen za župnika uz lektorstvo i po drugi puta bio imenovan ispovjednikom redovnica u dvama samostanima. Na svim tim službama pohvalno je izvršavao sve dužnosti, a osim toga, stajao je kod sv. Lucije sedam godina i tri godine kod Presvetog Spasitelja. Bio je i sinodalni ispitivač. Zaista je bio učen kad je takve osobite službe vrsno obavio do 1764. godine s velikom umješnošću, a za vrijeme tih službi bio je svima drag, slavan po umnosti, rječit u govoru, častan po ponašanju i divljenja vrijedan po čestitosti življenja. On je u svakoj vrsti znanosti cvao na opće divljenje svih čestitih građana; ukratko – bio je izvrstan u svemu. Na divan je način bio ugledan pred trojicom biskupa koji su rado s njime surađivali; to su bili Karlo Donadoni, Ivan Calebota i Jeronim Bonačić. Bio je omiljen i u ostalom puku, koji ga se i danas s uživanjem spominje, a u sjećanju će im vječno živjeti.

Uz ostala svoja čudesna djela, obratio je dvanaest pravoslavnih djevojaka i ulio im rimokatoličke vjerske istine, odriješio ih od raskolništva i opsluživiši sve propise združio ih u sakramentu vjenčanja. Prvo su tu četiri sestre kćeri Todora Brkića, naime Magdalena, Paula, Toma i Ana, peta je Marija Zubićević, šesta Toma Lavrić, sedma Marija Sekulić, osma Toma Paković, deveta Marija Sandić, deseta Ana Milovac, jedanaesta Vida Lavrić i dvanaesta Jovanka Mostarac iz Neretve. Godine 1768. obratio je i u vjerskim istinama poučio Aliju Stipičevića iz Brotnja, a potom ga s pismom otpremio makarskom biskupu, koji ga je krstio i nadjenuo mu ime Ivan. Godine 1769. povratio je na kršćanstvo kćer Jurja Jelasa iz Metkovića Jelenu, koja je bila postala Turkinja, odriješio je, izmolio milostinju, dao od svoga za čitavu godinu i pobrinuo joj se za žito.

* * *

28. Otac Anđeo Lavić odriješio je 1761. godine[4] od pravoslavnog raskolništva vojnika Savu Tadića, providio ga svim sakramentima i pokopao na svetom groblju.

29. Otac Petar Krotić, zvan i Dodig, tadašnji župnik i kapelan Opuzena u Neretvi, odriješio je kćer Matiju i njezinu majku Ružu, ženu Martina Bilećanina, koje su već bile otpale od vjere.

30. Isti je otac u času smrti odriješio vojnika Jovana Rajčevića i vratio ga u zajedništvo svete majke Crkve, pomazao ga svetim uljem, dok ostale

[4] Otisnuta je godina 1791. Tu je greškom došlo do okretanja broja šest. Svakako nije moguće da piše o događajima poslije 1770. kada je knjižica izdana.

sakramente zbog velikog kašlja nije mogao primiti. Pokopao ga je na svetom groblju.

Glava 4.

Htio bih da potomstvu željnom znanja budu izloženi primjeri vrlina i da u njemu oživim ljubav prema Bogu, te slavu i čast serafske redovničke zajednice, kao i ove vrlo siromašne majke provincije Presvetog Otkupitelja u Dalmaciji, koja se ni u čemu više nije dično proslavila kao što uživa u jasno vidljivoj i plodnoj revnosti vlastitih sinova, procvatu čestitih značaja, znanstvenim stupnjevima i naslovima postignutima kreposnim naukom i službom ponuđenom općoj koristi. Zbog toga me tjera ta silna ljubav da ukratko skupim slavne junake, sjajne sinove i muževe dostojne hvale, koji su [se othranili] u ovom samostanu kao u atenskom skolastičkom vrtu, odakle je izraslo toliko učenih ljudi koliko je bojovnih atleta izašlo iz trojanskog[5] konja. Njihove ću znanstvene stupnjeve i dostojanstva jednako tako pokazati da potomstvo promatrajući slične primjere ne štedi danonoćnoga truda u nasljedovanju njihovih djela. Poimenično, to su sljedeći:

1. Uočavam dakle da je prvi procvao mnogopoštovani otac Petar Vladmirović, moćan mudrošću. On je (kako smo napomenuli u prvoj glavi) prvi došao na čelo ovoga zaostroškog samostana i u vrijeme diobe Bosne Hrvatske od Bosanske vikarije bio je poslan u Rim i od tadašnjeg pape Lava X. i od generala čitavog franjevačkog reda poštovanog oca Kristofora od Forlija za Bosansku vikariju isposlovao naslov Provincija Sv. Križa ili, kako piše Gonzaga 1603. godine, Sv. Ilije proroka. Stoga je s pravom i po zasluzi bio izabran 1520. za provincijala, kako svjedoči Plinije Neretljanin. Najzad je pod starost bio izabran za andevijskog (pučki mostarskog) biskupa i tu je ovjenčan mučeništvom odletio na nebesa. Njegovo je tijelo bilo pokopano u crkvi Sv. Ante kod manje braće te iste Provincije.

2. Drugi je bio mnogopoštovani otac Danijel Vladmirović, muž osobito učen; bio je 1535. godine izabran za provincijala, a potom je postao duvanjski biskup. Naposljetku je 1563. godine ovjenčan mučeništvom u vlastitoj krvi, a sad je kao pobjednik na nebesima. Njegovo cjelovito tijelo [pokopano] u razrušenom samostanu sv. Katarine djevice i mučenice pod ljubuškom tvrđavom sami Turci brižno čuvaju i održavaju neoštećenim. O tome ću opširnije pisati na drugom mjestu, na kojem će se izričito obrađivati biskupi.[6]

3. Mnogopoštovani otac Martin Kosović[7] iz sela Zaostroga, muž dosta učen, godine 1568. postao je provincijal. Za vrijeme njegova provincijalstva

[5] *Trajano* iz izvornika je, naravno, greška.

[6] Najavljeno poglavlje o biskupima ne nalazi se u ovoj knjižici.

[7] Vladmirović kao prezime navodi *Cassovich*, dok se u gotovo svoj ostaloj franjevačkoj historiografiji navodi kao *Kosović*.

razrušen je značajan samostan na otoku Osinju, na mjestu gdje rijeka Neretva utječe u more, koji je 1380. godine sagradio preslavni muž gospodin knez i vitez zlatne vojske Radoš Vladmirović, i koji su 1570. Turci spalili i sravnili sa zemljom. Tada je od dvije redovničke obitelji nastala jedna, ova zaostroška, koja postoji do dana današnjega. Taj osinjski samostan bio je glavni u prilično prostranom neretvanskom području, zbog čega je ono prozvano Neretvanskom kustodijom. Ta je kustodija pod svojom jurisdikcijom imala sljedeće samostane: ljubuški, mostarski, konjički (i ta je tri samostana sagradio prije spomenuti dobročinitelj odlični gospodin Radoš Vladmirović) podjednako su u toj kustodiji bili samostani kreševski, ramski, duvanjski i imotski, a naposljetku su toj kustodiji spomenute godine[8] pripali zaostroški i makarski samostan.

4. Mnogopoštovani otac Luka Kačić iz Brista, dobro učen muž, izabran je 1620. godine za provincijala. On je odredio da svaki samostan ima arhivsku knjigu i da se u nju popišu dobročinstva koja su učinili poštovani oci gvardijani.

5. Mnogopoštovani otac Andrija Jurišić iz Vrgorca, koji je već dva puta bio provincijalni vikar, a njegovo sam ime otkrio u jednom zaključku koji je tiskao i javno obranio otac Ilija Mamić u Osimu u Piceniju i koji je 1672. posvetio gore spomenutom ocu.

6. Poštovani otac Šimun Tvrtković iz sela Bagalovića u Neretvi, muž dosta učen i pisac svoga doba, te više puta vrlo slavan gvardijan i istom je 1679. izabran za definitora. Razborito je upravljao samostanom od tada pa sve dok nije izabran za provincijala otac Pavle Kačić iz Podace. Otac je Šimun preminuo 1698. opterećen starošću.

7. Mnogopoštovani otac Antun Vladmirović iz Perke u Neretvi, vrlo učen, lektor teologije. Godine 1678. postao je gvardijan, a kad je dovršio trogodišnju službu bio je izabran za definitora. I zbog mnoštva zavjetovane braće po odobrenju poštovanih otaca časnog definitorija dragovoljno je prešao da upravlja samostanom sv. Katarine u Kreševu. Pošto je dovršio službu definitorija bio je izabran za provincijala 1684. godine. Nažalost, već je u prvoj godini provincijalstva preminuo opremljen svim presvetim sakramentima. Živio je uzornim redovničkim i svetim životom.

8. Mnogopoštovani otac Pavao Barišić ili Kačić, koji je za provincijala izabran 1693. Prilično učen i dobar pisac, podrijetlom je bio iz Podace, iako se rodio na otoku [Hvaru] u gradu Sućurju, kako sam piše u nekim svojim pribilješkama koje su u rukopisu. Živio je sto petnaest godina. On je

[8] Vladmirović zapravo samo navodi: «scilicet anno» što se može odnositi samo na godinu izbora fra Martina Kosovića (Cassovich) za provincijala, jer druge dvije godine, koje tu navodi, treba isključiti.

naredio da se napiše *Archivium provinciae*, a prije njega nije bilo napisano ništa, osim nekoliko neznatnih bilježaka koje je potomstvu prenio mnogopoštovani otac Dubčanin, kojega često spominje bivši definitor i slavni pisac poštovani otac Bonavenura Radnić, marljivi arhivist naše provincije Presvetog Otkupitelja.

9. Mnogopoštovani otac Šimun Tomašević iz Baćine, bio je prvo učitelj novaka, potom više puta gvardijan, definitor i kustod i najzad je 1729. godine izabran za provincijalnog vikara na mjesto mnogopoštovanog oca Pavla Nikolića. U drugoj je godini provincijalstva umro u Šibeniku, ispraznivši to mjesto na žalost sviju. Bio je prilično učen, vrlo brižan čuvar stvari zaostroškog samostana, kao i vrlo razborit u upravljanju.

10. Mnogopoštovani otac Mijo Jekušić, rođen u Gabeli u Neretvi, muž dosta učen, bio je petnaest godina učitelj novaka, jednom gvardijan u Zaostrogu, zatim definitor, a 1738. godine izabran je za provincijala. Imao je prodoran i veoma milozvučan glas poput anđela. Bio je miran i razborit u vladanju, tako da ga oni koji ga se danas sjećaju još spominju. Napravio je mnoga dobra, a učinio ih je živ i mrtav, sagradio je i ostavio svu milostinju za [gradnju] velikog oltara. Opremljen svim svetim sakramentima preminuo je 5. rujna 1751. godine.

11. Mnogopoštovani otac Andrija Kačić Miošić iz Brista u Primorju, jubilarni lektor, muž doista s pravom i po zasluzi slavan i to ne manje rodom negoli krepošću. On je do sada prvi od Hrvata na latinskom jeziku tiskao filozofiju, djelo koje su pohvalili svi naobraženi muževi. Isto tako, na hrvatskom je jeziku zaista na divan način ispjevao neke pjesme, a bio je na tom jeziku pjesnik najokretniji. Jednako je na hrvatskom jeziku ispripovijedao Sveto pismo u djelu nazvanom *Korablica*: sve je to dao u tisak. Samo je godinu dana bio gvardijan u Zaostrogu, gdje je kao dječak naučio pismo. Bio je muž pun ljubavi prema bližnjemu i pobožan. Živio je šezdeset i četiri godine i preminuo u Zaostrogu opremljen presvetim sakramentima.

12. I sad je živ mnogopoštovani otac Grgur Despot[9] iz Zaostroga, već bivši definitor i jubilarni lektor, muž jako učen, koji se 1754. godine prihvatio provincijalstva. U upravljanju je bio strog, smiren, razborit i pažljiv u poslovima koje je trebao obaviti. Bio je najbrižljiviji čuvar svetog ruha i posuda, kao i revan da se njime opskrbi sakristija. Doista je pobožan redovnik kao i vrstan moralist. Zdrav živi još i danas, 1770. godine.

13. Mnogopoštovani otac Jeronim po prezimenu Romčević iz Brista s područja Neretve ili iz Jezera, bivši definitor i jubilarni lektor, muž dosta učen. Za provincijala je izabran 1760. godine i čim je dovršio provincijalstvo zbog jako narušena zdravlja i bolesti koje su ga tištale htio je stanovati

[9] Kao prezime Vladmirović navodi *Despotovich*.

u omiškom samostanu da bi uvijek u pripravi imao ljekovito sredstvo koje mu ništa nije koristilo, jer je za kratko vrijeme umro godine 1765. Bio je dobar propovjednik. Od njegove je milostinje čitava omiška crkva građena i dovršena.

14. Mnogopoštovani otac Luka iz plemenite je blage i kuće knezova Vladmirovića, jubilarni lektor, sada kustod provincije, a kroz mnoge godine župnik. Puno je puta bio slan u Mletke da obavi vrlo važne poslove za provinciju, jednom u Rim k papi Klementu blažene uspomene XIII., od kojega je postigao pruženu ruku i potpuni oprost za pedeset godina, a to kroz sto dvadeset i pet godina drugi nisu mogli isposlovati, iako su bili slani. Istakao se i mnogim drugim dobročinstvima i savladao je zamke smrtnika koje su mu pripremali nepošteni i zavidni neprijatelji i uz pomoć Boga pravednog suca i zaštitnika sami u njih pali. Na svjetlo je dao za opće dobro preko dvanaest djela na latinskom, talijanskom i hrvatskom jeziku, koja ćete navedena vidjeti na drugom mjestu. Jednom bih riječju rekao da su tolika hvalevrijedna djela i zaslužne kreposti tog oca s kojima je na divan način proslavio sebe kao i svoj plemeniti rod i Neretvu, te preslavni svoj rodni kraj, čiji je vrlo stari patricij. Slično je proslavio i svoju majku provinciju mnogim i vrlo učenim rukopisima. Izvrstan je i vrlo okretan propovjednik, veoma učen povjesničar, a poznato ti je i da vrsno vlada i medicinom i geometrijom i da je vrlo pronicljiv u spekulativnim znanostima, te da je procvao uresom i u svim drugim vrlinama.

Taj veliki muž rođen je u gradiću Vladincu ili Perki 16. travnja 1718. godine, a Bog ga još uvijek čuva zdrava.

...

15. Poštovani otac Luka Smoljanović rođen je u Međugorju. On je s gospodinom Jurić Kačić iz Ciste sagradio u Gornjem Primorju kaštel Gradac, koji je osvojio Ćorzur vezir paša iz Bosne s četrdeset tisuća vojnika. Presvijetli gospodin Caterino Cornaro štitio je kaštel s dvjema troveslarkama. Oslobodioci s obje strane ponijeli su se junački. To se dogodilo mjeseca rujna 1666. godine. Poginulo je deset tisuća Turaka, a s naše je strane stradala nekolicina. Nakon što je sklopljen Kandijski mir, 1670. godine razoren je kaštel Gradac. Taj isti poštovani otac Luka, zbog malobrojnosti redovnika, bio je župnik u sljedećim mjestima: Donjem Brotnju, mjestima oko Ljubuškoga, u Neretvi, Slivnu[10] i Zažablju, te u pet sela u Primorju. On je prvi poslije odredbi Tridentskog koncila počeo upisivati krštenja, a krstio je tri tisuće šezdeset šestoro djece, kako je sam vlastoručno zabilježio u knjizi koju je proždrljivi oganj progutao u biskupskom dvoru u Makarskoj 19. rujna 1766.

[10] Greškom je otisnuto *Clivno*, umjesto *Slivno*.

16. Poštovani otac Ilija Mamić, rođen u utvrdi Bagalović. Bio je mnogo godina učitelj novaka, dosta učen otac agregat. Taj redovnik čestita života umro je vrlo star u samostanu sv. Križa u Živogošću.

17. Poštovani otac Grgur Arbić plemeniti Neretljanin rodio se u predgrađu Gabele. Imao je pjevan i prodoran glas kao anđeo Gospodnji. Jednom je bio u Rimu i došavši u kor primijetio da je jedna strana kora stala griješiti u melodiji, pa je sam preuzeo pjevanje i čitavu jutarnju sam ispjevao, tako da je korovođa od jeda pobjegao van. Kad je jutro svanulo prečasni je otac general htio da se njega tu postavi za korovođu, ali tamo se zatekao tadašnji generalni definitor mnogopoštovani otac Franjo iz Dubrovnika i imenovao ga korovođom u Dubrovniku. Pošto je na toj službi ispunio čitavo desetljeće vratio se lovorikom ovjenčan u rodni kraj. Opremljen svim presvetim sakramentima umro je u Gabeli s redovničkom skrbi.

18. Poštovani otac Lovro iz Ljubuškog rođen je kao Turčin. Za vrijeme bečkog rata njegova oca Turčina zarobio je harambaša Šimun Talajić zvan Delija. Njemu otac Turčin umjesto sebe predade sina u taoštvo dok kršćanskom ratniku ne isplati dogovorenu cijenu. Ispunivši to odvede kući sina, koji boraveći u taoštvu bijaše naučio hrvatska slova i moliti se Bogu i Blaženoj Djevici po kršćanskom običaju. Međutim, dok je dječak boravio kod kuće uvijek mu je srce piamtjelo ljubavlju prema Kristovoj vjeri. Najzad, kad su ga Bog i Majka Djevica pozvali, uze on kod kuće mješinu u koju, kad je došao do rijeke Trebižat, stavi odjeću i napuhavši mješinu prepliva rečenu rijeku, a zatim za dva dana kroz puste krajeve stiže k Šimunu Talajiću i kaza mu da želi postati kršćaninom. Vidjevši i čuvši to sam Šimun dovede tog istog dječaka u samostan, gdje ga je krstio i poučio u pismenosti poštovani otac Ilija Mamić. Tijekom vremena dječak je postao redovnik. Bio je čestit, dobrostiv i veoma učen muž. U Šibeniku se istakao kao seksenalni lektor i predavao je u Splitu filozofiju u sjemeništu. Bio je veoma poznat propovjednik. Doista je po zasluzi bio slavan muž. Tiskao je na latinskom i hrvatskom gramatiku, a na hrvatskom i vrlo lagani nauk kršćanski i ćudoredne pjesme o paklu. Turkinju nevjestu udovicu učinio je kršćankom i ona se udala u Splitu. Nećakinja mu pak postala je redovnicom sv. Klare. No ni na koji način nije mogao obratiti majku, koja je naposljetku umrla kao Turkinja. Učinio je i mnoga druga veličanstvena djela koja meni nisu u potpunosti poznata. Preminuo je u Šibeniku opremljen presvetim sakramentima.

19. Iz ovog samostana u Zaostrogu dvojica su bila apostolski misionari u kraju Plovdiva u Bugarskoj, obojica Neretljani, naime otac Mate Medaković i otac Ivan Nikolić. Ali, na žalost, pošto su napunili čitavo desetljeće misionarske službe, nijedan se od njih nije vratio u rodni kraj, nego su umrli ondje. Kod onih naroda i u onim udaljenim krajevima još uvijek je živo, dapače živjet će dovijeka sjećanje na njihov dobar glas, učenost i izvrsna dobročinstva.

20. Poštovani otac Luka Brečić rođen je u selu Strugama, a otac Franjo Jelavić u utvrdi Bagalović; oba su bili Neretljani, i jedan i drugi učen, te oba učitelji novaka, kao i oci agregati. Skupa su za 1738. godinu izabrani za definitore. I jedan i drugi bili su primjerna redovničkog života. Jelavić je bio liječnik. Oni su gotovo neprestano obitavali u samostanu sv. Križa u Živogošću i tamo su, učinivši mnoga dobročinstva, u starosti veoma spokojno preminuli u Gospodinu opremljeni presvetim sakramentima.

21. Poštovani otac Petar Bustrović[11] Neretljanin, vrstan liječnik. Naime kad je 1731.[12] godine bila kuga u Splitu, izvanredni zdravstveni providur Simone Contarini pozvao ga je da pomogne i njegovi su savjeti bili izvrsni. Mnogo je godina bio u Zaostrogu gvardijan. Uredio je čitavo unutrašnje dvorište samostana, a učinio je i mnoga druga dobročinstva u crkvi. U Zaostrogu je u dubokoj starosti preminuo pošto mu je pružena potpuna poputbina.

22. Poštovani otac Andrija Erceg rođen je u predgrađu Vrgorca. Bio je na Visovcu učitelj novaka i postao je otac agregat. Više je puta bio godišnji propovjednik u Ugarskoj i provinciji Dalmaciji, a također je bio prvi gvardijan samostana u Imotskom. On je kroz više godina napasao riječju i primjerom povjereni mu puk. Mnoge je mladiće koji su mu bili povjereni s franjevačkom brižnošću poučavao u gramatičkim i humaniornim školama. Majci je provinciji povjerio trojicu nećaka, naime poštovanog oca Ivana, Petra i fra Andriju. Prvi je od njih po više župa pasao riječju i primjerom povjereni mu puk izgarajući u revnosti prema dušama i svojevoljno je odbio službu lekture, filozofije i vikarstvo provincije. Drugi od njih pošto je kroz mnoge godine pasao povjereni mu puk na župama riječju i primjerom, sad je izabran za gvardijana zaostroškog samostana. Trećega je od njih već u mladosti kao studenta filozofije zatekao posljednji dan života.

23. Poštovani otac Mijo Bilas, Primorac iz Graca, bio je učitelj novaka, dva puta gvardijan u Zaostrogu i definitor. Bijaše učen redovnik i dobar propovjednik. Preminuo je u Gospodinu 4. ožujka 1761. godine opremljen svim presvetim sakramentima.

24. Poštovani otac Josip Dropuljić iz Jezera, Neretljanin, seksenalni lektor, muž dobro učen, vrstan govornik, ali prije nego je navršilo vrijeme od šest godina umro je u Zaostrogu opremljen presvetim sakramentima.

25. Poštovani otac Antun Perić rođen je u Šućurju na otoku Hvaru. Bio je definitor i generalni lektor u nadbiskupskom sjemeništu u Splitu gdje i sada predaje da bi stekao čast jubilacije; muž prilično učen, a osobito u spekulativnoj teologiji.

---

[11] Vladmirović navodi oblik *Bustre*, a fra Karlo Jurišić *Bustrović*.

[12] Greškom je otisnuto *2731*.

26. Poštovani otac Andrija Dragićević rođen je u predgrađu Vrgorca. Mnogo je godina bio župnik, a poznati je dobročinitelj za izgradnju glavnog oltara. Napokon je 1763. izabran za definitora.

27. Poštovani otac Andrija iz plemenite je obitelji knezova Ivićević. Sekscnalni lektor postao je 1769. Još je vrlo mlad, a već dobro učen, tako da se od njega očekuje u budućnosti još uspješnije napredovanje.

28. Poštovani otac Paskal iz plemenite je obitelji knezova Grubišić i kao plemić je rođen u gradu Makarskoj. Već je lektor teolog i sad lektor moralke, dosta učen, častan i razborit redovnik. O njemu se može reći: *i ugled kuće iz čijeg smo plemena rođeni.*[13]

29. Poštovani otac Franjo Krilić iz Bačine sada je lektor teolog, učitelj novaka, dosta učen, primjerna i čestita života. U samostanu na Braču upravo mu je istekla gvardijanska služba, to jest 29. ožujka 1770. godine.

30. Poštovani otac Josip Franić iz Vrgorca, trenutno je lektor teolog, redovnik čestita i primjerna života i uistinu dosta učen.

31. Poštovani otac Paskal iz blagorodne kuće knezova i vitezova Vladmirovića trenutno je teolog lektor i župnik u gradu Metkovićima. Još uvijek mlad redovnik čestita života i zaista dosta učen. Rođen je 16. ožujka 1739. u Neretvi.

32. Blaženi otac Šimun bio je taj koji je postavio krunu svima iz te plodne blagorodne kuće knezova i vitezova Vladmirovića iz Neretve. Na opaku zapovijed paše ili vezira Turci su ga s mnogim kršćanima zbog Kristove vjere mučili i ubili dok je bio župnik u gradu Sarajevu. Slavnu patnju mučeništva podnio je 22. svibnja 1700. godine i sad ovjenčan slavi pobjedu na nebesima. To se zaključuje iz postupka pod prisegom. Slično piše gospodin Petar Sviloević 1761. kao i presvijetli i prečasni sadašnji bosanski biskup fra Marijan Bogdanović u svojoj slavnoj poslanici poslanoj 26. lipnja 1768. mnogopoštovanom ocu Luki Vladmiroviću.

...

Glava 5.

O poštovanim ocima gvardijanima i njihovim istaknutim dobročinstvima u ovom zaostroškom samostanu

Saznaje se iz arhiva časnog samostana sv. Lovre u Šibeniku što se dogodilo u ono prežalosno vrijeme, u koje je počeo Kretski rat (pučki zvan Guerra di Candia) započet jamačno oko 1645. godine i završen 1670. go-

[13] Kod pjesnika Silija Italika u epu *Punica* (6, 123) nalazi se prvi dio iskaza (*documenta domus*), dok nema drugoga dijela.

dine, kad je utanačen mir između dužda i Turaka. Tada su nevjerni Turci spalili četiri samostana Bosne Srebrene, a toliko ih se tada nalazilo u čitavoj Dalmaciji, naime zaostroški, živogoški, makarski i visovački, koji je smješten na rijeci Krki. U to su nesretno vrijeme izgorjeli svi preslavni i korisni spomeni. Ako su fratri spasili neke od njih, vrlo su malobrojni oni koji postoje i sada. Zbog toga ne treba prekoriti niti nepravdu vremena, niti nebrigu otaca, već za sve valja kriviti najnevaljaniju tursku tiraniju.

Vrlo sam marljivo prelistao godišnjake i arhiv ovog zaostroškog samostana i doista nisam otkrio spomen nijednoga gvardijana od 1468. godine (kada su manja braća iz ljubuškog samostana došli u posjed ovoga samostana, kako smo naveli u prvoj glavi ovoga djela) pa sve do 1618. godine. Tada sam se namjerio na neku vrlo staru knjigu u kojoj sam pročitao imena i prezimena nekih otaca gvardijana koja sam tom zgodom izvadio i sa sobom odnio. Ta knjiga sad više ne postoji – možda ga je nažalost strast i zavist od koje je patio neki nesretni bijednik uklonila sa svjetla dana, što su potvrdili i svjedoci.

U tok knjizi koju sam vidio bila su pribilježena imena samo onih otaca gvardijana koji su učinili neka dobročinstva u gradnji samostana, nabavci uporabnog posuđa ili pak nekih stvari za sakristiju. Najveći poticaj skupljanju novca za te nabavke, to jest da se namaknu neke stvari, makar to bile neke sitnice neznatne vrijednosti, prema sudu razboritih, bijaše to da se njihova imena sačuvaju za potomstvo upisivanjem u jednu takvu knjigu. To je prema općem sudu vrlo pohvalan i ispravan cilj i naum. Oni pak gvardijani, koji nisu učinili nijedno dobročinstvo, nisu bilježeni u tu knjigu, nego u neku drugu, koja na tom mjestu nije ni pronađena. Zbog toga nisam sastavio čitavi popis gvardijana, nego ću nešto niže iznijeti samo imena onih koje sam, kako rekoh, pronašao.

Jamačno su dobročinstva mogla biti sitna u ona tegobna vremena kada se jedva jedvice moglo preživjeti, ako zbog opće oskudice nije bilo godišnjih prihoda, budući da su i sami u svemu oskudni fratri kao i stanovnici u pokrajinama Primorju i Krajini sa svih strana trpjeli štete uskoka ili senjskih pljačkaša ili pirata, koji su se takmili s turskim nasrtajima. Budući da je to tako, da skratim svoje pisanje o njihovim pojedinim dobročinstvima, koja su (kako rekoh) bila neznatne vrijednosti, tim više što više ne postoji knjiga u kojoj su bila zabilježena takva dobročinstva, te uspomene, makar su i najmanje, ipak su dostojne da ih se upozna, pa ih ostavljam na čast potomstvu. Pribilježit ću samo imena i prezimena onih gvardijana koji su se tu nalazili i godine kada su živjeli, i izredat ću ih tako do 1693. godine, kad je

na zapovijed imenovanoga pohoditelja[14] poštovanog oca Bonaventure Korljana iz Korčule na održanom kapitulu u Šibeniku izabran za provincijala poštovani otac Pavao Barišić iz Podace, koji se tada počeo potpisivati Kačić. On je tada ustanovio arhiv provincije u kojem se nalazi cjelovit popis otaca gvardijana od toga vremena do danas.

Budući da je te godine provincijal bio poštovani otac Tomo Juković a gvardijan u Zaostrogu otac Tadija Jakić Neretljanin, kako svjedoči Plinije Neretljanin u popisu provincijala što ga je sastavio 1768. godine, taj je provincijal s pravom 10. lipnja 1618. naredio da svi samostani provincije popišu svoje gvardijane i taj popis drže u arhivu. Tako je otac Tadija prvi započeo popisivati nabavljene stvari u svom samostanu, a tako su i ostali gvardijani poslije njega zapisali ono što su nabavili i što su učinili, kako smo ovdje ispripovijedali.

Evo popisa poštovanih otaca gvardijana i njihovih glavnih počinjenih dobročinstava, što su se nalazila zapisana u gore spomenutoj knjizi, počevši od 1693.[15] *godine neprekidno da dana današnjega*

Otac Tadija Jakić 1618. je nastavio trogodišnje gvardijanstvo.

1. Otac Juraj Radosaljić, ne zna se otkud je bio rodom, držao je 1622. trogodišnje gvardijanstvo.

2. Otac Pavao Barišić iz Podace držao je 1642. trogodišnje gvardijanstvo.

3. Otac Andrija Jurišić iz Vrgorca dovršio je 1646. trogodišnje gvardijanstvo.

4. Otac Šimun Tvrtković iz Bagalovića u Neretvi, obavljao je 1652. trogodišnje gvardijanstvo.

5. Otac Mijo Jelavić Neretljanin obavljao je 1656. trogodišnje gvardijanstvo.

6. Otac Andrija Jurišić dovršio je 1662. drugo trogodišnje gvardijanstvo.

7. Otac Antun Vladmirović Neretljanin obavljao je 1666. trogodišnje gvardijanstvo.

8. Otac Pavao Barišić dovršio je 1671. drugo trogodišnje gvardijanstvo.

9. Otac Antun Vladmirović ponovio je 1677. trogodišnje gvardijanstvo. Kad ga je dovršio izabran je za definitora i na zapovijed časnog definito-

[14] *Commissarius visitator* – prema konstitucijama njega je mogao imenovati general reda, a dužnost mu je bila da pohodi svu braću provincije i potom sazove kapitul provincije na kojem će se izabrati njezina uprava za sljedeće trogodište.

[15] Ova godina možda je otisnuta greškom.

rija prešao upravljati krešcvskim samostanom koji se nalazi u Bosni. I kad je tu svršio definitorsku službu učinivši mnoga dobročinstva izabran je za provincijala, ali je već tijekom prve godine provincijalstva umro, što je ražalostilo sve ostavljene oce.

10. Otac Bonaventura Pirković iz Gabele u Neretvi obavio je 1680. trogodišnje gvardijanstvo.

11. Otac Antun Mršić iz Brotnja dovršio je 1683. trogodišnje gvardijanstvo.

12. Otac Ivan Burić iz Drvenika bio je 1686. gvardijan godinu dana.

13. Otac Pavao Barišić po treći je put 1687. obnovio trogodišnje gvardijanstvo, a kad ga je dovršio postao je definitor i poslije toga 1693. provincijal i tada se počeo potpisivati Kačić. Živio je sto petnaest godina.

14. Otac Juraj Vukšić iz Imotskog 1692. je napunio trogodišnje gvardijanstvo. Za vrijeme njegova gvardijanstva počela je pritjecati milostinja iz Neretve. On je zasadio vinograd zvan Pasičina i mnoga stabla maslina. Ostavio je mnogo milostinje. Otac Franjo Budalić dao je ostale potrepštine, pa je s tim novcem sagrađena kuća ili samostansko krilo, u kojem se sada nalazi blagovaonica, a iznad blagovaonice sagrađene su sve redovničke sobe. Nasljednik je sve prostorije namjestio.

15. Otac Tomo Radatović zvan Bezer iz Župra, od 1695. bio je gvardijan šest godina. Sagradio je već spomenutu kuću i drugu staru prema koru, odnosno onu koja se pruža prema pobočnim vratima crkve. Izgradio je zvonik. Produljio je crkvu i kupio jedno zvono. Zasadio je vinograd na mjestu zvanom Smokvica, odakle se dobivalo birano vino. On je dovršio sve redovničke sobe. Pored toga kuhinju je opremio velikim mnoštvom uporabnog posuđa. Da jednom riječju kažem, bio je muž u svemu zaslužan.

16. Otac Mijo Dragojević Neretljanin nastavio je 1702. trogodišnje gvardijanstvo. Zasadio je vinograd iza velike hrpe kamenja prema selu zvanom Gomila, te mnoge masline, koji sada rađaju i pružaju zgodnu korist.

17. Otac Bartolomej Arbić iz plemenite obitelji Neretljanin, držao je trogodišnje gvardijanstvo 1707. On je počeo saditi vinograd podno hrpe kamenja. O njemu će se opširnije govoriti u poglavlju o posebnim dobročinstvima.

18. Otac Šimun Tomašević iz Baćina nastavio je sadnju rečenog vinograda, a 1708. nastavio je i trogodišnje gvardijanstvo.

19. Otac Jakov Dragićević iz Zaostroga postao je gvardijanom 1711. godine i niti godinu dana nije navršio u toj službi. Mučen bolnom podagrom umro je, a ostalo je vrijeme gvardijan bio spomenuti otac Bartolomej Arbić.

20. Otac Andrija Mršić iz Imotskog obavljao je 1712. trogodišnje gvardijanstvo. Nastavio je saditi vinograd. Načinio je dva kamena oltara s pripadnim stupovima od bijelog kamena koji je izvađen na Korčuli.

21. 1714. Otac Šimun Tomašević obnovio je trogodište. Dovršio je sadnju vinograda i mnogih stabala maslina, koja danas dobro rađaju. U uglu blagovaonice napravio je cisternu i dva kamena oltara. Budući da je bio otac samostana i bivši definitor i kustos, naredio je i dao da se naprave četiri srebrne svijeće od milostinja čuvanih u zajedničkoj blagajni.

22. Otac Andrija Mršić 1717. je obnovio trogodišnje gvardijanstvo, ali kako je rat navaljivao, nije zapisano da je nešto učinio.

23. Otac Antun Drušković iz Bagalovića u Neretvi bio je gvardijan 1720. godine, te je nakon dvije godine umro. Zasadio je pored mora golemi vinograd, mnoga stabla maslina koja danas daju bogate plodove. On je zasadio i mnoga stabla smokava.

24. Otac Petar Bustručević Neretljanin nastavio je 1722. trogodišnje gvardijanstvo. Unutrašnje dvorište samostana potpuno je utvrdio. Zasadio je vinograd zvani Plava i smokve. Istakao se i mnogim drugim dobročinstvima.

25. Otac Stjepan Pekić bio je 1725. samo godinu dana gvardijan i nije zapisano da je nešto učinio.

26. Otac Stjepan Tomašević bio je gvardijan 1726. godinu dana, a onda je umro tadašnji provincijal, mnogopoštovani otac Pavao Nikolić, koga je zamijenio isti otac Tomašević kao vikar provincije. Ostalo vidi u prethodnom poglavlju koje govori o slavnim muževima.

27. Otac Jakov Visković iz Podace obavljao je 1727. trogodišnje gvardijanstvo. Sagradio je novu kuću ili čitavo krilo samostana prema brežuljku Plani i u njemu redovničke sobe. Napravio je cisternu izvan samostana i druga dobročinstva od znatne koristi.

28. Otac Mijo Jckušić Neretljan 1730. bio je gvardijan tri godine. Za vrijeme svoje službe načinio je dvije peći za vapno, jednu u Batalu nedaleko stare kapelice, a drugu pod Cagljkom. Njegov vikar otac Filip Žderić vodio je brigu o samostanu dok je on osobno otišao i vratio se s kapitula koji se držao u Ugarskoj. Sagradio je kulu uz more, otvorio put koji vodi od mora do vrata samostana i ožbukao mu zidove vapnom. Budući da je mnogo godina bio otac samostana, po njegovoj je zapovijedi čitav samostan podignut za dva lakta i obnovljen je krov. Slično je i crkva bila obnovljena od temelja i sa svih strana, kako će se reći na odgovarajućem mjestu kod onih gvardijana, u čije je vrijeme to događalo. Tim svim i drugim djelima od tada pa do danas osobno sam svjedok i gledao sam ih svojim očima, jer sam 2. kolovoza 1731. došao u samostan da učim upravo za vrijeme toga gvardijanata i taj me je otac gvardijan primio dobrostivo. Najzad je 1738. izabran za provincijala.

29. Otac Luka Raosavljević iz Vrgorca proslijedio je 1733. trogodišnje gvardijanstvo. On je sagradio zid s vapnom uz more prema istoku, a jednako tako oko cisterne i samostana. Jednako je tako napravio peć za pečenje

kruha, koja još i sada služi. Zasadio je vinograd na mjestu zvanom Kapeć, koji još danas daje vino jako bistro i koje se nikad ne pokvari. Zasadio je i mnoga stabla smokava koja sada daju znatnu korist, a učinio je i mnoga druga dobročinstva.

30. Otac Filip Ždcrić Neretljanin obnašao je 1736. službu tri godine. Nastavio je sa sadnjom vinograda i dovršio je. Za crkvu je nabavio šest pozlaćenih anđela i postavio ih na oltare. Istakao se i nekim drugim dobročinstvima.

31. Otac Mijo Vičić iz Vrgorca 1740. bio je gvardijan četiri godine. On je zidove čitavoga samostana (izuzev novog krila) podigao za dva lakta, pokrio ga i dovršio sve ostalo što mu pripada. On je Kljenik, Ravču i Kokorić, koji tvore jednu župu, predao svjetovnim svećenicima glagoljašima. (. . .)

32. Otac Antun Marocvić Neretljanin držao je 1746. trogodišnje gvardijanstvo. On je čitavu crkvu iz temelja odasvud obnovio i presvodio (izuzev kapelice) od milostinje koju je sam na župama Borovci, Vid, Rujnica i Desne redovničkim trudom stekao, a samostan je pri tom pripomogao jedino davanjem hrane radnicima. Ostala će se njegova dobročinstva navesti u poglavlju s pojedinostima.

33. Otac Augustin Tomić Neretljanin bio je godinu dana gvardijan 1749. i ostavio nasljedniku veliku količinu novca.

34. Otac Mijo Bilas iz Graca 1750. proslijedio je trogodišnje gvardijanstvo. Sagradio je dio samostana prema moru iznad kuhinje i sve redovničke sobe u njemu. Taj je dio pokrio. Učinio je i neka druga dobročinstva.

Ove sljedeće poštovane oce gvardijane izvadio sam iz arhiva ovoga zaostroškog samostana, jer se nebriga provincijskih arhivara nije pobrinula da oni budu zabilježeni u arhivu provincije.

35. Mnogopoštovani otac Andrija iz plemenite kuće Kačića Miošića iz Brista, jubilarni lektor, bio je 1753. godinu dana gvardijan.

36. Otac Bonaventura Kosović zvan Bezer iz Zaostroga postao je gvardijan 22. kolovoza 1754., a bio je na toj službi samo godinu dana.

37. Otac Mijo Bilas 1. srpnja 1755. ponovo, ali samo dvije godine. Dovršio je crkvenu kapelicu i nadsvodio je. Kad je to obavio izabran je za definitora 1757. godine.

38. Otac Augustin Bartulović iz Graca 1. studenog 1758. započeo je i obnašao dvije godine službu gvardijanstva. Bujni potok koji je jako strmo dotjecao od sela Zaostroga odvratio je na drugi pravac i time potpuno uklonio opasnost od razaranja samog samostana. Osim toga, nadsvodio je prolaz do kora i sakristije uz crkvu. Nabavio je daske za izradu kora, a učinio je i mnoga druga korisna dobra.

39. Otac Bonaventura Kosović 10. lipnja 1759. po drugi je put započeo gvardijanstvo i bio na službi tri godine. Podigao je novu kuću, izjednačio

je s ostalim dijelom samostana i dovršio izradu kora. Od redovničke je milostinje za vrijeme njegova gvardijanstva sagrađen osobito vrijedan i lijep veliki oltar od mramora različitih boja.

40. Otac Antun od plemenite obitelji knezova Ivićevića iz Makarske započeo je gvardijanstvo 10. lipnja 1762. i ostao na službi tri godine. Od samostanske je milostinje za vrijeme njegova gvardijanstva sagrađen mramorni oltar sv. Franje. Podesio je onaj put oko samostana i učinio je veći broj drugih dobročinstava. Veliku je proviziju ostavio nasljedniku i dosta milostinje za nadolazeće potrebe samostana.

41. Otac Petar Dragićević iz Vrgorca službu je gvardijana započeo 9. lipnja 1765. i u njoj ispunio trogodište. Od uštedevine oca Antuna Ivićevića za vrijeme njegova službe podignut je oltar sv. Paskala. On je podesio zid oko puta zvanog Šetalo podigavši ga za lakat, a postavio je na njega tu i tamo stupove što svojim izgledom pružaju golemo uživanje. Iznad stupova je podesio trsove loze kao ukrase. Činio je i druga dobra djela...

42. Otac Mate Bartulović iz Graca bio je gvardijan tri godine počevši od 7. lipnja 1767. Ostavio je samostanu znatnu pomoć i učinio mnoga druga dobročinstva.

43. Otac Petar Herceg iz Vrgorca imenovan je za gvardijana ovog samostana 30. ožujka 1770. godine, a vidjet ćemo kako će dugo biti.

Glava 6.

O pojedinim dobročinstvima redovnika ovoga samostana (...)

1. Prvi se poimence nahodi otac Šimun Tvrtković iz Bagalovića od Neretve. Među drugim njegovim dobročinstvima čita se sljedeći natpis urezan na većem samostanskom zvonu: Brat Šimun Tvrtković učinio je ovo zvono na čast Bl. Djevice Marije. Rad Paula de Polis 1668.

2. Mnogopoštovani otac Pavao Kačić Barišić iz Podace budući je mnoge godine bio bivši provincijal i najzad dekan provincije, svojim je znojem stečenom milostinjom nabavio šest srebrnih svijećnjaka i jednu svjetiljku i dao da se na njima upiše njegovo ime i prezime. Namakao je i jednu planitu koja se još uvijek čuva.

3. Poštovani otac Bartolomej Arbić iz Neretve od milostinje stečene vlastitim trudom kao i od one njegove umrle braće i od uloženih njihovih prihoda nabavio je srebrnu svjetiljku, šest jednako srebrnih svijećnjaka, misal, škropilo (pučki *secchio*) zvano majuskul i sve to saliveno od čistog srebra. Jednako je nabavio i svećeničku palu istkanu od svile i zlata. Učinio je i neka druga dobročinstva. Doista taj je otac bio iznimno zaslužan.

4. Otac Grgo Šiljeg Neretljanin nabavio je za sve oltare antipendije od bijele svile ukrašene cvjetovima.

5. Otac Andrija Rozić iz Brotnja nabavio je od pozlaćenog srebra krunu Bl. Djevici Mariji na platnu naslikanoj i koja stoji na njoj posvećenom oltaru. Ta skupocjena slika Marijina iz čijeg savršenog lika struji opojna dražest, donesena je u ovaj samostan, kako pripovijedaju stariji oci, već prilikom dolaska franjevaca iz Ljubuškog.

6. Otac Antun Maroević Neretljanin nabavio je orgulje i kip sv. Ante Padovanskoga, a dao je da se i čitavi oltar napravi na njegov trošak od novca koji je stekao kao župnik u Borovcima. Istakao se i drugim dobročinstvima. Uvijek je živio neoskvrnjenim i čestitim redovničkim životom, a i sad pod stare dane kao starac od osamdeset godina opslužuje s najvećom točnošću sve redovničke dužnosti, najstrpljivije podnoseći mnoge nevolje. Doista, jedino mu nedostaje kruna slave koju će mu dati pravedni Sudac kao što nada daje pomoć.

7. Otac Andrija Babić Neretljanin nabavio je za cijelu crkvu ukrase od svile koja se na talijanskom zove damaschi.

8. Otac Antun od plemenite obitelji knezova Ivićevića dao je da se o trošku njegovu i njegove obitelji napravi oltar sv. Paskala. Nabavio je potpunu opremu od bijele svile oslikane raznim bojama s pluvijalom i svećeničkim albama. Deset je godina bio prokurator samostana. On je mnogo pomogao samostanu osobito braneći samostanske posjede. Suhozidom je ogradio maslinik i zasadio smokve oko velike hrpe kamenja. Gotovo su bezbrojna dobročinstva toga oca u ovom dijelu provincije, koja je učinio i još uvijek čini i izvršava. Taj je otac 1750. godine ustanovio devetnicu sv. Paskala.

9. Mnogopoštovani otac Luka iz blagorodne kuće i obitelji knezova i vitezova Vladmirovića od Neretve, koji je svojim trudom nabavio željezni kalup za pravljenje hostija za svetu misu, dao je u sakristiju dvadeset sedam lakata širokog platna zvanog *constantia* da se od njega sašiju dvije albe ili potkošulje za svećenike, zatim prekrasni antifonarij vrsno uvezan, koji je svojeručno ispisao odlični kaligraf poštovani otac Giuseppe Cordans iz Mletaka. Jednako tako za sakristiju u Šibeniku nabavio je svećeničku albu osobito visoke cijene i jedan sag. U Šibeniku je učinio i druga vrlo brojna dobročinstva.

10. Mnogopoštovani otac Grgur Despot iz Zaostroga nabavio je jednu planitu protkanu srebrom i šest svećeničkih alba, dapače neprestano je pazio da se one nabavljaju. Zaista, bio je muž redovničkoga života.

Ti su bili osobiti dobročinitelji za koje ja znam. Ujedno, to su obuhvaćeni svi zajedno i pojedinačno, kako smo jednako naveli malo prije. Bog će biti nagrada odveć velika i Bl. Djevica Marija, sv. Josip, sv. Franjo i svi sveci Božji. Svjedoci ovdje iznijetih nabavljenih stvari bili su redovnici kojima se

može potpuno vjerovati, naime otac Andrija Bebić od sedamdeset godina, otac Augustin Bartulović od šezdeset i tri godine, otac Antun Ivićević od pedeset i dvije godine i brat laik fra Ilija Andrijašević iz Podace sa sedamdeset godina. Svi oni osobno najbolje znaju ili su pak doznali od starijih otaca koji su pripovijedali o nabavljenim ili stečenim stvarima i učinjenim djelima. Ovdje su mi najzad nadovezali zaboravljene oce, koje opisujem iz glave kako sam izložio i sve ostale.

11. Otac Petar Bustre Neretljanin nabavio je šest srebrnih svijećnjaka o svom trošku, a te je novce stekao ili pak dobio za lijekove.

12. Otac Petar Gabrić zvan Macilo dodao je milostinju kao pomoć za gradnju mramornog oltara posvećena Bl. Djevici Mariji. On je iz Drvenika.

13. Otac Stjepan Tvrtković iz utvrde Bagalovići, Neretljanin, od svojih je milostinja načinio svete slike na svodu u crkvi, što se najčešće zove nebom. To je doista krasno za vidjeti i bijaše predivan ures crkve. Učinio je i neka druga dobročinstva...

Glava 7.

O osvajanju tvrđave u Vrgorcu i dobrima što ih franjevci ondje posjeduju kao priznanje za osobite zasluge učinjene u vrijeme osvajanja

25. prosinca 1690.

Presvijetli gospodin generalni providur Alessandro Molino već bijaše upravio mletačko brodovlje da osvoji Kaštel Novi (talijanski: Castelnuovo) koji je smješten u Bokokotorskom zaljevu. Kad je dopro do mnogopoštovanog oca Pavla Kačića Barišića, sastane se odmah ovaj s presvijetlim gospodinom u luci na Hvaru zvanoj Lesina[16] i zamoli ga poniznim molbama u ime svoje i svih ostalih franjevaca da okrene brodovlje i da dođe i osvoji tvrđavu u Vrgorcu, zaklinjući se da će tu tvrđavu lako zauzeti. Providur ne vjerujući ocu učinio ga je takoreći taocem i u troveslarci zadržao sve dok nije došla pouzdana i istinita potvrda da je tvrđava osvojena i zauzeta, a to je bilo dana i godine kako navedoh gore, to jest 25. prosinca 1690. Tada[17] ga je izgrlio i isplatio darovima te zajedničkim i pojedinačnim nagradama i njega samoga i ostale franjevce.

Učinio je dobročinstva ocima zaostroške samostanske obitelji dajući im kao nagradu ognjište i posjede nekog prebogatog Turčina koji se prezivao Serdar-aga Čukarović, to jest njegovu kuću, kulu, vrt, vinograde i ribnjake

[16] Danas mjesto Hvar na otoku Hvaru.

[17] Ovdje je tiskana riječ *decem* kojoj je teško dokučiti značenje.

na jezeru što se nalaze u Jezeru i u Rastoku. Sada franjevci od tih dobara i posjeda nemaju ni polovicu. Slično je doznačio plaću onom vojnom kapelanu tvrđave, koja i sada dotiče. Sve je to u potpunosti poznato iz tolikih javnih isprava. Najzad, isti je providur odredio da se provincijalni kapitul održi u Šibeniku, a na njemu je za provincijala 1693. godine izabran taj isti otac Pavao.

Glava 8.

O osvajanju Neretve i o imanjima koja posjeduju franjevci u tom okrugu

Bečki je rat započeo 1683. godine. Tada je slavna vojska presvijetle Mletačke republike postigla znatan napredak u Dalmaciji, a na prvom mjestu u neretvanskom okrugu. Stoga je došlo do osnivanja neretvanske utvrde zvane Opuzen 25. travnja 1684. godine, na mjestu između dvaju utoka rijeke Neretve, na blagdan sv. Marka Evanđeliste, slavnoga zaštitnika Republike, od strane slavnih muževa gospode kneza i konjičkog kapetana Nikole Vladmirovića i omiškog plemića Ivana Marinovića. Od tada pa sve do danas tu prebivaju franjevci zaostroške samostanske obitelji neprestano s redovničkom skrbi pomažući i obavljajući službu vojnoga kapelana i župnika dvaju pripojenih mjesta, Trnova i Smokova. Jednako tako, to isto čine i za Kulu Norinsku, gdje su četvorica braće vojni kapelani ubijeni od Turaka za Boga, za dužda i za spas duša njihovih vojnika, kako to potvrđuje odlična potvrda istoga Ivana Marinovića tadašnjeg superintendanta Neretve, izdana dana 26. mjeseca rujna 1686. godine. Ubijena su sljedeća braća: otac Petar Matić, otac Mate Nagnanović, otac Bonaventura Vrdaušević i otac Josip Tvrtković, svi Neretljani.

U predgrađu Smokova u Opuzenu franjevci su uvijek imali svoju vlastitu kuću za stanovanje koja je bila pokrivena slamom ili trskom. Nju je jednom vatra progutala, sa sveopćom štetom po čitavi premili zavičaj, tim više što su u tom plamenu nestale matice krštenih, umrlih, vjenčanih i popisi duša, čime su nam oduzete mnoge uspomene koje su bile dostojne da ih se zna. No godine Gospodnje 1750. braća su za šest zlatnika kupila vrt i kuću nekog čovjeka iz Podace. Oni su slavili toliko misa za očišćenje njihovih duša, jer je s ovog svijeta otišao bez zakonitih nasljednika. Upravo u to vrijeme župnik je bio poštovani otac Luka Vladmirović od blagorodne kuće knezova i vitezova Vladmirovića, Neretljanin, a njegov je pomoćnik bio poštovani otac Filip Pisulović iz sela Baćina. Površina vrta iznosila je oko polovice kampa, a bio je sa svih strana ograđen.

Otac Petar Krotić zvan Dodig, Neretljanin, i sam poznat po redovničkoj revnosti, sagradio je 9. veljače 1767. kuću s cementiranim zidom na gore

opisanom zemljištu, sasvim dostatnu za dvojicu redovnika. On je muž i franjevac dostojan svakog poštovanja za takvo dobročinstvo kao i da se uspomena na njega uvrsti među ostale hvalevrijedne oce dostojne spomena, koji su se istakli osobitim dobročinstvima. A nijedan od građana nije mu pružio ni najmanju pomoć. Ovu sam sitnicu namjerno priložio jer se u puno slučajeva stanovnici obično hvastaju, a bili su pozivani čak na dnevnice, da su oni sagradili, sudjelovali i pružili pomoć, ne spominjući već primljene plaće i naknade za rad. Odatle se s pravom izvlači zaključak da se ne smije seljacima vjerovati ni u kojoj prosudbi, i to zato što rijetko govore istinu. U Opuzenu je crkva posvećena prvotnom zaštitniku sv. Stjepanu Prvomučeniku, koji se časti i svečano slavi na 3. kolovoza, na dan našašća njegova [svetog] tijela. Ta je crkva prvotno bila biskupska, zatim opatijska, a sad je nažalost bijedna i siromašna župna crkva.

1. *O gradu Metkoviću u Neretvi*

Dušobrižništvo u gradu Metkoviću u Neretvi od starih vremena do dana današnjega bila je i jest dužnost franjevaca osinjskog, sada zaostroškog samostana. Fratarska je kuća smještena u središtu toga grada. Ranije je bila pokrivena slamom ili trskom. Ipak 1740. godine sagrađena je cementiranim zidom o vlastitom trošku poštovanog oca Jurja Jelavića iz Vrgorca, tadašnjega župnika, bez ikakve pomoći ijednoga građanina. Na sličan je način otac Mijo Vujica o vlastitim troškovima dodao i sagradio dio kuće koji se sada nalazi u sredini. U dvorištu je smjestio i napravio cisternu, a to je za zdravlje redovnika od silne važnosti. Inače bi pili vodu iz rijeke, iz koje tamošnjim zemljoradnicima dolazi vrućica koja se vraća svaka tri dana. Nijedan od građana ni njemu nije pružio nikakvu pomoć u tim poslovima, osim za dnevne plaće koje je sve pravedno isplatio sam župnik. Prosudio sam da je nužno i ovu zabilješku predati za spomen da otkloni priliku i povod za svađe, ako ikad dođe do razmirica. Kuća je prekrivena kamenim pločama. Otac Mijo Vujica rođen je u Vrgorcu.

2. *Župa Borovci*

Poštovani otac Petar Grubišić Neretljanin sagradio je 1756. kuću u župi Borovci o vlastitom trošku od novca stečena redovničkim trudom. A bolje bi bilo da nije nikada načinjena jer nema niti dobroga vrta, niti njive, a smještena je na sjenovitu mjestu. Osim toga, nema ni prikladnih susjeda koji bi je mogli kupiti. Dušobrižništvo, koje su od davnih vremena vodili franjevci, izgubljeno je i sad tu župu drže jeruzalemski svećenici[18]. Presvi-

[18] Tj. biskupijski svećenici.

jetli i preuzvišeni gospodin makarski biskup Stjepan Blašković stekao ju je 1768. godine, kao što je ranije dobio druge četiri u okrugu neretvanskom, naime Komin, Desne s Rujnicom, Staru Naronu (današnji Vid) i Struge s Otrićima. Pribilježio sam te stvari da se u budućnosti zna prava istina, kako bi se otklonila svaka svađa i prepiranje (. . .).

Dodajem da je poštovani otac Antun Maroević Neretljanin o vlastitim trošku, a to su novci stečeni redovničkim trudom, sagradio dvije kapelice u tom istom selu Borovci. Jedna je blizu kuće i posvećena je sv. Iliji proroku, a druga sv. Ante Padovanskoga na groblju župne crkve posvećene sv. Nikoli.

. . .

3. *Gabela*

Kaštel Gabela (*Cikluknm*) u davnini se zvao Kglicuium ili Equum. Smješten je na nekoj litici udaljenoj od brda, a okružen s istoka rijekom Neretvom, s juga vrlo prostranom ravnicom, dok ga sa sjevera brane dvije vrlo snažne kule. Otevši ga 12. lipnja 1694. Turcima prejasni dužd ga je i vojnom silom osvojio i oružjem zauzeo. Dogodilo se to u doba generalnog providura presvijetloga gospodina prokuratora i viteza sv. Marka Daniela Delfina IV. Taj je kaštel za vrijeme duždove vlasti obnovljen tako da je postao vrlo lijepo mjesto i za kratko vrijeme jedan od najimućnijih i najbogatijih gradova. Pod predragom mletačkom vlašću nalazio se od 1694. godine pa sve do 12. ožujka 1716. godine, kad ga je ona ostavila. Kroz to su vrijeme podignute četiri crkve. Prva u gradu bila je posvećena sv. Marku, druga sv. Katarini djevici i mučenici. U predgrađu se nalazila treća posvećena sv. Antunu Padovanskom i ona je bila župna crkva. Četvrta je bila opatijska, a posvećena je bila sv. Stjepanu Prvomučeniku. Sve su te crkve opsluživala manja braća zaostroške samostanske obitelji, jer su svjetovni svećenici zvani petrovci ostavili opatijska crkvu i onu sv. Marka. Sve to, više nego čista istina, razvidno je iz tako mnogih javnih isprava kao i dekreta prejasnog dužda. Izuzevši državne plaće s kojima je preblagi dužd franjevce priznao i nagradio pravednom naknadom, povrh toga svega još su posjedovali četrdeset jutara ili kampa oranice s koje su ubirali plodove, k tome još šest kampa vinograda, a osim toga i milostinju vjernika. Tako su predobro braća tada stajala i sve je to trajalo u miru i spokojstvu. (. . .) Sva se ta mjesta sada, nažalost, nalaze pod turskom vlašću. Da su pod vlašću presvijetle Republike i danas bi to bio moćan grad i cvjetao bi u bogatstvu. Sad su ga ponovo nastanili Turci i pravoslavci, a katoličke pak obitelji ne postoje nego samo tri.

Glava 9.

O stvarima kojima se služi zaostroški samostan u Primorju od njegove svojevoljne predaje do danas

Morejski ili Peloponeski rat započeo je 1645. godine. Tada su pokrajina Primorje kao i Krajina (tako se naziva onaj prostor koji se proteže od Primorja do Kule Norinske u okrugu Neretve), preslavni posjed glasovite obitelji knezova i vitezova Vladmirovića, zbacile zvjerski okrutni turski jaram. Tada su obje pokrajine to učinile same od sebe, budući da su ih na to sokolila braća franjevci kao i preslavni makarski biskup otac Petar Kačić. To najpotpunije svjedoče prevažne isprave presvijetloga dužda mletačkog, iako bi danas neki htjeli (dapače mnogi sebi prisvajaju takvu čast i zaslugu) da su bili prvi, a možda tada nisu bili ni posljednji: o tome će prosuditi Sudac. Jesu li u to vrijeme bili stanovnici Primorja? Ma kako god bilo, ipak ne želim glede toga biti istraživač ni kritičar, osim ako me nečije drsko nepravedno hvalisanje ne natjera. Tada će se otkriti sve što se skrivalo.

Ponovno su 1670. kako Primorje tako i Krajina pali u tursko ropstvo i bili su pod onom užasnom tiranijom četrnaest godina, naime sve do 1684. godine, to jest do druge godine rata koji se zvao bečkim. Tada su se po drugi put kako Primorje tako i Krajina svojevoljno predali Prejasnoj Republici. Braća franjevci ona dobra, koja su tada imali i s kojima su se dragovoljno s objema pokrajinama podložili duždu, u miru posjeduju, dapače godine 1740. presvijetli im je dužd sve zaštitio i potvrdio ovim riječima: »Budući da su ona dobra dospjela u ruke otaca prije negoli su ona mjesta podložena našoj vlasti, nisu ni podređena našim zakonima iz 1605. godine.« Tako sama isprava. Bez obzira na to, sada mnogi pucajući od zavisti mrmljaju, jer razmišljaju kako tuđe oteti. O tome opširnije govoriti ne dopušta se zato, »jer mnogo je toga dopušteno, što ne koristi«,[19] kako reče apostol Pavao.

1. *Gradac*

Otac Antun Raosavljević iz Vrgorca bio je 1720. godine župnik u mjestu zvanom Gradac, koji je za boravak redovnika na javnom zemljištu od cementiranoga zida sagradio malu kuću bez stropa. Nadalje, 1737. godine, dok je zamjenjivao župnika, otac Mijo Vujica iz Vrgorca, sa zaostroškim je gvardijanom poštovanim ocem Filipom Žderićem Neretljaninom od samostanske milostinje sagradio drugu veću i udobniju kuću sa stropom i pokrivenu kamenim pločama. Rečeni otac Mijo napravio je malu kapelicu u kojoj su svakodnevno oci koji su tu boravili slavili mise. Otac Martin Kosić

[19] Vladmirović prilagođava novozavjetni tekst koji glasi: »Omnia mihi licent, sed non omnia expediunt – Sve mi je dopušteno, ali – sve ne koristi.» 1. Kor, 6, 1.

iz Drvenika dao je napraviti cisternu. Drugi su oci usavršavali druge stvari i to čine rečena manja braća i dan danas.

2. *Podaca*

U selu Podaca postoji mala kuća otaca [franjevaca] sa stropom, koja dijelom služi za svetište, a drugi je dio bio zamijenjen za neko samostansko zemljište. Slično su fratri i drugu zidanu građevinu zamijenili s plemenitim gospodinom Ivanom Barišićem za dva zemljišta što se nalaze na mjestima zvanima Grotc i Konopljikovo. Ta se suha zemlja nalazi blizu groblja župne crkve sv. Stjepana koja [bi se trebala nalaziti] na zapadu ili sjeveru u selu Podaci. No ta crkva još nije sagrađena, a doista će se kasno sagraditi, onda kada zvijezde i let ptica budu proricali budućnost. Razlog je tome kratak boravak na ovom svijetu i kratko fratarsko upravljanje, koje jedva da ponekad dosegne tri godine.

3. *Selo Zaostrog*

U selu Zaostrogu gotovo je razrušena kuća koju imaju braća. Nekoć je to bila kuća Andrije Kosovića iz toga sela, koji je živio kao pustinjak u samostanu. Pošto je on preminuo bez potomka, sve je svoje i tu kuću ostavio samostanu. Nju i sada imaju braća, ali je malc cijene i vrijednosti, a nema ni stropa.

4. *Brežuljak Plana*

Oci tog istog samostana, kako bi mirno živjeli sa seljacima tog istog sela Zaostroga, dali su im jutro ili kamp svoje njive i posjeda na mjestu zvanom Zaguljak koji se nalazi na zapadu, a njiva se zove Ratac. I stvarno su živjeli neko vrijeme kao što su i ranije živjeli. No 12. ožujka 1770. godine razdijelili su brežuljak zvan Plana, koja je bila zajednička, ne manje svim seljacima nego ocima. Oni su se njime služili naizmjence i zajednički prema nuždi kroz trideset i dvije godine i bez ikakve čak i moguće prepirke. Međutim, danas se to razvilo u žestoku raspru i parničenje.

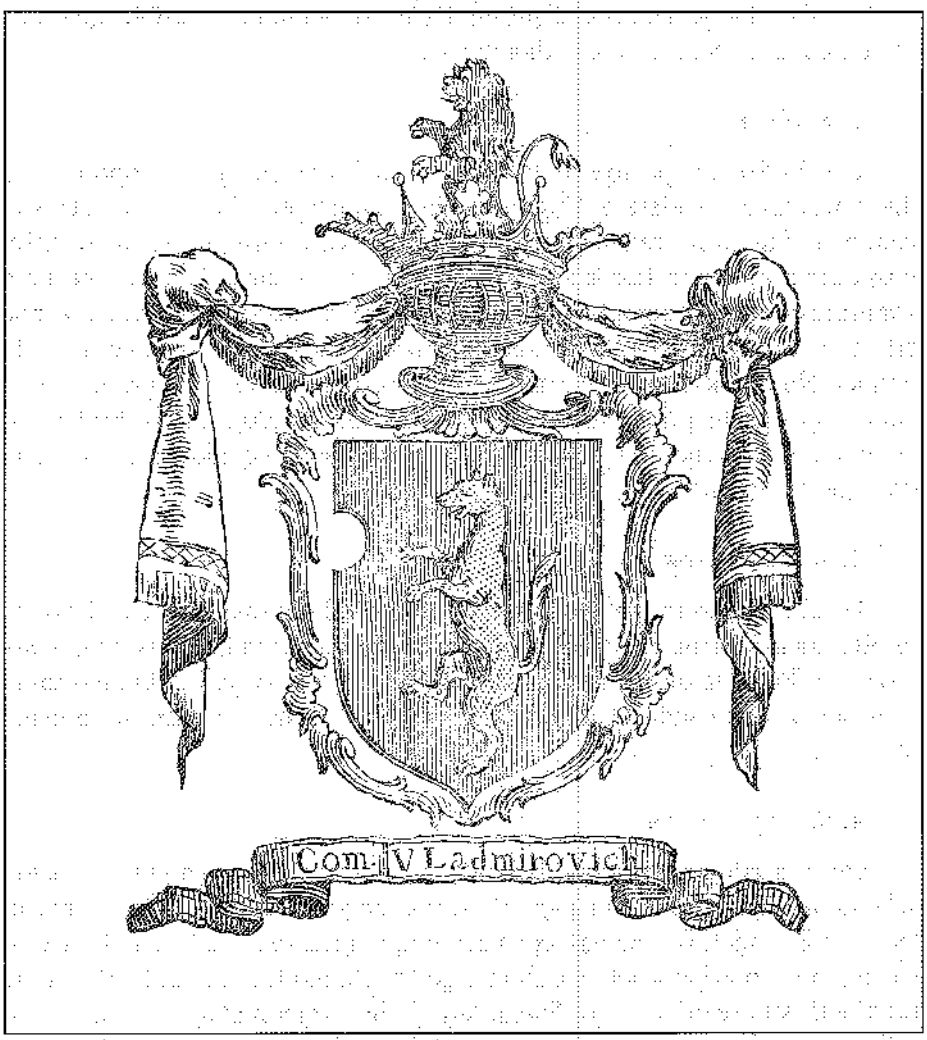

Lažni grb roda Vladmirović

Petar Krstitelj Baćić

O. FRA LUKA VLADMIROVIĆ

O. fra Luka Vladmirović iz Neretve. On piše da je iz Neretve, iz Sladinca i Perka (Norini, str. 65). Bio je *Lector Generalis*, čovjek jako učen. Pisao je puno, tiskao dosta književnih radja na jeziku hrvatskom, talijanskom, latinskom ali nije svakoje kritičan. Uzdigao je svoj rod, svoje plcme do kraljskoga pače carskoga roda. U Knjižici: Pripisanje i početak kraljestva Bosanskoga, itd. pod pseudonimom »Norini«. Hvala hvala[!] svoga roda, pokvarila mu je druge radje književne, i štetovala. Klasički je pisao latinski, slog i misli po Ciceronu. Čudnovata mu je etimologija o prezimenu Vladmirović. On to kaže, da izlazi od latinskih riječi *Valde – mirus, quod idem est ac mirificus*. Onda on (O. Fra Luka) nadodaje: »Ovo neka znadu velcznanci mudraci koji cipaju điaku na troje, da su gospoda knezovi Vladmirovići stari rimljani, i bosanske poglavice, i Neretvanski stari zapovidnici. Piše Plinius Narentinus (on isti takovim naslovom djelce je izdao) (a puno je naziva prominio) u svom panegiriku *de alma domo Vladmir 1770*. Grchota da ga je zanila slava kuće – roda, jer je netočnosti pisao puno. Navesti ću, po O. Zlatoviću (Franovci... i Puk Hrvatski it.d) što je O. Fra Luka sveta i lijepa i poučna napisao i tiskao pod raznim imenima:

»1. Razmišljanja kršćanska, [Mletci 1775.]
2. Način pravi, kako kršćani imadu Boga moliti, [Mletci 1763.]
3. Cvit mirisni nauka kršćanskoga, [Mletci 1771.]
4. Slavodobiće Kršćansko, [Mletci 1765.]
5. Život Svetoga Šimuna Zadranina, [Mletci 1765.]
6. Priprava za Svetu Misu, [Mletci 1763.]
7. Variae sed summae necessariae benedictiones, [Mletci 1766.]
8. Metodo di esaminare le coscienze. [Mletci 1775.]«[1]

Pod raznim prezimenima – nazivim izdao je još desetak svojih književnih radja, talijanski, latinski i hrvatski, osobito o ncretvi i Vladmirovićim, kao: Plinius Naronius, Prudencius, Lucius, Starogradjanin Neretvanski, Norinius. U ovim radjam ima lijepih uspomena o našoj Provinciji, o zajednič-

[1] Stipan ZLATOVIĆ, *Franovci države Presv. Odkupitelja i hrvatski puk u Dalmaciji*, Zagreb, 1888., 474.

koj Provinciji – prije razdijeljenja (1735), i o posebnim redovnicim. Godine 1781, pod imenom Prudentius Narentinus tiskao latinski knjigustrana 135 De Regno Bosniae, ejusque interitu – naratio historica. Accedit de Naronensi urbe ac civitate pars altera; item de laudibus inclytae ac perillustris familiae Comitum atque Equitum Vladmirovich pars tertia de Narenta laudes. Ovdje on piše: *Magnitudo rerum opprimit, splendor facinorum aciem offuscat, antiquitas temporum mentem confundit, quippe quae a vetustis quos Roma coluit Patriciis, nobilem stu[r]pem habuit.* Tute isti O. Luka pod pseudonimom Prudentius Narentinus veli: *Coronodem imponit antiquarius nobilis, celeberrimus Copius Narentinus in suis annalibus inclitae Patriae – Elogium R. P. Lucae ex ipsa familia progeniti, dicatum* – str. 98. Tute isti Prudentius da su o familiji Vladmirovića pisali *Clasici Aucthores*, kao: Maurus Orbini, Lucius Jo. Frescat, O. Andrija Kačić, Asseman. Nadalje kazuje taj Prudentius (O. Luka) da »*Vladmirovich Familiam* hvaliNardus Narentinus.

U knjizi O. Fr. Luke Slavodobiće Kršćansko (str. 90) Prikazana Gospodinu Nadi Banovcu, iz Šibenika O. Fra Luka u ovoj knjizi, u predgovoru, da taj Banovac prebogat, da je njegova obitola činila mnoga dobra Franovcima. Kaže je kuća toga Nade Banovca dala Mletačkom admiralu Alvise Mocenigo III, mnogo novaca, da plati vojsku u Šibeniku, kada je bio Mocenigo u nevolji, jer nije imao čime platit vojnike. A nije kašnje htio da mu vlada povratiti dati novac, jer je to poklonio repuplici. Stoga Dužd Mletački, da im je na uživanje kao »contea« selo jedno u župi Bitelić u Cetini. Koja je obitola Banovac držala sve do otrag 60–70 godina (po prilici kako mi je god. 1924, kazivao jedan Bitelićanas do 1850) (Tamo pleme buljan bili su kmeti Banovaca, i to samo njeke obitole Buljan, ne sve). Kazivao mi je i to taj Bitelićanas, da je najposli dolazila iz Šibenika jedna stara gospoja – udovica, na Bitelić, pitajuć dohodak, od toliko godina, koga nisu joj podmirivali. ali oni su njoj rekli »vi gospojo, niste odavna pitala, niti poreznu dužnost plaćala, nego mi, stoga pod[mi]rite vi svoju dužnost, onda ćemo mi dati vama«. Ona da je odgovorila »Ništa osle vi uživajte, ja vam to darivam«.

Tute O. Vladmirović navodi, kako je Ivan Banovac, otac Nadin, započeo graditi novu Gospinu crkvu u današnjem varošu, a Nade, da je crkvu dovršio, i zvonik završio. Da je Nade dobavio u crkvu dvi srebrene lampade (kandele) svojim novcem. Ovi Banovac od roda je i plemena Banovca Fra Jose, koji je tiskao mnogo knjiga – Pripovidanja. O. Fr Luka Vladmirović bio je *Lector generalis* u Šibeniku, kod Sv. Lovre. Bio je župnik u Šibeniku, u Varošu, prvi put god 1755–1757; drugi put god. 1759–1763. Prije njega bio je župnikom tute O. Fra Joso Banovac, rodijak Banovca Nade, god. 1728–1730, te opet god. 1754–1755. On je rodom iz Čiste – Kotara, ali je nastanila mu se rodbina u Šibeniku i bila bogata. Da je O. Joso bio rodijak gospod. Nade

to kaže i O. Vladmirović, te veli, da je O. Joso štampao više od dvadeset knjiga; da je on (Fr Joso) podigao dva oltara od mramora u crkvi Sv. Lovre; i u Karinu dosta stvari učinio, nabavi.

O. Fra Luka u knjizi: De Regno Bosniae kaže da su Vladmirovići od davnih vremena bili rimski plemići »nobiles«. Da je u gradu »Narona« bio gubernator rimski Vladmirović; da je Sv. Paval Apostol u gradu Naroni pripovijedao Evangjelje Isusovo; da su se u Naroni prvi pokrstili Vladmirovići. Da je jedan Vladmirović bio *Episcopus Stephanensis* – to jest Naronae, gdje je bila (po razorenju starog grada) crkva Svetoga Stipana (= Stephanus). Da je od Vladmirovića roda bilo biskupa, kardinala, etc. etc.

Qui non potest (veli O. Luka) *praestare fidem, me certa hic enumerare, quae a P. Luca Vladmirović scripta reperi, in variis ejus operibus typis editis aperiat quaelibet, inveniet incredibilia. Erat certe doctus, at vanam obstentationem exibuit, et laudis cupidus multa falsa enaravit de se, de sua proaphia etc.*

Što se mnoga nalazi u Kačićevoj pjesmarici – odnosno na Vladmiroviće, a latinski pisano, u prosi, to je radja O. Fra Luke. Tu se navodi Vladmirović *Aulae Regis Bosniae Cancellarius*; tamo Vladmirović *comes*, etc. Sve je to izmišljeno. Tamo se navode na kraljskim zborovim, sastancim toliki Episcopi Graccanici Ritus!! Sve to nije povijesnička istina.

Navesti ću što Norini kaže (str. 48): »Sva mista ova (Ljubuški, Mostar, Konjic, Počitelj, Blagaj, Nevesinje) bila Banovina, Kontea i Posidovanje... gospode i plemića, Knezova i Poglavica Vladmirovića, koji potekošc i izadjoše od Lucia Vladmiria, koga je poslao Senat Rimski za zapovidnika od grada Neretve, prije rodjenja Isusova 162 godine; i odtada do danas pribivaju u Neretvi. Od ovoga cvatućega, prisvitloga plemena biše tri cesare (!?) Caro, Carino, Numeriano, živili su godine gospod. 287; kako svidoče pisci i Lucio Neretvanski (to je Fra Luka sami) na listu 68. Bišc mnogi kralji, i tri imenom Vladmira, a drugi je blaženi; jedan Kardinal, sedam biskupa, tri Provincijala, i Fra Luka Lektor Jubilat i Excustos; i mnogo naučnih redovnika; i Fra Paškal njegov sinovac kriposni redovnik, it.d.« Ovo sam naveo iz samih tiskanih knjga O. Fr. Luke, koje nose razne pscudonime. Ovim izmišljotinam puno je štetan u svome znanju, jer je bio naučan. Umrao je u Samostanu Zaostrogu, naredjen lijepo na 8/10. 1788.

Tekst fra Petra Kr. Bačića: *Nekrolog – Spomen-knjiga svih pokojnih franovaca provincije Presv. Odkupitelja u Dalmaciji od davnijih godina do godine 1925.*, (str. 404–407) Rkp. 92 u Arhivu franjevačkog samostana na Visovcu.

LUKA VLADMIROVIĆ
I
HISTORIOGRAFIJA U NJEGOVO DOBA

Znanstveni skup o fra Luki Vladmiroviću
(1718. – 1788.)

PROGRAM SKUPA

Visovac, Zaostrog, 3. – 4. studenoga 2005.

Četvrtak, 3. studenoga 2005.

11.00 Polazak sudionika skupa autobusom iz Zagreba (Pošta 2, Branimirova ulica)

16.30 Visovac, Kongresna dvorana
Predstavljanje »Zbornika o Jeronimu Filipoviću«

Petak, 4. studenoga 2005.

Franjevački samostan, Zaostrog

9.00 OTVORENJE SKUPA I POZDRAVNE RIJEČI

Prva sjednica skupa

Estela Banov-Depope: Neretva i Makarsko primorje u doba Vladmirovića

Ines Srdoč-Konestra: »Razmišljenja karšćanska« i druge proze na hrvatskom jeziku Luke Vladmirovića

Nikica Kolumbić: Vladmirovićeva verzija *Križnog puta*

Pavao Knezović: Franjevački ljetopisi i/ili kronike 18. stoljeća

Hrvatin Gabrijel Jurišić: Zanimljive biografije u »Chronicon archiavale...« fra Luke Vladmirovića

Krešimir Čvrljak: Luka Vladmirović pred sudištem Alberta Fortisa i Ivana Lovrića. Istina sa sva lica

Stanka

Diana Stolac: Zdravstveno nazivlje u »Likarijama priprostim« Luke Vladmirovića

Ivan Bekavac Basić: Marginalije uz »Likarie priprostite« Jurja (Luke?) Vladimirovića

Josip Vlaić: »Likarie priprostite« Jurja (Luke) Vladimirovića i današnja narodna medicina u drniškom kraju

Saša Lajšić: Genološke posebnosti »Czuita mirlisnoga nauka karschianskoga« Luke Vladmirovića

Šime Demo: Fikcijom na fikciju – Luka Vladmirović o sv. Šimunu Bogoprimcu

Subota, 5. studenoga

9.00 Izlet sudionika skupa na Humac

ORGANIZATORI SKUPA
Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu

ORGANIZACIJSKI ODBOR SKUPA
Alojz Jembrih
Pavao Knezović
Marinko Šišak

Franjevački samostan Gospe od Milosti, Visovac
Franjevački samostan u Zaostrogu
Franjevački samostan Humac

KAZALO IMENA

Abraham (Abram) 19
Aličić, Ahmed S. 30, 88, 312, 313
Alilović, Kata 43
Ambrozije, sv. (S. Ambrosius) 22
Ančić, Mladen 45, 88
Andačić, Stipan 48
Andreis, Mladen 88
Andrijašević (Andriašević), Mijo 31, 84, 85, 315, 316
Anić, Vladimir 34, 88
Anselmo, sv. 19
Antoljak, Stjepan 128, 133
Antonović – rod 49
Antun Padovanski, sv 17, 114, 177
Anžuvinci 130
Appendini, Francesco Maria 227, 228, 259
Arbić, Bartol 240, 273
Arbić, Grgur (Gregorius Arbich) 191, 193
Aristotel 211
Augustin Aurelije, sv. 22, 169
Augustinović, Anto 88

Baba Topuša (Potopuša) 240, 265, 266, 273, 275, 276, 277, 278, 280, 298
Baba, Barka 277, 278
Babić, Ante 25, 323, 324
Babić, Jure 169
Babić, Stjepan 278
Babić, Tomo 101, 138, 145, 148, 151
Bačić, Stanko 164, 183
Bačić-Karković, Danijela 153
Bagalović, Bono 31, 75, 78, 315
Bajamonti, Julije (Giulio) 11, 206, 224, 233, 249, 256
Bakula, Petar 8
Balić, Karlo 183
Baluffi, Nicolo 137
Banovac, Filip 103
Banovac, Josip (Banovaz, Giuseppe) 7, 25, 101, 102, 106, 107, 115, 116, 117, 121, 122, 123, 124, 125, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 229, 230, 242, 259, 324
Banovac, Natalin (Nado) 103, 112, 116
Banov-Depope, Estela 323
Barać, Jure 240, 275
Baraković, Juraj 242
Barbir – rod 43
Barbirević, Vidosav 80
Baretti, Giuseppe 238
Barišić, Ivan (Ioannes Barissich) 180
Barlè, Janko 203, 204, 254, 259
Baronchelli, Bartholomaeus 194
Baroni, Cesare (Caesar Baronius) 120
Bartulović, Jakov 281, 282
Baruh 18
Bassanes, Iyann 266
Bassur *v.* Bašur
Bastianelli, Giuseppe 246, 247
Basul – rod 75
Basur *v.* Bašur
Basur, Kata 75
Basur, Lucija 63
Basur, Pavao 63
Basur, Pavao 75
Basur, Vidosava 75
Basurić – rod 75
Bašur (Basur, Bassur, Bosur) – rod 68, 69, 70, 73, 75
Batinić – rod 278
Batinić, Mijo Vjenceslav 47, 88
Batinović, Grgur 85
Batović, Vida Mrnčina 240, 277, 278
Bauhin, Gaspard 280
Bazilij (Bazil, Basilius) 14, 22
Bebić – rod 41, 77, 78, 79, 85
Bebić, Mate 28, 40

Began, Stipan 240
Bekavac Basić, Ivan 102, 296, 322, 323
Benedikt XIII , papa 21, 139
Benedikt XIV, papa 139
Benić, Bono 160, 161, 163, 183
Bernard, sv. (Bernardin, Philibert) 23, 139, 142, 143, 148
Bevandić – rod 313
Bezina, Petar 25, 28, 89, 113, 133, 166, 183, 273, 296
Bianchi, Carlo Federico 122, 130, 131, 133
Biber, Antun-Tehek 163
Bignami, Amico 246, 247
Bijanković, Nikola 46
Bilančija, Filip (Bilandžić) 240, 274
Bilas – rod 313
Bilas, Mihovil 191
Bilić – rod 43
Billerbeck, Paul 117
Billroth, Theodor 219, 220
Bilušić, Mijo 274
Biogradlia, Frančeško 30
Bjanković, Nikola (Nicolaus Bianeovich) 171
Blašković, Fabijan 229
Blašković, Stjepan (Stephanus Balscovich) 47, 49, 51, 171, 177
Bogdanović, Marijan 183, 192
Bogdanović, Marko 161
Bogišić, Rafo 33, 153
Bogišić, Valtazar 242
Bogunović, Frane 315
Bonis 14
Borosavljević, Mijo 315
Bosur v. Bašur
Bošković, Ruđer Josip 218
Bošnjaković, Augustin 32, 50
Bošnjaković-Tomić, Ante v. Bošnjaković, Augustin
Božić – rod 49
Božić, Dobroslav 276
Božitković, Juraj 162, 210, 224, 259
Braudel, Fernand 52, 87, 89
Brečić – rod 73
Brečić, Luka 191
Brunelli, Vitaliano 122, 133
Budalić, Franko 30
Budisavljević, ljekarnik 241
Budmani, Petar 242, 243
Bujas, Gašpar 28, 89, 102, 109, 142, 143, 153, 162, 163, 183, 225, 231, 232, 236, 241, 249, 250, 259
Buljević, Ivan 322
Buljubašić – rod 36
Bustre, Petar (Petrus Bustre Narentinus) 174, 191
Bustruc, Petar 240, 274
Bustručević, Šimun v. Contareno

Cacich Miossich v. Kačić-Miošić
Caictanus, Petrus 120
Candiano, Petro II 309
Candiano, Petro III 309
Candiano, Petro IV 309
Candiano, Pietar, 308, 309
Canisius, Angelus 120
Capelletti, Alippi 259
Car-Mihec, Adriana 153
Cartusianus, Dionysius 120
Cerint 22, 26
Cesar, Leo 120
Cezar, Gaj Julije (C. Iulius Caesar) 225
Chloupek, Drago 216, 219, 220, 259
Christiani, Bernardino 250, 256, 257
Ciceron, Marko Tulije (Marcus Tullius Cicero) 15, 16, 175, 194, 225
Collins, John Anthony 213
Contareno, Šimun (Bustručević) 191
Copius Narentius v. Vladmirović, Luka
Cornaro, Girolamo 40
Cortesi, Fabrizio 260
Cossovich, Vicenzo v. Kosović, Vinko
Cotromanus, Joannes v. Kotromanić, Ivan
Covazevich, Ramo v. Kovačević, Ramo
Crnica, Ante 164, 183, 310, 311
Curaiz v. Kuraic

Cvekan, Paškal 163

Čeh 76
Čelebi, Evlija 38, 89
Čotić – rod 43
Čubranović, Andrija 242
Čučković, Dana 227, 228, 234, 236, 242, 243, 244, 252, 253, 255, 260, 267, 269, 277, 282, 283, 296
Čulić, Inocent 206, 207
Čvrljak, Krešimir 102, 208, 216, 217, 220, 225, 226, 238, 239, 240, 249, 255, 260, 323

Ćiril Jeruzalemski, sv. 120
Ćulumović, Ivan 86

D'Alembert, Jean Baptiste le Rond 218
Damaz, sv. (Damas) 14, 20, 21, 26
David 19, 20, 139, 144
De Ambroggi, Pietro 117, 122, 133
De Tur, Pavao 167
Della Bella, Ardelio 25, 242
Demetrij 118
Demo, Šime 102, 107, 128, 131, 324
Dorbak, Gaetan 210, 212, 213, 224, 230, 231, 260
Despot, Žarko 89, 323
Despotović, Grgur (Gregorius Despotovich) 191, 193, 197, 198
Despotovina, Grgur 189
Devetak, Zdravko 28, 188, 240, 243, 255, 256, 260, 274, 282, 283, 289, 296
Deželić, Velimir 128
Dionisius 120
Dioskorid, Pedanije (Pedanius Dioscorides) 250, 251, 279
Divković, Matija 25, 146
Dodig – rod 43
Dodig, Radoslav 35, 324
Dogan, Tomo 275
Domančić, Davor 89
Dominik iz Gonesse 168
Dominković – rod 49
Donat, Elije 14
Draganović, Krunoslav 89
Dragičević, Andrija 192
Dragičević, Miho (Draghichevich,) 102
Dragić, Milorad 296
Drljić, Rastko 162
Dropuljić – rod 73
Dropuljić, Josip 191
Drusianich v. Družijanić
Drussianich v. Družijanić
Drušković, Antun 31, 80, 315
Druxianich v. Družijanić
Družeta – rod 75
Druželić – rod 75
Družević – rod 75
Družić – rod 75
Družijanić (Drussianich, Drusianich, Druxianich) – rod 30, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 74, 76, 80
Družijanić, Barbara 76
Družijanić, Grgo 63, 72, 76
Družijanić, Ivan (Družianić) 43, 48, 50, 72
Družijanić, Ivana (Drušianić) 31
Družijanić, Ivo (Jakiša) 30, 35, 36, 37, 74, 80
Družijanić, Jakov 30
Družijanić, Jela 63
Družijanić, Jure 76
Družijanić, Mara 76
Družijanić, Mate (Družianić) 43
Družijanić, Nikola 70, 72
Družin – rod 75
Držić, Marin 242
Dubois, Luigi 215, 260
Dudan – rod 273
Dudan, Antun 241, 267, 268, 273, 276
Dudan, Jakov 273
Dudan, Juraj 241
Dudan, Petar 241
Dugačuša, Andriana (Dugašuša) 240, 275, 277, 278
Dugaš – rod 278

Dugašuša v. Dugačuša,
Dukić, Davor 109
Dukljanin, pop 181
Duliba, Filip (Dulibić) 240, 274
Dulibić v. Duliba
Duns Scot 210
Durante, Castore 241, 242
Dürrigl, Marija-Ana 153
Džaja, Miroslav 89

Đaković, Luka 89
Đuro, travar i vračar 300

Ekmečić, Milorad 89
Elazar, Samuel 296
Eleazar 118
Epifanije, sv. 120
Erak, Ante 28, 89
Erak, Ivana 85
Erak, Nikola 85
Erceg, Andrija 191
Erceg, Ivan 191
Erceg, Petar 191
Eterović, Karlo 45, 89, 142, 143, 153, 190, 193, 196, 230, 232, 260
Eugenio IV 162
Euthihije Aleksandrijski 118, 119
Ezekija (Ezekij) 19, 20

Faini, Francesco Maria 123
Fališevac, Dunja 153
Fancev, Franjo 153
Farlati, Daniele 122
Fedel 224
Feletti, Roberto 246
Ferrari, Paškal 275
Ferri, Rafo 214, 247, 248, 249, 250, 260
Ficalbi, Eugenio 246
Filipović, Jeronim 8, 9, 10, 11, 25, 101, 293, 322
Fisković, Cvito 233, 260
Fondra, Lorenzo 123
Fortis, Alberto 11, 188, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 210, 212, 214, 215, 216, 218, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 229, 231, 233, 239, 240, 241, 245, 247, 248, 249, 252, 256, 258, 259, 263, 265, 266, 285, 286, 288, 294, 295, 296, 321, 323
Franić, Josip 192
Franjić, Dominik 160
Franjo Asiški, sv. (Francesco d'Assisi) 7, 45, 108, 115, 159, 169, 224
Franjo Josip I 308
Franjo, zlatar 130
Fuina v. Vujna
Fuscolo, providur 314

Gabrić-Bagarić, Darija 153
Gaetano, Antonio 215
Gaj, Velimir 112
Gamaliel (Gamaliele) 117
Garagnin v. Garanjin
Garanjin, Ivan Luka (Garagnin) 233, 273
Garmocuich v. Grmocvić
Garmoevich v. Grmocevi
Garmoević v. Grmoević
Garmoie v. Grmoević
Gašparoti, Hilarion 147, 148
Gavran, Ignacije 159, 161, 183
Gele, Jakov 55, 57, 89
Gelenčir, Nikola 300
Genua, Benignus de 157
Giljević – rod 28
Glavaš, Radoslav 8
Glavina, Frano 28, 89
Glavinić, Franjo (Francisco Glavinich) 147, 148, 165
Glesinger, Lavoslav 234, 260
Glibota, Milan 266, 273, 275, 281, 297, 305
Glibotić, Danko 44
Gliubich v. Ljubić
Gluhak, Alemko 34, 78, 89
Gnječević, Ivan 80
Gnječević, Manda 80

Gogan, Tome 240
Gojak, Nikola 53, 158, 163
Gonzaga, Francisco 162
Gozzadini, Tomassco 147
Gozzi, Gaspare 238
Grabovac, Filip 43, 87, 89, 109, 138, 142, 143, 144, 147, 148, 149, 151, 153
Gracić, Franjo 233
Gradac, Grgur 315
Gradenigo, Giacomo 225, 239
Grak – rod 313
Grančić, Karlo 281, 282, 283, 284, 285
Granić, Juraj (Topo) 275
Granić, Miroslav 28, 89
Grassi, Giovanni Battista 227, 245, 246, 256
Grdinić, Vladimir 255, 260, 296
Grgat, Krunoslav 296
Grgić, M. 131, 133
Grgur iz Nise 14
Grgur Nazijanski, sv. (Nazianzen) 14
Grgur, sv. 16, 22
Grimani, providur 41, 42
Grmek, Mirko Dražen 206, 220, 233, 241, 243, 260
Grmoević (Garmocuich, Garmoic, Garmoevich, Garmoević) – rod 68, 69, 70, 74, 77
Grmoević, Bartol 77
Grmoević, Ivan 77
Grmoević, Jurka 63
Grmoević, Petar 77
Grmoević, Stipan 63
Grmoje – rod 36, 76, 77, 78, 79, 81
Grubissich *v.* Grubišić
Grubišić – rod 308
Grubišić, Klement (Clement Grubissich) 102
Grubišić, Paško 192
Grubišić, Petar 171, 177
Grupković – rod 313
Gualberto, Ivan sv. 105
Gudelj, Šimun 275, 276
Guina – rod 77
Guinouich *v.* Gujinović
Guinovich *v.* Gujinović
Guinović *v.* Gujinović
Guinović, Grga 63
Guinović, Ivan 48, 315
Guinović, Jela 63
Guinović, Luka 78, 80
Guinović, Mara 78, 80
Guinović, Petruša 78
Guja – rod 77
Gujić – rod 77
Gujinović (Guinović, Guinovich, Guinouich) – rod 36, 68, 69, 70, 74, 78, 79
Gujinović, Stana (Guinović) 30
Gundulić, Ivan 242

Habdelić, Juraj 242
Ham 76
Hamza, beg 312
Han, Mustafa 108
Hektorović, Petar 242
Helvetius, Claude Adrian 213
Herceg – rod 43
Hilel (Hillel) 117, 119
Hipokrat (Hippocrates) 217, 219, 220, 245
Hobbes, Thomas 213
Horacije, Kvin Flak (Q. Horatius Flaccus) 15, 237
Hoško, Franjo Emanuel 163, 183, 322
Hrkać, Bernardin 183
Hume, David 213

Ilić, Ivan 30
Ilić, Ivana 30
Ilić, Matija 30
Ilić, Žarko 324
Ilija, sv. 19, 177
Inocent XII, papa 238
Ivaçevich *v.* Ivačević
Ivačević, Lovre (Laurentius Ivaçevich) 170
Ivan Krstitelj, sv. (S. Ioannes Baptista) 13, 17, 18, 22, 26

Ivan, sv. evanđelist 17
Ivanišević – rod 308
Ivanišević, Frano 261
Iveković, Franjo 242
Ivichievich v. Ivičević
Ivičević – rod 308
Ivičević, Andrija 192
Ivičević, Stjepan (Ivichievich, Stephanus) 171
Izaija 119
Izak (Isak) 19

Jachich v. Jakić
Jacobus, Ardio 180
Jafet 76
Jagić, Vatroslav 204, 205, 230
Jakich v. Jakić
Jakić (Jakich, Jachich, Jiakić) – rod 36, 40, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 79
Jakić, Bartul 72
Jakić, Klara (Jjakić) 30
Jakić, Lucia (Jiakić) 30
Jakić, Manda 75
Jakić, Marko (Jiakić) 30, 48, 70, 72
Jakić, Pavao (Jakich, Paulus) 169
Jakić, Tadej 189, 192
Jakošić, Josip 162
Jakov, sv. 19, 22
Jauss, Hans Robert 153
Jekušić, Ana 82
Jekušić, Ivan 82, 315
Jekušić, Manda 315
Jekušić, Mihovil 191
Jelavić, Frane 191, 240, 274
Jelavić, Jure 177
Jelenić, Julijan 159, 162, 163, 183
Jeličić, Šimun 48
Jelić, Luka 112, 115, 117, 122, 123, 125, 130, 131, 133
Jembrih, Alojz 297
Jerković, Lovre 240
Jerković, Radovan 28, 29, 31, 32, 33, 35, 36, 37, 40, 44, 47, 50, 55, 76, 77, 79, 80, 81, 82, 86, 311, 312, 314, 315, 316
Jerolim v. Jeronim
Jeronim, sv. (S. Hieronymus, S. Girolamo) 7, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 25, 26
Ježić, Slavko 7
Jiakić v. Jakić
Jöcher, Christian Gotlieb 261
Josip, sv. (Jozip, Giuseppe) 20, 112, 165
Jozafat 120
Juda Makabejac v. Makabejac, Juda
Juran, Kristijan 90
Jurić, Karlo 275
Jurišić – rod 49
Jurišić, Andrija 190
Jurišić, Gabrijel Hrvatin 171, 261, 323
Jurišić, Karlo 45, 90, 183, 273, 275, 278, 297
Jurjević – rod 45

Kačić – rod 308, 313
Kačić Barišić, Pavao (Paulus Cacich Barissich) 172, 175, 189, 190
Kačić, Bartul 28, 46
Kačić, Luka 190
Kačić, Petar 46, 179
Kačić Miošić, Andrija (Andreas Cacich Miossich) 7, 9, 10, 11, 12, 85, 90, 107, 108, 109, 158, 169, 172, 189, 190, 191, 193, 194, 195, 196, 197, 202, 210, 230, 232, 235, 242, 282, 308, 316, 323, 324
Kalebović, Mate 84
Kandijan, Petar v. Candiano, Pietar
Kanižlić, Antun 242
Kapetanić, Niko 90
Karačić, Vendelin 324
Karadžić, Luka 159
Karaman, Stanko 245, 261
Karlić, Ivan 322
Karlo Drački 119, 129, 130, 131
Kasiodor, Flavije Magno Aurelije 157
Kata, sv. 178
Katančić, Matija Petar 322
Katičić, Radoslav 8, 322, 323

Kežić, Vid 48
Klasić, Bratoljub 81, 90
Klara, sv. 200
Klement XII, papa 106
Klement XIII, papa 273
Klement XIV 139
Klimantović, Šimun 146, 148
Knezović, Pavao 106, 109, 113, 159, 261, 265, 322, 323
Knežević, Petar 101
Koch, Robert 246
Kolobarić – rod 79
Kolumbić, Nikica 102, 153, 323
Kombol, Mihovil 7, 213, 232, 235, 257, 261
Korenčić, Mirko 90
Korljanović – rod 28
Kosić, Martin 32
Kosović, Andrija 180
Kosović, Martin 190
Kosović, Vinko (Cossovich, Vicenzo) 195
Kostanić – rod 308
Kotromanić, Elizabeta 129, 130, 131
Kotromanić, Ivan (Cotromanus, Joannes) 108
Kotromanović-Ostojić, Stjepan 309
Kovačević, Ante 90
Kovačević, Ešref 90
Kovačević, Jeronim 76
Kovačević, Ramo (Covazevich, Ramo) 181
Kovačić, Slavko 90
Krilić, Frano 192
Kristina, švedska kraljica 238
Krivošić, Stjepan 90
Krotić-Dodig, Petar 176
Krpotić, Vukić 312
Krstičević – rod 313
Krševan, sv. 127
Kružić, Petar 168
Kujundžić, Milan 297
Kujundžić, Nikola 266, 273, 275, 281, 283, 297, 305
Kukuljević Sakcinski, Ivan 42, 153, 204, 205, 227, 228, 261
Kuraic, Simeone (Curaiz) 210
Kuran, Jakov 84
Kuran, Kata 84
Kuran, Mijo 84
Kurani (Kuran) – rod 36, 73, 84, 87
Kurelac, Frane 242
Kurelac, Miroslav 184
Kušan, Fran 252, 261
Kuštrak, Danica 297

Laco, Frano 102, 109, 153
Lag 118
Lagrange, Joseph Louis de 218
Lajšić, Saša 102, 138, 324
Lalangue, Ivan Krstitelj 242, 243, 254
Lancisi, Giovanni Maria 217, 220, 245, 256
Landerer, Leopold Francisco 162
Lanza, Frane 244, 261, 308
Lapide, Cornelius a 120
Laplace, Pierc Simon de 218
Lastrić, Filip 7, 25, 162, 229, 238
Lašvanin, Nikola 159, 160, 184
Lavoisier, Antoine Laurent de 218
Lecusich v. Lekušić
Legati, Luigi 123
Leh 76
Lekušić, Marijan (Marianus Lecusich) 158, 159, 164, 165, 166
Leon X, papa 190
Liberije 14
Linné, Carl von 279
Liran, Nicolaus 120
Lišnjić, Marijan 44, 46
Locke, John 213
Lodolfus 120
Lomonosov, Mihail Vasiljevič 213
Lorgne, Antonio Marie 207, 218, 233
Lovisi, Dominik 195
Lovrich v. Lovrić
Lovrić, Ivan (Giovanni, Jean Lovrich) 11, 188, 203, 204, 205, 206, 207, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 221, 224, 226, 227, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236,

237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 251, 253, 256, 257, 258, 259, 261, 263, 266, 267, 269, 273, 285, 286, 287, 289, 294, 295, 297, 321, 323
Lozovina, Vinko 210, 211
Lucić, Hanibal 242
Lucić, Petar 143, 146, 153
Lucius Narentius v. Vladmirović, Luka
Lucius v. Lučić
Lučić, Ivan (Ioannes Lucius, Ioannes Traguriensis) 158, 164, 165
Luka, sv. evanđelist 17, 112, 118
Lukarević, Franjo 242

Ljubić, Šime (Gliubich, Simeone) 128, 133, 227, 228, 261

Macan, Trpimir 27, 90
Macoppe, A. Knips 215
Maffei, Scipione 238
Maixner, Rudolf 207, 261
Makabejac, Juda 22
Mamich v. Mamić
Mamić (Mamich) – rod 70, 74, 79
Mamić, Ilija (Elias Mamich) 191, 200
Mandić, Dominik 45, 88, 90
Mandić, Nikola 90
Manenica, Lovro 90
Manenica, Mijo 85
Manenichich v. Maneničić
Maneničić, Mijo (Manenichich, Michael) 29
Manfred, John 154
Marčinkušić, Nikola 159
Marević – rod 36
Marević, Antun 315
Margareta (Margarita) 119, 125, 129, 131
Margetić, Lujo 133
Margitić, Stjepan 25, 146, 151
Marić, Pajo 299, 300, 301, 302, 304, 305
Marija, Blažena Djevica (B. V. Maria) 111, 112, 120, 125, 139, 144, 166, 173, 174, 175, 188, 200
Marijanović, Stjepan 160
Marin, Emilio 90
Marinovich v. Marinović
Marinović, governator 28
Marinović, Ivan (Joannes Marinovich) 90, 176
Marko evanđelist, sv. 112, 157, 178
Marković, Ivan 15, 240
Marulić, Marko 242
Maroević, Antun 77, 177
Martičić – rod 313
Martić, Grga 240
Martinović – rod 79
Martinović, Ilija (Elias Martinovich,) 169
Matasić, Vlatko 273, 275, 281, 297, 305
Matej, evanđelist, sv. 17
Matić, Petar (Petrus Mattich) 176
Matoničkin, Ivo 261
Mattich v. Matić
Mattioli, Pierandrea (Matthioli, Petro Andrea) 250, 251, 256, 257, 265, 279, 280
Mazzoni, Guido 261
Mažuranić, Vladimir 34, 90, 242
Mecić, Šimun 147, 148
Medaković, Mate 191
Medić, Mijo 241, 242, 243, 244, 261
Meh 76
Mehmed, sultan (Memed) 108, 167, 168
Memmo, Tribuno 309
Memed v. Mehmed sultan
Menčetić, Šiško 242
Menzini, Benedetto 238
Mercati, kanonik 239
Metodije, sv. 120
Mezetović – rod 159
Miač, Tome 240
Miačušić – rod 80
Mihajlović, Velimir 77, 90
Mihaljević – rod 43
Mihanović-Salopek, Hrvojka 109, 154
Mihovil, sv. 37

Mikalja, Jakov 242
Mikić, Andrija 160
Mikulić, Martin 8
Milčetić, Ivan 206, 224, 262
Milinović, Šimun 265, 279, 280, 297
Milosevich v. Milošević
Milošević, Pavao (Paulus Milosevich) 169
Milošić – rod 43
Mioçcuch v. Miočević
Mioč (Mioç) – rod 36, 72, 74, 79, 80
Mioč, Ante 72
Mioč, Bartul 32, 50, 72
Mioč, Ivan 72, 74
Mioč, Manda 80
Miočević (Miosevich, Mioçeuch) – rod 68, 69, 70, 79, 80
Miočević, Dujam 79
Miočević, Ivan Antun 229
Miočić – rod 79
Miosevich v. Miočević
Moguš, Milan 154
Mojsije 13, 26
Molini, Alessandro 175
Montan 14
Montesquieu, Ch.L. de Secondat 213
Morgagni, Giovanni Battista 215
Mrkušić-Bogunović – rod 308
Mrnčina, Vida v. Batović, Vida Mrnčina
Mrnjavčić, Augustin 80, 86
Mühlens, Peter 247
Mulih, Juraj 25
Munk, Ana 130, 131, 133
Musa, Branimir 324
Mussulin v. Musulin
Musul v. Musulin
Musulin (Mussulin, Musul, Musulinović) – rod 36, 70, 74, 80
Musulin, Ivan 80
Musulin, Jure 80
Musulin, Mijo 80
Musulinović v. Musulin
Musulinuša, Bara 80
Nadasdy, Franjo 243
Nagnanovich v. Nagnanović
Nagnanović, Bernardin 163
Nagnanović, Mate (Matthaeus Nagnanovich) 175
Naldi, Filippo 32, 51
Narančić, Ivan 159
Narentius, Prudentius v. Vladmirović, Luka
Narentius, Satrapus v. Vladmirović, Luka
Nepos, Cornelius 194
Neretvanin, Jure 46
Nikodem 112
Nikola, sv. 177
Nikolić, Ivan 191
Nikolić, Nebojša 300
Nimčić, Nikola 163
Nižić – rod 43
Noa 108
Nodier, Charles 207, 235
Nonković – rod 81
Norinius v. Vladmirović, Luka
Nosić, Milan 77, 90
Novacijan 14
Novak, Grga 205, 206, 262
Novak, Slobodan Prosper 7
Nutrizio-Grisogno, Pietro 207, 212, 224, 229, 262

Offner, Josip (Giuseppe) 209
Olivić – rod 49
Olivić, Ivan 48
Omanić, Ajnija 296
Onije 117, 119
Oršić, Josipa (rod. grofica Zichy) 254, 255
Ostojić – rod 313
Ostojić, Ivan 208, 262
Ovidije 18, 170

Palladio Narentino v. Vladmirović, Luka
Palmotić, Juraj 242
Pandžić, Bazilije 91, 184

Pandžić, Bazilije Stjepan 91
Papić, Pavao 46
Parma, Giuseppe 127, 133
Pastarović – rod 28
Paškal, sv. 178
Pavao, sv. (Paulus, Savao, Pavao Istarz) 13, 14, 15, 16, 23, 112, 117, 179
Pavich v. Pavić,
Pavičić, Vlado 43, 91
Pavić, Emerik (Pavich, Emerico) 7, 162, 254
Pavličić, Pavao 154
Pavličko, Vicko 76
Pavlinijan 16
Pavlinović, Mihovil 34, 242
Pavlović, Marijan 46
Pažanin, Ivan 91
Pejar – rod 73
Pekić, Stipan 31
Pelegrinović, Mikša 242
Pelidija, Enes 91
Periandar, Lovro 122
Peričić, Šime 43, 91
Perić, Ante 191
Perillo, Francesco Saverio 154
Perojević, Marko 91
Petar, Orseol II 217
Petricioli, Ivo 131, 133
Petronije, Gaj Arbiter 258
Petrušić – rod 43, 49
Pini, Josip 275
Pio VI 139
Pisulović, Filip 176
Platon 257
Plaut 15
Plečašević, Ilija 315
Plečašević, Lucija 315
Plečašević, Milivoj 315
Plinije Stariji 225
Plinius Narentius, v. Vladmirović, Luka
Plutarh 279
Posilović, Pavao 101, 147, 148, 154, 242
Požar, Petar 273, 297
Praga, Giuseppe 130, 133
Pranjković, Ivo 184
Privišić – rod 48, 49
Privišić, Vid 48
Prolimlik (Prolimnik) – rod 81
Ptolomej II. Filadelf 118
Ptolomej Veliki 118, 119
Puglias, Frane (Remetich) 137
Pujati, Giuseppe Antonio 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 225, 244, 248, 256, 257, 262
Puović, Petar Bartulović 240, 241, 242, 250
Putanac, Valentin 91

Radman, Franjo 158
Radman, Josip 210, 232
Radnić, Grgo 275
Ranjina, Dinko 242
Raoisavljević, Šimun (Simon Raosauglievich) 169
Raos, Ivan 278, 297
Raosauglievich v. Raoisavljević
Raosav, Antonius 29
Raosavljević – rod 49
Raosavljević, Cvita 30
Raosavljević, Ivan 30
Raosavljević, Petar 30
Raosavljević, Stipan 48
Raukar, Tomislav 122, 134
Reljković, Matija Antun 242
Remetich v. Puglias, Frane
Ribadaneire, Pedro de 147
Ribičić, Aleksandar 188, 262, 323
Rimdalu, Michele v. Vladmirović, Luka
Ritter, Pavao Vitezović 242
Robert, biskup 142
Romano, Jaša 255, 262, 297
Romçevich v. Romčević
Romčević, Jeronim (Hieronymus Romçevich,) 191, 193, 198
Romić – rod 49

Romić, Barbara 80
Romić, Marko 80
Romić, Matija 80
Rosenberg, Giustiniana Wyne Orsini von 224, 233
Ross, Ronald 246
Rossini, general 225, 239
Rousseau, Jean Jacques 213
Rozich v. Rozić
Rozić, Andrija (Rozich, Andreas) 174
Rozić, Ante 177
Rubčić – rod 314
Rukavina – rod 313
Rupčić, Bonicije 82, 91
Rupčić, Franka 82
Rusticuci, Girolamo 242

Salomon 13, 17, 18, 19, 20, 22, 26
Salomun v. Solomun
Samaluk, Jure 240, 274
Sambunjak, Slavomir 141, 154
Sanculo 224
Sänge, Christian Johann 253
Sava, sv. 167
Segliebarka v. Šljebarka
Schlamer, Pietro 207, 231
Scholtissek, Klaus 117, 122, 134
Sderich v. Žderić
Segni, Julius v. Vladmirović, Luka
Sem 76
Sencka, Lucije Enije (L. A. Seneca) 8
Seneta, Lovre 240, 274
Senta – rod 70, 71, 73, 81
Senta, Ivan 73
Senta, Mate 71
Sentić, Filip 77, 81
Sentić, Jure 81
Sentić, Matija 239
Sfarčić, Ante 247
Sikirić, Anđelija 315
Sikirić, Ivan 315
Sikirić, Tomo 315
Simunouich v. Šimunović
Sirah 19, 113
Skok, Petar 34, 91
Slade, Sebastijan 8, 25
Sladić, Milosav 313
Sladojević – rod 313
Smoglianovich v. Smoljanović
Smoljan, Ivo 27, 28, 91, 319
Smoljanović, Luka 82, 191
Smoljanović, Tomo (Thomas Smoglianovich,) 169
Sočivica, Stanislav 207
Soldo, Josip Ante 28, 30, 38, 91, 110, 154, 165, 184, 239, 252, 262, 270, 273, 274, 297
Spadafora, F. 117, 134
Spallanzani, Lazzaro 218
Srdoč-Konestra, Ines 323
Sršen, Stjepan 162, 184
Stadler, Josip 322
Stanojević, Gligor 39, 40, 91
Starac Milovan 172, 193, 196
Starogrđanin Neretvanski v. Vladmirović, Luka
Stipičević, Petar (Stipčević) 240, 274
Stjepan, sv. (Stephanus) 176, 178, 180
Stojanović, Josip 149
Stojković, Marijan 76, 91, 210, 211, 224, 231, 262
Stolac, Dijana 102, 322, 323
Strgačić, Ante 92
Strack, Hermann L. 117
Stražemanac, Ivan 161, 184
Strohal, Rudolf 154
Stuart, John (od Bute) 285
Stulli, Joakim 242
Stunić v. Sumić
Suadimirus, rex 225
Suić, Miljenko 262
Suilocvich, Petrus 180
Sumić, Franjo (Stunić) 47
Sviloevich Ungaro, Pietro v. Vladmirović, Luka

Sviloević, Petar 192
Swieten, Marija Terezija van 243

Šagi-Bunić, Tomislav 154
Šahbazović – rod 159
Šalinović – rod 43
Šderić v. Žderić
Šego, Miroslav 324
Šercer, Ante 305
Šetka, Jeronim 154
Šilobadović, Pavao 38, 162, 163
Šimić, Stjepan 234
Šimun, sv. (sv. Šime, Šimun Bogoprimac, Bogonosac, Pravednik, Prorok, Starac, Simeone) 7, 103, 107, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 124, 125, 126, 128, 129, 131, 132, 134, 324
Šimundić, Iva (Mrko, Iva Mrkina, Mrkinica) 278
Šimundić, Mate 81, 92, 297
Šimunić – rod 82
Šimunić, Velimir 305
Šimunov – rod 82
Šimunović (Simunouich) – rod 28, 30, 31, 36, 37, 50, 51, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 74, 75, 82, 315, 316
Šimunović, Ana 315
Šimunović, Ante 74, 317
Šimunović, Cvita 82
Šimunović, Grgo 72, 73
Šimunović, Ivan 31, 37, 317
Šimunović, Jakov 78
Šimunović, Jozo 82
Šimunović, Jure 48, 52, 71, 82, 87, 315
Šimunović, Jurka 31, 37, 82
Šimunović, Kristić 315
Šimunović, Mijo 48, 52, 58, 87
Šimunović, Nikola 72, 73, 74, 315, 317
Šimunović, Pavao 72, 310, 315
Šimunović, Petar 72, 74, 76, 92, 317
Šimunović, Stipan 71, 315
Šimunović, Šima 31
Šitović, Lovro (Hasan) 151, 191, 193, 199
Škarić, Josip 247
Šljebarka (Segliebarka, Ušljebarka, Žljebarka), Jadre 240, 277
Šljebrka – rod 277
Španjić – rod 49
Štambuk-Giljanović, Nives 92
Štefanić, Vjekoslav 154
Štrbić, Jure 28
Šubić, Pavao 131
Šulek, Bogoslav 242, 250, 251, 262
Šupuk, Ante 49, 92
Šurmin, Đuro 7
Šutić – rod 76, 313
Šutić, Baldo 28, 29, 30, 90, 92, 101, 313, 323
Šutić, Ivan 313
Šutić, Jakov 313
Šutić, Jozo 313
Šutić, Šimun 313
Šutić-Zeljak – rod 313

Tabaković, Ćejo 240
Tadić, Dominka (Dominica Thadich,) 29, 71
Talajić, Šimun (Simeone Tallaich) 199, 200
Tallaich v. Talajić
Tartarotti, Girolamo 210, 211, 213
Tatarin, Milovan 144, 154
Terzić, Stjepan 159, 184
Thadich v. Tadić
Thaller, Lujo 228, 262
Tiberije 17
Toholjević – rod 30
Tolić, Željko 323
Toma Arhidakon 181
Tomasović, Mirko 210, 213, 235, 257, 262
Tomašević, Ivan 314
Tomašević, Ivana 314
Tomašević, Mijo 314
Tomašević, Šimun 171, 196
Tomić – rod 49

Tomić, Augustin 50
Tommaseo, Nicolò 218, 262
Topić – rod 275, 278
Topuša, Baba v. Baba Topuša
Tournefort, Joseph Piton de 279, 280
Tramontin, Felix (Felić) 115
Trimalhion 258
Tschirch, Alexander 244
Tuartkovich v. Tvrtković, Stipan
Turić, Ivan 225, 240, 274
Tuzlak, Augustin 158
Tvartcovich, Josephus v. Tvrtković, Josip
Tvartković v. Tvrtković, Stipan
Tvrtković, Josip (Josephus Tvartcovich) 176
Tvrtković, Stipan (Stephanus Tvartković, Tuartkovich) 30, 31, 77, 174, 314, 315
Tvrtković, Šimun 190

Ujdurović – rod 76
Ujdurović, Miroslav 92
Ujević, Ante 92, 297
Ujević, Grgur 276
Unski, Žarko 168
Urban, papa 131
Urlić, Šime 92, 101, 102, 110, 123, 134, 142, 143, 154, 227, 229, 236, 262, 311
Urlić-Ivanović, Grgur 28, 92, 309, 319
Usorčević, Tomas 31, 50, 315
Ussher, James 119
Ušljebarka v. Šljebarka
Ušljebrk, Ivan (Jovo) 277

Valentinelli, Giuseppe 128, 134, 207, 214, 262
Vallisnieri, Antonio 215
Valvasens, Petar 102
Vanacca, Vicenzo 114, 123, 127, 129
Vardauschevich v. Vrdaušić
Varon, Marko Terencije (Marcus Terentius Varro) 225
Vatinius 225
Vego, Marko 313
Vekarić, Nenad 63, 90, 92
Venetus, Dionysius v. Vladmirović, Luka
Vergilije, P. Maron (Publius Vergilius Maro) 15, 170
Vidović, Mile 33, 55, 92
Vidović, Mirko 44
Vietri, Ivan Krstitelj de 47
Vigato, Ivica 92
Villa Nuova, Tomo de v. Villanueva, Tomas de
Villanueva, Tomas de, sv. (S. Tomas de Villa Nuova) 19
Vinjalić, Gašpar 229, 310
Visiani, Robert (Robertus de Visiani) 254, 263
Viskić – rod 76
Viskić, Milorad 90, 92
Visković – rod 28
Vitturi, Radoš Antonio Michieli 207, 222, 229
Vladičević – rod 28, 30
Vladimir – rod 34, 36
Vladimirović – rod 265, 276
Vladimirović, Luka v. Vladmirović, Luka
Vladmir – rod 31, 32, 74
Vladmir, Lucije Anicije 239
Vladmirovich v. Vladmirović
Vladmirović (Vladmirovich) – rod 8, 28, 29, 31, 32, 37, 50, 51, 70, 71, 72, 74, 82, 83, 87, 108, 174, 242, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 323
Vladmirović, Ana 316
Vladmirović, Antun 113, 114, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 132, 134, 190, 314, 316
Vladmirović, Danijel 190, 311
Vladmirović, Dominka 37
Vladmirović, Grgur 310
Vladmirović, Ivan 71, 72, 178, 310, 313, 314, 317
Vladmirović, Juraj (Georgius Vladmirovich) 29, 30, 37, 44, 71, 85, 234, 235, 236, 240, 265, 266, 267, 269, 272, 275, 280, 297, 298, 315, 316

Vladmirović, Kata 315
Vladmirović, Kristić 315
Vladmirović, Lovro 50, 71, 72, 74, 316, 317
Vladmirović, Luka (Vladmirovich, Dionysius Venetus, Copius Narentius, Norinius, Pietro Sviloevich, Plinius Narentius, Lucius Narentius, Satrapus Narentius, Prudentius Narentius, Michele Rimdalu, Starogradanin Neretvanski, Julius Segni, Palladio Narentino) 7, 8, 9, 10, 11, 12, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 22, 23, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 32, 37, 43, 44, 45, 48, 50, 51, 52, 58, 67, 69, 71, 72, 76,77, 82, 83, 85, 86, 87, 92,101, 102, 103, 105, 106, 107, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 126, 127, 128, 129, 132, 134, 137, 138, 139, 141, 142, 143, 145, 147, 148, 149, 151, 154, 155, 158, 166, 167, 168, 169, 171, 173, 174, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 184, 185, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 209, 213, 214, 215, 218, 220, 221, 222, 223, 224, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 255, 256, 257, 258, 259, 263, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 282, 284, 285, 287, 289, 292, 294, 295, 297, 298, 299, 300, 302, 303, 304, 305, 307, 308, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 319, 321, 322, 323, 324
Vladmirović, Margarita 311
Vladmirović, Mijo 37
Vladmirović, Nikola 314, 315
Vladmirović, Paško 192
Vladmirović, Pavao 71, 310, 316
Vladmirović, Petar 72, 169, 176, 190
Vladmirović, Radivolj 310
Vladmirović, Radoslav 309
Vladmirović, Stipan 31, 310, 314, 315, 316
Vladmirović, Šimun 192, 316
Vladmirović, Vidosava 31
Vladmirović, Vladimir I 310, 312, 313
Vladmirović, Vladimir II 310
Vladmirović, Vukotin 308, 309
Vlaić, Josip 102, 323
Vlatcović *v.* Vlatković
Vlatković – rod 45, 313
Vlatković, Augustin 313
Vlatković, Ivan (Ioannes Vlatcović) 181
Vodnik, Branko 7
Vojsalić, Juraj 45
Volpicije, Vladmirius 239
Voltaire, François Marie Arouet 213
Vrančić, Mišo 148
Vrčić, Vjeko 44, 73, 77, 78, 80, 81, 92
Vrdaušić, Bono (Bonaventura Vardauschevich) 176
Vučić, Ivan 225
Vucouich *v.* Vuković
Vucuss *v.* Vuković
Vuičić, Mijo 177
Vuinović *v.* Vujinović
Vuinović, Antun 84
Vuinović, Bartul 84
Vuinović, Ivana 84
Vuinović, Jakov 73, 84
Vuinović, Manda 30, 84
Vuinović, Marin 84
Vuinović, Mate 73, 74, 84
Vuinović, Vida 84
Vujica – rod 83
Vujić – rod 83
Vujinović (Vuinović) – rod 70, 73, 74, 83, 84, 87
Vujna (Fuina) – rod 73
Vujnović – rod 83
Vuk Crnogorac 240
Vukasović-Vuletić, Vid 154
Vukčić Hrvatinić, Hrvoje 45
Vuknić, Jure 172
Vukojević – rod 49
Vukotinović, Ljudevit Farkaš 242
Vuković (Vucouich, Vucuss) – rod 49, 68, 69, 70, 73, 83, 85, 87
Vuković, Matija 73
Vuković, Nikola 85

Vuković, Petar 48, 85
Vukušić, Stipan 240
Vyroubal, B. 251

Wadding, Luka 157, 159, 162, 165
Wilkinson, John Gardner 266, 288, 294, 295, 297
Wurzbach, Constant von 263

Zaharija 17
Zahn, Plummer 117
Zaninović 154
Zec, Martin 240
Zec, Mate 273, 275, 276
Zetovich v. Zetović
Zetović, Ivan (Joannes Zetovich) 29
Zingarelli, Nicola 230
Zirdum, Andrija 162, 184
Zittmann, Johann Friedrich 253, 254, 256
Zlatović, Stjepan 8, 163, 184, 310
Zloić – rod 49
Zoil, sv. 127
Zoranić, Petar 242
Zore, Marina 297
Zovković, Mijo 315
Zuzorić, Bernard 25
Zuzorić, Cvjeta 242
Zvizdović, Anđeo 167, 168

Žderić (Šderić, Sderich) – rod 36, 68, 69, 70, 74, 85
Žderić, Cvitko 86
Žderić, Filip 31, 82, 84
Žderić, Filip 315
Žderić, Frane 84
Žderić, harambaša 28
Žderić, Ivan (Ioannes Sderich) 48
Žderić, Jozo 48, 84, 86
Žderić, Manda 84
Žderić, Mijo 85
Žljebarka v. Šljebarka
Žuvan, vikar 45

KAZALO MJESTA

Aix-en-Provence 279
Aleksandrija 22, 118
Almisium *v.* Omiš
Anazardb 250
Ancona 137, 162
Antiohija 14
Austrija 39, 42
Baćanska blatija 307
Baćine 28, 40, 41, 190, 192, 251, 311, 313
Baćinska jezera 309, 313, 321
Bade Tepliz (Teplice) 253
Bagalović (Bagalovich Narentius) 174, 190, 191, 274
Banat 162
Bast 240, 275, 278
Baška Voda 275
Bazel 280
Beč 39, 219, 243
Bekijsko polje 312
Benkovac 277
Beograd 41
Beravci 85
Bergen 219
Berlin 246
Betlehem 16
Bijača 40
Bijelo Polje 79
Biočino Selo 300
Biograd 251
Biokovo 75
Bjelina 277
Bojana (Boiana) 248
Boka Kotorska 175
Bologna 147, 231, 237
Borovci 35, 37, 44, 50, 71, 85, 177, 312
Bosanski Brod 34
Bosanski Grahovac *v.* Grahovsko polje
Bosna (Provincia di Bosna) 108, 123, 128, 162, 167, 168, 170, 182, 275, 299, 300, 322
Bosna i Hercegovina 162, 266, 276, 278
Bosna Srebrena (Bosna Argentina) 9, 45, 106, 107, 110, 123, 157, 158, 159, 161, 162, 163, 165, 181, 189, 190, 273, 276, 322
Bova 85
Brač 82
Brečići 36, 73, 77, 84
Brist 172, 190, 191, 193, 194, 195, 313, 315, 324
Brista 47, 73, 77, 84, 191, 198, 312
Bristoj 47
Broćno (Brochno) 37, 174, 178
Brod na Savi *v.* Slavonski Brod
Brotanj 163
Brštanovo 281
Budim 9, 106, 162, 322
Budlja 146, 148, 149
Bugarska 191
Buhovo 312

Carrgrad (Porta) 14, 39, 122
Castell *v.* Kaštel
Catania 245, 246
Cavtat (Epidaurus) 57, 58, 225
Cerea 233
Cernik 162
Cetina 278
Cievare 278
Cipar 16
Crkvine 35, 37
Crljena šuma 41
Crna Gora (Montenegro) 33, 34, 207, 266
Crni Vir 35
Crnoća 84, 315

Crveni Grm 43, 77
Crveno more (More crljeno) 22
Curzula v. Korčula

Čapljina 34, 324
Čitluk (Citlukii) 41, 47, 181, 191, 199, 312

Dalmacija 17, 19, 21, 34, 35, 38, 39, 41, 42, 43, 51, 55, 56, 57, 102, 108, 113, 114, 123, 128, 130, 158, 162, 165, 169, 170, 171, 172, 191, 195, 198, 205, 206, 207, 208, 210, 211, 212, 215, 216, 218, 222, 226, 233, 244, 247, 248, 249, 250, 254, 265, 266, 269, 270, 277, 280, 281, 295, 296, 298, 304, 308, 314, 316, 321
Damask 14
Desne 47, 177, 312
Dinara 42, 83, 163
Dobro Selo 274, 312
Donji Miholjac 81
Drač (Durachium) 248
Dračevica 82
Dragovilj 312
Drava 33
Drijevo 44
Drin, livada 159
Drniš 275, 300, 305, 324
Drobnjaci 33
Drvar 300
Drvenik 66
Dubrave 35, 36, 75, 76, 77, 82, 85
Dubrovačko primorje 214
Dubrovnik (Ragusio) 55, 199, 206, 239
Dulcigno v. Ulcinj
Durachium v. Drač
Dusine 43
Duvno 190, 278

Đakovo 85

Egipat (Eđipt, Aegyptus) 17, 22, 165
Epidaurus v. Cavtat
Europa 121, 142, 147, 180, 213, 269

Faller 118
Feltre 214, 215
Filipopolje 191
Fiumicino 245
Fojnica (Foinica) 108, 158, 159, 160, 170, 189
Francia v. Francuska
Francuska (Francia) 14, 55, 122, 128, 129, 205
Friuli 215

Gabela 38, 42, 171, 178, 181, 312, 324
Garmčenik v. Grmčenik
Giezero v. Jezero
Glavina Donja 281
Gliubuski v. Ljubuški
Golovran 37
Gonessa 168
Gorica 279
Goveđari 278
Graci 313
Gračina 53
Gradac 28, 82, 179, 191, 313, 315
Gradčina 41
Gradina, vrh 35, 37
Grabovsko polje (Bosanski Grahovac) 34
Grčenik 47, 312, 313
Grčka 14, 220
Grlić, vrh 37
Grmčani 47
Grmčenik (Garmčenik) 82, 84, 85, 315
Grmoje 53, 77
Grmoje Donje 36
Grmoje Gornje 36
Grmovina 77
Grote (Groti) 180
Groti v. Grote
Grude 78, 79, 81, 312
Grünewald 246

Hamburg 247
Hardomilje 40, 66

Hercegovina 35, 40, 41, 78, 79, 81, 82, 278, 308, 309, 312, 317
Hrvatska (Croatia) 55, 57, 58, 75, 76, 78, 79, 81, 82, 83, 85, 165, 188, 203, 204, 205, 208, 215, 220, 228, 243, 245, 248, 251, 255, 278, 309, 310
Hum 45, 312
Humac 76, 324
Hvar 148, 149, 191

Imotski 42, 51, 78, 191, 240, 267, 273, 275, 276, 278, 298
Iskisli 71, 78, 81, 312
Istočno Rimsko Carstvo 14, 225
Istra 211
Italija 106, 205, 218, 220, 239, 247, 265, 279
Izrael 111

Jadran 38, 42, 217, 309
Jafa 119, 122, 126, 129
Jakin 116, 229
Jaska 163
Jeruzalem (Jeruzolim) 14, 15, 106, 111, 120, 121, 122, 128, 129
Jeruzolim v. Jeruzalem
Jezera 27, 36, 40, 44, 191
Jezerac 35, 41
Jezerce 34, 37
Jezero (Giezero) 35, 37, 48, 85, 177, 198
Jordan 14, 17

Kamen Most 48
Kamešnica 42
Kandija 191
Kapeč 313
Karin 164, 165, 244, 274
Karišnica, rijeka 164
Karlovac 41
Karpati 34
Kaštel (Castell) 137
Kaštel Novi 175
Kijevo 275
Kilkia 250
Klanjac 163
Klis 168
Klobuk 40
Klokun, potok 41
Knin 77, 78, 81, 244, 278, 300
Kobiljača 35, 36, 51, 54
Komin 177, 317
Konavle 57, 58, 59, 60, 63
Konopglicovo v. Konopljikovo
Konopljikovo (Konopglicovo) 180
Korčula (Curzula) 146, 169, 214, 248, 274
Kotar 267, 272
Kotor 38
Krajina 178, 179, 314, 321
Kraljeva Sutjeska 160
Kravica, rijeka 324
Kreševo 108, 190, 233
Krivodol 48
Krka 208, 300
Krstatice 276
Kuna 251

Laba 253
Ladina v. Ledina
Ladinac 312, 313
Lapčanj 45, 191
Lastovo 56, 313
Lavčanj 85, 316
Laza 313
Ledina (Ladina, Lidina) 37
Libanon (Libano) 18
Lidina v. Ledina
Lika 76, 310
Lisabon (Lisbona) 119, 125, 126, 127, 129
Lisac 35
Lisica 43
Livno 275, 278
Lokanj 36
Loreto 114, 273
Lovreć 278
Lučka 45

Luxemburg 243
Ljubuški (Gliubuski) 30, 38, 40, 43, 44, 45, 66, 76, 77, 82, 85, 169, 174, 191, 199, 324

Macarscha v. Makarska
Madrid 147
Majevica 35, 36
Makarska (Macarscha) 50, 106, 164, 168, 170, 171, 191, 192, 210, 225, 231, 240, 241, 267, 272, 274, 275, 298, 309, 312
Makarsko primorje 11, 28, 275, 277, 278, 308, 310, 312, 314, 316, 323
Mali Prolog 53
Mamići Donji 79
Mamići Gornji 79
Mandalina 274
Mantova 218
Marevići 36
Maričevac, tunel 27
Matton 243
Medov Dolac 274, 275
Međugorje 191
Međujezero 45
Metković 25, 27, 55, 75, 76, 77, 78, 81, 176, 192, 312, 324
Milano 130
Milodražje (Milodraxe) 168
Miluš 312, 315
Mlatila 37
Mleci (Mleczi) 43, 106, 112, 116, 122, 124, 126, 127, 130, 137, 164, 166, 169, 170, 195, 266, 275, 276, 308, 309, 314
Mleczi v. Mleci (tj. Venecija)
Mokro 312
Montenegro v. Crna Gora
Moreja v. Peloponez
Morlacchia v. Morlakija
Morlakija (Morlacchia) 207, 211, 233
Mostar 38, 76, 169, 190, 309, 310, 312, 313, 324
Mosul 80
Muća 281
Murter 66
Musulini 81
Musulinski Potok 81

Na Kruškom 53
Na Ograde 53
Nadjezero 45
Narenta v. Neretva
Narona v. Vid
Neretva (Narenta) 10, 11, 28, 37, 41, 43, 47, 53, 55, 75, 81, 102, 108, 123, 166, 170, 175, 176, 177, 182, 190, 205, 214, 216, 217, 220, 223, 226, 227, 238, 239, 240, 244, 245, 248, 249, 251, 257, 269, 272, 278, 298, 307, 308, 309, 310, 312, 313, 314, 315, 316, 321, 323, 324
Neretvanska blatija 307
Neretvanska kneževina 309
Neretvanska krajina 27, 188, 198, 267, 308, 313
Norin 38, 45, 176
Nova Sela 71, 312
Novigrad 164
Numidia 129

Njemačka 279

Oblićevac 47
Obod 58
Ogulin 81
Oklaj 299, 300
Omiš (Almisium) 198, 227, 281
Opanci 278
Opatija 219
Opuzen 25, 28, 49, 175, 176, 221, 249, 312, 321
Osinje 313
Osmansko carstvo 38, 39, 178
Osor 149
Otrichi v. Otriči
Otrići (Otrichi) 32, 33, 47, 48, 49, 51, 81, 177
Otrić-Seoca (Otrić-Seočke) 48, 51, 53, 85
Otrić-Struge 35, 47, 49, 55, 62

Padova 211, 214, 215, 216, 233, 241, 294
Paganija 45
Palestina 16, 122, 123
Papratnice 80
Pariz 279
Pasičina 44, 47, 77, 80, 172, 311, 312, 313, 314, 315
Pavia 245
Peloponez (Moreja) 39, 42
Pelješac 56, 57, 58, 251, 313
Peračko Blato 313
Perka 28, 82, 102, 190, 191, 312, 313, 316
Pirovac 208
Pitomača 76
Plaznik 41
Plehan 266, 276
Plina 28, 35, 47, 49, 75, 77, 85, 274, 312, 313, 314, 315
Plitna kamenica 41
Ploče 27, 35, 41, 274, 308, 321
Pobrišća 36
Poca 313
Podaca (Podazza) 28, 179, 180, 190, 313, 324
Podazza v. Podaca
Podbablje 48, 49
Podborine 29, 36, 37
Podbornica 36
Podca 313
Podgora 49, 76, 78, 313
Podjezerje 32, 45, 47, 48, 49, 50, 51, 54, 311, 312
Podljubuški 43, 82
Podvornica 35
Podzlagora v. Pozla Gora
Pojezerja 27, 31, 40, 75, 76, 79, 80, 85, 314, 315
Polimlje 34
Poljica 48
Poljice 218
Poljska 39
Poneretavlje Donje 27, 203, 216, 257
Ponikve 56, 57
Popovo polje 42
Postolovac 36
Potrkva 36
Pozla Gora (Podzlagora) 34, 35, 36, 37, 51, 53, 54, 71, 76, 77, 82
Požarevac 42, 158
Prag 279
Pridvorje 57, 58, 59, 60, 63, 64
Priko 227, 228
Primorje 39, 163, 171, 179, 194, 211
Primorska banovina 247
Privor 35
Prolog 43
Proložac 281
Promina 274, 275
Prukljansko jezero 208
Prvić 255

Rab 76
Rama 181, 278
Ramljani 281
Raotine 35, 36
Rastok 45
Raščane 75, 76
Ravni Kotari 277, 278, 298
Resna kosa 313
Ričica 77
Rijeka 75, 323, 324
Rim 14, 15, 16, 18, 52, 157, 171, 199, 242, 246, 273, 279, 308
Rimska Republika 225
Rovellesca 245
Rudina 82
Rudnik, brdo 41
Rügen, otok 219
Ruiniz v. Runjica
Rujnica 312
Runovići 48, 78
Runjica (Ruiniz) 84, 85, 177
Rupe 84

Sacile 215
Santa Maria della Rovere 244

Sarajevo 188
Sazima 14
Scadrona *v.* Skradin
Segna *v.* Senj
Seleucij 14
Selinc 35, 44
Senj (Segna) 34, 181
Seoce 43, 47
Sibenico *v.* Šibenik
Siena 265, 279
Sign *v.* Sinj
Silba 66
Sinj (Sign) 164, 197, 207, 208, 212, 233, 244, 267, 272, 323
Sirija 122, 125, 129
Skradin (Scadrona) 7, 9, 13, 14, 25, 102, 208, 239, 321, 322
Sladinac 28, 29, 31, 82, 191, 274, 309, 311, 313, 314, 321
Slavonija 85, 162, 228
Slavonski Brod (Brod na Savi) 159, 162, 164
Slivno 276
Slovenija 279
Smocovo *v.* Smoković
Smokov 176
Smoković (Smocovo) 176
Somina 35
Spalato *v.* Split
Split (Spalato, Spljet) 47, 48, 51, 72, 77, 158, 191, 200, 206, 224, 241, 244, 247, 267, 268, 273, 274, 276, 277, 281, 321
Spljet *v.* Split
Sporo polje 41
Sredozemlje 127
Srijem (Syrmi) 162
Stankuša 313
Staševica 35, 36, 44, 198, 274
Stipanac 208
Stridonija 14
Struga 30, 37, 316
Struge (Struzi, Strughe) 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 38, 40, 41, 43, 44, 45, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 66, 69, 70, 71, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 82, 85, 86, 87, 177, 191, 307, 314, 316, 317
Strughe *v.* Struge
Strugovi 30, 31, 33, 41, 80, 82, 84, 315, 316, 317, 318
Struzi *v.* Struge
Sućuraj 190, 191
Sumartin 158, 192, 195
Sustipanac 208
Sutjeska 108
Syrmi *v.* Srijem

Šibenik (Sibenico) 9, 25, 171, 197, 200, 201, 232, 244, 255, 267, 274, 277, 280, 299, 300, 321, 322
Široki Brijeg 79, 85, 309, 324
Štitar 278

Tarnovo *v.* Trnovo
Tir 120
Tkon 146, 148
Topići 275
Topusko 76
Trebižat, rijeka 200, 324
Treviso 244
Trident 279
Trnovo (Tarnovo) 176
Trogir 66, 146, 148, 247
Trstenica 56, 57, 58, 59, 60
Turska 43

Ugarska 130, 191
Ulcinj (Dulcigno) 248
Umčani 45, 47, 80
Unešić 299
Usti 253
Uzarići 309

Valona (Vallona) 248
Varaždin 243
Varess *v.* Vareš

Vareš (Varess) 160
Varoš (Šibenik) 106, 274
Vasiljevo Polje 163
Velebit 38, 300
Velika 161
Veljaci 66
Venecija (Serenissima, Signoria, Venezia) 27, 38, 39, 42, 106, 123, 128, 162, 215, 225, 227, 228, 231, 232, 238, 239, 266, 299
Verona 218, 233
Vid (Narona) 44, 49, 81, 177, 180, 216, 225, 239, 244, 312, 315
Vidonje 47
Vincentijema 16
Vinčina 37
Vinišće 66
Visovac 7, 9, 191, 274, 275, 277, 300, 322
Vladinac 308, 309, 313
Vranjic 77
Vratar 45, 312
Vrgorac 27, 37, 40, 41, 44, 102, 166, 175, 177, 188, 190, 191, 192, 240, 267, 272, 298
Vrgorska blatija 307
Vrgorska jezera 27
Vrgorska krajina 27
Vrlika 76, 77
Vukovar 162
Zadar (Zara) 113, 114, 115, 117, 119, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 134, 220, 241, 316, 323
Zagreb 7, 75, 101, 254, 255, 281, 323, 324
Zaostrog (Zaostrogh) 7, 10, 25, 26, 31, 45, 82, 105, 106, 134, 166, 168, 169, 175, 179, 180, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 195, 196, 197, 198, 200, 202, 221, 222, 224, 225, 230, 231, 238, 239, 249, 256, 258, 274, 280, 307, 311, 312, 313, 315, 321, 322, 323, 324
Zaostrogh *v.* Zaostrog
Zapadna Plina 75, 85, 313
Zapadno rimsko carstvo 14
Zara *v.* Zadar
Zavala 40
Zavojan 274
Zažablje 81
Zečica, brdo 35, 36
Zelenikova Strana 37
Zelenikovac 41
Zemunik 251
Zla Gora 34, 35, 41
Zmijavci 48
Zürich 219
Zvirići 40

Živogošće 191, 241, 274

* * * Zbornik o Luki Vladmiroviću

Nakladnik: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu

Za nakladnika: Marko Pranjić

Korektor: Petra Košutar

Kazala: Zrinka Knezović

Likovna oprema: »Reber« design

UDK: Ružica Grbešić

Računalna obrada teksta: Stjepan Ocvirk

Tisak: TOP DAN d.o.o.

CIP – Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i sveučilišna knjižnica – Zagreb

UDK 271.3 Vladmirović, L. (063)

ZNANSTVENI skup »Luka Vladmirović i njegovo djelo« (2006 ; Visovac, Zaostrog)
Zbornik o Luki Vladmiroviću : zbornik radova sa znanstvenoga skupa »Luka Vladmirović i njegovo djelo«, Visovac, Zaostrog, 3. – 4. studenoga 2005. / <glavni urednik Pavao Knezović>. – Zagreb : Hrvatski studiji Sveučilišta, 2006. – (Biblioteka Tihi pregaoci ; knj. 4)

Bibliografske bilješke uz tekst. – Kazalo.

ISBN 953-6682-64-8

I. Vladmirović, Luka – život i djelo – Zbornik

301012129

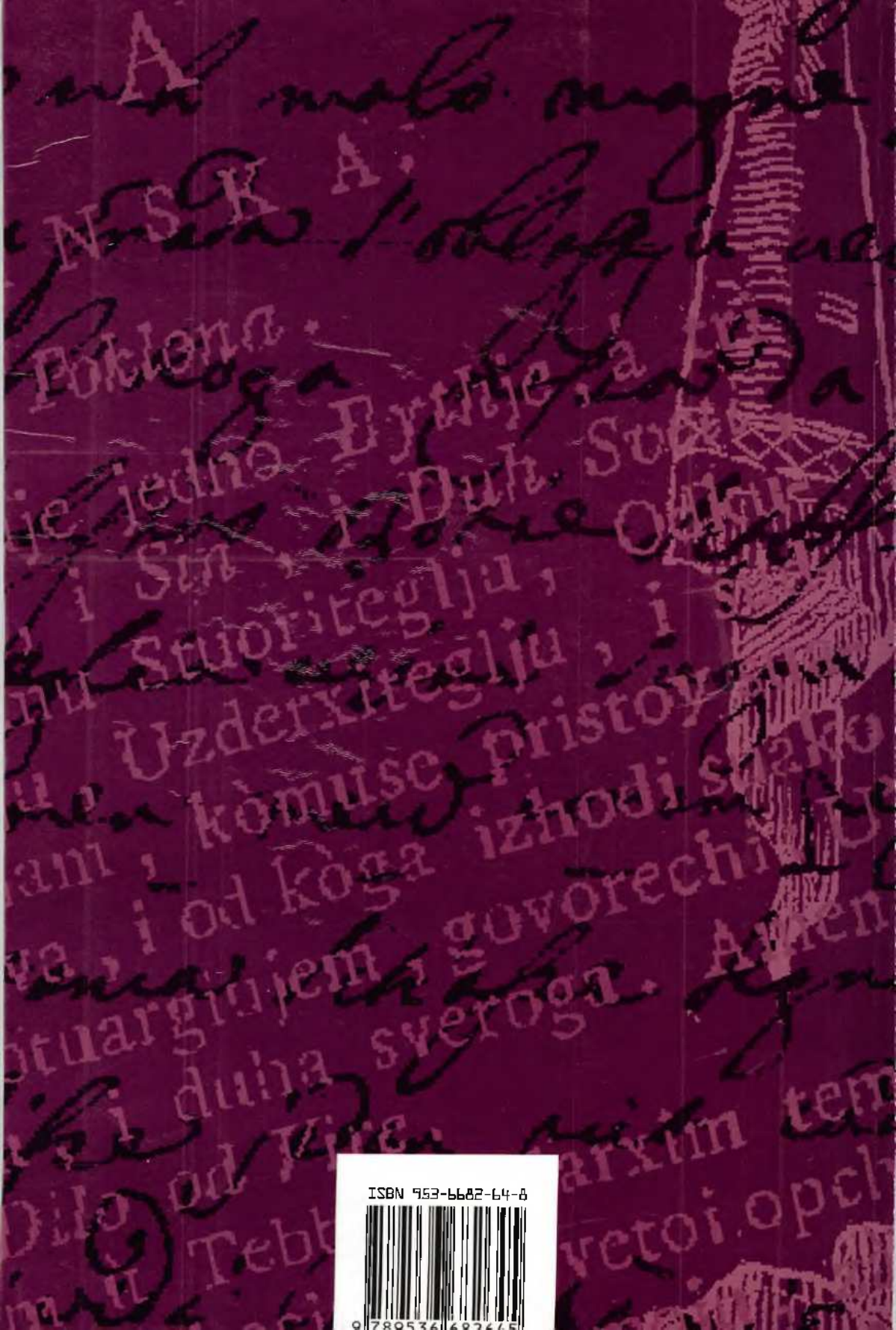

ISBN 953-6682-64-8